

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

**BOŞANMA SÜRECİNDE ÇATIŞMA DENEYİMLERİNİN
STRATEJİK AİLE TERAPİSİ TEMELİNDE ANALİZİ BİR
KARMA YÖNTEM ARAŞTIRMASI**

Hatice NUHOĞLU

Doktora Tezi

Ankara, 2019

BOŞANMA SÜRECİNDE ÇATIŞMA DENEYİMLERİNİN STRATEJİK AİLE
TERAPİSİ TEMELİNDE ANALİZİ BİR KARMA YÖNTEM ARAŞTIRMASI

Hatice NUHOĞLU

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

Doktora Tezi

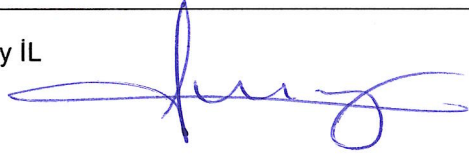
Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Hatice NUHOĞLU tarafından hazırlanan "Boşanma Sürecinde Çatışma Deneyimlerinin Stratejik Aile Terapisi Temelinde Analizi Bir Karma Yöntem Araştırması" başlıklı bu çalışma 29.05.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Arzu İÇAĞASIOĞLU ÇOBAN (Başkan)

Dr. Öğretim Üyesi Filiz DEMİRÖZ (Danışman)

Prof. Dr. Sunay İL

Doç. Dr. Melahat DEMİRBİLEK

Doç. Dr. Ercüment ERBAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan *“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”* kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. (1)
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. (2)
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (3)

29/ 05/ 2019

Hatice NUHOĞLU

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Tez Danışmanı Dr. Öğr. Üyesi Filiz DEMİRÖZ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

Arş. Gör. Hatice NUHOĞLU

ADAMA SAYFASI

Gerçek olmayan ilişkiye, sevgisiz birlikteliğe razı olmayanlara ve

İki ateş arasında kalan canım çocuklara...

TEŞEKKÜR

Elinizde ya da monitörünüzde açık olan bu tezin tamamlanmasında farklı dönemlerde ve farklı konularda çok fazla destekçim vardı. Şimdi onlara teşekkür etme vakti...

Öncelikle tezimin şekillenmesinde önemli katkıları olan, sohbetleri, deneyim paylaşımları ile bana destek olan, sevgili danışmanım, öğretmenim Dr. Öğretim Üyesi Filiz Demiröz'e,

Tez konumun şekillenmesinde en az danışmanım kadar desteği olan, tez izleme komitelerinde verdiği katkılarla çalışmama değer katan sevgili hocam Prof. Dr. Sunay İl'e,

İlk önerimi verdiğim günden beri akademik hayatımda iyi ki tanıdım dediğim ve çok değer verdiğim sayılı hocalarımdan biri haline gelen, tez izleme komitelerinde verdiği katkılarla çalışmama değer katan sevgili hocam Prof. Dr. Arzu İçağasıoğlu Çoban'a,

Akademik hayatımda birlikte çalışmalarda bulunduğum ve ve son olarak tez jürimde yer alarak beni destekleyen sevgili hocam Doç. Dr. Ercüment Erbay'a,

Tez jürimde yer alarak çalışmamı güçlendiren ve önemli katkılar sunan sevgili Doç. Dr. Melahat DEMİRBİLEK'e,

Tezimin oluşmasında çok önemli katkıları olan bir diğer grup ise tezin saha çalışmalarında yer alan öznelerdir. Öncelikle aile mahkemelerinin kapılarını bana açan ayrıca sadece duruşmalarına katılmama izin vermekle kalmayıp görüşme teklifimi geri çevirmeyen, tüm yoğunluklarına rağmen çalışmama katılan hâkimlere,

Duruşma gözlemleri boyunca hikâyelerine tanık olduğum bireylere, çocuklara ve beyanlarıyla hikâyenin içerisindeki eksik parçaları tamamlama yardımcı olan tanıklara ve özellikle kök aile üyelerine,

Boşanmanın hukuksal boyutuna ilişkin aklıma takılan sorulara cevap bulmama yardım eden ve yoğunluklarına rağmen çalışmama katılan avukatlara,

Adliye sarayı içerisindeki tüm imkânsızlıklara ve yoğunluklarına rağmen çalışmama katılan tüm mahkeme uzmanlarına ve boşanma aşamasındaki bireylere ulaşma çabamda beni destekleyen diğer mahkeme uzmanlarına,

Adliye sarayının çatışmalı yapısında, duruşma koridorlarında görüşme yapmayı kabul eden ve yaşadıkları belki de unutmak istedikleri zor günleri benimle paylaşmayı kabul eden boşanma aşamasındaki bireylere,

Tezimin zenginleşmesini sağlayan tezimde kullandığım tüm kaynakların yazarlarına ve tezin kuramsal temelini şekillendiren Stratejik Aile Terapisi'nin kurucuları Jay Haley ve Cloe Mandanes'e,

Tez çalışmamın yazıya aktarılma sürecinde teknik bilgilerine başvurduğum, sosyal ve psikolojik desteklerini esirgemeyen çalışma arkadaşlarım Arş Gör. Ercem Erkul, Arş. Gör. Hakan Sakarya, Arş. Gör. Çağıl Öngen'e, Dr. Öğretim Üyesi Eda Beydili Gürbüz'e, Arş. Gör. İlkay Başak Adıgüzel'e,

Tez sürecinde her zaman yanımda olduklarını bildiklerim dostlarım Arş. Gör. Semra Özkan'a, Arş. Gör. Özlem Şen Gözen'e ve son dönemde odasını benimle paylaşan, tezimde çok büyük destekleri olan zor zaman dostum Arş. Gör. Meryem Danışmaz Sevin'e, neredeyse çeyrek asırlık canım arkadaşım Leman Kutlu'ya,

Çocukluğumun ilk yıllarından beri kitaplarla yüz göz olmama sebep olan, umutsuz olduğum günlerde her şeyin güzel olacağını telkin eden canım öğretmenim babam Şaban Nuhoglu'ya, benden önce dünyaya gelerek önümde yol olan, hayatıma ışık tutan canım ablalarım Hasret Nuhoglu ve Fatma Nuhoglu Ceylan'a ve onların hayat arkadaşları abilerim Mert Nuhoglu ve Muhammed Ceylan'a, hayatımdaki en canlı, en eğlenceli, yol arkadaşlarım, yeğenlerim Özgür, Eymen, Elif ve Yağmur'a,

Merak ettiğim soruların cevaplarını da yanında götürün, çocukluğumun en canlı hatırası, kalbimde yeri hiç değişmeyecek olan en kıymetlim canım Annem'e,

Teşekkür, saygı ve özlemle...

ÖZET

NUHOĞLU Hatice. *Boşanma Sürecinde Çatışma Deneyimlerinin Stratejik Aile Terapisi Temelinde Analizi Bir Karma Yöntem Araştırması*, Doktora Tezi, Ankara, 2019.

Bu araştırma, boşanma sürecinde bireylerin yaşadıkları çatışma durumlarını anlamlandırma çabasının neticesinde, tarafların içinde buldukları çatışma durumları, bu çatışmalara yönelik onarma girişimleri ve çatışmalarını yönetmek için ihtiyaç duydukları hizmetleri ortaya koyma ve bir model önerisi sunma amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın yöntemi karma yöntem olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın nicel boyutunda yapılandırılmış (denetimli) gözlem tekniği kullanılarak Ankara Sıhhiye Adliyesi'nde yer alan 11 aile mahkemesinde toplam 200 duruşma gözlemi gerçekleştirilmiş, nitel boyutunda ise 9 boşanma davası devam eden birey, 7 hâkim, 5 avukat ve 14 mahkeme uzmanı ile toplam 35 derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Duruşma gözlem sürecinden elde edilen nicel veriler öncelikle SPSS 23.0 for Windows programında analiz edilmiştir. Nitel verilerin analizinde ise MAXQDA 12 Nitel Veri Analiz Programı kullanılmış ve her iki veri kümesi Caracelli ve Greene'nin oluşturdukları veri destekleme (birleştirme) stratejisi kullanılarak birleştirilmiş ve karma analiz edilmiştir. Yapılan analiz boşanma sürecinde yaşanan çatışmaların evlilik sürecinde yaşanan çatışmalardan bağımsız olmadığını ve eşler arasındaki çatışmaların konumunun özellikle boşanma sürecinin hukuki boyutunda yer alan tanık beyanları, dilekçeler, avukat savunmaları, hâkimin usulü gibi etmenlerle arttığını göstermektedir. Ayrıca boşanma sürecinin yalnızca eşler arasında değil çocukların yanı sıra, kök aile, yakın arkadaş, akraba, komşu vb yakın çevrenin ve daha büyük ölçekte toplumun sınırları içerisinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Ancak boşanma sürecindeki bireylerin bu sınırlar içerisinde yeterli sosyal destek sistemlerine sahip olmadıkları kök aile gibi var olan sosyal destek sistemlerinin ise çatışmaları artırıcı, çatışma konularının yönünü değiştirici ve çatışmanın sınırlarını geliştirici bir etkiye sahip olabileceklerini göstermektedir. Bu çalışma kapsamında, elde edilen bulgular ışığında, boşanma sürecindeki bireylerin ihtiyaç duydukları hizmetlerin ortaya konulması amaçlanmış ve nihayetinde stratejik aile terapisinin özü kaybedilmeden ve çatışma yönetiminin sınırlarından çıkılmadan oluşturulan model "Barışçıl sosyal

boşanma çalışması” olarak kavramsallaştırılmış ve bu sayede boşanma çalışmalarına katkıda bulunulmuştur. Araştırmanın sonuçları boşanma sürecinde özellikle hukuki boyuta ilişkin hizmet modellerinin yok denecek kadar az olması sebebiyle boşanma olgusuna yönelik yeni bir kavram okumasından hareketle hukuki süreçte, sosyal refah hizmetlerinde bir değişim gerektiğine işaret etmekte ve yeni hizmet modellerinin alana kazandırılmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca evlilik ve boşanma kavramlarının yeniden tanımlanmasına ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Evlilik, boşanma, stratejik aile terapisi, aile mahkemesi, çatışma yönetimi, barışçıl sosyal boşanma çalışması, karma yöntem

ABSTRACT

NUHOĞLU Hatice. *Analysis of Conflict Experiences During Divorce On The Basis of Strategic Family Therapy A Mixed Method Research*, Doctorate Thesis, Ankara, 2019.

As a result of the attempt to understand and analyze conflicts experienced by individuals in the period of divorce, the goal of this study is to present the states of conflicts, attempts to repair the damages caused by those conflicts and services individuals need to control problematic periods throughout divorce. The purpose of this study is to present a model suggestion for the related studies and researches in literature. The method of this research is the mixed method. Structured (controlled) observation technique was used in the quantitative dimension of the research; a total of 200 trials in 11 different family courts in Ankara Sıhhiye Courthouse were observed. In terms of the qualitative dimension of the research, in-depth interviews were held with 9 individuals with ongoing divorce cases besides 7 judges, 5 lawyers and 14 court specialists (35 individuals in total). Quantitative data obtained from the observation process were firstly analyzed with SPSS 23.0 for Windows Program. MAXQDA 12 Qualitative Data Analysis program was used for analyzing qualitative data. Both data sets were combined by using Caracelli and Greene's data support (combining) strategy and mixed analysis was carried out. The analyses results indicate that the conflicts experienced throughout the process of divorce aren't independent of the conflicts the couples experience throughout marriage. According to the analysis results, the conflicts between spouses increase especially during the legal process because of a variety of factors such as witness statements, petitions, defenses of attorneys and statements of judges. On the other hand, it is observed that the process of divorce doesn't only include spouses and children; it also includes families of spouses, close friends, relatives, neighbors in small scale and society in a larger scale. Individuals don't have sufficient social support system and the already existing social support system such as family may increase conflicts, change the dimension of conflict issues or broaden the borders of conflicts. It is intended to present the services needed by individuals throughout divorce in the light of the obtained data in the scope of this study; as a result of this study process, the model created on the basis of strategic family therapy and in the borders of conflict

management is conceptualized as “Peaceful social divorce study” and contributions are made to the divorce studies. In addition to the above-mentioned findings, results of the study indicate that as the services that should be given to spouses during divorce are insufficient, it is necessary to make changes in social welfare services and it is crucial to integrate new service models into divorce studies. On the other hand, research results show that it is necessary to redefine the concepts of marriage and divorce.

Keywords: Marriage, divorce, strategic family therapy, family court, conflict management, peaceful divorce study, mixed method

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iv
ADAMA SAYFASI.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
ÖZET.....	viii
ABSTRACT.....	x
İÇİNDEKİLER	xii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xviii
TABLOLAR DİZİNİ	xix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	ii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	2
1.1. ARAŞTIRMANIN SORUNU	2
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ARAŞTIRMA SORULARI	5
2. BÖLÜM	8
KURAMSAL ÇERÇEVE	8
2.1 ÜÇLÜ KAVRAM OKUMASI: EVLİLİK, ÇATIŞMA VE BOŞANMA.....	8

2.1.1.	Evlilik.....	9
2.1.2.	Çatışma.....	12
2.1.2.1.	Çatışmanın Doğası ve Eşiği.....	13
2.1.2.2.	Çatışma Süreci	15
2.1.2.3.	Evlilikten Boşanma Sürecine Çatışma.....	17
2.1.3.	Boşanma	20
2.1.3.1.	Boşanmanın Tarihi.....	22
2.1.3.2.	Boşanma Hukuku.....	26
2.1.3.3.	Boşanma Süreci Modelleri.....	31
2.2.	STRATEJİK AİLE TERAPİSİNİN BİZE SÖYLEDİKLERİ.....	35
2.2.1.	Kavramları.....	36
2.2.2.	Çatışmayı Ele Alışı	37
2.2.3.	Müdahale Teknikleri	40
2.3.	AİLE MAHKEMELERİNDE SOSYAL İNCELEME VE ÇATIŞMA YÖNETİMİ.....	42
2.3.1.	Aile Mahkemelerinde Sosyal İnceleme	43
2.3.2.	Çatışma Yönetimi	47
3.	BÖLÜM	50
	ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	50

3.1. ARAŞTIRMA ALANI İLE TANIŞMA: BİR ARAYIŞ VE BULUŞ HİKÂYESİ	50
3.2. ARAŞTIRMANIN MODELİ: KARMA YÖNTEM ARAŞTIRMASI.....	53
3.2.1. Nicel Veri Oluşturma Süreci.....	56
3.2.1.1. Duruşmaların Kalem-Kâğıtlı Tanığı Olmak.....	56
3.2.1.2. Mahkemelere İlişkin Bilgiler: Mahkemeler İkiz Değildir Kardeştir. 58	
3.2.2. Nitel Veri Oluşturma Süreci	61
3.2.2.1. Öznelerin Keşfi: Daha Geniş Bir Sosyal Birim	61
3.2.2.2. Hazırlık, Soruların Revize Edilmesi	67
3.2.2.3. Derinlemesine Görüşmeler: “Seni Dinlemeyen Kulağın Diline de Güvenme”68	
3.3. ARAŞTIRMA SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER VE FIRSATLAR.....	71
3.3.1. Bireysel Süreç	71
3.3.2. Görüşme Alanı Sıkıntısı.....	73
3.3.3. Hâkimlerin ve Mahkeme Uzmanlarının İş Yoğunluğu	74
3.3.4. Şiddetli Çatışmaların Mekânı: Adliye Koridorları.....	74
3.3.5. İzin Süreci ile İlgili: Uzun Bir Bekleyiş.....	75
3.4. ANALİZ SÜRECİ VE RAPORLAMA: “ROMA BİR GÜNDE KURULMADI”	77
4. BÖLÜM	80

ANALİZE GİRİŞ	80
4.1. BOŞANMANIN YASAL ADIMLARI.....	80
5. BÖLÜM	84
ANALİZ.....	84
5.1. ANLATILMAYAN ÖYKÜ DURUŞMALARA İLİŞKİN VERİLER.....	85
5.1.1. Dekor Değil Gerçek Mekân: Duruşma Salonu	86
5.1.2. Davaya İlişkin Veriler: Neşter Altında Bir Evlilik	97
5.1.3. Boşanmanın Tarafları: Âdemler ve Havvalar	104
5.1.4. Çatışmanın Polinatörleri : Tanıklar	113
5.2. TARAFLARIN, HUKUK UYGULAYICILARININ VE MAHKEME UZMANLARININ GÖZÜNDEN BOŞANMAYA DİYAGONAL BİR BAKIŞ: ANLATILMAYAN DURUŞMALARLA KARMA ANALİZ	118
5.2.1. İki İmza, Bir Sözleşme: Evlilik.....	120
5.2.1.1. Yeşilçam Etkisinde “Kutsal Evliliğe” İlk Adım: Yeni Bir Kimlik İnşası	134
5.2.1.2. Sıcak Yuva Ezberiyle Devam Edemeyen Evlilikler ve Biriken Ağıtlar	137
5.2.1.3. Rüzgârda Sönmeyen Kibrit: Başarısız Onarma Girişimleri	192
5.2.2. Eski Bir Deyişle Şüyuu Vukuundan Beter, Boşanma.....	207
5.2.2.1. Son Değil Kötü Bir Başlangıç: Boşanma Kararı	214
5.2.2.2. Nafaka, Tazminat, Alacak-Verecek, Büyük Hesaplaşma.....	225

5.2.2.3.	Velayet Savaşları: İki Ateş Arasında Bırakılan Çocukluk.....	234
5.2.2.4.	Ölümüne Boşanma, Kadının Duyulmayan Sesi, Tedbir Kararları ..	243
5.2.2.5.	Kök Aileler	260
5.2.2.6.	Çatışmanın Korunumu ve Çok Yönlü Yüzü.....	264
5.2.3.	Mahkeme: Restorasyon ile Konservasyon Arasında Bir Yer	278
5.2.3.1.	Hukukun Uygulanması Sürecinde Hâkimin Usulü: “Mühür Kimdeyse Süleyman Odur”	284
5.2.3.2.	Sosyal Destek Sistemleri	300
5.2.3.3.	Boşanma Sürecinde “Zehirlenen Çocukluk”	306
5.2.3.4.	Aile Mahkemelerinin Saklı Yüzü: Uzmanlar	329
5.2.3.5.	Boşanmanın Taraflarından ve Ehlilerinden Model Önerileri: ‘Hikâyenin Üç Elma Bölümünden Bize Düşen’	342
6.	BÖLÜM	367
	SONUÇ VE ÖNERİLER	367
6.1.	SONUÇLAR	367
6.1.1.	Duruşma Gözlem Verilerine İlişkin Sonuçlar.....	367
6.1.2.	Evlilik Sürecine İlişkin Karma Sonuçlar	369
6.1.3.	Boşanma Sürecine İlişkin Karma Sonuçlar	372
6.1.4.	Mahkeme Sürecine İlişkin Karma Sonuçlar	375

6.2. BARIŞÇIL YÖNTEMLERLE BOŞANMA İNŞASINI MÜMKÜN KILMA: BİR MODEL ÖNERİSİ.....	380
6.2.1. Yargılamanın İlk Aşamasında Sosyal İnceleme	383
6.2.1.1. Yasal Zemini	384
6.2.1.2. Kurgusu	387
6.1.2.3. Sosyal İncelemenin İçeriği.....	389
6.2.2. Mahkeme Salonu Dışında Sosyal Boşanma Çalışması ve Çatışma Yönetimi	392
6.2.2.1. Yasal Zemini	392
6.2.2.2. Kurgu	394
6.2.2.3. Barışçıl Sosyal Boşanma Çalışmasının İçeriği	398
KAYNAKÇA.....	403
EKLER.....	419
EK-1 YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU YÖNERGESİ	419
EK-2 DURUŞMA GÖZLEM FORMU	422
EK-3 ORJİNALLİK RAPORU	423
EK-4 ETİK KURUL/KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU	424
EK-5 ÖZGEÇMİŞ.....	425

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

SİR: Sosyal İnceleme Raporu

TBNA: Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

ZAE: Zihinsel Araştırmalar Enstitüsü

AMK: Aile Mahkemeleri Kanunu

HMK: Hukuk Muhakemeleri Kanunu

HSK: Hâkimler ve Savcılar Kurulu

ASAGEM: Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü

TAYA: Türkiye Aile Yapısı Araştırması

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Yakınsayan Bir Desen Uygulamasındaki Ana Prosedürler Akış Şeması	54
Tablo 2: Takip Edilen Duruşma Sayılarının Mahkemelere Göre Dağılımı	59
Tablo 3: Boşanma Aşamasındaki Bireylere İlişkin Bilgiler	63
Tablo 4: Hâkimlere İlişkin Bilgiler	64
Tablo 5: Avukatlara İlişkin Bilgiler	65
Tablo 6: Mahkeme Uzmanlarına İlişkin Bilgiler	65
Tablo 7: Duruşma Salonunda Bulunanlar	88
Tablo 8: Duruşma Salonunda Bulunanlar-Yakınlar	89
Tablo 9: Tarafların Duruşmaya Katılma Durumu ile Dosyanın Aşaması	90
Tablo 10: Davacı ve Davalının Cinsiyetleri ile Avukatlarının Olma Durumu	91
Tablo 11: Duruşma Salonunda Taraflar, Avukatlar ve Dinleyiciler Arasında Çatışma Yaşanma Durumu	92
Tablo 12: Tarafların Salonda Çatışma Yaşama Durumu ile Dosyanın Aşaması	95
Tablo 13: Protokol Metni Okunurken Anlaşmazlık Çıkma Durumu ile Dosyanın Karara Bağlanması	96
Tablo 14: Davanın İçeriğine İlişkin Veriler	97
Tablo 15: Dosya Türünde Değişikliğe Gidilme Durumu ile Dosyanın Aşaması	101
Tablo 16: Davanın Hükme Bağlanmasına İlişkin Veriler	101
Tablo 17: 6284 Sayılı Kanun ile Tedbir Kararı Alınma Durumu	104

Tablo 18: Davacı ve Davalının Cinsiyet Dağılımı.....	105
Tablo 19: Aile Yaşam Döngüsünde Ailenin Konumu.....	107
Tablo 20: Tarafların Müşterek Çocuklarının Olma Durumu.....	107
Tablo 21: Tarafların Şu Anda İkame Ettikleri Yer.....	108
Tablo 22: Tarafların Ayrılma Biçimi.....	109
Tablo 23: Davanın Nev'i ile Kadının Eşinin Soyadını Kullanma Talebi.....	112
Tablo 24: Tanıklara İlişkin Veriler.....	114
Tablo 25: Tanık-Kök Aile.....	115
Tablo 26: Tanık-Akraba, Eş dost, Arkadaş.....	116
Tablo 27: Tanık Dinlenirken Tarafların Sözsüz İfadeleri.....	117
Tablo 28: Evlilik Sürecinde Çatışma Konuları.....	146
Tablo 29: Boşanma Sürecinde Çatışma Konuları.....	212
Tablo 30: Müşterek Çocuk Velayet Konusunda Dinlenirken Hâkimin Usulü.....	286
Tablo 31: Hâkimin Tarafları Terapiye, Mahkeme Uzmanına Ya Da Öfke Kontrolü Eğitimine Yönlendirme Durumu.....	287
Tablo 32: Davanın Nev'i ile Hâkimin Dosyayı Mahkeme Uzmanına Vermesi.....	290
Tablo 33: Hâkimin Dosyayı Mahkeme Uzmanına Yönlendirmesi ile Tarafların Anlaşamadıkları Konular.....	290
Tablo 34: Duruşmaya Başlamadan Önce Hâkimin Usulü.....	292

Tablo 35: Uyuşmazlık Konusunda Hâkimin Tarafları Uzlaşmaya Davet Etme Konusu	294
Tablo 36: Davanın Nev'i ile Müşterek Çocuğun Duruşma Salonunda Oluşu.....	312
Tablo 37: Çocuğun Duruşma Salonunda Oluşu ile Dosyanın Aşaması	313
Tablo 38 Çocuğun Velayet Konusunda Dinlenilme Durumu	314
Tablo 39: Müşterek Çocuğun Tanık Olarak Beyan Edilme Durumu.....	323

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Çatışma Döngüsü.....	16
Şekil 2: Çatışma Şeması.....	17
Şekil 3: Beş Çatışma Yönetme Stili.....	194

GİRİŞ

Türkiye’de 2010 yılından bu yana erkeğin reddedilmesi, terk edilmesi, barışma isteğinin reddedilmesi, kadının boşanma, ayrılma isteği, erkeğin ayrılma, boşanma isteğinin reddedilmesi veya kadının evden ayrılmak istemesi bahanesiyle 390 kadın öldürülmüştür ve bu kadınlardan 284’ü; kocası, erkek arkadaşı veya eski kocası tarafından öldürülmüştür (<http://kadincinayetleri.org/>).

Babalarının çatışma yönetimi konusunda başarısız olmaları yüzünden bugün çok sayıda çocuk annesiz ve babasız büyümektedir. Oysa Avrupa ülkelerinde insanlar uzun yıllardır boşanma sürecindeki çatışmalarını alternatif uyuşmazlık çözüm yolları ile yöneterek şiddetsiz bir şekilde sonlandırmaktadır. On yıllardır ülkemizde de anlaşarak kusura dayanmayan boşanma mevcuttur. Ancak hala davaların büyük kısmı çekişmeli boşanma davası olarak açılmakta ve boşanma bugün hala toplumsal bir tabu olarak gündemde yer almaktadır. Mahkemeler hala çoğu insan için karmaşık, korkutucu ve adaletsizdir. Devlet eli ile verilen boşanma hizmeti yok denecek kadar azdır. Bugün boşanmak istediğinizde devletin size sunacağı hizmetler oldukça kısıtlıdır. Adli yardım, 6284 sayılı korunma kararı bu sınırlı hizmetlerden birkaçıdır.

Oysa boşanma, hukuk davaları içerisinde en çok yer kaplayan alanlardan biridir. Özellikle kadınların hukuk davaları içerisinde en çok başvurdukları mahkeme, aile mahkemeleridir. Ayrıca aile mahkemelerinde görülen davalar taraflardan daha büyük bir kesimi etkilemektedir: çocuklar, kök aileler, yakın çevre, akrabalar ve tüm toplum. Bu yönüyle boşanma sanılanın aksine sadece boşanmanın taraflarının gündemi olmaktan uzaktır. O bekârların da “korkulu rüyasıdır”. Bugün evlenme oranlarının düşmesi bu durumu çok net bir biçimde açıklamaktadır.

Sonuç olarak, boşanma çok sayıda nüfusu etkilemekte ve özellikle bazı kadınlar için ölümle sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla boşanma sürecinin bireyler toplumun geneli açısından sadece hukuk alanında sınırlı kalmadan sosyal bilimler çerçevesinde de özenle çalışılması gerekmektedir.

1. BÖLÜM

1.1. ARAŞTIRMANIN SORUNU

“ ...ve daha sonra mutlu yaşadılar. Birbirini sevmenin ebedi ve ezeli efsanesi böylece sürer. Aşık olma ve ilişkiler kurma hayali, yaşamın tüm sorunlarını çözecek ve bize layık olduğumuz, sonsuza dek sürecek mutluluğu hemen sağlayacak sevgi üzerine kurulmuştur. Efsane zevk doludur. Oysa gerçek çok daha başkadır...”

Buscaglia, 1982

Boşanma; duygusal, ekonomik, toplumsal, yasal ve sosyal boyutları olan çok yönlü bir olgudur ve yeni bir hayat kurma üzerine kuruludur. Bu yönüyle bireylere bazı görev ve sorumluluklar yükler. Ne yazık ki pek çok çift evlilikleri boyunca üstesinden gelemedikleri çatışma durumları ve bitiremedikleri meseleler sebebiyle bu sürece negatif duygusal yoğunlukla girmekte ve bu duygusal yoğunluklarını anlamlı bir şekilde ifade edememiş olmanın stresi ile içinde buldukları çatışma durumlarını birbirlerine ve çocuklarla ilgili konulara yansıtmakta ve düşmanca bir duruş sergileyebilmektedirler. Dolayısıyla bireyleri boşanma kararı almaya yönlendiren evlilik çatışmaları, boşanma sürecinde yeni eklenen çatışma konuları ile birlikte yeni bir form kazanarak şiddetlenmektedir.

Boşanma sürecinde, bireylere profesyonel yardımda bulunulmasının; sürecin iyi bir şekilde atlatılmasına, bireylerin süreç sonrasındaki ilişkilerinin yönetimine ve en temelde de iyilik hallerinin sağlanmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Bu süreçte, bireylere yönelik sunulacak müdahalenin etkili bir şekilde yerine getirilebilmesi için, öncelikle içinde bulunulan çatışma durumunun uygun bir şekilde ele alınması önemlidir. Bireylerin deneyimledikleri çatışmalar; farklı beklentilerden, farklı kültürel geçmişe sahip olmaktan, iletişim sorunlarından, kök ailelerle ilgili sorunlardan, aile içindeki işlevsiz kurallardan kaynaklanıyor olabilir. Bireylerin yaşadıkları sorunları çözümlene stilleri ve başarısız onarma girişimleri de bir diğer çatışma kaynağı olabilir. Çatışmaların çözüme kavuşturulması ise çatışma yönetimini gerektirir.

Ancak var olan sistemde boşanma aşamasındaki bireylerin ulaşabilecekleri hizmet modelleri oldukça sınırlıdır. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, belediyeler

ve özel aile danışma merkezleri tarafından sunulan boşanma danışmanlığı dışında sosyal hizmet uzmanı, psikolog, sosyolog ve pedagoğ gibi profesyonellerin çekişmeli boşanma sürecindeki bireylerle mesleki iletişim kurma olasılığı mahkeme sürecinde gerçekteşmektedir.

Aile mahkemeleri bünyesinde; davanın esasına girilmeden önce veya davanın görölmesi sırasında, mahkemece istenen konular hakkında taraflar arasındaki uyuşmazlık nedenlerine ilişkin araştırma ve inceleme yapmak ve sonucunu bildirmek, istenilen konularla ilgili çalışmalar yapmak ve görüş bildirmek üzere psikolog, pedagoğ ve sosyal çalışmacı yer almaktadır. Aile mahkemelerinde uzmanlardan; boşanma, velayet, velayet hakkı kendisinde olmayan ebeveynin çocuğı ile kişisel ilişkinin düzenlenmesi davalarına ilişkin görüşlerine başvurulmaktadır.

Ancak bu düzenleme; aile sorunlarının çözüme kavuşturulması, çatışma çözümünün etkin bir şekilde yerine getirilerek tarafların güçlendirilmeleri ve çatışmalarının yönetilmesi noktasında bir müdahale planı sunulması açısından uygun bir yapıya sahip değildir. Çünkü mahkeme süreci, tarafların yaşadıkları çatışmaların çözüme kavuşturulmasında üçüncü bir tarafın müdahale etmesini ve onlar adına karar vermesini içeren otoriter bir düzeni temsil etmektedir. Bu yönüyle tarafların çatışmalarını birlikte çözüme kavuşturmalarını ve dolayısıyla süreçten her iki tarafın da kazançlı çıkmasını sağlayacak bir mekanizma olmasının aksine bir tarafın kazanan diğer tarafın kaybeden olduğu ve tek taraflı kazanım ile sonuçlanan, verilen karara boyun eğdirici hükümler içeren bir sistemdir.

Aile mahkemelerinin uygulama alanı dikkate alındığında, boşanma sürecinde çatışma yönetimini etkileyen bir diğer önemli konu, mahkeme uzmanlarından aile sisteminde var olan durumun tespitinin ortaya konulmasının talep edilmesi, müdahaleye yönelik herhangi bir hizmetin var olmamasıdır. Oysa bireylerin içinde buldukları çatışma durumlarını sağlıklı bir şekilde atlatmaları ve aynı zamanda gelecekteki olası çatışmalar için rehberlik sağlaması bakımından boşanma sürecinin profesyonel bir şekilde yönetilmesi önemlidir.

Boşanma süreci, aile bireylerinden her birini etkisi altına alması ve bu etkinin farklı düzeylerde gerçekleşiyor olması sebebiyle sistem düşüncesini gerektirmektedir. Aile sorunlarının çözümünde sistem düşüncesinin hayat bulduğu alanlardan bir tanesi kuşkusuz aile terapisi. Evlilik ve aile terapisi yeni bir alan olarak kabul edilse de, ailelerle çalışma yeni bir alan değildir (Broderick ve Schrader, 1991; akt: Rosen, 2013). Boşanma sürecindeki çatışmaların yönetiminde, aile terapisinin kullanımı, bireylerin etkili iletişim becerileri kazanmaları, duygularını anlamlı bir şekilde ifade etmeleri, empati (duygudaşlık) geliştirmeleri noktasında önemlidir.

Boşanma sürecinde çiftlere yönelik geliştirilecek müdahalenin belirlenmesinde sürecin dinamiklerinin göz önüne alınması gereklidir. Stratejik aile terapisi; kısa süreli olması, sadece bireylerin ortaya koydukları sorunların çözümüne odaklanması, her bir danışana özgü stratejilerin geliştirilmesi sebebiyle boşanma sürecinde uygulanabilir bir müdahaleyi ortaya koymaktadır. Ayrıca eşler arasındaki çatışmanın doğasını anlamada ve analiz etmede önemli bir kaynaktır. Bu sebeple, stratejik aile terapisinin kavramları boşanma sürecindeki çatışma konularını anlamlandırmada önemli bir yol gösterici olması sebebiyle bu çalışmada, hem çatışmaların anlamlandırılmasında, hem de boşanma sürecinde çatışma yönetimine ilişkin müdahale önerileri geliştirilmesinde temel alınmıştır.

Ancak şimdiye kadar ulusal sosyal hizmet literatüründe boşanma sürecinde çatışma yönetimi konusunda çalışmaya rastlanmamıştır. Buna karşın uluslararası literatürde çatışma yönetiminin kullanılır olmasına yönelik pek çok araştırma (Kelly, 2014) mevcuttur. Ancak genel olarak boşanma sürecine ilişkin daha önce gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde, stratejik aile terapisi temelinde bir çalışmaya, özelde sosyal hizmet disiplini incelendiğinde ise, boşanma sürecinde çatışma yönetiminin stratejik aile terapisi temelinde analizini içeren herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu sebeple; bu çalışmada, boşanma deneyimi yaşayan bireylerin yaşadıkları çatışmaların somut olarak derinlemesine kavranmasının sağlanmasına çalışılarak, boşanma sürecinde çatışma yönetiminde stratejik aile terapisinin nasıl kullanılabileceği ve bireylerin çatışma yönetiminde ne tür gereksinimleri olduğu araştırılacaktır. Sözü edilen alanlardaki bilgi eksikliğinin varlığı ve stratejik aile terapisi temelinde boşanma

sürecinde çatışma yönetimine yönelik müdahalenin geliştirilmesi bu araştırmanın temel sorunudur.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ARAŞTIRMA SORULARI

Bu araştırma, boşanma sürecinde bireylerin yaşadıkları çatışma durumlarını anlamlandırma çabasının neticesinde, bu süreçte tarafların içinde buldukları çatışma durumları, bu çatışmalara yönelik onarma girişimleri ve çatışmalarını yönetmek için ihtiyaç duydukları hizmetleri ortaya koyma ve en nihayetinde de var olan sisteme yeni bir model önerisi ile katkıda bulunma amacındadır. Boşanma sürecinde yaşanan çatışmaları anlamlandırma boyutunda ise stratejik aile terapisi temelinde bir çerçeve çizilmiştir. Bu çerçeve var olan tüm çatışma konularının yönetilebileceği ancak bunun için izlenmesi gereken adımların olduğunu vurgulamaktadır.

Araştırma amacıyla bağlantılı olarak boşanma sürecindeki çatışma durumlarını anlamlandırma süreci araştırmanın nicel ve nitel yöntemin bir arada kullanıldığı karma yöntem ile kurgulanmasını gerektirmiştir. Bu nedenle araştırma iki boyutta gerçekleştirilmiştir. Nicel olarak kurgulanan boyutta boşanma sürecindeki bireylerin içinde buldukları durumu ortaya koymak açısından mahkeme sürecine ilişkin aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır.

1. Boşanma aşamasındaki bireylerin sosyo demografik özellikleri nelerdir?

- Ψ Cinsiyet
- Ψ Davacı-davalı olma durumları
- Ψ Aile yaşam döngüsünde ailenin konumu
- Ψ Müşterek çocuk
- Ψ İkame ettikleri yer
- Ψ Ayrılma biçimleri
- Ψ Kadının Eşinin Soyadını Kullanma Talebi

2. Duruşma salonuna ilişkin bilgiler nelerdir?

- Ψ Duruşma salonunda bulunanlar
- Ψ Avukatla temsil durumu

Ψ Duruşma salonunda çatışma yaşanma durumu

3. Davaya ilişkin bilgiler nelerdir?

Ψ Davanın türü

Ψ Önceden dava açılma durumu

Ψ Dava türünde değişikliğe gidilme durumu

Ψ Davanın hangi aşamada olduğu

Ψ Davanın karara bağlanması

Ψ Velayetin verilme durumu

Ψ 6284 Sayılı Kanun ile Tedbir Kararı Alınma Durumu

4. Tanıklara ilişkin bilgiler nelerdir?

Ψ Tarafların tanık gösterme durumları

Ψ Tanıkların yakınlık derecesi

Ψ Tanık dinlemesinde tarafların sözsüz ifadeleri ve sözlü müdahalede bulunma durumları

Çalışmanın nitel boyutunda ise; stratejik aile terapisi temelinde, tarafların boşanma öncesi, boşanma ve mahkeme sürecinde yaşadıkları güçlükler, başvurdukları onarma girişimleri ve ihtiyaç duydukları hizmet modelleri üzerinden anlaşılması ve açıklanması amacıyla kurgulanmıştır.

Araştırmanın nitel boyutunda, amaca bağlı olarak aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Evlilik sürecinde yaşanan çatışmalar nelerdir? Bu konuda tarafların, hâkimlerin, avukatların ve mahkeme uzmanlarının bu konulardaki görüşleri nelerdir?
2. Boşanma sürecinde yaşanan çatışmalar nelerdir? Bu konuda tarafların, hâkimlerin, avukatlar ve mahkeme uzmanlarının görüş ve önerileri nelerdir?
3. Mahkeme sürecinde yaşanan çatışmalar nelerdir? Bu konuda tarafların, hâkimlerin, avukatlar ve mahkeme uzmanlarının görüş ve önerileri nelerdir?

Araştırmada yer alan nicel ve nitel boyutun birleştirilmesinden elde edilen bilgiler ise aşağıda yer alan sorular kapsamında analiz edilmiştir.

1. Duruşma gözlemlerinden ve derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler bir noktada birleşmekte veya ayrışmakta mıdır? (karma yöntem sorusu)
2. Nitel sonuçlar nicel sonuçları ne derecede doğrulamaktadır?
3. Tarafların stratejik aile terapisi kavramları çerçevesinde çatışma hakkındaki keşfedici nitel veri ile duruşma gözlemlerinden elde edilen nicel veri sonuçları karşılaştırıldığında hangi sonuçlar ortaya çıkmaktadır?

2. BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölüm birbirini tamamlayan üç ana başlık altında kurgulanmıştır. Öncelikle kısaca evlilik, çatışma ve boşanma konuları üçlü kavram okuması ile ele alınmış daha sonra çalışmanın kuramsal temelini oluşturan stratejik aile terapisinin kavramları, çatışmayı ele alışı ve müdahale yöntemleri üzerinde durulmuştur. Son bölümde ilk iki bölümün kavramsal okumaları neticesinde barışçıl yöntemlerle boşanma inşasının yolları, stratejik aile terapisi temelinde ele alınmış ve bir sosyal çalışma müdahalesi olarak boşanma sürecinde çatışma yöntemi üzerinde durulmuştur.

2.1 ÜÇLÜ KAVRAM OKUMASI: EVLİLİK, ÇATIŞMA VE BOŞANMA

Bu çalışmanın kuramsal temeli evlilik ve boşanma kavramlarının birbirlerini yeniden tanımladıkları ve her iki olgunun da çatışmadan ayrı ele alınamayacağı görüşünden hareketle üçlü kavram okuması ile başlamaktadır.

Boşanma sürecinde yaşanan çatışmaları anlamlandırma çabası içinde olan bu çalışma, boşanma sürecinde bireylerin içinde buldukları çatışma konularının evlilik sürecinden bağımsız olmadığını, aynı zamanda evlilik süreci içinde çiftler arasındaki çatışma konularının ise bireylerin evliliğe yükledikleri anlamlarla ilintili olduğunu çalışmanın merkezine koyar.

Boşanma ile ilgili herhangi bir tartışma, evlilikle ilgili bazı yorumlar içermektedir. (Putnam, 2011). Çünkü sonsuza kadar devam edeceğine inanılan, bir kurtuluş aracı olarak kabul edilen evlilik kavramının altında yatan inanışlar ve düşünce sistemleri bireyin boşanma olgusunu anlamlandırmasında da önemli bir etkidir.

Aynı zamanda, evliliğin hukuki sorumlulukları, boşanma engelleri ve boşanma nedenleri evliliği ciddi bir iş haline getirmektedir (Scott, 2000). Dolayısıyla evliliğe

yüklenen bu gerçek üstü anlam diğer yönden boşanmaya yüklenen alçaltıcı anlamı doğurmaktadır. Dolayısıyla burada evliliğin öncelikli kılınması söz konusudur.

Balkin'e göre, öncelikli kılınmış bir şey, oldukça farklı yollarla yapı sökümü tabi tutulabilir. Örneğin, B'ye müracaat etmek suretiyle, niçin A'nın B'ye öncelikli kılındığının veya B'nin nasıl beklenmedik yollar içerisinde A'ya başvurmak suretiyle ikincil bir statüye sahip olduğunun sebepleri keşfedilebilir. Ayrıca, A'nın nasıl B'ye bağlı olduğu/dayandığı veya gerçekte B'nin özel bir durumu olduğu düşünülebilir. Bu alıştırmaların amacı, A ve B arasındaki ilişki konusunda yeni bir kavrayışa ulaşmaktır ki bu daima kesinlikle daha öte bir yapı sökümünün konusudur (Balkin, 1996).

Evliliğin boşanmayı ikincilleştirmesi, yapı sökümü çerçevesinde değerlendirilecek olursa, evliliğin yüceltilen bir olgu olması sebebine dayanmaktadır. Bu durum ise evliliği insanların hayatında birincil sıraya koymanın yanı sıra evliliği sürdürülmesi gereken bir tür baskı aracı olarak gün yüzüne çıkarmakta ve dolaylı yoldan boşanmanın olumsuz bir anlama sahip olmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla boşanmanın evliliğin bu dışlayıcı anlamının aksine yeniden ele alınması gerekmektedir.

Bu sebeple aşağıda boşanma konusuna yeni bir kavrayış sunmak amacıyla öncelikle; evlilik ve sonra sırasıyla çatışma ve boşanma kavramları ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

2.1.1. Evlilik

Martha Fineman şöyle yazmıştır: Evlilik; yasal bir bağ, bir taahhüt sembolü, ayrıcalıklı bir cinsel ilişki, hiyerarşi ve bağlılık ilişkisi, bir kendini gerçekleştirme aracı, sosyal bir yapı, kültürel bir fenomen, dini bir görev, yeniden üretim için tercih edilen birim, yoksulluk ve devlete bağımlılığın sağlanmasının bir yolu, kök aileden çıkış yolu, romantik bir idealin gerçekleştirilmesi, doğal veya ilahi bir bağlantı, geleneksel görüşte yer alan ahlaklılığın bir taahhüdü, kişinin cinsel istekliliğini dünyaya tebliğ etmesi arzulan bir statü veya her bir terimin pazarlığa dayandığı tamamen sözleşmeye dayalı bir ilişki anlamına gelebilir (akt: Herring, 2009).

Evliliğin bu kapsamlı yönü, karşılandığı takdirde bireylerin pek çok alandaki ihtiyaçlarının giderildiği bir kurum olmasını sağlamaktadır. Ancak aksi durumda evlilik sürecinde çatışma konuları gün yüzüne çıkabilmektedir. Evlilik içerisindeki karşılanmayan ihtiyaçların arka planında geleneksel rollere dayalı beklentiler, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ataerkil düzen yer alır.

Örneğin ataerkil düzende erkekler, soyadlarını değiştirmezler ve genellikle aile öykülerinde kadınları gibi doğrudan bir kırılma yaşamazlar. Çoğu zaman, erkek nerede yaşayacağını seçebilir; ona uyma görevi ise kadına verilir. Kadının uyum göstermesi, girdiği aileye tam olarak adapte olması beklenir. Uyumsuzluk kadınlar için her zaman “bencillik” olarak algılanırken, erkeklerin “uyumsuzluk” göstermesi kolayca meşrulaştırılabilir (Yakalı Çamoğlu, 2017).

Evlilik, eşler için hem bir yük hem de kardır, ama kadınla erkeğin durumu aynı değildir. Genç kızlar için evlilik topluluğa katılmanın tek yoludur, “evde kaldıkları” zaman, toplumsal açıdan tam anlamıyla fire sayılırlar. Oğlanlarsa, kendilerine birer kadın almakta’dırlar. Evlilikte varoluşlarını doğrulamak değil, varlıklarını geliştirmek, doğrulamak isterler. Evlilik onlar için özgürce yüklendikleri bir şeydir. Evlilik onların gözünde bir yazgı değil, bir yaşama biçimidir. Bekârlığın yalnızlığını seçebilecekleri, geç evlenebilecekleri gibi hiç evlenmeyebilirler de (Beauvoir, 2010). Kadın ve erkek daha evlilik eşiğinde bile eşit olmadıkları için ne evlilik içinde ne de evliliği sonlandırırken eşit değillerdir. Yasa, her iki tarafa da eşit boşanma hakkı sunsa da kadınların boşanmada erkeğe bağlı olduğu bir gerçektir.

Karı koca arasında dostluk ve yasalara uygun davranma olabilmesi için sine qua non (vazgeçilmez) bir koşul gereklidir, yani her ikisi de tam anlamıyla özgür ve eşit olmalıdır (Beauvoir, 2010). Bu da ancak anlamı değiştirmek kadını güçlendirmek iş hayatında yer edinmesini kolaylaştırmakla mümkündür.

Wollstonecraft, feminist gündemdeki en önemli maddenin, gerçek anlamda bir eğitim ve eleştirel düşüncenin geliştirilmesi olduğuna inanır (Donovan, 2014). Gilman ise, ev işlerinin meslekleştirilmesi gibi bir dizi radikal değişiklik önerir. İnsanlar yemek yapma, beslenme ve çocuk yetiştirme konularında eğitilmeli ve verdikleri hizmetler karşılığında

para kazanmalıdırlar. Bu hizmetlerden birçoğu, çamaşır yıkamak gibi, kolektifleştirilmelidir. Ev içi emeğin yeniden düzenlenmesi ile kadınlar, 24 saatlik ücretsiz daimi zulümden kurtulacaklar ve ücret karşılığında 8 saat çalışacaklardır. Kadınların kamusal dünya ile bütünleşmeleri, kamusal ile özelin bütünleşmesi, kamusal alandaki erkek egemenliğini sona erdirecek dahası, kadınların eve hapsedilmeleri sona ererse, kamusal dünyanın sokakları kadınlar ve çocuklar için yeniden güvenli olacaktır (akt: Donovan, 2014).

İkinci dalga feminizm, kadının ikincilleştirilmesinin esas alanı olarak aileyi görür; böylece ilk dalganın siyaset, istihdam ve eğitim alanlarındaki eşitlik taleplerinin “özel alan”da ayrımcılık kalkmadığı sürece gerçekleşemeyeceği düşüncesiyle, bu alanı politik mücadelenin odağına koyar. Ataerkilliğin bir cinsiyet rejimi olarak gücünün kendini yeniden üretebilme kapasitesinde yattığını düşünen feministler, bu yeniden üretimin esasen aile içinde gerçekleştiğini söylerler (Bora, 2018).

Demek ki, aile olmak sadece işlevsel bağlar, yakınlık, kan akrabalığı, sözleşme ya da görevlerle ilgili değildir (Yakalı Çamoğlu, 2017). Aile, kararları ve davranışlarıyla refah devletini ve emek piyasasını etkileyen ve onlar tarafından etkilenen, her anlamda önemli bir aktördür. Refah rejimleri daha sistematik şekilde devlet, piyasa ve aile üçlemesi bağlamında tanımlanmalıdır. Makro seviyede her üç bileşenden birinin refah düzeyine katkısı, diğer ikisinde neler olduğu ile ilintilidir. Mikro seviyede, bireylerin refahı onların bu üçünden aldıkları girdileri nasıl idare ettiklerine bağlıdır. Hane, refah tüketiminin ve paylaşımının temel menzildir. “Risk altında” olan birim budur. Toplumsal risklerin devlet, piyasa ve aileler arasında nasıl dağıtılacağı ve bunlar içerisinde nasıl idare edileceği ciddi bir fark yaratmaktadır (Buğra ve Keyder, 2015).

Aileye ağırlık veren bir refah rejimi, refah yükümlülüklerinin büyük kısmını haneye yükleyen bir rejimdir. “Aile ağırlıklı olmaktan çıkış” (de-familization) ise bireylerin aileye bağımlılıklarını azaltan; onların ekonomik kaynaklar üzerindeki hâkimiyetlerini ailevi karşılıklılıklarından bağımsız şekilde asgariye çıkaran politikaları ifade eder. Aile bağımlılıklarını asgariye indirmek, refah devletinin radikal ölçüde yeniden şekillendirilmesi anlamına gelir (Buğra ve Keyder, 2015).

Kadının ekonomik evrimi evlilik kurumunu tepeden tırnağa değiştirmek üzeredir: evlilik, yavaş yavaş, özerk iki bireyin özgür kararına dayanan bir birlik haline gelmektedir. Bağlanmalar kişisel ve karşılıklıdır, evlilik dışı ilişki kurmak, iki taraf için de, sözleşmenin bozulması anlamına gelmektedir; her iki taraf da aynı koşullar içerisinde eşinden boşanabilmektedir. Yaşadığımız çağ, kadınsal açıdan bir geçiş dönemidir. Kadınların ancak bir bölümü üretime katılmakta, ama bunlar da dededen kalma yapı ve değerlerin yaşamaya devam ettiği bir toplumda yer almaktadır. Çağdaş evlilik sürüp gitmekte olan geçmişin ışığında kavranabilir ancak (Beauvoir, 2010).

Evliliğin özel ve kamusal alan ayrımında ve kadın-erkek arasındaki bu dengesiz ilişki içerisinde çatışmanın varlığını yok saymak mümkün görünmemektedir. Aşağıda yer alan bölümde genel anlamıyla çatışmanın doğası özelde ise evlilik ilişkisi içerisindeki çatışmalara yer verilmiştir.

2.1.2. Çatışma

Rahim'e (2001) göre "çatışma (conflict)" teriminin tek ve açık bir anlamı yoktur. Bunun sebebi farklı disiplinlerdeki yazarlar tarafından farklı yönleri ile ele alınmasıdır. Çatışma aynı zamanda birçok türde, boyutta ve düzeyde olabilir; kişisel olarak, kişilerarası, grup içi, yerel ve uluslararası birçok şekil alabilir ve çeşitli kaynaklardan türetilebilir (Roberts, 2008). Çatışma, sosyal varlıklar içinde (yani, birey, grup, organizasyon vb.) uyumsuzluk, anlaşmazlık veya uyumsuzluk ile ortaya çıkan etkileşimli bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bir veya (iki) sosyal varlık (lar) olduğunda çatışma ortaya çıkar (Rahim, 2001).

Çatışma; duygu, anlaşmazlık, çıkarların gerçek veya algılanan uyumsuzluğu, tutarsız dünya görüşleri veya bir dizi davranış olarak görülebilir (Mayer, 2000). Çatışma, "iki veya daha fazla tarafın farklı hedeflere sahip olduklarına inandıkları" zaman meydana gelen bir durum olarak da tanımlanmaktadır. Bu tanım, çatışmanın iki temel unsuru olduğunu ima etmektedir: insanların çatışma içinde olduklarına dair algıları ile buna eşlik eden duyguları ve aradıkları sonuçlardaki amaç farklılıkları (Kruk, 2000). Dolayısıyla, kişiler ya da gruplar arası ilişkilerde birbiriyle uyummayan düşünceler ya da

davranışlar çatışmaya yol açmaktadır. Bunlar gerçek olduğu kadar, algılanan ya da hayali olabilir (Öner, 2011).

2.1.2.1.Çatışmanın Doğası ve Eşiği

Mayer'e göre (2000) çatışma ile mücadelede etkin olacaksak eğer, işe çatışmanın doğasını anlamakla başlamalıyız. Farkında olsak da olmasak da hepimiz çatışmaya, çatışmanın doğası ile ilgili belli varsayımlarla başlarız. Bazen bu varsayımlar, bize çok yardımcı olurken, diğer zamanlarda, çatışmanın ardında yatan şeyi ve çatışma ile baş etmede var olan alternatifleri anlama yeteneğimizi sınırlayan bir unsura dönüşür. Ona göre, çatışmaların doğasını anlamamanın bir yolu çatışmanın hangi boyutlarda ortaya çıktığının resmedilmesidir. Çatışma; bilişsel (algı), duygusal (hissetme) ve davranışsal (eylem) boyutlarla birlikte ortaya çıkmış gibi görülebilir. Bu üç boyutlu perspektif çatışmanın karmaşıklığını ve neden çatışmanın bazen çelişkili yönlerde ilerlediğini anlamaya yardımcı olabilir (Mayer, 2000).

Çatışmanın Algı Boyutu/ Conflict as Perception

Çatışma, bir dizi algı olarak, bireyin kendi ihtiyaç, çıkar, istek veya değerlerinin başkasınıninkiyle uyuşmadığına dair inanç veya anlayıştır. Mayer, pratik anlamda, eğer, tarafların içlerinden sadece birisi bile çatışmanın var olduğuna inanıyorsa, çatışmanın var olduğu düşüncesini faydalı bulmaktadır. Ona göre eğer taraflardan biri birbirine uymayan çıkarları olduğuna inanır ve buna göre hareket ederse, bu algıyı paylaşırsalar da paylaşmasalar da diğerini çatışma sürecine çeker (Mayer, 2000).

Deutsch (1969) ise, psikolojik ya da algılanan çatışmalarla, yani taraflar için psikolojik olarak var olan çatışmalarla ilgilenmediğinden bahseder. O, algıların daima doğru olduğunu varsaymaz ya da gerçekte olan uyuşmazlıkların her zaman algılandığını varsaymaz. Bu nedenle, ona göre, nesnel durumu, çatışmalı olarak algılanan durumu ve nesnel ve algılanan gerçekler arasındaki karşılıklı bağımlılığı betimlemede çatışmanın tanımlanması önemlidir.

Duygusal Çatışma/ Conflict as Feeling

Çatışma ayrıca, anlaşmazlığa işaret eden bir duruma veya etkileşime yönelik olarak duygusal bir tepkiyi de içerir. Duygular; korku, üzüntü, acı, öfke ya da umutsuzluk ya da bunların birleşimi olabilir. İnsanlar başka bir kişi ya da durumla ilgili bu duyguları deneyimlense, çatışma içinde olduklarını hissederler ve dolayısıyla çatışma içine girerler (Mayer, 2000). Çatışmanın varlığı veya yokluğu, hiçbir zaman nesnel durum tarafından katı bir şekilde belirlenmez. Psikolojik faktörler çatışmanın belirlenmesinde kritik rol oynarlar. Çatışma aynı zamanda, çatışan taraflarca neyin değerli olduğuna göre belirlenir (Deutsch, 1969).

Çatışmanın psikolojik boyutu diğer boyutlar ile birbirine bağlıdır. Aynı zamanda çatışma sürecinin izleyeceği seyir açısından da oldukça önemli bir noktada yer alır. Çünkü Deutsch'e (1969) göre, çatışmanın verimli mi yoksa yıkıcı bir yol mu izlediği, en olumsuz nesnel koşullar altında bile etkilenmeye açıktır. Benzer şekilde, en elverişli nesnel koşullar altında bile, psikolojik faktörler çatışmanın yıkıcı bir seyir izlemesine neden olabilir.

Kişilerarası çatışmalar genellikle birbirinden ayrılan ve öfke, kızgınlık, ihanet ve incinme gibi birbirleriyle ilgili güçlü, genellikle olumsuz duygularla ilişkili olan iki yetişkin arasında meydana gelir (Roberts, 2008).

Eylem Olarak Çatışma/ Conflict as Action

Çatışma ayrıca, duyguları belli etmeye başlamak, algılamaları açık bir şekilde ifade etmek ve ihtiyaçları, başkasının ihtiyaçlarını karşılama becerisine engel olacak şekilde, elde etmek için gerçekleştirilen eylemlerden oluşur. Çatışma davranışının amacı çatışmayı ifade etmek ya da kişinin ihtiyaçlarını karşılamaktır. Burada karşılıklılık mevzusu söz konusudur (Mayer, 2000).

Ancak göz önünde bulundurulması gereken bir diğer nokta çatışmanın her zaman ve her koşulda mutlaka gerçekleşmek durumunda olmamasıdır. Çünkü çatışmanın gerçekleşmesi için, tarafların herhangi bir çatışmayı deneyimlemesinden (veya farkına varmasından) önce eşik seviyesini aşması gerekir. Başka bir deyişle, uyuşmazlıklar,

anlaşmazlıklar veya farklılıklar, tarafların çatışma yaşamamasından önce yeterince ciddi olmalıdır. Bireyler arasında çatışma farkındalığı veya hoşgörü eşiğinde farklılıklar vardır. Bu nedenle, bazı kişiler benzer durumlarda diğerlerinden daha erken çatışmaya girebilirler (Rahim, 2001). Bu noktada bir tür çatışma eşiğinin varlığından söz etmek mümkündür.

Çatışma ve anlaşmazlık, beraber yaşayan insanların yan ürünleridir; aile hayatının normal bir parçasıdır (Cummings ve Davies, 2014). Oysa çatışmaya karşı olumsuz, sınırlı yaklaşımın hipnotik gücü sürekli maruz kaldığımız popüler medyanın güçlü imgeleriyle artar. Gazeteler, klasik editoryal şekliyle çatışma içeren başlıklarla satılır. Televizyon dizileri ya da haber kanalları dönüşümlü olarak bunu vurgular ya da önemsizleştirir. Spor etkinlikleri onu kışkırtıp fanatiklere bulaştırır. Pembe dizilerde o başrodedir. Reklamlar imajlara onu yerleştirir. Sürekli bu kültürel saldırıyı yaşarken şiddet ve saldırganlığı kabul etme eşiğimiz düşer, barışı sağlama kapasitemiz zayıflar (Cloke ve Goldsmith, 2018).

2.1.2.2.Çatışma Süreci

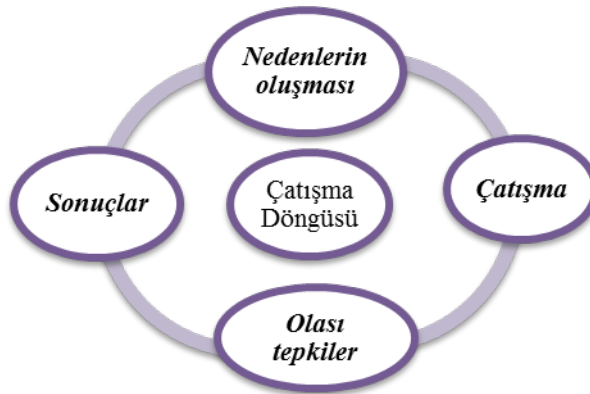
Çatışmalar işbirliğine dayalı veya rekabetçi bir bağlamda ortaya çıkabilir ve ortaya çıkması muhtemel olan çatışma çözme süreçleri çatışmanın gerçekleştiği bağlamdan güçlü bir şekilde etkilenecektir (Deutsch, 1969).

Çatışmanın doğası başlığı altında ele alındığı gibi çatışmanın algı boyutu çatışma nedenlerinin bireyler açısından görünür hale gelmesine sebep olurken diğer yandan tarafları çatışma içine sürüklemektedir. Çatışmanın ortaya çıkmasında; sınırlı kaynaklar, karşılanmamış temel gereksinimler, farklı değerler, inançlar ve öncelikler gibi pek çok sebep varlık gösterebilir. Mayer'e göre (2000) çatışma kaynaklarını anlamak için kullanışlı bir çerçeve geliştirecek, çatışma süreci boyunca bize yol gösterebilecek bir çatışma haritası oluşturabiliriz. Ona göre çatışma davranışını motive eden farklı güçleri anladığımızda, çatışmaların ele alınmasında daha incelikli ve seçici bir yaklaşım yaratabiliriz. Beş temel güç ya da çatışma kaynağı vardır: insanların iletişim biçimleri, duygular, değerler, etkileşimlerin gerçekleştiği yapılar ve geçmiş (Mayer, 2000).

Deutsch (2006) ise çatışmanın alanını daha da genelleştirerek onu adalet kavramı ile ele almaktadır. Ona göre dağıtıcı adalet konuları sosyal hayata yayılmaktadır. Sadece toplumsal düzeyde değil, aynı zamanda samimi sosyal ilişkilerde de önemlidir. Değerli bir şey kıt olduğunda ve herkes istediği şeye sahip olamadığında veya herkes tarafından kaçınılamayacağı zaman ortaya çıkarlar. Sonuçların adilliğini değerlendirmenin yanı sıra, bireyler sonuçları belirleyen prosedürlerin adilliğini yargılar. Araştırma kanıtları, adil muamele ve prosedürlerin çoğu insan için adil sonuçlardan daha yaygın bir endişe kaynağı olduğunu göstermektedir.

Dolayısıyla çatışmanın kaynağı ile ortaya çıkan davranış arasında güçlü bir bağdan söz edilebilir. Bu bağ aşağıda yer alan şekil 1’de bir döngü olarak sunulmuştur.

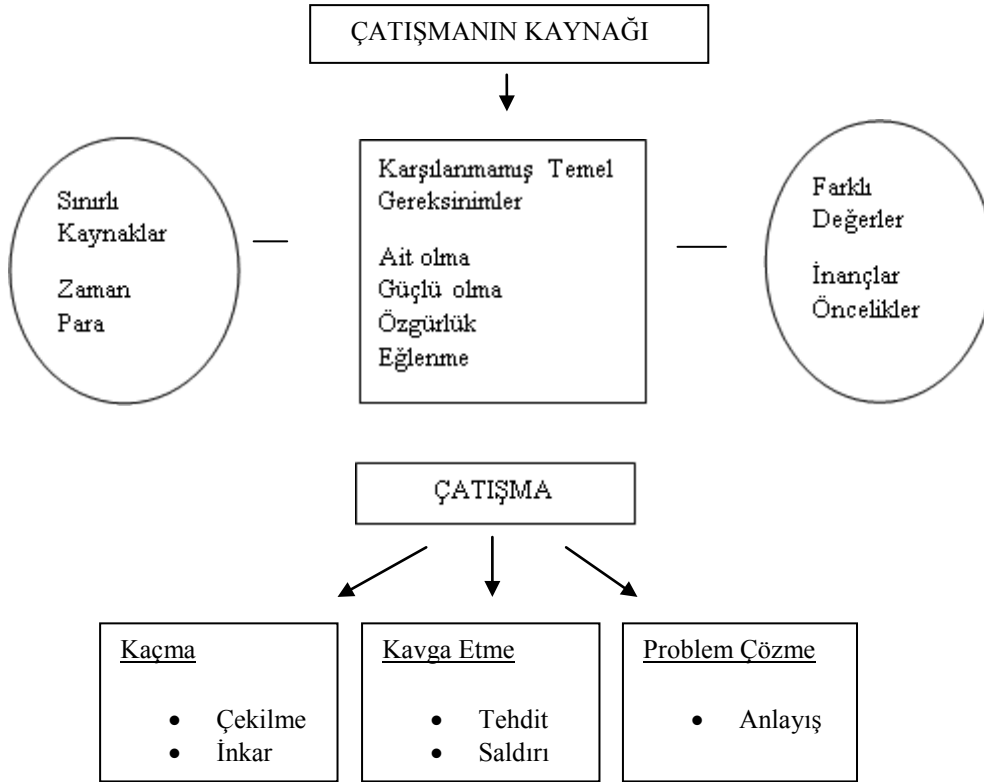
Şekil 1: Çatışma Döngüsü

Kaynak: National Association for Community Mediation, (1996). Resolving Conflict Without Giving In or Giving Up, Americorps National Service (akt, Karip, 2013).

Çatışma nedenlerinin oluşması ile birlikte başlayan çatışmanın algısal boyutu, bireylerin verdikleri tepkilerle davranışa dönüşmekte ve çatışma ortaya çıkmaktadır. Çatışmaya yönelik gösterilen tepkiler ise başka bir çatışma konusunun zeminini oluşturma potansiyelini işaret etmekte ve çatışma içinde olan tarafları bir döngü içinde hapsedebilmektedir. Bu çatışma döngüsü aşağıda şekil 2’de yer alan çatışma şemasında ayrıntılandırılmıştır.

Şekil 2: Çatışma Şeması

Kaynak: Öner, 2011

Çatışmaya dair kavramsal okumanın bu bölüme kadar olan kısmı temelde çatışmanın anlamının sorgulanmasına karşılık gelirken bundan sonraki bölümde boşanma kavramına geçmeden önce evlilik sürecinde yaşanan çatışmalar ele alınmıştır.

2.1.2.3. Evlilikten Boşanma Sürecine Çatışma

Evlilik çatışması boşanma ile yakından ilgili görünmektedir. Bu sebeple çalışmanın bu bölümü boşanma kavramını açıklayıcı olması sebebiyle evlilik çatışmalarına ayrılmıştır.

Evlilik sürecinde çiftlerin çatışma yaşama potansiyelleri vardır. Evlilik sürecinde yaşanan çatışmaların kaynağı da diğer ikili ilişkilerde yaşanan çatışmaların kaynaklarından farklı değildir. Ancak aile terapisinin klasik ekollerinden birisi olan stratejik aile terapisinin kurucusu Jay Haley (1988) evlilik çatışmalarının sebeplerini temelde ilişkideki kurullarla ve çiftler arasındaki güç savaşı ile açıklamaktadır.

Haley (1988)'e göre, çözümü en kolay çatışmalar, eşlerin hangi kurallara uymaları gerektiğinden kaynaklanan çatışmalardır. Eşler arasındaki bu tür sorunlar eninde sonunda bir çözüme ulaşır. Ancak, eşler arasındaki anlaşmazlıklar, kuralların kimin tarafından konulması gerektiğinden kaynaklanırsa, bu çatışmaların çözümü diğer çatışmaların çözümünden daha zordur ve bu çatışmalar eşler arasında en şiddetli kavgaların doğmasına yol açar. Kuşkusuz, bir evlilikte temel hak ve özgürlükler temel bir çelişki haline getirilirse, artık bu evlilikte iki filmde hangisinin seyredileceği bile, eşler arasında boşanmaya neden olabilecek kavgalara yol açabilir. Eşler arasındaki çatışmaların diğer bir kaynağı da eşlerin kurallar konusundaki çatışmaları çözebilmek için koydukları kural ötesi -meta rule- kuralların ilişkinin diğer kuralları ile çatışmasıdır (Haley, 1988).

Haley'in eşler arasındaki çatışmaları kurallar ile açıklamasının bir nedeni vardır. Ona göre, kuralların konulması açısından bir evliliği betimlemeye çalışmak demek, bu evliliği ilişkinin tanımlanması ve kontrolü açısından betimlemeye çalışmak demektir. Bilindiği gibi, eşlerin koyduğu ya da koymaya çalıştığı her kural belirli bir ilişki türünü belirtir. Örneğin, bir karı-koca arasında, kadın çok sinirliyen kocasının onu avutması gerektiğini belirleyen bir kural varsa, bu kural eşlerin tümleyici bir ilişki içinde olmalarını sağlar. Aynı şekilde, bir çift arasında bütçe konusunda kadının da kocası kadar söz söylemeye hakkı olduğunu belirleyen bir kural varsa, bu kural da hiç değilse, eşlerin bütçe konusunda bakışık bir ilişki içinde olduklarını belirlemektedir. Herhangi bir çift, gerektiğinde bakışık ve tümleyici ilişkileri kurmakta güçlük çekiyorlarsa, bu durum eşlerin evliliklerinin belirli alanlarında sorunları olduğuna dikkat çeker. Tıpkı diğer kişilerarası ilişkilerde de olduğu gibi, eşler anlaşmazlıklarını çözerken bir tek düzeyde iletişimde bulunmuş olsalardı, çatışmaların çözümü basitleşir ve eşler arasında çatışma döngüsellikleri doğmazdı. Ne yazık ki, eşler birbirlerine bir düzeyde bir ilişki türü bir başka düzeyde de bu ilişki türüyle tutarsızlık gösteren bir ilişki türünü yürürlüğe koymaya çalışmaktadır. Bu nedenle de, bu tür ilişkilerde çatışmaların çözümü oldukça güç olmaktadır. Çünkü eşler, birbirlerini aralarındaki çatışmaları artıracak bir şekilde davranışta bulunmaya kışkırtılmaktadırlar (Haley, 1988).

Cumming ve Davies (2014) ise, evlilik çatışmalarının nedenlerini şu şekilde sınıflandırmaktadır:

- Ψ Uyuşmazlık: Yakınlık ihtiyacındaki uyumsuzluk, çatışmayı artırma ve olumlu etkileşimi en aza indirme potansiyeline sahiptir.
- Ψ Evliliğe dair inanışlar- Gerçek dışı beklentiler: Evlilik inanç sistemleri, evlilik çatışmasının bir nedeni olabileceği gibi sonucu da olabilir.
- Ψ İletişimin çökmesi: Gönderilmek istenen mesajın alınan mesaj olmaması. Sıkıntılı evlilikleri olan eşler, eşlerinin davranışlarını, mutlu çiftlerden daha fazla düşmanca algılama eğilimindedirler. Eşlerinin olumsuz davranışlarını vurgulayıp olumlu davranışlarını göz ardı ederler. Bunun aksine mutlu çiftler, olumsuz davranışları hep durumsal baskılara atfetme eğilimindedirler.

Yapılan pek çok araştırma evlilik sürecinde yaşanan çatışmalar ile bireylerin boşanma nedenleri arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması'na (TBNA, 2014) göre, bireyler evlilik yaşamlarında üstesinden gelemedikleri sorunları, yönetmekte başarılı olamadıkları çatışmaları boşanma sürecinin bir nedeni olarak gündeme getirmekte ve evlilik çatışmalarını boşanma sürecinde artırarak devam ettirmektedirler.

Bahsi geçen araştırmada, bireylerin yaşadıkları sorun alanları ve boşanma gerekçelerinin birbirleriyle olan yakın ilişkileri göz önünde bulundurularak analiz sonuçları dört ayrı grup altında ele alınmıştır: İlk grup incelendiğinde, evlilikleri boyunca yakın çevre, ekonomik durumlar ve yaşam tarzı konularında çatışma yaşayan bireylerin boşanma gerekçelerinde de bu durumlara işaret ettiği sonucu çıkmaktadır. İkinci grupta alışkanlıklar, cinsel hayat, şiddet, duygusal ilişki veya aldatma sorunlarından biriyle karşılaşan bireyin, bu sorunlardan bir diğeriyle de karşılaşma olasılığı yüksektir. Üçüncü grup, evlilikleri esnasında ev içi görev ve sorumluluklarla ilgili sorun yaşayan bireylerin yine bu gerekçeyle boşandıkları anlaşılmaktadır. Dördüncü grupta sorun alanları ve boşanma gerekçelerinin yığın olarak bir araya toplandığı görülmektedir. Ayrıca, evlilikte yaşanan sorunların, önemi ne olursa olsun, her zaman boşanmaya yol açmadığı gözlenmiştir. Öte yandan evlilikte yaşanan

sorunların üst üste binmesi ve çözülememesi nedeniyle boşanmanın gerçekleştiği durumlarla da sıkça karşılaşmıştır (TBNA, 2014).

2.1.3. Boşanma

Boşanma toplumumuzdaki bazı kişiler tarafından kültürel dengesizliğin kanıtı olarak tanımlanmaktadır. Çünkü sosyal bir birimin çözülmesi, aslında, toplum tarafından uygun görünmeyen bir olaydır (Putnam, 2011).

Ancak her ne kadar toplum tarafından hoş karşılanmasa da TÜİK verileri incelendiğinde, boşanan çiftlerin sayısı 2017 yılında 128 bin 411 iken 2018 yılında %10,9 artarak 142 bin 448 olmuştur. Kaba boşanma hızı binde 1,75 olarak gerçekleşmiştir (Tüik, 2019). Boşanma oranlarındaki artış boşanma sürecinden etkilenen bireylerin sayısında da artışa sebep olmakta ve boşanma dalgalanmayla birlikte tüm aile üyelerini etkileyerek kayda değer bir nüfusun sorunu haline gelmektedir.

Neden dünyada boşanma oranları artmaktadır? Bu değişiklikleri açıklayabilecek tek bir etmen aramak yeterli değildir. Örneğin, birçok ülkede boşanma yasalarının serbestleştirilmesi sebeplerden biri olarak gösterilebilir. ABD, çoğu devletin kusura dayalı boşanmadan kusura dayanmayan boşanmaya geçiş yaptığı 1970'lerde yasalarını daha az kısıtlayıcı hale getirmiştir. Avustralya, İtalya, İrlanda, İspanya, Şili ve Çin dâhil olmak üzere birçok ülke de, boşanma yasalarını serbestleştirmiştir. Bu açıklama tatmin edici değildir, çünkü boşanma yasalarının serbestleştirilmesi, boşanmanın artmasının bir nedeni olmak yerine, boşanma talebinin artmasına yanıt olarak görünmektedir (Amato ve Irving, 2005; Cherlin, 1981; akt: Amato ve Boyd, 2014).

Zastrow (2013)'a göre; boşanma oranlarının artmasının nedeni, mutlaka daha çok evliliğin başarısız olduğu anlamına gelmemekte aksine daha çok insanın mutsuz bir evliliğe devam etmek yerine ayrılmayı tercih ettiği anlamına da gelebileceği şeklinde yorumlanmıştır. Ona göre, boşanma oranının artmasının nedenlerinden biri, toplumda boşanmanın daha fazla kabul görmeye başlamasıdır. Mutsuz insanlar artık evliliklerini daha fazla sonlandırmaktadır.

Dikkate değer bir gerilimin, kinin ve tatminsizliğin olduğu bazı evliliklerde boşanma iyi bir çözümdür. Boşanma, mutsuzluğa son vermek, daha üretken ve tatmin edici bir hayata başlamak için atılan somut bir adımdır. Travmatize olmuş bir evlilikteki gerilime ve mutsuzluğa daha fazla tabi olmayacakları için boşanmanın çocuklar için daha iyi olabileceği gitgide artan bir biçimde kabul edilmektedir (Zastrow ve Kirst-Ashman, 2015).

Her boşanma olayı; kendine özgü, karmaşık ve çok yönlü bir olaydır (Özguven, 2010). Boşanma, hukuki sorunlarla ilgili kanuni, çiftin birbirine yabancılaşmasıyla ilgili duygusal, para ve mal konuları ile ilgili ekonomik, çocukların velayeti ile ilgili ebeveynlik, arkadaşlıklar ve sosyal faaliyetlerde meydana gelen değişikliklerle ilgili sosyal ve yeniden bağımsızlık kazanarak kendini bulma sorunlarıyla ilgili psikolojik boyutları olan bir olaydır (Bohannon 1970, akt: Uçan, 2007). Bu yönleriyle birlikte genellikle boşanma, içinde yer alanları bir dizi zorluğa yöneltir. Boşananlar, başarısız olduklarına, sevgi alma ve verme becerilerine, yalnızlık hissine, boşanmaya eşlik eden damgalanmaya, arkadaşların ve akrabaların tepkisine, ayrılarak doğru şeyi yapıp yapmadıklarına ve kendi başlarına yapıp yapamayacaklarına dair duygusal endişelerle yüzleşir (Zastrow ve Kirst-Ashman, 2015). Mutsuz çiftler; dinsel kısıtlamalar, çocukların sorumlulukları, maddi kaygılar, boşanmanın olumsuz sonuçları ve evli kalmaya yönelik baskıları göz ardı edemezler. Tüm bu olumsuz sonuçlara rağmen, mutsuz evliliklerini sonlandırma düşüncesine sahip olan çiftler en sonunda ayrılmaya ve boşanmaya karar verirler ve bunu ifade ederler (Stewart ve Brentano, 2006).

Bu ifade ediş, insanlığın yazılı ilk belgelerinden de anlaşıldığı üzere insanlık tarihinin önemli konularından biri olarak varlığını sürdürmektedir. Boşanma insanlık tarihinin en eski dönemlerinden beri hayatın akışı içinde varlığını sürdürmüş, çağlar ve toplumlar ilerledikçe farklı bir yapıya evrilmiştir. Aşağıda ilk yazılı belgelerden aydınlanma çağına ve günümüze kadar boşanmanın konumu üzerinde durulmuştur.

2.1.3.1.Boşanmanın Tarihi

Eski Anadolu tarihini aydınlatan ilk yazılı belgeler, Kültepe tabletleridir (M.Ö ± 1975-1723). Kültepe tabletlerinin bir kısmı, nişan, evlenme- boşanma, evlatlık alma, nafaka ve miras gibi sosyal içerikli konulardadır (Öz, 2008). Kültepe tabletleri içerisinde, boşanma belgelerinin sayısı, evlilik belgelerine göre daha çok sayıda ele geçmiştir. Çiftlerin boşanmasından sonra, çocukların durumu, mal paylaşımı ve nafaka gibi birçok sorunun ortaya çıkması ve bunları belgelere dökme gereği, boşanma metinlerinin sayısını artırmış olmalıdır. (Öz, 2005).

Modern boşanma biçimlerinin kökleri ise daha yakın bir tarihte, 200 yıldan fazla bir süreye, evliliğin aşka ve karşılıklı ilişkiye dayalı olması gerektiğine ilişkin tarihsel olarak yeni bir düşüncenin keşfine dayanmaktadır (Coontz, 2006). Avrupa tarihinin büyük bir bölümü boyunca boşanma, Katolik Kilisesi tarafından yasaklanmış durumdadır. Yıllar geçtikçe toplumsal değişimler ve reform hareketleri ile birlikte boşanmada da yeni anlayışlar, yeni yorumlar gelişmiş ve bu durum boşanmanın yeniden düzenlenmesini gerekli kılmıştır (Emery, 2012).

Başlangıçta, boşanma hukuk ya da din tarafından değil, bireylerin kendilerinin tasavvur ettiği bireysel bir karardır. Hristiyanlığın yükselişi ile birlikte kilise boşanma ve evliliği kontrol etmeye başlamış bu dönem, boşanmak isteyen çiftler için “karanlık çağ” olarak kabul edilmiştir. Daha sonra 16.yy’ın başlarında, boşanma tartışmasını yeniden gündeme getiren gelişmeler olmuştur. İngiltere kralı 8.Henry (Henry VIII), 1527’de, karısı Catherine of Aragon’dan boşanmak istediğini ilan etmiştir. Ancak Henry’nin Catherine’den boşanmak için, Papa’nın müsaadesine ihtiyacı vardır ve Papa bu boşanmayı reddetmiştir. Bunun üzerine, Henry, papalıkla bağlarını koparmış, ruhban sınıfının kontrolünü ele geçirmiş ve onları 1532’de kendisini İngiliz Kilisesi’nin başı olduğunu kabul etmeye mecbur bırakmıştır. Böylece, boşanma kapısı aralanmıştır. 16. ve 17.yy’da İngiltere’de, ekonomik sebeplerle boşanmak, evli bir erkek için mümkün hale gelmiştir. 18.yy’da, gücün yerel yönetimlere kayması, farklı coğrafi konumlarda boşanmayı kolaylaştıran önemli farklılıklara sebep olmuştur. Bu duruma önceleri “göçebe boşanma (migratory divorce)” denilmektedir (Stewart ve Brentano, 2006).

Amerikan Devrimi'nden sonra, 1780'ler ve 1790'larda birçok devlet, boşanma kanunu çıkarmıştır ve boşanma, mahkemede uygulanan bir devlet yargılamasının yerine, sivil bir hukuk haline gelmiştir. Boşanma sebepleri devamlı olarak genişletilmiştir. Örneğin, fiziksel işkence ve suistimal, davacının mutluluğunu sürekli olarak yok eden ve evlilik ilişkisinin amacını boşa çıkaran, boşanmak için hukuka uygun yasal zemin haline gelmiştir. Uzun süren boşanma süreci kısaltılmış ve kadınlar boşanmada davacı olarak kabul edilmiştir. 1960'larda ise, ekonomik şartlardaki değişimler, özellikle kadınlar için oldukça önemli bir hal almıştır ve mali olarak kendi ayakları üzerinde durmaya başlayan kadınlar, erkeklerin statüsüne ve gelirine bağlı olmak zorunda olmadıklarında, tatmin edici olmayan evliliklerini sürdürme konusunda daha az istekli hale gelmişlerdir. Ayrıca, toplumun her kesimindeki bireysel değerlerdeki değişimler, fark yaratmıştır. Sadece evlilik değil, bütün kurumlar sorgulanmıştır. İnsanlar anlam ve tatmin arayışına girmiş ve bu arayış, evlilik ve boşanmaya yönelik olan yaklaşımlarda değişikliğe sebep olmuştur. İnsanlar, evlilikle ilgili mutsuzluklara daha az sabır gösterir hale gelmişlerdir (Stewart ve Brentano, 2006).

1960'ların hareketli sosyal değişimleri, 1970'lerde, Amerika ve İngiltere'ye yayılan boşanma reform hareketi ile sona ermiştir. Böylece, Kaliforniya, "kusura dayanmayan boşanma (no-fault divorce)"yı benimseyen ilk devlet olmuştur. Kusura dayanmayan boşanma hukuku gereğince, bir eş, boşanma gerekçelerini kanıtlamadan ve diğer eşin rızasını almadan evliliğini sonlandırabilir. Kaliforniya Yasası; velayet, bakım ve mülkiyet konusunda mahkeme kararı ile ilgisi olmayan evlilik tedbiri düzenlemiştir. Bu yasa, "şiddetli geçimsizlik (irreconcilable differences)" terimini kullanmamış, bunun yerine evlilik basit olarak "telafi edilemez bir şekilde parçalanmış (irretrievably broken)" olarak varsayılmıştır. 50 ülkeden hepsi bu yasaı kabul etmese de pek çoğunda reform için model görevi görmüştür. Sonuç olarak, boşanma usülleri, ABD genelinde daha hoşgörülü ve daha az cezai ve kısıtlayıcı hale gelmiştir. Kusura dayanmayan sebepler; "uyuşmazlık (incompatibility)", "şiddetli geçimsizlik (irreconcilable differences)" ve "evlilik birliğinin tamiri olanaksız bir şekilde yıkılması (irremediable breakdown of the marriage)" kapsamında kabul edilmiştir (Stewart ve Brentano, 2006).

1960'lı ve 70'li yıllarda feministler, hiyerarşik medeni rollerin yanı sıra kamusal alandaki kadınlara yönelik ayrımcılığa meydan okumak için medeni haklar hareketinde ortaya çıkan eşitlikçi değerleri kullanmışlardır (Scott, 2000). 17. ve 18. yüzyıllar boyunca kadının eş ve anne olarak evine ait olduğu varsayımı neredeyse evrenseldir. 18. yüzyılın ortasından itibaren ve özellikle 19. yüzyılın başında yaşanan tarihsel dönüşümler, başta Sanayi Devrimi, kadını özel alanda tecrit ederek, işyeri ile ev mekânını birbirinden ayırmıştır (Donovan, 2014).

Blackstone'nun ilk olarak 1765-1769 yıllarında yayımlanan *Commentaries on the Laws of England* (İngiltere Kanunları Üzerine Yorumlar) adlı eseri, kadının hiçbir yasal ve kamusal varoluşunun bulunmadığı görüşünü kural haline getirmiştir. Susan Moller Okin'in işaret ettiği gibi, "kadının özellikle evlilikten sonra yasal kimliğinden yoksun bırakılması, hukukun kadının kocanın himayesinde olduğuna ilişkin genel varsayımın da temelidir (Okin, 1979)." Bu kurgu Blackstone tarafından aşağıdaki gibi ifade edilmiştir (Donovan, 2014):

Evlilik ile birlikte kanun önünde eşler tek bir kişi haline gelirler. Bunun anlamı şudur: Evlilik sırasında kadının yasanın tanıdığı bir varoluşu kalmamıştır ya da en azından, onu himayesi altına alan erkeğin varoluşuyla ortaklaşmıştır.

Liberal erkek kuramcılar tarafından ortaya atılan varsayıma göre, doğal haklara sahip olan kişiler, ailelerin efendileri olan mal sahibi erkeklerdir. Bu önerme, Amerikan hukukunda 20. yüzyıla kadar yer almıştır. Okin, "hem kanun yapımcılar tarafından hem de mahkemelerde, Amerikan toplumunun temeli olarak erkeğin aile reisliğine itibar edilmiştir" demektedir (akt: Donovan, 2014).

Temel doğal haklar doktrininin kadınlara uyarlayan en erken girişim, Elisabeth Cady Stanton tarafından kaleme alınan ve 19-20 Temmuz 1848 tarihinde Seneca Falls, New York'ta yayımlanan, Declaration of Sentiments'tir (Duygular Bildirgesi). Doğal Haklar kuramından kaynaklanan bu belge, Bağımsızlık Bildirgesi üzerine neredeyse kelime kelime oturtulmuştur. Duygular Bildirgesi'nde yer alan 15 şikâyetin bir kısmı, kadının kocasının vesayetinde bulunmasının adaletsizliği ile ilgilidir (Donovan, 2014).

Evlendiklerinde, erkek kadını yasanın gözünde ve kamusal hayatta öldürür. Kadının mülkü üzerindeki tüm hakları ve hatta kazandığı parayı bile alır... Evlilik anlaşmasında, kadın kocasına karşı itaatlar olacağı üzerine söz vermeye zorlanır. Erkek kadının... efendisi

olmaktadır- kanun, erkeğe kadının özgürlüğünü elinden alma ve onu cezalandırma hakkını vermektedir.

Günümüzde ise boşanma, geçmişe oranla daha hızlı, basit ve nispeten ülkeler arasında daha tutarlıdır. Hala bölgesel farklılıklar olmasına rağmen, bütün ülkeler, birtakım kusura dayanmayan boşanma usullerine sahiptir. Sadece hukuksal anlamda değil, boşanmaya yönelik olarak sosyal tavır da “kusur” kavramından uzaklaşmıştır. Boşanma yeniden bireysel bir karar haline gelmiştir. Günümüzde, kiliseden, parlamentodan ve hatta eşinden onay almadan boşanmak artık herkes için mümkün görünmektedir. Fakat boşanma usulleri hala karmaşıktır ve boşanma deneyiminin kalıntıları, hala kilisenin, devletin ve uzmanların ilgi alanı içindedir (Stewart ve Brentano, 2006).

Ülkemizde ise, evliliklerin sürmesinin temel toplumsal normlardan biri olması ve boşanmanın dini inançlar doğrultusunda yasaklanmasa da “sevilmeyen” bir olay olarak değerlendirilmesi nedeniyle boşanma uzun yıllar ciddi bir sorun olarak algılanmamıştır (Arıkan, 1996). Ülkemizde aile hukukuna ilişkin ilk ciddi teşebbüs 19. yüzyılda Fransız Medeni Kanununu alma isteğine kadar geriye götürülebilir. Toplumsal yapının bu değişikliğe izin vermemesi üzerine geleneksel evliliği düzenleyen fermanlarla yetinilmiştir. Örneğin 1844 tarihli Ferman’da yetişkin kadının ebeveynin müdahalesi olmaksızın kendi arzusuyla evlenebilmesine, evliliklerde başlık gibi uygulamaların kaldırılmasına ilişkin hükümler yer almıştır. 1917 yılında çıkarılan ve yalnızca iki yıl kadar yürürlükte kalan Aile Hukuku Kararnamesi ise dini ve örfi temeldeki aile yapısını hukuki zemine kavuşturma, bu alanda bir standart oluşturma amacına dönük olarak çıkarılmıştır. Aile Hukuku Kararnamesi, Mecelle’de yer almayan nikâh ve boşanma konularını içermekte olup Hristiyan ve Yahudi vatandaşların da nikâh ve boşanma meselelerini kendi dinlerine uygun olarak ele almıştır. Kararname ile birlikte çok kadınla evliliğe sınırlandırma getirilmiştir (ASAGEM, 2007).

Cumhuriyet Döneminde ise, 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun ile Aile Hukuku köklü bir değişikliğe uğramıştır. Medeni Kanunla çok eşli evlilik yasaklanmış, aile hukukuna etki eden bazı dini kurallar ortadan kaldırılmıştır. Bununla birlikte erkeğin ailenin reisi olması kuralı başta olmak üzere erkeklere ait birçok hak korunmuştur. Medeni Kanun’da kadınlar lehine olmak üzere pozitif ayrımcılık yaklaşımının egemen olduğu söylenebilir. Medeni Kanun’da 2001 yılında yapılan değişiklikler kadın ile erkek

arasında mutlak eşitlik yaklaşımı ile gerçekleştirilmiş ve kadın lehine olan ayrıcalıkların çoğu ortadan kaldırılmıştır. Artık ailede kanunen belirlenmiş bir reis bulunmamakta, kadın ile erkek evi beraber yönetmekte, hak ve sorumluluklar tamamen eşit olarak paylaşılmaktadır (ASAGEM, 2007).

2.1.3.2.Boşanma Hukuku

Kanun koyucu aile kurumunu kendi haline bırakmamış, aile kurumuna yönelik kanuni düzenlemeler yapmıştır; (Zevkliler ve diğerleri, 1999; akt: Karacan, 2008) çünkü “aile devletin kayıtsız kalamayacağı, politikalar üretmesi gereken bir toplumsal örgütlenme biçimidir” (Uçar, 2003; akt: Karacan, 2008). Aile hukukuyla ilgili hukuk düzenimizdeki mevzuatımız, başta Anayasa olmak üzere, milletlerarası anlaşmalar, Türk Medeni kanunu, aile ile ilgili diğer kanunlar, tüzükler ve yönetmeliklerden oluşmaktadır (Özta, 2000; akt: Karacan, 2008).

Medeni Kanun, eşlerin kayıtsız şartsız ayrılıkları ile sonuçlanan boşanmaları kabul etmektedir. Bununla birlikte yargıçlara, eşlerin boşanmadan önce belirli bir süre ayrı kalmalarına karar verebilme yetkisi de sağlanmıştır. Ülkemizin sosyo-ekonomik gelişimi ile birlikte, sosyal yaşamda meydana gelen değişimler, boşanma kanunlarının yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu amaçla, 1988 yılında yürürlüğe giren 3444 Sayılı Boşanma Kanunu, çiftlerin boşanmasına kolaylık getirmiştir (TÜİK, 2011).

Aile bireylerinin birbirleri ile ilişkilerinin koşullarına veya sonuçlarına ilişkin kanuni düzenlemeler çoğunlukla emredici kurullarla düzenlenmiştir (Zevkliler ve diğerleri, 1999; akt: Karacan, 2008). Fakat devletin aile ilişkilerine müdahalesi aile bireyleri ile devlet arasında ilişki bulunduğu anlamına gelmemektedir. Devlet ailevi ilişkilere sadece kamu düzenini sağlama amacıyla müdahale etmektedir (Uçar, 2003; akt: Karacan, 2008). Ancak Yasa, “geçimsizlik” nedeni ile bozulan karı-koca ilişkilerini, aile dışından, daha objektif ve uzman olan bir dış kurumun değerlendirmesini gerekli görmüş, iletişimleri kopan karı-koca ve çocukların boşanma ile ortaya çıkacak haklarını da korumuştur (Özgüven, 2010).

Aile Mahkemelerinin Kuruluş Görev ve Yargılama Usulüne ilişkin Kanun'a göre; Aile Mahkemeleri bir ihtisas mahkemesi olarak ele alınmaktadır. Aile hukukundan doğan bütün uyuşmazlıklar, Aile Mahkemelerince ele alınmaktadır. Ayrıca mahkemelerde psikolog, pedagoğ, sosyal çalışmacı gibi uzmanlardan yararlanılmaktadır (Aras, 2007; akt: Kayma Güneş, 2007). Aile mahkemelerinde görevli olan uzmanlar mahkemede açılan her davaya bakmamaktadır. Uzmanların mesleki sınırlılıkları içinde olan davalardan hâkimin gerekli gördüğü davalarda uzmanlar görev almaktadır. Bu davalar öncelikli olarak çekişmeli boşanma davalarıdır. Aile mahkemesi uzmanlarına yönlendirilen diğer görevlendirmeler de evlat edinme, velayetin nezi, vasi tayini, şahsi münasebet, ailenin korunması, değişik iş (çocukların korunma altına alınması, nafakanın belirlenmesi, aile bireyinin uygun sosyal hizmet kuruluşlarına yerleştirilmesi) gibi davalardır (Kayma Güneş, 2007).

Boşanma hukukunun boşanma olgusunu ele alışı mahkeme sürecini etkileyerek doğrudan boşanma aşamasındaki bireylerin içinde buldukları çatışma durumlarının seyrini etkilemektedir. Bu sebeple aşağıda önce hukuk çerçevesinde boşanma konusundaki görüşlere ardından da boşanmanın dayandığı ilkelere yer verilmiştir.

Boşanma Konusundaki Görüşler

Boşanmaya Yer Vermeyen Görüş

Boşanmaya yer vermeyen (boşanmayı kabul etmeyen) görüş X. Yüzyıldan itibaren Katolik Kilisesi Hukuku (Kanonik Hukuku) tarafından benimsenmiş ve uzun süre uygulanmış olan görüştür. Bu görüşe göre evlilik, Hristiyanlar arasında kutsal olgulardan (sacrament) sayılıyor ve evliliğin kocanın iradesiyle değil, ölümle son bulacağı kabul ediliyordu. Katolik Kilisesi tarafından kabul edilmiş ve savunulmuş olan bu görüş, boşanma kurumuna oldukça yaygın bir şekilde uzun süre egemen olmuştur (Akıntürk ve Ateş, 2016).

Boşanmanın Serbest Olması Görüşü

Boşanmaya yer vermeyen görüşün tamamen karşıtı olan bu görüş, bireyci (ferdiyetçi) düşünelere dayanmaktadır. Bu görüşe göre, *evlilik eşlerin karşılıklı iradeleriyle*

kurulduğuna göre, yine onların serbest iradeleriyle ortadan kaldırılabilmelidir. Bu itibarla eşler, karşılıklı anlaşma ile evlilik ilişkisine diledikleri zaman son verebilecekleri gibi, onlardan birinin, genellikle kocanın tek yanlı bir irade açıklaması da aynı sonucu doğurur. Bunun için eşlerin herhangi bir sebep göstermelerine de hiç gerek yoktur. Serbest boşanma görüşü de denilen bu düşünce, Roma Hukuku, Cermen Hukuku, Babil ve İbrani Hukuku, Arap Hukuku ve İslam Hukuku gibi birçok hukuk sistemi tarafından benimsenmiştir. Önceki Medeni Kanun boşanmanın serbest olması, özellikle eşlerin karşılıklı anlaşmasıyla boşanma görüşünü benimsememiş, “boşanmanın bir sebebe dayanılarak hâkimin hükmüyle gerçekleşmesi” görüşünü kabul etmiştir. Fakat daha sonra 4.5.1988 tarih ve 3444 sayılı Kanunla 134 üncü maddede değişiklik yapılmış ve tarafların anlaşması halinde bazı şartlar varsa, hâkimin hükmüyle boşanmaya karar verilmesi imkânı getirilmiştir. Yeni Medeni Kanun da bu değişikliği benimsemiş ve aynen korumuştur (m. 166/III). (Akıntürk ve Ateş, 2016).

Boşanmanın Sebebe ve Hâkimin Hükmüne Dayanması Görüşü

Bu görüş, ne “boşanmaya yer vermeyen görüş” kadar katı, ne de “boşanmanın serbest olması görüşü” kadar liberaldir. Bu görüş, Katolik Kilisesi Hukukuna karşı Protestan Hukukunun bir tepkisi olarak ortaya çıkmış ve iki görüş arasında “ortalama bir yer” almıştır. Bu görüşe göre, *boşanma yoluyla evliliğe son vermek mümkündür. Fakat bunun “kanunda öngörülmüş bir sebebe dayanması” ve ayrıca “hâkimin hükmüyle gerçekleşmesi” şarttır.* Bugün Almanya, Fransa, İsviçre gibi modern hukuk sistemlerinden çok büyük bir kısmı bu görüşü benimseyerek boşanmayı kabul etmişler, onu belli sebeplerin varlığına ve hâkimin hükmüne bağlamışlardır. Türk Medeni Kanunu da boşanmada bu görüşe uyar. Kısaca, sebebe dayanan boşanma görüşü olarak isimlendirilen bu görüşü kabul etmiş ülkelerde boşanma, ancak kanunda öngörülmüş olan genel bir boşanma sebebinin veya ayrı ayrı sayılan sebeplerden birinin var olması halinde söz konusu olabilmektedir. Bununla birlikte, hangi hallerin veya olguların boşanmaya sebep oluşturacağı, diğer bir deyişle “boşanmanın dayanacağı ilkelerin neler olacağı” hususunda çeşitli ölçütlerden hareket edilmektedir (Akıntürk ve Ateş, 2016).

Boşanmanın Dayandığı İlkeler

i. Kusur İlkesi

Kusur ilkesine göre boşanma, ancak eşlerden birinin kusurlu olması halinde mümkündür. Boşanma davası açma hakkı, kusurlu olmayan eşe tanınır. Kusur ilkesine yönelik bazı eleştiriler yöneltmiştir: Kusur ilkesi mutlak olarak kabul edilemez. Kabul edildiği takdirde, örneğin akıl hastalığı sebebiyle boşanmaya karar vermek mümkün olmayacaktır. Diğer taraftan kusur ilkesi, eşlere yüklenecek bir kusur söz konusu olmamakla birlikte, evliliğin devamı onlar için imkânsız bir hal aldığı, örneğin eşler arasında karakter uyumsuzluğu bulunduğu takdirde boşanmaya imkân vermeyecektir (Akıntürk ve Ateş, 2016).

Aynı zamanda hâkimin boşanmaya hükmederken eşlerden birinin kusurlu olup olmadığı hususunu tespitinde evlilik birliğinin gerektirdiği yükümlülükleri nasıl yorumladığı çok önemlidir. Bu yorumu yaparken kadını geleneksel rollerine göre hareket etmekle yükümlü görüp görmemesi vereceği hükmü etkileyebilir (Karacan, 2008).

Boşanmış çiftler, evliliklerini sessizce sona erdirmek için istenen hedefi başarabilseler de, taraflardan biri yine de hayal kırıklığına uğramış ve mağdur olmuş hissedecektir. Bir çift, eş seçiminde bir hata yapıldığını fark ederek yasal çatışmalardan kaçamaz. Her ne kadar devletler “uyumsuzluğu” giderek boşanma gerekçesi olarak kabul etmelerine rağmen, birçok çift mülk ve çocuk bakımı ya da velayet konularında uzun süredir devam eden yasal işlemlerin gerekli olduğunu bulmuştur (Boss, 2007; akt: Putnam, 2011). Yine, zalim ve kurban rolleri devreye giriyor (Putnam, 2011).

ii. İrade İlkesi

İrade ilkesi, eşlerin birlikte açıkladıkları ortak iradeleriyle kurulan evliliğin yine onların iradeleriyle bozulması (sona erdirilmesi) esasına dayanır. Buna göre, eşlerin beraberce veya içlerinden birinin tek başına boşanma isteminde bulunması halinde, mahkeme veya yetkili makam boşanmaya karar verecektir. Bu ilkeye karşı da bazı eleştiriler öne sürülmüştür. Bu eleştirilere göre, eşlerden birinin iradesiyle boşanmayı mümkün kılmak, sonuçta sebebe dayanan boşanma görüşünden ayrılarak serbest boşanma görüşüne katılmak demek olur (Akıntürk ve Ateş, 2016).

iii. Temelden Sarsılması İlkesi

Bu ilkeye göre, evlilik birliği temelinden sarsılmışsa artık bu birliğin devamını istemenin hiçbir faydası ve anlamı yoktur. Boşanmak işin evlilik birliğinin temelinden sarsılmış olması yeterli sayılmalı, ayrıca bu durumun eşlerden birinin kusurundan ileri gelmiş olup olmadığına bakılmamalıdır. Çünkü eşlerden hişbirine kusur yüklenemeyecek hallerde bile evlilik birliği temelinden sarsılmış olabilir; örneğin eşlerden birinin evlilik devam ederken akıl sağlığına yakalanması halinde durum böyledir. Öyleyse burada kusur değil, evlilik birliğinin temelinden sarsılması önemlidir (Akıntürk ve Ateş, 2016).

iv. Elverişsizlik İlkesi

Elverişsizlik ilkesi, diğerlerinden daha sonra ortaya çıkmış bir ilkedir. Buna göre, eşlerden biri, ortaya çıkan bedensel ve ruhsal bozukluklarından dolayı evlilik hayatını ve özellikle ondan doğan yükümlülükleri yerine getirmeye elverişsiz bir duruma gelmiş ise, artık bu evliliğe son vermek lazımdır (Akıntürk ve Ateş, 2016).

v. Eylemli Ayrılık İlkesi

Eylemli ayrılık ilkesine göre, eşlerde ortak hayatı birlikte sürdürme istek ve inancı kalmamış, sürekli ve eylemli olarak birbirlerinden ayrı yaşama eğilimi kkleşmişse, artık bu evliliği devam ettirmeye çalışmakta hiçbir yarar kalmamıştır. Bu ilkenin uygulanmasında önemli olan husus, eşlerin boşanmalarına karar verebilmek işin ne kadar süre ayrı yaşamış ve bir araya gelmemiş olmaları gerektiğinin saptanmasıdır (Akıntürk ve Ateş, 2016).

vi. Medeni Kanunun Benimsediği İlkelere

Yukarıda bahsi geçen beş ilkeden temelden sarsılma ilkesi Medeni Kanun tarafından genellikle kabul edilmiş bulunan ilkedir. Ancak bu ilke Kanunun kabul ettiği tek ilke değildir. Kanun koyucu nceki Medeni Kanunda esas itibariyle temelden sarsılma ilkesini benimsemiş olmakla birlikte, bunun yanında kusur ilkesi ve elverişsizlik ilkesine de yer vermiştir. Benimsenmek suretiyle yer verilmiş bu üç ilkeye, 4.5.1988

tarhinde iki ilke daha eklenmiştir. Bu durum karşısında, Medeni Kanunumuzun boşanma sebeplerini belirlerken tek bir ilkeye bağlanmadığı, tam tersine birden çok ilkeyi ve hatta son değişlikle mevcut bütün ilkeleri benimseyerek kabul etmek suretiyle bir “karma sistem”e yer verildiğı ifade edilebilir (Akıntürk, Ateş, 2016).

2.1.3.3. Boşanma Süreci Modelleri

Bir evliliğin duygusal bölünmesi, çift hala bir aile birimi olarak hayatlarına devam ederken başlar (Putnam, 2011). İlk olarak gerçekleşen karar verme süreci, aylar ve hatta yıllarca sürebilir ve sonunda boşanma kararı alındığında, boşanmanın ilerleyişi de hızlı olmayabilir. Çiftler, sıklıkla ayrılır, sonra barışır sonra yeniden ayrılır. Bazen bu süreç aradan yıllar geçtikten sonra dava açarak sonlanabilir (Stewart ve Brentano, 2006).

TBNA 2014 verilerine göre, boşanmanın ilk defa düşünüldüğü zamanlar çoğu birey tarafından evliliğin yapıldığı tarihle ilişkilendirilmektedir. Buna ek olarak bazı bireyler, ağırlıklı olarak da kadınlar, eşleriyle aralarında geçen şiddetli tartışmaları, eşlerinden gördükleri şiddet içeren davranışları, hane içindeki maddi yoksunlukları (icra, iflas durumları) ve aldatma/ aldatılma gibi durumları boşanma kararı almalarında belirleyici zaman unsuru olarak dile getirmiştir. Sözü geçen araştırma kapsamında, görüşülen bireylerin büyük bir kısmı boşanmayı akıllarına getirmelerinin ardından kısa süre içinde bu kararın netleştiğini dile getirmiştir. Bireyler bu kararı almalarının üzerinden kısa süre sonra resmi olarak başvuru yaptıklarını ve dilekçe verdiklerini belirtmiştir (TBNA, 2014).

Boşanma öncesi dönem, düşünme dönemidir. Bu dönemde, tatsız olan gerçeğin fark edilmesi söz konusudur. Bu duygularla baş ederken ortaya bazı davranış özellikleri çıkabilir. Partnerle yüzleşmek, tartışmak/münakaşa etmek, terapi arayışına girmek, inkar, fiziksel ve duygusal olarak içe kapanmak, her şey yolundaymış gibi davranmak ve sevecenliği geri kazanmaya çalışmak bu davranışlardan bazılarıdır. Bu dönemde çiftlerin bilmesi gereken en önemli şey; boşanabilmeleri için önce ilişkilerinin düzelmesi gerektiğidir. Çatışma devam ettiği sürece, boşanma zor ve sancılı olacaktır. Boşanma sırası dönem mahkeme dönemidir. Bu dönemde çiftlerin pazarlık etmeleri,

çatışmaya girmeleri, birbirlerini tehdit etmeleri, hatta bazen intihara teşebbüs etmeleri söz konusu olabilir (Dokur ve Profeta, 2014). Boşanma sürecinde bireyler, boşanma olayına ilişkin çeşitli sorunlarla baş etmek zorunda kalır. Boşanmanın, tarafları kargaşa ve kaygıya sürüklemesinin önemli bir nedeni de, boşanma olayının çeşitli değişimleri içeren bir “süreç” (Özgüven, 2010) olmasıdır.

Bu süreç farklı yazarlar tarafından ele alınmış ve farklı şekillerde aşamalandırılmıştır. Duck (1984, akt: Dönmez ve diğerleri, 2009) beş ilişki dağılması evresinden ve onları izleyen yeniden düşünme ve onarım süreçlerinden söz etmiştir. Birinci evre çiftlerden birisinin ilişkide doyumsuzluk yaşadığı çözülme evresidir. Eğer ilişki onarım işlemezse, kişi iç ruhsal evreye girer. Bu evrede diğer eş birey için doyumsuzluğun kaynağı haline gelir. İkili evre olarak adlandırılan diğer evrede ise, eşlerden her ikisi de karşılıklı olarak doyumsuzlukları ile uğraşmaya başlar. Eğer dağılmanın devamı yerine onarım olacaksa, bu, iyi bir pazarlık becerisi gerektiren riskli bir dönemdir. Eğer çiftler her şeye rağmen ilişkiyi tamir edemiyorlarsa toplumsal evreye geçerler. Burada çiftler, ayrı ayrı ya da ortak toplumsal ağları ile uğraşma üzerinde odaklaşırlar. Kefenleme, adı verilen son evre ayrılma sonrasında ilişki hesaplarının bir dökümünün yapıldığı, değiştirilip yeniden düzenlenerek son halinin verildiği dönemdir.

Bu çalışmada ise boşanma süreci, Salts ve Smith (2013)'in boşanma öncesi karar verme aşaması ve boşanma sonrası yenilenme aşaması olarak iki aşamalı sınıflandırması çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ancak boşanma öncesi karar verme aşaması araştırmacı tarafından iki aşamaya ayrılmış ve Salts ve Smith'in aşamalandırması boşanma öncesi karar verme aşaması, boşanma aşaması ve son olarak boşanma sonrası yenilenme aşaması olmak üzere üç aşama şeklinde yeniden düzenlenmiştir.

Boşanma Öncesi Karar Verme Aşaması

Boşanma; birçok kararı, değişiklikleri ve düzenlemeleri içeren çok boyutlu bir süreçtir. Bu sürecin yetişkinler ve çocuklar üzerinde, geçici bir kriz mi yoksa kalıcı hasar bırakan bir etki mi olacağına kilit noktası duygusal olarak boşanma ile nasıl baş edileceğidir (Salts ve Smith, 2013). “Kalmak ya da kalmamak” karar verme aşamasındaki anahtar sorudur. Boşanma süreci, evlilik doyumsuzluğunun ara sıra farkına varma ile birlikte

yavaş yavaş başlar. Algılanan saygısızlıklar ve alternatif seçenekler üzerine artan uzun uzadıya düşünmelerle basitten daha karmaşık bir biçime dönüşür ve sonra ilişkiyi bitirme ve ayrı bir yaşam kurma ile ilgili ciddi ve kararlı düşüncelere doğru gider (Stewart ve Brentano, 2006).

Genellikle süreci başlatmak için çiftlerden birisi adım atar (Salts ve Smith, 2013). Boşanma kararını uygulama sürecinde bireyler; çocukların kötü etkileneyeceği düşüncesi, boşanmış kadına yönelik toplumsal algı, kadının ekonomik bağımsızlığının yetersiz olması ve artık «evli olmama» tekrar «bekâr olma» korkusu gibi engellerle karşılaşmaktadır. Ancak araştırmalar, tüm bu zorluklara rağmen evliyi sonlandıran kişinin çoğu zaman kadınlar olduğunu (%67) göstermektedir (Meclis Araştırması Komisyon Raporu. 2016).

Ayrılma kararı; kaygı, karmaşa, yetersizlik, ret ve öfke dolu zor ve karmaşık bir karardır. Özellikle uzun yıllardır evli olanlar için son kararı vermek iki veya daha fazla yıl sürebilir. Kişi ister ayrılan isterse terk edilen olsun; çatışmanın şiddeti, boşanmaya karar vermedeki çiftlerin etkileşim stili, son kararı verme süreci ve eşlerin evliliğin başarısız olması ile ilgili bireysel anlamlandırmaları her iki eşin de boşanmaya yönelik duygusal bakış açılarını etkileyecektir (Salts ve Smith, 2013).

Boşanma Aşaması

Boşanmaya karar verme aşaması boşanma kararı ile son bulduğunda bir diğer aşamaya boşanma aşamasına geçilmiş olur. Ancak belirtilmelidir ki aşamalar arasındaki geçiş her zaman net olmayabilir. Yani çiftlerden biri ya da her ikisi de tam olarak boşanmaya karar vermeden de yasal olarak boşanma sürecini başlatıp dava açmış olabilirler.

Boşanma aşamasında çiftler karşı karşıya kaldıkları rol kayıpları ile baş etme, değişen rollere uyum, ebeveynlik düzenlemesi ve diğer konularla ilgili olarak Stewart ve Brentano'e göre (2006) 5 temel görev ile yüzleşmek durumunda kalırlar:

1. Çiftler, duygusal ve psikolojik olarak birbirlerinden ayrılmalı ve ayrı kimlik geliştirmelidir.

2. Eğer çocukları varsa, tek ebeveyn haline gelmeli ve ortak ebeveynliği (co-parenting) öğrenmeye başlamalıdır.
3. Bütçelerini ayırmalı ve her biri bağımsız bir ekonomik hayat kurmalıdır.
4. Sosyal ağlarını yeniden organize etmeli ve yeniden kurmalıdır.
5. Boşanmaya yönelik yasal adımları takip etmeli ve mali meseleleri ve çocuğın velayeti ile ilgili konuları karara bağlamalıdır.

Yukarıdaki maddelerde de belirtildiği üzere, çiftler gerçek fiziksel ayrılığa başladığı zaman, aile üyeleri arasında yüksek strese ve gerilime neden olan boşanmanın yasal, ekonomik ve velayet paylaşımı konuları ön plana çıkar.

Salts ve Smith (2013), boşanma öncesi karar verme aşamasında ayrıca yasal, ekonomik ve toplumsal (sosyal) boşanma süreçlerinden bahsetmektedir. Bu süreçler araştırmacı tarafından boşanma aşaması içinde değerlendirilmiştir. Yasal boşanma, tarafların beraber ya da ayrı ayrı bir şekilde, evliliklerini yasal olarak sonlandırmak amacıyla dava açmalarını içerir. Çiftler, mahkeme sistemini evlilik savaşını devam ettirmek için kullandıklarında, çocukların, geniş ailenin ve arkadaşların taraf olmaya zorlandıkları uzun süreli bir “soğuk savaş” ile sonuçlanır. Çiftler, hayatları ile ilgili kararlar alırken, ihtilaf halindeki tarafların delillerini bağımsız bir bilirkişiyeye veya jüriye sunarak çözüm aradıkları yargılama biçimine başvurduklarında, duygusal boşanmayı yasal, ekonomik açılarından ayırmak zorlaşır. Ekonomik boşanma, mali varlıkların ve birikmiş taşınmaz eşyaların nasıl paylaşılacağına ve nafakanın miktarının ne olacağına karar verme noktasında yasal boşanmanın bir arabilimidir. Ekonomik boşanma ayrıca, finansal açıdan hayatını nasıl ikame ettireceği ve mali açıdan sürdürülebilir bir hayat yaşayacağı üzerine bireysel kararları gerektirir (Salts ve Smith, 2013).

Aileler eşyalarını ayırmaya yeltendiklerinde, yeni alışkanlıklar edinmeye ve yeni günlük rutinler oluşturmaya başlamak zorunda kalırlar. Bu sebeple, boşanma süreci, çiftlerin ötesinde toplumsal düzeye ulaşır. Toplumsal boşanma (sosyal boşanma), maddi ve manevi kaynak sağlayan bireyler ve gruplarla resmi ve resmi olmayan ilişkilerin sosyal desteğini içerir. Sosyal destek ve katılım boşanma sürecindeki birey için daha az stres ve daha kolay toparlama ile ilişkilidir. Ne yazık ki bazı bireyler için bu evre, aile ve

arkadaş çevresinden bazılarının eksilmesine de neden olabilir (Kaslow, 1991; akt: Salts ve Smith, 2013).

Boşanma Sonrası Yenilenme Aşaması

Genellikle boşanma, içinde yer alanları bir dizi zorluğa yöneltir. Boşananlar, başarısız olduklarına, sevgi alma ve verme becerilerine, yalnızlık hissine, boşanmaya eşlik eden damgalanmaya, arkadaşların ve akrabaların tepkisine, ayrılarak doğru şeyi yapıp yapmadıklarına ve kendi başlarına yapıp yapamayacaklarına dair duygusal endişelerle yüzleşir (Zastrow ve Kirst-Ashman, 2015). Araştırmalar boşanma sürecinden geçmenin çok zor olduğunu gösterir (Papalia et al. 2009; akt: Zastrow ve Kirst-Ashman, 2015). Dolayısıyla, boşanma süreci yasal boşanmanın gerçekleşmesi ile bitmiş sayılmaz. Salts ve Smith (2013)'e göre, boşanma sonrası yenilenme aşamasının çok boyutlu yönünden dolayı, bireyler yüksek stres ve kriz sebebiyle terapiye başvurabilir. Klinisyenler için boşanma sürecinde dönüşümün farkına varmalarında ve zor zamanlarla etkili bir şekilde baş etmelerinde müracaatçılara yardım etmeleri önemlidir.

2.2. STRATEJİK AİLE TERAPİSİNİN BİZE SÖYLEDİKLERİ

Aile terapisinin gelişimi ile birlikte aile sorunlarının kaynağı ve bu sorunların çözümüne ilişkin pek çok farklı teori ortaya çıkmıştır. Bu teorilerin hepsi de kendi içinde aile çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuş ve alanın gelişmesini sağlamıştır. 1940'larda gelişmeye başlayan alan 1950'lerde Bateson grubunun aile terapisi alanına girmesi ile farklı bir boyut kazanmış, 1950'ler boyunca, Palo Alto, aile terapisi hareketi için kurucu nitelikte bir kaynak olmuştur. Bu dönemde, iki önemli gelişme; Gregory Bateson'un yönetiminde şizofreni üzerine çalışmalar yürütülmesini hedefleyen ve iletişim paradokslarını inceleyen bir projenin geliştirilmesi ve Don Jackson'ın başkanlığında Zihinsel Araştırmalar Enstitüsünün (Mental Research Institute) kurulmasıdır (Rosen, 2013).

Bateson'un projesi 1962 yılında dağıldıktan sonra 1967 yılına dek ZAE'de kalan Haley, 1960'ların sonlarına doğru, Philadelphia Çocuk Rehberlik Kliniği'nde Minuchin ile birlikte çalışmaya başlamıştır. Haley ve Minuchin'in çalışmaları amaçlar ve süreç

bakımından birbirlerine çok fazla benzer ancak aile sorunlarına bakış açılarında farklılık gösterirler. Minuchin (1974), bireyin ve ailenin sorunlarını semptomatik olarak görürken, Haley (1976) bunları, gerçek yanıtlar verilmesi gereken “gerçek” sorunlar olarak kabul etmektedir (akt: Corey, 2008). 1967 yılında ise Haley, Minuchin’den ayrılarak Washington’da Cloe Madanes ile birlikte Aile Terapisi Enstitüsü’nü kurmuştur. Bu alandaki en yaratıcı terapistlerden biri olarak tanınan Madanes, daha önce ZAE ve Philadelphia Çocuk Rehberliği Kliniği’nde çalışmıştır (Nichols, 2013).

Haley (1984) ve Madanes (1981), yapısal modelden uzak bir terapi kuramı oluşturmaktansa, ailenin sorunlarını giderecek stratejik müdahalelerin pratik uygulamalarıyla daha çok ilgilenmişlerdir. Madanes, stratejik terapiye, sevilmenin gerekli olduğuna işaret eden ve terapinin besleyici yönlerine vurgu yapan insancıl bir bakış açısı getirmiştir (akt: Corey, 2008).

Stratejik aile terapisinin kurulma süreci ile ilgili yukarıda yer alan girişin ardından bu bölüm kısaca stratejik aile terapisinin kavramları aktarılmış, sonrasında terapinin çatışmayı ele alışı ve bir sonraki bölümde yer alan stratejik aile terapisi temelinde çatışma yönetimine aydınlatıcı bir giriş olması açısından müdahale teknikleri ele alınmıştır.

2.2.1. Kavramları

Stratejik aile terapisi aile sistemini açıklamak üzere bazı kavramlar kullanmaktadır. Bu kavramlar, ailelerin zorlandıkları ve çatışma durumlarının ortaya çıkmasında ilişkin konulara vurgu yapması bakımından bu çalışma adına önemlidir. Aşağıda kavramlara ilişkin kısa bilgilendirme yapılmıştır (Gladding, 2012):

- ✓ **Aile Kuralları (Family Rules):** Ailelerin kendi kendilerini yönetebilmek için kullandıkları açık ve gizil kurallardır.
- ✓ **Aile Dengesi (Family Homeostasis):** Ailenin aksini yapmaya zorlanmadığı sürece aynı yaşam örüntüsünü sürdürme eğilimidir.

- ✓ **Değiş-Tokuşa Dayalı Etkileşim (Quid pro quo):** Aile üyelerinin kendilerine belli şekillerde davranıldığı zaman belli tepkileri gösterme eğilimidir (bir şey karşısında bir şey yapma)
- ✓ **Yineleme Prensibi (Redundancy Principle):** Ailenin etkileşimlerinin belli bir kısıtlı ranj içinde tekrar tekrar ortaya çıkması
- ✓ **Kişisel Vurgu Şekli (Punctuation):** Kişilerin etkileşim halindeyken, kendi söylediklerine öteki tarafın söylediklerinin neden olduğunu düşünme eğilimleri
- ✓ **Simetrik İlişkiler ve Karşılıklı Tamamlayıcı İlişkiler (Symmetrical Relationships and Complementary Relationships):** Aile içindeki ilişkilerin hem eşitlik (simetrik) hem de eşitsizlik (karşılıklı tamamlayıcılık) göstermesi
- ✓ **Döngüsel Nedensellik (Circular Causality):** Bir olayın bir diğerine sebep olmadığı, aksine olayların oluşumunda birbirleriyle ilişkili etmenlerin rol oynadığı düşüncesi.

2.2.2. Çatışmayı Ele Alışı

Stratejik aile terapisi, ailelerin kendilerini belli bir etkileşim örüntüsü çerçevesinde düzenleme eğilimi gösterdiğini ifade eder. Bu tekrarlayıcı bir örüntüdür. Aile, alışlageldik etkileşim örüntüsünü değiştirmesi gereken durumlarda tepki gösterecek ve her tür problemi, aynı alışlageldik biçimde çözmeye çabalayacaktır. Bu durumda bir kısır döngü oluşur. Bu okulun görüşlerinin temel noktalarından birisi budur: Ailenin kontrol çabaları problemi büyütür (Köroğlu ve Türkçapar, 2013). Bu nedenle çözümler, zorluğun üstesinden gelmeye dair etkisiz yolu değiştirmek üzere inşa edilen davranışsal veya algısal değişimler ve çatışma durumunun farklı bir şekilde yaşantılanmasını sağlayan, kabul edilebilir bir perspektifin inşasıdır (Dokur ve Profeta, 2014).

Evlilik çatışmalarının doğru bir şekilde yönetilememesi sonucunda ortaya çıkan boşanma süreci stratejik terapinin bu temel varsayımı ile birebir örtüşmektedir. Evlilik sürecinde yaşanan çatışmalar, hayatın doğal ritminde var olan çatışmalardır. Ancak bu çatışmaları boşanma sürecinin sebebi haline getiren olgu, çiftlerin çatışmaları çözme girişimleridir. Çözülmemeyen çatışmalar çiftler tarafından sorun olarak algılanmasa da çatışmaların yanlış yönetilmesi bu sorunların kronikleşmesine ve çözümsüz bir hal

almasına neden olmaktadır. Bazen çiftler arasındaki basit bir iletişim sorunu, uygun bir şekilde yönetilemediğinde ilerleyen süreçte daha büyük sorunların ve kırılmaların ön sebebi olabilir.

Watzlawick, Beavin Jackson (1967), *Pragmatics of Human Communication*'da (İnsanlarda İletişimin Pragmatikleri) bir dizi etkenden yola çıkarak insanlarda iletişimin matematiğini geliştirmeye çalışmıştır (akt; Nichols, 2013). Bu etkenlerden ilki şudur:

- i. İnsanlar her zaman iletişim içindedirler: Tüm davranışlar iletişim niteliği taşıdığı ve insanlarda davranış sergilememek gibi bir durum olmadığına göre, iletişim kurmamak da söz konusu olamaz.

İletişimin gerçekleşmesi için kasıtlı, bilinçli ya da başarılı olması gerekmez. Yani karşılıklı anlayış olmasa da iletişim söz konusudur. Boşanma sürecinde de çiftler her durumda iletişim halindedir. Önemli olan iletişim kanallarını doğru yola iletmektir.

- ii. Tüm iletilerin bildirim ve komut işlevleri vardır (Ruesch ve Bateson, 1951; akt, Nichols, 2013). Bir iletinin bildirimi (ya da içeriği) bilgi aktarır; komut ise ilişkinin tanımıyla ilgilidir.

Ailelerde komut iletilerinin örüntüsü, etkileşim fazlalığından çıkarsanabilecek kurallardır (Jackson, 1965; akt, Nichols, 2013). Jackson, “aile kuralları” terimini düzenlemeyi değil, düzenliliği anlatmak için kullanmıştır. Kural koyan birisi yoktur, aileler genellikle bu kuralların farkında bile değildir (Nichols, 2013). Boşanma sürecinde bireylerin evliliklerinde kullandıkları görünmez kuralları devam ettirdikleri, oysa boşanma ile birlikte çiftlerin yeni kurdukları düzene yönelik kuralları yeniden düzenlemeleri gerekmektedir. Örneğin velayet kullanımı konusu, aile içindeki var olan kuralların boşanma sürecinde yeniden değerlendirilmesi gereken kurallarından birisidir.

Aile etkileşimindeki kurallar ailede “öz dengeyi” koruma işlevi görür (Jackson, 1965, 1967; akt: Nichols, 2013). Öz denge mekanizmaları, aksaklıklar ortaya çıktığında ailenin yeniden istikrara kavuşmasını sağlar ve bu nedenle de değişime direnç gösterir (Nichols, 2013).

Haley'e göre, evlilik çatışmalarının asıl sebebi temelde çok daha farklıdır. Ona göre, evliliklerin zorunlu ve gönüllü olmak üzere iki boyutu vardır. Bir evliliğin zorunlu ve gönüllü nitelikleri bir dengeye ulaştığı zaman, evlilik iyi gitmeye ve eşler ilişkilerinden doyum sağlamaya başlarlar. Ona göre, eğer eşlerin boşanması çok kolaysa, evlilikte eşlerin sorunlara göğüs germesi için önemli bir neden kalmaz. Buna karşılık, boşanma aşırı ölçüde zorsa, eşler gerçekten birbirlerini isteyip istemedikleri konusunda kuşkuya düşebilirler. Özetle, bir evlilik tümüyle gönüllü veya tümüyle zorunlu bir ilişki haline gelmişse, bu evlilikte sorunların çıkması kaçınılmaz olur. İlişkilerinin belirli alanlarını tartışamayan, kafalarındaki düşünceleri birbirlerine açıkça söyleyemeyen ve birbirleriyle kavga edemeyen eşler birbirlerine karşı yabancılaşır ve birbirlerinden soğurlar. Zamanla eşler arasındaki ortak noktalar gittikçe azalır. Sonuçta, ilişki zorunlu bir ilişkiye dönüşmeye başlar (Haley, 1988).

Dolayısıyla eşlerin çatışma içinde olmaları Haley'e göre anlamlıdır. Önemli olan çiftlerin bu çatışmalara verdikleri tepkilerdir. Çünkü ona göre, sorunların ortaya çıkmasının sebebi, çatışma içinde olan eşlerin aralarındaki çatışmaların artmasına yol açacak şekilde birbirlerini tepkide bulunmaya zorlamalarıdır. Bu nedenle, bir evlilik terapisti, yalnızca eşler arasındaki çatışmaları azaltmaya veya çözmeye çalışmaz, aynı zamanda eşler arasındaki sistemin dengesini değiştirmeye çalışır. Bu tür bir değişmeyi oluşturabilmek için de sistemin temel çarklarının değiştirilmesi gerekir. Sistemin dengesini sağlayan çarklar değiştikçe tüm sistem değişmeye başlar.

ZAE grubu için bunun anlamı, sorunların oluşması ile ilgili basit, ancak etkili bir ilkeyi ortaya koymasındır: Aileler yaşamları boyunca birçok zorlukla karşılaşır, ancak bir zorluğun sorun haline gelmesi, aile üyelerinin bu zorluğa verdikleri tepkilere bağlıdır (Watzlawick, Weakland ve Fish, 1974; akt: Nichols, 2013). Sorunlar (çatışmalar), iki karakteristik şekilde görülebilirler: İnsanlar hepimizin karşılaşılabileceği nispeten önemsiz ya da sıradan sorunlara ciddi problemler gibi yaklaşabilirler ya da “başlarını kuma gömüp” zorluklara (bazen de çok ciddi olanlara) hiç sorun yokmuş gibi yaklaşabilirler. Bunlardan birincisi, Watzlawick ve diğerlerinin (1974) “ütopya sendromu” olarak tanımladığı durum olarak görülebilir; hayatın kaçınılmaz zorlukları ve streslerinden uzak kalılabileceğine dair inanç. Bunun aksine sorunlar bariz olan

zorlukların inkârından doğabilir. Çözüm getiren eylemi gerçekleştirmede başarısızlık, başlangıçta nispeten ufak tefek ancak sonuçta ciddi zorluklara yol açabilir. Aile üyelerinin sahip olduğu inançlar ve varsayımlar neyin bir sorun olarak görüldüğünü ve neyin görülmediğini şekillendirir (akt: Dallos ve Draper, 2012).

Stratejik terapistler, pozitif geribildirim döngüsü kavramını alıp modellerinin merkezine yerleştirmiştir. ZAE grubu için bunun anlamı, sorunların oluşması ile ilgili basit, ancak etkili bir ilkeyi ortaya koymasındır. Aileler genellikle yaşadıkları zorlukları aşmak için sağduyuya dayanan, ancak yanlış yönlendirilmiş çabalarda bulunur ve sorunun sürdüğünü gördüklerinde yine benzeri denenmiş çözümlere başvururlar. Bu da sorunu arttırmaktan başka bir işe yaramadığı gibi, aynı davranışın yinelenmesine yol açar ve böylece kısır bir döngü oluşur (Nichols, 2013).

Stratejik yaklaşımlara göre, terapiye getirilen sorunlar hem gerçek hem de sistemin işleyişinin metaforu olarak kabul edilmiştir. Ailelerde ve terapi oturumlarında güce, kontrole ve hiyerarşiye çok fazla önem verilir (Corey, 2008).

2.2.3. Müdahale Teknikleri

i. Yeniden Çerçevlendirme (Reframing)

Yeniden çerçevlendirme, aile üyelerinin bir duruma ilişkin algılarının değişmesi ve kendilerinde bilişsel bir dönüşüme yol açma yolunda dilin kullanımını ifade eder. Yeniden çerçevlendirmede, ailenin durumuna veya davranışına farklı bir yorum getirilir. Bu süreçte, bir duruma yeni bir anlam yüklenir ve bu sayede alternatif davranış şekilleri keşfedilir. Yeniden çerçevlendirme eldeki durumu değiştirmez fakat “anlamın değişimi ile değişimi olası kılar” (Piercy ve Sprenkle, 1986; akt: Gladding, 2012). Burada temel prensip danışanın gerçeğinin yeniden inşa edilmesidir. Böylece, problem olarak tanımlanabilecek bir şeyin, olumlu yeniden çerçeveleme ile olumlu tarafına dikkat çekilebilir. Düşmanlık yerine ilgi, ağlama yerine duygularını, özellikle acılarını ifade edebilme, kontrol etme yerine çevreyi yapılandırma ve asosyal yerine birlikte olduğu kişileri özenle seçen tanımları, yeniden çerçevlendirmenin tipik örneklerindedir (Dokur ve Profeta, 2014).

ii. Yönerge (Directive)

Stratejik terapide, *sözsüz mesajlar* (örn., sessizlik, ses tonu ve duruş), *doğrudan ve dolaylı öneriler* (örn., “hızlı git” veya “çok hızlı bir şekilde değişmeniz iyi olmayabilir”) ve *ev ödevleri* (assigned behaviors) gibi pek çok çeşitli yönerge verilebilir (Gladding, 2012). Bireylere ya da ailelere yönerge ya da ödev vermenin pek çok amacı vardır. Birincisi terapinin başlıca amacı insanların farklı şekilde davranmalarını sağlamak ve böylelikle farklı sübjektif yaşantılar deneyimlemeleridir. Yönergeler bu değişimi sağlamanın yollarından biridir. İkincisi, yönergeler terapistle kurulan ilişkiyi kuvvetlendirmek için kullanılır. Eğer yönerge insanların bir hafta boyunca yapacakları bir şeyse, terapist tüm hafta boyunca onların yaşamlarında kalmış olur. Üçüncüsü, yönergeler bilgi toplamak için kullanılır. Bir terapist insanlara ne yapmaları gerektiğini söylediğinde, onların tepki verme şekli onlar hakkında ve istenen değişimlere verecekleri tepkiler hakkında bilgi verir. Onların terapistin istediği şeyleri yapmaları ya da yapmamaları, unutmaları ya da denemeleri ve başarısız olmaları durumunda terapist başka türlü sahip olamayacağı bilgilere sahiptir (Haley, 2016).

iii. Paradoks

Aralarında ince ayrımlar olsa da bu süreç “*semptomu devam ettirmeyi önerme (prescribing the symptom)*” ile oldukça benzerdir. Paradoksla terapist, ailelere ve aile üyelerine zaten yapmakta oldukları şeyi yapma izni verir ve böylelikle direnci azaltmaya veya elimine etme amacı taşır. Paradoks; kısıtlama (restraining), sorunu canlandırmayı önerme (prescribing) ve yeniden tanımlama (redefining) gibi çeşitli formlarda kullanılabilir (Gladding, 2012). Ancak, bu tekniğin boşanma sürecinde özellikle çatışma yönetiminde kullanılması, çatışmaları arttırıcı bir yönü olabileceği ihtimaline karşın tedbiren sadece gerekli görüldüğü taktirde kullanılmalıdır.

Paradoksal müdahale olarak anılan tekniklerde genellikle bir aileye, yakındıkları semptomatik bir davranışı sürdürmeleri ya da abartmaları salık verilir. Ancak Haley’in yönergeleri, aileleri kendi oyunlarında yenmeye ya da yaptıklarını tersine çevirmeye yönelik hamlelerden ibaret değildir, vakanın kendine özgü gereksinimlerini hedefleyen düşünülmüş öneriler ortaya koyar (Nichols, 2013).

iv. Zora Koşma (Ordeals)

Zora koşma, istenmeyen davranışla meşgul olmadan önce gerçekleştirilmesi gereken yapıcı veya nötr bir davranıştır. Zora koşma uygulamasında bireylerin kendilerine önerilen yapıcı davranışlardan vazgeçmek için mevcut semptomları (sorunlu davranışları) ya bırakacakları ya da azaltacakları ümit edilir (Gladding, 2012).

v. “...Mış Gibi Yapma” Tekniği (Pretend Technique)

“Mış gibi yapma” tekniği, stratejik aile terapisinde kullanılan diğer prosedürlerin çoğundan daha yumuşak ve daha az yüzleştirici niteliktedir. Cloe Madanes, bu tekniğin yaratıcısı olarak bilinir. Temel olarak, danışman aile üyelerinden zorlu bir davranışla meşgulmüş, örneğin, kavga ediyormuş gibi davranmalarını ister. “Mış gibi yapma” bireylerin daha önceden istemsizce gerçekleştirdiği bir davranışı kontrol etmeyi tecrübe etmelerini ve bu sayede değişmelerini sağlar (Gladding, 2012).

2.3. AİLE MAHKEMELERİNDE SOSYAL İNCELEME VE ÇATIŞMA YÖNETİMİ

Çalışmanın bu bölümünde kuramsal çerçevenin ilk iki bölümünde aktarılan üçlü kavram okuması: evlilik, çatışma ve boşanma ve stratejik aile terapisinin çatışmayı ele alışı üzerinden aile mahkemelerinde sosyal inceleme ve çatışma yönetimi üzerinde durulmaktadır.

Stratejik aile terapisinde barışçıl yöntemlerle boşanma inşasını mümkün kılmaya ilişkin olarak kurgulanan boşanma sürecinde çatışma yönetiminin içeriği, kurgusu ve kapsamı ise araştırmanın sonuç ve öneriler bölümünde “barışçıl sosyal boşanma çalışması” başlığı altında ele alınmıştır.

2.3.1. Aile Mahkemelerinde Sosyal İnceleme

Sosyal hizmet uzmanlarına neredeyse uygulama yaptıkları bütün alanlarda, hizmet verdikleri tüm müracaatçı nüfusunda düzenli olarak çatışma yönetimi konusunda başvurulur (Kruk, 2000). Bu alanlardan bir tanesi de kuşkusuz boşanmadır.

Boşanma kararı alan bireylerin sunulan hizmet modellerine ilk erişimleri mahkemeye başvuru noktasında gerçekleşmektedir. Aile mahkemeleri bu yönüyle boşanma sürecindeki bireylerin uzmanlarla bağlantısının sağlandığı ilk adrestir. Ancak bu noktada önemle üzerinde durulması gereken konu, boşanma aşamasındaki bireyin aile mahkemesinde görevli uzmanlarla karşılaşmasının birincil koşulu hâkim tarafından dosyanın uzmana yönlendirilmesidir. Dolayısıyla bu süreçte bireylerden bazıları gönüllü ya da gönülsüz bir şekilde mahkeme uzmanı ile karşılaşmaktadır. Ancak çoğunluk aile mahkemesinde mahkeme uzmanlarının görev aldıklarını bilmeden bu süreci tamamlamaktadır.

Mahkeme uzmanlarının bireylerle temas etme noktalarının sınırları yasada çizilmiştir. Buna göre aile mahkemeleri bünyesinde bulunan mahkeme uzmanları yasa gereği: (1) Davanın esasına girilmeden önce veya davanın görülmesi sırasında, mahkemece istenen konular hakkında taraflar arasındaki uyuşmazlık nedenlerine ilişkin araştırma ve inceleme yapmak ve sonucunu bildirmek, (2) Mahkemenin gerekli gördüğü hallerde duruşmada hazır bulunmak, istenilen konularla ilgili çalışmalar yapmak ve görüş bildirmek, (3) Mahkemece verilecek diğer görevleri yapmakla görevlidir (AMK, m.5)

Yasadan hareketle boşanma, velayet ve kişisel ilişki tesisi davalarında mahkeme uzmanların görevleri; tarafları görüşmeye davet etmek; dava dosyasını incelemek; görüşme planı hazırlamak; anne, baba ve çocuklarla birlikte veya bireysel görüşmeler yapmak; görüşmede tarafların uzlaşma olanaklarını araştırmak, uzlaşma gerçekleşmediği takdirde istem doğrultusunda velayet, şahsi ilişki tesisi, boşanma konularında inceleme yapmak; duruşmada dinlenecek çocuğu duruşma sürecine hazırlamak; toplanan bilgi ve verileri değerlendirmek; rapor yazmaya geçmeden önce farklı disiplinlerle görüş alışverişinde bulunmak; değerlendirme yapmak ve rapor halinde mahkemeye sunmaktır (Kırımsoy ve diğerleri, 2013).

Yasadan da açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki, burada mahkeme uzmanının görevi, taraflar arasındaki uyuşmazlık nedenlerini ortaya çıkarmaya yönelik araştırma, inceleme yapmak ve bunu mahkemeye sunmaktır. Dolayısıyla burada yer alan müdahale terapötik bir amaçtan çok sosyal incelemeyi kastetmektedir.

Sosyal inceleme ve değerlendirme ise sosyal hizmet disiplinine ait önemli bir mesleki değerlendirme ve karar verme sürecidir. İlgili müracaatçının bireysel özelliklerini, sorunlarını, nedenlerini, içinde bulunulan sosyal çevre koşullarını, sosyal sistem içerisinde ilgili diğer bireylere etkilerini sistematik bir biçimde aydınlatma, anlama ve belirleme süreci olarak özetlenebilir. Sosyal inceleme ve değerlendirme, bir anlamda sorunlara etki eden biyopsikososyal ve ekonomik faktörlerin çok boyutlu olarak ve birbirleri ile ilişki dinamiklerinin de belirlenmesi sürecidir. Bu süreç, müracaatçının içinde bulunduğu durumu, korunma ve bakım gereksinimlerini anlama, açıklama, tanımlama ve profesyonel sosyal hizmet müdahalesinin ana hatlarını ortaya koymak için önemli bir mesleki aşamadır (Özbesler, 2017).

Aile mahkemelerinde boşanma sürecine ilişkin sosyal inceleme ve değerlendirmede bulunan uzmanların dikkat etmeleri gereken nokta rutinleşmiş sosyal inceleme kalıplarından kurtulmaktır. Burada müracaatçının bireyselleştirilmesi kavramı öne çıkmaktadır. Sheafor ve Horejsi (2015)'e göre, müracaatçıyı bireyselleştirmek, her müracaatçının biricikliğinin, endişelerinin, geçmişinin ve olasılıklarının benzersizliğinin farkında olmak ve bunlara hassas olmaktır. Bireyselleştirme ilkesiyle yakından ilgili kural “müracaatçının bulunduğu yerden başlamaktır”. Sosyal hizmet uzmanı, (bu çalışma kapsamında mahkeme uzmanı) müracaatçının mevcut düşünce, his ve algılarını belirlemeye ve bunları bulmaya çalışmalıdır (Sheafor ve Horejsi, 2015).

Bu iki ilke boşanma sürecinde sosyal inceleme ve değerlendirmede oldukça önemlidir. Çünkü boşanma toplum tarafından belirlenmiş kalıplar içinde değerlendirilen ve sınırları belirlenmiş bir kavramdır. Bu sebeple mahkeme uzmanlarının boşanma üzerine kurulu klişelere karşı dikkatli olması sosyal incelemenin öncelikli konusudur. Evlilik ve boşanma kavramlarının doğru bir şekilde okunması ve gerekirse yeniden ve yeniden analiz edilmesi gereklidir. Sosyal inceleme ve değerlendirme sürecinde uzmanların göz önünde bulundurması gereken bir diğer konu ise empati geliştirmektedir. Çünkü Tuncay

ve İl'e (2009) göre sosyal hizmet bilim çevresi empatiyi yardım ilişkisinin temel bir bileşeni olarak görür. Bu ilişkide danışan ancak empati sayesinde kendisinin sosyal hizmet uzmanı tarafından anlaşıldığını ve kabul edildiğini hissedebilecektir. Şu halde, iyileştirici bir potansiyeli olan empatik bağlantı yoluyla sosyal hizmet uzmanı danışanına, ona sahip çıkan, dingin ve anlayan bir tutum sergilemektedir. Bu sayede danışanın yalnız olmadığı hissi artarak sorun çözme süreci güç kazanmaktadır (Tuncay ve İl, 2009).

Buna ek olarak boşanma aşamasındaki bireyler mahkeme sürecinde hukuksal sınırlar içerisinde aynı aşamalardan geçseler bile (tensip, ön inceleme, tahkikat, sözlü yargılama gibi) her bireyin bu aşamalardaki konumu öznedir. Hatta bu öznelik boşanmak üzere olan taraflar (davacı-davalı) arasında da geçerlidir. Bu konulara dikkat etmek üzere, Thompson'ın da belirttiği gibi, kendi çalışma kalıplarımızı geliştirirken, rutinleşmiş uygulamaların potansiyel olarak tehlikeli olduğu durumlarda bunların rahatlıkla kullanılmasına izin vermediğimizden emin olmalıyız (Thompson, 2013).

Aile Mahkemelerinde gerekli sosyal inceleme ve değerlendirme yapıldıktan sonra mahkemeye sunulmak üzere sosyal inceleme raporu (SİR) hazırlanır. İlgili dava dosyası, Hâkim tarafından 1) duruşma esnasında, 2) henüz ilk açıldığı zaman olan tensip aşamasında veya 3) tedbir talebi doğrultusunda uzmana gönderilir ve hangi konuda SİR isteniyorsa açıkça belirtilir (Mutlu, 2017).

Sosyal İnceleme Raporu sosyal hizmet mesleği ve disiplinin en temel öğelerinden biridir. SİR, mesleksi bir yetkinliktir, bu açıdan sosyal hizmetin bilgi, beceri ve değer temeli esas olarak oluşturulmalıdır (İçağasioğlu Çoban, 2017). SİR hazırlama sürecinde sosyal çalışma görevlisi, bütüncül müdahale modelinin gerektirdiği bilgi, beceri ve değerleri (sosyal hizmet etiği) bütünleştirebilmelidir (Kırımsoy ve diğerleri, 2013).

SİR'deki değerlendirme vurgusu kadar önemli olan bir başka nokta da "sosyal" kavramıdır. Bu kavram, müracaatçı sistemi ile müracaatçı sisteminin ilişkide olduğu ve onun için önemli olan aile, okul, iş yaşamı, tıbbi sistem, yasal sistem, sosyal destek sistemleri gibi sistemlerle olan etkileşimlerine vurgu yapmaktadır. Bir başka deyişle SİR'in müracaatçının içinde bulunduğu durum ve yaşadığı sorun/ihtiyaçla ilgili olan

tüm sistemlerle nasıl bir etkileşim içinde olduğu, bu sistemlerin sorunun oluşumunda ya da çözümünde nasıl bir rol oynadığı analizini içermesi gerekmektedir. Ancak SİR'in işlevi yalnızca bu değerlendirme ve analiz değildir, aynı zamanda müracaatçının sorununun çözülmesi, ihtiyacının karşılanması için hangi müdahalelere ve kaynaklara ihtiyaç olduğunun ve bu müdahalelerin nasıl yapılacağına, kaynaklara nasıl ulaşacağına planının da yapılmasını içerir (İçağasioğlu Çoban, 2017). Perry (1975; akt: İçağasioğlu Çoban, 2017)'e göre öneri, SİR'in gerçek amacıdır. Öneriye gelinceye kadar verilen bilgiler ise, öneri için bir temel oluşturur.

Özetle SİR'in müracaatçının içinde bulunduğu durumu/sorunu geçmişten bugüne kadar olan zaman aralığında, müracaatçının etkileşimde olduğu sistemleri de göz önünde bulunduran geniş kapsamlı ve teknik bir değerlendirmeyi içermesi ve müdahale için öneriler sunması gerekmektedir (İçağasioğlu Çoban, 2017).

Ayrıca, aile mahkemelerinde diğer kanunlardaki hükümler saklı kalmak üzere görev alanına giren konularda yasanın 6. maddesi gereğince; yetişkinler¹ ve çocuklarla² ilgili karar verilen koruyucu, eğitici ve sosyal önlemlerin takip ve yerine getirilmesinde uzmanlardan biri veya birkaçı görevlendirilebilir.

Yasanın usul hükümleri ile ilgili olan 7. maddesi ise bu çalışmanın asıl gündemine hitap etmektedir. Buna göre *“Aile mahkemeleri, önlerine gelen dava ve işlerin özelliklerine göre, esasa girmeden önce, aile içindeki karşılıklı sevgi, saygı ve hoşgörünün korunması bakımından eşlerin ve çocukların karşı karşıya oldukları sorunları tespit*

¹ Yetişkinler hakkında; a) Evlilik birliğinden doğan yükümlülükleri konusunda eşleri uyararak, gerektiğinde uzlaştırma, b) Ailenin ekonomik varlığının korunması veya evlilik birliğinden doğan malî yükümlülüklerin yerine getirilmesine ilişkin gerekli önlemleri alma, c) Resmî veya özel sağlık veya sosyal hizmet kurumlarına, huzur evlerine veya benzeri yerlere yerleştirme, d) Bir meslek edinme kursuna veya uygun görülecek bir eğitim kurumuna verme.

² Küçükler hakkında; a) Bakım ve gözetime yönelik nafaka yükümlülüğü konusunda gerekli önlemleri almaya, b) Bedensel ve zihinsel gelişmesi tehlikede bulunan veya manen terk edilmiş halde kalan küçüğü, ana ve babadan alarak bir aile yanına veya resmî ya da özel sağlık kurumuna veya eğitimi güç çocuklara mahsus kuruma yerleştirme, c) Çocuk mallarının yönetimi ve korunmasına ilişkin önlemleri alma, d) Genel ve katma bütçeli daireler, mahallî idareler, kamu iktisadî teşebbüsleri ve bankalar tarafından kurulmuş teşekkül, müessese veya işletmelere veya benzeri işyerlerine yahut meslek sahibi birinin yanına yerleştirme.

ederek bunların sulh yoluyla çözümünü, gerektiğinde uzmanlardan da yararlanarak teşvik eder. Sulh sağlanamadığı takdirde yargılamaya devam olunarak esas hakkında karar verilir.” (AMK, m.7).

Aile mahkemelerinde; gerçekleştirilen bireysel görüşmeler müracaatçı sisteminin içinde bulunduğu durumun bir değerlendirmesi niteliğindedir. Bu sebeple müdahale alanı oldukça kısıtlıdır. Oysa boşanma sürecinde bireylerin ihtiyaç duydukları müdahale yelpazesi oldukça çok daha geniştir ve uluslar arası literatür incelendiğinde bireylerin ihtiyaç duydukları hizmetlere ilişkin zengin bir müdahale sisteminin uzun yıllardır var olduğu görülmektedir. Bu müdahale sistemleri ve bu çalışmada elde edilen bulgularla uyumlu olacak şekilde hazırlanan model önerisi çalışmanın “Boşanma Sürecinin İnşası: Bir Model Önerisi” başlığı altında ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır.

2.3.2. Çatışma Yönetimi ³

Boşanma sürecinin çekişmeli yapısı tarafların bu süreçte yoğun çatışma konuları ile karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Bu sebeple hayatın her aşamasında gerekli olan çatışma yönetimi özellikle boşanma sürecinde önemli bir noktada yer alır.

Çatışma yönetimi süreçleri birçok açıdan eleştirilmektedir. Bu eleştirilerden bazıları birbiriyle çelişiyor gibi görünmektedir, ancak bunun nedeni farklı değerleri veya endişeleri temsil etmeleridir. Örneğin, bazıları işlem maliyetlerini azaltmada çatışma çözümünün etkisizliğini vurgularken, diğerleri çatışma çözüm programlarının yargılamaya ucuz alternatifler sunmaya odaklandığını ve bu nedenle yetersiz ya da yüzeysel sonuçlara ulaştığını öne sürmektedir. Ancak bu çelişkilerin birçoğunun

³ Bu çalışmada çatışma yönetimi (conflict management) olarak ele alınan kavram literatürde çatışma çözme (conflict resolution) olarak da yer alır. Çatışma yönetimi, uzlaşmazlığı belirli bir yönde sonuca yöneltebilmek için çatışmaya taraf olanların ya da üçüncü bir tarafın karşılıklı olarak bir dizi eylemde bulunmasıdır. Eylemler çatışmanın sona erdirilmesine ya da çatışma sürecinin etkilenmesine yönelik olabilir. Çatışma yönetimi sürecinde her zaman çatışmanın çözümlenmesi ve bir şekilde uzlaşma sağlanarak çatışmanın sonuçlandırılması gerekmez. Çatışmayı çözme ise çatışma yönetiminden farklı olarak çatışmanın taraflar arasında uzlaşma ya da anlaşma ile sonuçlanmasını içerir. Çatışma yönetimi süreci; çatışmanın tanımlanmasını ve çatışmaya müdahale edilmesini içerir (Karip, 2013).

altındaki gerçek, insanların çoğu zaman çatışmayı çözüme prosedürleriyle korunmadıklarını veya hizmet almadıklarını hissetmeleridir (Mayer, 2004).

Çatışma; toplum, kuruluşlar, bireyler ve topluluklar için gereklidir. Çatışmayı baskılayan toplumlar sağlıklı, demokratik değildir ve nadiren güvenlidir. Çatışmasız aileler genellikle istismar eden bir yapıya sahiptir ve serttir. Başka bir deyişle, özgürlüğümüz, özerklik ve bağımsızlık duygumuz, topluluk duygusu ve bağlılık, çatışmaya etkin ve akıllıca katılma yeteneğimize dâhil edilmiştir. Ancak çatışma da yıkıcı ve zayıflatıcı olabilir ve sık sık iyi sebeplerden dolayı çatışmadan kaçınılır. Çatışma kolayca çözülemediğinde, bireyler, kuruluşlar ve toplumlar, bastırılması veya çözülmesi için demokratik olmayan, bölücü ve hiyerarşik yaklaşımlara başvurma eğilimindedir (Mayer, 2004).

Bu sebeple çatışma yönetimi sağlıklı bireysel gelişim, aile ortamı, toplumsal düzen için gereklidir. Greeff'e 2000 göre, eğer çatışma yapıcı bir şekilde yönetilirse, büyüme ve zenginleşme meydana gelir. Bununla birlikte, yıkıcı bir şekilde yönetilirse, çift görece tatmin edici olmayan bir ilişkiye dayanmaya mahkûm olur. Yıkıcı çatışma yönetimi; artan kendi çıkarı için kullanma sarmalları, tehdit ve zorlama (çatışmanın açık ifadesi), kaçınma sarmalları (çatışmanın gizli ifadesi), misilleme, esneklik ve sağlamlık, rekabetçi bir baskınlık ve itaat, misilleme, esneklik ve esnek olmama, rekabetçi bir egemenlik şekli ve sözel ve sözel olmayan aşağılayıcı ve onur kırıcı iletişim ile nitelendirilir.

Tıpkı çatışmanın kavramsal tanımında olduğu gibi çatışma yönetiminde de farklı yazarlar farklı çatışma yönetimi aşamaları geliştirmişlerdir. Aşağıda önce Mayer tarafından geliştirilen çatışma yönetiminin boyutları üzerinde daha sonra ise Fisher, Ury ve Patton tarafından geliştirilen çatışma yönetimi boyutları üzerinde durulmuştur.

Mayer (2004) çatışma sürecini anlamlandırma amacıyla aşağıda yer alan bölümlerin önemli olduğunu belirtir:

Ψ Çatışmanın doğasını anlamak: Çatışmanın anlamını kavramanın yolları geliştirilmelidir.

- Ψ İletişimi anlamak: Yaptığımız her şeyde inşa ettiğimiz işlevsiz iletişim kalıplarını değiştirmeye çalışmak. Dinlemeye, çerçevlendirmeye, sözlü olmayan iletişime, iletişimdeki kültürel farklılıklara, iletişim yapılarına ve iletişimle ilgili diğer bakış açılara dikkat etmek iletişim becerilerinin etkili bir şekilde geliştirilmesinde önemlidir.
- Ψ Güç dinamiklerini ele almak. Bütün çatışmalar gücün uygulanmasının bir formudur. Her ne kadar gücü dengeleyemsek de güç dinamiklerini gözden geçirmeli ve bu dinamikler üzerinde çalışmalıyız.
- Ψ Çatışmanın kişiler arası ve sistem boyutunun karşılıklı etkileşimine bakma. Çoğu çatışma kişiler arası ve sistem boyutlarından oluşur. Bir çalışanla işveren arasındaki çatışma hem kişilerarası düşmanlığı hem de işçi ve işveren ilişkisine ilişkin yapısal düzeni içerir. Bu farklılıkları çözümlenmede insanlara yardım edilmeli ve üzerinde çalışılmalıdır.
- Ψ Güç, hak ve menfaat arasındaki ilişkiyi anlamak.
- Ψ Çatışmanın bütünleyici ve ayrıştırıcı boyutları ile çalışmak. Sonunda, çatışma ile ilgili çalışan hiç kimse bu ikisinin karmaşık etkileşiminden kaçamaz.
- Ψ Kültürel farklılıklara karşı duyarlı olmak (Mayer, 2004).

Fisher, Ury ve Patton ise çatışma yönetiminde müzakere tekniği üzerinde durmaktadırlar. Aynı zamanda kendi müzakere teknikleri ortaya koymuşlardır. Buna göre müzakere yapmanın adımları şu şekildedir: (1) Pozisyonlar üzerinden pazarlık yapmayın, (2) İnsanları problemlerden ayrı tutun, (3) Pozisyonlara değil menfaatlere odaklanın ve son olarak (4) Karşılıklı kazanç için seçenekler yaratın (Fisher, Ury ve Patton, 2016).

3. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu bölüm dört ana başlıktan oluşmaktadır. İlk başlıkta araştırma alanı ile tanışma süreci üzerinde durulmuş, ikinci bölümde araştırmanın yöntemine ilişkin bilgilere yer verilmiş, üçüncü bölümde araştırma süreci boyunca karşılaşılan güçlükler ve fırsatlar konusuna değinilmiş ve son bölümde ise analiz süreci ve raporlama ele alınmıştır.

3.1. ARAŞTIRMA ALANI İLE TANIŞMA: BİR ARAYIŞ VE BULUŞ HİKÂYESİ

Deutsch'e (2012) göre; sosyal psikolojik çalışma için alan seçimi sadece profesyonel ve bilimsel temaslar ve okumalardan değil, aynı zamanda kişisel ve ailevi deneyimlerden ve ayrıca daha geniş sosyal ve kültürel etkilerden etkilenir. Dolayısıyla bu başlık altında, öncelikle alanı tercih etmemde etkili olan kişisel deneyimlerimden yola çıkarak bilimsel temaslara uzanan akademik süreci ele aldım.

Satir (2016), *İnsan Yaratmak (The New Peoplemaking)* kitabının giriş bölümünde, beş yaşında büyüyünce “ebeveynleri araştıran çocuk dedektifi” olmaya karar verdiğinden bahseder ve ailenin dünyanın bir minyatürü olduğuna inandığını, dünyayı anlamak için aileyi incelememizin yeterli olacağını anlatır. Ben de hayatımın Satir'siz dönemlerinde, aile çalışmalarına yönelik içten içe yoğun bir ilgi duyuyordum. Bu ilgimi “ebeveyn dedektifi olma” gibi bir amaca bağlamış olmasam da ilerde ailelerle çalışabileceğim bir meslek seçeceğime emindim. Her ne kadar sosyal hizmet eğitimimi bir tesadüf zinciri sonucunda tercih etmiş olsam da ailelerle sosyal hizmet dersini Doç. Dr. Gülsüm Çamur Duyan'dan aldığım zaman aslında bu tercihin ne kadar isabetli olduğunu anlamıştım. Lisans eğitimimde aile alanında ilerlemem gerektiğini kalpten hissediyordum. Bu sebeple aile terapisi eğitimi almaya karar verdim ve lisans eğitiminin sonunda vakit kaybetmeden Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi'nde Prof. Dr. Hürol Fışıloğlu tarafından verilen Aile ve Evlilik Terapisi eğitimine katıldım. Akademik

hayatım boyunca en önemli ve en doğru kararın bu eğitime katılmak olduğunu şimdi daha iyi anlıyorum.

Ailelerle çalışma konusunda diğer önemli kararım akademiye seçmek oldu. Lisansüstü ders döneminde aile çalışmalarında belirli bir alanda uzmanlaşmam gerektiğini düşündüm, çünkü aile büyük bir denizdi ve benim bu denizde bir limana ihtiyacım vardı. Tam da böyle bir arayış döneminde Prof. Dr. Sunay İl tarafından açılmış olan Aile Arabuluculuğu dersi ile karşılaştım ve arayış süreci benim için tamamlanmış oldu. Çalışma alanımın aile arabuluculuğu olduğunu tartışmasız bir şekilde kabul ettim.

Tez konumun belirlenme sürecinde ise, aile arabuluculuğunun yeni yeni uygulanmaya başlıyor oluşu bu alanda çalışma yapmam konusunda beni sınırlandırmıştı. Bu süreçte ise, danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Filiz Demiröz, diğer bir meraklısı olduğum çalışma konum olan çatışma yönetimi ile ailelerin yoğun olarak çatışma yaşadıkları bir alan olan boşanmayı birleştirmem konusunda beni destekledi. Böylelikle alanımın sınırları tam anlamı ile çizilmiş oldu. Dolayısıyla en başından bu yana akademik hayatımda oldukça önemli bir yere sahip olan dört hocamın bana katmış oldukları değerlerle birlikte çalışmamın çerçevesi şekillenmiş oldu.

Boşanma konusunda tez yazmaya karar vermek beni cevabını bulmam gereken bir sonraki soruya yönlendirdi. Peki bakış açımı nasıl şekillendirmeliydim? Çalışmamın sırtını dayayacağım duvar hangisi olmalıydı? Bu soru beni belki de çalışma alanımı belirlemem kadar sancılı bir sürece yönlendirdi. Çünkü literatürde çatışma yönetimi ile ilişkili onlarca teori mevcuttu. Alış veriş kuramı, yükleme teorisi, vb. Ancak çatışma kuramlarını elemek kolaydı, çünkü hemen hemen hiçbiri aile çatışmalarını anlamlandırma noktasında yol gösterici bir perspektife sahip değildi. Bu sebeple araştırmanın dayanak noktasını oluşturan teoriyi aile terapileri arasından seçmeye karar vermem çok zor olmadı. Ancak aile, evlilik ve boşanma hakkında pek çok farklı kuramsal temel mevcuttu. Sadece sistem teorisi bile içinde onlarca farklı teoriyi barındırıyordu. Minuchin'in Yapısal Aile Terapisi, Bowen'ın Aile terapisi, Satir'in İnsancıl Terapisi, Jay Haley'in Stratejik Aile Terapisi, vb. Uzun okumalar sonunda Stratejik Aile Terapisinde karar kıldım. Karar vermemde etkili olan nitelikleri şu şekilde sınıflandırmam mümkün:

- Ψ Bu okulun görüşlerinin temel noktalarından birisi şudur: Ailenin kontrol çabaları problemi büyütür. Bu nedenle, aile bir sorun ile başvurduğunda, stratejik terapist, aile etkileşimlerinin bu sorun çerçevesinde nasıl düzenlendiği ile ilgilenir (Köroğlu ve Türkçapar, 2013).
- Ψ Watzlawick, Beavin Jackson (1967), *Pragmatics of Human Communication*'da (İnsanlarda İletişimin Pragmatikleri) bir dizi belitten yola çıkarak insanlarda iletişimin matematiğini geliştirmeye çalışmıştır (akt; Nichols, 2013). Bu belitlerin bir tanesi şudur: İnsanlar her zaman iletişim içindedirler: Tüm davranışlar iletişim niteliği taşıdığı ve insanlarda davranış sergilememek gibi bir durum olmadığına göre, iletişim kurmamak da söz konusu olamaz.
- Ψ Günümüzde sosyal hayatın karmaşası içinde, sorunlara tek bir yöntemle yaklaşmak doğru değildir. Durumlar arasında çok fark vardır ve farklı sorunlara yönelik olarak aynı müdahaleyi kullanmak gelenekseldir, stratejik değildir. Yetkin bir terapist, her bir vakaya özgü bir terapi tasarlamayı öğrenir (Haley ve Richeport Haley, 2005).
- Ψ Stratejik aile terapileri teknik odaklı ve kısa sürelidir. Stratejik terapiler gelişimini, stratejik terapi yaklaşımının kurucularını önemli ölçüde etkilemiş olan Milton Erickson'un çalışmalarına borçludur. Erickson'un tedavideki amacı değişime öncülük etmektir. Erickson danışanlarının kaynaklarını kullanmaya ve "her spesifik problem için bir strateji" geliştirmeye inanırdı (Madanes, 1991; akt: Gladding, 2012).
- Ψ Stratejik aile terapisi; terapi sürecinin spesifik amaçlara yönelik olması, problem odaklı olması, spesifik bir şekilde betimlenmiş olması ve en önemlisi de danışanın terapiye getirdiği probleminin (presenting problem) çözülmesini hedeflemesi (Wylie, 1990; akt: Gladding, 2012) yönünden çiftlerin boşanma aşamasını en az yara ile atlatalmalarına olanak sağlayan bir yaklaşımdır.

Araştırmanın konusu ve teorik çerçevesi belirlendikten sonra bir sonraki aşama araştırmanın yöntemini belirlemek oldu.

3.2. ARAŞTIRMANIN MODELİ: KARMA YÖNTEM ARAŞTIRMASI

Bu araştırma, boşanma sürecinde bireylerin yaşadıkları çatışma durumlarını anlamlandırma çabasının neticesinde, bu süreçte tarafların içinde buldukları çatışma durumları, bu çatışmalara yönelik onarma girişimleri ve ihtiyaç duydukları çatışma yönetme sürecini ortaya koymayı ve en nihayetinde de var olan sisteme yeni bir model önerisi ile katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Bu sebeple araştırmanın taslağı oluşturulurken araştırmanın modeli karma yöntem olarak belirlenmiştir. Johnson ve diğ. (2007), karma yöntem araştırmasını; araştırmacının anlama ve doğrulamanın genişliği ve derinliği amacıyla nitel ve nicel araştırma yaklaşımların bileşenlerini (örn, nitel ve nicel bakış açıları, veri toplama, analiz ve çıkarım tekniklerinin kullanımı) birleştirdikleri bir araştırma türüdür (akt, Creswell, 2014) olarak tanımlamışlardır. Temel öncülü, nitel ve nicel verilerin birlikte kullanımı olup araştırma probleminin tek başına kullanılan herhangi bir yöntemden çok daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlar (Creswell, 2014).

Alana çıkmadan önce; ilk tasarıda araştırmanın kurgusu karma yöntem desenlerinden biri olan “açımlayıcı sıralı desen” olarak tasarlanmıştı. Buna göre önce nicel boyutta boşanma aşamasındaki bireylere “Evlilik Çatışması Ölçeği (EÇÖ) ve Çatışma Eylem Stilleri Ölçeği (ÇESÖ)” isimli iki farklı ölçek uygulanması ve bu ölçeklerden elde edilen puanlara göre yüksek puan alan bireylerle derinlemesine görüşmeler yapılması planlanmıştı. Ancak mahkeme sürecine ilişkin öngörü kazanmak üzere duruşmaları takip etmek üzere alanda geçirdiğim bir hafta çalışmamın kurgusunda köklü değişiklikler yapmam konusunda beni besleyen bir süreç oldu. Aile Mahkemesi Hâkimleri ve mahkeme uzmanları ile görüşmeler gerçekleştirdim. Bu görüşmeler ve duruşma gözlemleri neticesinde mahkeme sürecini anlamak üzere katıldığım duruşmaların boşanma sürecini keşfetmek üzere zengin bir alt yapıya sahip olduğunu fark etmem uzun sürmedi.

Daha sonra boşanma olgusunun sadece boşanan tarafların yetkisinde olmadığını boşanmanın bir tarafında da kök ailelerin, yakın çevrenin ve mahkeme sürecinde hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanlarının da önemli rollerinin olduğunu anlamam

duruşma gözlem sürecine olan ilgimi artırdı. Dolayısıyla onların deneyimlerini dinlemeden aile mahkemelerinin işleyişini ve boşanma sürecine yönelik düşüncelerini almadan aile mahkemelerinin işleyişini ve boşanma sürecini tüm boyutları ile anlamamın ve çalışmamın sonunda hedeflediğim bir model önerisine tam olarak ulaşmamın mümkün olmayacağını içselleştirdim.

Bunun neticesinde duruşma gözlemleri yapmak ve sadece boşanma aşamasındaki bireylerle değil ayrıca hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları ile de derinlemesine görüşmeler yapmak araştırma ile hedeflediğim model önerisini metodolojik anlamda daha sağlıklı bir şekilde ortaya koymamı sağlayacaktı. Bu nedenle son haliyle araştırmayı, danışmanımın ve tez izleme komitesindeki hocalarımın da katkıları ve onayıyla nicel ve nitel desenin eş zamanlı kullanıldığı karma yöntem araştırması desenlerinden “Yakınsayan paralel desen” olarak kurguladım.

Yakınsayan Paralel Desen, araştırma süresinin aynı aşamasında araştırmacının hem nitel hem nicel veri topladığı ve analiz ettiği ve ardından da iki sonuç kümesini tek bir yorum halinde birleştirdiği zaman ortaya çıkmaktadır (Creswell, 2014). Yakınsayan desenin amacı, araştırma problemini en iyi şekilde anlamak için “aynı konu üzerinde farklı fakat birbirini tamamlayıcı veri toplamak”tır (Morse, 1991; akt: Creswell, 2014). Aşağıda yer alan Tablo 1’de, ayrıca Yakınsayan bir desen uygulamasındaki ana prosedürler şema halinde gösterilmiştir.

Tablo 1: Yakınsayan Bir Desen Uygulamasındaki Ana Prosedürler Akış Şeması

1. ADIM	<p>Nicel Kısmı Tasarlama: -Nicel araştırma sorularını belirleme ve nicel yaklaşıma karar verme</p> <p>Nicel Veriyi Toplama: -İzinleri alma -Nicel örnekleme belirleme -Soru kağıdını hazırlama</p>	ve	<p>Nitel Kısmı Tasarlama: -Nitel araştırma sorularını belirleme ve nitel yaklaşıma karar verme</p> <p>Nitel Veriyi Toplama: -İzinleri alma -Araştırmanın öznelerini belirleme -Verileri toplama</p>
2. ADIM	<p>Nicel Verilerin Analizi: -Tanımlayıcı istatistikler, çıkarımsal istatistikler ve etki boyutlarını kullanarak nicel veriyi analiz etme</p>	ve	<p>Nitel Verilerin Analizi: -Tema gelişim prosedürleri ve nitel yaklaşıma özel prosedürleri kullanarak nitel veriyi analiz etme</p>

3. ADIM	<p>İki Küme Sonucu Birleştirmek İçin Strateji Kullanımı:</p> <p>-İki veri kümesinde de gösterilen içerik alanlarını belirleme, karşılaştırma ve/veya bir tartışma ya da masada sonuçları sentezleme</p> <p>-Bir sonuç kümesindeki farklılıkları diğerindeki boyutlara dayandırarak belirleme ve boyutlarca organize edilmiş bir görüntüde farklılıkları inceleme</p> <p>-Bir çeşit sonucu bir başka çeşit veriye dönüştürmek için prosedürler geliştirme (örneğin, temaların sayıya çevrilmesi). Dönüştürülmüş veriyi diğer veriyle ilişkilendirmek için ileri analizler yürütme</p>
4. ADIM	<p>Birleştirilmiş Sonuçların Yorumlanması:</p> <p>-Ayrı sonuçları özetleme ve yorumlama</p> <p>-İki küme verinin sonuçlarının hangi ölçüde ve hangi yollarda birleştiğini, birbirlerinden ayrıldığını, birbirleriyle ilişkili olduğunu tartışma ve/veya daha iyi bir anlama üretme</p>

Kaynak: Creswell, 2014

Karma yöntem olarak kurgulanan bu çalışmada nicel ve nitel yöneme ilişkin ayrıntılı bilgiler aşağıda verilmiştir.

Araştırmanın nicel boyutu, boşanma sürecindeki bireylerin sosyo demografik özelliklerini, davaya ve duruşma salonunda yaşanan olaylara ilişkin verileri var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçladığından tarama modelindedir. Tarama modellerinde araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez (Karasar, 2014). Bu çalışma ayrıca; boşanma aşamasındaki bireylerin içinde buldukları çatışma durumlarını, bu çatışmalara yönelik geliştirdikleri onarma girişimleri ve ihtiyaç duydukları çatışma yönetme modellerini ortaya koymayı amaçladığından araştırmada genel tarama modellerinden tekil tarama modelinde kurgulanmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümü nitel model olarak kurulanmıştır. Nitel araştırma, bireylerin algılarını, hissedişlerini, deneyimlerini, düşüncelerini yani bireylerin gerçekliklerini kendi ifadeleri ile kaçınılmaz olarak az sayıda kişinin oluşturacağı örneklem üzerinde çalışılması anlamına gelmektedir (Holly, 1984; Hollaway, 1996; Patton, 1987; akt. Kümbetoğlu, 2015). Creswell (2013)'e göre ise sadece nitel araştırmaya karar vermek

yeterli değildir. Ona göre, “ileri düzeyde ve nitelikli bir araştırma ortaya çıkarabilmek için nitel araştırmalarda bir yaklaşımın belirlenmesi gerekmektedir.”. Bu çerçevede, birkaç kişinin bir fenomen veya kavramla ilgili yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamını tanımlayan fenomenolojik araştırma deseni tercih edilmiştir. Fenomenoloji deseni, nitel araştırmacılar tarafından tanımlanan bir olgu ile ilgili deneyime sahip olan kişilerden veri toplamakta ve bütün bireylerin deneyimlerinin özünü tanımlayan bütüncül bir betimleme ortaya koymaktadır (Creswell, 2013).

Nitel ve nitel bölümlere ilişkin yukarıdaki bilgiler ışığında aşağıda ayrıca nicel ve nitel veri toplama süreçlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3.2.1. Nicel Veri Oluşturma Süreci

Çalışmanın bu bölümü iki başlık altında ele alınmıştır. İlk olarak duruşmalara ilişkin veri toplama sürecine değinilmiş sonra mahkemelere ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3.2.1.1. Duruşmaların Kalem-Kâğıtlı Tanığı Olmak

“Gözlenmemiş olan hem oradadır hem de değildir”

Green ve Levithan, 2010; akt: Crease ve Goldhaber, 2016; kuantum dönemi.

Girişimciliğin kurallarını açıklayan ve müşteriyle geliştirme modelini ortaya koyan “Girişimcinin el kitabı: Adım adım şirket kurmak” isimli kitabın yazarları, uygun bir model geliştirmek için işin içine dalış yapmaktan daha kolay bir kavrama yolu olmadığından bahsederler. Bunun için insanların şu anda sorunlarını nasıl çözdüğünü öğrenmenin önemine vurgu yaparak “müşterinin” bir gün boyunca kişisel veya iş hayatında neler yaptığını gösteren net ve detaylı bir fotoğraf oluşturmanın gerekliliğini ortaya koyarlar ve bunun Starbucks’da veya ofiste oturarak gerçekleştirilemeyeceğine vurgu yaparlar. Onlar için bunun yolu hayatlarının bir parçası haline gelmekten geçer (Blank ve Dorf, 2014).

Bu sebeple boşanma sürecindeki tarafların boşanma deneyimlerini anlama çabam duruşma salonuna giriş yapmam konusunda itici gücüm oldu. Sadece koridorlarda

beklemek ve boşanan bireylerle görüşmeler yapmak çalışmam için yeterli görünmüyordu. Burada yaşanan başka türlü bir telaş ve heyecandı ve detaylı bir fotoğraf çekebilmem için burada yaşanan telaşı ve heyecanı gözlemlemem gerekiyordu. Bu tam anlamıyla bir keşfetme süreci olmalıydı.

Dolayısıyla çalışmanın nicel boyutu duruşma gözlemleri ile şekillendi. Bu aşamada nicel araştırma tekniklerinden yapılandırılmış (denetimli) gözlem tekniğini kullandım. Yapılandırılmış gözlem, standartlaştırılmış veri toplama araçları aracılığıyla yapılan, bilgi toplama yolunun denetim altında tutulduğu gözlem türüdür. Yapılandırılmış gözlemlerde kullanılan standartlaştırılmış veri toplama aracı, tam olarak neyin gözlemleneceğini, gözlemlerde nelere dikkat edilmesi gerektiğini ve gözlemin nasıl kaydedilmesi gerektiğini açık olarak belirten gözlem çizelgeleridir. Yapılandırılmış gözlemlerde araştırmacı incelediği grubu, kullandığı gözlem çizelgesinin gösterdiği doğrultuda ve nesnel bir şekilde dışarıdan gözlemler (Sencer ve Sencer 1978:121-122).

Duruşma gözlemlerine başlamadan önce duruşma gözlem formu oluşturdum ve birkaç tane örnek duruşma gözleminden sonra danışmanımla gözlem formunu yeniden gözden geçirdik ve son şekli üzerinde karar kıldık. Daha sonrasında katıldığım duruşmaları bu gözlem formu çerçevesinde gözlemledim.

Yapılandırılmış gözlem yapma sürecinde bazı günler adliye koridorlarında gözlemlerime devam ettim. Adliye koridorlarındaki gözlemimde pek çok farklı konu dikkatimi çekti. Adliye koridorlarının en dikkat çeken konusu, duruşmayı beklemektir. Duruşmaları tarafların yanında onlarla birlikte beklemeye başladım. Bekledikçe anladım ki, zaman her birey için adliye koridorlarında farklı akıyordu. Bu durum, yani zamanın bireylere özgü oluşu, Einstein'ın görelilik teorisi ile birebir örtüşüyordu. Albert Einstein'ın görelilik açıklaması: “Bir parkta hoş bir kadınla oturduğunuzda bir saat bir dakika gibi, sıcak bir sobanın üstünde oturduğunuzda bir dakika bir saat gibi geçer.” (Robinson, 2013). İşte adliye koridorlarında duruşma saatinizin gelmesini beklemek sıcak bir sobanın üstünde oturmak gibi kısa dakikaları uzun saatlere çeviriyordu.

Çünkü Stephen Hawking'in sözleriyle görelilik “tüm saatlerin ölçtüğü zaman denilen evrensel niceliğin mevcudiyeti fikrinin terk edilmesini gerektirmiştir. Bunun yerine

herkesin kendi şahsi zamanı vardır.” Dolayısıyla zamanın göreliliği her yerdedi. Adliye binasının girişinde, koridorlarda ve duruşma salonunda zaman birbirinden çok farklıydı. İçinde bulunulan durumun ağırlığı zaman denen evrensel algıyı kişiselleştiriyordu. Shakespeare’in aşağıda diyalog şeklinde verilen ünlü oyunu Romeo ve Juliet’te Romeo’nun saatlerini uzatan kederin nedeninin saatleri kısaltacak şeyin onda olmaması ile açıklanan bu zamanın göreliliği taraflar için de geçerliydi.

ROMEO: Amma da uzun geliyor bu kederli saatler.

BENVOLIO: Nedir Romeo’nun saatlerini uzatan keder?

ROMEO: Saatleri kısaltacak şeyin bende olmaması.

3.2.1.2. Mahkemelere İlişkin Bilgiler: Mahkemeler İkiz Değildir Kardeştir.

Yargılamaya hâkim olan ilkelerden “alenilik ilkesi” gereği HMK madde 28’e göre, duruşma ve kararların bildirilmesi alenidir. Mahkemelerin açık olarak yürütülmesinden dolayı duruşmaları sorunsuz bir şekilde izledim. Ancak duruşmalarda not tutacağım için öncelikle her bir aile mahkemesinin hâkimi ile görüşmeler gerçekleştirdim. Onlara orada bulunma amacım ve duruşmalara katılma isteğimle ilgili bilgi verdikten sonra izinlerini istedim. Görüştüğüm hâkimlerin hepsi duruşmaları izlemem konusunda beni desteklediler. Duruşmaları takip ettiğim süre boyunca hâkimlerle olan iletişimim arttı ve bu iletişim daha sonra hâkimlerle gerçekleştirdiğim derinlemesine görüşme talebimin olumlu bir şekilde karşılanmasında etkili oldu.

Toplamda 250 duruşma takip ettim.⁴ Duruşma takibi noktasında kota örneklem seçim tekniğini kullandım. Kota örneklem seçim tekniği, önce örnekleme girecek olanların sahip olması gereken özelliklerin saptandığı, sonra her özelliğe sahip kaç kişinin seçileceğine ilişkin kotaların oluşturulduğu ve bu kota sayısı kadar birimin gelişigüzel örneklem seçim tekniğiyle seçildiği örnekleme tekniğidir. Kota örnekleme tekniği, hedeflenen evrenin özelliklerinin betimlenmesiyle başlar. Daha sonra örnekleme girecek

⁴ 250 duruşma takip edilmiş ancak bulgularda, gözlem formunda yer alan bilgilerin sağlıklı bir şekilde elde edildiği 200 duruşmanın bilgileri kullanılmıştır.

olan birimlerde aranacak özellikler konusunda belirli kotalar (kontenjanlar) oluşturulur ve bireyler, bu kotaları dolduracak şekilde seçilir (Sencer ve Sencer, 1978).

Danışmanımınla birlikte önce her bir aile mahkemesi için izlenecek dava konusu olarak boşanma davaları kotasını belirledik daha sonra ise her bir aile mahkemesi için ortalama 20 duruşma kotası koyduktan sonra duruşma izleme yönergesi çıkararak duruşmalarda takip edilecek konuların içeriğini belirledik. Aile mahkemelerinde eşit sayıda duruşma izlemeye özen gösterdim. Ancak sayılarda duruşması izlenen mahkemenin yoğunluğu ile ilgili olarak ufak tefek değişiklikler oldu.

Adliyede duruşmalar bir günde ortalama 5-6 mahkemede görülüyordu ve her mahkemenin ara verme zamanı ve süresi, duruşmaların bitiş saatleri birbirlerinden farklıydı. Özellikle ilk haftalarda duruşmaları kaçırmamak için öğle arası bile vermeden bir duruşmadan diğerine geçiyordum. Amacım çok sayıda farklı dava görmektir. İlk birkaç hafta özellikle de boşanma usul hukuku ile ilgili bilgileri edinebildiğim birkaç hâkimin duruşmalarını takip ettim. Bu çok önemliydi, çünkü eğer konuya hâkim değilseniz, duruşma salonunda konuşulanlar sadece hukuksal birer terim olarak kalıyordu ve ben ilk zamanlarda başka bir dilde konuşulanları anlamaya çalışan bir yabancı gibi hissediyordum. Birkaç haftadan sonra farklı mahkemelerin duruşmalarına katılmaya başladım ve bazı günler farklı davalar görmek amacıyla aynı gün içinde 4-5 farklı mahkemenin duruşmalarına katıldım. Bu sayede hem farklı davalar gördüm hem de hâkimlerin hukuku uygulama usullerindeki farklılıkları gözleme şansım oldu. Aşağıda aile mahkemesinde takip ettiğim duruşmalara ilişkin tablo yer almaktadır.

Tablo 2: Takip Edilen Duruşma Sayılarının Mahkemelere Göre Dağılımı

Aile Mahkemesi	Sayı	%
1 Aile Mahkemesi	18	9,0
2 Aile Mahkemesi	18	9,0
3 Aile Mahkemesi	16	8
4 Aile Mahkemesi	18	9,0
5 Aile Mahkemesi	18	9,0
6 Aile Mahkemesi	22	11,0
7 Aile Mahkemesi	20	10,0
8 Aile Mahkemesi	18	9,0

9 Aile Mahkemesi	18	9,0
10 Aile Mahkemesi	17	8,5
11 Aile Mahkemesi	17	8,5
Toplam	200	100,0

Peki neden sadece bir aile mahkemesindeki duruşmaları izlemek yerine 11 aile mahkemesinin her birindeki duruşmaları takip ederek yoğun bir trafiği tercih ettim? Yasaya göre, "gerektiğinde bir yerdeki aile mahkemesinin birden çok dairesi kurulabilir. Bu durumda, daireler numaralandırılır." (AMK m.2). Buna göre, Adalet Bakanlığı'nca, Hâkimler ve Savcılar Kurulunun olumlu görüşü alınarak, aile mahkemesi kurulan il veya ilçelerden, işi çok olan yerlerde, o yerdeki aile mahkemesinin birden fazla dairesi kurulabilir. Bu durumda, kurulan aile mahkemesinin her dairesine bir numara verilir ve bundan sonra, birinci aile mahkemesi, ikinci aile mahkemesi gibi, her daire (mahkeme) kendi numarasıyla anılır. Belirtildiği şekilde, bir yerde, birden fazla aile mahkemesi kurulmuşsa, bu mahkemelerin hepsi aynı seviyededir ve aralarındaki ilişki, iş bölümü ilişkisidir (Tercan, 2003).

Dolayısıyla 11 aile mahkemesi de hemen hemen benzer dosyalar görmektedir. Yani her bir aile mahkemesindeki dosyalar aile mahkemesinin konusu dâhilinde yer alan davalara bakar. Yasa koyucunun belirlemiş olduğu kurallar her bir mahkeme için geçerlidir. Ancak yasa aynı zamanda hâkime geniş bir yetki alanı vermekte bu durum da her bir aile mahkemesinin hukukun uygulanmasında farklılıklara sahip olmasına yol açmaktadır. Örneğin, çocukların dinlenmesi usule uygun bir şekilde yürütülse de, yerine getirilme usulünde kimi değişiklikler vardır. Bazı hâkimler çocukları kendi odalarında, bazıları duruşma salonunda dinlerken, bazı hâkimler ebeveynleri (tarafı) duruşma salonunun dışına çıkarmayı, bazıları ise çıkarmamayı tercih edebilir. Hâkimlerden bazıları çocukları duruşma salonunda dinlerken uzmanların da salonda bulunmasını isterken bazıları istemeyebilir.

Hâkimlerin duruşma sırasındaki tutumlarında da belirgin farklılıklar dikkat çekicidir. Bazı hâkimler duruşmalarda önemli ölçüde mizah kullanırlar. Bazı hâkimler ise mizaha asla yer vermemekte ve bazen de duruşma salonundaki gerginliği daha da

yükseltebilmektedirler. Bazı hâkimler ise bu iki stilin arasında bir stile sahiptir. Onlar mizahı kullanırken bir anda da duruşma salonunu gerginleştirebilirler.

Hâkimlerin hukuku uygulama sürecinde farklı yaklaşımları duruşma salonunun çatışma iklimini ve taraflar arasındaki çatışma geriliminin seyrini etkilemesi bakımından oldukça önemlidir.

3.2.2. Nitel Veri Oluşturma Süreci

Çalışmanın bu bölümü üç başlık altında ele alınmıştır. İlk olarak öznelere keşfine ilişkin sürece değinilmiş sonra görüşmelere hazırlık ve soruların revize edilmesi üzerinde durulmuş son olarak da derinlemesine görüşmelere ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3.2.2.1.Öznelere Keşfi: Daha Geniş Bir Sosyal Birim

Duruşma gözlemlerim ayrıca beni farklı bir boyutu ele almam konusunda cesaretlendirdi. Mahkeme sürecinde yaşananları sadece gözlemlemek ve boşanma aşamasındaki bireylerle derinlemesine görüşmeler yapmak da çalışmamın ulaşmak istediği hedef için yeterli değildi.

O zaman daha önce okumuş olduğum, tezimin kuramsal temelini oluşturan stratejik aile terapisinin kurucusu Haley (2016)'in Problem Çözme Terapisi (Problem Solving Therapy) isimli kitabında, problemin çözümünde probleme dair sosyal bir bakış açısı benimsemenin bir terapist için ne kadar önemli olduğunu anlattığı “Daha geniş bir sosyal birim” bölümünü hatırladım. Haley, bu bölümde, şartlı tahliye edilen bir adam ya da kadına terapi yapmanın, problemin aile ve arkadaşlar kadar şartlı tahliye memuru ve mahkeme üyelerini içerecek şekilde tanımlanması gerektirdiğinden bahsediyordu. Ona göre, sosyal kontrol bir sorun olduğunda, profesyonel sosyal çevre sunulan problemin bir parçasıdır. Böylelikle terapist için sosyal birim, yalnızca aile değil, profesyonel meslektaşlardır da (Haley, 2016).

Haley'in izinde boşanma sürecini anlamlandırma çabam, bu sürecin sadece boşanan çiftlerin konusu olmaktan çok tarafların içinde buldukları profesyonel çevrenin de (hâkimler, avukatlar, mahkeme uzmanları ve daha geniş açıda mahkeme iklimi) konusu olduğuna dair bir bakış açısı geliştirmemi sağladı.

Yapmış olduğum ön görüşmelerden ve duruşma gözlemlerimden boşanma sürecinde boşanan bireyler ve profesyonel çevrenin karşılıklı etkileşim içerisinde olduğunu anladım. Dolayısıyla bu süreçte, çalışmamın öznelere sadece boşanan çiftler değil, profesyonel meslek elemanları da oluşturmalıydı. Böylece çerçevenin tüm köşeleri tamamlanacaktı.

Yaşamış olduğum bu kısa süreli deneyimi danışmanımla paylaştıktan sonra çalışmamın kurgusunu yeniden düzenledik ve tez izleme komitemin de katkı ve onayıyla çalışmam farklı bir kurguya sahip oldu. Dolayısıyla son bir gözden geçirme ile nitel bölümde çalışma grubunu; boşanma davası devam eden bireyler, hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları oluşturdu. Her bir özne grubunun belirlenmesinde farklı örneklem seçim tekniğini kullandım.

Boşanma aşaması devam eden bireylerin belirlenmesinde amaçsal örneklem tekniğini kullandım. Amaçsal örneklem yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme, önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır. Burada sözü edilen ölçüt veya ölçütler araştırmacı tarafından oluşturulabilir ya da daha önceden hazırlanmış bir ölçüt listesi kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu bağlamda araştırmanın temel ve alt amaçlarını gerçekleştirmek için katılımcıların belirlenmesinde oluşturulan ölçütler şu şekildedir: Ankara Sıhhiye Aile Mahkemelerinde boşanma davaları devam eden, dava dosyalarının ön inceleme aşamasını geçmiş, aile mahkemeleri bünyesinde bulunan uzmanlarla görüşme gerçekleştirmiş ve gönüllü olmaktadır.

Avukatların belirlenmesinde kartopu (zincirleme) örneklem seçim tekniğini kullandım. Kartopu veya zincir örnekleme tekniği, evreni oluşturan birimlere erişmenin zor olduğu veya evren hakkındaki bilgilerin (büyüklük ve bilgi derinliği vb.) eksik olduğu durumlarda kullanılmaktadır (Patton, 2005). Baroya kayıtlı çok sayıda avukat olması

sebebiyle görüşme yapacağım avukatları belirlemede kartopu örnekleme kullandım. Avukatların belirlenmesinde hâkimlerin, mahkeme uzmanlarının görüşlerini aldım ve duruşma salonlarında tanıştığım avukatlar aracılığıyla görüşme yapacağım avukatlarla iletişim sağladım.

Hâkimlerin ve mahkeme uzmanlarının belirlenmesinde ise basit rastgele örnekleme tekniğini kullanarak 11 Aile Mahkemesinde görevli hâkim ve mahkeme uzmanlarına ulaştım. Ancak bazı hâkim ve uzmanlar işlerinin yoğun olması, araştırmalara katılmak istememeleri ya da izinli olmaları sebebiyle araştırmaya katılma konusunda gönüllü olmadıklarını belirttiler. Aşağıda her bir özne grubuna ilişkin tanıtıcı bilgilere ayrıntılı bir şekilde yer verdim.

Tablo 3: Boşanma Aşamasındaki Bireylere İlişkin Bilgiler

S. No.	Özneler	Yaş	C.	Eğitim-İş- Gelir Durumu	Çocuk Sayısı	Kaçıncı Evliliği-Eşinin kaçıncı evliliği	Kaç Yıllık Evli	Kök Aile ile İletişim
1	Beyaz	41	K	İlkokul-serbest meslek- asgari ücret	2	İlk-İlk	20 yıl	İyi
2	Turuncu	43	E	İlkokul-garson- 2.500 TL	2	İlk-İlk	20 yıl	İyi
3	Sarı	29	K	Üniversite- Öğretmen- 3.500 TL	1	İlk-İlk	3 yıl	İyi- birlikte yaşıyor
4	Yeşil	33	E	Üniversite- Doktor- 6.000 TL	1	İlk-İlk	3 yıl	İyi
5	Kırmızı	37	E	İlkokul-serbest meslek- asgari ücret	4	İlk-İlk	22 yıl	Anne baba hayatta değil, kardeşleri ile görüşüyor
6	Mor	42	K	İlkokul-serbest meslek- asgari ücret	2	İlk-İlk	25 yıl	Anne baba hayatta değil, kardeşleri ile görüşüyor
7	Pembe	30	E	Ortaokul- serbest meslek- asgari ücret	Çocuk yok	İlk-İlk	6 ay	İyi- birlikte yaşıyor
8	Siyah	58	K	İlkokul- ev hanımı	Müşterek çocuk yok	Üçüncü- İkinci	1 yıldan az	Anne baba hayatta değil, çocukları ile görüşüyor
9	Mavi	49	E	Yüksek Lisans- Endüstri Mühendisi-	2	İlk-İlk	20 yıl	Baba hayatta değil, annesi ve kardeşleri ile

				30.000-40.000				görüşüyor
--	--	--	--	---------------	--	--	--	-----------

Boşanma aşamasındaki bireylerin hepsinin dosyası tahkikat aşamasındadır, en az bir celseye katılmışlar ve hepsi mahkeme uzmanı ile görüşme gerçekleştirmişlerdir. Öznelerin ortalama yaş aralığı 40 yaştır ve ortalama evlilik süreleri ise 12 yıldır. Hepsi kök aileleri ile görüşmektedir, iki tanesi şu anda kök ailesi ile birlikte yaşamaktadır.

Tablo 4: Hâkimlere İlişkin Bilgiler

S. No.	Özneler	Yaş	C.	Medeni Durumu	Eğitim	Alanda Çalıştığı Yıl	Aile Alanında Eğitim Alma Durumu	Aile Alanında Eğitim Alma İsteği
1	Hâkim A	57	K	Evli-3 çocuk	Hukuk Lisans	14 yıl	Hayır	Evet
2	Hâkim B	52	E	Evli-2 çocuk	Hukuk Lisans	15 yıl Yargıtay'da boşanma hukuku davaları- 2 yıldır Aile Mahkemesi	Hayır	Evet
3	Hâkim C	57	K	Evli-2 çocuk	Hukuk Lisans	13 yıl	Hayır	Evet
4	Hâkim D	45	E	Evli-2 çocuk	Hukuk Lisans	15 yıldır ceza mahkemelerinde görevli, 3 aydır Aile Hukuku alanında	Hayır	Evet
5	Hâkim E	63	K	Evli-2 çocuk-1 torun	Hukuk Lisans	15 yıl	Hayır	Evet
6	Hâkim F	50	K	Evli-1 çocuk	Hukuk Lisans	25 yıl	Aralıklı olarak seminerlere ve toplantılara katılmış	Evet
7	Hâkim H	38	E	Evli-1 çocuk	Hukuk Yüksek Lisans (Özel hukuk)	5 buçuk yıl Yargıtay'da Aile Hukuku alanında tetkik hâkimliği yapmış, 7 yıldır bu alanda	Hayır	Evet

Aile Mahkemesi Hâkimlerinin ortalama yaş aralığı 52'dir. Kanun maddesinde yer aldığı üzere hepsi evli ve çocuk sahibidir. Bu yönüyle hâkimleri tanıtıcı bilgilerin, 4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun'un aile mahkemeleri hâkimlerinin niteliklerine ilişkin: *"Aile mahkemelerine, atanacakları bölgeye veya bir alt bölgeye hak kazanmış, adli yargıda görevli, evli ve çocuk sahibi,*

otuz yaşını doldurmuş ve tercihan aile hukuku alanında lisansüstü eğitim yapmış olan hâkimler arasından Hâkimler ve Savcılar Kurulunca atama yapılır.” maddesinde aranan özelliklerle kısmen uyumlu olduğu görülmektedir.

Aile alanına ilişkin hukuk eğitiminin dışında eğitim almadıklarını ancak almalarının gerekli olduğunu belirterek bu konuda istekli olduklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 5: Avukatlara İlişkin Bilgiler

S. No.	Özneler	Yaş	C.	Eğitim	Medeni Durum	Alanda Çalıştığı Yıl	Aile Alanında Eğitim Alma Durumu	Aile Alanında Eğitim Alma İsteği
1	Avukat A	45	K	Hukuk Lisans	Bekâr-1 çocuk	23 yıl	Hayır	Evet
2	Avukat B	53	K	Hukuk Lisans	Bekâr	28 yıl-son yıllarda özellikle boşanma davalarına bakıyor	Hayır	Evet
3	Avukat C	47	K	Hukuk Lisans	Evli-1 çocuk	18 yıl	Baro eğitimleri, gelincik projesi, arabuluculuk eğitimi	Evet
4	Avukat D	65	K	Hukuk Lisans	Evli-2 çocuk	18 yıl, medeni kanun tasarısında yer almış	Hayır	Evet
5	Avukat E	26	K	Hukuk Lisans	Evli	1 yıl	Hayır	Evet

Avukatların ortalama yaş aralığı 47'dir. Ortalama alanda çalışma yılları 18 yıldır. Bir avukat haricinde aile alanında hukuk eğitimi dışında eğitim almadıklarını ancak avukatların aile alanında eğitim almalarının yararlı olacağını düşündüklerini belirtmişlerdir.

Tablo 6: Mahkeme Uzmanlarına İlişkin Bilgiler

S. No.	Özneler	Y.	C.	Eğitim Durumu ve Alanı	Medeni Durum	Çalışma Yılı	Aile Alanında Eğitim Alma Durumu
1	Uzman A	47	K	Lisans-psikoloji Yüksek Lisans- Sosyal Psikiyatri	Evli-2 çocuk	13 yıl	Aile Terapisi

2	Uzman B	35	K	Lisans-psikoloji	Evli-2 çocuk	13 yıl	Aile Terapisi Adli Psikoloji dersleri Evlilik Terapisi YL dersleri
3	Uzman C	46	K	Lisans-sosyal hizmet	Bekâr-1 çocuk	13 yıl	Travma Boşanma ve Aile Terapisi
4	Uzman D	36	K	Lisans-psikoloji Yüksek Lisans-Klinik Psikoloji	Bekâr (boşanmış)	13 yıl	Aile Terapisi
5	Uzman E	52	K	Lisans-sosyal hizmet	Evli-2 çocuk	15 yıl	Aile Terapisi
6	Uzman F	31	K	Lisans-sosyal hizmet Yüksek Lisans-Aile Danışmanlığı	Evli-1 çocuk	3 yıl	
7	Uzman H	37	K	Lisans-eğitim bilimleri Açıköğretim-adalet-sosyoloji-çocuk gelişimi	Bekâr	13 yıl	
8	Uzman K	28	K	Lisans-psikoloji	Evli	4 yıl	
9	Uzman L	45	K	Lisans-sosyal hizmet	Evli-1 çocuk	13 yıl	
10	Uzman M	35	K	Lisans-psikoloji Yüksek Lisans-PDR ve Kadın Çalışmaları	Evli	14 yıl	
11	Uzman N	43	K	Lisans-eğitim bilimleri	Evli-2 çocuk	11 yıl	Aile Danışmanlığı dersleri, kriz ve krize müdahale dersleri
12	Uzman P	47	K	Lisans-sosyal hizmet Yüksek Lisans-PDR	Evli-1 çocuk	12 yıl	
13	Uzman R	38	K	Lisans-psikoloji Yüksek Lisans-PDR ve Aile Psikolojisi Doktora-PDR	Evli-2 çocuk	13 yıl	
14	Uzman S	37	K	Lisans-psikoloji Yüksek Lisans- Aile ve Evlilik Danışmanlığı	Evli-1 çocuk	14 yıl	

Mahkeme uzmanlarının ortalama yaşları 40'tır. Mahkeme uzmanlarının yarısı en az yüksek lisans eğitimi aldığını, beş tanesi özel olarak aile terapisi sertifika programına gittiklerini ifade etmişlerdir. Uzmanlar bu eğitimleri kendi imkânları ile aldıklarını bu durumun kendileri için masraflı olduğunu belirtmişlerdir. Bu sebeple hem masrafların azaltılması hem de gönüllülük esasından ziyade eğitimlerin zorunlu hale getirilmesi amacıyla eğitimlerin Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından temin edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

3.2.2.2.Hazırlık, Soruların Revize Edilmesi

“Cevapları almak kolaydır. Zor olan doğru soruları sormaktır.”

Blank ve Dorf, 2014

Araştırmanın nitel boyutunda, boşanma aşamasındaki bireyler, hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları ile gerçekleştirilmek üzere derinlemesine görüşmelerden yararlandım. Niteliksel araştırmalarda kullanılan derinlemesine görüşme tekniği, sosyal dünyadaki “görünür” birçok olgu, süreç, ilişkinin görünümünden çok özüne inmeyi, bunların ayrıntılarını kavramayı ve bütüncül bir biçimde anlamayı mümkün kılan bir veri oluşturma aracıdır. Görüşmecinin sorumluluğu, görüşülen kişinin cevaplarını rahatlıkla, doğrulukla, özenle alabilmeyi mümkün kılan bağlamı yaratabilmesidir. Görüşmecinin işi görüşülen kişinin dünyasına girebilmektir (Kümbetoğlu, 2013).

Alana çıkmadan önce yapmış olduğum literatür taramaları neticesinde derinlemesine görüşmelere ilişkin yarı yapılandırılmış görüşme formunun büyük bir kısmını tamamlamıştım. Ancak adliyedeki ilk haftamda gerçekleştirdiğim duruşma gözlemleri ve hâkimlerle görüşmeler neticesinde yarı yapılandırılmış formda bazı değişiklikler yapmaya ihtiyaç duydum. Örneğin, profesyonellerin (hâkim, avukat, mahkeme uzmanı) hâkimin uzlaştırma yetkisine, mahkeme sürecinde alınacak tedbirlere, çocukların duruşmalarda tanık olarak dinlenmesine ilişkin görüşlerini aldığım sorular, duruşmalardaki gözlemlerden ve yapmış olduğum ön görüşmelerden süzölmüş sorulardır.

Boşanan bireyler, hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları için ayrı ayrı soru formu oluşturdum. Boşanan bireylere, boşanma sürecine ilişkin kendi yaşadıkları deneyimleri, evliliğin ilk gününden itibaren boşanmaya karar verme sürecine kadar olan süreyi, onları boşanmaya iten nedenleri, bu sorunların çözümünde nasıl bir yol izlediklerini, ne tür çözümler ürettiklerini ve boşanma aşamasına nasıl geldiklerini, bu süreçte neler yaşadıklarını, mahkeme ortamına ilişkin değerlendirmelerini aldım. En son olarak da nasıl bir sistem olsa bu süreçte karşılaştıkları zorlukları daha kolay atlatabileceklerini, bu süreçte yaşadıkları çatışmaları daha iyi yönetebileceklerini sordum.

Hâkim, avukat ve mahkeme uzmanlarına ise, boşanma sürecine ilişkin mesleki deneyimlerine yönelik sorular yönelttim. Bireylere yönelttiğim sorulara benzer soruları onlara da sordum arada ki fark bu süreçteki bireylere ilişkin mesleki görüşlerine odaklanmış olmamdı. Her bir gruba da evlilik, boşanma ve mahkeme sürecini nasıl değerlendirdikleri gibi ortak sorular da sordum. Her bir görüşme, süreci anlama noktasında beni bir adım daha ileri götürdü. Dolayısıyla girmiş olduğum duruşmalar ve görüşmelere katılmadan önce alana ilk çıktığım dönemde hâkimlerden izin alma sürecinde yapmış olduğum görüşmeler soru formlarını güncellemem konusunda oldukça önemli bir noktaydı.

3.2.2.3.Derinlemesine Görüşmeler: “Seni Dinlemeyen Kulağın Diline de Güvenme”

Derinlemesine görüşmeleri boşanma aşamasındaki bireyler, hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları olmak üzere dört farklı grupla gerçekleştirdim. Boşanma aşamasındaki bireylerle farklı diğer üç grupla aynı olmak üzere iki ayrı yarı yapılandırılmış görüşme formu üzerinden görüşmeleri gerçekleştirdim.

Görüşmeleri eş zamanlı olarak yürüttüm. Bu durum gruplar arasındaki benzer ve farklı görüş ve değerlendirmeleri daha açık bir şekilde anlamamı sağladı. Görüşmeleri gerçekleştirirken aynı zamanda duruşma gözlemlerine de devam ettim. Her iki veri toplama sürecini paralel olarak yürütmek hem görüşmeleri hem de duruşma gözlemlerimi derinleştirmemi sağladı.

Duruşmalarda kalem ve kâğıdımla not alan tek kişiydim. Bu sürecin hiç hesapta olmayan olumlu geri dönüşü ise avukatlarla tanışma fırsatını bana sunması oldu. Çünkü avukatlar duruşma salonunda not tutan bu heyecanlı ve meraklı gözlemcinin ne yaptığını merak ediyorlardı. Bir diğer olumlu dönüş ise hâkimlerle olan iletişimle ilgiliydi. Örneğin derinlemesine görüşme gerçekleştirdikten sonra duruşmalarını izlediğim bir hâkim (daha önce duruşmalarını izlediğimde böyle bir durum söz konusu olmamıştı) anlaşmalı boşanmak üzere mahkemeye başvuran tarafları aile terapisine yönlendirmeyi teklif etti.

Bir keresinde ise, duruşmalarını izlememden memnun olan bir hâkim, duruşma salonuna girdiğimde (ki her gün hâkimlerden önce duruşma salonundaki yerimi almaya özen gösterirdim ancak o gün trafik dolayısıyla yarım saat geç girmiştım) “Bugün geç kaldın, biraz önce çok büyük bir kavga vardı, kaçırdın.” diyerek benim duruşma salonundaki varlığımı benimsediğini göstermişti. Bir diğesinde ise, tanık dinleme aşamasında, tanık (davacının annesi) olay örüntüsünü aktarırken heyecandan zamanlamayı doğru bir dizgide anlatamamıştı. Hâkim tanığa: “Ne anlatıyorsun hiçbir şey anlamadık lütfen biraz tane tane anlatır mısın? Bak, burada tez yazılıyor...” demişti. Hâkimlerin bu tepkileri çalışmamın onlar nazarında beklediğimden daha fazla önemsendiğine ilişkin düşünmeme sebep olmuştu. Bu durum ise duruşma gözlemlerime ve derinlemesine görüşmelere yönelik bağlılığımı daha da kuvvetlendiren etkenlerden birisiydi.

Sonuç olarak duruşmaları düzenli bir şekilde gözlemlerim hâkimlerle, avukatlarla ve uzmanlarla olan iletişimimi kuvvetlendirdi. Düzenli bir şekilde adliye sarayında olmak, hâkimler ve mahkeme uzmanlarının çalışma ve yaşam ortamlarının farklı boyutlarını da gözlemlene şansı sundu. Bu durum aynı zamanda nitel araştırma geleneğinin “doğal ortama duyarlılık” adını verdiği ilkeyi gözeterek (Öktem, 2004; akt: Sancar ve Atılgan, 2009), araştırma amacıyla ortamın manipüle edilmesini, yani deneysel bir ortama dönüşmesini önledi (Patton, 1987; akt: Sancar ve Atılgan, 2009). “Doğal ortama duyarlılık ilkesi”nin bir uzantısı da, “verileri bağlamı içerisinde değerlendirme ilkesi”dir. Mannheim bu ilkeyi, “her anlam, oluşumu ışığında ve arka planını oluşturan yaşam deneyiminin asıl bağlamında kavranmalı” şeklinde açıklamaktadır (Mannheim, 2002; akt: Sancar ve Atılgan, 2009).

Derinlemesine görüşmelere ilişkin ayrıntılı bilgiler ise şu şekildedir. Boşanma aşamasındaki bireylerle zamanın, mekânın ve görüşmecinin uygunluğunu dikkate alarak görüşmeleri; adliye koridorlarında, duruşma salonlarında ya da adliye sarayının içerisindeki kafeteryada gerçekleştirdim. Görüşmecilerden hepsi ses kaydı almama izin verdi. Görüşmelerden önce; görüşmenin amacı, gönüllülük esasına dayalı oluşu, kimliklerine ilişkin bilgilerin tarafımda gizli tutulacağı üzerine görüşmecileri

bilgilendirdim. Toplamda 9 bireyle görüştüm. Görüşmelerin en uzununu 1:02:45, en kısası ise 40 dakika olmak üzere ortalama 50 dakika sürdü.

Hâkimlerle görüşmeleri hâkimlerin uygun oldukları zaman aralıklarında gerçekleştirdim. Hâkimlerden altı tanesi görüşme için randevu verirken bir hâkimle görüşmeyi duruşma arasında gerçekleştirdim. Dolayısıyla toplamda yedi hâkimle görüştüm. Ancak yoğunluklarından dolayı hâkimlerden randevu almak çok kolay olmadı. Bazen randevu talep etmek için birkaç hâkimi takibe almam gerekti. Hâkimlerle gerçekleştirdiğim görüşmelerin en rahat kısmı görüşmelerin gerçekleşeceği mekân konusunda herhangi bir sorun yaşamamamdı. Çünkü her hâkimle odasında görüştüm. Hâkimlerle olan görüşmelerde de diğer gruplarda olduğu gibi önce görüşmenin amacı, çalışmanın gönüllülük esasına dayalı oluşu, kimliklerine ilişkin bilgilerin tarafımda gizli tutulacağı üzerine görüşmecileri bilgilendirdim. Görüştüğüm hâkimlerden iki tanesi görüşmeleri ses kaydına almamı istemedi, bu sebeple iki görüşmede not tutma tekniğini uyguladım. Ses kaydı almadığım hâkimlerden birisinin odasında yaklaşık üç saat kadar kaldım. Bunun 2 saatinde ise derinlemesine görüşme gerçekleştirdik. Dolayısıyla görüşmelerin en uzununu iki saat, en kısası ise 45 dakika olmak üzere ortalama 60 dakika sürdü.

Avukatlarla görüşmelerim ise beni en zorlayan kısım oldu. Çünkü mobil halde oldukları için avukatlara ulaşmak çok zordu. Duruşma salonlarında tanışmaya özen gösteriyordum çünkü amacım aile hukukuna hâkim olan avukatlarla görüşmekti. Ancak duruşmalarda tanıştığım bazı avukatlar her ne kadar iletişim bilgilerini benimle paylaşıyorlar da sonrasında genellikle ulaşılmaz oluyorlardı. Her ne kadar zor olsa da toplamda beş avukatla derinlemesine görüşme gerçekleştirdim. Bu avukatlardan üç tanesi ile kendi bürolarında, iki tanesi ile adliye sarayı içerisindeki kafeteryada görüştüm. Görüşmelerde avukatların hepsi ses kaydı almamda sakınca olmadığını dile getirdiler. Görüşmelerin en uzununu 1:07:05, en kısası 52 dakika sürdü. Ortalama görüşme süresi ise 58 dakika sürdü.

Görüştüğüm bir diğer grup ise mahkeme uzmanlarıydı. Toplamda 14 mahkeme uzmanı ile görüştüm. Mahkeme uzmanları, görüştüğüm gruplar arasında var olan sisteme ve sistemin gelişeceğine ilişkin en olumsuz değerlendirmeye sahip gruptu. Aynı zamanda

kendi konumlarından da oldukça rahatsızlardı. Adliye sarayı içerisinde kendilerine ait odalarının olmaması, dosyalarda müdahale alanlarının sınırlı olması, dosyaların çok fazla olması gibi sorunlar sebebiyle içinde buldukları durumdan oldukça şikâyetçi olduklarını belirttiler. Ancak görüştüğüm öznelerin içinde eğitim düzeyleri (yüksek lisans ve doktora) en yüksek grup mahkeme uzmanlarıydı. Kendilerini geliştirme konusunda her bir grup oldukça istekliydi ancak mahkeme uzmanları bu isteklerini uygulamaya en çok geçiren grup gibi görünüyordu.

Mahkeme uzmanları ile görüşmelerde de mekânsal sıkıntılar oluştu. Uzmanların bazıları ile duruşmanın olmadığı günlerde ya da duruşmaların bitmesinin ardından duruşma salonlarında, bazıları ile adliye sarayında yer alan bütün uzmanlar için ayrılmış odada, bazıları ile adliye sarayı içerisinde yer alan kafeteryada görüştük. Görüşmelerde mahkeme uzmanlarından bir tanesi hariç diğer hepsi ses kaydı almamda sakınca olmadığını dile getirdiler. Görüşmelerin en uzununu 1:11:37, en kısası 58 dakika, ortalama ise 62 dakika sürdü.

3.3. ARAŞTIRMA SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER VE FIRSATLAR

“Başarıya götüren bir asansör yok, merdivenleri kullanmanız gerekiyor.”

Zig Ziglar

Araştırma süreci içerisinde pek çok farklı konuda güçlükler fakat aynı zamanda da fırsatlar barındırıyordu. Bu güçlük ve fırsatları aşağıda yer alan alt başlıklarda ele aldım.

3.3.1. Bireysel Süreç

Duruşma gözlemleri neticesinde sürekli ilişkilerin sonlarını görüyor olmak ve derinlemesine görüşmelerde bu sonlarla ilgili deneyimleri dinlemek bir süre sonra, her ilişkinin mutlaka bir sonu olduğuna dair genel bir yargıya ulaşmama sebep oldu. Ayrıca, tarafların ve tanıkların beyanlarını dinledikçe, ilişkilerin başında verilen sözlerin, aslında hiçbir zaman yerine getirilmediğine, “mutlu günlerde” sorun olarak görülmeyen

olayların ilişkinin sonunda en ufak ayrıntısına kadar bireylerin önüne sorun olarak çıktığına tanık oldum ve sonunda sağlıklı insani ilişkilere olan inancım sarsılmaya başladı.

Bir hâkimle yaptığım görüşmede, içinde bulunduğum bu durumdan kendisine söz ettim ve uzun yıllardır şu anda görev yaptığı aile mahkemesinde çalıştığından ve meslek hayatının bir döneminde kendisinin de benzer bir süreç yaşadığından bahsetti. Bu süreçte adli tatil içerisinde boş kaldığı bir dönemde evde kendisini sürekli Hint dizileri izlerken bulduğunu fark ettiğinden bahsetti. Sürekli “son” gördüğü için, dizilerdeki çiftlerin ilk tanışma dönemlerini izlediğini, bunun o dönem kendisine iyi geldiğini ve bir süre sonra Hint dizilerine ihtiyacı kalmadığını anlattı.

O günden sonra (hâkimin samimi açıklamasına güvenerek) ben de Hint dizilerinin “iyileştirici etkisini” deneyimlemeye karar verdim. Elbette bu iyileştirici etkinin sadece Hint dizilerinden kaynaklandığını düşünmüyorum. Uzun süre yoğun bir şekilde boşanma sürecinin tanığı olmanın doğal bir sonucu olarak yukarıda bahsettiğim ilişkilere ilişkin düşüncelerim bir süre sonra kendiliğinden, zamanın iyileştirici gücü ile diğer hayat deneyimlerimle yer değiştirdi.

Diğer bir yaşadığım sorun ise, veri toplamak için alana çıktığımda hâkimlerle ve mahkeme uzmanları ile tanıştığım dönemde gerçekleşti. Görüştüğüm hâkimlerden ve mahkeme uzmanlarından hemen hepsi, böyle kapsamlı bir araştırmanın yapılamayacağını öne sürdü. Hatta bazı mahkeme uzmanları, adliye içerisinde her karşılaşmamızda, adliyede yaşlanacağım üzerine mizahi bir yaklaşım içerisine girdi. Ancak bu durum beni veri toplama sürecinde alandan hiçbir şekilde koparmadı. Çünkü Adliye sarayı onların çalışma ortamlarıydı ancak benim için farklı bir anlamı vardı. Orası benim ikinci okulumdu. Bu sebeple adliye koridorlarında geçirdiğim her yeni gün tezimin şekillenmesi ve güçlenmesi için oldukça önemliydi.

Beni en çok zorlayan konu ise, çalıştığım kavramların beklediğim aksine görüştüğüm özneler tarafından farklı anlamlandırılmasıydı. Görüşmecilere sorduğum boşanma sürecinde çatışma yönetimi ile ilgili değerlendirmeleri konusunda bireylerin bu kavramı “çiftlerin barışması” olarak anlamlandırdıklarını fark ettim. Dolayısıyla görüşmenin en

sonunda boşanma sürecinin bireyler açısından daha sağlıklı bir şekilde deneyimlenmesi ile ilgili sormuş olduğum model önerileri genellikle çiftlerin barışmasına, yeniden anlaşmalarına ve evlilik birliğini devam ettirmelerine yönelik olarak algılandı. Oysa ben çatışma yönetimini ve uzlaşmayı, boşanma çalışması kapsamında çerçeveselendirmiştim. Çalışmamın amacı, bireylerin evlilik birliğini sürdürmeleri, barışmaları ve evlerine yeniden dönmeleri üzerine kurulu değildi. Aynı şekilde çalışmamın amacı çekişmeli boşanmaların anlaşmalı boşanmaya dönüştürülmesi de değildi. Benim çalışmam, boşanma sürecinde bireylerin kendilerini daha iyi ifade etmelerini, çatışmalarının şiddete ve daha da ilerisinde karşı tarafın hayatını sonlandırma gibi bir uç noktaya ulaşmasını önlemek amacıyla gerçekleştirilen boşanma sürecine ilişkin sosyal çalışmadır. Bu çalışmada bireylerin boşanma davalarını çekişmeli açma hakları saklıdır ve bu haklar korunmalıdır.

3.3.2. Görüşme Alanı Sıkıntısı

Adliye Sarayının fiziksel yapısı görüşmeleri gerçekleştirebilmem için uygun bir yapıya sahip değildi. Alana ilk çıktığımda boşanan bireylerle nerede görüşeceğim konusunda mekânsal bir keşfe çıktım. Ancak Adliye Sarayında görüşme yapabileceğim bir oda ya da en azından sessiz bir ortam bulmak çok zordu. Çünkü binada mahkeme uzmanlarının bile odaları yoktu. Uzmanlar kendi görüşmelerini duruşma olmadığında duruşma salonunda, duruşma olduğunda ise hâkimin izni ile hâkim odasında gerçekleştiriyorlardı. Bu sebeple kendime görüşmelerimi yapmak için bir alan bulmam gerekiyordu.

Aile Mahkemeleri Adalet Sarayında zemin ve dördüncü katta yer alıyordu. Zemin kat oldukça gürültü bir ortamdı. Dördüncü katın koridoru zemin kata oranla daha sakindi. Bu sebeple görüşmeler için dördüncü katın daha uygun olabileceğini belirledim. Ancak biraz daha sessiz bir ortam arayışımın neticesinde savcılara ayrılmış bir koridor olduğunu ve bu koridorun daha sakin olduğunu fark ettim. Her bir savcının odasının önünde korumasına ait bir masa bulunuyordu. Birkaç görüşmeyi bu masalarda gerçekleştirdim. Ancak bunun için de savcının ve dolayısıyla korumasının adliyede olmadığı saatleri takip etmem gerekti, tam bir dedektiflik süreciydi. Diğer

görüşmelerimde ise, mahkeme uzmanlarından destek almaya karar verdim ve iki uzman bana duruşma salonunda görüşmem konusunda destek oldu. Böylece görüşmelerimi daha sağlıklı bir ortamda gerçekleştirme fırsatı bulmuş oldum.

3.3.3. Hâkimlerin ve Mahkeme Uzmanlarının İş Yoğunluğu

Boşanan bireylerin sayısının istatistikî olarak her geçen yıl artıyor oluşunun bir diğer sonucu da hâkimlere düşen dosya sayısının da doğru orantılı bir şekilde artıyor oluşuydu. Bu durum ise dolaylı olarak benim çalışmama etki ediyor ve alanda kalma süremi artırıyordu. Çünkü hâkimlerden görüşme yapmak için randevu talep ettiğimde bazen birkaç hafta sonrasına bazen de birkaç ay sonrasına gün veriyorlardı. Ben duruşmalarda bir sonraki celselerin 3-4 ay sonrasına verilmesine şaşırıırken kendimi de aynı koşulları yaşarken buldum. Bu durum aynı şekilde mahkeme uzmanları ile yaptığım görüşmeler için de geçerliydi.

Bunun yanı sıra her ne kadar çok yoğun olsalar bile özellikle hâkimler beklentilerimin çok üzerinde bir ilgiyle karşıladılar beni. Her ne kadar bazılarının sistemin değişmeyeceğine yönelik bir ön kabulleri olsa da içlerinden bazıları görüşmeyi kabul etti ve beni geri çevirmediler. Ayrıca duruşmalara katılımım konusunda da oldukça olumlu karşılık verdiler. Her bir görüştüğüm hâkim görüşmeler boyunca oldukça samimi ve yardımcıydı. Asıl dikkatimi çeken konu ise istisnasız her bir hâkimin görüşme sonunda kapıya kadar bana eşlik etmesi oldu.

Mahkeme uzmanları da tıpkı hâkimler gibi görüşmeye katılım konusunda isteklilerdi. Görüşmeler boyunca samimiydiler ve her biri deneyimlerini aktarma konusunda oldukça isteklilerdi. Ancak uzmanlarla yaptığım görüşmelerde en dikkat çekici konu, erkek uzmanların görüşmelere katılmak istememesi oldu.

3.3.4. Şiddetli Çatışmaların Mekânı: Adliye Koridorları

Adliye koridorları boşanma sürecinde yaşanan çatışmalar üzerine yaptığım çalışmam için ne kadar doğru bir mekân tercih ettiğimi bana kanıtladı. Duruşma aralarında ya da

görüşmek için özneleri beklediğim zamanlarda koridorlar sadece dinlenme yerlerim değildi. Koridorlar, duruşma öncesi taraflar, tanıklar ve avukatlar arasında duruşmada söylenecek sözlerin son provasının, duruşma sonrası ise duruşmanın kritiğinin yapıldığı mekânlardı.

Adliye koridorları ile mahkeme salonu arasındaki ayrımı sağlayan duruşma salonunun kapısı bir yönüyle de iki ortamdaki atmosferi ayırıştırıyordu. Örneğin duruşma salonunda mahkeme huzurunda hâkim karşısında anlaşmalı bir şekilde boşanan taraflar, kapının ardındaki koridorda boşanmanın çekişmeli olan kısmını yaşayarak birbirlerine hakaret ve küfür edebiliyorlar, hatta daha da ilerisinde koridorlarda şiddete başvurabiliyorlardı. Bu sebeple adliye koridorları çoğu zaman duruşma salonlarında yaşanan gerginliğin gün yüzüne çıktığı mekânlardı.

Adliye koridorları bir diğer yönüyle deneyim paylaşma mekânlarıydı. Boşanmak üzere gelen çiftlerden bazıları karşılıklı olarak birbirleriyle deneyimlerini paylaşıyorlardı. Onları adeta bir grup oturumunun gözlemcisi gibi dinliyordum. Bazıları içine ilişkilerini sonlandırdıkları bu mekân yeni bir ilişkinin tohumlarının atıldığı bir mekândı. Görüşme yaptığım uzmanlardan birisi, önceki yıllardan bir müracaatçısının ikinci evliliğini duruşmalara geldiği esnada tanıştığı biriyle gerçekleştirdiğini söylediğini anlatmıştı.

Koridorların en masum misafirleri ise kuşkusuz çocuklardı. Koridorlarda 6 aylık bebekten 18 yaşına kadarki yaş aralığında her iki cinsiyetten çocuklarla karşılaştım. Bazıları bırakılacak kimse olmadığı için annesinin ya da babasının yanında gelirken bazıları da annesine ya da babasına tanıklık etmek üzere, bazıları ise velayetinin karara bağlanmasında kendi görüşlerini hâkime bildirmek ya da uzmanla görüşmek üzere gelmişti. Ancak ortak yanları heyecanlı ve tedirgin olmalarıydı. Bunun yanı sıra birkaç kez de avukatların kendi çocukları ile duruşmalara katıldıklarına tanık oldum.

3.3.5. İzin Süreci ile İlgili: Uzun Bir Bekleyiş

İzin alma süreci, benim için belki de bekleyişin en zor olduğu süreçti. Çünkü olaylar benim dışımda gerçekleşiyordu ve müdahale alanım oldukça kısıtlıydı.

Çalışmamın öznelere oluşturulan boşanma davası devam eden bireylerle yapacağım görüşmeler için önce Adalet Bakanlığı ile irtibata geçtiğimde kendilerinin bu konu ile ilgili izin verme yetkilerinin olmadığını Hâkimler ve Savcılar Kurulu'na başvurmam gerektiğini söylediler. HSK ile görüşmemde ise, görüşmek istediğim bireylerin yetişkin oldukları, dosya inceleme talebimin olmadığı, görüşmelere katılım konusunun davada taraf olan ilgili kişilerce değerlendirilmesi gerektiği dolayısıyla izin süreci ile ilgili karar verilmesine yer olmadığı bilgisine ulaştım. Ancak alana çıktığımda bunun aksine hâkimler ve mahkeme uzmanları bireylerle görüşmeler yapabilmem için Adalet Bakanlığında izin almam konusunda ısrarlıydılar. Bunun üzerine Adalet Bakanlığına yazılı olarak başvurdum ve Adalet Bakanlığı ayrıntılı bir şekilde süreci anlatmama rağmen dosyayı HSK'ya yönlendirdi. Bu süreçte dosyam HSK'da yaklaşık iki ay bekledi. Çünkü HSK'da 15 Temmuz sonrası kadro değişiklikleri vardı, bu sebeple uzun bir süre izin verecek kurulun üyelerinin seçilmesini ve kurulun toplanmasını bekledim.

Yazılı izin belgesini beklerken aile mahkemesi hâkimleri ile tanışma sürecine başladım. Uzmanların uyarısıyla yazılı izne ek olarak, çalışmayı yürütebilmem için hâkimlerle yapacağım çalışma üzerine bilgilendirme görüşmeleri yaptım. Kendileri yazılı izni beklememi önerdi. Bu süreçte yaptığım görüşmelerde, tezimin öznelere keşfi bölümünde de anlattığım gibi, boşanma sürecini daha kapsamlı bir şekilde anlayabilmek ve çalışmanın sonunda önereceğim modelin temellerinin daha sağlam olması için konunun diğer aktörleri olan hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları ile de derinlemesine görüşmeler yapmaya ve adli sistemi bir bütün olarak görmek ve tarafların kök ailelerinin boşanma sürecine olan katılımını gözlemlemek için duruşmalara girmeye karar verdim.

Bu kararım benim için yeni bir izin sürecinin kapılarını açmış oldu. Hâkimlerle ve mahkeme uzmanları ile görüşme yapabilmek için HSK'ya yeni bir izin dilekçesi yazdım. Hâkimlerle görüşmem konusunda izin yazısı HSK tarafından verildi, ancak mahkeme uzmanları ile yapacağım görüşmenin Adalet Bakanlığı'ndan alınması gerektiği için yazım ayrıca Adalet Bakanlığı'na yönlendirildi. İzin sürecini beklerken duruşmalara girmeye devam ettim. Daha önce çalışmam konusunda hâkimlerle gerçekleştirdiğim görüşmeler duruşmalara katılım sürecimi kolaylaştırdı.

3.4. ANALİZ SÜRECİ VE RAPORLAMA: “ROMA BİR GÜNDE KURULMADI”

Tıpkı bu çalışmada olduğu gibi bir tez son halini aldığı ve onu okumaya başladığınızda başlangıçtakinden tamamen farklı bir şey okuyorsunuzdur. Önceki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde belirtildiği gibi başlangıçta çalışmanın ilk versiyonu tamamlanmış halinden farklı bir şekilde kurgulanmıştı. Her bir bölümü, yeniden defalarca yazılarak elde edildi, tekrar tekrar gözden geçirildi ve analiz edildi.

Çalışmanın analiz kısmı benim için yeni bir süreç demektir. Alanda olduğum süre boyunca duruşmalarda ve görüşmelerde elde ettiğim veriler, analiz edilmek üzere istiflenmişti. Bu sebeple analiz sürecini elde ettiğim verilerin sorumluluğunu hissederek tamamladım. Çalışmanın analizini iki aşamalı olarak gerçekleştirdim. Çalışmanın veri toplama sürecini karma yöntem içindeki yakınsayan paralel desen kurgusunda oluşturduğum için analiz bölümünü de bu desenin öngördüğü şekilde paralel olarak önce nicel verilerin analizi, sonra nitel verilerin analizini tamamladım ve en son her iki veri analizinden elde edilen verileri araştırmanın amacına uygun şekilde karma analiz yaptım.

Verilerin analizi sürecinde Caracelli ve Greene'nin 1993'te oluşturdukları dört analitik stratejilerinden veri destekleme veya birleştirme stratejisini uyguladım. Bu strateji, veri gruplarını oluşturmak için tüm veri türlerinin ortak değerlendirilmesini içermektedir (akt: Creswell ve Plano Clark, 2014). Veri türlerinin ortak değerlendirilmesi sürecinde ise Onwuegbuzie ve Teddlie (2003) tarafından geliştirilen veri analizi sürecindeki basamakları (akt: Creswell ve Plano Clark, 2014) takip ettim:

Karma yöntem araştırma veri analizindeki basamaklar, araştırmacının bir karma yöntem deseni için veri analizini gerçekleştirirken mantıksal bir sırayla izlediği süreçleri ifade eder (Creswell ve Plano Clark, 2014).

1. *Verileri indirgeme*: bu aşamada nicel verilerin istatistiksel analizlerini gerçekleştirdim ve nitel verilerin alt temalarını oluşturdum.

Duruşma gözlem sürecinden elde edilen nicel verileri öncelikle SPSS 23.0 for Windows programına aktardım, bu aktarım süreci biraz zaman aldı. Çünkü duruşma gözlemlerimden elde edilen yapılandırılmış çizelgeler arasından aktarıyordum. Daha sonra aktardığım verileri yine aynı programda analiz ettim.

Taraflar, hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin analizinde ise öncelikle ses kaydı ve not tutma şeklinde elde edilen görüşmeleri metne döktüm. Veriler yazıya aktarıldıktan sonra her bir görüşme metnini kendi içindeki bağlamından kopmadan birkaç kez okudum. Nitel verilerin analizini MAXQDA 12 Nitel Veri Analiz Programında yaptım.

Verilerin analizinde, betimsel analizden yararlandım. Betimsel analiz, görüşme çözümlerindeki verilerin özgün biçimlerine sadık kalınarak ve bireylerin söylediklerinden doğrudan alıntılar yapılarak, betimsel bir yaklaşımla verilerin sunulması anlamına gelmektedir (Kümbetoğlu, 2012).

Betimsel analiz dört aşamada gerçekleşmektedir. Birinci aşamada araştırmacı araştırma sorularından, araştırmanın kavramsal çerçevesinden ya da görüşme ve gözlemlerde yer alan boyutlardan hareket ederek veri analizi için bir çerçeve oluşturur. Böylece verilerin hangi temalar altında düzenleneceği ve sunulacağı belirlenmiş olur. Ardından, araştırmacı daha önce oluşturmuş olduğu çerçeveye dayalı olarak verileri okur ve düzenler. Bu süreçte verilerin anlamlı ve mantıklı bir biçimde bir araya getirilmesi önem taşımaktadır. Bu aşamadan sonra araştırmacı düzenlemiş olduğu verileri tanımlar. Bunun için gerekli yerlerde doğrudan alıntılara da başvurmak zorunda kalabilir. Bu sürecin sonunda araştırmacı tanımlamış olduğu bulguları açıklar, ilişkilendirir ve anlamlandırır. Araştırmacı bu aşamada ayrıca yapmış olduğu yorumları daha da güçlendirmek için bulgular arasındaki neden sonuç ilişkilerini açıklar ve ihtiyaç duyulması durumunda farklı olgular arasında karşılaştırma yapar (Yıldırım ve Şimşek, 2003).

2. *Verilerin gösterimi:* nicel verileri tablolastırdım ve nitel verileri alt temalar halinde biçimselleştirdim.

Çalışmada tanımlayıcı istatistikleri; kategorik değişkenler için frekans (%) olarak verdim.

Yazıya aktarılan derinlemesine görüşmeleri veri analizi için önceden oluşturulan çerçeveye göre hangi verilerin hangi temalar altında düzenleneceğini belirledim ve gerekli yerlerde doğrudan alıntılarla destekledim. Araştırmanın bulgular bölümünde, katılımcıların cevaplarından sonra parantez içinde rumuz, cinsiyet, yaş ve kategorisini (birey, hâkim, avukat veya mahkeme uzmanı şeklinde) belirttim.

3. *Verileri ilişkilendirme*: elde edilen nicel veriler ile nitel verilerin ortak ve farklı yönlerini belirledim.

Bu aşamada öncelikle her iki veri kümesinin (nicel ve nitel) ayrı ayrı analizini yaptım. Temalarını oluşturdum. Bu sayede iki veri kümesinin birbiri ile benzer ve farklı yönleri belirgin bir şekilde ortaya çıkmış oldu. Daha sonra bütünsel bir analiz elde edebilmek adına bu benzer ve farklı temalar üzerinde yeniden değerlendirme sürecine girdim.

4. *Verileri destekleme ve bütünleştirme*: yeni veri grubunu oluşturmak için her iki veri türünü birleştirdim ve tüm verileri tutarlı bir bütün haline getirdim.

Bir önceki aşamada yapmış olduğum değerlendirmeler neticesinde her iki veri kümesinden elde edilen verileri karma yöntemin öngördüğü şekilde birleştirdim. Bunu yaparken nitel verilerde elde edilmeyen sadece duruşma gözleminden elde edilen verileri, *Anlatılmayan Öykü Duruşmalara İlişkin Veriler* başlığı altında üç alt tema şeklinde sadece nicel analizle verdim.

Nicel ve nitel verilerin karma analizini ise sonraki bölümde *Tarafların, Hukuk Uygulayıcılarının ve Mahkeme Uzmanlarının Gözünden Boşanmaya Diyagonal Bir Bakış: Anlatılmayan Duruşmalarla Karma Analiz* başlığı altında üç alt tema şeklinde verdim.

4. BÖLÜM

ANALİZE GİRİŞ

Duruşma salonunun kapısından içeri girdiğinizde aileyi, yasaların ve hukukun dilinden dinlemeye başlarsınız. Ancak bu dil farklı bir dildir. Bu sebeple analiz bölümünde verilen verilerin anlamlandırılmasını kolaylaştırıcı olması amacıyla analizden önce boşanmanın hukuki boyutu yasal adımlar üzerinden anlatılmıştır.

4.1. BOŞANMANIN YASAL ADIMLARI

Kuramsal bölümde söz edildiği gibi, boşanma; birçok kararı, değişiklikleri ve düzenlemeleri içeren çok boyutlu bir süreçtir. Salts ve Smith (2013), boşanma aşamasında ayrıca yasal boşanma süreçlerinden bahsetmektedir. Yasal boşanma, evliliklerini yasal olarak sonlandırmak amacıyla tarafların beraber ya da ayrı ayrı dava açmalarını içerir. Çiftler, hayatları ile ilgili kararlar alırken, delillerini bağımsız bir bilirkişiye (hâkime) sunarak çözüm aradıkları yargılama biçimine başvurduklarında, duygusal boşanmayı yasal ve ekonomik açılardan ayırmak zorlaşır (Salts ve Smith, 2013).

Boşanmanın yasal boyutu devlet kontrolü altında gerçekleşmektedir. Boşanma davaları kamu düzenini ilgilendirdiğinden devlet, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun öngördüğü kurallar dışında 4721 sayılı Türk Medeni Kanununda da gerek boşanma ve gerekse ayrılık davası yönünden özel kurallar getirmiştir (Gençcan, 2016).

Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na göre, boşanma davası, dava dilekçesinin kaydedildiği tarihte açılmış sayılır (HMK, m.118/1). Dava dilekçesi, mahkeme tarafından davalıya tebliğ edilir. Davalının, iki hafta içinde davaya cevap verebileceği tebliğ zarfında gösterilir (HMK, m. 122). Davalının cevap dilekçesini verme süresi, dava dilekçesinin davalıya tebliğinden itibaren iki haftadır (HMK, m. 127). Süresinde cevap dilekçesi vermemiş olan davalı, davacının dava dilekçesinde ileri sürdüğü vakıaların tamamını

inkâr etmiş sayılır (HMK m. 128). Gündelik yaşamın aksine sükût, hukukta (Gençcan, 2016) ikrardan değil inkârdan gelir.

Davacı, cevap dilekçesinin kendisine tebliğinden itibaren iki hafta içinde cevaba cevap dilekçesi; davalı da davacının cevabının kendisine tebliğinden itibaren iki hafta içinde ikinci cevap dilekçesi verebilir (HMK, m.136/1). Bu süreç, sorunların dilekçelere döküldüğü, yazılı beyanların akış halinde olduğu bir süreçtir. Dolayısıyla, kanunda da açıkça belirtildiği haliyle, ilk dava dilekçesi mahkemeye sunulduktan sonra zaman işlemeye başlar.

Dilekçelerin karşılıklı verilmesinden sonra ön inceleme yapılır. Mahkeme ön incelemede; dava şartlarını ve ilk itirazları inceler, uyuşmazlık konularını tam olarak belirler, hazırlık işlemleri ile tarafların delillerini sunmaları ve delillerin toplanması için gereken işlemleri yapar, tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebileceği davalarda onları sulhe veya arabuluculuğa teşvik eder ve bu hususları tutanağa geçirir (HMK m.137 f.1). Ön inceleme tamamlanmadan ve gerekli kararlar alınmadan tahkikata geçilemez ve tahkikat için duruşma günü verilemez (HMK m. 137 f.2).

Hâkim, ön inceleme duruşmasında, dava şartları ve ilk itirazlar hakkında karar verebilmek için gerekli görürse tarafları dinler; daha sonra, tarafların iddia ve savunmaları çerçevesinde, anlaştıkları ve anlaşmadıkları hususları tek tek tespit eder (HMK, m. 140 f.1). Ön inceleme duruşmasında, taraflara dilekçelerinde gösterdikleri ancak henüz sunmadıkları belgeleri mahkemeye sunmaları veya başka yerden getirilecek belgelerin getirtilebilmesi amacıyla gereken açıklamayı yapmaları için iki haftalık kesin süre verilir. Bu hususların verilen kesin süre içinde tam olarak yerine getirilmemesi halinde, o delile dayanmaktan vazgeçilmiş sayılmasına karar verilir (HMK, m. 140/5). Ön inceleme, yasal boşanmanın tohum aşamasıdır. Boşanmanın bundan sonra nasıl filizleneceği, bu aşamada gizlidir. Uyuşmazlık konularının belirlenmesi ile boşanma duruşmalarının seyri de belirlenmiş olur.

Ön inceleme duruşmasının sonunda, tarafların sulh veya arabuluculuk faaliyetinden bir sonuç alıp almadıkları, sonuç alamadıkları takdirde anlaşmadıkları hususların nelerden ibaret olduğu tutanakla tespit edilir. Tahkikat, bu tutanak esas alınmak suretiyle

yürütülür (HMK, m. 140/3). Boşanma davasında ön inceleme duruşmasının sonunda düzenlenen ön inceleme duruşması tutanağı *tahkikat yol haritası* işlevine sahiptir. Diğer bir deyişle boşanma davasında tahkikat, bu tutanak esas alınmak suretiyle yürütülür (Gençcan, 2016).

Tahkikat aşamasında tarafların davada ileri sürdükleri bütün iddia ve savunmalar birlikte incelenir (HMK m.143/1). Hâkim tarafların iddia ve savunmalarıyla toplanan delilleri inceledikten sonra duruşmada hazır bulunan taraflara tahkikatın tümü hakkında açıklama yapabilmeleri için söz verir (HMK m. 184/1). Mahkeme tarafların tahkikatın tümü hakkındaki açıklamalarından sonra, tahkikatı gerektiren bir husus kalmadığını görürse, tahkikatın bittiğini taraflara tefhim eder (HMK, m. 184/2).

Mahkeme, tahkikatın bitiminden sonra, sözlü yargılama ve hüküm için tayin olacak gün ve saatte mahkemede hazır bulunmalarını sağlamak amacıyla iki tarafı davet eder. Taraflara çıkartılacak olan davetiyede belirlenen gün ve saatte mahkemede hazır bulunmadıkları takdirde yokluklarında hüküm verileceği hususu bildirilir (HMK, m.186/1). Sözlü yargılamada mahkeme, taraflara son sözlerini sorar ve hükmünü verir (HMK, m.186/2). Mahkeme, usule veya esasa ilişkin bir nihai kararla davayı sona erdirir. Yargılama sonunda uyuşmazlığın esası hakkında verilen nihai karar, hükümdür (HMK, m. 294/1). Hüküm, gizli müzakere edilerek hazırlanır ve alenen tefhim olunur (HMK, m. 295/1).

Hükmün kesinleşmesi, taraflara yeni bir hayatın kapısını aralar. Ancak kapıdan içeri girmek herkes için kolay olmayabilir. Evlilik sürecinde yaşanan çatışmaların etkisi sanlıandan daha uzun süre bireyin hayatında yer edinebilir. Tıpkı yazarın bahsettiği gibi, “Yağmur durur, ama saçaklardan ve ağaç dallarından damlamaya devam eden taneleri kalır” (Serbes, 2011).

Boşanma kararı, boşanma türü, boşanma sırasındaki deneyimler ve gelecek planları bireyin bu çatışmaları geride mi bırakacağı yoksa bitirilmemiş bir mesele olarak buzluğa mı atacağını belirler. Çatışmaları buzluğa atmak, bağlantılı olsun ya da olmasın herhangi bir konu gündeme geldiğinde (örneğin, çocukla kişisel ilişki tesisi, nafaka gibi boşanma sonrası hayatı etkileyen konular) ortaya çıkarmak üzere var olan çatışma

konusunu çözüme kavuşturmadan yola devam etmektir. Çatışma ortadan kalkmaz sadece ortaya çıkacağı günü beklemek üzere yerini alır.

Boşanmayı geride bırakıp, çatışmaları çözüme kavuşturarak buzluğu devre dışı bırakmak bir yönüyle duruşma salonunda yaşananlarda gizlidir. Bundan sonraki bölümde duruşmaların bireylerin hayatlarındaki gizil güçleri üzerinde durulacak ve bunca yıl anlatılmayan öykü olarak kalan duruşmalara ilişkin bulgular sunulacaktır.

5. BÖLÜM

ANALİZ

Einstein 1916 yılında yazdığı Özel ve Genel İzafiyet Teorisi (Über die spezielle und die allgemeine Relativitätstheorie) isimli kitabının başlarında, basit ama çok derin bir gözlem anlatır. Düzgün hareket eden –sabit hızda, ne hızlanan, ne yavaşlayan- bir vagona pencere kenarında oturduğunuzu ve pencereden dışarı bir taşı fırlatmadan, sadece elinizi açarak düşmeye bıraktığınızı hayal edin. Hava direnci dikkate alınmadığında, hareket etmenize rağmen, taşın düz bir çizgide düştüğünü görürsünüz. Ama bu esnada rayların yakınında tarladaki bir yaya, sabit duran bir kişi, bu hareketinize baktığında taşın bir parabol çizerek düştüğünü görür. Einstein bu gözlenen yörüngelerden hangisi, düz çizgi mi parabol mü, doğru “gerçek” diye sorar. Her ikisi de doğru cevaptır. Burada “gerçek” gözlemcinin bağlı bulunduğu referans cismine –geometrik terimlerle koordinat sistemine- dayanmaktadır: Gözlemci trende mi, tarlada mı durmaktadır? (Robinson, 2013).

Einstein'in yukarıda betimlenen derin gözlemi açıkça ortaya koymaktadır ki, karşılaştığımız olayları anlamlandırma çabamızda ortaya koyduğumuz bakış açısını etkileyen gerçekte pencerenin hangi bölümünde olduğumuzla yakından ilgili görünmektedir. Dolayısıyla konumsal düzlem, bakış açısını anlamlandırma girişimlerinin başlangıç noktasını oluşturur. Bu başlangıç noktasından hareketle, gerçeği olduğu gibi betimlemek amacıyla yola çıkılan bu çalışma da, duruşma gözlem ve derinlemesine görüşmelerle birlikte daha geniş bir sosyal çalışma alanını kapsayıcı şekilde iki farklı konumdan ele alınmıştır.

İlk olarak, takip edilen duruşmaların gözlemsel analizi *Duruşma Gözlem Analizi: Anlatılmayan Öykü* olarak isimlendirilmiştir. Bu bölümde; takip edilen iki yüz duruşmadan süzülen gözlemsel verilere dayanarak duruşma salonunun yapısı ortaya konulmuştur. Daha sonra tarafların beyanlarından hareketle boşanma davalarına ve boşanmanın taraflarına ilişkin veriler ele alınmıştır. En son duruşma salonlarında dinlenen tanıklara ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Bu bölüm boşanma aşamasındaki bireylerin sosyo demografik özelliklerini ortaya koymak ve bir sonraki bölümde verilen karma verileri tanıtıcı olması amacıyla analiz edilmiştir.

Tarafların, Hukuk Uygulayıcılarının ve Mahkeme Uzmanlarının Gözünden Boşanmaya Diyagonal Bir Bakış: Anlatılmayan Duruşmalarla Karma Analiz olarak isimlendirilen ikinci ayırmda ise, boşanma süreci daha geniş bir sosyal birimi kapsayacak şekilde ele

alınmıştır. Boşanma davaları devam eden taraflar ve yargının üç saç ayağını oluşturan profesyonellerle (hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları) derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler neticesinde öznelerin evlilik, boşanma ve mahkeme sürecine ilişkin değerlendirmelerine yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca evlilik, boşanma ve mahkeme sürecine ilişkin olarak taraflar, tanık beyanları ve çocuk dinlemelerinden elde edilen duruşma gözlem verileri ele alınmış ve karma yöntem kullanılarak analiz edilmiştir. İki bölümde ele alınan konular, birbirlerini tamamlayıcı şekilde harmanlanmış, böylece yapbozun tüm parçaları bir araya getirilerek resmin tamamının görünür hale gelmesi amaçlanmış ve var olduğu şekliyle ortaya konması hedeflenmiştir.

Bu kurgulanışta doğru-yanış, haklı-haksız ikilemelerinde taraflar arasında “günah keçisi arama (*look for a scapegoat*)”, “ilk taşı atanı (*cast the first stone*)” ortaya çıkarma amacından tamamen uzak bir yaklaşım benimsenmiştir.

5.1. ANLATILMAYAN ÖYKÜ DURUŞMALARA İLİŞKİN VERİLER

Bu bölüm, daha önce anlatılmayan, duruşma salonlarının ardında kalan boşanma hikâyelerini gün yüzüne çıkarmak üzere hazırlanmıştır. Boşanma, insan hayatındaki üç önemli eşikten (doğum, ölüm ve evlilik) biri olan evliliğin bir diğer yüzüdür. Ancak boşanma, insanlar için madalyonun öteki yüzünü temsil eder; yolunda giden bir evliliğin, gözden uzak tutulması gereken yüzünü. Evliliğin diğer yüzü ile karşılaşan ve boşanma kararı alan çiftler, yollarını ayırabilmek için şimdi ve burada, duruşma salonunda, bu deneyimlerini “yabancı” insanların gözü önünde, mahkeme huzurunda ispat etmek zorundadır.

Aşağıda yer alan bölümde bir zamanlar kendi veya yakınlarının kararları ile severek ya da sevmeden evlenen, evliliklerinin üzerinden bir yıl bile geçmemiş ya da bir çeyrek asır geçmiş 200 çiftin boşanma hikâyesi, 4 temel alt başlıkta toplanmıştır: (1) *Dekor Değil Gerçek Mekân: Duruşma Salonu* (2) *Davaya İlişkin Veriler: Neşter Altında Bir Evlilik* (3) *Boşanmanın Tarafları: Âdemler ve Havvalar* (4) *Çatışmanın Polinatörleri: Tanıklar*.

Duruşmaların ruhunu anlayabilmek için bu alt başlıklara ihtiyacımız var. Çünkü her bir duruşma, içinde bulunduğu mahkemeye göre, buna ek olarak mahkeme içindeki her bir duruşma bir diğer duruşmaya göre, benzer yanlara sahip olmasına rağmen, farklılıklar içermektedir. Bu yüzden bu bölüm yöntem bölümünde de ayrıntılı olarak ifade edildiği gibi, karma yöntemden yararlanarak analiz edilmiş, nicel veriler nitel verilerle zenginleştirilmiştir.

5.1.1. Dekor Değil Gerçek Mekân: Duruşma Salonu

Eğer bugüne kadar herhangi bir duruşma salonunda bulunmadıysanız, duruşma salonu denilince aklınızda pek çok film sahnesi canlanır. Dekorlarla kurulan bu sahneler aslında gerçeği yansıtmaz. Gerçek duruşma mekânları farklıdır ve bu farklarını gerçek olmalarından alır. Aşağıda, duruşma salonuna ilişkin veriler verilmeden önce kurgunun tam olarak anlaşılabilmesi adına gerçek duruşma salonlarının düzeni ve özelde bir duruşmanın genelde ise duruşma salonunda sıradan bir günün nasıl başlayıp nasıl sona erdiği anlatılmıştır.

Öncelikle aile mahkemelerini betimleyebilmek için diğer mahkemelerle kıyas yapmak gerekir. Aile mahkemelerinde duruşma salonu, diğer mahkemelerden farklı bir dokuya sahiptir; çünkü içinde *suç*, *suçlu*, *ceza*, *sanık*, *mağdur*, *müşteki* kavramları yer almaz. Davanın sonucunda taraflardan birinin hürriyeti sona ermez, aksine başka türlü bir hürriyet başlar onlar için. Koridorlarında insanlar hayatlarının en büyük sınavını vermezler. Burada bekleyen insanların gözyaşları bile farklıdır; ağlarlar ama feryat etmezler. Ancak yine de aile mahkemesi ile ceza mahkemesi sadece bir koridor kadar uzak, aralarındaki geçiş bir cinnet anı kadar yakındır.

Duruşma salonları ise koridordan biraz daha farklı mekânlardır. Duruşma salonundan içeri girildiğinde sadece boş olan salonun bile bize anlattığı bazı önemli bilgiler vardır. Aile mahkemelerine ait duruşma salonlarında, hâkime ayrılmış bir kürsü (yüksekte) yer alır. Duruşma salonunda hâkimin otoritesi, sadece kürsünün yüksekte konumlanmış olmasından ileri gelmez. Hâkimin otoritesini güçlendiren başka değişkenler de vardır. Hâkimin odası duruşma salonuna açıktır. Duruşma salonları ile hâkimin odası sadece

mülkiyet olarak değil, özerklik anlamında da bitişiktir. Hâkim, her iki odanın da “Hâkimi”dir. Duruşma salonu düzeninin yetkisi ona aittir. Hukuk Muhakemeleri Kanunu, bu yetkiden şöyle bahsetmektedir: *Hâkim, duruşmanın düzenini bozan kimseyi bunu yapmaktan men eder ve gerekirse, avukatlar hariç, derhal duruşma salonundan çıkarılmasını emreder* (HMK, m. 151/1). *Bir kimse, ihtara rağmen mahkemenin düzenini bozar veya mahkeme huzurunda uygun olmayan bir söz söylemeye veya davranışta bulunmaya devam ederse derhal yakalanır ve hakkında dört güne kadar disiplin hapsi uygulanır* (HMK, m.151/2). *Mahkemenin düzenini bozan eylem veya mahkeme huzurunda söylenen uygun olmayan söz ve davranış, ayrıca bir suç oluşturuyor ise bu durum bir tutanak ile Cumhuriyet başsavcılığına gönderilir ve gerekiyorsa, avukatlar hariç, fîli işleyenin tutuklanmasına karar verilir* (HMK, m. 151/3). Bu maddeler, tüm aile mahkemelerinde uygulansa da her hâkimin maddeleri uygulama usulü birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar, ilerleyen bölümlerde, *hâkimin usulü* başlığı altında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Hâkim kürsüsünün karşısında ayrıca dinleyiciler için ayrılmış sıralı koltuklar bulunur. Bu koltuklar genellikle tarafların kök aileleri, arkadaşları ve diğer yakınları ile doludur. Bu koltukların dolu olması duruşma salonunda yaşanabilecek çatışma düzeyini artırıcı bir etkiyi sahip olmaktadır. Özellikle anneler o kadar heyecanlı ve stresli izleyicilerdir ki, sadece seyirci kalmakla yetinmezler. Bazen duruşma esnasında araya girerler ve çocuklarının haklılıkları için kendilerince savaşırlar.

Ancak aile mahkemelerinde genellikle avukatlar, tanıklar ve stajyer avukatlar haricinde dışarıdan gözlem yapma amaçlı dava takip eden dinleyiciler yer almaz. Oysa bugün *dava izleme*, küresel ölçekte yaygın ve kabul edilen bir pratik haline gelirken (Çiftçioğlu, 2017), uluslararası teamül hukukunun da bir parçası olarak kabul edilmektedir. Dava izleme, aynı zamanda uluslararası sözleşme hukukunun da bir parçası olarak görülmekte, zira insan hakları sözleşmelerinin temel unsuru olan adil yargılanma hakkının ve daha özelde duruşmaların aleniyeti ilkesinin bir uzantısı sayılmaktadır (Çiftçioğlu, 2017). Ancak dava izleme denilince yaygın olarak insan haklarından doğan davaların izlenmesi gündeme gelmektedir. Aile hukukundan doğan davalara bakan aile mahkemelerinde dava izleme ise henüz yeteri kadar yaygın değildir.

Duruşma salonlarında mahkeme uzmanlarına ayrılmış bir yer yoktur. Ancak, Kanunda, aile mahkemeleri bünyesinde bulunan uzmanların görevleri arasında, mahkemenin gerekli gördüğü hallerde duruşmada hazır bulunmaları gerektiği belirtilmiştir (AMK, m.5). Özellikle müşterek çocukların velayet konusunda mahkeme huzurunda dinlenmesi esnasında uzmanların duruşma salonunda hazır buldukları gözlemlenmiştir. Ancak, mahkeme uzmanları, duruşma salonunda hazır bulduklarında kendilerine ait bir alanda değil, zabıt kâtibinin yanında yer alan dinleyici koltuklarında yerlerini almaktadırlar. Dolayısıyla duruşma salonları mahkeme uzmanları adına ergonomik bir yapıya sahip olmaktan oldukça uzaktır.

Duruşma salonlarına ilişkin yukarıda yer alan bilgiler ışığında, aşağıda duruşma salonuna özgü nicel ve nitel verilere yer verilmiştir.

Tablo 7: Duruşma Salonunda Bulunanlar

Salonda Bulunma Durumu	Kadın		Erkek		Müşterek çocuk		18 Yaş altı	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	146	73,0	131	65,5	17	14,7	10	58,8
Hayır	54	27,0	69	34,5	99	85,3	7	41,2
Toplam	200	100,0	200	100,0	116	100,0	17	100,0

Tablo 7 duruşma salonunda bulunan bireylere ait verileri içermektedir. Duruşmalara katılım konusunda kadınlar ve erkekler arasında eşit bir dağılım görülmemektedir. Kadınların %73'ü duruşmalara katılırken erkeklerin %65'i duruşmalara katılım göstermiştir.

Kadınların duruşmalarda daha fazla yer edinmesi, pek çok farklı sebepten kaynaklanıyor olabilir. Beauvoir (2010)'e göre, kadının herhangi bir şey yapmasına, dolayısıyla kendini yetkin bir kişi olarak kabul ettirmesine izin verilmez. Kadın, ne denli sayılırsa sayılsın, erkeğe bağlı, ikinci planda kalan bir varlıktır. Bu yüzden de aile içi yaşamdaki başarı ya da başarısızlık onun için erkekten çok daha önemlidir. Erkeğin yurttaşlığı, üreticiliği kocalığından önce gelir; kadınsa her şeyden önce, çoğu kez yalnızca eştir (Beauvoir, 2010). Bu sebeptendir ki, belki de hayatlarının tek ve yegâne amacı ile ilgili karar alınırken orada olmak, onların kimliklerini yeniden inşa etme sürecine katılımını göstermektedir.

Kadınların duruşma salonunda yer almalarına ilişkin analizin yanı sıra erkeklerin neden kendi davaları ile ilgili daha az katılım gösterdikleri yorum gerektiren bir başka boyuttur. Duruşmalara katılım, ev içi sorumlulukların devamında yer alan bir durum olarak ele alınabilir. Böyle bir yorumda, erkeklerin duruşma salonundaki yokluğu, kadınların beyan ettikleri evlilik içinde yaşanan çatışma konularının kayda değer bir yüzdesini oluşturan “erkeğin sorumsuz ve ilgisiz olması” ile ilişkilendirilebilir. Evlilik içinde sorumsuz ve ilgisiz olan erkek, boşanma sürecinde de ilgisiz tavrını koruyor olabilir.

Derinlemesine görüşmelerde görüşmecilerden Pembe ise, duruşmalara katılım konusunda kendi nedenlerini ve değerlendirmelerini belirtmektedir.

*"Ben hiçbir mahkemeye gelmiyordum, sadece avukat beni çağırdı diye en son mahkemeye geldim, başka da gelmedim. **Gelmem, gerek yok, yani avukatım halletsin.** Son mahkemede avukatım, "Sadece hâkime hanımın seni görmesini istiyorum" dedi. Güzel bir şekilde giyindim, tıraşımı oldum, geldim..." [Pembe; E; 33; boşanmanın tarafları]*

Tablo 7'ye göre, aile içerisinde duruşmalara katılan bir diğer grup müşterek çocuklardır. Müşterek çocuğa sahip 116 çift yer almaktadır. Bu çiftlerden 17'sinin çocuğu duruşmayı takip etmiştir. 17 çocuktan 10 tanesi ise 18 yaşın altındadır. Boşanmanın çocuklarla ilgili kısımları sonraki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Tablo 8: Duruşma Salonunda Bulunanlar-Yakınlar

Salonda Bulunma Durumu	Kadının Yakını		Erkeğin Yakını	
	Sayı	%	Sayı	%
Evet	51	66	28	43
Hayır	26	34	37	57
Toplam	77	100,0	65	100,0

Tablo 8'e göre, duruşmaya katılan bir diğer grup ise ailenin daha geniş üyelerinden oluşmaktadır. Kök aile üyeleri özellikle bu grup içerisinde daha fazla duruşmalara katılan gruptur. Kuzen, arkadaş ve diğer aile yakınları duruşmayı takip eden diğer izleyicilerdir. Tarafların yakınlarının duruşmaya katılımı, kadınlarda ve erkeklerde değişiklik göstermektedir. 51 kadının yakınına karşılık 28 erkeğin yakınının duruşma salonunda olduğu gözlemlenmiştir. Kadınların erkeklere oranla duruşmalara sıklıkla yakınları ile gelmesi bir tartışmayı gündeme getirmektedir. Acaba, kadınlar mı

duruşmalara yakınları ile gelmeyi tercih etmektedir yoksa tıpkı evliliklerinde ve kadının hayatının diğer tüm aşamalarında olduğu gibi, aile yakınları mı kadını duruşma salonunda yalnız bırakmak istememektedir.

Hâkim E tarafların yakınlarının duruşma salonunda bulunmalarını ve ayrıca tarafların duruşma salonuna katılımlarını aşağıdaki gibi değerlendirmektedir.

"İki tip var: Birisi nikâhta kaç kişi varsa boşanmada da aynı kişiler geliyor. Nikâh şahitleri de boşanma şahitleri. Bu bir noktada şeydir: Biz arkasındayız, bu yalnız değildir. Bu bir gövde gösterisi. Bir kısmı da "Ben artık hiç seninle karşı karşıya gelmek bile istemiyorum" diye hiç duruşmaya gelmeyenler var. Avukatlar aracılığıyla gelenler var. Bir de hâlâ duruşmaya gelenler, çünkü şöyle, tanıklar dinlenecek, şey olacak, yani o süreçte bulunmak isteyenler var. Niye böyle davranıyorlar? Bilemiyorsun. O sosyolojik bir vaka zaten. Ve hâlâ birbirlerini görerek acaba bir şeyler mi var, yani o onun o halini görüp... bilemiyorum." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

Bu tartışmadan bağımsız olarak, aile yakınlarının duruşma salonunda olmalarının anlamı belki de onların kadın için duruşma salonunda güvenlik duvarı olmalarıdır. Özellikle; tehditlerin, şiddetin bir tür çatışma ve kendini ifade etme aracı olarak kullanıldığı evliliklerde, aile yakınları mahkeme sürecinde devlet eliyle sağlanamayan korumanın aracı haline gelebilirler.

Tablo 9: Tarafların Duruşmaya Katılma Durumu ile Dosyanın Aşaması

	Dosyanın Hangi Aşamada Olduğu							
	Ön inceleme		Tahkikat		Sözlü yargılama		Toplam	
Erkek	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	25	59,5	44	51,2	62	86,0	131	65,5
Hayır	17	40,5	42	48,8	10	14,0	69	34,5
Toplam	42	100,0	86	100,0	72	100,0	200	100,0
Kadın								
Evet	23	54,8	58	67,4	65	90,3	146	73
Hayır	19	45,2	28	32,6	7	9,7	54	27
Toplam	42	100,0	86	100,0	72	100,0	200	100,0

Tarafların mahkeme huzurunda hazır bulunmaları önemlidir. Bir diğer önemli nokta ise, davanın daha çok hangi aşamasında duruşmaya katılım gösterme eğiliminde olduklarıdır.

Tablo 9'a göre, hem erkekler hem de kadınlar davanın ilk aşaması olan ön inceleme aşamasına katılım noktasında çekingen davranırken ikinci aşama tahkikat aşamasına

daha fazla katılım göstermektedir; ancak katılımın yoğun olduğu aşama, davanın hükme bağlandığı sözlü yargılama aşamasıdır.

Tarafların ön inceleme duruşmasına katılımlarının diğer duruşmalara oranla daha az olması çatışma yönetimi açısından olumsuzdur. Çünkü mahkeme *ön incelemede; dava şartlarını ve ilk itirazları inceler, uyuşmazlık konularını tam olarak belirler, hazırlık işlemleri ile tarafların delillerini sunmaları ve delillerin toplanması için gereken işlemleri yapar, tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebileceği davalarda onları sulha veya arabuluculuğa teşvik eder ve bu hususları tutanağa geçirir* (HMK m.137/1).

Ancak matbu şeklinde gerçekleştirilen ön inceleme, gerçek bir incelemeden uzak, şekli bir inceleme olarak kalacak ve tarafların hayatlarına dokunamayacaktır. Aksine ön inceleme duruşması; tanıklar dinlenmemiş, karşılıklı verilen dilekçelerle dosya kabarılaşmamış, çocuklar henüz sahneye çıkmamışken tarafların ilk defa mahkeme huzurunda karşı karşıya geldikleri duruşmadır. Taraflar arasında yasal boşanmanın daha ilk aşamasında doğru müdahaleyi geliştirebilmek (örneğin dosyanın uzmana ya da aile terapisine yönlendirilmesi, sulha teşvik, tedbir kararlarının belirlenmesi, vb.) ve ilerleyen bölümlerde oluşacak olan kanlı senaryoların önüne geçilmesine fırsat vermek adına ön inceleme duruşması, üzerinde durulması gereken önceliğe sahiptir.

Tablo 10: Davacı ve Davalının Cinsiyetleri ile Avukatlarının Olma Durumu

Davacının avukatının olma durumu						
Davacı Cinsiyeti	Evet	%	Hayır	%	Toplam	%
Kadın	89	65,0	48	35,0	137	100,0
Erkek	45	71,4	18	28,6	63	100,0
Toplam	134		66		200	100,0
Davalının avukatı olma durumu						
Davalı Cinsiyeti	Evet	%	Hayır	%	Toplam	%
Kadın	40	63,5	23	36,5	63	100,0
Erkek	65	47,4	72	52,5	137	100,0
Toplam	105		95		200	100,0

Tarafların duruşma salonunda hazır bulunmamaları temsil edilmedikleri anlamına gelmemektedir. Taraflar bizzat duruşma salonunda yer almasa da avukatları yoluyla duruşmada temsil edilebilirler. *Dava ehliyeti bulunan herkes, davasını kendisi veya tayin ettiği vekil aracılığıyla açabilir ve takip edebilir* (HMK, m.71).

Tablo 10'a göre, kadınların %64,5'i avukat ile temsil edilirken, %35,5'nin avukatı yoktur. Erkeklerin ise, %55'nin avukatı varken, %45'nin avukatı yoktur. Ancak 2009 yılında İstanbul Asliye Hukuk Mahkemelerinde yargılama sürecine ilişkin olarak yürütülen bir araştırmada, boşanma davası açan kadın ve erkeklerin avukatla temsil oranlarına bakıldığında erkeklerin %45.45'inin kadınların ise %29'unun avukatının olduğu anlaşılmaktadır. (Elveriş ve diğerleri, 2009). Kadınlar ve erkekler arasında avukatla temsil konusunda küçük bir fark görünse de, bu fark yoruma açıktır. Kadınlar neden savunulmaya ihtiyaç duyuyorken, erkekler daha az ihtiyaç duyar?

Yasaya göre, *ispat yükü, kanunda özel bir düzenleme bulunmadıkça, iddia edilen vakiya bağlanan hukuki sonuçtan kendi lehine hak çıkararak tarafa aittir* (HMK, m.190/1). *Diğer taraf, ispat yükünü taşıyan tarafın iddiasının doğru olmadığı hakkında delil sunabilir. Karşı ispat faaliyeti için delil sunan taraf, ispat yükünü üzerine almış sayılmaz* (HMK, m.191/1). Bu durumda davanın sonuçlanabilmesi için davacının boşanmaya sebep teşkil eden durumları somut bir şekilde ortaya koyması gerekmektedir. Davacıların büyük bir kısmının kadınlardan oluştuğu düşünülürse, davayı ispat etmeleri için gerekli delilleri mahkemeye sunması gerekenler de yine kadınlar olmaktadır. Davanın ispat edilme yükümlülüğü kadınları kendi haklarını savunmak adına bir vekil tutmaya yönlendirmiş olabilir.

Sonuç olarak, tarafların bizzat duruşmaya katılımları ya da vekilleri aracılığıyla temsil edilmeleri usul gereği önemlidir. Çünkü hukuk davasının yürümesi, davayı açmış olan kişinin (davacının) davasını izlemesine bağlıdır. Örneğin, davacı davayı açtıktan sonra dava ile ilgilenmez, duruşmalara gelmezse ya da bir vekille temsil edilmezse, davanın yürütülüp yürütülmemesi davalının seçimine kalmıştır; davalı taraf davaya devam edilip, sonuçlandırılmasını istemedikçe, yargıç kendiliğinden davayı sürdüremez. Böyle bir durumda dava dosyası işlemde kaldırırlır (HMK m. 150; Aybay ve diğerleri, 2018).

Tablo 11: Duruşma Salonunda Taraflar, Avukatlar ve Dinleyiciler Arasında Çatışma Yaşanma Durumu

Duruşma Salonunda Çatışma Yaşanma Durumu	Taraflar arası		Avukatlar arası		Dinleyiciler arası	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	19	17,3	8	8,2	8	16,0

Hayır	91	82,7	90	91,8	42	84,0
Toplam	110	100,0	98	100,0	50	100,0

Kadın ve erkeklerin duruşmada var olmalarının yanı sıra varlıklarını nasıl gösterdikleri de önemli bir veridir. Duruşma salonunda hazır bulunmak, kadın ve erkek üzerinde farklı bir etkiye sahip midir? Kadın ya da erkek olmak bu deneyimi nasıl etkilemektedir?

McCarter ve Levenson (akt: Gottman ve Gottman, 2017) tarafından yapılan bir çalışma kadın ve erkeğin aynı durumu farklı şekilde deneyimleyebileceklerini ortaya koymaktadır. Gönüllü deneklerin arkasından hızla ateş edilen bir deney gerçekleştirdiler, erkekler ve kadınlardaki irkilme refleksini test ettiler. Her iki cinsiyet de aynı irkilme refleksine sahipti. Ancak irkilmeye karşı farklı tepkileri vardı. Genel olarak, erkeklerin kalp atış hızları kadınlarınkine göre çok daha yüksekti ve toparlanmaları çok daha uzun zaman aldı. Ancak bu çalışmanın vurucu tarafı şuydu. Erkekler ve kadınlara irkildikten sonra ne hissettiklerini sorduklarında, kadınlar korktuklarını, erkekler kızgınlık hissettiklerini bildirdi ve bazıları da bunun acısını, deneyi yapanlardan çıkarmak istedi (Gottman ve Gottman, 2017).

Tıpkı bu deneyde olduğu gibi, tarafların duruşma salonunda verdikleri tepkiler de birbirinden farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Duruşma salonunda, duruşmaya katılan kadınların %48,6'sı gergin, %21,2'i sakin bir görüntüye sahipken, erkeklerin ise %35,9'u gergin, %36,6'sı sakin bir görüntüye sahiptir. Ancak taraflar arasında çatışma yaşanma durumu incelendiğinde durum biraz daha farklıdır.

Tablo 11'e göre, taraflardan her ikisinin de duruşma salonunda olduğu durumda taraflar arasında çatışma yaşanma durumu % 17,3, avukatlardan her ikisinin de duruşma salonunda olduğu durumda avukatlar arasında çatışma yaşanma durumu % 8.2, her iki tarafın da dinleyicilerinin olduğu durumda dinleyiciler arasında çatışma yaşanma durumu ise %16,0'dır.

Duruşma salonları, ritmin yüksek olduğu mekânlardır. Her an çatışma yaşanması muhtemel olduğu için duruşma salonlarında nefes alıp verirken havaya sadece karbondioksit değil biraz da “dracarys” (ejderha ateşi) yayılır. Bireyler içlerinde çatışma

kıvılcımları ile girerler duruşma salonuna. Bu kıvılcımı harekete geçirmek için gerekli bütün etkenler ise zaten hali hazırda duruşma salonunun her bir köşesine yayılmış durumdadır. Çünkü yargılamada “eşitlik” denildiği zaman, ilk anımsanan çekişmeli yargılama olur. Çekişmeli yargılama ancak, karşıtların birlikteliği ile gerçekleşebilir. Sözleşme (Avrupa İnsan Hakları)’nin 6. maddesinin 1. bendine göre karşıtlar, ceza yargılamasında kendisine bir suç yüklenen kişi ile onu suçlayan kamu görevlisi ya da suçtan etkilenen bir başka kişi olurken “Medeni ve hukuki uyumsuzluklar”ın karşıtları ise davacılar ve davalılardır (Dinç, 2005).

Silahların eşitliği deyimi, yargılamanın niteliğini de belirlemektedir. Silahlar savaş araçlarıdır. Yargılamada ise, bireysel ve kitlesel savaşları önlemek amaçlanır. Çelişkili gibi görülebilen bu anlatım, tarafların, yargılama sürecindeki etkinliklerini vurgular. Çoğu zaman, çetin bir yarışmanın yürütüldüğü çekişmeli yargılamada, tarafların sunum ve yönlendirmelerinin önemi üzerinde durulmaktadır (Dinç, 2005). Aşağıda duruşma salonunda gözlemlenen bazı çatışma gözlemlerine yer verilmiştir.

[148] Duruşma salonunda güvenlik vardı. Çocuk, Saray Sevgi Evlerinde kalıyormuş. Çocuğun kadına verilmesi yönünde başka bir aile mahkemesinde karar çıkmış. O karar dosyaya eklenecek. Davacı adamın avukatı: "Anne o çocuğu almamalı. Vebali hepimizin olur." dedi. Kadın da karşılık olarak: "Benimle birlikte sen mi doğurdun?" dedi. Aralarında tartışma çıktı (Dosya no 148, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması)

Duruşma salonunda yaşanan çatışmalar, yukarıda bahsedildiği gibi farklı gruplar arasında gözlemlenmiştir. Ancak çatışmanın kaynağı her zaman, aralarında çatışma yaşanan gruplar olmamıştır. Bazı dosyalarda, hâkim yaşanan gerilimi azaltma yolunu seçerken bazı hâkimler gruplar arasındaki çatışmaların bizzat kaynağı olmuştur. Aşağıda bu duruma özgü bir gözleme yer verilmiştir:

[146] Tanıklar dinlenirken taraflar arasında karşılıklı sözlü atışmalar oldu. Hâkim: "İki taraftan biri yalan söylüyor. Yalan söyleyen taraf cehenneme gitsin." dedi. Dinleyici bölümünde her iki tarafın da yakınları vardı ve zaten tanıklar dinlenirken gerilmişlerdi. Hâkimin bu ifadesinden sonra sesler yükseldi. Sonra mübaşir iki tarafı da susturdu. Taraflar dışarı çıktı. Duruşma salonunun kapısı kapandıktan sonra çok büyük bir çılglık sesi geldi. Hâkim bir sonraki duruşmaya devam etti (Dosya no 146, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması)

Bazı duruşmalarda ise taraflar arasında yaşanan çatışmanın tansiyonu, tarafların gündemine göre daha düşük perdeden seyretmiştir. Aşağıda yer alan dosyada, kadın ve

adam arasında yaşanabilecek çatışma çok daha yüksek bir perdeden izlenebilecekken, diğer dosyalara nazaran daha düşük bir tansiyonda kalmıştır.

[40] [6284 Korunma Kararı çıkarılmış. Ancak adam bu karara uymuyormuş ve kendisini tehdit ediyormuş. Kadın adamın annesinin evinde oturuyormuş.]Adam, kadına "Çocukları görme hakkım var" dedi. Kadın da "bizi evden atarak mı göreceksin çocuklarını" diye karşılık verdi (Dosya no 40, çekişmeli boşanma)

Yine aynı davanın tarafları duruşma bittikten sonra salonu terk ederken duruşma sonrası kapıda kadın adama “seni tanıdığım güne lanet olsun” demiş ve adama doğru tükürdükten sonra adam da kadına ş... [sinkafli küfür] diyerek karşılık vermiştir. Bu vaka özelinde ancak bundan da fazla vakadan yola çıkarak bireylerin karşı tarafa yönelik içlerinde biriktirdikleri öfkeyi şiddetli bir iletişimle ve sinkafli sözlerle ya da beddualarla dile getirdikleri gözlemlenmiştir.

Bir duruşmada ise, müşterek çocukların tanık olarak dinlenmesi esnasında çocuklar ve anne arasında tartışma yaşanmıştır. Çocukların beyanları dinlenirken, özellikle küçük çocuğun anne ve babasının kendisine şiddet uyguladığını ve onlar bunu yaptığında çok sinirlendiğini ifade ettiğinde önce anne ve babanın gözleri dolmuş, büyük çocuğun da annelerinin kendilerine şiddet uyguladığına yönelik beyanı sonrasında anneleri sınırlarına hâkim olamamış ve karşılıklı sözel olarak tartışmışlardır. Bunun üzerine hâkim hem çocukların beyanlarına dayanarak hem de duruşma salonunda yaşananları göz önünde bulundurarak her iki tarafı da öfke kontrolü eğitimine yönlendirmiştir [Dosya no 21].

Tablo 12: Tarafların Salonda Çatışma Yaşama Durumu ile Dosyanın Aşamaları

Salonda taraflar arasında çatışma yaşanma durumu	Dosyanın hangi aşamada olduğu							
	Ön inceleme		Tahkikat		Sözlü yargılama		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	2	10,5	14	73,7	3	15,8	19	100,0
Hayır	11	12,1	22	24,2	58	63,7	91	100,0
Kadın yok	12	48,0	10	40,0	3	12,0	25	100,0
Erkek yok	10	26,3	23	60,5	5	13,2	38	100,0
Her iki taraf da yok	7	25,9	17	63,0	3	11,1	27	100,0
Toplam	42		86		72		200	

Tablo 12, duruşma salonunda taraflar arasında yaşanan çatışmaların %10,5'i ön inceleme aşamasında, %73,7'si tahkikat aşamasında, %15,8'i ise sözlü yargılama

aşamasında gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Taraflar arasındaki çatışmanın tahkikat aşamasında diğer aşamalara oranla daha yüksek olmasının oldukça anlamlı bir sebebi, tanıkların tahkikat aşamasında dinlenmesi ve delillerin bu aşamada sunulmasıdır.

Yasaya göre; *tahkikat aşamasında tarafların davada ileri sürdükleri bütün iddia ve savunmalar birlikte incelenir* (HMK m.143/1). *Hâkim tarafların iddia ve savunmalarıyla toplanan delilleri inceledikten sonra duruşmada hazır bulunan taraflara tahkikatın tümü hakkında açıklama yapabilmeleri için söz verir* (HMK m. 184/1).

Sunulan deliller ve tanıkların beyanı tarafların kendi haklılıklarını ortaya koyma çabasını taşır. Taraflar bu aşamada davalarında haklı olduklarını ve karşı tarafın haksız olduğunu ispat etmekle yükümlüdürler. Karşı tarafın haksızlığını ortaya koymak en masum düşünce de bile “suçluyu bulmayı” gerekli kılar. Kuşkusuz bu aşama çiftlerin tam anlamıyla belirgin bir şekilde birbirlerine karşı taraf oldukları aşamadır. Bu sebeple menfaat çatışmalarına zemin hazırlaması kaçınılmazdır (Bu konu ayrıca nitel bölümde boşanmanın kusura dayanması ilkesi başlığı altında ayrıntılı olarak tartışılmıştır).

Tablo 13: Protokol Metni Okunurken Anlaşmazlık Çıkma Durumu ile Dosyanın Karara Bağlanması

Protokol Metni Okunurken Anlaşmazlık Çıkma Durumu	Dosyanın karara bağlanması					
	Evet	%	Hayır	%	Toplam	%
Evet	4	80,0	1	20,0	5	100,0
Hayır	44	95,7	2	4,3	46	100,0
Toplam	48		3		51	100,0

Tablo 13'e göre, her ne kadar anlaşmalı boşanmalar, tarafların boşanma koşullarında anlaştıkları anlamına gelse de 51 anlaşmalı boşanma davasından 5 tanesinde protokol metni okunurken taraflar arasında anlaşmazlık yaşanmıştır. Böylece, anlaşmalı boşanmanın, çekişmeli boşanmaya bir kelime kadar uzaklıkta olduğu ve her an tarafların yaptıkları anlaşmanın yeni bir çatışma konusu haline gelebildiği gözlemlenmiştir.

Yasa gereği, *boşanma veya ayrılığın fer'i sonuçlarına ilişkin anlaşmalar, hâkim tarafından onaylanmadıkça geçerli olmaz* (TMK, m.184/5). Anlaşmazlık yaşanan 5

duruşmadan 4'ünde hâkim dosyayı karara bağlasa da 1 dosya karara bağlanmamış, davanın çekişmeli olarak devam etmesi kararı verilmiştir. Diğer 4 dosyada ise, anlaşmazlık nafaka konusu ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Hâkim bu dosyalarda uzlaştırma yetkisini kullanarak tarafların protokol metinlerinde yer alan maddeleri onların da onayını alarak değiştirmiştir. Aşağıda protokol metni okunurken taraflar arasında yaşanan bir tartışma örneği verilmiştir:

[80] Anlaşmalı boşanma. Protokol yazılırken, nafaka miktarında sorun yaşandı. 100-200 tl gibi bir miktarda anlaşmazlık çıktı. Erkek: "Miktar değil, başka konular var" dedi (Dosya no 80, anlaşmalı boşanma, nafaka konusunda anlaşmazlık yaşanma durumu ile ilgili...)

5.1.2. Davaya İlişkin Veriler: Neşter Altında Bir Evlilik

Yargının işlevi, kural olarak, çekişmeli olayları bir dava biçiminde incelemek ve bir yargı kararı ile sonuçlandırmaktır. Çekişmenin taraflarından biri mahkemeye başvurup, haklarının korunması istemini **usulüne uygun biçimde** bildirdiğinde, dava açılmış; yani taraflar arasındaki çekişme davaya dönüşmüş olur. Davanın açılmasından sonra, davanın tarafları arasındaki ilişki “*dava ilişkisi*”dir (Aybay ve diğerleri, 2018). Bu bölümde, dava ilişkisi içinde davaya ve davanın hükme bağlanmasına ilişkin veriler aktarılmıştır.

Tablo 14: Davanın İçeriğine İlişkin Veriler

Daha Önceden Dava Açılma Durumu	Sayı	%
Dava Reddedilmiş	3	16,7
Taraflardan Biri Davadan Feragat Etmiş	3	16,7
Taraflardan Biri Temyize Gitmiş	1	5,6
Boşanma Gerçekleşmiş	11	61,1
Toplam	18	100,0
Davanın Nev'i (Türü)		
Çekişmeli	137	68,5
Anlaşmalı	51	25,5
Velayetin Yeniden Düzenlenmesi	7	3,5
Nafakanın Yeniden Düzenlenmesi	4	2,0
Mal Paylaşımı	1	,5
Toplam	200	100,0
Dava Türünde Değişikliğe Gidilme Durumu		

Anlaşmalıdan Çekişmeliye	4	23,5
Çekişmeliden Anlaşmalıya	5	29,4
Barışma	6	35,3
Feragat	2	11,8
Toplam	17	100,0

Tablo 14'e göre, 18 dosyada taraflar bundan önce de boşanma davası açtıklarını beyan etmişlerdir. Daha önce boşanma davası açılmış dosyaların 3 tanesi mahkeme tarafından usulen reddedilmiş, 3 tanesinde taraflardan biri davadan feragat etmiş, 1 tanesinde ise taraflardan biri temyize gitmiştir. 11 dosyada ise boşanma gerçekleşmiş ve taraflar boşanma sonrası velayet, nafaka veya mal paylaşımı konularında mahkemeye başvurmuşlardır.

Geriye kalan 182 davada taraflar boşanmak için ilk defa mahkemeye başvurduklarını beyan etmişlerdir. Tablo 14'e göre, duruşmaların çoğunluğu (137 dava) çekişmeli boşanma davalarından, daha azı (51 dava) anlaşmalı boşanma davalarından oluşmaktadır.

Boşanma davalarında davanın çekişmeli mi, yoksa anlaşmalı olarak mı açıldığı oldukça önemlidir. Çünkü bu durum dosyanın seyrini ve boşanma usulünü belirler. Çekişmeli boşanmalarda ön inceleme, tahkikat, sözlü yargılama aşamaları söz konusu iken anlaşmalı boşanmalarda tarafların mahkemeye bir sözleşme (protokol) sunmaları ve bu sözleşmeyi hâkimin onaylaması yeterlidir (TMK, m.184/5).

Boşanma çalışmalarında özellikle üzerinde durulması gereken konulardan birisi de anlaşmalı boşanmalarla çekişmeli boşanmalar arasındaki ayrımın doğru bir şekilde yapılmasıdır. Anlaşmalı boşanma davalarında taraflar arasında çatışmanın yokluğundan bahsetmek mümkün değildir. Bu tür davalarda çiftler, sadece boşanmanın yasal boyutunda aralarındaki çatışmaları asgari düzeye indirerek bir anlaşmaya varmış olabilir. Bunun yanı sıra çiftler arasındaki bu yasal anlaşma da her zaman iki tarafın da üzerinde anlaştığı, kabul ettiği, adil ve herkesin memnun kaldığı bir sözleşmeyi içermeyebilir.

Aslında, tarafsız ve adil olduğu düşünölen süreçler çoğu zaman nitelikli anlaşmalar doğursa da, çalışmalar arabuluculukların hala çıkmazlarla sonuçlanabileceğini göstermiştir (Pearson and Thoennes 1989; Kressel 1997; akt: Baitar ve diğerleri, 2012). Ek olarak, birisinin bir anlaşmayı imzalamayı kabul etmesi, onun öznel olarak bunu nitelikli bir anlaşma olarak tecrübe ettiği anlamına gelmez (Poitras and Le Tareau 2009; akt: Baitar ve diğerleri, 2012). Dolayısıyla, nitelikli bir boşanma anlaşmasını neyin oluşturulacağını tanımlamak önemlidir (Baitar ve diğerleri, 2012).

Taraflar davayı hangi türde açmış olursa olsun (çekişmeli ya da anlaşmalı) dava devam ederken davanın türünde değişikliğe gitme hakkına sahiptirler. Tablo 14'e göre, 200 dosyadan 17'sinde taraflar davaları devam ederken dosyalarının türlerinde değişikliğe gitmiştir. Bunlardan 5 tanesi çekişmeliden anlaşmalıya, 4 tanesi anlaşmalıdan çekişmeliye dönmüştür. 6 dosyada ise, taraflar barıştıklarını beyan etmiştir. Yasa gereği, *hüküm kesinleşinceye kadar her zaman sulh* (HMK, m. 314) yapılabilir. 2 dosyada ise taraflar feragat ettiklerini açıklamıştır.

Davanın türünde gerçekleştirilen değişiklik kendi içinde alt kategorilere ayrılırken, her bir değişiklik türü de kendi içinde çeşitlilik göstermektedir. Örneğin, ilk önce anlaşmalı olarak açılan sonra çekişmeliye dönen bir davada; taraflardan birinin yokluğu davanın türünde değişikliğe gidilmesine sebep olmuştur.

[68] Anlaşmalı olarak açılmış dava, ancak taraflardan biri (erkek) geçen celselerde duruşmaya gelmemiş. Bu duruşmada yine yoktu. Kadın, "ne yapacağımı bilemiyorum" dedi. Usul gereği dava çekişmeliye döndü. Hâkim, kadına ne yapacağına dair usulü anlattı (Dosya no 68, anlaşmalıdan çekişmeliye dönen bir dava)

Bir diğer davada ise, taraflardan biri anlaşmalı boşanma sözleşmesinde vaat ettiği konuları yerine getirmediği için diğer taraf anlaşmadan vazgeçmiş ve dava türünde değişikliğe gidilmiştir.

[66] Dava anlaşmalı boşanmadan çekişmeli boşanmaya döndü. Davacı (kadın): "7 bin lira vereceğini söylemişti ancak halen vermedi, vaatlerini yerine getirmedi." Davacının beyanından dolayı, davacıya, geçimsizliğe ilişkin iddiaları ve beyanları içeren dilekçesini ibraz etmesi için 2 haftalık süre verildi.

Anlaşmalıdan çekişmeliye dönen bir diğer davada ise, durum diğerlerinden biraz daha farklıdır. Bir önceki duruşmada, hâkim tarafları "boşanmayı yeniden düşünmeleri" için

aile terapisine yönlendirmeyi teklif etmiş ve taraflar kabul etmiştir. Hâkim, aile terapisinden önce, durum değerlendirmesi yapmak üzere dosyayı mahkeme uzmanına yönlendirmiştir. Uzmanla görüşme gerçekleştiren çift, anlaşmalı olarak açtıkları boşanma davasını çekişmeli olarak değiştirmek istediklerini beyan etmişlerdir.

[143] Hâkim "Neden böyle oldu?" diye sordu. Adam: "Çözülebilir aslında" dedi. Kadın da "Biz anlaşmıyoruz zaten sorununuz sanırım bu" dedi. (Dosya no 143, çekişmeli boşanma)

Bir diğer grup, çekişmeliden anlaşmalıya dönen davalarda ise, taraflar arasında bir şekilde anlaşma sağlanmış olmaktadır.

[130] Çekişmeliden anlaşmalıya dönmüş dava. Her iki taraf da boşanmak istiyor. Protokole göre çocuk annede kalacak, çocukla şahsi ilişki konusunda bilgi verildi. 3 yıldır ayrılmış, çocukla ilgili hiçbir sorun olmamış.

Tarafları, çekişmeliden anlaşmalı boşanmaya yönlendiren motivasyon kaynakları çeşitlilik göstermektedir. Bu kaynaklarından birisinin de, boşanmanın bir an önce gerçekleşmesi isteği olduğu gözlemlenen veriler arasındadır. Bazı dosyalarda, kadınlar bir an önce boşanabilmek adına **nafaka, tazminat gibi haklarından** vazgeçtiklerini beyan etmişlerdir.

[150] Anlaşmalı boşanma. Kadın aslında nafaka istiyormuş. Adam ben ödeyemem dedi. Hâkim, o zaman çekişmeli olarak devam edelim dosyaya dedi. Kadın da öyle olacağını nafaka istemiyorum dedi. 3 çocukları varmış, 2'si reşit. Kadın duruşma bittikten sonra salonu terk ederken, "Yarımdan sonra nafaka davası açıcım...böyle bir ş... [sinkaflı küfür] yok" diye adama bağırarak çıktı (Dosya no 150, anlaşmalı boşanma)

Tablo 14'e göre, dava türünde değişikliğe giden bir diğer grup ise, boşanmaktan vazgeçen gruptur. Boşanmaktan vazgeçen bu alt grupta ilginç olan nokta ise, duruşmalara kadınların katılması ve barışma durumunu hâkime kadınların bildiriyor oluşudur.

[73] Davalı kadına söz verildiğinde, kadın: "Evliliğimiz devam ediyor. Hala birlikte yaşıyoruz. Eşim bana davadan vazgeçeceğini belirtmişti. Avukatın ücretini ödeyemediği için dilekçeyi imzalayamadığını söyledi." dedi. Bunun üzerine Hâkim: "Eşiniz ikili oynamayı bırakın. Size başka söylüyor, mahkemeye başka beyanatta bulunuyor. Eşinizle sorunlarınızı hallettiyseniz ve birlikte yaşıyorsanız, birlikte gelin beyanat verin" dedi. Kadın ağladı. (Dosya no 73, barışma nedeniyle davadan feragat)

Taraflar arasında barışma yoluyla davadan vazgeçilmesi, eşler arasında yaşananların içeriğine bağlı olmaksızın gelişmektedir. Başka bir deyişle, barışmanın zor olduğu

düşünülen davalarda bile taraflar arasında barışma gerçekleşebilir. Aşağıda yer alan davada, kadın mahkemeye, tedbir kararı ve bu kararın ihlali sonucu oluşan zorlama hapsine rağmen eşi ile barıştıklarını beyan etmiştir.

[134] Çekişmeli boşanma. Kadın, boşanmadan feragat ettiğini söyledi. Boşanmaktan vazgeçmiş, eşi ile barışmışlar. Sorunlarının düzeleceğine inanıyormuş. Çok genç biriydi kadın. Tedbir kararından ve eşi hakkındaki zorlama hapsi talebinden de vazgeçiyormuş. Ön inceleme. GD: Feragat nedeniyle davanın reddedilmesine karar verildi (Dosya no 134, barışma)

Tablo 15: Dosya Türünde Değişikliğe Gidilme Durumu ile Dosyanın Aşaması

Dosya türünde değişiklik	Dosyanın hangi aşamada olduğu							
	Ön inceleme		Tahkikat		Sözlü yargılama		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	7	41,2	1	5,9	9	52,9	17	100,0
Hayır	35	19,1	85	46,4	63	34,4	183	100,0
Toplam	42		86		72		200	100,0

Tablo 15'e göre, dava türünde değişikliğe gidilen davaların %41,2'si ön inceleme aşamasında, %5,9'u tahkikat aşamasında, %52,9'u ise sözlü yargılama aşamasında gerçekleşmiştir. Davanın türünde yapılan değişikliğin sözlü yargılama aşamasında yoğunlaşmasının sebebi anlaşmalı boşanmalardan kaynaklanmaktadır.

Tablo 16: Davanın Hükme Bağlanmasına İlişkin Veriler

Dosyanın Hangi Aşamada Olduğu	Sayı	%
Ön İnceleme	42	21,0
Tahkikat	86	43,0
Sözlü Yargılama	72	36,0
Toplam	200	100,0
Dosyanın Karara Bağlanması		
Tarafların Boşanmalarına	65	91,5
Davanın Reddine	4	5,6
Taraflardan Biri Feragat Etti	2	2,8
Toplam	71	100,0
Velayet Kimde Kaldı		
Anne	33	84,6
Baba	6	15,4
Toplam	39	100,0

Tablo 16'ya göre, takip edilen 200 dosyadan 42 tanesi ön inceleme, 86 tanesi tahkikat ve 72 tanesi sözlü yargılama aşamasındadır.

Özel hukuk davalarına, uygulamada, kısaca “hukuk davaları” denir. Bu davalar tarafların karşılıklı olarak ileri sürdükleri olgulardan ve savlardan oluşan bir çerçeve içinde görülüp hükme bağlanır (Aybay ve diğerleri, 2018). Tablo 16'ya göre, 200 duruşmadan 71 tanesinde dava karara bağlanmış ve hüküm verilmiştir. *Boşanma davalarında mahkeme, usule veya esasa ilişkin bir nihai kararla davayı sona erdirir. Yargılama sonunda uyuşmazlığın esası hakkında verilen nihai karar, hükümdür* (HMK, m. 294/1). Hükümün bir karar olarak ortaya çıkması sürecinde teknik, bilgisel ve yarışmalı, an azından iki boyutlu bir ilişkinin tarafsız kişi ya da kişilerce gerekçeli mantıksal bütünlük olarak şekillenmesi beklenir (Işıқтаç ve Koloş, 2017).

Bu kararlardan 65 tanesinde hâkim tarafların boşanmalarına karar verirken 4 tanesinde dava usulen reddedilmiştir. *Mahkeme, dava şartlarının mevcut olmadığını, davanın her aşamasında kendiliğinden araştırır. Taraflar da dava şartı noksanlığını her zaman ileri sürebilirler. Mahkeme, dava şartı noksanlığını tespit ederse davanın usulden reddine karar verir* (HMK m.115 f.1-2). Çünkü yasaya göre, *Kanunda aksine bir hüküm bulunmadıkça, taraflardan her biri, hakkını dayandığı olguların varlığını ispatlamakla yükümlüdür* (TMK, 6).

Usulen reddedilen bu 4 davada, reddedilme nedenleri belirgin şekilde boşanma sürecine ilişkin tarafların ve özellikle davayı açan kadınların boşanma ile ilgili yasal adımları takip etme konusunda yeterli bilgiye sahip olmayışları şeklinde gözlemlenmiştir.

Halen devam eden kadın erkek eşitsizliği, toplumsal cinsiyete dayalı ön yargılar ve cinsiyet kalıp yargıları kadın ve erkeklerin adalete eşit olmayan bir şekilde erişmeleri ile sonuçlanmaktadır. Kadınların önünde bulunan engeller arasında yeterli farkındalığın bulunmaması, özgüven ve kaynak eksikliği, toplumsal cinsiyet ön yargıları, sosyal ve ekonomik engeller yer almaktadır. Bu engeller özellikle çeşitli ayrımcılığa maruz kalmış şiddet mağduru kadınlar ve savunmasız durumda olan kadınlar açısından büyük önem arz etmektedir (Avrupa Konseyi, 2014-2017).

Oysa adalete erişim, kişilerin haklarını bilmeleri ve bu haklarına etkili biçimde erişebilmeleri için devletin desteğiyle her türlü önlemin hukuk sistemi tarafından alınmasıdır (Adalet bakanlığı stratejik planı 2015-2019).

Adli mekanizmaların sadece yararlanıcıları için erişilebilir ve kullanılabilir olmasının yanı sıra, adli hizmetlerin kalitesinin de kullanıcıların memnuniyetini sağlayacak kadar yüksek olması gerektiği öne sürülmektedir. Bu noktada, adli masraflar, işlemlerin süresi ve hızı, süreç boyunca kullanılan dil ve kararların uygulanabilirliği, sistemin işleyişine ilişkin değerlendirmelerde öne çıkan meseleler olmuştur (Kalem Berk, 2012).

Aşağıda usulden reddedilen davalara örnek olması açısından bir davaya ilişkin gözleme yer verilmiştir.

[192] Süreyi geçtiği için tanık beyan edememiş taraflar. Duruşma salonunda sadece davacı kadın vardı. Tarafların avukatı yok. SİR okundu, kadının rapora itirazı yok. Kadının beyanı: "2 yıldır ayrı yaşıyoruz O, annesi ile yaşıyor. Ben reklam sektöründe çalışıyorum. Kendim için hiçbir şey istemiyorum. Oğlum için (9y) nafaka istiyorum." dedi. G.D.: [delil ve tanık beyanlarının süresinde mahkemeye sunulmaması neticesinde davanın usulden reddine karar verildi] (Dosya no, 192, çekişmeli boşanma)

Tablo 16'ya göre, boşanmaya karar verilen davalardan 39 tanesinde velayet konusunda da karar verilmiştir. Buna göre, 33 dosyada velayet anneye verilirken 6 dosyada velayet babaya verilmiştir. Velayetin kadınlara verilmesi bir gereklilik olarak içselleştirilmiş bir uygulamadır. Toplumsal kabuller çocuğun yerinin annenin yanı olduğunu ifade eder.

Kadın, piyasanın temsil ettiği iş alanından dışlanır, ev kadının alanı haline gelir. Kadın, ev içi emeğinin sahibi olarak, ailenin yeniden üretiminden sorumlu olan bireydir (Ecevit ve Karkıner, 2011). Bu sebeple ev işleri ve çocuk bakımı kadının sorumluluk alanındadır. Velayet kararlarında da bu durumun yeniden üretimi söz konusudur.

Ayrıca 2 dosyada ortak velayet talebi söz konusu olmuş, bu taleplerin her ikisi de erkeklerden gelmiş, ancak kadınlar bu talebi reddettiklerini beyan etmişlerdir. Mahkeme kararında ise ortak velayete rastlanmamıştır. Aşağıda tarafların ortak velayete ilişkin beyanlarına yer verilmiştir.

[165] Davacı tarafın (erkek) ortak velayet talebi var. Çocuk şu anda annenin yanındaymış. Kadın, adamın çocukla görüşmesini engelliyormuş. Adam geçici velayetin tedbiren kendisine verilmesini talep etti. Bu aşamada talebi reddedildi. Kadın ortak velayeti kabul

etmiyor. (kadın çok sinirliydi) Hâkim dosyayı mahkeme uzmanlarına yönlendirdi (Dosya no 165, çekişmeli boşanma)

[184] Çekişmeli boşanma. Davalının (erkek) beyanı: "Boşanmayı kabul ediyoruz. Zaten 2009'dan beri ayrı yaşıyoruz. Ben de bir avukatım ve bu tür davalarda çocuğun üstün yararının korunmasından yanayım. Bu yüzden ortak velayet hakkı istiyorum." dedi. Hâkime çocuğunun okul devamsızlık belgesini verdi. Uzman raporuna itiraz ettiğini söyledi (sanırım velayetin anneyle verilmesi yönünde kanaat bildirilmiş raporda) Davacının (kadın) beyanı: "Bir an önce boşanmak istiyorum. Dayak, hakaret, küfür hepsine dayandım, bu aldatma olayına kadar. Evi öylece terk edip gitti, evine bakmadı. Ortak velayeti istemiyorum. Kesinlikle hayatımda bir yetkisi olsun istemiyorum. Konular kişisel ilişki ile halledilir. Onunla sınırlı kalsın. Çocuklarımla ilgili kararları kendi başıma alabilirim. Bugüne kadar yaklaşık 10 yıldır çocukları ile istediği gibi görüşebildi, bundan sonra da böyle devam edebilir." dedi. (Dosya no 184, çekişmeli boşanma)

Tablo 17: 6284 Sayılı Kanun ile Tedbir Kararı Alınma Durumu

6284 Sayılı Tedbir Kararının Alınmış Olma Durumu		
Durumu		
Evet	12	6,0
Hayır	83	41,5
Anlaşmalı	51	25,5
Belirtilmedi	42	21,0
Boşanma Dışında Dava	12	6,0
Toplam	200	100,0

Tablo 17'ye göre, çekişmeli boşanma davalarından 12'sinde 6284 Sayılı tedbir kararının alınmış olduğu belirtilmiştir. 83 dosyada tedbir kararı alınmadığı belirtilirken 42 dosyada konu ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.

5.1.3. Boşanmanın Tarafları: Âdemler ve Havvalar

Evlilik ilişkisi içinde çift ya da karı-koca olarak tanımlanan bireyler, boşanma aşamasına geçtiklerinde dava ilişkisi içinde ele alınırlar ve taraf olarak tanımlanırlar. Çalışmanın bu bölümünde davası görülen taraflar incelenmiştir. Buna göre, davacı ve davalının cinsiyet dağılımı, aile yaşam döngüsünde ailenin konumu, müşterek çocuğa sahip olma durumu, müşterek çocuk sayısı ve müşterek çocuğun reşit olma durumu, şu anda ikame ettikleri yer, evlilik devam ederken başka bir ilişkilerinin ve bu ilişkiden çocuklarının olma durumu, en son nasıl ayrıldıkları ve kadının eşinin soyadını kullanma talebi üzerinde durulmuştur.

Boşanmak isteyen bireylerin; adları, cinsiyetleri, yaşları, meslekleri ve sosyal sınıfları değişmektedir fakat hepsinin ortak bir yönü vardır, evliliklerinin yolunda gitmemesi ve boşanma davalarının tarafı olmaları. Aşağıda boşanma davaları yargı sürecinde olan taraflara ait ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 18: Davacı ve Davalının Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Davacı		Davalı	
	Sayı	%	Sayı	%
Kadın	137	68,5	63	31,5
Erkek	63	31,5	137	68,5
Toplam	200	100,0	200	100,0

Hukuksal bir kişiliğe sahip olmak, en genel ifadesiyle, haklara ve yükümlülüklerle sahip bir özne olmak demektir. Kişi yani hukuk öznesi hem hakların hem de yükümlülüklerin sahibidir (Işıқтаç ve Koloş, 2017). Hukuk öznesi olarak tanımlanan kişi, bu sorumluluk ve yükümlülükleri ile birlikte dava sürecinde farklı bir tanımlanın içinde yer alır. Davada, mahkemeden hukuki koruma isteyen tarafa “*davacı*”, davacının karşısında yer alan, yani aleyhine dava açılmış olan kişi de “*davalı*”dır (Aybay ve diğerleri, 2018).

Tablo 18’e göre, boşanma davalarında kadınların %68,5’i davacı olurken %31,5’i davalı konumundadır. Erkekler de ise durum kadınların tam tersidir. Çoğunlukla kadınların davayı açan taraf olması önemlidir. Aşağıda kadın ve erkeklerin dava açma davranışı üzerine değerlendirmede bulunulmuştur. Ancak burada ayırım yapılması gereken önemli bir noktanın altını çizmekte fayda vardır. Tarafların boşanma davası açmaması boşanmayı istememe durumu ile aynı şeyi ifade etmez. Boşanmayı kabul etmeme başka bir noktadadır. Bu konu boşanma sürecinde çatışma konuları bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Ülkemizde 1966 yılına kadar erkek davacılar çoğunlukta olduğu halde kadın davacı sayısı giderek artmıştır. Yakın zamanlara kadar istatistiksel veriler, birçok ülkede erkek davacıların daha fazla olduğunu gösterdiği halde son yıllarda bunun tersi bir oranın ortaya çıktığı görülmektedir (Işıқтаç ve Koloş, 2017).

Asliye hukuk mahkemelerinde yargılama sürecine ilişkin bir araştırmada, kadın ve erkeklerin davacı olarak yer aldığı dava tiplerine yer verilmiştir. Buna göre, kadın ve

erkekler asliye hukuk mahkemelerini en çok aile ile ilgili konularda kullanmaktadırlar. Kadınların ise bu amaçla mahkemelerden erkeklere göre daha çok yararlandığı gözlemlenmiştir. Tek başına boşanma davalarına bakıldığında, bu davaların %65’inde kadınların davacı olduğu bulgusu yer almaktadır (Elveriş ve diğerleri, 2009). Bu bulgu, araştırmanın bulguları ile uyumludur.

Son yıllarda eşler arasında daha çok kadınların boşanma davası açması; kadınların gün geçtikçe özellikle genç nüfusta ekonomik bağımsızlık kazanmaları, nafaka hakkının sağlanması, değişen evlilik ve boşanma algısı, kadının güçlenmesi ve erkeğin evlilik sorunlarına yönelik algısının farklı olması gibi pek çok farklı boyutlarda ele alınabilir. Işıқтаç ve Koloş (2017)’a göre; yeni modern kadın, her ne pahasına olursa olsun evli kalmaya razı olamamaktadır. Bunun, bir diğer evlenmeyi olanaklı görmesi veya evli olmaksızın da ekonomik ve toplumsal statüsünü sürdürebilmesi gibi olanaklarla orantılı olduğu da görülmektedir. Ancak, “her zillete katlanıp, ayrılmamak kadın için bir fazilet” olmaktan çıkmıştır. (Işıқтаç ve Koloş, 2017).

Kadınların neden daha çok davacı konumunda olduğunu açıklayıcı bir diğer yorum ise, boşanma davasının, dava hakkına sahip olan eş tarafından, diğer eşe karşı açılıyor oluşudur. Başka bir deyişle, boşanma davasında davalı, özel boşanma sebebindeki olguyu veya olayı yaratmış olan, evlilik birliğinin temelinden sarsılmasında diğer eş, fiilen ise temelden sarsılmanın doğmasında daha fazla kusurlu olan eştir (Akıntürk ve Ateş, 2016). Boşanma sebepleri (şiddet, aldatma, tehdit, hakaret, eve para getirmeme, eve gelmeme, alkol-madde kullanımı vb) düşünüldüğünde, bu sebeplerin büyük çoğunluğunun erkek kaynaklı olarak geliştiği ve kanun önünde “kusurlu eş” olmaları dava açma hakkını kadına devrediyor gibi görünmektedir.

Davacı ve davalı olma durumlarını yorumlamak ayrıca müdahalenin birey açısından etkisine de vurgu yaptığı için önemlidir. Yolun hangi tarafında durdukları yolculuğun seyrini değiştirir.

Boşanma arabuluculuğu araştırmacıları, her iki taraf tarafından veya tek taraflı olarak başlatılan boşanmalar arasındaki farkları da incelediler (Emery 1995; Bickerdike and Littlefield 2000; akt: Baitar ve diğerleri, 2012). Belirli bir biçimde, dava sürecini

başlatmayanların boşanma kararıyla boğulma ihtimalinin daha yüksek olduğu ve eski eşe karşı çözülmemiş yoğun bağlanma duyguları yaşadığı görülmüştür. Buna karşılık, dava sürecini başlatanların boşanmaya uyum sağlamak için daha fazla zamanları olduğu ve dolayısıyla ilişkinin değişen sınırlarına uyum sağlama konusunda daha az zorluk yaşadıkları bulunmuştur. (Emery 1995; Kruk 1998; akt: Baitar ve diğerleri, 2012). Genel olarak, dava sürecini başlatanlar ve başlatmayanlar, boşanma müzakere sürecini farklı bir biçimde tecrübe eder (Baitar ve diğerleri, 2012).

Tablo 19: Aile Yaşam Döngüsünde Ailenin Konumu

Aile Yaşam Döngüsü	Sayı	%
Yeni Evli Aile	57	32,8
Çocuğu Olan Aile	96	55,2
Ergen Çocuğu Olan Aile	9	5,2
Çocukların Evden Ayrılışı	8	4,6
Yaşlı Aile	4	2,3
Toplam	174	100,0

Boşanma davalarında dikkat çeken bir diğer önemli veri de boşanan çiftlerin aile sistemine ne kadar süre dâhil oldukları ile ilgilidir. Pek çok çalışma çiftlerin evliliklerinin hangi yıllarında boşanmaya karar verdiklerini ortaya koymaktadır.

TÜİK 2018 verilerine göre, boşanmaların 2017 yılında %38,7'si evliliğin ilk 5 yılı, %20,7'si ise evliliğin 6-10 yılı içinde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2018). Tablo 19'a göre ise, davaları devam eden tarafların %55,2'si çocuğu olan aile gurubuna aitken, bunu %32,8 ile yeni evli aileler takip etmektedir.

Tablo 20: Tarafların Müşterek Çocuklarının Olma Durumu

Müşterek Çocuk	Müşterek Çocuğa Sahip Olma Durumu			
	Sayı	%		
Evet	116	58,0		
Hayır	58	29,0		
Belirtilmedi	26	13,0		
Toplam	200	100,0		
Sayı	Müşterek Çocuk Sayısı		18 Yaş Altı Müşterek Çocuk Sayısı	
	Sayı	%	Sayı	%

1,00	69	59,5	74	69,2
2,00	39	33,6	28	26,2
3,00	6	5,2	5	4,7
4,00	2	1,7	0	0,0
Toplam	116	100,0	107	100,0

Tablo 20'ye göre, çiftlerin %58'inin çocuğu vardır. Buna ek olarak %59,5'nin bir tane çocuğu varken %33,6'sının iki tane, 6,9'nun ise üçten fazla çocuğu vardır.

Tablo 21: Tarafların Şu Anda İkame Ettikleri Yer

İkamet	Kadın		Erkek	
	Sayı	%	Sayı	%
Aile Konutu	21	33,9	33	57,9
Kök Aile Yanı	30	48,4	9	15,8
Kardeş Yanı	1	1,6	2	3,5
Çocuklarının Yanı	2	3,2	1	1,8
Yeni Bir Ev Kira	6	9,7	12	21,1
Sığınma evi	1	1,6	0	0,0
Başka Biri ile Yaşıyor	1	1,6	0	0,0
Toplam	62	100,0	57	100,0

Yukarıda yer alan tablo 21, boşanma sürecinde çiftlerin ikame ettikleri yer ile ilgilidir. Ancak duruşma esnasında mahkemeye sözlü olarak sunulan bilgilerden elde edilen verilere bağlı kalındığından 200 dosyanın 62 tanesinde tarafların şu anda ikame ettikleri yere ilişkin bilgilere ulaşılmıştır. Buna göre, kadınların %48,4'ü bu süreci **kök ailelerin** yanında atlatırken, %33,9'u aile konutunda kalmaya devam etmektedir. Erkeklerde ise bu durum biraz daha farklıdır. Erkeklerin %57,9'u **aile konutunda** kalmaya devam ederken %21,1'i yeni bir evde kirada yaşamayı tercih etmektedir. Yalnızca %15,8'i kök aile yanında yaşamaktadır.

Boşanmaya giden yolda kadınların en büyük destekçileri kök ailelerdir. Baba evine dönmek kadınlara, aile konutunda kalmak erkeklere özgüdür. Toplumsal cinsiyet paradigması içinde erkeğe atfedilen “Ceketimi alırs evi terk ederim” deyişinin gündelik hayatta karşılıksız kalması, kadına “Baba evine dönme” nin kapılarını açmaktadır.

Yapılan başka bir araştırmada kadınların, boşandıktan sonraki yaşam alanları belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların %45,7'si “Babamın, annemin evine giderim”, % 22,0'si “Evimde otururum, hiçbir yere gitmem”, %14,2'si “Ev tutar, yalnız yaşarım”, % 8,3'ü “Çocuklarımın yanına giderim”, %3,3'ü “Çalışır, ayaklarımın üstünde

dururum” demişlerdir. Boşanmaları durumunda evli kadınların yaşamlarını sürdürmek istedikleri mekânlar konusundaki eğilimleri bize, Türk toplumunda en dayanılacak/güvenilecek kurumun aile ve akrabalık sistemi olduğunu ortaya koymaktadır. “Arkamda kapı gibi ailem var,” deyişi de bu yargımızı desteklemektedir (Çakır, 2012).

Tablo 22: Tarafların Ayrılma Biçimi

Taraflar Nasıl Ayrılmış	Sayı	%
Taraflardan Biri Kök Ailesinden Birini Çağırması	12	22,6
Taraflardan Biri Evden Ayrılmış	31	58,5
Erkeğin Ailesi Kadının Eşyalarını Kapının Önüne Koymuş	1	1,9
Erkeğin Babası Kadının Ailesini Arayıp Haber Vermiş	2	3,8
Karakola Gitmişler Taraflardan Biri Uzaklaştırma Kararı Almış	7	13,2
Toplam	53	100,0

Duruşmada dinlenen tanıkların beyanlarından elde edilen bilgiler ışığında 53 duruşmada tanıklar, duruşmanın içeriği gereği, tarafların en son nasıl ayrıldıklarına ilişkin beyanda bulunmuşlardır. Tanıkların bazıları bizzat son ayrılığa şahit olduklarını belirtirken bazıları taraflardan duyduklarını beyan etmişlerdir.

Buna göre tarafların yarısından fazlası, %58,5’lik kısmı, taraflardan birinin evden ayrılması ile fiziksel ayrılığı deneyimlerken bunu %22,6’lık bir oranla taraflardan birinin kök ailesini çağırması izlemektedir. %13,2’lik kısımda ise tarafların fiziksel ayrılıkları devlet kontrolünde gerçekleşmiş ve erkek uzaklaştırma kararı almıştır.

Kuramsal Çerçeve bölümünde ayrıntılı olarak ele alınan boşanma süreci modellerinde de bahsedildiği gibi, ilişkinin dağılma evreleri vardır. Araştırmacılar bu evreleri farklı şekillerde sınıflandırmışlardır. Örneğin, Duck (1984; Weber ve Harvey, 1994; akt: Dönmez ve diğerleri, 2009) çözülme evresi, iç ruhsal evre, ikili evre, toplumsal evre ve son olarak da kefenleme evrelerinden söz eder. Çiftlerden birisinin ilişkide doyumsuzluk yaşamaya başlayan dağılma süreci nihayetinde ilişkideki kişilerin kendi yollarına gitmelerine izin verilerek en sonunda hesabın bitirildiği kefenleme evresi ile sona erer. Kuşkusuz kefenleme evresi ayrılığın fiziksel olarak da görünür hale geldiği

ve çiftlerin yollarını ayırdığı evredir. Tüm diğer evrelerde olduğu gibi fiziksel ayrılık evresi de çiftlerin yaşam stillerine, aile yapılarına, kök aile sınırlarına, menfaatlerine, yaş ve cinsiyetlerine, çocuk sahibi olma durumlarına, çocuklarının yaşlarına, aile yaşam döngüsündeki konumlarına, evlilik sürecinde içinde buldukları çatışma konularına ve bu yaşanan çatışmaların sıklık, yoğunluk ve düzeyine göre farklılık göstermektedir.

Bu bilgiler ışığında, boşanma sürecinde tarafların yaşadıkları çatışma deneyimlerinin somut olarak resmedilmesi amacıyla aşağıda mahkeme huzurunda dinlenen tanıkların, tarafların nasıl ayrıldıklarına ilişkin beyanları aktarılmıştır.

Birinci ve ikinci vaka (dosya no 101 ve dosya no 98), taraflardan birinin (kadın), kök ailesinden birini çağırması ile ilgili örneklerdir.

[101] “...Önceden giderken de eşime kardeşim hastanede diyerek gitmişim, gizlemişim. İçim rahat etmedi. Geldiğimde eşime olanları anlattım. Tekrar Koçhisar'a gittik. Babası kızımı aradı, o evden çıksın [damadından bahsediyor] benim elimi kana bulamayın dedi. Biz gittiğimizde damadım evde yoktu. Karakola gittik gerekli işlemleri yaptırдық, Ankara'ya döndük...” (Dosya no 101, çekişmeli boşanma, davacı kadının annesinin tanık olarak beyanı)

[98] “Babası (adamın) bir suçtan dolayı tutuklanmıştı, bu yüzden kızım da tehdit ediliyordu. Bunun üzerine kızımı eve getirdim. Kızım eve geldikten sonra aynı gün dayısı ve kız kardeşi (adamın) geldiler, evin anahtarını istediler. Kızım da hiç tepki göstermeden evin anahtarını verdi. Daha sonra hiçbir şekilde iletişim kurulmadı (Dosya no 98, çekişmeli boşanma, davacı kadının annesinin tanık olarak beyanı)

Bir diğer vakada, davacı kadının eşinin şiddetine maruz kaldığı ve bu şiddet neticesinde anne-babası tatilde iken hiçbir eşyası olmadan onların evlerine sığındığı ifade edilmiştir.

[81] "2016 Haziran'da ayrıldılar. Haziran'da biz tatildeyken kızım üstündeki kıyafetleriyle benim evime kendisini zor atmış. Evdeki eşyaları kırmış, parçalamış (damadından bahsediyor). Eylül-ekim aylarında kızımın eşyalarını almaya eve gittik, kızımın eşyalarını bantlamış, kolilemiş. (Dosya no 81, çekişmeli boşanma, davacı kadının annesinin tanık olarak beyanı)

Aşağıda yer alan iki vakada ise, kadın aile yakınlarına haber vererek onlardan yardım istemiştir.

[82] "Son tartışma dışında her ailede olan sorunları vardı. Son olayda, yeğenim aradı. Abimle gittim. Gittiğimizde odanın camı kırılmıştı. Eli kesilmişti, yaralıydı. Küfürler ediyordu. Ortamın hala gergin olduğunu görünce, abisini aradık. Taraflar bu olaydan sonra bir araya gelmediler. (Dosya no 82, çekişmeli boşanma, davacı kadının erkek kardeşinin tanık olarak beyanı)

[55] "Daha evleneli 1 yıl olmamıştı. Gece beni aradı. Ercüment benim kafamda sazı kırdı, beni öldürecek dedi. Telefonu kapatmamasını söyledim. Kayınvalidesi kapıya geldi. Ercüment bir daha seni dövmeyecek kapıyı aç dediğini duydum kayınvalidesinin. Ama kuzenim kapıyı açmadı. Babası sabah Ercüment ile birlikte Gamze'yi benim evime getirdi. 50 tl verdi. Babası, "Biz boşanma davası açacağız" dedi. 1 hafta sonra baba, biz bütün eşyaları hazırladık senedi imzalayın dedi. Gamze ile imzalamadık. Babası, bu iş artık bitti dedi." (Dosya no 55, çekişmeli boşanma, davacı kadının akrabasının tanık olarak beyanı)

Bazı vakalarda ise, kadınlar tek başlarına evden kaçmak konusunda yeterli güce sahip olamamakta ve aile yakınlarından destek istemektedirler. Ancak bu vakalarda dikkat çeken konulardan birisi de, kadını kurtarmak için tarafların evlerine giden aile yakınlarının da erkek şiddetine maruz kaldıklarını beyan etmeleridir.

[89] "... En son ablamla tartıştılar, bana bıçak ve silah çaktı. Kim önüme gelirse öldürürüm dedi. En son polisi aradık. Uzaklaştırma kararı aldı." (Dosya no 89, çekişmeli boşanma, davacı kadının erkek kardeşinin tanık olarak beyanı)

[136] "... En son, kızım ağlayarak telefon etti. Evlerine gittim, kızım yatak odasında ağlıyordu. Sonra kayını sinirle geldi. Normalde kızımı severdi. O, evde yoktu (damadını kastediyor) Kayınpeder ve kayınvalidesi vardı. Kayını karşı apartmanda oturuyordu. Kayını, küfürler ederek al kızını git dedi. Ortaya küfrediyordu. (Burda hâkim kime diye ısrarla sordu) Kayınvalidesi naylon poşet verdi. Çıkmamız için acele ediyorlardı. Eve polis çağırdım, polis gelmeden evden çıktık. Damat ortada yoktu. Kayınvalide, kayınpeder torunu da ite ite haydi kızım gidin diyordu. Kızımın evden son ayrılışı bu" (Dosya no 136, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davacı kadının annesinin tanık olarak beyanı)

Son vakada ise, evden ayrılmak konusunda kendisinde yeterli gücü bulamayan kadın kuzeninden yardım istemiştir.

[146] "...En son ben aldım. Gizli bir facebook hesabı varmış. Beni oradan eklemiş. Oradan yazıştık. Çık gel dedim. Bunun akli ermez (kadından bahsediyor). Gel ben seni kurtarırım dedim. Dışkapı hastanesinin önüne randevu verdim. Takip ederlerse kalabalık bir yer olsun istedim. Geldi. O günden sonra bir daha görüşmediler." (Dosya no 146, çekişmeli boşanma davası, tahkikat aşaması, davacı kadının dayısının kızı-kuzeninin tanık olarak beyanı)

Yukarıda fiziksel ayrılığa ilişkin verilen vaka örnekleri birbirlerinden farklıdır. Ancak tek bir ortak özellikleri vardır. Evden kendisi ya da yakınlarının desteği ile ayrılan kadınların hiçbiri (kendi istekleriyle ya da karşı taraftan bir adım gelmemesi neticesinde) bir daha evlerine dönmemişlerdir. Bu durumu tanık olarak dinlenen davacı kadının annesi şu şekilde dile getirmiştir:

[136] Sonra hiç aracı göndermediler..." (Dosya no 136, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davacı kadının annesinin tanık olarak beyanı)

Tablo 23: Davanın Nev'i ile Kadının Eşinin Soyadını Kullanma Talebi

Davanın Nev'i	Kadının eşinin soyadını kullanma talebinin olma durumu		
	Evet	Hayır	Toplam
Çekişmeli	1	136	137
Anlaşmalı	2	49	51
Toplam	3	185	188

Tablo 23'e göre, duruşmaların 3 tanesinde kadınlar, boşanma sonrası eşlerinin soyadını kullanmak istediklerini beyan etmiş, erkekler de bu talebi kabul etmişlerdir. Boşanma sonrası erkeğin soyadını kullanma istediğinden 1 tanesi çekişmeli boşanmada gündeme gelirken 2 tanesi anlaşmalı boşanmada gündeme gelmiştir.

Boşanma halinde kadın, evlenme ile kazandığı kişisel durumunu korur; ancak, evlenmeden önceki soyadını yeniden alır. Kadının, boşandığı kocasının soyadını kullanmakta menfaati bulunduğu ve bunun kocaya bir zarar vermeyeceği ispatlanırsa, istemi üzerine hâkim, kocasının soyadını taşımasına izin verir. Koca, koşulların değişmesi halinde bu iznin kaldırılmasını isteyebilir (TMK, m. 173).

Kadınlar evlenince eşinin soyadını almak zorunda bırakılırken, boşanınca da kural olarak önceki soyadına dönmek zorunda bırakılmaktadır. Bu düzenlemenin temelinde kadının hangi soyadını taşıdığına kadın açısından değil, sadece erkek açısından önemli olduğu fikri yatmaktadır. Bu düşünce ise kadının kendi başına özel yaşamını, ilişkilerini ve böylece kimliğini biçimlendirme ve geliştirme hakkının yok sayılmasına yol açmaktadır (Yücel, 2018).

Aile hukukunda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir görünümü ailenin ismine, yani soyadına ilişkindir. Birçok aile hukuku düzenlemesinde ailenin ismi, ev reisi olan erkeğin soyadına göre belirlenmektedir. Kadın evlilik sözleşmesiyle birlikte kocasının soyadını almaktadır. İkinci kuşak kadın hareketi kadınların evlilikle birlikte doğumla edindikleri soyadlarını bırakmalarını sorgulamaya başlamıştır. Bu konuda önemli kazanımlar elde edilmiştir. Günümüzde aile hukuku düzenlemelerine baktığımızda evli kadının soyadına ilişkin farklı düzenlemelerle karşılaşmaktayız. Örneğin Kıta Avrupa'sı hukuk sistemine dâhil Fransa'da evlilik sözleşmesi soyadı değişikliğini gerektirmez ve eşlerin ortak bir soyadını sürdürme zorunluluğu yoktur. Kadınlar kocalarının soyadını

alma hakkına ya da bu soyadını kendi adlarına ekleme olanağına sahiptirler. Erkek de kadının kendi adına ekleyebilir, ama onun soyadını alamaz. (Göztepe, 1999; akt: Ecevit ve Karkıner, 2011).

5.1.4. Çatışmanın Polinatörleri ⁵: Tanıklar

İki kişi evlendiğinde, yeni bir ev kurarlar ancak evlerinin kapısı sokağa değil topluma açılır. Kapısı topluma açılan bir evde mahremiyeti korumak her zaman kolay görünmemektedir. Bazen çok uzaktaki bir akraba yatak odası konularından bile haberdardır ve her zaman en son babalar duymaz. Tanıkların beyanları klişeleri bozar. Aşağıda modern zamanların konusu haline gelen “mahremiyetin” bazı evliliklerde hiç var olmadığına ilişkin örnek olması açısından bir babanın beyanlarına yer verilmiştir.

[200] "...Yatak odasında geçenleri başkalarına anlatıyormuş (adamdan bahsediyor) Dayısı beni arayarak ayrı yatıyorlarmış, ilişkiye girmiyorlarmış diye söyledi bana." dedi. (Dosya no 200, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davalı kadının babasının tanık olarak beyanı)

Tanıklar, evin içindedir. Her olaya birebir şahit olmasalar da mutlaka yaşanan olaylara ilişkin bir duyumları ya da en azından mutlaka bir yorumları vardır. Ancak bu yorumlar her zaman çiftlerin omzunda bir destek eli olarak değil bazen de sırtında bir bıçak izi olarak belirebilir.

Tanıkları belli kalıplar içinde tanımlamak zordur. Ancak hukuk sistemi içinde tanıklık müessesesi belli sınırlar içinde çerçevelendirilmiştir. Hukuk sistemi içerisinde tanık gösterme şekli HMK m.240'da ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Buna göre, *davada taraf olmayan kişiler tanık olarak gösterilebilir. Tanık gösteren taraf, tanık dinletmek istediği vakıayı ve dinlenilmesi istenen tanıkların adı ve soyadı ile tebliğe elverişli adreslerini içeren listeyi mahkemeye sunar. Bu listede gösterilmemiş olan kişiler tanık olarak dinlenemez ve ikinci bir liste verilemez.* Tarafların tanık listesinde vermiş

⁵ Polinatör (Pollinator): Polen taşıyıcı. Bu ifade yazar tarafından tanıkları betimlemek üzere kullanılmıştır. Yazar, tanıkların çatışma konularını diğer insan gruplarına aktardığını ve böylece çatışma konularının hem seyrine hem de yoğunluğuna etki ettiklerini belirterek bu durumu polinatör böceklerin(örn: arı) polen taşımaya benzetmektedir.

olduğu kişilerin dinletilmesinden vazgeçme hakkı saklı olmak üzere bu hak karşı tarafın muvaffak olmasını gerektirmektedir.

Tanık dinlenmeden hemen önce hâkimler, HMK 256. maddesi gereğince; *gerçeği söylemesinin önemi, gerçeği söylememesi halinde yalan tanıklık suçundan dolayı cezalandırılacağı, doğruyu söyleyeceği hususunda yemin edeceği, kendisinin (hâkimin) izni olmadan mahkeme salonunu terk edemeyeceği ve gerekirse diğer tanıklarla yüzleştirileceğini* tanığa ifade ederler. *Tanık dinlenilmeden hemen önce tanığa yemin ettirilir* (HMK m.258/1) *ve yemin edilirken hâkim de dâhil olmak üzere salonda bulunan herkes ayağa kalkar* (HMK, m.258/2). *Hâkim, tanığa “Tüm kutsal saydığın değerler adına gerçeği ancak gerçeği söyleyeceğine yemin ediyor musun? diye sorar ve tanık da “Evet ediyorum” şeklinde cevap verir* (HMK, m. 258/3).

Eğer taraflardan birisi talep etmemiş ya da hâkim takdir etmemişse duruşmalar aleni bir şekilde yürütülür. Bu sebeple duruşma salonuna isteyen herkes girebilir. Ancak tarafların mahkemeye tanık olarak ibraz ettikleri kişiler eğer tanıklıklarını henüz yerine getirmedilerse duruşma salonuna giremezler. Tanıkların duruşmada dinlenecekleri tarih bir önceki celsede belirlenir. Gelen tanıklar duruşma salonunun dışında bekletilir. Her biri sıra ile içeri alınır. Usule göre, tanık dinlenilmesine önce davacının tanığından başlanır. Tanık dinlenme usulü anlatıldıktan sonra aşağıda tanıklara ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 24: Tanıklara İlişkin Veriler

Tanık	Davacı Tanığı				Davalı Tanığı				Toplam			
	Kadın		Erkek		Kadın		Erkek		Kadın		Erkek	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	40	29,2	16	25,4	13	20,6	19	13,9	53	26,5	35	17,5
Hayır	97	70,8	47	74,6	50	79,4	118	86,1	147	73,5	165	82,5
Toplam	137	100,0	63	100,0	63	100,0	137	100,0	200	100,0	200	100,0

200 duruşmada; 53 kadının ve 35 erkeğin tanığı mahkeme huzurunda dinlenilmiştir. Ancak taraflar mahkemeye birden fazla tanık bildirdikleri ve her bir duruşmada en az bir tanık dinlenildiği için toplamda dinlenen tanık sayısı 143'tür. Bu 143 tanıktan 87'si kadının, 56'sı ise erkeğin tanığıdır. Kadınlar davacı olduklarında davalı olduklarına

oranla daha çok tanık dinletirken erkeklerin davacı ve davalı olduklarında dinlettikleri tanık sayısı birbirine eşittir.

Tanıkların dinlenilmesi, tarafların kendi iddialarını savunmaları ve mahkeme huzurunda haklı olduklarını ispatlamaları açısından oldukça önemlidir. Çünkü tanıkların beyanları davanın sonucunu etkiler. Ancak mahkeme huzurunda bu beyanların güvenilirliği, tanığın birebir şahit olduğu görgüye dayalı olayları (eye witness) anlatmasına bağlıdır. Aksi takdirde tanığın sadece duyduklarını anlatması önem teşkil etmemektedir. Ancak yine de davanın tanık deliline dayanması bazı zorlukları gündeme getirmektedir. Görüşmecilerden Hâkim C, bu zorlukları aşağıdaki gibi değerlendirmektedir.

"Tabii, tek tanık deliline dayanıyoruz. Tanıklar genellikle kişilerin yakınları oluyor. Herkes kendi tarafından tanıklık yapmaya başlıyor. Bu yüzden bizim süreçte en çok kusur yönünde sıkıntılarımız oluyor, çünkü herkes kendi tarafının tanığı olduğu için kusurda sıkıntı yaşıyoruz. Yani tanıkların burada daha objektif, daha tarafsız tanıklık yapmaları gerekiyor." [Hâkim C; K; 57; Hakimler]

Çiftler, mahkeme sistemini evlilik savaşını devam ettirmek için kullandıklarında, çocukların, geniş ailenin ve arkadaşların taraf olmaya zorlandıkları uzun süreli bir "soğuk savaş" (Salts ve Smith, 2013) başlar. Bundan sonraki iki tabloda tarafların bu soğuk savaşa kimleri dâhil ettikleri incelenecektir.

Tablo 25: Tanık-Kök Aile

Tanık	Davacı Tanığı		Davalı Tanığı		Toplam			
	Kadın Sayı	Erkek Sayı	Kadın Sayı	Erkek Sayı	Kadın Sayı	%	Erkek Sayı	%
Anne	9	2	3	5	12	26,1	7	41,2
Baba	8	0	7	1	15	32,6	1	5,9
Abla	8	2	2	3	10	21,7	5	29,4
Ağabey	6	3	3	1	9	19,6	4	23,5
Toplam	31	7	15	10	46	100,0	17	100,0

Tarafların mahkemeye sundukları tanık listesi yelpazesinin büyük bir kısmını kök aileleri oluşturur. Ancak kök ailelerin tanık olarak gösterilmesi kadınlar ve erkekler açısından farklılık göstermektedir. Kadınlar, mahkemeye 46 kök aile üyesini, erkekler toplamda 17 kök aile üyesini tanık olarak bildirmiştir. Kadınlarda kök aile içinde baba daha çok tanık olarak dinlenirken, erkeklerde baba en az tanık olarak dinlenen kök aile üyesi olmuş, erkeklerde en çok anne dinlenilmiştir.

Aleyhe beyanda bulunan tanıklar, gizli düşmanlardır. Duruşma salonları yeni düşman kazanmak için en uygun mekânlardan biridir. Tanık olmak taraf olmayı gerektirir. Aşağıda davanın tarafı haline gelmiş bir tanığın beyanına yer verilmiştir.

[43] Hâkim adamın ismini söyleyerek soru yöneltirken "ismini bile duymak istemiyorum", dedi tanık. Hâkim: "**Önce anlaşalım, boşanan sen değilsin.** Bu şekilde konuşursan tanıklığına itibar etmem, davalı ile husumetin var diye düşünürüm, tarafsızlığın kalmaz" dedi. Bundan sonra tanık beyanı: "Davalı eşine ve çocuğuna ilgisiz bir babadır. Davacı ev hanımı, herhangi bir işte çalışmaz. Müşterek çocuk öğrencidir" dedi. (Dosya no 43, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davacı kadının ablasının tanık olarak beyanı)

Tanıklara ilişkin gizli düşmanlıklar ayrıca görüşmelerde de gündeme gelen konulardan birisidir. Görüşmecilerden Turuncu, tanıklık konusunda eşinin tanıklarına yönelik olarak geliştirmiş olduğu olumsuz duyguları belirtirken örneğin tanıkları yalancılıkla itham etmektedir.

"Berbat. Yani şahitlik yapıyorlar, yalancı şahitlik. Tamam, ben vekil tayin etmişim, benim avukatım var, ama bir de boşananlara, boşanmak isteyen, bir de istemeyene sorulsa veya herkesin dediğine inanılmasa. Benim eşimin şu an yazdırdığı şahitlerin hepsi yalancı şahitlik yaptı. Hepsi." [Turuncu; E; 43; boşanmanın tarafları]

Tanıkların tanıklıklarından memnun olmayan taraf her zaman boşananlar olmayabilir. Bazen de avukatlar tanıkların beyanları ile ilgili sorun yaşayan taraf olabilmektedirler. Örneğin Avukat C bir davada tanıkla ilgili yaşadığı bir deneyimi aşağıdaki şekliyle aktarmaktadır.

"Çok yaşlıydı bir amcam boşanma davasında. Duruşmaya girmeden önce dedim ki, "Senin tanıklık edeceğin konu ne?" "İşte, şu şu konu" dedi. Tamam, güzelmiş, "Daha fazla konuya girme" dedim. Bu kadarını anlat yeterli, çünkü çok fazla uzatıyorlar. Girdik, amcam terledi, ofladı, pufladı. Benim "Anlatma" dediğim konuları anlattı, "Anlat" dediklerim kaldı. Soru soruyorsun, bu defâ tanığı yönlendiriyor diyor karşı taraf." [Avukat C; K; 47; Avukatlar]

Tablo 26: Tanık-Akraba, Eş dost, Arkadaş

Tanık	Davacı Tanığı		Davalı Tanığı		Toplam			
	Kadın Sayı	Erkek Sayı	Kadın Sayı	Erkek Sayı	Kadın Sayı	%	Erkek Sayı	%
Hala	1	1	0	2	1	2,4	3	7,7
Teyze	1	0	0	1	1	2,4	1	2,6
Kuzen	4	1	1	0	5	12,3	1	2,6
Görümce	1	0	0	0	1	2,4	0	,0
Gelin	3	0	0	0	3	7,3	0	,0
Enişte-Kayın-Bacanak	2	1	0	0	2	4,9	1	2,6

Arkdaş-İş ark.	8	9	2	9	10	24,4	18	46,0
Komşu	5	2	1	1	6	14,6	3	7,7
Yeğen	0	0	1	0	1	2,4	0	,0
Yenge	1	1	2	0	3	7,3	1	2,6
Uzak akraba	3	2	1	2	4	9,8	4	10,2
Patron	2	0	0	0	2	4,9	0	,0
Aile Dostu	2	0	0	2	2	4,9	2	5,1
Şimdiki eşi	0	1	0	0	0	,0	1	2,6
İlk eşinden çocuk	0	3	0	0	0	,0	3	7,7
Öğrencisi	0	0	0	1	0	,0	1	2,6
Toplam	33	21	8	18	41	100,0	39	100,0

Tarafların mahkemeye beyan ettikleri diğer tanıklara ait bilgiler ise tablo 26'da verilmiştir. Buna göre, kadınların ve erkeklerin kök aileden sonra tercih ettikleri tanıklar arkadaşlarından ve özellikle iş arkadaşlarından oluşmaktadır. Kadınlar arkadaştan sonra komşularını ve kuzenlerini tanık olarak gösterirken, erkekler tanık olarak arkadaştan sonra uzak akrabaları tercih etmektedir. Tanıkların kim olduğu ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde bazı grupların sadece kadınlar, bazı grupların ise sadece erkekler tarafından tanık olarak gösterildiği görülmektedir. Buna ek olarak yakın akraba sınıfına giren amca ve dayının listede yer almaması dikkat çekicidir.

Her ne kadar tanıkların belirlenmesinde tarafların mahkemeye sunduğu tanık listesi dikkate alınsa da yasa gereği, *mahkeme, gösterilen tanıklardan bir kısmının tanıklığı ile ispat edilmek istenen husus hakkında yeter derecede bilgi edildiği takdirde, geri kalanların dinlenilmemesine karar verebilir* (HMK, m. 241). Bazı davalarda taraflar 6-6 bazı davalarda daha fazla sayıda tanık listesi sunmuşlardı mahkemeye, ancak hâkimler bahsedecek farklı bir mevzuları yoksa tanık sayısını azaltmaya özen gösterdiler.

[165] Davalı kadın, 13 tanık bildirmiş. Hâkim: "Bu dava kaç yıl sürecek?" (Dosya no 165, çekişmeli boşanma)

Tablo 27: Tanık Dinlenirken Tarafların Sözsüz İfadeleri

Tanık Dinlenirken Taraflar	Kadın		Erkek	
	Sayı	%	Sayı	%
Sinirli	17	33,3	15	40,6
Endişeli	11	21,6	4	10,8
Alaycı	2	3,9	4	10,8
Sakin	5	9,8	11	29,7
Ağlıyordu	4	7,8	2	5,4
Üzgün	11	21,6	1	2,7

Sert	1	2,0	0	,0
Toplam	51	100,0	37	100,0
Sözlü Müdahalede Bulunma Durumu				
Evet	5	9,8	6	16,2
Hayır	46	90,2	31	83,8
Toplam	51	100,0	37	100,0

Tanık dinlenirken, taraflar araya girmek ve kendilerini savunmak isteseler bile yasa çok açıktır. Yasaya göre, *tarafların, tanığın sözünü kesmeleri, söz veya hareketle onu övmeleri veya tahkir etmeleri yasaktır. Buna aykırı davranan taraf veya vekili, hâkimin uyarısına rağmen davranışını devam ettirecek olursa, 79 veya 151nci maddeler uyarınca işlem yapılır* (HMK, 262). Bu sebeple taraflar sözlü olarak müdahale edemedikleri için genellikle içlerindeki hisleri dışarı sözsüz olarak beden dili ve mimiklerle ifade etme eğilimindedirler.

Tablo 27’de tarafların karşı tarafın tanığı dinlenirken sergiledikleri sözsüz ifadeler aktarılmıştır. Buna göre, tanık dinlenirken kadınlar ve erkekler diğer ifadelere oranla daha çok sinirli olma eğilimindedirler. Kadınlar, bunu takiben endişeli ve üzgün olurken erkekler sakin kalmayı tercih etmektedir. Kadınların %7,8’i, erkeklerinse %5,4’ü tanık dinlenirken ağlamışlardır. Genellikle taraflar, çocukları tanık olarak dinlenildiğinde ağlamıştır.

Her ne kadar yasa, tarafların sözlü müdahalede bulunmasını engellese de, tarafların çok az bir kısmı tanıklar dinlenirken sözlü müdahalede bulunmuştur. Sözlü müdahalede bulunan taraflar hâkim tarafından uyarılmıştır. Sadece bir duruşmada hâkim, erkek olan tarafı duruşma salonundan çıkarmıştır.

5.2. TARAFLARIN, HUKUK UYGULAYICILARININ VE MAHKEME UZMANLARININ GÖZÜNDEN BOŞANMAYA DİYAGONAL BİR BAKIŞ: ANLATILMAYAN DURUŞMALARLA KARMA ANALİZ

İnsanlar; hikâye anlatıcıları (storytellers), masal üreticileri (myth-makers), gerçeklikleri çerçeveleyenlerdir (framers of realities). Atalarımız, zamanlarının ilgili gerçekliğini mağaralara çizmişlerdir ve halklar sözlü gelenek, dinsel söylence, tarih ve şiirde neyin

önemli gerçeklik olduğuna dair inançlarını paylaşmışlardır. Antropologlar, söylencelerin daha derin anlamını arayarak toplumların yapısal düzenlemelerini gün yüzüne çıkarırlar. Aileler de kendi sosyal kimliklerini sosyal organizma olarak çerçeveleyen kendi hikâyelerinden doğan dinamik bir resme sahiptirler. Terapiye geldiklerinde, yaşamlarının bu coğrafyasını kendi tanımladıkları gibi getirirler. Sorunları, güçlü yönleri ve olanakları hakkında kendi değerlendirmelerini yaparlar. Terapistten, kendi çerçevededikleri gerçekle ilgili yardım etmelerini isterler. (Minuchin ve Fishman, 2002).

Bu bölüm, boşanma ile ilgili kendi gerçekliklerini çerçeveleyen tarafların yaşamlarının önemli bir dönüm notası olan boşanma hikâyelerini ele almaktadır. Çerçeveledikleri gerçeklik; derinlemesine görüşmelerde elde edilen kendi anlatımları, duruşma gözlemlerinde elde edilen verilerle, tanıkların ve kök ailelerin anlatımlarıyla ve nihayetinde işin ehli hukuk uygulayıcılarının (hâkimler ve avukatlar) ve mahkeme uzmanlarının profesyonel değerlendirmeleri ile karma analiz edilmiş stratejik aile terapisi temelinde toplumsal cinsiyet bakış açısıyla çerçevlendirilmiştir.

Derinlemesine görüşmeler ve duruşma gözlemleri ışığında, tarafların evliliğe karar verme süreçlerinden, “şimdi ve burada” içinde buldukları mahkeme sürecine uzanan zaman dilimini kapsayacak şekilde üç ana tema (evlilik, boşanma ve mahkeme süreci) ve her bir temanın altında alt boyutlar oluşturulmuştur. Ancak çalışmanın odak noktası boşanma sürecinde çatışma yönetimi olduğundan boşanma öncesi ve sonrası konular, sadece boşanma sürecini anlamlandırma noktasında değerlendirilmiştir.

Sırasıyla ilk alt tema, evlilik hakkındaki düşünceleri, bireylerin evliliğe karar verme süreçleri, evlilik sürecinde yaşanan çatışma konuları, çatışmaların ilk ne zaman ve nasıl başladığı, hangi yoğunluk ve sıklıkla devam ettiği, içinde buldukları çatışmaları onarma girişimleri boyutlarını içermektedir. İkinci alt tema; boşanma kararı ile başlamakta ve boşanma sürecinde yaşanan çatışma konuları, bu çatışmalara dâhil olan kök ailelerin konumu ve çatışmaların seyri üzerinde durulmuştur. Son olarak üçüncü bölümde ise, mahkeme sürecinde hukukun uygulanmasında hâkimlerin usulü, bireylerin sahip oldukları ve ihtiyaç duydukları sosyal destek sistemleri, mahkeme sürecine

çocukların katılımı, mahkeme uzmanlarının konumu ve son olarak tüm görüşmecilerin önerilerine yer verilmiştir.

5.2.1. İki İmza, Bir Sözleşme: Evlilik

Sosyal aktörler olarak “şeyler”i, benmerkezci yollarla ve bizim için neler yapabilecekleri açısından görme eğilimimiz vardır. Ancak şeyin kendisine arada sırada bütün bir nesne, kendi gerçeği olan bir şey olarak, gerçekten bakarız. Bazen bir şeyin gerçeğinin ne olduğunu fark ettiğimiz bir an yaşarız ve bu şeyi anlamak için derinlemesine, kendimizi iyice zorlayarak, yeniden ve daha etraflıca bakmamız gerektiğini hatırlarız (Hodder, 2018). Boşanma süreci bu noktada evlilik sürecine dikkatli bir şekilde bakmamızı sağlayan evliliği yeniden değerlendirdiğimiz bir süreçtir. Boşanma süreci, her zaman geçmişe özlemle olmasa bile, evliliği kendi gerçekliği içinde ele anlamamızı sağlar. Evliliğin anlamını sorgulatarak bireyi evliliği bir bütün olarak yeniden ele almaya zorlar. Evliliğin gerçeğinin ne olduğunu fark etmeye ve evliliği derinlemesine, yeniden ve daha etraflıca düşünmeye bir pencere açar. Bu sebeple boşanma sürecini analiz etme üzerine yoğunlaşan bu çalışma, önce evliliğin analizi ile başlıyor.

Martha Fineman şöyle yazmıştır: Evlilik; yasal bir bağ, bir taahhüt sembolü, ayrıcalıklı bir cinsel ilişki, hiyerarşi ve bağlılık ilişkisi, bir kendini gerçekleştirme aracı, sosyal bir yapı, kültürel bir fenomen, dini bir görev, yeniden üretim için tercih edilen birim, yoksulluk ve devlete bağımlılığın sağlanmasının bir yolu, kök aileden bir çıkış yolu, romantik bir idealin gerçekleştirilmesi, doğal veya ilahi bir bağlantı, geleneksel görüşte yer alan ahlaklılığın bir taahhüdü, kişinin cinsel istekliliğini dünyaya tebliğ etmesi arzulan bir statü veya her bir terimin pazarlığa dayandığı tamamen sözleşmeye dayalı bir ilişki anlamına gelebilir (akt: Herring, 2009).

Evlilik yetişkinlik döneminin kutsal amacıdır “*sacred cause*”. Pek çok insan belirli bir yaşa geldiğinde evlenme hayalleri ile büyür. Bunun altında çok masum bir duygu vardır: mutluluk arayışı. Bütün insanların ortak amacı mutluluğu yakalamaktır. Ancak bu büyük mutluluk amacı, gölgelenmez bir mutluluk anlamına gelmemelidir, özellikle

evlilikten bahsediliyorsa. Çünkü evlilik salt kendi başına mutluluk kaynağı olan bir kurum olmaktan uzaktır ve evlilik için sonsuz mutluluktan bahsetmek masal âleminin konusudur.

Görüşülen bireylerin evliliğe dair düşünceleri iki uç noktada yer almaktadır: bir uçta “imkânsız” evlilik, diğer uçta pembe panjurlu huzur dolu bir evde geçen “kutsal evlilik”. Tıpkı “Ah Müjgan Ah” filminde Müjgan ile evlilik hayalleri kurarken Müjgan’ın başka biriyle evlendikten sonra mahalleye döndüğünde Hüsni’nün (Sadri Alışık) Müjgan’a yaptığı konuşmada geçen repliğinde olduğu gibi: “...bütün arzumuz, bütün isteğimiz bir çatı altında beraber olmaktı. Sen ki hususi arabayla atlas yorgan, sırmalı fistan uğruna her şeyleri yakıp paraya gitmiş bir Müjgan’sın. Sen ki ardına dönüp bizlere bakmamıştın bir defa. Sen ki kâğıt paralardan kanat takıp o cehenneme uçmuş Müjgan’sın.”

Yüzlerce filmde süzülen evlilik, yuva kurma özlemleri Yeşilçam etkisi ile birlikte üretilen “kutsal evlilik” algısıyla bireyleri derinden etkilemiş gibi görünmektedir. Görüşmecilerden Turuncu, bu durumu şu güzel özetlemiştir:

"Yani evlilikten beklentim, bir eşin olacak, sevdiğin insanla bir olacaksın, çocuğun olacak, yuvan olacak. Her şeyden uzak kalıyorsun. Evin, yuvan olmasa sokakta geç saatlere kadar sağa gidersin, sola gidersin, ama bir evde bekleyen eşin var, seni bekliyor, yuvan var, evin var, işe gidersin, işten çıkarsın, evine gidersin. Ne bileyim, beklentim bunlardı!" [Turuncu; E; 43; boşanmanın tarafları]

Evliliğin kavramsallaştırılması ve “kutsal” bir kurum olarak algılanması aslında boşanmayı dışlayıcı bir etkiye sahip olabilir mi? Bu aynı zamanda evliliği de güçsüzleştiren bir durum olarak değerlendirilebilir. Sıcak yuva hayali ve yeşilçam kurguları aile olma çabamızı etkiliyor gibi görünmektedir ve bu etkinin bireylerin yaşadıkları evlilikleri şekillendirdiği söylenebilir. Aşağıda yer alan tüm evlilik tanımlamaları alt metinde hep aynı sonuca götürmektedir: Yeşilçam etkisinde, sonsuza dek devam etmesi öngörülen, içinde mutlu çocukların yaşadığı, büyüklere saygı gösterilen, kadını ev içi iş ve bakımdan sorumlu, erkeği eve ekmek getiren baba rolü ile kimikleştiren kutsal evlilik algısı.

Evliliği beraber göğüslenen bir hayat mücadelesi olarak gören Pembe de evliliği, kendi yaşadığı evliliğin olumsuzluğu ile değerlendirmiş daha sonra ideal evlilik tanımını yapmıştır.

"Bana sorarsanız, benim için, evlilik hiç iyi bir şey değil, böyle bir şey başımızdan geçtiği için. Aslında olmasa daha iyiydi tabii ki de. Evlilik aslında insanı hayata bağlıyor, her şeye yönelik birtakım planların illa ki oluyor. O zaman, eşinle beraber çalıştığın zaman, hiç aşamayacağın bir engel olmadığını düşünüyorum. Benim için evlilik beraber mücadele." [Pembe; E; 30; boşanmanın tarafları]

Mavi ise önce olması gereken evlilik çatısını betimlemekte daha sonra ise evlilikte yaşanan sorunları bu çatının doğru bir şekilde kurulamaması ile açıklamaktadır.

"Toplumun, herhalde sosyal düzenin yapıtaşı olması gerekiyor...ortak hayat görüşü, ortak ahlaki değerler, vatan sevgisi, insan sevgisi, hayvan sevgisi, her neyse...Pek çok ortak nokta var, ama üzerinde de 3 tane sütun var; bir tanesi, ortak mekânı doğru kullanabilmek...Yani tek çatıyı paylaşmak çok kolay değil. Tek bütçe paylaşmak da çok kritik bence. Cinsellik de bizim toplumumuzda yok sayılıyor, yok farz ediliyor; ama mutlaka başka yerlerde, başka şekilde patlıyor. O da önemli. O nedenle ortak değerlerin üzerine bu üçünün oluşması gerekiyor. Olmazsa, bir şekilde zaman içinde sorun çıkıyor." [Mavi; E; 49; boşanmanın tarafları]

Evliliği tanımlarken bazı görüşmeciler ise, ilişkinin karşılıklılık ilkesine vurgu yapmıştır. Evliliklerinde sorumlulukların eşit bir şekilde paylaşılmadığını düşünen Yeşil, stratejik aile terapisinin karşılıklı tamamlayıcılık (complementary relations) ilkesi ile açıklanan eşitliğe vurgu yapmıştır.

"Bu matematiksel bir olay değil, materyalist bir olay değil sonuçta. Sizi anlayabilecekse, sizi eşek yerine koymadan kendisi de size destek vererek, siz de buna karşılık verecekseniz, ortak paylaşımda bulunacaksınız eğer, güzel bir olay tabii evlilik ama bunun sohbetini iyi yapabilirsiniz. Bizim gibi en başından kötü gelirse zaten, kötü gidiyor, o düzelmiyor. Düzelir mi, eder mi, şöyle olur mu, böyle olur mu değil; olmuyor, yani öyle bir şey olmadı. Evlilik nasıl bir şey dersen, çok zor bir soru..." [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafları]

Evlilik içinde yaşananlar bireylerin evlilik tanımlarını oluşturmaktadır. Her birey kendi evliliğinde eksik gördüğü, olmasını istediği yönlerde vurgu yaparak evlilik kurgusunu oluşturma eğilimindedir. Evlilik içinde yaşanmayan şeyler bireyler açısından olması gereken ideal evliliğin sınırlarını belirleyici niteliktedir. Görüşmecilerden Beyaz kendi evliliğinde görmediğini düşündüğü sevgi, saygı ve desteği evliliğin çatısını oluşturan kavramlar olarak ele almıştır.

"Ben hiçbir şey görmediğim için hiçbir şey diyemeyeceğim. Evlenmek... Bilmiyorum. Belki sevgi, belki saygı, belki başını omzuna koymak. Bilmiyorum, onları yaşamadığım için."

Çocuklarına sahip çıkmak. Bilmiyorum. Bir şeyi paylaşmak mı?" [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

Görüşmecilerden Kırmızı da kendi evliliğinde eksik gördüğünü düşündüğü fedakârlık ve güler yüze vurgu yapmıştır.

"Fedakârlık isteyen bir şeydir, hoşgörü isteyen bir şeydir, emeği çok zahmetli olan bir şeydir...Yani akşam işten çıktığın zaman, bir gideyim, çocuğumu göreyim. İçeriye girip çocuğunu, eşini gördüğün zaman, bir güler yüz, bir tebessüm aldığın zaman, zaten dışarıdaki bütün yük omuzlarından gitmiştir." [Kırmızı; E; 37; boşanmanın tarafları]

Görüşmecilerden Sarı önce kendi evliliğinin yürümeme nedenlerini belirtip daha sonra bu nedenlerin yerine getirilmesi ile ideal evliliğin olası tanımını yapmıştır. Ona göre, doğru insanı bulmak ve dış faktörlerin etkisinden uzak bir evlilik kurmak doğru evliliğe giden birinci yoldur.

"Evlilik, doğru insanı bulduğun zaman güzel bir şey. Doğru insan olduğunu düşünüyorsun, evleniyorsun; ama aynı eve girince anlaşılıyor. Bir de dış faktörler de önemli tabii. Ailelerin karışmaması lazım. Onun ailesi çok müdahale etti bize. O yüzden zaten bu duruma geldik." [Sarı; K; 29; boşanmanın tarafları]

Görüştüğüm bireylerden Mor ise, kendi yaşadığı evlilikten ziyade onun için en doğru evlilik tanımına hala en yakın olduğunu düşündüğü kök ailesi üzerinden evliliği tanımlamayı tercih etmiştir. Çocukları ile kendisinin söz hakkının olmadığını düşündüğü kendi evliliğinden yola çıkarak evliliği tüm aile üyelerinin söz hakkına sahip olduğu, sevginin paylaşıldığı bir kurum olarak tanımlamıştır.

"Evlilik, aile çok önemlidir. Sadece o sevgi, birbirine kenetlenebilmek, çocuklarını çok güzel bir şekilde yaşatabilmek. Birbirine sevgiyi, saygıyı gösterebiliyorsan o çocuklar da muhteşem olarak yetişir ama yok bencillik yaparsan, yok benim dediğim dersin, yok karşındakini köle olarak görürsen...Bu bence evlilik değil. Özveri gerekiyor. Biz bunu gördük çünkü. Tamam, benim babam köyliydü, annem köyliydü, ama soğanı kırıp ikiye, oturup çoluğuyla, çocuğuyla bir ekmeği paylaşıp yiyebiliyorlardı. Benim annem ne iş yaparsa babam da o işi yapabiliyordu. Birbirlerine destek oluyordu. Aile bence bu. Hep birlikte." [Mor; K; 42; boşanmanın tarafları]

Mor'un anne ve babası üzerinden evliliği tanımlaması evliliğin aslında içinde bulunulan zamanın da ötesinde bir kavram olduğu vurgusunu hatırlatmıştır.

Biyolojilerimiz, teknolojilerimiz, toplumlar ve kültürler, insan davranış bilimleri bunların hepsi geçmişten akıp gelirler. Aynı şekilde, bugün veya her gün ürettiğimiz o kısacık anlarda yaptıklarımız, gelecek kuşaklar için birer sorun olmaya devam edecektir

(Hodder, 2018). Dolayısıyla evliliği eski uygarlıklardan günümüze ve şimdiki evliliklerden de gelecek nesillere miras olarak kalan bir kavram olarak ele almak gerekir. Bu sebeple evlilikler toplumsal dinamiklerin etkisinde kendi gerçekliği ile farklı yorumlarla yaşanmaya ve geçmişin izleri üzerinde yeniden inşa edilmeye devam edecektir.

Anlatsal kimlik kavramına göre, geçmiş ve gelecek sürekli olarak yeniden yorumlanır, çünkü “yeni” gelişen olaylar geçmişteki olaylarla tam bir devamlılık göstermezler. Bu yüzden yeni bir olay geliştiğinde, eğer öykünün mevcut olaylarıyla ilgili mantıklı bir bağlantısı yoksa geriye dönüp eski olayların tekrar yorumlanması gerekir. Kısaca, yeni olayların ışığında geçmiş tekrar yorumlanır ve öykü yeniye uydurulur. Bu öykü, yeni olaylar yeni yorumları gerektirdiği sürece bu şekilde sürdürülür. Buna en güzel örnek, kadınların boşanma öncesi ve sonrası hikâyelerindedir. Yeni evliyken romantik bir “aşk” hikâyesinin karakteri olan kişi, boşanma arifesinde tüm ilişkisini yeniden yorumlamış ve kendini “en başından beri mağdur” biri olarak konumlandırmış olabilir (Yakalı Çamoğlu, 2017).

Bu, boşanma sürecinin temel özelliğidir. Boşanma, belli bazı örüntüler izler ama geçmiş yaşam deneyimlerine dair izler takip edilerek evliliğe ulaşılamaz. Evlilik, boşanma sürecinde yeniden çerçevelendirilir. Ancak bu çerçeve aydınlık tarafı temsil etmemektedir. Evlilik bireyler için; evlenmeden önce farklı, evlilik sırasında farklı fakat boşanma sırasında çok daha farklı bir anlam yaratır. Dolayısıyla Hodder (2018)’in aktarımıyla, aynı kelime farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelebilmektedir.

Bu konuda boşanma üzerine çalışmalar yürüten Hopper (2001) evliliğin sona ermesi olarak tanımlanan boşanmanın, evliliğin üzerinden tanımlanan önemsiz bir uzantısı olarak görülebildiğinden bahsetmektedir. Ancak görüştüğü bireyler arasında boşanmanın sosyal açıdan anlamlı ve önemli bir yönü olduğunu ifade etmektedir. Başka bir deyişle, Hopper’in aktarımıyla onlar için boşanma, yalnızca bir ilişki türünden diğerine geçiş veya bir evrenin sonu ve diğerinin başlangıcı değildir; yakından ilişkili iki insanın ayrılmasından çok daha fazlasıdır. Boşanma, bir zamanlar var olanın özlü ve kapsamlı bir yorumu olarak evliliği geriye dönük bir geçersiz kılmadır (Hopper, 2001).

Görüşmecilerden Turuncu'nun ifadesi evlilik ve boşanma arasındaki bu görünmez tersine ilişkiyi anlatmaktadır.

"Vallahi evlilikte bu boşanmalar olmasa çok iyi bir şey de bunlar olunca insanlar evlilikten de soğuyor." [Turuncu; E; 43; boşanmanın tarafları]

Hopper'in (2001) evliliğin yeniden tanımlanması konusundaki yorumu çok yerindedir. Ona göre, evliliğe atfedilen derin değerler, çiftler boşanma ile karşı karşıya kaldıkları anda önemli bir anlam sorunu yaratır. Çoğu insan evliliğin sonsuza kadar sürdüğü inancıyla evlendiği için, kendi evliliklerinin neden sona erdiğini açıklamakta yorumsal bir problemle karşı karşıya kalırlar. Bu anlam sorununu çözmek içinse, evliliklere önceden yükledikleri anlamları feshederler (Hopper, 2001). Bir duruşmada davacı kadının ablasının, kardeşinin evliliğini özetlediği şu cümle oldukça çarpıcıdır:

[43] "24 senelik pişmanlık..." (Dosya no 43, çekişmeli boşanma, davacı kadının ablasının tanık olarak beyanı)

Bolak Boratav ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen "Erkekliğin Türkiye Halleri" başlıklı araştırmalarında da; görüşülen katılımcıların; evliliğin anlamı ve evliliğe ilişkin düşüncelerine yer vermişlerdir. Buna göre, evli erkekler için evlilik, veri olarak alınmakta ve sorgulanmamaktadır. Evlilik, iki cinsin birbirini tamamlaması, cinselliği rahat yaşayabilmek, sıcak bir yuva ve çocuk sahibi olma, sosyal düzenin gereğini yerine getirmek anlamına gelmektedir. Az sayıda katılımcı için evlilik, dışarıda özgürlüğünü devam ettirirken bir yandan da evliliğin nimetlerini yaşayabilmek anlamına gelirken, bazı katılımcılar, evliliğin ve çocuk sahibi olmanın getirdiği sorumlulukların onları bir yandan da kısıtladığını dile getirmektedirler. Âşık olduğu için evlenen veya eşiyle ilişkisinden bir aşk ilişkisi olarak söz eden evli erkekler azınlıktadır (Bolak Boratav ve arkadaşları, 2017).

Araştırmaya göre, genel olarak, evli erkeklerin çift ilişkisini aktarımlarında, eşlerinden beklentileri, kabul edebilecekleri eşitlik ve aralarında kurabilecekleri heterosoyallik ve sözel paylaşım konularında henüz bir kararlılık olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, evli erkekler bir taraftan en çok eşleriyle konuşabildiklerini ifade ederken, bir taraftan da iş hayatıyla ilgili sorunlarını paylaşmadıklarını ifade etmektedirler. Evli erkeklerin çoğu zaman kadınların toplumda ve kısmen de evde baskı altında olduklarının kabul edilmesi

ile aile reisi olarak üstünlük ayrıcalıklarına sahip oldukları iddiasının birlikte seyretmesi bir başka örnektir (Bolak Boratav ve arkadaşları, 2017).

Evli kadın katılımcılarla yapılan bir başka araştırmada ise deneklerle yapılan görüşmelerin ve sorulara alınan yanıtların, evlilik konusundaki en önemli algı düzeyini, yüzde 33,4'le "yuva kurmak, aile oluşturmak, mutlu olmak", yüzde 15,8'le "iki hayatı paylaşmak, birleştirmek", yüzde 5,9'la "iki farklı cinsiyetin birleşmesi, bir aile kurması", yüzde 5,5'le "bir ömrü, yaşamı paylaşmak, sorumluluk altına girmek" vb. oluşturmaktadır. Oransal azlığına karşın evliliği, "Resmi / yasal birliktelik, cinselliğin resmileştirilmesi" diye tanımlayanlar, evliliğin yasal boyutuna vurgu yapmaktadırlar. Öte yandan geleneksel Türk toplumunda çok yaygın olduğu sanılan evliliğin, "Allah'ın emri, Peygamber'in kavli olduğu" yolundaki gündelik/dinsel bilgi düzeyinin bu araştırmada çok düşük olduğu ortaya çıkmış olmaktadır (Çakır, 2012).

Çalışmanın bu bölümünde evliliğin daha çok sonlandırılması sürecine tanık olan ve boşanma aşamasında görev alan yargının üç saç ayağı olarak betimlediğim hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanlarının evlilik tanımları üzerinde durulmuştur. Görüşmecilerin en çok zorlandıkları görüşme konusu evlilik olmuştur. Evliliği tanımlamaları istenildiğinde evliliği hangi boyutu ile değerlendirecekleri konusunda bir süre düşünmüşlerdir. Dışsal bir dünyanın şekillendirdiği "evlilik" kurumunu içsel süreçlerle değerlendirmeleri her ne kadar zor olsa da oldukça çeşitli evlilik kurguları ortaya çıkmıştır.

Görüşmeye katılan Hâkimlerden Hâkim F tıpkı boşanma aşamasındaki bireyler (boşanmanın tarafları) gibi boşanma sürecinde bireylerin evliliğe yönelik algılarının değiştiğine vurgu yapmaktadır. Boşanmayla evlilik iklimi değişir, evliyken bahar olan mevsim kış oluverir boşanmanın etkisiyle.

"Boşanma aşamasına geldiğinde geçmişte yaşanan paylaşımlar, iyi anlar unutulup hep kötü anlar hatırlanıp daha fazla birbirlerine bileyleniyorlar. Evlilik içinde sorun yapmadıkları şeyleri bile boşanma aşamasında sorun gibi öne sürebiliyorlar." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

Görüşmeye katılan hâkimlerden iki tanesi, evliliği bireylere yüklediği hak ve yükümlülüklerden dolayı zor bir süreç olarak değerlendirmişlerdir. Hâkim B, evliliği

değerlendirirken kendi evliliği ile de öz eleştiri yaparak bazen evlilik kararını sorguladığını ancak eşini ve çocuklarını düşündüğünde iyi bir şey yaptığını hissettiğinden bahsetmektedir. Dolayısıyla evliliğin bir kar-zarar meselesi olduğunu, toplamda hangisinin ağır bastığını belirlemenin kolay olmadığını belirtmiştir.

"Evlilik, tabii, anlaşma sağlanırsa -özellikle destek, psikolojik destek anlamında- eşler arasında -zaten bu biyolojik bir gereklilik de- güzel bir olay, müessesese...ama sorumlulukları, yükümlülükleri çok fazla. Hele frekansını tutturamazsanız o büyük bir sorun... Zaman zaman kendi hayatımda da "Nereden evlendim" dediğim zamanlar da oluyor, ama bu artı-eksi meselesi. Totalde hangisi ağır basar? Eşim de, çocuklarım da, onlar olmasa ne yaparım diye düşünüyorum şimdi." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

Hâkim C ise, evliliğin duygusal bir süreç olarak başladığına inandığını ancak içinde yaşadığımız toplumda evliliğin duygusal boyutunun beklentilerle yorulduğunu belirtmektedir.

"Evlilik ilk başlarda tamamen bana göre duygusal başlayan bir şey, Türkiye'de evlilik. Ama sonradan evlilikten çok şey isteniyor, çok şey bekleniyor ve o beklentiler nedeniyle de sonradan çatışmalar doğuyor." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Hâkim H ise, evliliğin çetrefilli bir yol, zor bir süreç olduğundan bahsetmektedir. Evlilikte zaman faktörüne atıfta bulunarak evliliğin güzel duygularla başlayıp tarafların birbirlerine asgari düzeyde katlanmalarına doğru evrimleşen bir süreç olduğunu belirtmiştir.

"İki insanın birbirini severek hayatı paylaşmak için başladığı uzun ve çetrefilli bir yol. Zor bir süreç, iki insanın birbirine katlanması demek. Hayatı paylaşma olarak başlayıp birbirine en asgari düzeyde katlanmaya dönüyor." [Hâkim H; E; 38; Hâkimler]

Hâkim A, aileyi hayatın doğal bir parçası olarak gördüğünü belirtmiştir. Evliliğin her türden kesimi etkileyen kitlesel bir kurum olduğunu açıklamıştır. Bu sayede uzun yıllardır bu alanda çalışmasının neticesinde kendi hayatından farklı hayatları bazen benzer bazen de benzer olmayan yönleri ile inceleme fırsatı bulduğunu aktarmıştır. Bu çeşitliliğin kendisini aileyi sadece kanunlarda yazılı olan şekliyle yorumlamaktan ziyade aileye daha geniş bir perspektifle bakabilme imkânı sunduğunu belirtmiştir.

"Aile hayatın kendisi zaten. Her ırktan, her cinsten, her eğitim düzeyinden, her yaşta insanla karşılaşırsınız. Aile mahkemesine gelene kadar hayat bilgim kendi hayatımdan ibaretti. Burda kimi zaman kendi yaşadıklarımı gördüm, kimi zaman çevremdekilerin yaşadıklarını, kimi zamanda hiç görmediğim şeyler gördüm dosyalarda. Daha önce kanunlar perspektifinden düz bakıyorduk. Şimdi yelpaze genişledi, çünkü insanları anlamaya çalışıyoruz." [Hâkim A; K; 57; Hâkimler]

Görüşmecilerden Hâkim E, evliliğin farklı boyutlarına vurgu yapmıştır. Evlilik duygusal bir bağ ile başlayan ve yasalar çerçevesinde iki imza ile sözleşme hükmü kazanan bir bağ olmasının yanı sıra toplumu şekillendiren sosyolojik bir olgu olarak tarif edilmiştir.

"Taraflar duygusal birliktelikle bir araya gelip bir sözleşme imzalar. Ama tabii ki bu hukuksal manada değil, ama bu sosyolojik bir olay. Aslında bu sosyolojik olayı biz bir hukuk çerçevesine alıyoruz...Onu biz koruma altına alıyoruz. Niye? Çünkü ağızımızda sürekli olarak kullandığımız, toplumun temeli aile olduğu için bunu da bir koruma altına alıyoruz. Aile böyle bir kavram. Her aile ayrı bir kavram. Her ailenin düzeni ayrı bir düzen. İdeal aile tipi gibi bir kavram zaten olamaz." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

Hâkim F, evliliği toplumsal boyutu ile değerlendirerek özellikle çocukların gelişimi açısından yararlı bir kurum olarak değerlendirmiştir. Ancak evliliğin her koşulda gerekli olup olmadığını tartışmış ve evliliğin insanların iradelerine bağlı olduğunu her ilişkinin illa ki resmiyet kazanmasına gerek olmadığını belirtmiştir.

"Resmi bir kurumdur. Toplumların sağlıklı gelişebilmesi için yararlı bir kurumdur. Özellikle çocukların sağlıklı, güvenli bir ortamda yetişebilmesi için sağlıklı evliliklerin yapılması gerektiğine inanıyorum. Ama evlilik kurumunu şu bazda, illa resmi imzaya bağlı olup olmamasının zorunlu olduğunu düşünmüyorum. Yani insanlar iradeleriyle birlikte yaşamaya, hayatı birlikte paylaşmaya karar vermişlerse, o birlik içinde kalmayı düşünüyorlarsa imzanın gerekli ya da bağlayıcı olduğunu düşünmüyorum ya da imza atıldı diye insanların evliliklerini sağlıklı yürüttüklerini de zannetmiyorum. Bu tamamen beklentiyle doğru orantılı bir şey." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

Hâkimler tarafından evliliğin sözleşme niteliğine yapılan vurgu dikkat çekicidir. Bu her ne kadar hukuksal bir dilin anlatımı olsa da sosyal yaşamda evliliğin en temel belirleyicisi olarak ele alınmıştır. Evliliğin alt metni, evliliğin bir sözleşme olması ile okunabilmektedir.

Evliliğin hukuk çerçevesinde kabul görmesi onun bir sözleşme özelliği taşıması ile doğru orantılıdır. Yasalar önünde karşılıklı olarak belirli yükümlülüklerin altına atılan bu iki imza aile kurumuna giriş biletleridir. Aksi takdirde aynı evde yaşamak, çocuk sahibi olmak, kök aile üyeleri ile iletişim halinde olmak toplumsal statünüzü değiştirirse bile sizi kanun önünde aile yapmaz. Oysa Herring'in belirttiği üzere, öz tanımlama yaklaşımı (self definition approach) "aile olduğunuzu söylediğiniz takdirde aile olduğunuzu" belirtir (Herring, 2009).

Aile Hukukunda evlenme, bir medeni hukuk sözleşmesidir. Evlenme sözleşmesinden eşlerin birbirlerine karşı bazı haklar ve yükümlülükler doğar (Akıntürk ve Ateş, 2016). Medeni Kanun, evlenmeyle eşler arasında evlilik birliğinin kurulmuş olduğunu belirtir. Eşler, bu birliğin mutluluğunu elbirliğiyle sağlamak ve çocukların bakımına, eğitim ve gözetimine beraberce özen göstermekle yükümlüdürler. Eşler, birlikte yaşamak, birbirine sadık kalmak ve yardımcı olmak zorundadır (TMK, m.185). Birliği eşler beraberce yönetirler ve giderlerine güçleri oranında emek ve mal varlıkları ile katılırlar (TMK, m.186). Eşlerden her biri, ortak yaşamın devamı süresince ailenin sürekli ihtiyaçları için evlilik birliğini temsil eder (TMK, m.188).

Evlilik birliğinden doğan hak ve yükümlülükler evliliğin ne olduğuna ilişkin kavramsal analizi etkilemekte ve evliliği ete kemiğe bürümektedir. Evlilik ortak bir hayatı her yönüyle paylaşmak demektir. Dolayısıyla evlilik sadece aynı evi paylaşmaktan çok daha ötesidir. Evlilik diğeri üzerinde hak sahibi olmaktır. Devlet organlarının eşlerden birinin yokluğunda diğeri eşi muhatap almasıdır. Bunun karşılığında belli hak ve ödevler vermesidir.

Derridacı anlamda, sözleşme hukuku bir “mevcudiyet metafiziği” ile işler: Karşı karşıya gelen, konuşan ve anlaşılan insanlar imgesi. Ancak sözleşmenin baskılanmış ötekisi olup yine de onun tam da gerçekliği olarak kalan şudur: Yazı sözden daha aslidir ve taşıyıcı mekanizma taşınandan daha aslidir. Sözleşme taraflarının özgür olmaları fikri, her zaman onların kontrol edemedikleri hukuki ve sosyal kurumlara bağlıdır. Özgürlük kendi ötekisine ya da zıddına, yani kısıtlara dayalıdır. Sonuçta, neyin asıl neyin türev veya istisna olduğu, bizim ona nasıl baktığımızı bağlıdır (Cotterrell, 2018).

Hâkimlerin yanı sıra avukatlar da evliliğin sözleşme özelliğine vurgu yapmışlardır. Örneğin görüşmecilerden Avukat D evliliği bir sözleşme olarak değerlendirdiğini belirtmiştir. İyi bir evliliği iki tarafın da özverili olmasına ve yükümlüklerini yerine getirmesine bağlı olduğunu söylemiştir. Evliliğin kutsallığına vurgu yaparak birey, aile ve toplum üçlüsünün ilişkisini gündeme getirmiştir.

"Evlilik bir akit. Değil mi? İki tane nikâh memuru önünde imzalıyor "İyi günde, kötü günde" diye. En önemlisi çocuk sahibi oluyorlar, yani ikisinin ortak bir varlığı oluyor. Hiçbir akitte öyle bir şey yok. O nedenle aile iki taraf da rolünü iyi oynarsa, özverili olursa

ve de kanunun kendilerine verdiği yükümlülükleri yerine getirirse inan ki çok güzel bir birlikteliktir. Her şeyi paylaşıyorsun. Bu çok güzel bir olay. Evlilik müessesesinin kutsallığına inanıyorum." [Avukat D; K; 65; Avukatlar]

Sözleşmeciler aile tanımı, çiftlerin çocuk yapma ve yetiştirmek için karşılıklı olarak yaptıkları ve toplumsal olarak onaylanan bir sözleşmeyi içermektedir (Işıқтаç ve Koloş, 2017).

Evliliğin bir paylaşım olduğunu vurgulayan bir diğer görüşmeci, evliliği yaşamın paylaşımından kaynaklı ortak bir birliktelik olarak gördüğünü anlatmıştır.

"Bence karşılıklı paylaşım çok önemli. Paylaşım olmadığı müddetçe ortak birliktelik oluşmuyor. Bir duygu bile olsa, paylaşmak anlamında söylüyorum, bu bile bence hatta manevi daha böyle ailede etkili olduğunu düşünüyorum, çünkü insanlar bir şeylere içini dökmeye müddetçe çok böyle samimiyet olmuyor ya, ondan dolayı biraz da. Her anlamda yani, ki gizli bir şeyler kalmaması önemli. Gizli bir yerlerde bir şeyler kaldı mı insanlara güven zedelenir. Güven tabii, karşılıklı güven önemli." [Avukat E; K; 26; Avukatlar]

Bir diğer görüşmeci Avukat B ise evliliği, iki bağımsız insanın hem bağımsız birey olarak kendilerini gerçekleştirdikleri hem de birbirlerini tamamladıkları bir süreç olarak değerlendirmektedir.

"Evlilik iki insanın birbirini tamamlaması diye düşünüyorum. İki bağımsız insanın hem bağımsız birey olarak var olup, hem de ikisi bir araya geldiği takdirde ortak bir enerji yakaladıkları bir zemin olmalı diye düşünüyorum ve çocukları da bu zeminde büyütmeleri için, yani çocukların da bir ortamı olarak düşünüyorum. Sorumluluk alanlarının çok olduğu bir zemin olarak görüyorum." [Avukat B; K; 53; Avukatlar]

Avukat A ve Avukat C de diğer meslektaşları gibi evliliğin hak ve yükümlülüklerine değinmişler ancak diğer görüşmecilerden farklı olarak ayrıca bu hak ve yükümlülüklerin cinsiyetler arasındaki farklı konumlanışına vurgu yapmışlardır. Evliliğin özellikle kadınları kısıtlayıcı bir niteliğe sahip olduğundan söz etmişlerdir.

"Bu kalıplardan çıkmamız lazım aslında, o kalıpları kırmamız lazım. Yani hayat müşterekse...birtakım mecburiyetler kalıbına soktuğunuzda insanlar evlilikten nefret ediyor... Şimdi, siz bir arkadaşınıza istemediği bir şeyi zorla yaptıramazsınız, ama evlilikte hep bir dayatma." [Avukat A; K; 45; Avukatlar]

"Toplumdaki kadın-erkek açısından bakıyorum: Kadınlarımız erkeklerin çok kısıtlamasından dolayı, çünkü muhafazakâr bir yapı çok daha fazla. Ne kadar sosyal demokratım, ilericiyim dese de erkeklerimiz kadınların gerisinde. Sonuç olarak da kadını kısıtlamaya meylediyorlar, kadın da "Sen beni kısıtlıyorsan ben de seni kısıtlarım" diyor ve böyle bir karşılıklı güvensiz ortamda yürüyor. Bizlerin tabii ki geleneksel aile yapıları, evliliğin kuruluş aşamasından her aşamaya kadar, ailelerin müdahaleleri, vesaire, o yüzden çok zor." [Avukat C; K; 47; Avukatlar]

Mahkeme uzmanları ise evliliğin farklı boyutlarına dikkat çekmişlerdir. Görüşmecilerden Uzman R evliliği kendi başına sürdürülebilir bir kurum olarak görmediğini belirterek evliliğin emek yoğun bir süreç olduğundan söz etmiştir.

"Evliliği hiçbir şey yapmadan sürdürülebilir bir şey olarak değerlendirmiyorum. Mutlaka iki tarafın da ve tek zamanlılık değil, sürekli çabasını ve bazen görmezden gelebilme ya da daha esnek olabilme gibi özellikler gerektiren, biraz zorlayıcı bir süreç, olarak görüyorum...Kendi haline bırakıldığında kendi kendine giderse, bir araba gibi toslayabilecek bir şey diyebiliriz." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

Evliliğin kendi haline bırakılmaması gereken bir süreç olarak değerlendiren yukarıdaki evlilik yorumunun ardından Uzman K'dan evliliğin nasıl kendi haline bırakılmayacağı konusunda bir değerlendirme gelmektedir. İki farklı yapıda karakterin anlaşmasının hayatın doğal akışı gereği zaten hali hazırda zor olduğunu belirten Uzman K, bunun aynı evde yaşarken daha da zor olduğundan bahsetmektedir. Bu zorluğun ise, fedakârlıkla aşılabileceğini, fedakârlığın altında yatan duygunun ise sevgi ve saygıdan geçtiğini belirtmektedir.

"Zaten yaratılış olarak da, yani ben öyle görüyorum, iki farklı kutup var...birbirini anlamak, onun yaptığı veya yapmadığı davranışlarda tolere edebilmek bazı şeyleri, fedakârlık yani. Açıkçası fedakârlık. Evlilik fedakârlık yapmak demek. O da sevdiğin için bunu yapıyorsun. Onunla bağdaştırıyorum ben. O zaman kolaylaşıyor iş. İyi sevgi, saygı tabii ki, saygı özellikle. Bunu da devam ettirdiğin sürece düzenli bir şekilde gidiyor." [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

Uzman N de, Uzman K ile aynı fikirleri paylaşmakta ve evliliği sevgi ve saygı çerçevesinde karşılıklı anlayışla, bireylerin kendi kimliklerini kaybetmeden devam etmeleri gereken bir süreç olarak değerlendirmektedir. Öğretmen, bireyleri boşanma noktasına getiren konunun bu durumu aşmak için başvurdukları çözüm yollarında saklı olduğunu ifade etmiştir.

"Çok farklı yetiştirilmiş, çok farklı beklentileri olan iki insanın bir duygu birliğiyle yola çıkarak yürüdüğü yol. Saygı, sevgi çerçevesinde karşılıklı anlayışla, ama kendi kimliğini de kaybetmeden, kendin de var olarak yürüdüğün bir yol. İşte, bize gelen vakialarda, ki artık bunlar o sorunları çözememişler ve boşanmayı bir çözüm yolu olarak görmüşler, ama her evlilikte, insanın olduğu her yerde sorun çıktığı gibi evliliklerde de çıkabilir. Önemli olan bu sorunu çözme beceriniz." [Uzman N; K; 43; Uzmanlar]

Uzman L de evlilikle ilgili çalışma arkadaşları ile aynı düşünceleri paylaşmıştır. İki farklı aile kültüründen gelen insanın bir arada ortak bir yaşamı paylaşmasının zorluğunu aktarmış ve kök ailelerin bu zorluktaki paylarına değinmiştir. Yukarıda görüşleri verilen

diğer iki görüşmeci ile ortak paydada buluşmaları ilginçtir. Her üç görüşmeci ile ayrı ayrı görüşülmüş ancak evlilik konusundaki görüşleri, ortak bir görüşmenin ürünü gibi şekillenmiştir.

"İki farklı aile kültüründen gelmiş insanın bir arada ortak bir yaşamı sürdürmesi çok zor oluyor. Karşımıza çıkan vakalarda, her birey kendi ailesinde gördüğü alışkanlıklarını uygulamak istiyor, böyle olunca da çatışma meydana geliyor. Bu, aslında ortak bir dil yakalayıp biz duygusuyla hareket ettiklerinde çözülebilecek bir şeyken, bireyler ayrışıyor ve herkes kendi ailesinden yana bir tavır alıyor. Böyle olunca, aileler de işin içine girip kendi çocuğundan yana tavır alınca, içinden çıkılmaz bir hale dönüyor, tam bir kaos ortamı yaşıyor ailenin içinde." [Uzman L; K; 45; Uzmanlar]

Uzman S ise evliliğin farklı kök ailelerden gelen bireylerin birlikte oluşturdukları evlilik bağının evlilik öncesi dönemde gerçekleşmesi beklenen bireyselleşme, aileden farklılaşma kavramları ile olan ilgisine değinerek Bowen'ın benliğin farklılaşması kavramına atıfta bulunmuştur.

"Orijin aileden gelen etkileşim kalıpları ile başlıyor. Bireyselleşme, farklılaşma aşamalarını iyi bir şekilde yerine getirirlerse sınırları olan, kuralları olan bir aile kurabilirler. Biyolojik bir canlı gibi evlilik, belirli süreleri var. Onları geçtikçe sağlıklı bir aile oluyor. Aileden gelen kalıplar etkili bu süreçte. Farklı aile döngüsündeki insanlar bir araya geliyor." [Uzman S; K; 37; Uzmanlar]

Aşağıda görüşlerine değinilen iki görüşmeci ise, Türkiye gerçekliğinde evlilik paradigmasını yorumlamışlardır. Uzman M, toplumsal cinsiyet ve ataerkil düzen ile ilgili kısma vurgu yapmıştır.

"Türkiye'deki kurgulanış biçiminde, evlilik çok farklı bir şey. Toplumsal cinsiyetle bağlantılı olarak herhalde, özellikle kadınlar son derece ataerkil ve bu ataerkillik hem kadınları, hem erkekleri çok zorluyor. Böyle değerlendiriyorum. Yani en büyük sıkıntılardan bir tanesi bu; kurgulanışının ataerkil olması." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

Uzman M ayrıca evliliğin kutsallığına vurgu yaparak boşanma aşamasındaki bireylerin kutsal evlilik algısı ile birebir örtüşen bir değerlendirmede bulunmuştur.

"Bir kere, evlilik bu kadar kutsal, ama bir o kadar kısıtlayıcı bir kurum olarak yapılandırılmışken, bunun içerisinde mutlu olmak çok zor, herkes için çok zor. Yani sizin son derece sorunsuz bir şekilde performans göstermeniz beklenen bir şey ve yine toplumsal kurgusu, "Son dakikaya kadar bir sıkıntın varsa da çek, kimseye belli etme." Ama sonra bir nokta geliyor, bu sefer bütün çevre müdahil oluveriyor evlilik ilişkisinin içerisine. Bu çok garip. Belki bu kadar kutsal kurgulanmasa, en başından zaman zaman iyi olabilecek, zaman zaman yardım alınabilecek, yani insani bir şey gibi kurgulansa, zaten daha kolay olacak." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

Uzman M'nin görüşleri hukuksal düzlemde ele alındığında, Anayasanın 2001 değişikliğiyle hüküm değerlendirildiğinde ("ve eşler arasında eşitliğe dayanır" ifadesinin eklenmesiyle) evlilik, heteronormatif bir düzen inşa eden ve bunu yeniden üreten, yeni aile yapılarına (tek ebeveynli aileler, evlilik birliği olmaksızın birlikte yaşayan partnerler gibi) kapalı, aileye hükmün ruhu gereği korunması gereken bir kutsallık atfettiğinden, tıpkı evlenmek gibi hukuki bir durum olan boşanmayı dışlaması dolayısıyla toplumsal cinsiyeti yeniden üretici bir yapıya sahiptir (Şimşek, 2018).

Uzman F, evliliğin fedakârlık, özgüven, güven, sorumlulukların bilincinde olma gibi pek çok birleşenden oluştuğunu ve her birinin de birbiri ile ilişkide olduğunu belirtmiştir.

"Evlilik, bir kere çok büyük fedakârlık isteyen bir kurum. Fedakârlık, biraz da güven meselesi. Özgüven de çok önemli bir şey, ama güven çok önemli bir şey. Güven olduktan sonra ve karşılıklı özveri, fedakârlık olduktan sonra, açıkçası, çok büyük sorunlar olacağını düşünmüyorum...Haklı olarak bazen tabii ki. Kimse sonuçta akvaryumun içinde balık değil. Herkes herkesin hayatına saygı duysa, herkes kendi sorumluluklarını bilse, birbirine karşı saygılı olursa, sınırlarını bilirse, özverili olursa güzel bir süreç diye düşünüyorum. Şans işi biraz da evlilik." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

Uzman D, evliliğin bireylerin psikolojik sağlıklarına olan olumlu katkılarından bahsetmiş ancak yine de evliliğin elzem olduğuna inanmadığını eklemiştir.

"Bireyler açısından iyi yönleri de kötü yönleri de olan, temel olarak aslında bireyin kendisini dünyada birileriyle bir arada dayanışma, birlik, beraberlik duygusu içinde hissettiği güzel bir şey aslında...bireyin zaten ihtiyacı duyduğu için gerçekleştirdiği ve iyi giderse, özellikle başlangıçtaki uyum aşamaları vesaire, bireyin psikolojik sağlığı açısından da aslında yararları olan bir şey. Mutlaka olması gereken elzem bir şey değil belki, ama olunca da çok olumlu etkilerinin olduğunu biliyoruz." [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

Evliliği olmazsa olmaz bir kurum olarak görmeyen bir diğer görüşmeci ise Uzman E'dir. Evliliğin belirli bir dönemde insanların yerine getirmesi gereken bir ödev gibi yerine getirildiğini oysa kendisinin evliliği olmazsa olmaz bir kurum olarak görmediğinden bahsetmiştir.

"Ben kendim 22 yıllık evliyim. Kendi evliliğimden doğru baktığımda, insan yaşamında olmazsa olmaz bir gereklilik değil aslında; ama toplumdaki genel geçer tutumlar, üreme içgüdüleri vesaire gibi şeyler nedeniyle sanki bir zorunlulukmuş gibi görülüyor. Dolayısıyla belli bir dönemde, belli bir yaşta insanlar bir tercih yapmak zorunda bırakılıyor gibi geliyor bana. Kimimiz bunu kendimiz istedik, kendimiz yaptık desek de, aslında bu öğrenilmişliklerle verilmiş bir kararımız gibi geliyor bana; gerek eğitilmiş, gerek eğitimsiz kesimlerde. [Uzman E; K; 52; Uzmanlar]

Son olarak Uzman A ise evliliği başlangıcında bilinmeyen ve içine girdikten sonra öğrenilen bir süreç olarak tanımlamıştır.

"Evlilik süreci zorlu bir süreç, pek çok etkileyen maddeler var. Bilinmeden girilen bir süreç ve öğrenilen bir süreç." [Uzman A; K; 47; Uzmanlar]

Görüşmecilerin deneyimlerine, hayat koşullarına, statülerine göre değişiklik gösteren evlilik tanımları, gerçekte pek çok alt metni içinde barındırmaktadır. Haley (2006)'e göre; evlilikten söz etmek, evliliğin dışında olan ama onu etkileyen bütün güçlere yukarıdan bakan "evlilik" denilen bir varlık yaratmaktır (Haley, 2006). Yüzyıllardır evlilik üzerine yapılan anlatımlar, filmler, şiirler, romanlar bu anlatımların farklı türlerde bir araya gelişleridir. Ancak Haley'e göre bireylerin evlilik hakkında bildikleriyle, deneyimledikleri evlilik bilginin iki farklı türüdür (Haley, 2006). Bundan sonraki bölümlerde bireylerin evlilik deneyimlerine yer verilmiştir.

5.2.1.1.Yeşilçam Etkisinde "Kutsal Evliliğe" İlk Adım: Yeni Bir Kimlik İnşası

Boşanmayı anlama çabam, evliliğe doğru ilk adımın atıldığı o ana kadar geri giden bir analizi gerekli kılmıştır. Çünkü insan elinden çıkma ürünler kesinlikle yalıtılmış değildir; tanımları gereği insanlara bağımlıdırlar. Düşünceler, kurumlar; bunların hepsi insan tarafından kurulan, şeyler arasındaki birçok ilişkiye ve geniş bir sosyal içeriğe bağlı olan şeylerdir. Şeyler birbirlerine tutunurlar. Bir arada kalabilirler. Sabunun suya, pişecek yemeğin ateşe, ham demirin (metal elde etmek istediğimde) ocağa gereksinimi vardır (Hodder, 2018). İşte evliliğin de içinden çıkmak istenildiğinde boşanmaya ihtiyacı vardır. Boşanma sadece boşanma kurumunun kendisi değildir. Aynı zamanda evlilik prosedürlerine dair bilgiyi, insanlar arasındaki ilişkiyi, toplum içinde kabul görmeyi, daha büyük bir aileye mensup olmayı, yeni bir kimlik inşasını, yasal bir bağ kurma ve benzeri şeyleri de içerir.

Evliliğe giden yolda "doğru" atılan adımlar zamanın değiştirici gücü altında çiftleri boşanmaktan koruyamayabilir ancak boşanmanın sarsıntısını en aza indirir. Boşanmaya hazırlık evliliğe hazırlıktan farklı bir kavram değildir. Bu sebeple, ilişkiyi sonlandırmak ilişkiye başlamak ile aynı özenle yerine getirilmelidir, çünkü bireylerin ilişkiye başlama

refleksleri aynı zamanda onları boşanmaya götüren reflekslerdir. Bu durum, boşanma sürecini konu alan bu çalışmada evlilik öncesi dönem ve evlilik süreci üzerinde de durulmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bunu en doğru şekilde “kelebek etkisi” kavramı ile açıklamak mümkündür. Kaos kuramı, koşullardaki çok küçük değişikliklerin ileride çok büyük sonuçlara yol açabileceğini söyler (Baker, 2016). Boşanmanın kelebek etkisi, dün evlenirken atılan imzanın bugün boşanma üzerindeki etkisi ile ilişkilidir. Boşanma ilk verilen evlilik kararı ile şekillenmektedir. Nasıl bir evliliğin istenildiği; bireyin evliliğe kadar olan yaşamından etkilenir ve nasıl bir evliliğinin olacağını ve nihayetinde boşanma sürecinin nasıl şekilleneceğini etkiler. Her şey birbiri ile ilişkilidir. Bu yüzden boşanma birbiri ile bağlantılı pek çok konunun sınırları ile şekillenir.

Farklı iki aileden, farklı iki kimlikten gelen bireyler, yeni bir aile kurarak kendileri için aslında yeni bir kimlik inşa eder. Atılan imzaların altında yatan motivasyon kaynakları; hedefler, kriterler, beklentiler, hisler ile birlikte bireyleri ortak bir yaşamı paylaşmaya davet eder.

Gottman ve Silver’a göre; evliliklerin çoğu öylesine yüksek ve olumlu bir ayar noktasıyla başlar ki, her iki taraf da ilişkinin raydan çıkacağını düşünemez bile. Ancak çoğu kez, bu mutlu durumu uzun sürmez. Zamanla öfke, kızgınlık ve kırgınlık birikerek dostluğu yok etme noktasına gelir. En sonunda –olumsuz duygunun ağır bastığı noktaya varırlar. Her şey giderek olumsuz bir şekilde yorumlanır. Nötr bir ses tonuyla söylenen sözler alınmaya neden olur. Bu noktaya vardığınızda, ilk başlarda sizi biraraya getiren temel bağa dönmek, akıntıya karşı kürek çekmek kadar zor gelir (Gottman ve Silver, 2017). Evliliklerinde sorunlar gündeme geldiğinde sığınacakları liman olması sebebiyle evliliğe karar verme noktasında bireyleri ikna eden motivasyon kaynakları oldukça önemlidir.

Yapılan görüşmeler, insanları (evlilik ile ilgili görüşlerinden bağımsız olarak) evlenmeye ikna eden farklı dinamiklerin söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu farklılıklar, geçmiş yaşam deneyimlerinden, bireyin içinde bulunduğu koşullardan ve çevresindeki insanların kararlarından etkilenmektedir. Örneğin, görüşmecilerden üç

tanisi evliliklerini aile büyüklerinin kararı ile yaptıklarını belirtmişlerdir. Evliliğin aile büyüklerinin kararı ile olmasının yanı sıra evlilikle ilgili bilgilerinin de olmadığını vurgulamışlar ve evlilik kararlarını “nasip” ile ilişkilendirmişlerdir. Dolayısıyla bu grupta evlilik kararı, kök aile üyeleri, yakın akrabalar ve kader arasında verilmiştir. Böylece evlilikten doğan sorumluluklar dışsal kaynaklara yüklenmiştir. Bu grup için evlilikten bihaber yapılan, gönülsüz evliliklerden söz etmek mümkündür.

"Görücü usulü oldu, zorla verdiler. Amcam verdi daha doğrusu. Ben istememiştim, gönlüm olmamıştı. Bir ikna etme durumu oldu, ben de tamam, olsun dedim; öyle oldu yani. Valla, hiçbir şey bilmiyordum ben. Çok mu cahildim, okumamazlığın bir şeyi mi, bilmiyorum yani. Çocuğun nereden olduğunu bile bilmiyordum ben evlendiğimde, öyle diyeyim size. Bir de köyde yetiştim; belki ondan yani. Şey de yoktu, televizyon, internet. Anne-babada da öyle bir ilgi... O zaman ayıptı, kınanırdı." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

"Evliliğin evlilik olduğunu bilmiyordum ki zaten. 16 yaşındaydım ben evlendiğimde. Ne demek olduğunu bilmiyordum. Köydeydim. Görücü usulüyle geliyorlardı, veriyorlardı, "Evlilik bu" diyorlardı. Böyle evlendik. Herhalde şey falan zannediyordum, gideceksin, 1 ay, 2 ay kalacaksın da geri döneceksin mi... Belki de o mantık da vardı. Bir akraba teşvik etmişti. Anne-baba da söyledi. 1 tane, 2 tane değildi ki, çok gelen vardı. En azından köyün içi olmasın da, Ankara falan diye." [Mor; K; 42; boşanmanın tarafları]

"22 yıl önce evliliğe teşvik eden, babamızın aldığı bir karar. Çünkü 15 yaşında evlendim. Ben tanımiyordum, onlar tanışıyorlardı. Gittiler, gördüler, beğendiler. Nasip kısmet de varmış, kaderde de varmış, bir evlilik oldu işte." [Kırmızı; E; 37; boşanmanın tarafları]

Diğer iki görüşmeci ise, evlilik kararlarını sevgi ile aldıklarını, eşlerini evlenmeden önce sevdiklerini ve bu sevginin kendilerini evliliğe yönlendirdiği ifade etmişlerdir.

"Eşimi görüp sevmemdi, evlenmek istememdi." [Sarı; K; 29; boşanmanın tarafları]

"Eşimi çok seviyordum. Zaten üniversiteden arkadaşlık. Aile kurmak istiyordum, çocuklarım olmasını istiyordum. Bu nedenle evlendim." [Mavi; E; 49; boşanmanın tarafları]

Diğer iki görüşmeci ise, evliliğin hayatın yerine getirilmesi gereken bir formu olduğunu düşünerek evlenmeye karar verdiklerini belirtmiştir.

"Evlenmeye teşvik eden, zaten bu hayatın bir şeyidir, formu. Evlenmelidir insanlar. Onun için de biraz erken evlendim. 30'lu, 40'lı yaşları beklemedim. Askerden geldim. Zaten ben ilkokul mezunuyum. Mesleğim de lokantacılıktı. Evleneyim de yuvamı kurayım, evim olsun, yuvam olsun dedim ve evlendim." [Turuncu; E; 43; boşanmanın tarafları]

"İlk evlenmeye teşvik eden konu, yalnızlık. Bir saatten sonra zaman da geçiyor, yaş da geçiyor. Aileye kavuşma isteği, yalnızlığımızın giderilmesi, en azından çocuk sahibi olmak, bu tür isteklerden dolayı evlenmeye karar verdim. Yalnızdım için geçmişti." [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafları]

Son olarak üçüncü evliliğini yapan bir görüşmeci ise, hayat şartlarının kendisini evliliğe yönlendirdiğini aktarmıştır. Hayat galesinin evlilik kapısını açması...

"Allah'ım kimseyi evlat eline koymasın. Anneler evlatlarını düşünüyor, ama evlatlar annelerini istemiyor bu yaşına rağmen, hani kendi elim iş tuttuğu halde. Mecbur kaldım, görüştük. "Benim böyle böyle durumum, zor durumdayım" dedim. O da "Tamam, ben de zor durumdayım. Benim de çocuklarım benimle ilgilenmiyor." dedi. Dedim, "Aptesimi alırım, namazımı kılarım." Kişinin biraz gözünde aksaklık vardı, ayağında da aksaklık vardı. Olsun dedim, Allah işi dedim, o bana muhtaç, ben ona muhtacım gibi düşünerekten. "Evimi gör" dedi. Gittik beraber kızıyla falan, evini gördük. "Tamam. Bana lazım bir evim olsun" dedim. Altında da eski modelden araba var, ama olsun, maaşı var. Ölümlü dünya dedim, bu bize yeter düşüncesiyle evlilik yaptık." [Siyah; K; 58; boşanmanın tarafları]

Yukarıda yer alan görüşmecilerin ifadelerinden hareketle, insanların; evlenme isteklerini sorgulamadan, toplumsal bir norm olarak kabul edilen ve kuşaklararası aktarımla gelenekselleşen bir kuruma dâhil olma eğilimi gösterdiklerinden söz etmek mümkündür. Bu durum küçük yaşlardan itibaren dikte edilen evliliğin klişeleştirilmiş haline kendimizi özdeşleştirme eğiliminde olduğumuzu düşündürebilir. Küçük yaşlardan itibaren bir gün evleneceğimize razı oluruz ve evlilik fikrini içselleştiririz. Dolayısıyla normatif sosyal etki ile evlilik çatısının altına gireriz.

Oysa Gottman ve Gottman'a göre, O kişi olduğunu bildiğimiz biriyle tanıştığımız dakika hemen günbatımına doğru yelken açmamız ya da beyaz atına atlayıp sonsuza dek mutlu yaşamamız anlamına gelmez. Hala birbirimizi tanımamız gerekir. Hala aşkın aşamalarından geçiyoruzdur. Hala bir ilişki içinde olmak üzere bir seçim yapmalıyız. Hala diğerinin bizi rahatsız ettiği günler ve iniş çıkışlarımız vardır. Buna bir ilişki içinde olmak denir (Gottman ve Gottman, 2017).

5.2.1.2.Sıcak Yuva Ezberiyle Devam Edemeyen Evlilikler ve Biriken Ağıtlar

"Her evlilik cennette yapılmaz"

Ventura ve Reed, 2009

Bir önceki bölümde üzerinde durulan evliliğin inşasının ardından bu bölümde görüşmecilerin ifadeleri ve duruşmalarda dinlenen tanıkların ve tarafların beyanları ile sıcak yuva hayaliyle kurulan kutsal evlilik içinde yaşanan çatışmalar ve çözülemeyen çatışmaların sonucunda biriken ağıtlar ele alınmıştır.

Evlilik sürecinde yaşanan çatışmaların nasıl ortaya çıktığı, sıklık ve yoğunluğunun ne olduğu, kimlerin bu çatışmalara dâhil olduğu, hangi konuları içerdiği ve son olarak da onarma girişimleri üzerinde durulmuş ve evlilik içinde gerçekleşen çatışma motifleri ortaya konulmuştur.

Fitilin Ateşleyicileri: İlk Çatışma Deneyimleri

Stratejik aile terapisinin kurucusu Haley'e göre; evli çift birlikte yaşamaya başladığında, yakın ilişki içinde yaşayan her çift için gerekli olan bir dizi anlaşmayı gerçekleştirmek zorundadır. Aileleri ve akranlarıyla nasıl ilişki kuracakları, birlikte yaşamın pratik yönleri, aralarındaki küçük ya da büyük farklılıklarla nasıl başa çıkabilecekleri konusunda hemfikir olmaları ve evlilikten önce kestirilemeyen yüzlerce sorunun yanıtlanması gerekecektir (Haley, 2006). Yanıtlanmayı bekleyen yüzlerce soru yanıtlanacakları güne kadar adeta bir kibrit kutusu içinde saklı kibrit çöpleri gibidir. Kibrit kutusu, evlilik içindeki çatışma konularını içinde barındıran gizli yakıcı ve rüzgârda sönmeyen bir birikimdir. Aydınlık tarafında mumla ya da gaz lambası ile buluştuğunda ışık saçarken, yakıcı tarafında benzinle bir araya geldiğinde yok edici etkisi ile karşı karşıya gelinir. Evlilik çatışmalarını betimlemek üzere metarofik bir anlam yüklenen kibrit çöplerinin hangi taraf ile buluşacağı zamansal ve mekânsal konuma göre değişiklik göstermektedir.

Yapılan görüşmeler ve tanık ifadeleri ilk çatışmaların zaman ve mekânsal değişkenlere bağlı olarak çeşitli kalıplarda gün yüzüne çıktığını ortaya koymaktadır. Ancak bazı evliliklerde ilk çatışmaların karanlık tarafta kaldığı unutulmamalıdır.

Çatışma Uzun Soluklu ve Geçmiş Olan Bir Süreçtir

Görüşülen uzmanlar evlilik çatışmalarının aslında evlilik sürecinden daha uzun bir geçmişinin olduğuna inanmaktadır. Karşılıklarına gelen vakalardan elde ettikleri bilgilere göre, çoğu çift nişanlılık ya da sevgililik döneminde de çatışma yaşamadıklarını beyan etmektedirler.

"Bütün evliliklerde de biz görüşmeye başladığımız andan itibaren ortaya çıkan bir şey, inanın yüzde 99'u boşanmasına neden olan sorun aslında nişanlılık döneminde de var. Ama bizim toplumumuzca, ailelerce şey şu: "Artık nişanlandın. Herkes ne der?" Bu bir. İkincisi,

"Evlence düzelir." Evlence düzelmedi mi? Çocuk kesin düzeltir. Bunlar zaten mahvediyor." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

"Nişanlılıkta bana şiddet uyguladı" diyor, boşanma nedeni şiddet. Nişanlılığı fazla deşmiyoruz. Bizim hâkimler hatta diyor ki, "Nişanlıları niye alıyorsunuz?" diyorlar. Çok deşsek var ya, neler çıkacak neler." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

Görüşmelerde taraflara ilk olarak çatışmalarının nasıl ortaya çıktığı sorulmuş, çatışmaların aslında hemen bir anda ortaya çıkan yaşam olayları olmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca çatışmalar belirli, sabit bir gelişimde de ilerlememektedir, ufak sözel tartışmalarla başlayarak artış gösteren bir grafikte fiziksel şiddetle son bulabildiği gibi, sözel tartışma kısmı bireyin içsel sürecinde saklı kalıp doğrudan fiziksel şiddet şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. Bu sebeple çatışmanın seyrine ilişkin doğrusal bir denklemden söz etmek mümkün görünmemektedir.

Aşağıda önce ufak tefek sebeplerle nişan döneminde yaşanan bir çatışmaya ardından da doğrudan fiziksel şiddetle kendisini gösteren evlilik çatışmasına ilişkin iki örneğe yer verilmiştir. İlk örnekte Yeşil, eşi ile aralarındaki çatışmanın ufak tefek sorunlarla ortaya çıktığını belirtirken dikkat çekici yönü çatışmanın zaman yolculuğu olmuştur. Nikâh öncesi başlayan çatışma, eşya yerleştirme ve balayı dönemlerinde de devam etmiştir.

"İlk tartışma ufak tefek şeylerden dolayı başladı. Açıkçası, nikâhta başladı ufak bir şey, nikâh şekerinden dolayı başladı. Daha sonra eşya yerleştirmede ufak tefek sorunlarımız başladı. Sigara içiyordu, ben bırakmasını istedim, balayı döneminde onunla ilgili bir tartışma yaşandı. Böyle başladı." [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafları]

İkinci örnekte görüşmecilerden Mor eşi ile yaşadığı ilk çatışmanın fiziksel şiddet şeklinde ortaya çıktığından bahsetmektedir. Ancak eşinin, Mor'dan daha önce çatışmayı algılamış olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Çatışma kuramcılarında Mayer'e göre eğer taraflardan biri birbirine uymayan çıkarları olduğuna inanır ve buna göre hareket ederse, bu algıyı paylaşırsalar da paylaşmasalar da diğerini çatışma sürecine çeker (Mayer, 2000). Mor da eşi tarafından çatışma sürecinin içine çekilmiş görünmektedir.

"Vallahi ilk tartışmamı çok iyi hatırlıyorum, onu söyleyebilirim. Görümcelerimle birlikte bir düğüne gidiyorduk. Düğüne giderken de yolda türkü mü ne söyleniyordu. Ben de kendi kendime, görüşmelerin arasındayım, ikisinin arasında, mırıldandım. Eve geldiğimde bu tuttu boğazımdan "Sen nasıl mırıldanırsın?!" diye." [Mor; K; 42; boşanmanın tarafları]

Yukarıda yer alan vakada, kalabalık içinde şarkı mırıldanmak ile ilgili farklı bir algısı olan erkeğin, kendi algısını "tek gerçek doğru" olarak kabul etmesi ve bu algıyı

tartışmadan uzak bir şekilde kadın üzerinde bir baskı aracı olarak kullanması sonucunda şiddete başvurması ile gün yüzüne çıkan bir çatışma örneği aktarılmıştır. Diğer bir görüşmecinin aktardıkları, evlilik içinde çatışma yaşamak için tarafların uzun zaman beklemeye ihtiyaç duymadıklarını ortaya koyar niteliktedir.

"Evlilik yaptıktan sonra bir hafta hayatı toz pembe gördüm ne kadar yaşlı olsa da. Ama bir haftadan sonra bana hakaretlerde bulundu. "Evi dip bucak temizleyeceksin hiç evin eşyasını değiştirmeden. Ben kendim yaşlıyım. Evin de elbette eşyası yaşlı olacak, eski model olacak" dedi. Ben ne kadar bilsen heveslendim, hani bir değişiklik olsun gibisinden. Yapmadı. Önceden "Yaparım" dedi. Yine de ben dip bucak temizledim." [Siyah; K; 58; boşanmanın tarafları]

Evlilik içinde yaşanan çatışmaların bir diğer özelliği de üçüncü kişilerin, özellikle kök ailelerin katılımının oldukça önemli olmasıdır. Kök ailelerin katılımı, çatışmanın başlangıcından itibaren her aşamasında kendisini göstermektedir. Bu konu ilerleyen bölümlerde kök aile sorunları başlığı altında ele alınmıştır. Ancak aşağıda kök ailelerin ilk çatışmaya olan katılımlarına ilişkin iki örneğe yer verilmiştir.

"İlk nasıl başladı? Kaynımın gömleğini yıkamamışım ben. Onun için dayak yedim. İlk kavgam, ilk dayağım oydu benim. Kaynanam telefon açmış oğluna, karın oğlumun gömleğini yıkamıyor diye, oğlu geldi. Gömleğini yıkamamışsın, işe öyle gitmiş diye ben dayak yedim. İlk dayağı öyle yedim ve arkası geldi zaten. İlk önce ailesinden dolayı çıktı bu tartışmalar, ondan sonra büyüdü, büyüdü, büyüdü, çocuklara geldi, işe geldi, bana karışmaya başladı." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

"Nişanlıyken de yine aynı sebeplerden dolayı tartışıyorduk. Hep annesigilin söylediğini yaptırmaya çalışıyordu. Evlendikten sonra da hep onların talimatlarıyla bir şeyler yaptırmaya çalıştı bana." [Sarı; K; 29; boşanmanın tarafları]

Görüşmecilerden Mavi ise, ilk çatışmalarına dair somut bir olayı aktarmamış ancak daha üst bir pencereden soyut bir alanda yaşadıkları çatışmaları aralarındaki sorunların başlangıcı olarak betimlemiştir.

"Maalesef maddi konular sorun oldu... Bizim sorunlarımızın başlangıcı, aynı bütçeyi paylaşmaktaki bakış açısından başladı bütün sorunlarımız. Sonra zaman zaman da cinsellikle ilgili sorunlarımız oldu." [Mavi; E; 49; boşanmanın tarafları]

Çatışmaların nasıl ortaya çıktığına dair tarafların verdikleri bilgiler ışığında, çatışmanın zamansız olduğu, yani belli bir zaman aralığına özgü bir şekilde ortaya çıkmadığı, baskın bir konudan kaynaklanmadığı, taraflardan birinin çatışmayı algılaması ile var olduğu ve diğer tarafın çatışmanın içine çekildiği ve son olarak da kök ailelerin katılımının önemli bir yere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çatışmanın bizzat aktörlerinin yanı sıra meslek hayatlarında çok sayıda evlilik içi çatışmaların dinleyicileri olmuş, konunun ehliyelerinin de ilk çatışmaların nasıl ortaya çıktığına ilişkin görüşlerine başvurulmuştur. Görüşmecilerden Hâkim E, evlilik sürecinde yaşanan çatışmaları bir iktidar savaşı olarak ele aldığını belirtmiştir ve bunun ritüellerimizde de kendisini gösterdiğini ifade etmiş, bu savaşın evliliğin ilk dakikalarında nikâh masasının altında somut hale büründüğünü belirtmiştir.

"Taraflar evlendiklerinde her iki taraf arasında bir iktidar savaşı oluyor. Ritüel bile olsa kim kimin ayağına basacak, nikâh masasında başlıyor." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

Görüşmecilerden Hâkim F ve Hâkim E evlilikte çatışmaların önce karşılanmamış gereksinimlerden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Bu beklentileri farklı kategorilerde değerlendirmişlerdir. Hâkim F, çiftlerin evlilikten önce kendi öz kimlikleri ile davranmadıklarını ve evlilik içinde kendi kimliklerini göstermeye başladıkça sorunların ortaya çıktığını aktarırken Hâkim E, karşı tarafa yönelik beklentilerle ilgili kısma vurgu yapmıştır. Çiftlerin hayallerinde bir eş canlandırarak evlendiklerini ve evliliklerinde de ilişki döneminde yaşanan cicim günlerindeki gibi bir ilgi beklediklerini aktarmıştır.

"Herkes kendini saklama gayreti içinde. Kur yapma döneminde "mış gibi" davranıp yaşıyorlar, evlendikten sonra kendi kimliklerine döndüklerinde de bu sefer çatışmalar başlıyor." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

"Herkes hayalinde bir eş canlandırıyor evlenmeden evvel. Her dakika "Canım, hayatım, bir tanem, aşım", o da "Ellerine sağlık, sen benim prensesimsin, kraliçemsin, senden daha mükemmeli yok"u bekliyor. Her gün elinde çiçeklerle geleceğini bekliyor, öteki de her gün karısının gran tuvalet kapıda kendisine koşup sarılacağını bekliyor. Hani bunlar net olmasa bile hep böyle bir şey var. Bunlar zaman içersinde, o ilk heyecanlar geçip de rutinleşince onlar artık göze batmaya başlıyor." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

Uzman K ise, görüşmecilerden Siyah'ın eşi ile yaşadıkları ilk çatışma deneyimlerinde bahsettiği gibi nişanlılık sürecinde güvence verilen maddi beklentilerin karşılanmamasının çiftler arasında sorun oluşturduğuna vurgu yapmıştır.

"İlk başta demiş ki mesela, "Şu kadar altın yapacaksın, ev alacaksın, burada yaşayacağız." Bunlar olmamış. Boşanma sebepleri bunlar. Karşılanmamış aynen, çünkü hayaller kurarız, istekler vardır o zaman, sözler verilir çok fazla. Bunlar yapılmadığı an boşanmaya da aynı nedenler bizi götürür. Burada da öyle genelde." [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

Avukat D de düğün hazırlıklarına ayrılan bütçelerin alt metinde aslında bir yönüyle evlilik sürecindeki çatışmalara yatırım olduğunu vurgulamaktadır.

"Ben hep söylüyorum: Türk toplumunda davul zurnayla düğün yapılıyor. Paraları yok, borç kiralyorlar düğün salonlarını ki "Düğünde takılan altınlarla öderiz" diye. Bakın, düşünün, aslında altınlar o ailenin geleceğidir ya, birikimdir. Hayır, aileler ona karar veriyor, yani gençler değil. Daha ilk gün daha gerdeğe girmeden karı-koca kavgalar başlıyor. Balayına gidip gelip de boşanan var." [Avukat D; K; 65; Avukatlar]

Bir diğer görüşmeci ise, düğün hazırlıklarında karşılanmayan gereksinimlerin uzun yıllar evliliğin çatışma konusu olarak saklı kaldığını ve bu durumun taraflar arasında yaşanan çatışmalara zemin hazırladığını vurgulamaktadır. Tarafların evlilik hayallerini gerçeğe dönüştürme noktasında yapamadıkları, karşılayamadıkları şeyler, içlerinde kalan uhdelere, aslında çatışmak için başka meselelere ihtiyaçları olmadığını da göstermektedir. Tamamlanamayan çeyiz bohçası, evlilik sürecinde çatışma konularının saklandığı çatışma bohçasına evrilebilmektedir.

"Beklentilerle ilgili çok fazla. Benim dosyalarda gördüğüm, mesela, düğün hazırlığı, yani çok keyifli olması gereken bir sürecin genelde 30 yıllık, 40 yıllık insanlarda bile orada yapılan ve yapılmayan şeylerin hâlâ getirildiğini de görebiliyoruz. O yüklenen beklentiler, mesela kuafore gidilmedi ya da kuafore tek başına gittim, bunu 40 yıl sonra hâlâ sorun olarak söylüyor. O yüklediği anlam, yani "Bana değer verilmedi" gibi. Onlardan kaynaklanabiliyor çoğunlukla." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

Çatışmaların Sıklık ve Yoğunluğu

Evlilik içinde yaşanan çatışmaların genelleştirilemeyen bir ritmi vardır. Ancak bilinen bir gerçek varsa, çatışmaların her evlilikte zamansız bir şekilde var oluşudur. Çatışmalar gün yüzüne çıkar, belirli bir yoğunlukta devam eder ve tekrarlanan bir örüntüye sahiptir.

Aşağıda çatışmaların seyir defteri görüşmecilerin dilinden aktarılmıştır. Görüşmecilerin içinde buldukları koşulları ve evlilik dinamiklerinin öznelliği neticesinde çatışmaların tekrarlarının da günden güne değiştiği vurgulanmaktadır. Ancak Pembe'nin evliliğinde olduğu gibi bazı evliliklerde çatışmalar gün aşırı ortaya çıkabilmektedir.

"Tartışmalar her gün oluyordu zaten karşı taraftan kaynaklı. Her gün olmasa da iki günde, üç günde bir muhakkak oluyordu yani. Eve tereddütlü gidiyordum, acaba bugün bir şey diyecek mi diye." [Pembe; E; 30; boşanmanın tarafları]

Bir diğer görüşmecinin evliliğinde ise çatışmaların özellikle evliliğin sonlanmasına doğru sıklaştığına yönelik bir vurgu vardır. Evlilikte çatışmaların sıklaşması mı boşanmanın sinyallerini vermekte yoksa boşanmanın gündeme gelmesi mi çatışmaların sıklaştırmakta olduğu tartışmaya açık bir konudur.

"Son zamanlarda sık sık oluyordu. İstediklerini yaptığın sürece tartışma olmuyordu tabii. Onun istediği bir şeyi yapmak istemediğin zaman, o zamanlar tartışma oluyordu." [Sarı; K; 29; boşanmanın tarafları]

Bir diğer görüşmecinin evliliğinde ise çatışmaların belirli bir ritimde ilerlediği görülmektedir. Ufak tefek başlayan sorunlar giderek bir sorun yumağı haline gelmiştir. Aynı zamanda son bulmayan kadına yönelik erkek şiddeti, evlilik içinde gündem oluşturmakta zorlanmamaktadır. Her konu şiddetin konusudur ve şiddetin uygulayıcısı için makul bir sebep olarak kabul edilmektedir.

"Sigara içmeye başladım, sigarama karıştı, onun için dayak yedim. Yani her konuda, her konuda. Çocuklarla ilgilenmiyordu, çalışmıyordu. En çok da zaten ailesigil gelince tartışmalar çıkardı. Sürekli annesi, babasını katardı. Yani bilmiyorum. İki kaynımı evlendirdim, her şeyi de yaptım, yapılmaması gereken her şeyi yaptım; ama yine de dayak yedim." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

Evlilik Sürecinde Çatışma Konuları: Boşanmanın Eşiğinde

Geniş boyutta anlaşmazlıklar, tartışmalar, uzlaşmazlıklar, düşmanlıklar ve çatışmalar olmaksızın bir ailede büyüme, bir komşuluk yaşamak, okula gitmek, işte çalışmak, yakın bir ilişki kurmak, çocuk yetiştirmek ya da bir vatandaş olarak aktif bir şekilde yaşamak neredeyse imkânsızdır (Cloke ve Goldsmith, 2018). Çatışmalar doğal hayatın bir parçasıdır. Evlilik ilişkisi de bu doğal çatışma alanlarından birisidir.

Evlenmek, haklarını ikiye bölmek ve görevlerini ikiye katlamak demektir (Schopenhauer, 2014). Bu haklar ve görevler, yasada açıkça belirtilmiştir. Medeni Kanun, evlilik birliğinden doğan ortak hakları 185 ve sonrası maddelerinde ele almıştır. Bunlar: Ortak konutu seçme hakkı, birliği yürütme hakkı, birlikte yaşama hakkı ve birliği temsil etme hakkıdır. Buna ek olarak Medeni Kanun, evlilik birliğinden doğan ortak yükümlülükleri de aynı maddelerde düzenlemiştir. Buna göre bu yükümlülükler şu şekildedir: *Birliğin mutluluğunu sağlama, sadakat gösterme, birlikte yaşama, dayanışma ve yardımcı olma, çocuklara bakma ve yetiştirme, giderlere katılma, meslek veya iş seçiminde özen gösterme* (Akıntürk ve Ateş, 2016).

Bu hak ve yükümlülükler yerine getirilmediğinde ya da eşlerden biri tarafından ihlal edildiğinde çatışmalar gündeme gelmektedir ve bu çatışmalar doğru bir şekilde yönetilemediğinde ise boşanma nedenleri olarak gün yüzüne çıkmakta ve tarafları

Themis'in kılıcının müdahalesine yönelmektedir. Bu çalışmada, evlilik içerisinde yaşanan çatışmalar, uygun bir şekilde çözülemedikleri ya da iki tarafın da onayıyla üstü kapatılmadığı takdirde “boşanma nedenlerinin öncülere” olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın kuramsal temelini oluşturan stratejik aile terapisinin kurucusu Haley, evlilikte çatışmaların uygun şekilde yönetilememesine doğru evrilen süreci şu şekilde özetlemiştir. Ona göre, genç çift yeni ilişkilerini olumlu bir şekilde çözerlerken anlaşmazlıklarını çözmek için de farklı yollar bulmak zorundadır. Birlikteliklerinin başında, yeni evliliğin olumlu havası yüzünden ve birbirlerinin duygularını incitmek istemediklerinden açıkça karşı çıkmalardan ya da tehlikeli ifadeler kullanmaktan kaçınırlar. Zamanla kaçındıkları karşı çıkışlar büyümeye başlar ve kendilerini sürekli tartışmanın eşiğinde ve sürekli olarak birbirlerine kızarken bulurlar. **Bazen konuşulamayan konular evliliğin parçası olur.** Bu süreçte anlaşmazlıkları çözenin ve sorunları halletmenin yolları bulunur. Bazen çözümler başarılı olmaz ve evlilikten kaynaklanan mutsuzluğun büyümesine neden olur (Haley, 2006).

Konuşulamayan konular evliliğin parçası olduğu zaman, bu konular dava dilekçesine yazılacakları güne kadar saklı kalır. Çözümüne kavuşturulmayan her bir çatışma, evliliğin karanlık tarafında başka bir çatışmanın nedeni olmak üzere yerini alır. Böylece, “Pandoranın kutusu”, çiftin bir zamanlar konuşmadıkları konularla dolmaya başlar ta ki mahkemeye dilekçelerin verildiği ana kadar. Boşanma dilekçesi, evlilik sürecinde halının altına süpürülen konularla doludur. Bir zamanlar birbirlerini seven bu çifti karşılıklı taraf olmaya iten her ne ise, pandoranın kutusunda saklı kalan “o şeyler”in birer ürünüdür.

Yapılan pek çok araştırma evlilik sürecinde yaşanan çatışmalar ile bireylerin boşanma nedenleri arasında bir ilişki olduğunu gösterir niteliktedir. Örneğin, Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması'nda (2014), bireylerin yaşadıkları sorun alanları ve boşanma gerekçelerinin birbirleriyle olan yakın ilişkileri göz önünde bulundurularak analiz yapılmıştır. Evlilikte yaşanan sorunlar ve bireylerin boşanma gerekçeleri incelendiğinde evlilikleri boyunca yakın çevre, ekonomik durumlar ve yaşam tarzı konularında çatışma yaşayan bireylerin boşanma gerekçelerinde de bu durumlara işaret ettiği sonucu çıkmaktadır. Buna ek olarak; alışkanlıklar, cinsel hayat, şiddet, duygusal ilişki veya

aldatma sorunlarından biriyle karşılaşan bireyin, bu sorunlardan diğeriyle de karşılaşma olasılığı yüksektir. Evlilikleri esnasında ev içi görev ve sorumluluklarla ilgili sorun yaşayan bireylerin yine bu gerekçeyle boşandıkları anlaşılmaktadır. Boşanma gerekçeleri özelinde incelendiğinde şiddet sebebiyle boşanan bireylerin aynı zamanda duygusal ilişki, alışkanlıklar ve aldatma konuları sebebiyle de evliliklerini sonlandırmaları olasıdır. Öte yandan evlilikte yaşanan sorunların üst üste binmesi ve çözülememesi nedeniyle boşanmanın gerçekleştiği durumlarla da sıkça karşılaşmıştır (TBNA, 2014).

Evlilik sürecinde çatışma konuları hukuk dilindeki anlatımıyla boşanma sebepleri ise, Aile Hukuku'nda altı başlık altında toplanmıştır (TMK, m.161-166). Zina; hayata kast, pek kötü veya onur kırıcı davranış; suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme; terk; akıl sağlığı; evlilik birliğinin sarsılması. Yasa koyucu bu maddeleri belirlerken evliliğin genel hükümlerini göz önünde bulundurmıştır.

Evlilikte boşanma gündemini belirleyen çatışma konuları; takip edilen 200 duruşmada elde edilen veriler, tarafların ve tanıkların beyanları ve aynı zamanda görüşülen boşanma aşamasındaki taraflar, hukuk uygulayıcıları (hâkimler ve avukatlar) ve mahkeme uzmanlarının görüşleri ile şekillendirilmiştir. Bu şekillendirmede ilk olarak duruşmalarda ortaya konan çatışma konularına ilişkin istatistiksel verilere yer verilmiş ve çatışma konuları elde edilen beyanlar ve görüşmelerle alt temalara ayrılmıştır. Her bir alt tema, duruşmalarda dinlenen tarafların ve tanıkların beyanları ve görüşmecilerin ifadeleri ile karma yöntem kullanılarak analiz edilmiştir.

Ancak her ne kadar ayrı başlıklar altında ele alınsa da, her bir çatışma konusunun diğer konularla kol kola (arm in arm) olduğu unutulmamalıdır. Bir çatışma konusu asla tek başına varlık göstermemektedir. Asıl olan gündemin çevresi genellikle diğer çakıl taşı gündemlerle doludur. Bir gündem başka bir gündemi içerir her zaman. Bu yüzden aşağıda yer alan alt başlıkların çatışma gündemlerinin iç içe geçen özelliği dikkate alınarak okunması önemlidir.

Tablo 28: Evlilik Sürecinde Çatışma Konuları

Evlilik Sürecinde Çatışma Konuları	Sayı
Aldatma	31
Şiddet	45
Sorumsuz Davranma	53
Özel Günleri Birlikte Kutlamama	10
Kök Aile Sorunları	64
Kötü Söz-Hakaret-Tehdit	56
Başkalarının Yanında Aşağılama	17
Misafir İstememe	5
Ekonomik Meseleler	55
Cinsel Sorunlar	12
Ruhsal Sorunlar	12
Sağlık Sorunları	8
Alkol-Uyuşturucu Kullanımı	14
Erkeğin Başka Birinden Çocuğunun Olması	5
Üvey Çocuklar	5

Tablo 28’de bahsedilen evlilik sürecinde çatışma konuları tarafların beyanları, tanıkların ifadeleri ile sınırlıdır. Ayrıca her bir dosyada birden fazla çatışma konusu gündeme geldiği için çatışma konularının toplamı alınmamıştır. Buna ek olarak anlaşmalı boşanmalarda, tarafların hazırlamış olduğu protokol metni (sözleşme) üzerinden işlem yapıldığı için bu davalarda çatışma konularına ilişkin veri elde edilememiştir.

Tablo 28’e göre, evlilik sürecinde yaşanan çatışma konularında kök aile sorunları ilk sırada yer almaktadır. Kök aile sorunlarından sonra tarafların en çok beyan ettikleri çatışma konusu tehdit-kötü söz-hakaret olmuştur. Bu çatışma konularını ekonomik meseleler, sorumsuz davranma, şiddet ve aldatma takip etmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, bu çatışma konularının hiçbirisi tek başına boşanma sebebi değildir. Ancak bir arada olduklarında, süreklilik gösterdiklerinde, çatışma eşiğini aştıklarında ve tarafların bu çatışma konularının çözümüne ilişkin inançları yok olduğunda dolayısıyla bir birikim neticesinde boşanma gündemi haline gelmektedirler. Aşağıda yer alan bir vakada davalı kadının ablasının beyanı bu durumu örneklendirmektedir.

[35]"Bir olay olmadı, tırmandı tırmandı buralara kadar geldi..." (Dosya no 35, çekişmeli boşanma davası, tahkikat aşaması, davalı kadının ablasının beyanı).

Tarafların çoğu bu güne kadar pek çok sıkıntıya katlandıklarını dile getirmektedirler. Bu sorunların ortadan kalkmaması onları sorunların çözümü için adalet arayışına ve bu sebeple devlet müdahalesine mecbur bırakmaktadır.

Çalışmada elde edilen yukarıdaki verilerle uyumlu olacak şekilde yapılan diğer araştırmalarda da benzer sonuçların elde edilmiş olduğu görülmektedir. Türkiye boşanma nedenleri araştırmasına (TBNA; 2014) göre en sık rastlanan boşanma nedenleri yakın çevrenin evliliğe müdahalesi (%40) ile duygusal ilişkidir (%38). Bu gerekçeleri aldatma (%35), ekonomik sorunlar (%34) ve şiddet (%34) takip etmektedir. Eski eşinin veya kendisinin alışkanlıklar, (%31), yaşam tarzı (%25) veya değerleri (%20) nedeniyle evliliğinin sona erdiğini belirtenlerin oranı da azımsanmayacak düzeydedir. Eşlerden birinin ev içi görev ve sorumlulukları yerine getirmemesi (%29) veya çocuk bakımıyla yeteri kadar ilgilenmemesi de (%18) boşanmaya yol açan hususlar arasındadır. Boşanma gerekçeleri arasında öne çıkan diğer gerekçeler cinsel hayat (%20), çalışma hayatı / işsizlik (%15), evlilik öncesi eşini yeteri kadar tanımamadır (%14).

Bazı davalarda yukarıda bahsedilen çatışma konuları bir arada bulunurken bazı davalarda taraflar arasında çatışma yaşanması için özel bir konuya bile ihtiyaç duyulmamaktadır.

[164] "Evlendiğimizden beri kavga ediyoruz. Havayı bahane eder, suyu bahane eder, bana hakaretler, küfürler eder, misafir kabul etmez. Kızıyla, benimle bir yere gelmez, düğün, etkinlik..." (Dosya no 164, çekişmeli boşanma davası, davacı adamın beyanı)

Haley, bu durumu kurallarla açıklamaktadır. Haley (1988)'e göre, çözümü en kolay çatışmalar, eşlerin hangi kurallara uymaları gerektiğinden kaynaklanan çatışmalardır. Eşler arasındaki bu tür sorunlar eninde sonunda bir çözüme ulaşır. Ancak, eşler arasındaki anlaşmazlıklar, kuralların kimin tarafından konulması gerektiğinden kaynaklanırsa, bu çatışmaların çözümü diğer çatışmaların çözümünden daha zordur ve bu çatışmalar eşler arasında en şiddetli kavgaların doğmasına yol açar. Kuşkusuz, bir evlilikte temel hak ve özgürlükler temel bir çelişki haline getirilirse, artık bu evlilikte iki filmde hangisinin seyredileceği bile, eşler arasında boşanmaya neden olabilecek kavgalara yol açabilir. Eşler arasındaki çatışmaların diğer bir kaynağı da eşlerin kurallar

konusundaki çatışmaları çözebilmek için koydukları kural ötesi -meta rule- kuralların ilişkinin diğer kuralları ile çatışmasıdır (Haley, 1988).

Yukarıda yer alan istatistiksel veriler ışığında çatışma konuları aşağıda kategorilere ayrılmıştır: [1] *Ev içi çatışmaların dışsal araçları kök aile sorunları*, [2] *Çatışmanın şiddete uzanan en sert dili: kötü söz, hakaret ve tehdit*, [3] *Ekonomik meseleler ve bütçe sorunu*, [4] *Geleneksel cinsiyet temelli ev içi iş bölümü: kadının “ikinci vardiyası” erkeğin sorumsuz ve ilgisiz karşılığı*, [5] *Çatışmanın geri dönülemez evresi erkek şiddeti*, [6] *Sadakatsiz davranış- aldat(ıl)ma*, [7] *Ailenin saklı bilinen konusu: cinsel sorunlar*, [8] *Ruhsal sorunlar*, [9] *Özel günleri birlikte kutlamama*.

[1]Ev İçi Çatışmaların Dışsal Araçları Kök Aile Sorunları

Duruşmalarda ve görüşmelerde en çok ortaya atılan evlilik sorunu kök aile konusudur. Duruşmalarda toplamda 64 dosyada gündeme gelerek evlilik sürecinde yaşanan çatışma konularında birinci sırada yer almaktadır. Kök aile sorunları, ayrıca taraflarla, hâkimlerle, avukatlarla ve mahkeme uzmanları ile yapılan derinlemesine görüşmelerde de taraflar arasında yaşanan birincil çatışma gündemi olarak belirtilmiştir.

Haley’e göre, insanlar ve diğer hayvanlar arasındaki en önemli fark, sadece insanların evlilik yoluyla akrabalıklar kurmasıdır. Aileleri tarafından yetiştirilen yavrular yuvadan ayrılıp büyüklerinin yardımı olmadan eşlerini seçer. Bir anne ayı, dişi yavrusuna kiminle evleneceğini söylemez ya da onun yavrularını yetiştirme tarzını gözetip denetlemez. Ancak **insan aileler**, çocuklarının olası eşlerini sınırlar, eler ve torunlarının yetiştirilmesine yardım eder. Yani evlilik, sadece iki insanın değil, kendi etkilerini dayatan ve karmaşık bir alt sistem ağı oluşturan iki ailenin bir araya gelmesi demektir. Akrabalık ilişkileri, insanı hayvanlardan ayıran diğer farklılıklardan çok daha önemlidir (Haley, 2006).

Görüşmelerde görüşmecilerin ve duruşmalarda tanıkların kök aile ilişkilerine yönelik sayıca fazla açıklamaları Haley’in insan ailelere yönelik vurgusunu doğrular niteliktedir. Görüşmecilerin anlatımları ve tanıkların beyanları, kök ailelerin evliliklerin merkezinde yer aldıklarına ve çoğu çatışmanın birebir sebebi olurken, birebir sebebi olmadıkları

çatışmalarda da dolaylı yoldan katkılarının olduğuna yönelik aktarımları kök aile konusunu evlilik çatışmalarının başlıca gündemi haline getirmektedir. Örneğin görüşmecilerden Yeşil, eşi ile aralarındaki çatışmaların sebebine ilişkin anlatımlarında, eşini suçlayıcı bir dile sahip olmasının yanı sıra alt metinde eşinin ailesinin etkisi altında olduğuna dair bir inanç taşımaktadır.

"Fikir ayrılıklarımız oldu. Kendisi bence tabiri caizse burnunun dikine giden bir insandı, laf söz dinlemeyi çok sevmezdi. Dur dersen durmaz, kendi bildiğine giden, daha çok annesinin lafını dinleyen bir insandı. Farklı düşünceleri vardı." [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafları]

Aşağıda sırasıyla önce tarafların içinde buldukları kök aile sorunlarına daha sonra ise bu sorunlara ilişkin konunun ehli olan profesyonellerin değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Öncelikle kök aile ilişkilerinin evlilik içinde çok önemli bir konuma sahip olduğu anlatımlarda dikkat çeken bir husustur. Çünkü çiftlerin ve tanıkların önemli bir bölümü kök aileleri tek başlarına evliliğin devamına ket vuran "günah keçisi" ilan etmektedirler. Görüşmecilerden Turuncu, evlilik içinde yaşanan çatışmaların birincil ve belki de tek sebebi olarak aileleri görmektedir.

*"Benim durumumda olan kişilerde en büyük sıkıntı ailelerden oluyor. Başka bir şey yok...Bizim kavgalarımız son zamanlarda "Benim aileme ilgi göstermiyor, benim kardeşime şunu yapmıyor, benim amcama hoş geldin yapmadı, benim babama şunu yapmadı..."...Gitmiyorsun, gelmiyorsun, gidip orada kalmıyorsun... Bu yüzden yani. **Başka bir şey yok ki...En sonunda da zaten ailesi için kendi yuvasını yıktı.** "Ya benim ailemin şartlarını kabul edersen, bu hayat devam eder ya da ben boşanacağım" dedi...Ailesinin şartları; istedikleri zaman eşim, çocuklarım gidecek, gelecek, ben gideceğim, geleceğim, benim ailem gelmeyecek, gitmeyecek. Onu istediler, ben de onu yapmadım, yapmam da zaten." [Turuncu; E; 43; boşanmanın tarafları]*

"Tartışma konuları, dediğim gibi, ailesinden kaynaklanan, ailesinin istediği şeyleri ailem böyle istiyor diyordu. Ben de, ben de böyle istiyorum falan, öyle yani...Aileler bu kadar müdahale etmeseydi bu kadar tartışmamız olmazdı, belki de buraya gelmezdik. Her şeyin bir çözümü var, ama çözmeyi istemek önemli. Çözmeyi istemiyorsa, adam bitirmeyi seçiyor ve bitiyor yani." [Sarı; K; 29; boşanmanın tarafları]

"Yeni eve gittik, elimizi attığımız yerden muska çıktı. Yani bir insanın hayatıyla, bir insanın geleceğiyle böyle mi oynanılır? Kesinlikle eşim ve eşimin ailesinden şüphelenmiyorum. Yapan taraf, benim ailem yapmış. Açık ve net yani. Ağabeyimin eşi yapmış, üvey annem yapmış. Niye, niye yani?" [Kırmızı; E; 37; boşanmanın tarafları]

Fakat kök ailelerden bahsederken her zaman sadece anne ve babadan söz etmek mümkün görünmemektedir. Bazı vakalarda "üvey çocuklar" evlilik sürecinde yaşanan

çatışmaların gündemi şeklinde ele alınabilmektedir. Örneğin üçüncü evliliğinden boşanmak üzere dava açan görüşmecilerden Siyah, eşinin çocukları ile aralarında bir bağ oluşmamasını evliliğinde bir sorun olarak anlatmaktadır.

"Dıştan biri gibi yani. Zaten hep soğuklardı; ne kızıyla, ne oğluyla, ne geliniyle bir diyalog yoktu, ortam belliydi...Kızımı arıyor kızı hep. "Annen babamla ilgilenmemiş", bak, ilgilendiğim halde. Kızım da beni arıyor. Yani kızımın görüşüyor bak, kızı. Bu doğru bir şey mi? Benimle görüşün. Niye kızımın görüşüyor. İkimiz aramızda halledelim konuyu. Beni suçlayacak, kızımı bana bağirttiracak veya "Biz böyle oldu da annene böyle yaptık" diyecek, bak, bu şeyleri sokmak istemiş. Ben bunları bilememişim." [Siyah; K; 58; boşanmanın tarafları]

Kök ailelere ilişkin bir diğer çatışma konusu ise ev ziyaretlerinde belirgin hale gelmektedir. Bazı vakalarda; senin ailen, benim ailem tartışmasının bir diğer yüzü kimin ailesinin yanında daha fazla vakit geçirildiğinin hesabının tutulmasına kadar gitmektedir.

"Tutup da her gün giderse annesinin yanına, bir şey kalmıyor zaten. Benim annemin yanına da iki ayda bir, üç ayda bir giderse, bu düpedüz ayıp yani." [Pembe; E; 30; boşanmanın tarafları]

Peki ailelerin evlilikler üzerindeki etkisi nereden gelmektedir. Alan yazında bu durumu açıklayan pek çok teori bulunmaktadır. Bunlardan birisi aile terapisi kuramcılarından Bowen'a aittir: benliğin farklılaşması. Bireylerin evliliklerini inşa ederken kök ailelerinden ayrılarak yeni bir aile kurmaları aile yaşam döngüsünün **yeni evli çift** aşamasında beklenen bir gelişim görevidir. Bowen bireyin yeni bir aile kurmadan önce kök aileden farklılaşmasını "benliğin farklılaşması" olarak tanımlamaktadır.

Benliğin farklılaşması, entelektüel ve duygusal sistemlerin ayrılmasını gerektirir. Akıl ve duyguların bu iç ruhsal farklılaşması, benliğin kök aile içindeki diğer üyelerden eşzamanlı olarak farklılaşmasını kolaylaştırır. İç ruhsal farklılaşma meydana geldiğinde, birey güçlü duygularını düşüncesizce dışa vurmaz, aksine bu duygulara yansır ve bir hareket tarzı seçer. Bu; kişiyi, kök ailesi ile ilişkili, sorunlu, duygusal güdümlü etkileşim kalıplarını tekrar etmekten kaçınmak için özgürleştirir (Carr, 2006).

Bu durum aynı zamanda Haley'in "**evden ayrılma (leaving home)**" kavramı ile de açıklanmaktadır. Görüşmelerden ve tanık beyanlarından açıkça anlaşılmaktadır ki, çoğu çift hem fiziksel hem de psikolojik olarak evden ayrılma sürecini

gerçekleştirememişlerdir. Aşağıda yer alan tanık beyanları ve görüşmecilerin anlatımları bu değerlendirmeyi doğrular niteliktedir.

"Ailesine çok bağlıydı. Benim evimi kendi yuvası olarak görmedi. Ben bunu fark ettim. Sonuçta, beraber yaşadığınız insanla artık bütünleşmeniz lazım; maddi, manevî, duygusal anlamda bir bütün olmanız lazım. Yoksa olmuyor. Ben balayına gittim, dediği laf şu: "Ben annemi özledim". Benim de annem var, öyle değil mi? Biz artık evlenmişiz. "Ben kardeşimi özledim" dedi, şok oldum ben. Tamam, kardeşin olabilir, benim de kardeşim var. Artık biz bir aile olmuşuz, evlenmişiz artık, öyle değil mi? " [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafları]

Bazı çiftler yaşam döngüsü içerisinde yer alan evden ayrılma evresine ilişkin görevleri yerine getirmede başarısız görünmektedir. Kök aileleri ile yetişkin-yetişkin ilişkisi kurmada ve belirgin sınır koymada karşılıklı olarak sorun yaşıyor olmaları bu durumu açıklamaktadır. Kök aile sorunları yaşayan çiftler genellikle kök aileler ile belirgin sınırın aksine ya katı sınır ya da iç içe geçmiş bir ilişki kurma eğilimindedir.

Oysa sınırlar, yani ilişki kuralları, kimin kime, hangi koşullarda ne diyebileceğini belirler. Sınır kavramı bir boyut olarak düşünülürse, bir ucu belirsizliği, aşırı geçirgenliği, ortası açık-seçikliği, belirgin ama esnek kuralları ve diğer ucu katı kuralları, ilişkiyel kapalılığı ifade eder (Okman Fişek, 2018).

Ev kapısının anahtarının kök ailelere verilmesi sınır koyma davranışının tam karşılığının henüz oluşturulamamış olma durumunun metaforik bir göstergesi olarak nitelendirilebilir. Aşağıda yer alan vaka bu duruma örnek olan onlarca vakadan sadece birisidir.

*[151] "...Ben kayınvalidesi ile boşanma davasından 8 ay önce görüştim. Bana, ona söyle bu iş bitmiştir. Ondan bize gelin olmaz bundan sonra dedi. Tarafların tartışmalarını görmedim, kayınvalide ile kargın olduklarını biliyorum" (davacı kadının kadın arkadaşının beyanı). Hâkim:"Hep kayınvalide hakkında konuşuyoruz. Davanın tarafı o değil. Siz taraflar arasındaki ilişkiyi anlatın." dedi. Davacı kadın kendi avukatına "**Boşanmanın sebebi o değil mi zaten?**" diye fısıldadı... "**Evde yaşananları kızım annesine anlatırdı annesi de bana anlatırdı. Kayınvalidede evin anahtarı varmış, istediği gibi girip çıkıyormuş. Evde çalışan kadın, kayınvalidenin eski çalışanymış, evde ne olup biterse ona anlatıyormuş.** (Dosya no 151, çekişmeli boşanma davası, davacı kadının babasının beyanı)*

Haley'e göre; evli bir çiftin sorunları kısmen, ancak o çifte odaklanarak tanımlanabilir. Koca çalışırken kadın yardım fonlarından para alıyorsa, devletin onların evliliğine karışması da "evlilik sorunları" arasında yer alır. Aynı şekilde, evliliğin kaynananın müdahalesi, çocukların davranışları vb. daha büyük sorunları da olabilir. Ailenin devam

eden, dış etkilerle değişen, geçmiş ve geleceği olan, alışılmış modellerin yanı sıra, aşamalardan geçerek gelişen bir özne olduğu unutulmamalıdır (Haley, 2006). Aşağıda yer alan vakada, çocuğun doğumu sonrası “**küçük çocuklu aile**” evresine geçen çiftlerin yine kök aileler ile ilişkileri düzenlemede sorun yaşadığı belirtilmiştir. Oysa sorun burada aktarıldığından daha büyüktür. Çünkü çiftin, içinde bulunduğu kök aile sorununun altında çocuklara yer açmak için karı-kocalık sisteminin düzenlenmesi, ebeveynlik rollerini benimseme, ebeveynlik ve büyükanne-büyükbaba rolünü içerecek şekilde kök aile ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi gibi konularla ilişkili daha yoğun gündemleri ele almaları gerekmektedir.

*[99] "Kızım bir yaz tatilinde yine bizde kalırken Yunus'un kendisini aramadığını söyleyince eve çağırdım, babası ile geldiler. Konuştuk, bizi suçladılar. **Çocuk olduktan sonra biz her şeylerine karışmışız.** Kapıyı çarpıp çıktılar. Bundan sonra boşanma davası açıldı.”(Dosya no 99, çekişmeli boşanma davası, tahkikat aşaması, davalı kadının babasının tanık olarak beyanı)*

Ataerkil aile anlatısı, gelinleri disipline sokmak ve “normalleştirmek” görevini **kayınvalideye** yüklemiştir. Daha önce kendi kayınvalidesi aracılığıyla içselleştirdiği öyküyü şimdi o gelinine anlatacak ve gelinin de buna göre hareket etmesini sağlayacaktır. Ataerkil düzen bu görevi kadınlara vererek sadece gelinler üzerinde değil, kayınvalideler üzerinde de “kontrol etme” ve disiplin baskısı kurarak ailedeki tüm kadınları “normalleştirir”. Dolayısıyla kayınvalideler de aslında kuralları ve aile anlatısını içselleştirmiş, normalleştirmiş gelinlerden başka bir şey değildir (Yakalı Çamoğlu, 2017). Aşağıda yer alan üç vakada gelini kontrol etme ve yetiştirme görevinin erkeğin ailesine verilmesi ve kayınvalide ve kayınbaba ile gelin arasındaki ilişkinin erkek eş tarafından yönetilmesi süreci belirtilmiştir.

[157] "...Abisi [adamın] evliliklerini bitirmesini ve babalarından özür dilemesi için Zeynep'i ölümlle tehdit etmiş. Bu olaydan sonra Zeynep evine geri döndü, yuvam bozulmasın diye. Çocukla ilgili [adamdan bahsediyor] bir sıkıntısı yoktu. Tek sıkıntısı kendisine sahip çıkmamasıydı." [Kız kayınpederinin ayaklarını öpmüş. Gelin damadı polise şikâyet etmiş, polis gelmiş kapılarına sonra şikâyetini geri almış, bu sebeple özür dilemek için ayaklarını öpmüş] (Dosya no 157, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davacı kadının mahalle arkadaşının tanık olarak beyanı)

*[146] "Ben onlarla birlikte yaşıyordum. **Kızın ailesi yaşı küçük eğitimini siz yaparsınız dedi.**"(Dosya no 146, çekişmeli boşanma davası, tahkikat aşaması, davalı adamın erkek kardeşinin beyanı)*

[45] "...Annesinin ve kız kardeşinin etkisi altında kaldı (damadından bahsediyor)." (dosya no 45, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davalı kadının babasının tanık olarak beyanı)

"Anneme kul köle olmadıkça senden çocuk yapmayacağım demiş kardeşime. Kardeşime her gün annesini araması gerektiğini söylemiş. Onların gönlünü hoş tutmasını söylemiş." (davalı kadının abisinin tanık olarak beyanı)

Bir çift evlendiği zaman kültürel kodlar, onların sadece iki kişi olarak değerlendirmemize ve onların da iki kişi olarak yaşamasına izin vermez. Kök ailelerin ve hatta bazı zamanlarda uzak çevrenin bile eli çiftin ilişkisinin üzerindedir. Düğün merasiminden başlayan bu "ötekilerin" etkisi evlilik boyunca devam ederken boşanma sürecinde de son bulmama eğilimindedir. Evlilik ilişkisinin dışsal etkilerinden en önemlileri anneler dâhi bu etkiyi onaylamaktadır.

[2] İki tarafın da anneleri dinlenildi. Hâkim her ikisine de "Tekrar bir araya gelseler evlilik yürür mü yoksa yürümez mi?" diye sordu. Annelerden biri "Yürümez, çok karışan var" dedi. (Dosya no 2, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davacı kadının annesinin tanık olarak beyanı)

Kök aile sorunlarının en belirgin görünümü, tarafların aileleri için karşılıklı tartışma ortamı yaratmasıdır. Adeta böyle bir süreçte çiftler bir takım oyuncusu imajı sergilemektedir. Bire bir kurulan diyalogun arkasında başkalarının izleri vardır. Ancak kök aile üyelerini bu evliliğin içinde "başkaları" olarak nitelendirmek çiftler adına her zaman mümkün görünmemektedir.

[22] "Aileler sorun, o senin ailen diyor, ben benim ailem diyorum, bu sebeple tartışıyoruz sürekli." (Dosya no 22, çekişmeli boşanma davası, ön inceleme, davacı adamın beyanı)

[105] "Telefonda eşinin bundan sonra benim ailem benim, senin ailen senin dediğini söyledi." (Dosya no 105, çekişmeli boşanma davası, tahkikat aşaması, davalı kadının kadın kuzeninin tanık olarak beyanı)

Tüm bu bilgilere ek olarak, kök aile sorunlarına ilişkin literatürde çok fazla çalışmaya rastlanmasa da Bolak Boratav ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen "Erkekliğin Türkiye Halleri" başlıklı çalışmada, 2000 evli erkekle yapılan anket çalışmasında, erkeklerin %57.7'si "eşimin annemi eleştirmesine haklı olsa dahi izin vermem" derken, %%55.2'si eşimin anneme, babama bakma zorunluluğu vardır demiştir (Bolak Boratav ve arkadaşları, 2017). Bu veriler ise tanıkların beyanları ve görüşmecilerin anlatımları ile uyum göstermektedir.

Kök aileler, tarafların eş seçiminden boşanmanın gerçekleşmesine kadar olan süreçte taraflar arasında her zaman varlıklarını korumaya meyilli görünmektedir. Karşı tarafı

kabullenmeme ile başlayan bu süreç sonunda boşanma kararının kök aile tarafından alınmasına kadar gelebilmektedir. Aşağıda yer alan üç tanık beyanından ilkinde karşı tarafın ailesinin kadını kabullenmediği ve boşanmaya taraf oldukları belirtilirken ikinci beyanda boşanma kararını verenlerin kök aileler olduğu belirtilmiştir. Üçüncü beyanda ise, boşanma kararı aracılar tarafından adamın ailesinden kadının ailesine haber gönderilerek bildirilmiştir.

*[158] "...Kızı köye götüreceklerdi, oraya yerleşeceklerdi. Biz de göndermek istemedik. Arife günü köyde tartışmışlar. **Karşı taraf her zaman söylüyordu. Seni istemiyoruz, boşandıracağız diyorlardı.** Evlerimiz karşılıklıydı. Evlenirken Ankara'da oturacakları yönünde anlaşıldılar. Sonra annesi babası köye yerleşsinler diye baskı yaptılar. Biz de kabul etmedik." (dosya no 158, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davalı kadının abisinin eşinin tanık olarak beyanı) "**Oğlan biraz anne babasının ağzını dinliyor?"** (davalı kadının akrabasının tanık olarak beyanı)*

*[200] "...**Biz annemle karar aldık, boşanacağım senden**" demiş. Bunu bana da söyledi... [kendisinden sorulduğunda], **evin 1 yedek anahtarı da bizdeydi** ancak onlardan habersiz eve gitmedik." dedi. (Dosya no 200, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davalı kadının babasının tanık olarak beyanı)*

*[197] "...Oğlan da ailesi gittikten 1 gün sonra Fransa'ya döndü. **Birkaç gün sonra kızın ailesine ayrılmak istediklerini söylemiş oğlanın ailesi.** Kızın babası beni aradı. Bilgim olmadığını söyledim. Kızın babası çocuğa yönelik sınıfta sözler söylemiş "onu çıktığı yere sokarım" demiş. Oğlanın babası kızın babasını arayıp "**Biz ayrılmak istiyoruz**" demiş" dedi. (Dosya no 197, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davalı adamın uzaktan akrabası-erkek tanık olarak beyanı)*

Tarafların ve tanıkların yukarıda yer alan ifadelerine ek olarak hakimler ve mahkeme uzmanları da benzer şekilde kök ailelerin eşler arasındaki çatışmalara olan etkisinden söz etmektedirler.

Hakim C, birincil sebep olarak kök ailelerin tutumlarını dile getirmektedir. Ailelerin eşler arasında var olma savaşının evliliğin gündemine oturduğunu bu sebeple yaşanan çatışmaların kaynağı haline geldiklerini belirtmektedir.

"Bir kere evlilikte Türk toplumunda aileler kişileri çok yalnız bırakmıyorlar; yani aile olarak kalmalarını istemiyorlar. Mutlaka iki taraftan da aileler, olumlu ya da olumsuz, çok etki ediyorlar gençlere, müdahil oluyorlar." [Hâkim C; K, 57; Hâkimler]

Görüşmecilerden bazıları ise kök aile üyelerinin etkisi arasında bir ayrıma giderek özellikle erkeğin annesi üzerine yoğunlaşmışlardır.

"Bugün yani eşlerin boşanma noktasına gelmesi veya mahkeme sürecine girmelerinde kocanın annesinin çok ciddi şekilde etken olduğunu düşünüyorum. Bunun yanında kocanın

kız kardeşlerinin ciddi bir boşanma sebebi olduğunu düşünüyorum. Hele birlikte yaşama varsa, ayrı ev açılmamışsa bu çok ciddi bir sebeptir." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

"Aslında boşanmaların en büyük nedeni erkeğin annesinden kaynaklanıyor ve kızın annesinden ikinci olarak. Hatta bir şey anlatırlar, adamın birisi üç tane kız getirmiş annesine. "Anne, bunlardan birisi benim nişanlım. Hangisi tahmin et" demiş. "Şu ortadaki" demiş. "Nereden bildin?" demiş. "En çok onu beğeniyorum da onun için" demiş." [Hâkim D; E; 45; Hâkimler]

"İki ayrı dosya gibi. Ama genel olarak kadının en büyük sıkıntısı kayınvalide. Kayınvalide rahat verse evliliği çok daha uzun süreli düşünebilir." [Uzman H; 37; Uzmanlar]

Aile yaşamının dışarıdan gelecek müdahalelere karşı korunmasında geleneksel anlayışa göre, aile, 'erkek eşin' penceresinden, 'erkek eşin' ailesi olarak tasavvur edildiği için erkeğin refahı, istekleri, huzuru ölçüsünde mahremiyetin korunması beklenmektedir. Öyle ki "aile içi meselelere karışmak" erkek eşin iradesine karışmak anlamında kullanılmaktadır. Bu açıdan 'kadın eşin' penceresinden, kadının ailesinin hiç de dikkate alınmadığı gözlemlenmektedir. Kadının aile huzurunun bozulmaması, eğer aile üyelerinden bazılarının uzaklaştırılmasına ya da kendisiyle iletişim kurmalarının engellenmesine bağlıysa bu önlemlerin alınmaması kadının aile yaşamına saygı gösterilememesi, kadının maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkının ihlali anlamına gelir (Yücel, 2018).

Sınırla ilgili konuya değinen bir diğer görüşmeci ise Hâkim E'dir. Hâkim E, iyi amaçlarla yapılan davranışların bile sınırla ilgili sorun alanına girebileceğini belirtmektedir.

*"Kendi evinin düzenini başka ikinci bir ev düzeni içersinde aramamız gerekiyor. Bazıları da iyilik olsun diye yapıyor; yani "Ben çocuğuma destek oluyorum." Bende gelen dosyalar var. Gelin çalışıyor. Gelinine iyilik olsun diye, atıyorum, çamaşırlarını makineye atmış. Gelin, "Sen benim özelime girerek nasıl iç çamaşırlarımı makineye atarsın" demiş. **Şimdi, niyete bakın, karşılığa bakın.** Ama ikisi de yanlış mı? Aslında değil. Ama çünkü o şartlanmışlıkla kayınvalidenin "Ben sanki çamaşır yıkayamaz mıyım?" diye bunu attığını düşünüyor. Halbuki o da gerçekten belki yardım etmek için yapıyor." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]*

Hâkim E, ayrıca kök ailelerin çocuk yetiştirme tutumları ile de eşlerin çatışma içinde olmalarına neden olduklarını belirtmektedir.

"Yani aileler bunu körükleyebiliyorlar "Benim oğlum, benim kızım." Ben hep şöyle diyorum: Çocuklarımızı prens, prenses olarak yetiştiriyoruz, evlendirdiğimizde de onların kral veya kraliçe olacağını zannediyoruz, ama hayır, insanlar anne ve babalarının evinde prens, prenses olarak yetişirler, ama kendi evlerinde kral ve kraliçe yaşantısı sürmezler,

sürmemeliler. İkisi de eşdeğerde eş olsalar yeter birbirlerine. İşte, bunu becerememiş olmaktan da toplumsal algılarımızın farklı olmasından kaynaklanan birtakım çatışmalar yaşanıyor. Sıkıntı bu." [Hakim E; K; 63; Hakimler]

Yukarıda açıklanan evden ayrılma konusunda değinen bir diğer görüşmeci ise Hâkim F'dir. Ona göre, kök aileler çocukları evlense bile hala kendi velayetleri altındaki çocuk gibi görerek yetişkin davranış sergilemesine engel olduklarından bahsetmektedir.

*"Aile güdümüyle, 30 yaşına gelmiş adam, hâlâ anne-baba parasını nasıl değerlendireceğine karışıyor, hangi semtte ev tutacağına karışıyor **hâlâ velayetleri altındaki çocuk gibi** görüyorlar. Bireyselleşme sağlanamadığı için de o yeni evli çiftler diyeyim veya evlenmiş çiftler, yeni olmasına da gerek yok, sanki anne-babanın talebi emir gibi onu kabulleniyor, uygulamaya çalışıyor. Bağımsız hareket edemiyorlar." [Hakim F; K; 50; Hakimler]*

Ayrıca Hâkim F ve Uzman A da ailelerin evlilikler üzerindeki etkisini bağımsızlıkla ve evden ayrılma ile ilişkilendirmişler ve konunun kök aileler ile bireyler arasındaki karşılıklı ilişkisi üzerinde durmuşlardır.

"Kişilerin tam olgunlaşmadan, bağımsız birey olmadan evliliğe başlamaları. Öyle olunca da evliliğe herkes karışabiliyor; özellikle aileler. İkinci faktör bence ailelerin tarafları bağımsız birey, artık evlenmiş, yeni bir yuva kurmuş kişiler olarak görmemesi, evliliklerinin her adımına karışmayı kendilerinde hak görmeleri." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

"Bireyler bu süreçte, benim gördüğüm, biz olmayı başaramamaları, karı-koca olmayı başaramamaları. Bunun da birçok nedeni var; bir, kendi ebeveynlerinin onların yakalarından düşmemesi. En büyük tespitim bu. Çünkü öyle olunca, karı-koca bir araya gelip de sorunlarını çözemiyorlar, sorunlarını ebeveynlerine çözdürüyorlar. O zaman da ne oluyor; yetişkinlik formatına geçip de, bir sorumluluk alıp da, bu sorunu nasıl çözeriz diye yaklaşmıyorlar. "Annemiz çözsün, babamız çözsün." Gördüğüm bu." [Uzman A; K; 47; Uzmanlar]

Yukarıda Uzman A'nın bahsettiği ev içi sorumlulukların kök aileler üzerinden yerine getirilmesi konusu, pek çok duruşmada da tanık beyanı olarak dile getirilmiştir. Aşağıda tanık beyanlarından birisine yer verilmiştir.

*[55] "Ercüment evine erzak almıyordu. Buzdolabı bomboştu. **Yemekler annesinin evinden geliyordu. Ercüment, ben maaşımı babama veriyorum o yüzden eve erzak almıyoruz derdi.**" (Dosya no 55, çekişmeli boşanma, davacı kadının akrabasının tanık olarak beyanı)*

Ailelerin evliliğin gündemine konumlanma arzularını dile getiren bir diğer görüşmeci ise Uzman F'dir. Çiftlerin kök ailelerin kısıncı altında kalma durumların bahsetmektedir.

"Aileler o kadar çok müdahil oluyorlar ki sürece, çiftleri kendi başlarına bıraksalar belki inanın çoğu dosya bu şeye gelmeyecek. Her iki tarafın ailesinin fazla müdahil olması sürece, baskı kurup isteklerini yaptırmaya çalışması, ikinci, üçüncü karı-koca gibi davranmalarını buluyorum açıkçası." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

Son olarak kök ailelerin çiftlerin boşanma kararlarının birincil aktörleri haline gelmesinin bir diğer sebebi ise, Uzman P'nin anlatımında yer almıştır.

"Kişiler kavga veya çatışmalarını anlattığı zaman, aileler o kavga ve çatışmadaki yoğun duyguları yaşarken, kişiler yaşamdaki devamlılıkla birlikte bunun belli bir kısmını kendi aralarında çözmüş olabiliyorlar; ama aileler bunu fark etmediği için, o yoğun duygularla daha öfkeyi artırıcı davranıyorlar. Bir de çoğu aile kendini sorgulamıyor, kızını veya oğlunu sorgulamıyor, yani olması gereken kendi çocuğunu korumak oluyor. Burada aslında ailelerin âdil olmada çatışmaları var bence." [Uzman P; K; 47; Uzmanlar]

[2] Şiddetli İletişimin Altında Ezilen İletişimsizlik ve Çatışmanın Şiddete Uzanan En Sert Dili: Kötü Söz, Hakaret, Tehdit

Çatışmada kastetmediğimiz şeyleri söyler ve söylediklerimizi kastetmeyiz. Nadiren derin bir seviyedeyken gerçekçi, dürüst bir şekilde düşündüklerimizi ve hissettiklerimizi aktarır ya da empatik bir şekilde bunu yaparız (Cloke ve Goldsmith, 2018). Bu sebeptendir ki çatışmaları yüksek perdeden seyreden çoğu çift kendilerini ifade etme biçimi olarak sinkaflı sözlere başvurmaktadır. Bu çatışma konusu iki yönlüdür. Çatışmaların kaynağı olabileceği gibi çatışma konularının bir uzantısı ya da sonucu şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. Ancak boşanma nedenleri arasında sık dile getirilen bir konudur.

Duruşmalarda gündeme gelen boyutu ise, taraflardan birinin diğerine kötü (sinkaflı) sözler söylemesi, insanların içinde hakaret etmesi ve karşı tarafı tehdit etmesidir. 56 dosyada bu konu gündeme gelerek, kök aile sorunlarından sonra en önemli ikinci çatışma konusu olmuştur. Ancak kötü söz, hakaret ve tehdidin bizzat çatışmayı yaratan bir etkisinin olmasından ziyade çatışmayı hızlandırma etkisinin daha yoğun olduğu düşünülmektedir. Şiddetin söze dökülen yansıması kötü söz, hakaret ve tehdit çoğu evlilikte özellikle fiziksel şiddetle ve diğer çatışma konuları ile birlikte gündeme gelmektedir. Görüşmecilerden Siyah'ın eşi ile aralarında geçtiğini iddia ettiği olay bu duruma bir örnektir.

"Ekmelerin bir parçasını suladım, bir tarafını sulamadım hani ktır ktır yesinler diye...Orada çok rüzgar var. Rüzgar kapı elimden yufkayı, yere düştü. Düşükten sonra

ben onu almak için gittim, hemen eşim ben onu alırken "Hayvan, topkasana düşen yufkayı" dedi. Ben de "Niye hayvan diyorsun" dedim...Buna rağmen nasıl yaptığını anlayamadım. Geldi, bana bu iki eliyle böyle bir vurdu yüzüme, yumruk attı. "Niye vuruyorsun?" dedim. Anlayamadım yani orada ne olduğunu. Omzuma da mı vurdu, ne yaptıysa o anda omzumda acımış, çıkmış. Sonra kolum kalkmaz oldu, iş yapamaz oldu." [Siyah; K; 58; boşanmanın tarafı]

Kötü söz, hakaret ve tehdit aşağıda yer alan tanık beyanında olduğu gibi fiziksel olmayan ancak maruz kalan üzerinde ciddi yaralar açan bir konudur.

[93] "...Kızıma "diliyle" vuruyormuş. Kızım tehditlerini bana anlatıyordu. (Dosya no 93, çekişmeli boşanma, davalı kadının babasının tanık olarak beyanı)

Ancak bazen etkililiği sözlerden çok sözel olmayan ifadelerle de öne çıkmaktadır. Şiddetli iletişimin ürünleri olan kötü söz ve hakaretin olmadığı ancak taraflardan birinin incindiği bir diğer konu da iletişimsizliktir. İletişimsizlik şiddetli iletişimin alt ürünüdür. Örneğin görüşmecilerden Beyaz'ın eşi ile olan iletişimsizliği bu durumun en yalın örneğidir. Eşi ile aralarındaki iletişimsizliğin boyutu bizzat çatışma gündemi halini almıştır.

"İletişim yoktu ki, ismimi bile söylemezdi. Benden isterdi canım cicim, ama kendisi ismimi söylemezdi. 18 sene benim ismimi söylemedi eşim. Ayıpmış, günahmış onların o tarafta; yani eşinin ismini söylerse ayıp kaçarmış. Ben 18 sene ismimi duymadım yani...Çocuklara da öyleydi. Çocukları ailesinin yanında hayatta sevmezdi. Gerçi hiç sevmedi de, isimlerini bile çağırmadı." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafı]

Görüşmecilerden Hâkim B ve Uzman B de iletişimsizlik konusu üzerinde durmaktadırlar.

"İletişimsizlik fiziksel olmayan şiddetin "Bir diğeri de iletişim bozukluğu. Belki de çok önemli sorunlardan birisi de şiddet maalesef. İletişim bozukluğunun getirdiği şiddet, çatışmaları artırıyor." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

"Sosyal medyanın insanların zaten az olan iletişimini neredeyse tamamen bitirdiğini düşünüyorum ve bu iletişimsizlikle birlikte, "Zaten görüşmedik ki, zaten konuşmazdık ki, 5 yıldır aynı ev içerisinde yabancıydık ki" gibi şeylere görüşmeler sırasında çok fazla rastlıyorum. " [Uzman B; K; 35; Uzmanlar]

Bazı evlilikler de ise, küfür etmek, argo sözler söylemek taraflardan birinin günlük konuşma stili haline gelebilmektedir. Bu tek başına boşanma konusunu gündeme getirecek derecede baskın bir çatışma konusu olmasa da diğer konuların ciddileşmesinde önemli bir etkidir.

[153] "Sürekli kavga ediyorlardı. Argo konuşmaları vardı [kadından bahsediyor]. Öküz, eşşek, şerefsiz, vb. Sürekli geçimsizlik halindeler. Yengemin ağzı küfür doludur. Toplum içerisinde sürekli küfür ederdi. Küçümserdi." (Dosya no 153, çekişmeli boşanma, davacı adamın kardeşinin tanık olarak beyanı)

Erkekler açısından kadının küfür etmesi, argo konuşması yerinde olmayan bir davranış olarak nitelendirilebilir. Ancak erkekler adına bundan daha önemli bir konu eşinin kendisine arkadaşlarının, yakın çevrenin yanında küfür etmesi, argo sözcükler kullanmasıdır. Küfür erkekler için yakın çevrenin yanında değil gizli kapılar ardında tolere edilebilecek bir dildir.

[38] "...Eşi kendisine benim de şahit olduğum bir tartışmalarında gerizekalı-mal gibi hakaret edici sözler söyledi. Eskişehir'e arkadaşının düğününe gitmek istediğini söylemiş, eşi izin vermeyince hakaretler etmeye başladı. Sürekli esnaf çevresinde eşi ile kavga ediyordu [kadın için söylüyor]. (Dosya no 38, çekişmeli boşanma, adamın esnaf arkadaşının tanık olarak beyanı)

Görüşmecilerden Yeşil de eşi ile yaşadıkları tartışma sırasında eşinden duyduğu hakaretlerin üzerine bir de diğer insanların varlığının aralarındaki çatışmanın yoğunluğunu daha çok artırdığına işaret etmektedir.

"Isparta'da kaza yaptığımda, arabayı bir Petrol Ofisi gibi bir yer vardı, oraya çektik. Diğer kaza yapan araçlarla tutanak tutuyoruz beraber. Hava da soğumaya başladı yavaş yavaş. Ben kendisine, seni otobüse bindireyim, Ankara'ya göndereyim diye bir teklifte buldum. Tamam dedi ilk önce. Kucağında çocukla, hiç haberim yok, otobüsün peşinde koşuyormuş. Bana bağırdı, ne oldu falan, konuştum ettim. Koştum, otobüs durmuyor. Bağırıp çağırıyor. Senin gibi geri zekalısını görmedim, senin gibi aptalını görmedim vesaire bir sürü şey söyledi bana. Yani tüm insanlar bize bakıyor böyle. Ama onun o hareketi yapması insanların arasında..." [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafları]

Bu durum, erkeklik ve erkek olmakla yakından ilişkilidir. "Erkek" olmak, bireysel ve sabit olmaktan çok, grup içerisindeki diğer öznelerle beraber kurulan deneyimsel yani icra edilerek yaşanan bir süreçtir. Erkeklik, ontolojik varlığını ve gerçekliğini ancak yaşanan grup veya toplum içerisinde kazanır. Paylaşılan ortak bir deneyim ve icra etme yoksa erkeklik de yoktur. Bu yönüyle kocanın öznellik konumu ve ona bağlı iktidarı ancak karısının onu tanıması, onu kabullenmesi ve karşılık verip yeniden üretmesi vasıtasıyla söz konusu olabilir. Kadının böyle bir kabullenmeyi, tanımayı reddetmesi, buna karşı belli bir direnç göstermesi erkeğin iktidarının ve dolayısıyla da öznellik sürecinin yeniden üretimini en azından aile içerisinde sekteye uğratar (Demren, 2008).

Bolak Boratav ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen “Erkekliğin Türkiye Halleri” başlıklı 2000 evli erkekle yapılan anket çalışmasında da bu çalışmanın verileri ile uyumlu olacak şekilde, erkeklerin %36.3’ ü “eşimin bana karşı sesini yükselttiği olur” demiştir (Bolak Boratav ve arkadaşları, 2017). Ancak eşe karşı yükseltilen sesin kabul edilebilir yanı mekânsal olarak tartışılmaya açıktır.

Kötü söz ve hakaretin zamansal ve mekânsal önemine dikkat çeken bir diğer boyutu da kök aile üyelerinin bulunduğu ortamda gerçekleşmesidir. Bu durum çift yönlü bir etkiye sahiptir. Kök aile yanında edilen hakaretler sadece karşı tarafı değil, kök aile üyelerini de etkilemektedir. İlişkinin karşılıklılığı neticesinde hakaret, küfür sonrasında taraflar arasında barışma, affetme ile birlikte olay “tatlıya bağlansa” da kök aile üyelerinin kalıcı hafızlarında yerini alır ve bu durumun tamiri onlar açısından daha zordur. Aşağıda yer alan vakada anne, gelini tarafından oğluna edilen hakaretleri o günü yeniden yaşıyormuş gibi hissederek [sesi titreyerek] beyan etmiştir.

[167] "... Oğluma geri zekalı, beceriksiz gibi sözlerle hakaret ediyordu. Ayda bir torun isterse evlerine gidiyordum...." (Dosya no 167, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davalı adamın annesinin tanık olarak beyanı)

Peki ama insanlar neden şiddet dili kullanır? Uzman C, nedenleri aşağıda sıralanmıştır.

"Biz gerçek duygularımızı, hissettiklerimizi, yaşadıklarımızı olduğu gibi kimseye paylaşmıyoruz. Bu da doğal olarak evlilik ilişkilerine yansıyor, çünkü kendi duygularımızı yüksek sesle dahi söyleyemeyen bir başkasına bir evlilik içinde söylemek ne kadar kolay?" [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

[3] Ekonomik Meseleler ve Bütçe Sorunu

Ekonomik meseleler; kök aile sorunları, kötü söz-hakaret-tehdit konularından sonra duruşma salonunda (55 duruşmada) en çok bahsi geçen üçüncü çatışma konusu iken görüşmelerde daha üst konumda yer almaktadır. Ayrıca bundan sonraki başlık altında incelenen ev içi eşler arası sorumluluk dağılımı konusunun da altta yatan (gizli) gündemlerinden birisidir. Bu sebeple evliliği ekonomi ve bütçe konularından bağımsız tartışmak mümkün görünmemektedir.

Ekonomik meseleler; duruşma salonlarında; erkeğin düzenli bir işinin olmaması, evin giderlerini karşılamaması, ayrı eve çıkmama, evin geçimini kök ailenin sağlaması,

erkeğin kadına harçlık vermemesi, kadını para bulmaya zorlaması, iflas etmesi, emekli olması, üçüncü kişi adına kredi çekmesi, kumar oynaması vb. konular altında tarafların sundukları iddialarla şekillendirilmiştir.

Ekonomik meselelerin yaygınlığı uzun yıllardan beri boşanma davaları ile meşgul olan bir aile mahkemesi hâkiminin dilinden de onaylanmıştır.

"İstatistiksel olarak gözlemediğimiz, baktığımız davalarla söyleyebilirim bunu. İlk sebep ekonomik. Ekonomik sıkıntılar geçimsizliği, sorunları tetikliyor. " [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

Bir diğer hâkim ise, çatışmaların birincil kaynağı olarak ekonomik sorunları gördüğünü belirtmektedir. Ekonomik meselelerin beklentilerin karşılanması noktasında yeterli düzeyde olmamasının çiftin ilişkisinde açmazlara neden olduğunu vurgulamaktadır.

"Çatışmalar daha çok ekonomik sıkıntılardan kaynaklanmaya başlıyor. Önce işte, "Nasıl olsa katlanırız " diyen kişiler hayatın gerçekleriyle karşılaşınca böyle olamadığını fark ediyorlar ve ekonomik sıkıntılar aile ilişkilerini bozmaya başlıyor, çünkü beklentileri karşılamamaya başlıyor. Yani en doğal ihtiyaçlar karşılanmıyor. "Bir yemeğe gidelim" diyorum" diyor. Çok doğal bir ihtiyaç. "Fazla masraf, gerek yok" diyor kocam" diyor." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Duruşmalarda yukarıda yer alan hâkimin görüşüne temel oluşturan boşanmanın temel gündemini ekonomik konuların oluşturduğu iki vakaya yer verilmiştir.

[127] Hâkim duruşmaya başlamadan önce aile danışmanlığına yönlendirdi, taraflar kabul etmedi. Hâkim, "boşanmada anlaşmışsınız, neden diğer konularda anlaşamadınız." Kadın, "iflas etti, yaramazlıkları var" dedi...(Dosya no 127, anlaşmalı boşanma)

İkinci vakada erkek eşin çalışmayarak karısının çalışıp eve para getirmesini ve kendisine bakmasını talep ettiği iddia edilmektedir.

[139] "Onların sorunu para. Parayı getirirsen getir, nerden bulursan bul, ayda 500 tl getir diyordu." (Dosya no 139, çekişmeli boşanma, davacı kadının annesinin [çok yaşlı, kulağı zor duyuyor] tanık olarak beyanı)

Derinlemesine görüşmelerde gündeme gelen bir diğer vakada ise, erkeğin evin geçimini sağlama görevini yerine getirmemesi ve çocukların ihtiyaçlarını karşılamaması gündeme gelen ekonomik meselelerdendir.

"Çocuklarımın ihtiyacını söylediğim zaman hiçbir şey yapmazdı. Bir tane ayakkabı alındığı zaman çocuklara... 5 sene giymiyor, 10 sene giymiyor, bir kere giyiyor. Ben bunları okula

götürüp getirirken bir tane ayakkabım vardı, 5 sene giydim. Karda poşet geçirirdim. Su dolardı çünkü içine." [Mor; K; 42; boşanmanın tarafları]

Yine bir diğer görüşmede ise erkeğin iş yaşamında ekonomik olarak zor duruma düşmesinin ev içi ilişkilere yansımalarına ilişkin bir örnek ortaya konulmuştur.

"Maddi ve manevî sıkıntılar, ekonomik sıkıntılar. Ben inşaat sektöründe çalışırken parayı kaptırdım. Nasıl söyleyeyim, dayımın oğluna kaptırdım, enişteme kaptırdım, ağabeyime kaptırdım. Bir de dışarıda kaptırdığım paralar vardı. Ne oluyor; açık oluyor, açık olduğu zaman sıfırdan başlıyorsun, sıkıntılar doğuyor. Sıkıntılar bu şekilde." [Kırmızı; E; 37; boşanmanın tarafları]

Geleneksel anlamda, erkeklik tanımlamasının dayanak noktasını oluşturan erkeğin ekonomik özgürlüğü tehdit altındadır. Kadınların iş hayatında giderek daha aktif rol almaları, erkeğin hegemonyasını kuran patriarkal sistemin devamlılığını sağlayan ve aynı zamanda erkeğe gücünü veren "para kazanma" (bread winner) rolündeki tekeline yıkma sürecine girmiştir (Onur ve Koyuncu, 2004).

Oysa kanun maddesinde bu husus şu şekilde yer almıştır. Eşlerin "birliğin giderlerine güçleri oranında emek ve malvarlıklarıyla katılacakları" (TMK, m.186) hükmüyle Kanun'un, çalışmayla elde edilen geliri yani parayı değil, emek ve malvarlığını esas almış olduğunun öncelikle belirtilmesi gerekir. Bu, evlilik birliğinin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için ancak emeğini sunabilen eşin de birlik giderlerine katkıda bulunduğu kabul edilmesidir. Kadınların iş yaşamına katılımlarının düşük olduğu, çoğunlukla meslek sahibi olmadıkları, meslek sahibi olsalar da olmasalar da, çocuklarının bakımını üstlenmek suretiyle çalışmadıkları ve böylece emeklerini eve özgüledikleri toplumsal olarak da gözlemlediğimiz bir olgudur. Kanun'la evlilik birliğinin ihtiyaçlarını ancak emeğini sunarak karşılayabilecek eşin de, birlik giderlerine katkıda bulunduğu kabul edilmiştir. Böylece kadının evdeki karşılıksız emeği TMK'da evlilik birliği içerisinde karşılık bulmuştur (Gülseven, 2017).

Ekonomik sorunların genellikle, alkol ve kumar ile ilişkisi olduğu görünmektedir. Bu çatışma konuları birlikte gündeme geldiğinde ise, evlilik içerisinde ayrıca yukarıda ayrıntılı ele alınan kötü söz, hakaret ve tehditten söz etmek zor olmamaktadır.

[48] "Eniştem içki içiyor, tartışıyorlar. Ağza alınmayacak (sinkaflı) küfürler ediyor. Evine gelmiyor. Evlerine icra geldi..." (Dosya no 48, çekişmeli boşanma, davacı kadının ablasının beyanı)

[43] "Gece3-4, kumar masasından eve gelmeler. Düzenli bir işi yoktu. Tefeciden borç alıyormuş." (Dosya no 43, çekişmeli boşanma, davacı kadının ablasının tanık olarak beyanı)

Bir diğer önemli konu ise tarafların ekonomik sorunlarının çözümüne ilişkin tutumlarıdır. Tarafların yaşadıkları ekonomik sorunların çözümünü genellikle kök ailelerinden destek alarak çözmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu durum ise yeni bir sorunun oluşmasına neden olur. Haley'e (2006) göre, aileler maddi destek vermeyi sürdürdükçe, bu desteklerinin karşılığında kendi yaşam biçimlerini zorla kabul ettirme hakları olduğunun açık ya da kapalı pazarlığını da sürdürürler (Haley, 2006).

[50] "4 yıldır 3-4 ay ancak çalışmıştır. Ben ailenin içine gireli 4 yıl oldu. İş arama bahanesi ile sık sık evden ayrılıyordu. Bu sebepten baldızım babasının evinde kalıyordu. Baldızım evin eşyalarının olmadığını söyledi. Ben damada sorduğumda, içkiliydim tartışmıştık, sanırım kapıyı açık bırakmışım çalmışlar dedi. Kirayı ödeyemedikleri için evden çıkardılar. **Kiralari ve bakkala borçları kayınpederim ödedi. Elektrik-su zaten kayınpederimin üzerineydi.**" (Dosya no 50, çekişmeli boşanma, davacı kadının kaynının beyanı)

Bazı evlilikler ise, daha en başından ekonomik sorunlar neticesinde bitme noktasına gelmektedir. Aşağıda yer alan iki vakadan birincisinde taraflar arasında çıkan eşya krizi neticesinde resmi olarak evlenseler de fiziksel birliktelik (aynı evde yaşamadan) olmadan evliliği sonlandırma kararı alınırken, ikinci vakada düğün merasiminde ortaya çıkan senet imzalatma tartışması evliliğin sonlandırılması kararında etkili olmuştur. Dikkat çekici nokta ise, her iki vakada da kök ailelerin başrolde olmalarıdır.

[182] "Tayini gelsin diye nikâh yapıldı. Tüm eşyalar alındı, perdeler takıldı. Davetiyeler basıldı, dağıtıldı, düğüne 15 gün kalan aralarında anlaşmazlık çıktı..." (Dosya no 182, çekişmeli boşanma, davalı adamın komşusunun beyanı)

[155]"2008 yılında düğün yaptık. Babası (kadının babası) düğünde zorla babama senet imzalatıldılar... Senedin içinde ev eşyaları, ziynet eşyaları yazılıydı. 19 gün evli kaldılar, sonra takıları da alıp terk etti evi. (Davalı adamının kızının tanık olarak beyanı). "Düğün günü gelin evden çıkarken gelin arabasının önünü kestiler. Senedi imzalamazsanız gelini vermeyiz dediler. Kızın babası senedi imzalayacaksınız öyle götüreceksiniz dedi... Köylerde senet hep imzalatılmış zaten."(Dosya no 155, çekişmeli boşanma, davalı adamın sağdıcının tanık olarak beyanı).

Bir diğer ekonomik mesele ise takılardır. Takılar aynı zamanda boşanma sürecinde yaşanan çatışma konularından da bir tanesidir. Takılar, sadece taraflar arasında kalmayan kök aileyi de içine alan bir konudur. Çiftler arasında takı sorunundan bahsediliyorsa, o sorunla beraber mutlaka kök aile sorunları da gündeme gelmektedir.

"Ziyinetler mesela, altın konusu ciddi bir sıkıntı. Kadınlar vermek istemiyor, kocanın ailesi zorla alıyor veya koca zorla alıyor. O da ciddi evliliği çatırdatan önemli sebeplerden biri ziyinetler." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

Daha geniş bir pencereden bakıldığında görüşmecilerden Uzman D toplamda ekonomik meselelerin kök aile sorunları ile olan bağlantısı üzerinde durmuştur.

"Temel olarak bir kere ekonomik durum etkiliyor. Çünkü ekonomik durum bireylerin kök ailelerle bir arada yaşayıp yaşamamalarını, kök ailelerden ayrışıp, yeni aile formlarını oluşturmalarını etkiliyor, sosyal paylaşımları etkiliyor. Pek çok şey para istiyor. Bireyin çatışma yaşadığında onu tolere edebilecek kendini daha rahat hissedebileceği hobilere vesaireye yönelmesini falan bile etkiliyor. O yüzden temelde ekonomik şeyler, kök aileyle ilgili problemler." [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

Ekonomik meselelerin boşanma aşamasına gelen pek çok çiftin ortak gündemlerinden birisi olmasına karşın ekonomik meselelerin tümü hukuk adına evliliğin sona erdirilmesi için yeterli bir sebep olarak ele alınmamaktadır. Örneğin Hâkim C, ekonomik meseleye dayandırılan bir boşanma davasını reddettiğinden bahsetmektedir.

"Mesela bugün ret kararı verdim. Kadın eşinin ekonomik sıkıntıya düşmesi ve eşinin babasının kanser hastalığı nedeniyle onunla çok ilgilenmesi nedeniyle boşanma davası açtı. Bazen evliliğin iyi günde... Yani aile kavramında bir sıkıntı var Türkiye'de." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

[4] Geleneksel Cinsiyet Temelli Ev İçi İş Bölümü: Kadının "İkinci Vardiyası" Erkeğin Sorumsuz ve İlgisiz Karşılığı

Duruşmalarda (%26,5) ve görüşmelerde gündeme gelen bir diğer çatışma konusu da eşlerin evlilik birliğine yönelik sorumsuz ve ilgisiz davranışları olmuştur. Görüşmecilerin evlilik sürecinde çatışma konuları üzerinde yaptıkları değerlendirmede ilk olarak gündeme gelmeyen bir konu olsa da görüşmelerin derinleştiği safhalarda mutlaka her görüşmecinin alt metin olarak çatışmaların daha derinlerinde ele aldıkları bir konudur: Geleneksel cinsiyet temelli ev içi iş bölümü.

Boşanma aşamasındaki taraflarla yapılan derinlemesine görüşmeler ortaya koymaktadır ki, özellikle erkekler açısından, toplum tarafından genel kabul gören ev içi rollerin dağılımı, hâlihazırda bir sorun olarak algılanmamakta ancak karşı tarafın bu cinsiyet temelli rolleri yerine getirmiyor oluşu bir sorun olarak ortaya konmaktadır. Uzman E bu durumu şu şekilde özetlemektedir.

*"Boşanma nedenleri olarak, kadınlardan yola çıkacak olursak, onların tabiriyle, "Eve bakmıyor, sorumluluğunu yerine getirmiyor. Çocuklar aç, sefil" diyorlar, "Ailesinin ağzına bakıyor" diyorlar. Bunlar onların cümleleri. "Annesinin, babasının etkisiyle bana kötü davranıyor, beni dövüyor" diyorlar. Yani kadınların sebebi bu. Erkekler de, yine onların cümleleriyle, "Bana kadınlık yapmıyor, eve bakmıyor, yemek yapmıyor, temizlik yapmıyor." Yani **her iki taraf da aslında sorumluluklarını yerine getirmediğini iddia ederek bu davaları açıyorlar.**" [Uzman E; K; 52; Uzmanlar]*

Boşanma aşamasındaki tarafların ifadeleri ise bu durumu somut bir şekilde ortaya koymaktadır.

"Yemek yapılmıyordu, yani daha ne diyeyim ben. Ben kendi çabamla bir şeyler yapmaya çalışıyordum." [Pembe; E; 30; boşanmanın tarafları]

"Zaten yoruluyorsun, eve geldiğin zaman: "Hanım, bir yemek hazırla hele, yiyelim." "Yemek hazırlamadım, kahvaltı yapalım." "Yahu hanım, dolabın, çok şükür, dolu, yap bir şey, yiyelim." yok." [Kırmızı; E; 37; boşanmanın tarafları]

Evlilik sürecinde yaşanan çatışma konuları, yaşanan çatışmaların bireylerin evlilik ve aile hayatına ilişkin toplumsal öğretilerle kurguladıkları sıcak yuva hayalleri ile yakından ilişkili olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Görüşmecilerden Pembe ve Kırmızı da evlilikte yaşadıkları çatışma konularını aktarırken aslında bir yönüyle istedikleri aile ortamını betimlemişlerdir. Ancak betimlemelerindeki aile diğer eşin yerine getirmesi gereken toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin olarak şekillenmiştir.

Bu bağlamda, MacKinnon'ın ailenin ataerkil düzeni koruyan, cinsiyet eşitsizliğine dayalı toplumsal ilişkilerin halen devam etmekte olduğu kilit bir kurum olduğunu öne sürerken haklı sebeplere dayandığı ortadadır (Karacan, 2018).

Birçok ülkede, gelirden bağımsız olarak, kadınlar ev işi ve ailenin bakımı konusunda orantısız bir sorumluluk yüklenirken, erkekler çoğunlukla piyasada çalışmaktan sorumludur. Tüm faaliyetler toplandığında, kadınlar tipik olarak erkeklere kıyasla daha fazla saat çalışmakta, bu da kadınlar için boş zaman ve refah bakımından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır ve dünyanın her yerinde kadınlar her gün ailenin bakımına ve ev işlerine erkek partnerlerinden çok daha fazla zaman ayırmaktadır: ev işlerinde bu fark bir ila üç saat, bakım (çocuk, yaşlı ve hasta bakımı) konusunda iki ila on saat ve piyasa faaliyetleri için bir ila dört saat arasında değişmektedir. Kadınlar piyasadaki çalışma saatlerini arttırsalar bile, ev işlerinden ve bakım işlerinden sorumlu olmaya büyük oranda devam etmektedirler ve bu kalıplar evlilikten ve çocukların doğumundan

sonra daha da keskinleşmektedir (Dünya Kalkınma Raporu, 2012). Ev içi sorumlulukların eşit bir şekilde dağılmadığından şikayetçi olan bir diğer görüşmeci ise Yeşil'dir.

"Evin kirasını, geçimini, doğalgazını, suyunu, elektriğini, gıdasını, her şeyini kendim sağlamaya çalışıyordum. Ben evin erkeğiydim, o da evin hanımıydı. Ama benden devamlı yardım beklerdi. Ben kendisinden yardım bekleyince suç oldu. Yani erkeğin görevi bu, kadının görevi bu, bunu bıçak gibi ikiye kesip de, kalem kalem yazıp da, sen şunu şunu yapacaksın, ben bunu bunu yapacağım dersin, bu sefer bunu kaldıramadı kendisi. Kuralları kendisi koydu, kendisi oyunun kurallarını kaldıramadı, kötü oldu sonuçta." [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafları]

Ev içi sorumluluklara eşinin katılımının hiç olmadığını dile getiren görüşmecilerden Beyaz aynı zamanda sorumluluk dağılımının diğer bir çatışma gündemi ile iletişimsizlikle de bağlantısına vurgu yapmaktadır.

"Evde otururdu, elinde kumanda ya da telefon. Telefon çıkana kadar kumandaydı, telefon çıktıktan sonra telefon. Otururdu bir köşede, çay yapardı kendine ya da ben yapardım, başına koyardık, o bitene kadar içerdi. Hayır, asla. Derdimi bilmezdi, ben onunkini hiç bilmezdim. Ben anlatmaya çalışırdım, ama anlamazdı." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

Daha önce de belirtildiği gibi eşlerin haklarını ve yükümlülüklerini düzenleyen maddeler kanunda açık bir şekilde ortaya konulmuştur (TMK, m.185). Buna göre; eşler evlilik birliğinin mutluluğunu elbirliğiyle sağlamak ve çocukların bakım, eğitim ve gözetimine birlikte özen göstermekle yükümlüdürler. Aynı zamanda eşlerin birlikte yaşama, birbirlerine yardımcı olma yükümlülükleri vardır.

Ancak yukarıda yer alan tarafların beyanları ile de netleşen konu, bu sorumluluk ve yükümlülüklerin geleneksel cinsiyet temelli ev işi kavramsallaştırması ile şekilleniyor oluşudur. MacKinnon kanuni düzenlemelerde özel alanın erkek için özgürlük alanı, kadın için ise tahakküm alanı olduğunun görmezden gelindiğini öne sürmektedir (Karacan, 2018). Erkeklik, erkek olmak, insan hayatının üstelik cinsiyet gözetmeksizin herkesin hayatının en fazla yer kaplayan hallerinden biridir. Erkeklik kendisini hiç kuşkusuz en çok hanede üretir. Babalık, kocalık, aile reisliği, namus bekçiliği fonksiyonları bu noktada devreye girer. Hane hem işgücünü yeniden üretir, hem de erkeğe kendi çevresinde kısmi hükümdarlık alanları sağlar (Cengiz ve diğerleri, 2004).

Bu sebeple öncelikle kadın ve erkeğe yüklenen toplumsal kodların dayandığı sebeplerin tartışılması daha sonraki anlatımları değerlendirme açısından önemli görünmektedir.

Bizim “aile” ve “aile yaşamından” ne anladığımız belli bir tarihsel noktada, içinde yaşadığımız toplumun doğasında bulunan ideoloji ve söylevlerden etkilenmektedir (Dallos ve Draper, 2016). Sorumsuz ve ilgisiz davranma konusu, özelde tarafların genelde ise toplumun evliliği nasıl tanımladığı ile yakından ilgilidir. Evlilik kuşkusuz taraflara bazı sorumluluklar ve görevler yüklemektedir, ancak bu görev ve sorumluluklar içinde bulunduğumuz toplumun geçmişinden, ideoloji ve söylevlerinden etkilenmektedir.

Modern toplumların ayırt edici niteliklerinden biri, ev ile iş yerinin ayrışmasıydı. Bu, kadınların üretimin dışına düşmelerine sebep oldu; onların asıl işi evdeydi çünkü. Erkekler ‘dışarıda’ çalışıp evin ekmeğini getirirken, kadınlar ‘içeride’ kalıp erkeklerin ve çocukların bakımını üstlendiler. Bu ayırım, kadının ve erkeğin ‘doğa’sına ilişkin yeni varsayımların ve kanaatlerin oluşmasına neden oldu: Narin ve dayanıksız Kadın ile avcılık genlerine sahip mücadeleci Erkek. Böylece, ekmek kazanan erkek tipi, ev kadını tipinin yanında yerini aldı (Bora, 2012). Ancak Beauvoir (2010)’e göre, kadının ev için gördüğü işler ona bir özerklik kazandırmaz; bu çalışma topluluğa doğrudan doğruya yararlı değildir, geleceğe açılan kapısı yoktur, hiçbir şey üretmez. Bu çalışma kadını alıp bir üst aşamaya geçirecek yerde kocaya ve çocuklara bağlar (Beauvoir, 2010).

Kadın işi- erkek işi ayırımına göre cinsiyetlendirilmiş emek biçimleri çerçevesinde kadın, anne ve eş olarak hanedeki ücretsiz ev-içi emeği bir fedakârlık ve sevgi olarak sunarken, erkek evlilik birliğini ayakta tutan evin direği, baba ve koca olarak evin geçimini sağlama sorumluluğunu üstlenir (Sancar, 2012; akt: Şimşek, 2018). Aşağıda yer alan vakada kadın işi-erkek işi ayırımına ilişkin kadın üzerinde kurulan baskının bir örneği verilmiştir.

[35] "B... (adam), kız kardeşimi sürekli aşağılıyordu. Ne yapmak istese, yapamazsın, boyununu aşar diyordu. Alış-veriş, angarya, ev işleri onları yapabilir. Ancak spor, sanat, resim gibi konularda yapamazsın boyununu aşar diyordu. Muhakkak her lafında bir aşağılama vardı, normal cümle kurmuyordu, bize bile yapıyordu." (Dosya no 35, çekişmeli boşanma, 7. Aile Mahkemesi, davalı kadının ablasının tanık olarak beyanı).

Kadın işi- erkek işi ayrımına bir örnek de görüşmecilerden Mor'un anlatımında ortaya konmaktadır.

"Hiç dinlemezdi ki zaten. Bir ortak karar alamazdık ki biz. Ne zaman başı dara düşse, ne zaman sıkıntıya düşse Mor bilir, Mor yapar, Mor evi tutar, eşyaları taşır, temizliği yapar, Mor her şeyi yapar, o zaman Mor bilirdi. O süreç geçtikten sonra "Mor da kim oluyor?" [Mor; K; 42; boşanmanın tarafları]

Bir diğer örnek ise Avukat A tarafından verilmiştir. Cinsiyetler arasındaki bu ayrımın çocuk yaşlardan kazanıldığına vurgu yapmaktadır.

"Sorumluluğu tek bir kişiye yıkmamak lazım. Adam para kazanacak, gelecek, kadın yemek yapacak, çamaşır falan. Mesela benim kızım kreşeyken "Baban ne iş yapıyor?" dediklerinde "İnşaat yapıyor" demişti, "Annen ne iş yapıyor?" diye sorduklarında "Ütü yapıyor, çamaşır yıkıyor, yemek yapıyor." Yani benim avukatlığımı göz ardı etmişti. "Annem avukat" dememişti. Çok şaşırmıştım ben buna. Belki, bilmiyorum, çevredeki koşullandırma da olabilir bu, kreşteki koşullandırma da." [Avukat A; K; 45; Avukatlar]

'Politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya diğer sahalar' olarak tanımlanan ayrımcılık alanları, kadın katılımının belirli koşullara bağlanmasına ya da belirli biçimlerle sınırlandırılmasına ve kadınların dışlanmaya maruz kaldıkları alanlardır (Bora, 2012). Yukarıda yer alan iki vakada erkek kadına bu alanlarda yaşam hakkı tanımayarak eşinin özel alandaki işlerde yetkin olabileceğini belirtmektedir.

Evlilik birliği içinde yaşandığı belirtilen bu ev içi işlerin cinsiyete dayalı ayrımı, Bolak Boratav ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen "Erkekliğin Türkiye Halleri" başlıklı çalışmada da ele alınmıştır. Buna göre, 2000 evli erkekle yapılan anket çalışmasında, erkeklerin, ev işine katılımı konusuna yer verilmiştir. Elde edilen verilere göre, erkeklerin **hiçbir zaman yapmadıkları** ev içi işler şöyledir: çocuğun altını değiştirmek (%88,6), çamaşır asmak (%83,5), yer süpürmek (%75,7), çocuğu uyutmak (%73,1), gece ağladığında çocuğa bakmak (68,2), yemek yapmak (%66,2), çocukların ödevlerine yardımcı olmak (64,4), lavabo tıkanınca açmak (%29,6) ve ufak tefek elektrik işleri yapmak (%14,6) (Bolak Boratav ve arkadaşları, 2017).

Ev işlerine evde erkek ve kadınların ne kadar zaman harcadıkları ve bu zamanı daha çok kimin harcadığını araştıran bir başka araştırmada da yine benzer verilere ulaşılmıştır. Buna göre, erkek deneklerden bir saatten az eve zaman ayırdığını ifade edenlerin oranı (%11) kadın deneklerin altı katı kadardır (%2). Benzer olan ev işlerine ayırdığı zaman

haftada elli saatten daha fazla olan erkek denek oranı da (%2) kadın deneklerin oranının (%12) altıda biri kadardır. Deneklere eşlerinin bu tür ev işlerine ne kadar zaman ayırdığı sorulduğunda aradaki farkın daha da arttığı gözlemlenmiştir. (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2013).

Ayrıca yapılan araştırmada kadınların neredeyse üçte ikisinin ev işlerinin adil olandan daha fazlasının kadınlar tarafından yapıldığına inandığı ortaya konulmuştur. Erkek deneklerinse yarısı (%50) evde herkesin kendi üzerine düşen yükümlülükleri adil olarak yaptığını ifade etmişlerdir. Adil olarak yapması gerekenden daha az ev işi yaptığını kabul eden erkek denek oranı %13 iken, aynı yanıtı veren kadın oranı %1 kadardır. Bu değerlendirme kadınların evdeki iş bölümünü adaletten uzak olarak görme eğiliminde olduğuna işaret etmektedir. Erkeklerin bu algıyı paylaşmamaları iş bölümü konusundaki beklenti ve varsayımlarının çok farklı olmasından kaynaklanıyor olabilir. Ancak, bu değerlendirme farkının ev işlerindeki işbölümü konusunda aile içindeki iletişim ve anlaşmanın pek de düzgün ve ahenkli olmadığına işaret ettiği de düşünülebilir (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2013).

Uluslararası literatürde yer alan bir çalışmada da kadınların yanı sıra kocalar da (tam zamanlı ücretli çalışanlar da dâhil olmak üzere) kadınların ev işi ve çocuk bakımı alanlarındaki payın büyüğünü yerine getirdiklerini bildirmiştir. Kadın ve erkek katılımcılardan elde edilen veriler, erkeklerin dış kaynaklı görevlerin ortalama yüzde 75'ini (örneğin çimleri biçme), ancak kadınların iç görevlerin neredeyse yüzde 90'ını (örneğin yemek pişirme ve temizlik) ve çocuk bakımı görevlerinin yüzde 80'ini yaptığını göstermiştir (Dempsey, 2002).

Ev işlerinin gündelik ve tekrara dayalı doğasına ilişkin feminist perspektif, Beauvoir'da en berrak ifadesini bulur: Kadınlar, ev odaklı yaşadıkları için ikinci cins haline gelmişlerdir. Yaygın olan bu feminist yaklaşımlara göre, ev ve ev işleri, kadınlarla erkekler arasındaki farkın yaratıldığı yerdir (Bora, 2018). Görüşmecilerden Mor bu durumu şu şekilde dile getirmektedir.

"Kadın şunu yapamaz, kadın bunu yapamaz, kadın şöyledir, kadın böyledir. Kadın ne? Ben ev işine gitmeye başladım. İlk ev işine gittiğimde para istiyor. Para olmadığı zaman ne b..k yiyeceksin? Çok affedersin, ama ne yapacaksın?! Hiçbir şey yapamıyorsun, hiç kimseden

beş kuruş para alamıyorsun. Kötü yola mı düşeceksin?! Hayır, bizim zihniyetimizde bu yok. Çalışacaksın, kazanacaksın. "Vallahi döversen en fazla döversin" dedim. Kapıyı kilitleyeceğim, anahtarı... Ve telefon da yani devamlı yanımda. Nereye çalışmaya gidersem gideyim, arayacak da telefonu açamayacağım diye. Açamadığın zaman ana avrat başlardı zaten." [Mor; K; 42; boşanmanın tarafları]

Uzman E ise kadın ve erkek olarak ayrılan bu sorumlulukların toplum tarafından kabulünün kadınlara söz hakkı tanımadığını dile getirmektedir.

"Bir kadın ve anne olarak, bunu yapmak istemiyorum deme hakkını size vermiyor bizim toplumumuzda aile sistemi." [Uzman E; K; 52; boşanmanın tarafları]

Buna ek olarak Boratav ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada erkeklerin %76.9'u annesinden gördüğü hizmeti, eşinden de beklediğini" ifade etmiştir (Bolak Boratav ve arkadaşları, 2017). Aşağıda bu durumun duruşma salonlarındaki görünümünden bir tanesine yer verilmiştir.

*[167] "Çocuğuna karşı ilgisizdi. Akşam kocası geldiğinde bir çorba bile vermezdi. Oğlum ameliyat oldu, git annen baksın demiş oğluma. Bakıma ihtiyacı vardı. **Ona ben mi bakmalıydım yoksa o mu?** Oğlum evlilik yıldönümünde pasta almış, onu bile kesmemiş." (Dosya no 167, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davalı adamın annesinin tanık olarak beyanı)*

Yukarıda yer alan annenin gelini ile ilgili yakınmaları, oğluna bakmadığına yönelik iddiaları, gelinine yüklediği hizmet etme görevi münferit bir algının eseri değildir.

Mary Wollstonecraft ve Sarah Grimke'nin, kadınların erkeklerin hizmetçileri olarak toplumsallaşmaları ile ilgili ithamları feminist gündemde hala önemli bir madde olarak yerini korumaktadır. "Aile ilişkilerine" ilişkin "her kanun ve gelenek" eril bakış açısından düzenlenir. "Aynı bakış açısından... kadınların erkeklere hizmet etmesi gerektiği şartı ortaya çıkar" (akt: Donovan, 2014).

Ancak yukarıda belirtilen ev içi kadına yüklenen hizmet aile konutu ile sınırlı görünmemektedir. Aşağıda yer alan vakada kadının kaynının bahsettiği hizmet beklentisi daha geniş bir konuma karşılık gelmektedir. Kayın ailenin konutunun temizliğinin sorumluluğu da gelinin hizmet sınırları içerisinde belirtilmiştir.

[191] "Evlendiklerinden beri kardeşimle hiç ilgilenmedi. Hastanede bile yanında kalmadı. Hastalığı sırasında kardeşim bir süre kız kardeşimin yanında bir süre benim yanımda kaldı. Şimdi de annemle babamla kalıyor. (Soru üzerine). Bayramlarda annemin babamın

ziyaretine gelmediği için ağabeyim de onun kardeşinin düğününe gitmedi (Dosya no 191, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davacı adamın erkek kardeşinin tanık olarak beyanı)

Bir diğer önemli konu, bakım verme görevinin kadının sorumluluğu altında olduğuna dair geleneksel yargının kadının evliliğin temelinden sarsılmasında kusurlu taraf olarak değerlendirilmesini etkilemesidir. Gelinin torununun bakımı ile yeterince ilgilenmediğini beyan eden nitelikteki vaka aşağıda aktarılmıştır.

[56] "...Gelinim dağınıktı, kendine bakmazdı, ter kokardı. Çalıştığı için hoş görürdüm. Bir keresinde çocuğun ıslak çarşaf ile yattığını gördüm. Çocuk çişini kaçırmış, yapışmıştı çarşaf. Üzülmesin diye söylemedim. Ona zaman zaman kendine bakması yönünde telkinde bulunurdum..." (Dosya no 56, çekişmeli boşanma, davalı adamın annesinin tanık olarak beyanı)

Yukarıda yer alan beyanda belirtilen hususlar dikkate alındığında, kadının ev içi işlerini yerine getirmesi, eşine ve eşinin ailesine hizmet etmesi, bakım görevlerini yerine getirme yükümlülüğünün yanı sıra bir diğer sorumluluğu kendi bakımını ihmal etmemesidir. Ancak kadının kendi bakımını ihmal etmemesi kendisi için değil yine eşine "hoş görünmek" gibi erkeğe sunulan bir hizmetin göstergesidir.

Bir diğer vakada kayın aile ile birlikte yaşayan gelinin çocuk bakımını "doğru bir şekilde" yapmadığına ilişkin kayının beyanı yer almaktadır.

[146] "Ben onlarla birlikte yaşıyordum. Çocuk için ağabeyim kızılıyordu, ilgilenmiyordu, bakımını yapamıyordu. Yaşı küçük diye ağabeyim nasihat ediyordu. Altını değiştirirken bile bebeği hırpalıyordu. Başka hiçbir sıkıntıları yoktu..." (Dosya no 146, çekişmeli boşanma davası, tahkikat aşaması, davalı adamın erkek kardeşinin beyanı)

Sorumsuz davranma evlilik çatışmasının ve boşanma çatışmasının ortak konusudur. Evlilik süreci içinde sorumsuz davranan eş, boşanma sürecinde de duruşmalara gelmeyerek, tanık beyan etmeyerek, dilekçe vermeyerek evlilik içindeki sorumsuzluğunu boşanma sürecine aynen aktarmaktadır.

*[89] "Eniştem çok az çalışır. Eve bakmaz, düzenli çalışmaz, ailesinin ihtiyacını karşılamaz. Ayrıca çocuklara ve ablama ağza alınmayacak küfürler ederdi. İlgisiz bir eş ve babadır. Ablam ayrılacaktı, dava açacaktı. **Bir buçuk yıldır ortada yok...**" (Dosya no 89, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davacı kadının erkek kardeşinin tanık olarak beyanı)*

[179] "7 senedir tanıyorum kızcağızı. Eşini tanımıyorum. Ben bildim bileli yalnız, çocuk yanında kalıyor. Kızcağıza bakmıyordu (adamdan bahsediyor) Başka bir kadınla ilişkisi olduğunu duydum, görmedim." (dosya no 179, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davalı kadının komşusunun tanık olarak beyanı) "Geçinemiyorlardı, sıkıntıları vardı, ayrıldılar.

Dostu vardı. Ablam okumaya karar verdi. Hâkimin sorusu üzerine, tanık: "Enişte nerde bilmiyoruz, abi" (davalı kadının erkek kardeşinin tanık olarak beyanı)

[152] "Yan yana oturuyoruz. Evine gidip gelmiyor (adamdan bahsediyor). 5 yıldır böyleler. Eve gelmiyor, 5 yıl önce evden gitmiş. Kendisi (kadından bahsediyor) ev temizliğine giderek geçimini sağlıyor. Çocuk annenin yanında, iyi bakıyor çocuğuna. Nereye gittiğini bilmiyorum (Dosya no 152, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davacı kadının komşusunun tanık olarak beyanı)

[56] "Melek, adamın sorumsuzluklarından yakınıyordu." (dosya no 56, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davacı kadının aile dostunun tanık olarak beyanı) "Küçümser tavırları vardı. Evle ilgilenmezdi. Çocuğuyla ilgilenmezdi." (davacı kadının kardeşinin karısının tanık olarak beyanı)

Yukarıda yer alan dört davanın da konusu sorumsuz davranma üzerine erkeğin eve gelmemesi ile ilgilidir. "Enişte nerde bilmiyoruz, abi..." Enişte, evlilik birliği içinde, resmi olarak karısı ile birlikte iken, fiziki olarak evinde yaşamamakta ve bu sebeple de evlilikten doğan yükümlülüklerini yerine getirmemektedir. Enişte, aynı zamanda boşanma sürecinde duruşmalara katılmayarak her ne kadar hukuk dilinde suçlamaları ikrar ediyor olsa da, sosyal bilim dünyasında boşanma sırasındaki sorumluluklarını yerine getirmeyerek aynı zamanda boşanmadan doğan yükümlülüklerini de yerine getirmeyeceği yönünde bir izlenim vermektedir.

Oysa yasa açık bir şekilde evlilik yükümlülüklerinde belirtmektedir. Eşler evlenme sözleşmesini yapmakla, birlikte yaşamak, bunun için de birlikte seçecekleri aile konutunda, birlikte oturmak yükümlülüğü altındadırlar (Öztaş, 2015). Eşlerden biri ortak konutta, diğer eşle birlikte yaşamaktan kaçınıyorsa, bu duruma uygulanacak bir yaptırım yoktur. Ancak, birlikte yaşamaktan haklı sebep olmaksızın kaçınan eş, ayrılık kararı talep edemeyeceği gibi (TMK, m.197), diğer eşten nafaka da isteyemez. Birlikte yaşamaktan kaçınma, boşanma sebebi olur (Akıntürk; Hausheer ve diğerleri; Ayan; akt: Öztaş, 2015).

Geleneksel cinsiyet temelli ev içi iş bölümünden kaynaklı eşlerin sorumsuz ve ilgisiz davranma davranışları sonucunda evliliklerinde ortaya çıkan çatışmalar aslında bir yönüyle ekonomik temelli tartışmaları da içerisinde barındırır.

Bu işbölümünde kadınların bakım işini üstlenmek zorunda kalmalarının yarattığı eşitsizliklere bakıldığında ortaya çıkan tabloda ilk olarak ücretsiz bakım emeğinin

tanınması sorunu göze çarpmaktadır. Bu aslında kadınların bir erkeğe bağımlı olmaksızın hayatlarını sürdürebilmelerinin önünde bakıma ilişkin rol ve yükümlülüklerden kaynaklanan engeller olduğunun ve bu rollerinin bir statü eşitliği sorunu yarattığının kabul edilmesi demektir. Kadınlar, devletin bakım işini doğallaştırması, kadına ve dolayısıyla özel alana hapsedmesi sonucu çalışma hakkı başta olmak üzere pek çok hak kaybına uğramaktadırlar. Üstelik kadınların kendi evlerinde kendi çocukları ve yakınları olan yaşlı ve hasta kimselere verdikleri hizmet ve ev işleri olarak adlandırılan ve yeniden üretim alanına dâhil edilebilecek tüm faaliyetleri üretim eylemi kapsamında dahi değerlendirilmemektedir (Davutoğlu, 2016).

Devlet, kadına yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve kadının güçlenmesi için pozitif yükümlülüklerini yerine getirmekten imtina ettikçe, örneğin eğitime eşit erişim için gerekli koşulları sağlamadıkça kadınlar, serbest piyasa ekonomisi içinde güvencesiz- enformel sektör işlerinde ve düşük ücretli çalışmaya mecbur kalacaktır. Benzer şekilde profesyonel mesleklerde çalışan kadınlara geleneksel ev-içi roller dayatıldıkça ya kadınlar tam zamanlı istihdamdan uzaklaşacak ya da bakım yükü kadına biçildiğinden başka bir kadın, ücretli veya ücretsiz ev işçisi olarak bakım hizmetinden sorumlu olacaktır. Kadınların ev-içi rolleriyle ürettikleri bakım emeği ve yeniden üretim emeği ise emek piyasasında karşılığı olmayan ve refah devletinin kadınların omuzlarına yüklediği özel alana ait refah sağlayıcılara karşılık gelir (Şimşek, 2018).

[5] Çatışmanın Geri Dönülemez Evresi: Kadına Yönelik Erkek Şiddeti

Türkçe sözlükte şiddet, “karşıt görüşte olanlara, inandırma ya da uzlaştırma yerine kaba kuvvet kullanma” biçiminde tanımlanmaktadır (Yücel, 2018). Uzlaşma sağlanamayan evliliklerin boşanma aşamasına geldiği göz önüne alınırsa, bu uzlaşmazlıkların bir sonucu olarak bazı evliliklerde şiddetin var olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Şiddet duruşmalarda (45) ve görüşmelerde gündeme gelen çatışma konularındandır. Her ne kadar şiddet çatışmanın son noktası olarak boşanma sebepleri arasında yer alsın da asla tek başına boşanma sebebi olarak gündeme gelmemiştir. Ayrıca içinde pek çok farklı türleri barındırmaktadır. Ancak mahkemede hâkimler, genellikle şiddet konusunda fiziksel yaralanmalar ve maddi hasarlar tespit etme yoluna gittikleri için

çalışmanın bu bölümünde bahsedilen şiddet yoğun olarak fiziksel şiddete karşılık gelmektedir.

Kadınların maruz kaldıkları erkek şiddetini tanımlamak için kullanılan en yaygın kavram kadına yönelik şiddettir. Bu kavramı çözümlediğimizde; şiddet faili ve şiddetin yöneldiği nesne olarak iki duruma işaret etmektedir. Birincisi, failin kimliğini muğlâklaştırarak şiddetin faili olan erkek ve şiddetin ardındaki patriarkal ilişkileri görünmez kılmasıdır. İkincisi ise, ilk durumdan kaynaklı yanlış tahlilin de sonucu olarak şiddete maruz kalan kadınların bir nesneye indirgenmesidir (Akyüz ve diğerleri, 2014). Bu sebeple bu çalışmada kadına yönelik şiddet, kadına yönelik erkek şiddeti olarak ele alınmıştır.

Ancak birkaç duruşmada ve görüşmede erkeklerin maruz kaldığı şiddet vakalarına da rastlanmıştır. Örneğin boşanma davası devam eden taraflardan Yeşil, eşi ile yaşadıkları bir tartışma sonrası eşinin kendisine tokat attığını belirtmiştir. Ancak bu olaya verilen tepki kadınlarla erkekler arasındaki farklılıklara vurgu yapmaktadır. Kadınlar şiddet sonrası evliliği bitirme kararını daha zor alırken erkeklerin böyle bir durumda evlilikten daha kolay vazgeçmeleri gündeme gelebilmektedir.

"Ondan bir ay sonra Kurban Bayramına geldik, ufak bir tartışma oldu, suratıma tokat yapıştırdı. Zaten ondan sonra olay koptu." [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafı]

Eşinin şiddetine maruz kaldığını aktaran diğer bir erkek görüşmeci ise olay anını şu şekilde aktarmaktadır.

*"En son içeriye girdiğim zaman gidiyordu, niye gidiyorsun dedim. Hayırdır, ne oldu? Bağırp çağırırdı kendi kendine, göğsümü ısırdı. Kendi kendime şöyle baktım. Çünkü **eşim Canan değil, eski eşim değildi yani. O günkü Canan yoktu. Gözleri bir şey görmüyordu.** Bağırp çağırıyordu, ne dediğini bilmiyordu. Bilse zaten o hareketi yapmayacak." [Kırmızı; E; 37; boşanmanın tarafı]*

Şiddetin kadınlar ve erkekler üzerindeki farklı yansımaları uzmanların da dikkatini çeken bir konudur.

"Çok ilginçtir, onu konuşuyoruz hep biz aramızda da. Kadınlar şiddeti boşanma sebebi olarak görmüyorlar. Direkt mesela öyle bir dosya geldiği zaman size kadın "Ben şiddete uğradığım için boşanma davası açtım" demiyor. Zaten 25 sene boyunca kaçınıcı şiddetini görmüş ya da 5 senelik evliliği boyunca kaç şiddet görmüş, ama hep sabretmiş." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

Çünkü Avukat C'nin de belirttiği üzere **"Şiddet her yerde var. Her anında var kadınların ve çocukların."** [Avukat C; K; 47; Avukatlar]

Kamusal alan- özel alan ayrımı cinsiyetler arası bir hiyerarşiyi yansıtmaktadır. Özel alan ile özdeşleştirilen kadın, kamusal alanda görünür değildir; dolayısıyla çalışma hayatının ve kamusal alanın öznesi erkektir. Bu anlamda erkek, yurttaşlığın tüm nimetlerinden istifade ederken, kadın devletin müdahale etmediği özel hayat/aile hayatında şiddete açık hale gelmektedir (Şimşek, 2018).

Şiddet, yalnızca fiziksel bir eyleme işaret etmez. Aynı zamanda şiddet tehdidi de şiddetin kendisi gibi işlev görebilir. 'Yanlış' zamanda 'yanlış' yerlerde bulunmanın, 'yanlış' giysiler giymenin, 'yanlış' şeyler söylemenin şiddete yol açabileceği bilgisi, kadınların belirli davranışlardan kaçınmalarına, yaşam alanlarını daraltmalarına yol açar. Mirastan yoksun bırakma, gelirine el koyma ya da gelir getirici bir etkinlikte bulunmayı engelleme; ya da tam tersine, çalışmaya zorlama, en sık rastlanan ekonomik şiddet örnekleridir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, bir şiddet türü hiçbir zaman yalnız değildir, muhakkak farklı şiddet türleriyle birlikte (Bora, 2012). Dolayısıyla aslında çatışma konularının ele alındığı çalışmanın bu bölümünde yer alan diğer çatışma konuları da şiddetin kapsamı içinde değerlendirilmelidir.

Şiddetin bu denli farklı alanlardaki yansımaları Uzman C'nin de ifade ettiği gibi gün geçtikçe bireylerin de farkındalık kazanmaya başladıkları bir alandır.

"Enteresan bir şey, öncesinde çiftler geldikleri zaman aile içi şiddet çok az gelirdi veya biz görüşme esnasında ortaya çıkarırdık. Ama şimdi insanlar daha bilinçli olarak sadece fiziksel şiddeti söylemiyor, mesela "Duygusal şiddet görüyorum, o yüzden ayrılmak istiyorum" da deyip daha bir farkındalıkla geliyor vakalar." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Şiddetin en temel özelliği, sürekliliğidir. Eğer bir evliliğin ilk zamanlarında varsa şiddet sonraki yıllarda da katlanarak devam eder. Bazen kadınlar, aşağıda yer alan vakada olduğu gibi, şiddetin bir gün son bulacağına inanarak ya da başka çareleri olmadığı için evliliklerini devam ettirmektedirler.

[101] *"Evliliğin ilk yıllarından beri şiddet vardı. Beni aradı gittim her tarafı morluk içindeydi, D. [adamdan bahsediyor] yaptı dedi. D. yasak koymuş görüşmeyeceksin annenle babanla demiş. Ben ona bir çiçek verdim, soldurup verdi bana. Dövüyordu... Kızım pantol giydiği için tartışma yaşıyorlardı. Annesi [adamın] giymesin diyormuş. O da*

annemin sözünü dinleyeceksin diye eziyet ediyormuş. Dövüyormuş. Kızım ilk zamanlar bunları bizden sakladı. K. ilçesine tayini çıktı. Eşya gelmeden önce kızımı gece kapıma bıraktı. "seni böyle terbiye edicem" dedi. Sonra barıştırdık. Koçhisar'a gittiler. Telefonunu elinden almış kızımınla görüşemiyordum." (Dosya no 101, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davacı kadının annesinin tanık olarak beyanı).

Yukarıda yer alan vakada şiddetin ilk günden sergilenmesinin yanı sıra farklı türlerdeki şiddetin aynı vakada yer alması da söz konusudur. Davacı kadının annesinin tanık olarak beyan ettiği şekliyle, vakada erkek evlilik birliği içinde fiziksel, ekonomik ve ruhsal şiddete başvurmuştur. Buna ek olarak bir önceki bölümde ele alınan telefona el koyma davranışı ile kadının kök ailesi ve çevresi ile bağlantılarını keserek kendi emirleri altına girmesini istemektedir.

Şiddetin sürekliliğine ilişkin bir diğer vakada da uzun yıllar şiddete maruz kalan bir kadının hikâyesi yer almaktadır.

[171] "Hakaret, küfür ederdi (babasından bahsediyor). Yıllarca anneme şiddet uyguladı. Bıçaklamaya kadar vardı. 2 kere bıçakladı annemi." (Dosya no 171, nafaka davası, tahkikat aşaması, müşterek çocuk (18 yaş üstü) tanık olarak beyanı)

Şiddetin pek çok farklı görünümü tanıkların beyanlarında söze dökülmüştür. Birçok vakada erkeğin kadının ailesi ile iletişim kurmasını engellemesi ya da başka erkeklerle yazışmaması adına bir kıskançlık ifadesi olarak eşinin telefonuna el koyması gündeme gelmiştir. Aşağıda yer alan iki vaka da bu duruma örnek olarak verilmiştir.

[146] "Evlendikten 2-3 ay sonra abim telefonu elinden aldı. Benimkinden ararsın aileni dedi." (Dosya no 146, çekişmeli boşanma davası, tahkikat aşaması, davalı adamın erkek kardeşinin beyanı)

[55] "Bir sefer evlerine gittiğimde, evde peçetenin üzerinde dakikalar yazıyordu. Sorduğumda, Ercüment Gamze'nin telefon konuşmalarının dakikalarını yazıyormuş. 10 dk geçerse şiddet uyguluyormuş. En son kavga da, Ercüment Gamze'nin ilk evliliğinden olan çocuğuna hakaret ettiği için çıkmış." dedi. (Dosya no 55, çekişmeli boşanma, davacı kadının akrabasının tanık olarak beyanı)

Gottman ve Gottman aile içi şiddet konusundaki araştırmalarında, şiddet uygulayan bazı erkekler arasındaki ortak bir paydanın, erkeğin kadının kadın arkadaşlarını kıskanması olarak belirlemişlerdir. Bu erkekler tehdit altında hissettiklerinde, partnerlerinin sosyal ilişkilerini sınırlamaya ve kontrol etmeye ve de onları arkadaşlarından ayırmaya çalışmaktadırlar (Gottman ve Gottman, 2017). Bu bağlamda kişinin ailesiyle, arkadaşlarıyla görüşmesini engellemek, hareket alanını kısıtlamak (Yücel, 2018) sosyal

şiddetin belirgin örneklerindedir. Sosyal şiddeti psikolojik şiddetten ayıran unsur, sosyal şiddette şiddetin etkilerinin yalnız psikolojik anlamda sonuç doğurmakla kalmayıp, kişinin toplum içindeki yerine, başkalarıyla ilişkilerine de zarar vermesidir (Yücel, 2018).

Buna ek olarak görüşmelerde erkeklerin evlilik içinde yaşanan çatışma anlatılarının altında kendi eylemlerini şiddet olarak görmedikleri aksine karşı tarafı suçlayıcı bir dil kullandıkları görülmektedir.

"Önce arkadaş ortamını bir silmesi lazım, yani silinmesi lazım bence. Sil derken, evde oturacaksın, kimseyle konuşmayacaksın değil, o tarzda değil. Eğer 100 tane arkadaş ortamın varsa, içlerinden biraz eleyeceksin, elemelerini yapacaksın, herkesle çok samimi olmayacaksın, mesafeli davranacaksın, her şeyi konuşmayacaksın. Bu tarzda yani... Arkadaşlarıyla bir yere gidiyor, haber verebilirsin sonuçta. "Neden aramadın?" diyorum, "Sana haber mi vereceğim, haber vermek zorunda mıyım?" falan. Yani bu tarz şeyler, onlardan dolayı." [Pembe; E; 30; boşanmanın tarafı]

Oysa kadınlar bu durumu şiddetin bir diğer yüzü olarak tanımlamakta ve evlilikte yaşanan çatışma konularından biri olarak aktarmaktadırlar.

"Hep kendi sözünü yürütmek istedi. Yani bir gün "Ben kızımın sosyete pazarına gidiyoruz bugün" dedim. "Sen o sözü öyle söylemeyeceksin" dedi bana. Ne yapacaktım? "Gidebilir miyim?" diyecektin diyor. "Sen kararını vermişsin, gidiyoruz diyorsun. O karar verilmiş, beni saymıyorsun, ben gidiyorum diyorsun. Gidebilir miyim? diye izin aldın mı benden?" dedi. [Siyah; K; 58; boşanmanın tarafı]

*"15 günde geliyordu, ayda bir geliyordu. O geldiği zaman zaten evden kesinlikle yok olmayacaksın, evden bir yere çıkmayacaksın, komşuya öyle bir yere gitmeyeceksin, hakkın yok. Komşuya falan, oraya, buraya falan gideceğin zaman evdeki telefonu oradan duyup açacaksın. **Bir kere çaldırdı mı o telefonu açacaksın, ikinciye çaldırmayacaksın, öyle bir hakkın yok senin.**" [Mor; K; 42; boşanmanın tarafı]*

Wood (1985) aile yapısında sınırların iki ana boyut tarafından belirlendiğini öne sürer. Bunlardan biri hiyerarşidir. Kontrol hiyerarşisi yetki ve denetimin, bakım hiyerarşisi ise sorumluluk ve bakımın kimden kime doğru akacağını belirleyen sözlü/sözsüz kural, adet ve beklentileri tanımlar. Diğer bir deyişle, hiyerarşi erkek ve kadının, ana-baba ile çocukların rollerinin nasıl ayrıştığını anlatır. İkinci boyut ise yakınlık boyutu olup ilişkiyel açıklığın ve iç içeliğin düzeyini belirler: Kişilerarası mesafe, duyguların bireyler arasındaki geçirgenliği, kişisel kararlarda ve bilgi paylaşımında ortaklık değerlendirilir. Özetle bireyler arasındaki karşılıklı paylaşım yoğunluğunun, teklifsizliğin derecesine bakılır (Okman Fişek, 2018).

Erkek eşin özellikle kontrol hiyerarşisi bir boyutuyla kadını ayrı bir birey olarak görmemesinden kaynaklanabilir. Hâkim D bu durumu şu şekilde özetlemiştir.

"İtiraf etmeliyiz ki, sen de iç dünyana gidersen göreceksin (yanındaki savcıya hitaben), Tolstoy'un kitabında da bahsediyor, ismi aklıma gelmedi, aslında erkekler eşlerini ikinci bir kişi olarak, kendilerinden ayrı bir birey olarak görmüyor. Toplumun verdiği o kültürel, geleneksel baskıyla kendi eşyasıymış, metastıymış, arabası (arabayı daha çok seviyorlar da), kendine ait bir eşya gibi görüyor." [Hâkim D; E; 45; Hâkimler]

Wood (1985) araştırdığı ailelerde görece zayıf bir hiyerarşi ve orta/düşük ölçüde yakınlık, yani bir denge bulmuştur. Aile sistemi literatüründe bu iki boyutun ailede dengeli bir şekilde oluşmasının birey için ayrı olma ve aidiyet hisleri arasında bir denge yaşamasına olanak verdiği söylenir (Minuchin, 1974). Batı kuramları, genelde en belirgin şekilde Minuchin'in "altın orta yol" ("golden mean") kavramıyla ifade ettiği, aşırılıklara, uçlara kaymayan ve "normal" sayılan bir varoluş idealine dayanır (akt: Okman Fişek, 2018). Ancak Türkiye'deki ailelerin Batı literatürünün öngördüğü aile modelinden belirli biçimlerde farklı olabildiklerini görüyoruz. Bu farklılık Batı kuramlarının ölçütlerine göre sağlıksızlığa işaret etme riski taşımaktadır (Okman Fişek, 2018).

Şiddetin bir diğer özelliği de genellikle gelmeden önce ilk sinyallerini vermesidir. Şiddetin öncüllerini takip etmek önemlidir. Aşağıda yer alan vakada kocanın kadına nikâh sonrası uygulayacağı şiddetin sinyallerini alenen arkadaş çevresinde beyan ettiği gibi, şiddet çoğu zaman geliyorum der.

*[59] "Taraflar benim arkadaşım olur. Düğün için Bodrum'a gittik. Otel'de Selahattin beyin agresif tavırları vardı. Konuşmalarında sık sık **nikâhı bir kıyaltım ben ona göstereceğim diyordu**. Ben bunu nikâh stresine verdim. Nikâh sonrası, onlar erken ayrıldı. Sonra odalarımıza geçtik. Sabah 04.30'da odanın telefonu çaldı. Yasemin hanımın kardeşi aradı. Selahattin Yasemin'i dövdü hemen gel dedi. Duş başlığı ile dövmüş. O da kardeşinin odasına kaçmış. Odaya gittiğimde kardeşinin odasında yatağın üzerinde ıslak, büzülmüş vaziyetteydi. Titrer bir şekilde oturuyordu ve şokla **beni duş başlığı ile dövdü** diye tekrar ediyordu. **Kafama vurdu, yerlere fayanslara vurdu, ıslak dövdü** diye tekrarlıyordu. Gözleri şişmişti, yüzü seçilmiyordu, dudakları şişmişti. Nikâhtan önce, birkaç kere aralarında tartışma oldu. İskelede-eglence de birlikte olduğumuz sürelerde aralarında tartışma vardı. (Dosya no 59, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davacı kadının arkadaşının tanık olarak beyanı)*

Haley bu durumu evlilik öncesi hazırlıkların ve evlilik töreninin gerginliği ile açıklamaktadır. Kur yapan çiftin arasındaki ilişki ne olursa olsun evlilik töreni, ilişkinin doğasını beklenmedik bir şekilde değiştirir. Pek çok çift için balayı süreci ve çocukları

doğmadan önce birlikte geçirdikleri zaman çok keyiflidir. Bazıları içinse değil; daha başlamadan evlilik bağı koparan ya da bireylerde psikolojik belirtilere yol açan şaşırtıcı bir gerginlik ortaya çıkar (Haley, 2006).

Şiddet bazen tüm aile üyelerine birden ya da belirli zaman aralıkları ile uygulanmaktadır. Aşağıda yer alan vakada koca, önceleri sadece karısına şiddet uygularken zamanla kızına ve köpeklerine de uygulamaya başlamıştır. Bu durum şiddetin yayılcı etkisine bir örnektir. Yine aynı dosyada şiddetin mekândan uzak olduğu görülmektedir. Baba, yurt dışında yaşamasına rağmen, kızını telefonla arayarak sözlü şiddetini sürdürmektedir. Şiddet her zaman uygulanan kişi ile ilişkili olmayabilir. Aynı dosyada baba eski eşi ile olan sorunlarını kızı üzerinden kızına ekonomik ve duygusal şiddet uygulayarak devam ettirmektedir. Bu yöntem anne ve babaların çocuklarına çok sık uyguladıkları bir yöntemdir. Konu, *boşanmanın çocuk yanı bölümünde* ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

*[62] "... Geldiğinde kızı depresyondaydı. Kız, babasının kendisine ve köpeğine şiddet uyguladığını, köpeğinin bu şiddet sonucu öldüğünü ve babasının alkol kullandığını söyledi. Babası annesine de şiddet uyguluyormuş. Babası annesine, "Sen bu evin hizmetçisisin, bir yere gitmeyeceksin. Ailene götürmeyeceğim" demiş. Kız iki yıl burada annesinin yanında kaldı. Bu süreçte babası kızı; **seni istemiyorum, sana para göndermeyeceğim, annen baksın** diye mesaj göndermiş." (Dosya no 62, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davacı kadının erkek kardeşinin nişanlısının tanık olarak beyanı)*

Bazen de şiddet doğrudan karşı tarafı hedef almaz. Şiddet uygulayıcısı kendi üzerinden karşı tarafa şiddeti yansıtır. Aşağıda yer alan vakada erkek sorun yaşadığı konuları karısı ile diyalog kurmak yerine kendi içinde bastırarak eşine yansıtmayı tercih etmektedir.

[35] "Bir gün kızıyla damadım tartışıyordu, ayırmak için yanlarına gittim. Sürekli bağırdı, yatağın üstünde tepiniyordu (adam), sonra bana da bağırdı, ben de ağladım. Birkaç defa beni evinden kovdu. Sinirlenince böyle yapıyor sonra gelip özür diliyor." (davacı kadının annesinin tanık olarak beyanı) "4 mevsim gibi davranışları var. Koltukların, kanepelerin üzerinde zıplıyor..." (Dosya no 35, çekişmeli boşanma davası, davacı kadının ablasının tanık olarak beyanı).

Şiddetin tanzimi konusu da oldukça önemli bir konudur. Aşağıda yer alan vakada kadının annesi, çocuğunun gördüğü şiddeti anlatırken, karşı tarafın avukatı, kırılan eşyaların müvekkili tarafından tanzim edildiği konusunda beyanda bulunmuştur. Hukuktaki tanzim ile sosyal bilimlerdeki tanzim gündemlerinin farklı olduğu aşikârdır.

[81] *"Kızımı zorla dışarı çıkarıyordu. Kızıma, sen görgüsüzün, sonradan görmesin diyordu. 2016 yılı Haziran'da biz tatildeyken kızım üstündeki kıyafetleriyle benim evime kendisini zor atmış. Evdeki eşyaları kırmış, parçalamış (damadından bahsediyor). Nisan'da kavga ettiler, eşim barıştırdı. Masa, sandalye kırmıştı. Karşı tarafın avukatı sordu: "Müvekkilim daha sonra kırılan sandalyeleri aldı mı? " Kadın:" Aldı ama kırdıktan sonra ne fark eder." diye karşılık verdi. Avukatlar (kadının iki kadın avukatı vardı) kendi tanıklarını zor sakinleştirdi (dosya no 81, davacı kadının annesinin tanık olarak beyanı).*

Genellikle şiddetin tanığı olmamaktadır. Şiddet, başka gözlerden uzak, kapalı kapılar ardında sergilenmektedir. Bu sebeple şiddetin başlıca tanıkları çocuklardır. Oysa çocuklar için şiddete tanık olmak şiddete maruz kalmakla eş değerdir. Ancak şiddet başkalarından gizli kapılar ardında gerçekleştirilse de şiddetin izleri, şiddetin dili olmaktadır.

[96] *"Her türlü geçimsizlik, yoksulluk, dövme-kövmek vardı. Birbirimize gidip gelmiyoruz, "aynı düşman gibi". Hâkim: dövüldüğünü gördün mü?" Baba: "Nerden görüyüm. Odalara kilitleyip dövüyordu." Kaşları yarılmış, gözleri mordu. Çocuklarını da döverdi. Baba: "Hâkim Bey, nolursun beni bundan kurtar..." (Dosya no 96, çekişmeli boşanma, davacı kadının babasının tanık olarak beyanı)*

Stanson, ev hayatının çoğunlukla mutlu bir cennet olduğu fikrini reddederek, kadınların korunmaya hemen hemen hiç ihtiyaçları olmadığını iddia eder. Kadınlar güya korundukları dehşetin çoğunu orada, evde yaşarlar (Akt: Donovan, 2014). Evin dünyanın pisliklerinden uzak, masum ve temiz bir yer olarak tasarlanması, erkeklerin "dış" dünyaya açılırken kadın ve çocukları bu temiz yerde bırakmaları, içinde yaşadığımız kültürün en belirleyici ve güçlü örüntülerinden biri, belki de birincisidir. Evin ve ailenin böyle kutsallaştırılması, orada olup bitenlerin görünmez kılınmasına hizmet etmiştir. Böylelikle, aile içindeki eşitsizlikler, şiddet ve tahakküm, istismar ve baskı, "özel" alanın sorunları olarak görmezden gelinirken, evdeki iktidar ilişkilerinin "dış" dünyadakilerle sürekliliğinin de üzeri örtülmüştür (Bora, 2018).

[6] Evliliğin Altın Kuralı: Sadakat

Altın kural öğretisi der ki: "Başkalarına, sana davranılmasını istediğin gibi davran" (Dupre, 2015). Bu öğretisi evlilik birliği içerisinde eşler arasında karşılıklı geliştirilen güven ilişkisini tanımlamak için idealdir. Ancak eşlerin her zaman ve her koşulda bu ilkeye bağlı kaldıklarını söylemek mümkün görünmemektedir. Aldatma ve aldatılma hem evliliğin hem de boşanmanın önemli konularındandır. Duruşmalarda (31) ve görüşmelerde evlilik birliği içinde aldatma (sadakatsiz davranış) konusu gündeme

gelmiştir. Buna ek olarak profesyonellerin de aldatma durumu ile sık karşılaştıklarını belirtmeleri aldatmayı boşanma ve evlilik çatışmalarının önemli gündemlerinden biri haline getirmektedir. Ancak bu anlatımlarda öne çıkan bir diğer konu ise sosyal medya kullanımının aldatma davranışına olan etkisidir.

"Aldatma, kocadan kaynaklanan aldatmalar ağırlıklı, çok az oranda kadınların aldatma şeyi var, ama bu özellikle internetten sonra ben bunun hızla arttığı düşüncesindeyim. " [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

"Aldatma çok fazla. Özellikle bu sosyal medya ağları diyelim, bunlar geliştikten sonra özellikle bunlardaki aldatmalar çok fazla. Artık daha kolay ulaşım sağlandığı için daha rahat. Bir de daha gizli yapılabildiği için bunlar, çoğalttı ister istemez." [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

"Şu anda internetin vesairesinin çok fazla hayatımıza girmesiyle sanal aldatmalar mesela şu anda çok fazla ön planda olan şeyler." [Uzman B; K; 35; Uzmanlar]

Aldatmaların dosyalarda özellikle belirtilmesi hukukun aldatmaya yönelik hükümleri gereğidir. Medeni Kanun eşler arası sadakat davranışını hükme bağlamıştır. Buna göre, *"Eşler birlikte yaşamak, birbirine sadık kalmak ve yardımcı olmak zorundadırlar* (MK, m. 185). Dolayısıyla aldatma, temel evlilik kurallarına aykırıdır. Keşfedilmemiş olsa bile, eşe ve evlilik yeminine ihaneti içerir. Hiçbir ana akım kültürel ve dini kurum aldatmayı hoş görmemektedir (Levine, 2005). Bu sebeple Medeni Kanunda boşanma sebepleri başlığının altında ilk sırada verilen boşanma nedeni olarak zina, özel boşanma sebeplerindedir. Buna göre; *Eşlerden biri zina ederse, diğer eş boşanma davası açabilir* (MK, m. 161/I).

Aldatma aynı zamanda boşanma sürecinin de konusudur. Çünkü evlilik hukuken son bulmadıkça karı ve kocanın sadakat gösterme yükümlülükleri devam eder. Aynı çatı altında bulunmamak, bir arada olmamak eşlere bu yükümlülüğü çiğneme hakkı vermez (Akıntürk ve Ateş, 2016).

Aldatma mutlaka her ilişkiyi etkiler. Çoğu çift için bu etki; olumsuz ve acı vericidir. Aldatmanın bir bütün olarak ilişki için istenmeyen sonuçları vardır. Ortak bir varsayım, aldatmanın, çiftin ilişkisinin yerleşik dinamiklerini değiştirdiği yönündedir. Bu, bazı durumlarda doğru olabilir, ancak Blow'a göre, ilişkideki bireylerin önceden var olan özellikleri ve bir bütün olarak ilişkinin dinamikleri, çiftin sadakatsizliği müzakere etme yöntemlerini önceden haber veren ipucu niteliğindedir. Örneğin, güvensiz bir birey

sadakatsizlik keşfi nedeniyle daha da güvensiz hale gelebilir (Blow, 2005). Evlilik içerisinde aldatma geçmişi olan erkeğe yönelik kadının duruşma esnasındaki tavrı bu durumu örnelemektedir.

[21] [Duruşma sırasında adamın telefonu çaldı. Kadın kendi avukatına fısıltıyla: “Bak sevgilisi arıyor” dedi. Hâkim bu esnada adamdan telefonu kapatmasını sert bir şekilde isteyince. Adam da: “Annem arıyor, burda neler olduğunu merak ediyor” dedi.] (Dosya no 21, çekişmeli boşanma davası, tahkikat aşaması)

Aldatma konusu diğer çatışma konularında olduğu gibi evlilik ilişkisi içerisinde yaşanması durumunda boşanma nedenleri arasında yer alma potansiyelini içinde barındırır. Çünkü aldatma, ilişkilerin en zehirli yönlerini ortaya çıkarır (Blow, 2005).

Aldatma davranışı çatışma konusu olurken diğer yönden sadece aldatılma ihtimali bile önemli çatışma konularından birisidir. Ancak bu oldukça hassas bir konudur çünkü kadın erkek eşitsizliğinin açık olmayan bir görünümüdür ve erkek tahakkümünü içerir. Görüşmelerde Siyah’ın aktarımları bu tahakkümü yansıtmaktadır.

"Gittik kızının yazlığına. Orada da beni hiç dışarı çıkarmak istemedi, denize koymak istemedi. Orada gelini, torunu, hepsi de giriyor denize, oğlu. Neymiş, ben onların yanında vücudumu göstermeyecekmış onlara. İyi. Ben girmedim. Bu tarafta bir yer var, Aydın, Söke’de galiba. “Oraya götürürüm ben seni” dedi. Bak, orada beni başkalarına karşı soyduğumu kabulleniyor, çocuklarının yanında soyduğumu kabullenmiyor.” [Siyah; K; 58; boşanmanın tarafları]

Aşağıda yer alan tanık ifadesinde aktarıldığı gibi, bu tahakküm sadece başkaları ile görüşmesine engel olma, arkadaşlık ilişkilerine karışma gibi sosyal ya da psikolojik baskı şeklinde kalmayıp fiziksel şiddete de dönüşebilmektedir.

[55] "Bir sefer evlerine gittiğimde, evde peçetenin üzerinde dakikalar yazıyordu. Sorduğumda, Er... G...’nin telefon konuşmalarının dakikalarını yazıyormuş. 10 dk geçerse şiddet uyguluyormuş. En son kavga da, Er... G...’nin ilk evliliğinden olan çocuğuna hakaret ettiği için çıkmış." dedi. (Dosya no 55, çekişmeli boşanma, davacı kadının akrabasının tanık olarak beyanı)

Kadına yönelik erkek şiddeti başlığı altında da sunulan vakalar aynı zamanda erkeğin aldatılma korkusu ve güvensizlik hisleri neticesinde kadının arkadaşlık ilişkilerine müdahalesini içermektedir.

Yukarıda yer alan vakalarda da görüldüğü üzere aldatılma ihtimali bile ilişkideki dinamikleri etkisi altına almaktadır. Peki, gerçekte yaşanan aldatılmanın keşfedilmesi davalara nasıl yansımaktadır?

Aldatmanın keşfedilmesi aldatılan bireyin vereceği tepkinin türü açısından önemlidir. Bazı eşler aldatılmayı keşfettikten sonra yok saymayı ve evliliğine devam etmeyi seçerken, bazı eşler için bu keşif evliliğin sonunu getirmektedir. Bazıları ise karşılıklı olarak söze dökülmeyen bir anlaşma ile evlilik dışı ilişkileri onaylamaktadır. Bu tepkisel farklılıklar aldatmanın farklı boyutlarda ele alınmasına neden olmuştur.

Lawson (1988) aldatmayı paralel, geleneksel ve rekreasyonel olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Bu sınıflandırmaya göre paralel aldatma sadakatsizliğin eş tarafından bilinip örtük şekilde onaylandığı durumu içermektedir. Bu aldatma türünde kimi durumlarda eşlerin ikisi de evlilik dışı ilişkiye sahip olabilmektedir. Bir diğer aldatma türü olan geleneksel aldatmada aldatılan eş olanlardan haberdar değildir, sadakatsizliği onaylamamaktadır ve evlilik kurumu için bir saldırı olarak görmektedir. Bu sınıflandırmada son tür olan rekreasyonel aldatmada eşlerin evlilik dışı ilişkileri karşılıklı rızaya dayalıdır ve açık ilişki özelliklerini taşır (akt: Tortamış, 2014).

Aşağıda yer alan duruşmalarda ve görüşmelerde aktarılan aldatma vakaları yukarıda yer alan üçlü sınıflandırma temelinde ayrıştırılmıştır. İlk vaka geleneksel aldatmaya örnek oluşturmaktadır. Davacı eşinin başka biri ile ilişkisi olduğunu beyan ederek boşanmayı talep etmektedir.

[75] Davacı (adam) beyanı: "Eşimle 2012 yılından beri evliyiz. Ortak çocuğumuz yok. Şubat 2018'ten beri ayırıyoruz. Ailesi gelip almış. Eşimle aramızda önemli bir sorun yoktu. Aradı, bir daha beni arama dedi. Tanıdıklardan eşimin başkasıyla gayriresmi evlilik yaptığını öğrendim. Bu şartlarda evliliği devam ettirmek istemiyorum, boşanmaya karar verilmesini istiyorum." dedi. 5 bin manevi, 20 bin maddi tazminat talep ediyor. Adam kendisini sakın bir şekilde ifade etti (Dosya no 75, çekişmeli boşanma)

Aşağıda yer alan vaka paralel aldatma türüne ilişkin olarak erkeğin evlilik ilişkisinde başka bir kadınla ilişki içinde olması kadın ve aile üyeleri tarafından bilinmenin ötesinde bir durumu temsil etmektedir.

[33] "İmam nikâhli eşi var [adamdan bahsediyor]. Yaklaşık altı senedir onunla yaşıyor. Eşi bunu bildiği için huzursuzluk çıkarıyor. İmam nikâhli eşi Çiğdem ile tatile gitmiş, sonra

diğer eşini mağdur etmemek için onlarla da tatile gitmiş. Leyla'dan üç çocuğu, Çiğdem'den bir çocuğu var." (Dosya no 33, çekişmeli boşanma davası, tahkikat aşaması, davacı adamın arkadaşının tanık olarak beyanı).

Bazı aldatma vakalarında, koca, kadının en yakınları ile karısını aldatmaktadır. Aşağıda yer iki vaka bu konuya örnek olarak verilmiştir.

[145] *"7-8 yıl önce birlikte tatile gitmiştik. Denizde beni taciz etti. İlk defa burada anlatıyorum. Bundan ablamın da haberi yok. İlk defa burada duyuyor. [kadın çok zor konuşuyordu, sesi titriyordu ve ağlıyordu, kardeşini dinlerken kadın duyduklarına çok şaşırdu o da ağlamaya başladı ama hâkim üzerinde durmadı] Zakire isimli bir kadınla birlikteydi. Bunun dışında başka bir kadınla da ilişkisi varmış. Yine başka bir kadın da ablamın mağazasına geldi. Biz hep sonradan duyduk halen bu bayanla görüşüyorlar... (Dosya no 145, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davacı kadının kız kardeşinin tanık olarak beyanı)*

[171] *"Kayınpederimin diğer gelini ile telefonda cinsel içerikli konuşmaları ortaya çıkınca korkusundan Ardahan'a gitti. Yaklaşık 9 senedir orda, gelmedi. Maddi olarak herhangi bir destekte bulunmuyor. Çocukları yardım ediyor. Devletten 6 ayda 300tl alıyor. Başkaca bir geliri yok." (Dosya no 171, nafaka davası, tahkikat aşaması, davacı kadının gelininin tanık olarak beyanı). "En son abimin eşi ile birlikte olmuş. Telefonda konuşurken abim yakalamış. Bu olaydan sonra babam evi terk etti. Ardahan'a gitti. Engelli bir kardeşim var, ona da ben bakıyorum yıllardır." (müşterek çocuk (18 yaş üstü) tanık olarak beyanı)*

Bazı davalarda ise, erkeğin yabancı bir kadınla birlikte olması kabul edilirken, yakın akraba içerisinden biri ile birlikte olması kabul edilememektedir. Yani yabancı biri ile olan birliktelik paralel aldatma olarak değerlendirilirken, yakın çevreden biri ile birlikte olma geleneksel aldatma sınıflandırmasında yer alabilmektedir.

[44] *"...Babamın 10 sene öncesinde ablamın görünüşü ile ilişkisi oldu. En son babam teyzeme de asılınca başkalarını kabul ettik ama en yakınımız teyzeme de olunca artık kabul edemiyoruz. Teyzem ve annemin durumunu annem ve sadece ben biliyorduk, diğer kardeşlerim bilmiyordu. Bu durum utanç verici olduğu için babamla da kardeşimle de konuşamadık (Dosya no 44, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, müşterek çocuk (32y, kadın) tanık olarak beyanı).*

Aşağıda ele alınan vakada olduğu gibi, aldatma genel olarak eşle ve çocuklarla ilgilenmeme ile birlikte gündeme gelmektedir.

[137] *"Başka bir kadınla birlikteliği var. Sosyal medyada fotoğraflarını gördüm. Diğer ceza davasındaki duruşmalara dahi onunla birlikte geliyor (dosya no 137, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davacı kadının erkek kardeşinin tanık olarak beyanı) " O şahsiyetin sosyal medya üzerinden başka kadınla ilişkisi olduğunu biliyorum. Diğer davalara da o kadınla geldiğini gördüm."(davacı kadının kuzeninin tanık olarak beyanı)*

Aldatma ya da hukuki kullanımına göre sadakatsiz davranış diğer çatışma konularından farklı bir noktada yer almaktadır. Tıpkı Hâkim F'nin söylediği gibi *"Sadakatsizlik var,*

ama o tabii apayrı bir mecra." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]. Aldatmanın farklı konumda yer alması ilişki dinamiğinin en mahrem konularından olan cinsel konularla ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Ancak mahremiyetin korunmasını zorlaştırmaktadır.

İhanet keşfedildiğinde, yakın ve geniş aileye kadar uzanır (Levine, 2005). Bazen de aile üyeleri bizzat şahit olmaktadır. Aşağıda babasının başka bir kadınla telefon konuşmalarına şahit olan müşterek çocuğun beyanı yer almaktadır.

[44]"Babamı telefonda konuşurken yakaladım cinsel içerikli konuşuyordu. Facebook'ta farklı isimle hesap açmış, o hesaptan başkaları ile cinsel içerikli mesajlaşıyormuş. (müşterek çocuk [18 yaşından büyük, erkek] tanık olarak beyanı).

Son olarak aldatma konusunda önemle üzerinde durulması gereken nokta; aldatma sebebiyle açılan boşanma davalarının zamanla ilgili kısmıdır. Kanuna göre, *Davaya hakkı olan eşin boşanma sebebini öğrenmesinden başlayarak altı ay ve her halde zina eyleminin üzerinden beş yıl geçmekle dava hakkı düşer* (MK, m. 161/II). *Affeden tarafın dava hakkı yoktur* (MK, m. 161/III). Dolayısıyla affeden tarafın dava açma hakkı yoktur. Dava hakkı affetme ile birlikte düşer. Oysa aldatma sonsuza kadar ilişki üzerinde güvensizlik bulutu bırakır. Bir de bunun üstüne, ilişkide bir aldatma gerçekleştiğinde, onun oluşumunu silmenin bir yolu yoktur ve sonuç olarak aldatmadan kaynaklanan acı her zaman geçmişte bir yerde gizlenmiştir. Pek çok çift bu acının ötesine geçse de, tetikleyiciler en az beklendiklerinde tüm eski yaraları hatırlatabilir. Bazıları için, bu acı veren duygular başlangıçta yoğun görünürken zamanla etkisi azaltılmaktadır. Diğerleri için bu ilişki, bireyin benlik kavramını kalıcı olarak yaralar (Blow, 2005).

[7] Ailenin Saklı Bilinen Konusu: Cinsel Sorunlar

Duruşmalar alenilik esasına göre oturumlar açık bir şekilde yapıldığı için cinsel konular sadece 12 vakada gündeme gelmiştir. Oysa yapılan görüşmeler ışığında gerçekte bundan daha yüksek sayıda cinsel sorun yaşayan çift olduğu düşünülmektedir. Duruşmalarda ele alınan vakalarda üzerinde durulan cinsel konular ise; cinsel soğukluk, hiç cinsel ilişkiye girmemiş olma, ters ilişki vb. konulardır.

Cinsellik aile ve yakın çevre içerisinde bir tabu olarak nitelendirilse de tanıkların beyanları bu durumun genellenemeyeceğini ortaya koymaktadır. Aşağıda yer alan iki vaka çiftler arasındaki mahrem alan olarak tanımlanan “yatak odası”nın üçüncü kişilerce de takip altında olduğunu göstermektedir.

[88] "...Kızım, kayınpederinin kendi yatak odasına dahi girdiğini söyledi. Damat olacak arkadaş yatak odasında olan her şeyi babasına anlatırdı. [Ters ilişki talebi soruldu] Evet duydum kızım bana anlatmıştı dedi. (Dosya no 88, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davalı kadının babasının tanık olarak beyanı)

[200] "...Yatak odasında geçenleri başkalarına anlatıyormuş (adamdan bahsediyor) Dayısı beni arayarak ayrı yatıyorlarmış, ilişkiye girmiyorlarmış diye söyledi bana." dedi. (Dosya no 200, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davalı kadının babasının tanık olarak beyanı)

Gilman'ın tezine göre, Yuvada “birey için mahremiyet yoktur” – özellikle de kadınlar için yoktur (Donovan, 2014).

Gözlemlenen davalardan sadece bir tanesinde ise bir cinsel sorun olarak evlilik içi tecavüz gündeme gelmiştir. Tanığın beyanı ışığında, evliliklerinin ilk günlerinde cinsel birliktelik yaşamak istemeyen kadın eşi tarafından buna zorlanmıştır. Vaka aşağıda verilmiştir.

[105] "Düğün gününde K... özel günümdeyim dedi. Düğünden 2 gün sonra aradım. İş bitti mi dedim. Bitti çok ağrım ve kanamam var dedi. Ben de ilk kanama olduğu için öyle, devam et sen dedim. Sonrasında ayrıldıklarını duydum... Evlenirken, K...'nın daha önce bir evlilik yaptığını eşi biliyordu. İlk evliliğinin neden bittiğini bilmiyorum. Sadece nikâh oldu. Birlikte yaşama olmadı. K... O...'la evlenmeden önce bir cinsel birliktelik yaşamamıştır. (Davalı kadının kuzeni-kadının tanık olarak beyanı). "Evlendikten sonra telefonda görüştük. Anne ben burada mutsuzum dedi. İstemeyerek bana sahip oldu dedi. Ondan soğudum dedi." (Dosya no 105, çekişmeli boşanma, davalı kadının annesinin tanık olarak beyanı)

Evlilik ilişkisi içerisinde cinsel ilişkinin sağlıklı bir şekilde devam etmesi kuşkusuz pek çok farklı parametreye bağlıdır. Çiftler arasındaki iletişim, sevgi, saygı bağları bunlardan sadece birkaçıdır. Diğer taraftan cinsel ilişki ile bu değişkenler arasındaki bağ organik olmasının yanı sıra karşılıklılık esasına dayanır. İlişki içerisinde cinsel ilişkinin sağlıklı olması da evliliklerin devamı için önemli bir etmendir.

Birçok tek eşli ilişkide, ilgilenilmezse, cinsel enerjiler ilişkinin mahremiyetine ve arkadaşlığına zarar veren çatışmalar yaratır (Peluso, 2007).

"Yani. Mantiken de öyle. Sevmediğin birine veya... Bazen ilişki zaten başlarken sevgiyle başlıyor veya ihtiyaçla başlıyor. Cinsel ihtiyaç da bir şeydir. Bir noktadan sonra heyecan gidiyor, düzen gidiyor. İstedğini bulamıyorsun yani. Öyle gidiyor." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

Yargıtay'ın yerleşik uygulamasında sıklıkla ifade edildiği üzere; evlilik kurumunun sosyal amacının yanında, cinsel arzuları tatmin etme gayesi de vardır. Bu doğrultuda Yargıtay, evlilik içerisinde cinsel ilişkinin gerçekleşmemiş olmasını, TMK'nın 166/1. madde ve fıkrası uyarınca evlilik birliğinin sarsılması sebebiyle boşanma davasının konusu olduğunu kabul eder (Gülseven, 2017). Dolayısıyla evlilikte cinsel ilişkinin kurulamaması ya da cinsel ilişkide sorunlar yaşanması hukuk açısından geçerli boşanma sebeplerindedir. Çünkü evlilik cinsel birlikteliğin meşrulaştığı alandır ve taraflar açısından cinselliği meşru bir zemine oturtarak evliliğin haklı gerekçesi haline getirmektedir.

Yargıtay'a göre, cinsel ilişki kurulamadığının tespitinde tanık anlatımları yeterli değildir ve eşler arasında çekişme varsa rapor alınması zorunludur (Y 2.HD, 21.12.2004, 13899 E.-15369 K. ve Y 2.HD, 15367 E.-3526 K.) Burada rapordan kastedilen öncelikle kadının bekâret raporudur. Örneğin, cinsel ilişkinin kurulamaması sebebine dayanarak kadın dava açtığında, cinsel ilişkinin kurulamadığı konusunda taraflar arasında çekişme varsa, kadın iddiasını kendisinin bakire olduğunu ispat eden bir raporla kanıtlamak durumundadır. Kadını iddiasını ispat etmek için "kızlık muayenesi"ne tabi tutan Yargıtay içtihadı, kadının evlenmeden önce cinsel ilişki yaşamış olması halini zımnen yok saymaktadır. Aynı zamanda evlilikten önce cinsel ilişki yaşamış bir kadını, evliliğinde cinsel ilişkinin gerçekleşmediğini ispat etmek konusunda olanaksız bırakmaktadır. Bu durum kadının özel hayatına müdahale oluşturmakla birlikte, kadınların ilk cinsel ilişkilerini evlilikle yaşayacakları savına dayanmakta ve bu yöndeki toplumsal cinsiyet rolünü pekiştirmektedir (Gülseven, 2017). Bu durumun somut örneği duruşma salonunda bizzat gözlemlenmiştir:

[45] "2.5 yıllık evliler cinsel birliktelik olmamış. Kendisi asker olduğu için GATA'ya tedaviye gitmişler, kardeşimde sorun yokmuş." (davalı kadının abisinin tanık olarak beyanı) [Hâkim rapor alınması için hastaneye sevk etti.]

Yukarıdaki vakaya benzer şekilde bir başka vakada da eşler arasında cinsel birlikteliğin olmadığını beyan eden başka bir tanığın ifadelerine rastlanmıştır.

[139] "...12 yıllık evliler. Hiç cinsel birliktelik olmamış. Kardeşim evliliğin ilk dönemlerinde söyledi, doktora gidin dedim. Kabul etmedi o." (Dosya no 139, davacı kadının kız kardeşinin tanık olarak beyanı)

Cinsel ilişkinin gerçekleşmemesi halinde kusurun erkekte olduğunun kabulü, kadına tazminat ve yoksulluk nafakası talep edebilme haklarını sağlamaktadır. Yargıtay'ın erkeğin kusurlu olduğu yönündeki ön kabulünün, bu haliyle kadını koruyan bir içtihat olduğu düşünülebilir. Oysa daha geniş bir açıdan değerlendirildiğinde; sağlanan bu korumanın, kadınların "ikinci cins" konumunu güçlendirdiği, toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirdiği ve temelinde de hukuki bir çelişkiyi barındırdığı görülecektir. Eşlerin fiziksel veya psikolojik bir rahatsızlığı yoksa cinsel ilişkinin gerçekleşmemesinden erkeği sorumlu tutan ve erkeği, kadının cinsel ilişkiye yaklaşmadığını ispatla yükümlü tutan yaklaşım ataerkil görüşün bir yansımasıdır. Cins ayırımına dayanır ve erkeği cinsel ilişkiyi başarmakla yükümlü kılarak toplumsal cinsiyet rollerini yeniden inşa eder. Toplumsal cinsiyet rolleri içerisinde erkeğe biçilen aktif cinsellik rolü; erkeği saldırgan, kadını cinsel suçların mağduru konumuna taşımaktadır. Kadına bu şekilde sağlanan koruma, kadının korunmaya muhtaç bir varlık olduğu savını kuvvetlendirmektedir (Gülseven, 2017).

Diğer taraftan, erkeğe cinsel ilişki kurma yükümlülüğünü yükleyen yargı içtihadından, zımnen erkeğin eşini ilişkiye zorlamasını beklediği sonucu da çıkarılabilir. Hukuki çelişki burada ortaya çıkmaktadır. Eşler arasında cinsel ilişki kurulamaması sebebiyle açılan bir boşanma davasında, her iki taraf da ilişki kurulamamasının sebebinin karşı taraf olduğunu iddia ettiğinde, erkeğin kendi kusursuzluğunu ortaya koymasının hukukten bir karşılığı yoktur. Erkekten cinsel ilişkiden kaçınanın kadın olduğunu, yani kadının kusurlu olduğunu ispat etmesi beklenmektedir. Erkek bunu ispat edemediğinde, yerleşik Yargıtay uygulamasına göre doğrudan kusurludur. Bu uygulamada, kadının iddiasını ispat etmesine gerek yoktur, kadın sadece kendi kusursuzluğunu ortaya koymakla yetinebilir. Bu ön kabul, evlilik içerisinde erkeğin zorla da olsa cinsel ilişkiyi gerçekleştirmesi gerektiği yorumuna müsait tehlikeli bir zemin hazırlamaktadır. Oysaki TCK'nın 102/2-son maddesinde açıklığa kavuşan haliyle evlilik içi tecavüz suçtur. Aynı fiilin medeni hukuk ve ceza hukuku bakımından birbirinin zıddı sonuçları olması, hukuki bir çelişkidir (Gülseven, 2017).

Çiftler arasında bir başka sorun ise erkeğin ters ilişki talebidir. Aşağıda yer alan vakada davacı kadının annesinin kızının evliliğindeki cinsel konulara ilişkin beyanlarına yer verilmiştir.

[101] “...Kızıma kötü muamelede bulunmuş [Hakim ısrarla kötü muameleden neyi kastettiğini sordu, kadının kocası ve diğer tarafın yakınları salonda olduğu için kadın burada açıklayamayacağını söyledi. Hâkim açıklaması yönünde ısrar etti] **yanlış kullanmış kızımı** [ters ilişkiyi kastediyor]...” (Dosya no 101, çekişmeli boşanma, davacı kadının annesinin tanık olarak beyanı)

Uzman H ters ilişkinin eskiye oranla güncel vakalarda daha çok gündeme geldiğini belirterek bu vakalardan örnekler vermiştir.

"Ekstra çok nadir cinsel problemler çıkıyor. O da ters ilişki. Önceden daha farklıydı. Birkaç yıl önce, mesela 4-5 yıl önce objeli ilişkiye; yani erkek farklı objelerle kadına, özellikle meyve, sebze tarzı objelerle... Ama bunu da ispatlayamadıkları için kadınlar iftira da atabiliyorlar, doğru da olabiliyor, bilmiyorum. Mesela geçenlerde kadın diyor ki, "Ters ilişki nedeniyle kanamam oldu, hatta ameliyat bile oldum." Adam da diyor ki, "Basurdan oldu, hiç ben ters ilişki istemedim ondan." Bunun kanıtlanabilir bir şeyi yok yatak odasına girdikten sonra." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

Hâkim E evlilik içerisindeki farklı cinsel beklentileri ve sebeplerini şu şekilde ele almıştır.

"Bazı cinsel uyumsuzluklar olabiliyor, cinsel tercihlerdeki. Çünkü insanlar cinsel olarak bir ön evlilik yapmadan evleniyorlar. Ha, uzun süre nikâhlanmadan birlikte yaşayanlarda bile nikâhtan sonra sorunlar çıkıyor. Yaş ilerledikçe, daha doğrusu erkekte birtakım farklı cinsel talepler olabiliyor ya da özellikle şu anda baskılandırılmış bir grup var işte ya da genel olarak kadın zaten baskı altındadır cinsel yönden her zaman için. İstisnalar kaideyi bozmaz. Onların özellikle bu iletişim, sosyal medyada falan bazı sitelere girmekten böyle kafalarında bir şeyler oluşuyor, onlara karşı bir "Acaba"lar oluyor. Bunlar da zaman içerisinde ya kabul görmeyince karşı taraf onu, atıyorum, sapıklıkla suçluyor veya o bunu başka türlü yapıyor, çünkü cinsellik hâlâ evlilikte bile kadın ve erkek arasında bir tabudur. Yani standart ne öğrendilerse onun dışında olan her şey sapıklık olarak değerlendirilir. Bu da tabii ki etkiliyor." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

Bir diğer vakada tanığın beyanına göre, erkek karısı ile yatmayı reddederek geceyi salonda geçirmektedir. Eşlerin artık yataklarını bile paylaşmaması aslında evlilik ilişkisinde açıkça dile getirilmeyen sorunların görünen yüzü olabilmektedir.

[35] *"Adam gece televizyon izliyordu, salonda geceliyordu. Birlikte uyumuyorlardı." (Dosya no 35, çekişmeli boşanma davası, tahkikat aşaması, davalı kadının annesinin beyanı).*

[8] Ruhsal Sorunlar

Türk Medeni Kanunu'nun 133'üncü maddesi, evlenmelerinde tıbbi sakınca bulunan akıl hastalarının evlenemeyeceğini hükme bağlamıştır. Kanun koyucu, ruh sağlığını evlenme ehliyetinin bir koşulu olarak kabul etmiştir (Öztan, 2015).

Görüşmelerde ve duruşmalarda (12) öne çıkan bir diğer çatışma konusu ise taraflardan birinin ruhsal sorunları olduğuna yönelik iddialardır. Taraflardan birinin ruhsal sorunları olduğu iddiası genellikle erkekler tarafından kadınlara yönelik olarak geliştirilen bir iddiadır. Erkekler boşanma ile karşı karşıya geldiklerinde boşanma nedenlerine ilişkin gündemleri çoğunlukla kadınlarınkinden farklıdır.

[183] Kadının ruh hastası olduğuna, ilaç kullandığına dair davacı adamın iddiası varmış, hâkim tanığa bu iddiayı sordu: "Belli ediyor kendini" dedi tanık (Dosya no183, çekişmeli boşanma)

[190] "Karım şizofreni. Evliliğin 2.günü ben cinlerle konuşuyorum dedi. Görücü usulü evlendik, daha önceden tanıyıyordum. Ruh halimi, uykumu bozdu. Boşanmak istiyorum." dedi. Kadının ruh sağlığı ile ilgili hastaneye yönlendirmiş hâkim rapor bekleniyor. Kadın bana kimse şahitlik etmez diyerek tanık listesi vermemiş avukatına. Adam sonra tekrar söz istedi. Yastığının altından muska çıktığını, eşinin kendisine büyü yaptığını söyledi. (Dosya no 190, çekişmeli boşanma, ön inceleme, davacı adamın beyanı)

[87] "Evlendiğimiz günden beri psikolojisi bozuk, can güvenliğim tehlikede. Beni uyurken bıçaklamak ve yüzüme kızgın yağ dökmekle tehdit ediyor." (Dosya no 87, çekişmeli boşanma, davacı adamın beyanı)

[160] Adam: "Karım mahallede sinirli kadın olarak bilinir. Belediyenin psikologlarına götürdüm. Kendisinde arıza olduğu belirtildi. Büyük kızımıza da şiddet uyguluyor. Bu sorunları giderse boşanmam. Bir de dilekçede çok onur kırıcı şeyler yazmışlar". Hâkim dosyayı uzmana yönlendirdi. Psikolojik bir rahatsızlığın olup olmadığını tespiti ile ilgili rapor yazılmasını istedi.

Görüşmecilerden Uzman H yukarıda verilen vakalarda olduğu gibi kendi görüşmelerinde de eşler arasında teşhis koymanın karşılaştıkları bir durum olduğundan bahsetmektedir.

"Buraya geliyor, zaten o şizofren. Zamanında şizofren kelimesini duyduğu zaman gerçekten tıbbi rapor olduğunu falan düşünüyorduk biz. Çünkü önceden deli falan diyorlardı, sonra şizofren demeye başladılar. "Bir raporu falan var mı? Yok, doktora gitti mi; yok, nereden biliyorsunuz..." "Şizofren gibi davranıyor." "Şizofren nasıl davranır?" "İşte, söyledim, söylemiyor, yap diyorum yapmıyor, gittim diyor, gitmiyor" vesaire falan. "Peki, doktora götürmeyi denediniz mi?" "Yok. Kendi bir sorunu varsa gider. Ya da "Ben deli miyim?" diyor, gitmiyor. "Siz gittiniz mi?" "O gitmeyince ben de gitmedim." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

[9] Özel Günleri Birlikte Kutlamama

Duruşmalarda özel günleri birlikte kutlamama az sayıda vakada (10 dosyada) beyan edilmesine karşın özellikle üzerinde durulan bir konudur. Çiftler açısından özel günlerin bile birlikte kutlanamaması bariz bir şekilde evlilikte yolunda gitmeyen durumlar olduğunu gösteren bir işaret bazen de evliliğin yolunda gitmemesi yönünde bir kıvılcım olarak algılanabilmektedir. Yani kısacası özel günleri birlikte kutlamama evlilik ilişkisi içinde önem atfedilen bir konu olarak duruşma salonlarında dile getirilen tam olarak boşanma sebebi olmasa yan boşanma sebeplerinden birisidir. “Özel günleri bile birlikte kutlayamıyorduk Hâkim Bey...” olarak öne sürülen bu serzeniş cümlelerinin içerisinde yer alan bile kelimesi ile birlikte ilişkide paylaşılacak bir şeyin kalmadığının alenen ortaya serilmesini ifade eder niteliktedir.

[56] "Kayınvalidemin evinde görümceme sürpriz doğum günü yapmak istedik, Ramazan gelmedi eve. 1-2 saat sonra aradı abilerim geldi eve gel dedi." (Dosya no 56, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davacı kadının kardeşinin karısının tanık olarak beyanı)

[151] Tanık 3 (davacı kadının babası) beyanı: "...Yılbaşı kutlamasında bir oteldelermiş kızımı kovmuşlar orda. Birkaç gün sonra da kızım bizi aradı, çocuk evi terk etmiş. Doğum günlerini o kendi ailesiyle kutlardı, kızım da bizimle kutlardı." (Dosya no 151, çekişmeli boşanma)

Başka bir çalışmada, ev işlerinde olduğu kadar hafta sonunda yapılacak dinlenmeye yönelik etkinliklerde de erkek denekler kararları ya eşleriyle birlikte (%42) ya da kendi başlarına (%31) verdiklerini ve eşlerinin de bunu kabullendiklerini ifade etmektedirler. Kadınların aynı konuda karar alıp eşlerinin o karara uymasının söz konusu olduğunu belirten kadın denek oranı beş kadın denekten birinden biraz az (%17) bir düzeydedir. Ancak, kadın deneklerin de %40 kadarı eşleriyle birlikte hafta sonu planlaması yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu konuda erkek ve kadın deneklerin verdiği yanıtlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmakla birlikte bu alan çiftlerin karar almakta ortaklaşa davranmaya en fazla eğilimli oldukları alanlardan birisi görüntüsündedir (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2013).

5.2.1.3.Rüzgârda Sönmeyen Kibrit: Başarısız Onarma Girişimleri

Çalışmanın bu bölümünde görüşmelerden elde edilen bilgiler ışığında tarafların çatışma yaşama durumunda başvurdukları çözüm yolları ele alınmıştır. Duruşmalarda evlilik sürecinde yaşanan çatışmalara ilişkin tarafların geliştirdikleri çözüm yolları üzerinde durulmadığı için bu bölümde duruşma gözlem verileri yer almamaktadır. Sadece bir duruşmada (hâkimin sorusu üzerine) taraflardan birinin temyize gitme nedeni bir çözüm yolu olarak gündeme gelmiştir. Aşağıda bu vakaya ayrıntılı yer verilmiştir.

Bu bölüm üç alt temada ele alınmıştır. Buna göre ilk önce tarafların başvurdukları çözüm yolları, çatışma yönetme stilleri üzerinden değerlendirilmiştir. İkinci olarak, tarafların başvurdukları çözüm yollarının neden yanlış yönlendirilmiş çabalara dönüşerek taraflar arasında yaşanan çatışmaların uygun bir şekilde yönetilemediği mahkeme uzmanlarının, avukatların ve hâkimlerin anlatımları ile ele alınmıştır. Son olarak ise yine mahkeme uzmanlarının, avukatların ve hâkimlerin bu konudaki çözüm önerileri aktarılmıştır.

İnsanlar evlilik sürecinde yaşadıkları çatışmaları çözme eğilimindedirler. Ancak bazı durumlarda ve zamanlarda ürettikleri çözümler gerçekte yaşadıkları çatışmalarla uyumlu olmamaktadır. Stratejik aile terapisi bu durumu pozitif geribildirim döngüsü olarak kavramsallaştırmaktadır.

Stratejik terapistler, pozitif geribildirim döngüsü kavramını alıp modellerinin merkezine yerleştirmiştir. ZAE grubu için bunun anlamı, sorunların oluşması ile ilgili basit, ancak etkili bir ilkeyi ortaya koymasıdır. Aileler genellikle yaşadıkları zorlukları aşmak için sağduyuya dayanan, ancak yanlış yönlendirilmiş çabalarda bulunur ve sorunun sürdüğünü gördüklerinde yine benzeri denenmiş çözümlere başvururlar. Bu da sorunu arttırmaktan başka bir işe yaramadığı gibi, aynı davranışın yinelenmesine yol açar ve böylece kısır bir döngü oluşur (Nichols, 2013).

İnsanların çatışmaları çözmek için başvurdukları onarma girişimleri aslında alt metinde onların çatışmaya yönelik geliştirdikleri eylem stilleri hakkında bilgi verir. Bu stiller çatışma eylem stilleri olarak tanımlanmaktadır.

İnsanların çatışmalarda kullandıkları stilleri tanımlamada birkaç temel değişken vardır. Her değişken bir bütün olarak düşünülebilir ve insanlar farklı çatışma türlerinde bu bütünü farklı bölümlerinde yer alma eğilimindedir. İnsanlar kendi stillerini değiştirir, bu yüzden birisinin çatışmaya nasıl yaklaştığını anlamak, onu bu değişkenlere göre kategorize etmek basit bir konu değildir. Fakat kişinin kullanabileceği stil aralığını ve farklı stilleri uyandıran koşulları anlamak basittir (Mayer, 2000).

Kişilerarası çatışmayı ele alma stilleri üzerine çok sayıda çalışma mevcuttur. Onlarca yıl önce Follett çatışmayla başa çıkmanın üç ana yolunu (tahakküm, uzlaşma ve entegrasyon) ve ayrıca kaçınma ve sindirmeyi de içeren birkaç ikincil yol tanımlamıştır. Daha sonra, Blake ve Mouton (1964), kişilerarası çatışmaları yönetme stillerini beş tipe sınıflandırmak için bir kılavuz sunan ilk kişi olmuştur: zorlama, geri çekilme, yumuşatma, işbirliği ve yüzleşme. Bu beş çatışma yönetme şekli, yöneticinin tutumu ile ilgili iki boyutta sınıflandırılmıştır: üretim için endişe ve insanlar için endişe. (akt: Rahim ve diğerleri, 1999). Blake ve Mouton'un sınıflandırmasının Thomas (1976) tarafından yeniden yorumlanmış ve sınıflandırılmış şekli, bir tarafın niyetini (işbirliği ve iddialılık) beş tip çatışma yönetme stili sınıflandırması içinde ele almaktadır (akt: Rahim ve diğerleri, 1999).

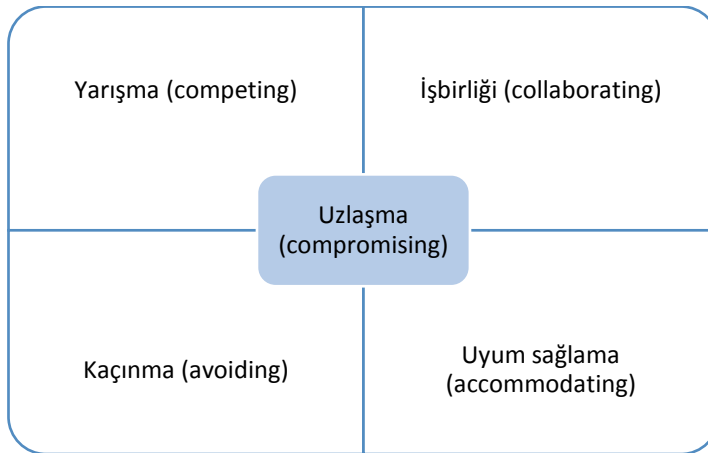
Bu çalışmada Thomas tarafından geliştirilen 5 çatışma yönetme stili üzerinden analiz yapılmıştır. Thomas ve Kilmann'a göre, çatışma iki boyutta görülebilir: iddialılık (assertiveness) ve işbirliği (cooperativeness). İddialılık boyutu, kendi gereksinim ve menfaatlerimizi yüceltmek ve kendi kaygılarımızı tatmin etme çabalarımızı artırmayı yansıtır; işbirlikçi boyut, diğerlerinin kaygı, gereksinim ve menfaatlerini tatmin etmeye odaklanma derecesini yansıtır. Thomas ve Kilmann bu iki boyutu dayanak olarak kullanarak, bağımsız beş çatışma yönetimi stili betimlemiştir: rekabet (yarışma), uyum, kaçınma, işbirliği ve uzlaşma. Bu tarzlardan her biri belirli durumlarda kullanışlı olan bir takım sosyal becerileri temsil etmektedir; bahsi geçen tarzların etkililiği belirli çatışma çözümlerindeki gereksinimlere bağlıdır. Çoğu insan her beş tarzı da kullanma yeteneğine sahiptir, fakat birçoğumuz diğerlerinden çok, belli bir tarza yönelme eğilimdeyizdir (Kruk, 2000).

Çatışmaya verdiğimiz tepki yani çatışma eylem stilimiz önemlidir. Çünkü çatışma, eşlerin çatışma eylem stillerine bağlı olarak “yıkıcı” veya “yapıcı” sonuçlar doğuran bir olguya dönüşebilir. Çatışma durumu ile karşılaşan kişinin davranışı, bireyin kişilik özelliklerine, kişisel yaşam felsefesine ve sorunun önem derecesine bağlı olarak değişir (Özgüven, 2010). Tüm bunlara ek olarak bireyin çatışmaya yüklediği anlam da stili etkileyen bir diğer önemli değişkendir.

Çoğu kişinin çatışmayla baş etme ile ilgili karakteristik bir yaklaşımı vardır. Fakat bu, herkesin tüm çatışma durumları için bir tepki belirlediği anlamına gelmez. İnsanlar arasındaki en önemli farklardan biri, onların çatışmalara yönelik tepkilerinin esnekliğindedir. Bazıları oldukça katı veya sınırlı bir tepkiye sahipken, diğerleri stillerini durumdan duruma göre değiştirebilir. Tepkinin esnekliği, insanların hayatlarındaki çatışmaları ne kadar iyi idare edecekleri konusunda önemli bir ön göstergedir (Mayer, 2000). Aşağıda Thomas ve Kilmann tarafından ortaya konan beş çatışma yönetme stiline yer verilmiştir.

Şekil 3: Beş Çatışma Yönetme Stili

İddiallık (Assertiveness)

İşbirliği (Cooperativeness)

Kaynak: Thomas, 1976; Thomas ve Kilmann, 2008

Beş stil aşağıda tarafların evlilik ilişkisi içerisinde yaşadıkları çatışmaları çözme girişimleri üzerinden gerçekleştirilen görüşmelerdeki aktarımları ile analiz edilmiştir.

Yarışma (Rekabet): iddialı ancak işbirlikçi bir stil değildir, güç odaklı bir stildir. Bir yarışma sırasında, bir birey, pozisyonunu kazanmak için uygun olan her türlü gücü kullanarak, diğer kişinin masrafında (harcamasında) ki kendi payının peşine düşer. Rekabet etmek, haklarınızı savunmak, doğru olduğuna inandığınız bir pozisyonu savunmak veya sadece kazanmaya çalışmak anlamına gelebilir (Thomas ve Kilmann, 2008). Derinlemesine görüşmelerde çok fazla dile getirilmemesine karşın duruşmalardaki çatışmalara ilişkin beyanlarda yarışma stiline daha çok rastlanmıştır. Genel olarak duruşmalardaki beyanlarda, erkeklerin kadının kök ailesi ile görüşmesini engellemek amacıyla telefonuna el koyma gibi davranışlarla özellikle bu stile başvurdukları ortaya çıkmaktadır.

Tarafların farklı çözüm yolları denemelerine karşın bu yollardan birkaçının yarışmacı stilde birleştiği görülmektedir. Örneğin aşağıda yer alan vakada görüşmecilerden Siyah eşi ile aralarında olan sorunların devam etmesini önlemek ve eşinin “aklının başına gelmesini” sağlamak amacıyla bir çözüm yolu olarak korunma kararı aldığını ifade etmiştir. Oysa bu durum aralarındaki çatışmanın rekabete ve güç savaşına dönüşmesine engel olamamış aksine bir rekabet haline getirerek çatışmayı alevlendirmiştir.

"Şikâyet ettim, evet. Biraz korksun ki belki de yapmaz düşüncesiyle. Aksine yani, o daha bir değişik şeyler de uygulamak istedi "Sen beni şikâyet edersen" diye. Eve geldik. Arkamızdan kâğıt geldi. Ona 6 ay evden uzaklaştırma cezası vermişler ayda bana 170 milyon lira da para ödemek şartıyla. Kızım ve oğlumun yanına gittiler, "Annen vazgeçsin davasından. Çocuklar benimle görüştüler. "Anne, bu şekilde oldu, ama inşallah bir daha olmaz. "Tamam" dedim, uygun gördüm." [Siyah; K; 58; boşanmanın tarafları]

Bir diğer vakada ise Pembe kendisi için sorun oluşturan kök aile ziyaretlerini karşılıklılık ilkesini farklı bir şekilde yorumlayarak adeta aralarında bir yarış haline getirmiştir.

"...Sıra bende. Her şey karşılıklıysa, karşılıklı yaparız, sorun değil yani. Ailesinin yanına gitti kendisi, anne-babası beni aradı, "Oğlum, gel" falan, birazdan gelirim dedim. Birazdan dediğim, saat 18.00'de aradıklarında, saat 23.30'da gittim. Bilerek 23.30'da gittim. 23.30'da gittim, 23.45'te eşimi de alıp geldim, bu kadar. Yeter dedim yani." [Pembe; E; 30; boşanmanın tarafları]

Bir diğer görüşmeci Yeşil ise aralarında herhangi bir anlaşmazlık olduğunda eşinin kendisini evi terk etmekle tehdit ettiğini ifade etmiştir. Burada eşi tarafından rekabetçi bir stile maruz kalan eşin aktarımı söz konusudur. Dolayısıyla çatışmaları sona erdirmek

üzere atılan her adımın amaca ulaşma noktasında doğru adım olduğuna dair öngörüler çoğu zaman çiftleri yanıltmaktadır.

"Evliliğimiz boyunca da en ufak bir tartışmada, valizimi alıp çekip giderim, bohçamı alıp giderim gibi defalarca tehditler. Tehdit olunca da zaten insan geriye doğru baskılanıyor. Ben kendim öyle oldum. O da beni çok değiştirdi, psikolojik olarak da çok yıprattı. Devamlı tehdit, devamlı tehdit, devamlı giderim. Artık buraya kadar geldi. Bir saatte sonra, hadi, git o zaman, git, anan baban orada duruyor. Madem onlarla beraber yaşamak istiyorsun, git, onlarla beraber yaşa diyorsun. Yapacak bir şey yok." [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafları]

Boşanma sürecinde de çiftler bazen evliliklerini kurtarmak adına başarısız onarma girişimlerinde bulunmaktadırlar. Örneğin duruşma gözlem verilerden bir tanesi bu durumu ortaya koymaktadır. Temyizden dönen bir davada, eşi ile boşanmak istemeyen koca, **barışma aracı olarak** temyize gitmeyi tercih etmiştir. Bu durumu öğrenen hâkim ile aralarında aşağıda yer alan diyalog geçmiştir.

*[25] Taraflar arasında daha önce de boşanma davası açılmış. Temyiz edilen dava da anlaşmalı olarak açılmış, karar verilmiş; ancak adam **barışsız umuduyla** temyize gitmiş. Hâkim adama: "Neden davayı temyiz ettiniz?" Adam: "Karımdan ayrılmak istemiyordum, o yüzden belki barışsız vazgeçer diye" dedi. Hâkim de: "Gönlünü yapsaydın, barışmak istiyorsan." karşılığını verdi. Şimdi yine anlaşmalı boşanmak istiyorlar (Dosya no 25, anlaşmalı boşanma, sözlü yargılama aşaması, davalı adamın beyanı)*

Yukarıda yer alan vakada da rekabetçi stilden söz etmek mümkündür. Bu defa rekabet aracı dava dosyası olmuştur. Boşanmak istememek ile barışmayı istemenin aslında farklı içeriklere sahip olduğu bu vakanın bize söylediklerinden bir tanesidir.

İşbirliği: hem iddialı hem de işbirlikçidir. İşbirliği yaparken, birey her ikisinin de endişelerini tam olarak karşılayan bir çözüm bulmak için diğer kişi ile birlikte çalışmayı dener. İki kişinin altta yatan kaygılarını tanımlamak ve her iki kaygıyı da karşılayacak bir alternatif bulmak için konuyu derinlemesine ele almayı içerir. İki kişi arasında işbirliği yapmak, birbirlerinin görüşlerinden öğrenmek için bir anlaşmazlığı keşfetmek, başka türlü kaynaklar için rekabet edebilecekleri bir durumu çözmek veya kişilerarası bir soruna yaratıcı bir çözüm bulmakla yüzleşmek şeklinde olabilir (Thomas ve Kilmann, 2008).

Görüşmecilerin çatışmalarını onarma girişimleri incelendiğinde işbirliğine dayalı bir onarma girişimi ile karşılaşılmamıştır. Ortaya çıkan somut bir durum var ki, o da evlilik çatışmalarını hem kendileri hem de eşleri için uygun olan yaratıcı çözümlerden uzak ele

alan çiftlerin evliliklerinin içinde buldukları çatışmalarda çıkmaza girmeleridir. Dolayısıyla boşanma çözümsüz çatışmaların bir neticesi olmaktan çok çözüme uzak evliliklerin gündemi haline gelmektedir. Ancak bu çıkarım, hali hazırda devam eden evliliklerde çiftlerin tüm çatışmalarda işbirliğine dayalı çatışma yönetme stiline sahip oldukları yorumunu içermemektedir. Evliliklerin devam ediyor oluşunun dinamikleri başka bir tartışmanın konusudur.

Uzlaşma: hem girişkenlik hem de işbirliğinde orta düzeydedir. Uzlaşırken amaç, her iki tarafı da kısmen tatmin eden uygun, karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüm bulmaktır. Uyum sağlama ve rekabet etme arasında orta bir noktada yer alır. Rekabetten daha çok ama uyum sağlamadan daha az vazgeçer. Aynı şekilde, bir konuyu kaçınmaktan çok, doğrudan ele alır. Fakat işbirliği kadar derinlemesine araştırmaz. Uzlaşmak, ortada buluşmak, taviz alışverişinde bulunmak veya hızlı bir orta nokta aramak anlamına gelebilir (Thomas ve Kilmann, 2008).

Çekişmeli boşanma aşamasındaki görüşmecilerin çatışmalarını çözüme girişimlerinin uzlaşmadan uzak oluşu şaşırtıcı bir veri değildir. Yine de boşanma aşamasındaki tüm çiftlerin uzlaşmadan uzak bir tavırda olmasından söz etmek mümkün değildir. En azından davaları çekişmeli olarak devam eden çiftlerin evliliklerinde de uzlaşmayı başaramamış olmaları hayatın doğal akışı ile uyumlu görünmektedir. Ancak bu durumdan evliliklerinde çatışmalarını çözüme noktasında uzlaşamayan çiftlerin boşanma sürecinde de uzlaşamayacakları sonucu çıkarılmamalıdır. Bazen ilişkinin devamlılığı uzlaşmama sorunu yaratırken diğer tarafta boşanma ile ilişkinin sonlanması taraflar arasındaki uzlaşmayı hızlandırıcı bir etkiye sahip olabilir. Ancak görünürde uzlaşma olarak adlandırılan bu durum da içinde taraflardan birinin daha fazla uğraşmamak ve zaman kaybetmemek adına diğer tarafın ortaya koyduğu koşullara boyun eğmesi (uyum sağlama stili) ya da yine benzer sebeplerle hiç çatışmaya girmemesi (kaçınma stili) şeklinde sonuçlanabilmektedir. Bu sebeple taraflar arasında uzlaşma sağlanması titizlikle ele alınması gereken bir durumdur.

Kaçınma: iddialı ve işbirlikçi değildir. Kaçınma durumunda, kişi doğrudan doğruya kendi ya da diğerlerinin kaygılarının peşine düşmez. Çatışmayı çözmeye çalışmaz. Kaçınma, bir sorunu diplomatik olarak ortadan kaldırmak, daha iyi bir zamana kadar bir

sorunu ertelemek veya sadece tehdit edici bir durumdan çekilmek şeklinde olabilir (Thomas ve Kilmann, 2008).

Birçok kişi ilişkilerindeki zor konuları konuşmaktan kaçınmada ustadırlar. Bunu en basit şekliyle konu hakkında konuşmayarak ya da konunun etrafından konuşarak yaparlar (Blow, 2005). Ancak her iletişimsizliğin de bir iletişim olduğu, insanların iletişim için sözcüklere ihtiyaçları olmadığı unutulmamalıdır.

Watzlawick, Beavin Jackson (1967), Pragmatics of Human Communication'da (İnsanlarda İletişimin Pragmatikleri) bir dizi belitten yola çıkarak insanlarda iletişimin matematiğini geliştirmeye çalışmıştır (akt; Nichols, 2013). Bu belitlerin ilki şudur: İnsanlar her zaman iletişim içindedirler: Tüm davranışlar iletişim niteliği taşıdığı ve insanlarda davranış sergilememek gibi bir durum olmadığına göre, iletişim kurmamak da söz konusu olamaz. İletişimin gerçekleşmesi için kasıtlı, bilinçli ya da başarılı olması gerekmez. Yani karşılıklı anlayış olmasa da iletişim söz konusudur. Ancak burada önemli olan nokta şudur: acı veren konular hakkında konuşmaktan kaçınan çiftlerin, daha yüksek seviyelerde ilişkisel yakınlığın ortaya çıkmasına izin veren açık sürece asla varamayacaklarıdır. Oysa Blow'a göre, acı verici meselelerle çalışma sürecinden büyük bir yakınlık (samimiyet) düzeyi ortaya çıkabilir (Blow, 2005).

Görüşmelerde en çok ortaya çıkan çatışma yönetme stili kaçınma olmuştur. Kaçınma stilleri farklı görünümde gün yüzüne çıkmaktadır. Bazen küsme davranışı, bazen zamana bırakmak, bazen çocuk doğurma, bazen baba evine dönme, uzaklaşma hatta cinsel ilişkiye girme kaçınma stiline somut görünümüdür. Türkiye Aile Yapısı Araştırması'nda da (TAYA, 2013) eşler arasında sorun olduğunda verilen tepkiler ölçülmüş ve eşler arasında sorun olduğunda sessiz kalma, küsme ve ses yükseltme en çok verilen tepkiler olarak belirlenmiştir.

Örneğin aşağıda yer alan vakada Siyah çatışma yaşadıklarında eşinin küsme davranışı sergilediğinden bahsetmektedir.

"Mesela kızıma gittiğim zaman, biraz yemek saatinden geç gelsem küserdi, haplarını masaya koyardı, yemek yemeden yatardı. Yediremezdim. Ne? Saatinde gelmedim. Suç."
[Siyah; K; 58; boşanmanın tarafları]

Kaçınma davranışı özellikle taraflardan birinin diğerine küsmesi şeklinde davranışa döküldüğünde bir diğer boyutunda diğer eşin kendisine boyun eğme isteği yer almaktadır. Uzlaşma ve iş birliği yollarına başvurmak istemeyen bireylerin daha çok bu yola başvurmaları olasıdır.

Bir diğer küsme davranışının yer aldığı vakada ise, kaçınmacı davranış yine başka türden bir kaçınmacı davranış ile karşılanmaktadır. Taraflardan biri iletişimi keserken diğer taraf iletişimi kesme davranışını bir üst perdede mekânsal iletişimi de keserek karşılamaktadır.

"Zor. Yani bir hafta, iki hafta ben konuşmuyordum, yüzüne bakmıyordum. O da bu konudan şikâyetçiydi. Ankara'ya gider gelmezdi mesela " [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafları]

Çatışma anında iletişimin kesildiği bir diğer vakada da taraflardan biri mekânsal iletişimi daha yakın mesafeden keserek ev içerisindeki konumu değiştirme yoluna gitmektedir.

"Yani ben balkona çıkardım sigara içmeye, ki büyümesin diye. Bu uzatırdı. Ben gelirdim, tekrar uzatırdı. "Yeter artık" derdim, "Yeter, kapat."" [Turuncu; E; 43; boşanmanın tarafları]

Çatışma içerisinde olan tarafların mekân değiştirme davranışları çeşitlilik göstermektedir. Yukarıda yer alan vakalarda çatışma içerisinde taraflardan birisinin mekânı söz konusu iken aşağıda yer alan vakada eşlerden biri birlikte mekân değişikliğine gitmeyi önermektedir. Bu mekân değişikliğini ise bir aktivite ile birlikte yürüttükleri beyan edilmiştir. Örneğin mangala gitmek ve kafa dağıtmak aşağıda yer alan vakada görüşme yapılan birey tarafından bir çözüm yolu olarak ele alınmıştır.

"Her kavgamızdan sonra ya mangala gideriz, ya alışveriş merkezine gideriz, bir şeyler yapmaya çalışırız, yani ortamı yumuşatmaya. Çünkü o da evin içerisinde, o da sıkılıyor, psikolojik olarak da rahatsız oluyor. Doğaldır bu, normaldir. Genelde o bağırıp çağırır, bir şeyler fırlatır; ama sonra rahatlar, otururuz, çayımızı, yemeğimizi yeriz." [Kırmızı; E; 37; boşanmanın tarafları]

Yine aynı vakada bir başka mekân değişikliği konusu ise, yaşanan şehri değiştirerek memlekete dönme şeklinde gündeme gelmiştir. Taraflardan birisi içinde buldukları çatışma durumunun yaşadıkları şehirden kaynaklandığına olan inancı ile tüm sorunları

arkalarında bırakacaklarını ve çatışmalarının son bulacağını umarak eşine şehri terk edip memlekete dönme teklifinde bulunmuştur.

"Ben eşime şunu sordum: Dedim, "Bak, sen diyorsan ki biz burada geçinemeyeceğiz, bir sıkıntı oluşacak; bizim Van'da evimiz var, evimizi toplayalım, gidelim, yerleşelim." "Hayır, ben gitmem." Gitmeyeceksek, o zaman, buradaki olan sıkıntıları da kendi aramızda çözmeye çalışacağız." [Kırmızı; E; 37; boşanmanın tarafları]

Bir diğer kaçınma davranışı çocuk doğurmak şeklinde gözlemlenebilmektedir. Özellikle çocukların toplum tarafından evlilikte yaşanan sorunları ortadan kaldıracı özelliğine yapılan vurgu çok sık karşılaşılan bir durumdur. Bu duruma Uzman M'nin yorumu şu şekildedir.

"Bu kadar kutsal kurguladığımız bir şeyde ilk çatışma ortaya çıktığı zaman, "Olur evlilikte. İkinci çocuğu yapın, deneyin, düzelir belki" diyorlar. Çevreden alınan geribildirimler çok önemli." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

Oysa çocuğun doğumu her zaman çatışmaları ortadan kaldıran bir sebep, evliliğin kurtarıcısı olmayabilir.

"Kadın hem annelik duyguları nedeniyle zaten doğal olarak da çocuğu ister istemez en azından besliyor onu. Koca kendinden karısının koptuğunu zannediyor. Ne zaman yeni bir bebek doğsa mutlaka bir sorun yaşıyor aileler." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

Uyum sağlama: iddiasız ve işbirliğine dayalıdır - rekabetin tersi. Uyum sağlama sırasında, bir kişi diğer kişinin endişelerini gidermek için kendi endişelerini ihmal eder; bu stilde özveride bulunma, fedakârlık unsuru vardır. Uyum sağlama, tercih etmemek istediğinizde veya başkasının kararına bıraktığınızda bir başkasının emrine uyma, itaat etme, özverili cömertlik veya yardım biçimini alabilir (Thomas ve Kilmann, 2008).

Çiftlerden birisi uyum sağlama davranışı gösterdiğinde, diğer tarafın rekabete dayalı bir çatışma stiline sahip olduğu düşünülebilir. Çünkü uyum sağlamada fedakârlık söz konusudur. Uyum sağlama stili bireyin kendi kararı ile uyguladığı bir stil olduğunda çiftler arasında bir sorun yaşanmasa da diğer tarafın rekabetçi özelliğinin bir yansıması olarak diğer tarafa itaat etme şeklinde ortaya çıktığında bu durumun uygun bir çatışma çözme stili olduğundan söz etmek mümkün görünmemektedir.

Örneğin aşağıda eşe uyma davranışı sergileyen görüşmecilerin aktarımlarına yer verilmiştir. Dikkate değer olan nokta daha çok kadınların erkeklere uyma davranışını tercih ettikleri ya da bu duruma maruz kaldıkları görülmektedir.

Gottman ve Gottman'a göre; bir çatışma hararetlendiğinde, erkeklerin kadınlara oranla savaş veya kaç uyarılma durumuna gelmeleri daha olasıyken, kadınlar kendini yatıştırma ve bir şeyleri konuşma konusunda daha iyilerdir. Bu demek oluyor ki, kadınlar çoğu erkeğin boğulacağı çatışma denizinde yüzebiliyorlar (Gottman ve Gottman, 2017).

Uyma davranışına maruz kalan kadınların ise bu çatışma çözme davranışını "barışma" olarak nitelendirmedikleri görülmektedir. Ayrıca bazı vakalarda "küsmenin" bile mümkün olmadığı durumlar aktarılmıştır.

"O asistan doktordu, çok fazla yoğundu. Daha çok ona göre yaşıyorduk. Bu şekilde sorun çıkmıyordu diyeyim ben size. Ben ona uyuyordum." [Sarı; K; 29; boşanmanın tarafları]

*"2 tane çocuk var arada. Küs yaparsan iyice kavga çıkarıyordu, bizi uyutmuyordu, çocuklara tepkili oluyordu, vuruyordu, kırıyordu. **Küs gzymem bile mümkün değildi onunla.**" [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]*

"O sorduğu zaman sen cevap vermek zorundasın. Cevap da veriyordum yani. Barışma falan gibi öyle bir şey yoktu. Korktum. Tamam, köyde büyüdüm, şu oldu, bu oldu, ama birisi tutup da beni böyle dövecek, bağırarak, çağırarak, böyle bir şeyle hiç karşılaşmamıştım." [Mor; K; 42; boşanmanın tarafları]

"...O şekilde devam etti yani. Sabrettim. Her şeye rağmen geleceğimiz kara toprak, olsun dedim." [Siyah; K; 58; boşanmanın tarafları]

Erkekler cephesinde ise alttan almak nadiren başvurulan bir konu olarak görünse de aşağıda iki erkek görüşmeci çatışma yaşadıkları zaman alttan alma yolunu tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Ancak son vakada bu alttan alma davranışının altında başka sebeplerin de olabileceği gündeme gelmiştir. Bu sebeplerden birisi de cinsel ilişkiye girmektir. Cinsel ilişkiye girme motivasyonu ile barışma girişimlerinde bulunan görüşmeci, eşinin ise bu durumu tehdit unsuru olarak kullandığını dile getirmektedir.

"Ben alttan almaya çalışırdım. Kendisi çok öfkelenirdi, çok sinirlenirdi." [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafları]

"O bağıyordu çağırıyordu, ben yan odaya geçiyordum, mutfağa, siniri geçsin diyordum, 5-10 dakika bağıyordu, ondan sonra yanına gidiyordum, bitti mi diyordum, bitti diyordu,

o arada zaten tatlıya bağlıyordum. "Bir şey içer misin, bir şey yer misin?" falan, yapıyordum yani... Çalışıyordum, ama konuşmuyordu. Bakıyordum, yine tartışma çıkacak diyordum. O yüzden, hiç gerek yok." [Pembe; E; 30; boşanmanın tarafları]

"Nasıl barışacaksın? Bir evin içindesin. O zaten yapmazdı, ama ben giderdim, tutardım, öperdim, kucaklardım. "Tamam, bir daha olmayacak" falan filan. Bir evli insan ne yapabilir ki başka?! Eşinle sensin. Anne, baba, kardeş, hepsi... Eşinle sen oluyorsun... Ne yapıyordu? 2 senedir falan yatağa girmiyordu, ilişkiye girmiyordu. Onunla şey yapıyordu, tehdit ediyordu, cezalandırıyordu." [Turuncu; E; 43; boşanmanın tarafları]

"Nasıl barışıyorduk; ilişkiye girmek için barışıyordu, başka bir şey yok. Yani bir özür, bir af, öyle bir şey yok. İlişkiye girmek istiyordu. Zaten sevgi, saygı, hiçbir şey yoktu ki, sadece işimi yapayım. Ben de yemek zamanı gelince ya sofrayı hazırlıyordum, çağırıyordum, ya git şunu al diyordum, öyle barışıyorduk, konuşuyorduk, geri akşama kavga ediyorduk." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

Son olarak ekonomik meselelerle ilgili çatışma yaşadıklarını ifade eden bir diğer görüşmeci, bu sorunu çözüme kavuşturmada kendi menfaatlerini ikinci plana attığını ve evin tüm giderlerini kendi bütçesinden karşılayarak sorunu çözüme kavuşturduğunu beyan etmiştir.

"Büyük bir tartışma oldu, ondan sonra tavrımız değişti ve bütçemiz ayrıldı. Ondan sonra zaten bir çatışma olmadı. Başka bir düzen kurduk, öyle devam etmeye başladık. Aslına bakarsanız şöyle oldu: Bu kararı ben verdim, ama fedakârlığı yapan da bendim. Onun için, tek taraflı ben karar verdim, ama evin bütün giderlerini ben karşılamaya başladım. Onun bütçesini de ayırmasını istedim, o da kendi bütçesini toparlamaya devam etti. Yani böyle bir şey oldu, tek taraflı oldu aslında." [Mavi; E; 49; boşanmanın tarafları]

Bolak Boratav ve arkadaşları, "Erkekliğin Türkiye Halleri" başlıklı araştırmalarında; katılımcıların; eşle ilişkide karar alma, fikir ayrılıkları ve çatışma çözümü konularına yer vermişlerdir. Buna göre, evli erkeklerin "basit" konurda karar yetkisini eşlerine daha bırakırlarken, "ciddi" konularda, örneğin bayram ziyaretlerinin nasıl yapılacağı veya yüklü maddiyat içeren konularda kararları alma ve son sözü söyleme yetkisine sahip olduklarını vurgulamaktadırlar. Özellikle de eve para getiren kişi sadece kendileri olduğu zaman, kazanç ve aile reisliği birbirine bağlı kavramlar olarak görülmektedir (Bolak Boratav ve arkadaşları, 2017).

Araştırmalar, çoğu insanın çatışmalarını yönetirken durumlar arasındaki farklılıkları dikkate almadan kendine özgü bir stili kullanmakta olduğunu göstermektedir. Yine de insanlar çatışmaya yönelik geliştirdikleri stillerle ilgili seçeneklerini bilirlerse yeni davranışlar öğrenebilmektedirler. Ayrıca, insanların tartışma ilerledikçe stillerini değiştirdiğine ilişkin kanıtlar da bulunmaktadır. Bu nedenle çatışma stilleri uygulaması

öğrenilebilir ve alternatifleri olan bir repertuar olarak görülebilir (Folger ve diğerleri, 2013). Çatışma stillerinin öğrenilebilir olması boşanma sürecinde yaşanan çatışmaların doğru bir şekilde yönetilebilmesi ve boşanma sürecinde yaşanan çatışmalara yönelik tarafların verdikleri tepkilerin kaybet/kaybet ya da kazan/kaybet durumundan kazan/kazan durumuna geçmesine olanak sağlamaktadır.

Yukarıda ele alınan çatışma stilleri kapsamında evlilik ilişkisi içerisinde yaşanan çatışmaları onarma girişimlerinin tarafların evliliklerinde yaşadıkları sorunları ortadan kaldırmadığı görülmektedir. Bu durum uzun yıllardır profesyonel olarak boşanma konuları ile ilgilenen hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları ile yapılan görüşmelerde de ele alınmıştır.

Profesyoneller öncelikle evlilik içerisinde yaşanan çatışma durumlarının bireyler tarafından ciddiyetle ele alınmadığını ve zamanın iyileştirici gücüne olan inançlarının onları bu inanca yönelttiğini vurgulamışlardır.

"İlk önce mesela evet, birçok sorun görüyor aslında, ama ben bunu sonra düzeltirim. Nasıl olsa evlendikten sonra benim istediğim şekle sokarım ben onu. Olmuyor. Aynı evin içinde yaşamak bambaşka bir şey." [Uzman N; K; 43; Uzmanlar]

"Zaman kapatıyor, öyle zannediyorlar, ama içlerinde ve beyinlerinde olduğu için ikinci, üçüncü, dördüncü, beşincide hepsi birden patlama noktasına geliyor. Bir bomba infilak ediyor evin içinde." [Avukat D; K; 65; Avukatlar]

"Sadece üstünü örtüyorlar. Şunu da atlatalım, şunu da yapalım, düğün de geçsin. Yani hep geçiştirme. Sıkıntıları da çözmedikçe bunlar birikiyor tabii ister istemez. İşte, bu sefer de dış macunu bile, en basiti, işte, o meşhur şey, "Neden ortasından sıkıttın?" bile, o bile gerçekten büyük sıkıntılar yaratabiliyor, ama altında yatan başka nedenler var. Bunları görmek lazım veya bunları sağlamak lazım evlenmeden önce." [Uzman K; K; 45; Uzmanlar]

Diğer bir açıdan çiftlerin evliliklerinde ilişkilerine yatırım yapmadıkları, atılan o iki imzanın tüm sorunların çözümü olduğuna kendilerini inandırdıkları ve çiftler tarafından iki imzanın arka planında yer alan sözleşmenin getirdiği sorumluluk ve yükümlülüklerin göz ardı edildiği aktarılmıştır.

"Ben bazen onlara takılıyorum: "Tapuları alınca işler bitti." Flört döneminde herkes birbirinden mutluymuştu." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

"Aslında evlilikten beklenen de çok enteresan. Ben karşılaştığım vakalar için söylüyorum. Evlilik kurumunun, imza atmanın bütün problemleri çözdüğü, herhangi bir çaba

gerekmediği, emek sarf edilmediği, kendi kendine yürüyüp giden ilişkiler olarak, geleneksel beklentileri karşılayan bir ilişki biçimi olarak görülüyor. Neslin devamı, tek kalmamak, ailenin geleneksel olarak kişilere biçtiği rol; işte, evlenme yaşına gelme, o evlenme yaşının gerektirdiği koşulları yerine getirme gibi böyle geleneksel bir döngü içinde doğuyor. Yani kimse evliliğe "Ben evliliği yaşamak istiyorum" diye başlamıyor, "Ben evleneceğim" diye başlıyor." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

"Tam tersine, insanların ilişki içerisinde birbirlerine kur yaparlar, daha taze tutmaya çalışırlar. Ben hep bunun evlilik içinde olması gerektiğine inanırım. Çünkü artık o insan çok daha uzun süreyi sizinle paylaşacak, hayat arkadaşınız; ama bu tam tersi oluyor. Eğer işin içerisine evlilik girdiyse, en başta ipleri eline vermeyeyim, karşı taraf şımarabilir gibi bir psikolojiye giriyor herhalde insanlar. Bu iki taraf için de geçerli. Erkekler de, kadınlar da yapabiliyor aslında bunu." [Uzman B; K; 35; Uzmanlar]

Oysa Gottman ve Silver'a göre; boşanma olasılığı o kadar yüksek ki, tüm evli çiftlerin (şu anda ilişkilerinden hoşnut olanlar dâhil) evliliklerini koruyabilmek için fazladan çaba harcamaları anlamlı görünmektedir (Gottman ve Silver, 2017).

Ancak evlilikleri koruyabilmek adına atılan adımları doğru analiz etmek gerekmektedir. Uzman H, bu adımların samimiyetle ilgili bir durum olduğunu ortaya koymaktadır.

"Bundan sonraki süreçte bireyler bir araya gelip konuşmuyorlar bile çoğu zaman. Ancak, boşanmak istemeyen taraf gidiyor, yalvarıyor, boşanmak istemediğini söylüyor, özür diliyor, vesaire, ama onu da sorunu çözmek adına değil, evliliği yürütmek adına yapıyorlar. Amaç yani hatalarını kabul etmekten çok evliliğin devamını sürdürmek, toplumsal statüyü kaybetmemek. Öyle olduğu için o da çok samimi gelmiyor. Samimi görmeyince tabii barışma girişimi de sonuçsuz kalıyor." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

Örneğin, çatışma stillerinden uyum sağlama stili her ne kadar var olan çatışma durumunu ortadan kaldıran bir etkiye sahip olsa da gerçekte durum bundan farklıdır. Uzmanlardan Uzman F ve Uzman D, özellikle bu durumun altını çizmiştir.

"İki taraf da eğer zaten aynı kafadaysa, zıtlaşıyorsa mümkün değil, ama sürekli bir tarafın fedakârlık yaptığını düşünürsek bu da bir süre sonra evliliğe zarar verecek, çünkü bir insan ne kadar omzuna yük alabilir, artık daha fazla bu şeyi taşıyabilir." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

"Belirli seviyeler tamamen kontrol edilemese bile en azından düşük yoğunlukta bir çatışma şeklinde belirli bir çerçevede tutulabilir. Ama bu da tabii birtakım tavizler, fedakârlıklar da getiriyordur karşılıklı olarak bireyler açısından. Yani ister istemez birtakım bedeller ödenmek durumunda kalınıyordur muhtemelen o çatışmayı belirli bir seviyenin altında tutabilmek için, kontrol edilebilir olabilmesi açısından." [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

Gottman ve Gottman ise, eşler arasında çatışma olmadığı zamanlarda eşe verilen karşılıkların ve aralarındaki arkadaşlığın kalitesinin, eşi daha az eleştirel hale getiren ve sorunlar ortaya çıktığında olumlu düşünerek eşe inanma olasılığını yükselten şey

olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Onlara göre çatışma olmayan zamana yatırım yapmak, bankadaki para gibidir. Çatışma zamanlarının daha sakin geçmesini ve daha az sıklıkta yaşanmasını sağlar (Gottman ve Gottman, 2017).

Bir diğer profesyonel görüş ise, eşlerin bu çatışmaları ele alışlarındaki sorunların boşanma kararına olan etkisi üzerine odaklanmaktadır:

"İlk çatışmada insanlar o çatışmayı bir şekilde czme yolunu deniyor kendi imkânlarıyla ya da cvresel bazı faktörlerle. Ama bu çatışmaları czemedikleri zaman ve aynı şeyler devam ettiği zaman boşanma kararı alıyorlar." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Uzman R ise, içerik ve biçimsellik üzerinde vurgu yaparak çatışmalara yüklenen anlamların önemi üzerinde durmuştur.

*"Aslında baktığımız zaman, içerik olarak ck büyük şeyler olmasa bile çatışmalar, ck fazla anlam yüklendiği ya da ck daha olumsuz noktaya gittiği görülüyor. **İçerikten ck biçim olarak sıkıntı cktığını düşünüyorum ben çatışmalarda.**" [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]*

Profesyoneller ayrıca eşlerin evlilik ilişkisi içerisinde yaşanan çatışmalara yönelik karşılıklı verdikleri tepkilerin ve onarma girişimlerinin başarısız olma nedenleri arasında kök ailelerin de etkisinin olduğunu belirtmektedirler.

*"şimdi, bireyler bu çatışmalarını en önce aile bireyleriyle, yani ailede sözü geçen, daha yapıcı, onarıcı veya daha sakin, sağduyulu düşünebilen kişilere açarak bunu czlemeye kalkıyorlar. Aile danışmanına gidiyorlar. Aile danışmanlarının bir yararı oluyor mu, olmuyor mu bu tabii bakışa bağlı. **Yani aile danışmanına biz evliliği yürütmek adına mı gidiyoruz, yoksa karar verme sürecimizde bize net bir şey sunabilsin diye mi gidiyoruz, ona bakmamız lazım.** Ya da işte, kök aileler bir araya geliyorlar bu sorunu czmeye calışıyorlar, cnk her çatışmada, dosyaya yansyanlar nedeniyle daha rahat biliyorum. Ya oğlanın annesine "Gel bak oğlun ne yaptı?" diye telefon açılır veya "Al kızımı git" diye telefon açılır. Yani mutlaka aileleri bir şekilde olayın içine cekiyorlar." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]*

"Evlilik farklı bir şey. Sen farklı bir yuva kuruyorsun, artık senin sorumlulukların başlıyor. Anneni, babanı seveceksin, ama ailene müdahale ettirmeyeceksin, dinleyeceksin, ama kr krne dediğini yapmayacaksın. Yani eşinle, kadın da olsa, erkek de olsa, eşinle ailen arasındaki sınırı belirleyeceksin." [Avukat D; K; 65; Avukatlar]

"Aileler ck fazla yönetme konusunda müdahil oluyor. O müdahale yönetme konusunda destek olmadığı gibi, daha ck ynetememeye de yol açmış olabiliyor." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

Evliliklere kök ailelerin etkisi ayrıca bir sonraki bölümde tartışıldığı için burada kök aile sorununa sadece giriş yapılmıştır. Ayrıntılı analiz bir sonraki bölümde ayrı bir alt tema olarak ele alınmıştır.

Kök ailelerin dâhili olsun ya da olmasın, her ne kadar çiftler çatışmalarını onarma girişimlerinde başarısız olsa da, profesyoneller evlilik içinde yaşanan çatışmaların yönetebileceğine inandıklarını belirtmişlerdir. Her bir profesyonel farklı bir gündemle konuyu ele almıştır.

Örneğin Hâkim D, çatışmaların kaynağını kadınların erkeklere sıcak yuva sunmaması ile ilişkilendirerek erkeklerin ilgisiz kaldığını bunun yerine getirilmesi ile kadınların istedikleri ilgiyi erkeklerin vereceğini belirtmiştir.

"Aslında kadın iyi olsa, yuvayı dişi kuş yapar ya, bence kadın iyi olsa erkek şey yapar yani, o ilgisizliğin müeyyidesini kullanmaz diye düşünüyorum. Bence 60 yaşındaki erkek de, 40 yaşındaki erkek de eve geldiğinde çocuktur. Hani burada hâkimdir, doktordur, subaydır, ama eve geldiğinde çocuktur. Onun için kadının ona biraz böyle merhamet göstermesi, biraz o sıcak yuva şeyini tattırması lazım ki erkek de ilgisiz olmasın." [Hâkim D; E; 45; Hâkimler]

Hâkim A ise, çatışmaların yönetilebileceğine inandığını ve bunun eşlerin çabasına bağlı bir durum olduğunu belirtirken Avukat D eşler arası iletişime vurgu yapmaktadır.

"Tabii ki yönetilebilir, anlatılabilir, çalıştırılabilir. Yani kavgadan korkmayacak, sorunu olduğunda bununla baş etmek için zaman tanıyacak, sorunu çözmek için uğraşacak, sorumluluğunu alacak. Bunlar öğretilir. Pek çok insan bunu öğrenebildiğine göre, bunlar da öğrenebilirler." [Uzman A; K; 47; Uzmanlar]

"Sakinleştikten sonra oturup tartışabilmeli, eleştiri yapabilmeleri birbirlerine. Bizim Türk ailelerinde bu yok. Yani genellikle erkekler eleştiriye kabul etmiyorlar. Konuşmuyorlar. İletişim yok. İletişim olmayınca da problemler çözülüyor. İletişimi de kuracakları zamanı ayarlamaları lazım. Bir kavga anında iletişim olmaz. Sakinleştikleri zaman. " [Avukat D; K; 65; Avukatlar]

Son olarak Uzman A bölümün başında aktarılan pozitif geri bildirim döngüsüne atıfta bulunarak çatışmaların doğru bir şekilde yönetilmesini bu döngünün kırılması ile ilişkilendirmiştir.

"Sorumluluk almaları, yetişkin kimliğine bürünmeleri -çünkü aslında hâlâ ergen kimliğiyle hareket ediyorlar- çatışmadan korkmamaları, çatışmanın çözülebilir olduğunu anlamaları, bir de var olan kısırdöngüden çıkmaları gerekiyor. Çünkü o kısırdöngüden çıkamıyorlar, kaderiymiş gibi algılıyorlar. Bir yerde o kısırdöngü kırılabilir. Nasıl kırılır; şikâyet ettiğin şeyi yapmayarak. O ne, onu bulacaksın. Eğer bir şeyden şikâyet ediyorsan, onu devam ettiren, besleyen bir şey var; beslemeyi keseceksin. Ama yok. Niye? "Hata bende değil ki, onda." [Uzman A; K; 47; Uzmanlar]

5.2.2. Eski Bir Deyişle Şüyu Vukuundan Beter, Boşanma

*Aşk bitti, elimden sanki minik bir balık kayıp gitti
Aşk bitti, içimden sanki bir şeyler kopup gitti
Aşk hiç biter mi
Hiçbir şey olmamış gibi boşlukta kaybolup gider mi
Söz - Müzik: Nadir Göktürk*

Çoğumuz yaşamımızın bir aşamasında, varoluşumuza anlam katan ve bunu doğrulayan en yakın ve en değerli bağlarımızın aynı zamanda derin acıların da sebebi olabileceğini fark etmişizdir (Field, 2008). Evlilikle başlayan mutluluk arayışının boşanma ile sonuçlanmasını oldukça net bir şekilde açıklamaktadır bu cümle ama eksiktir. En derin acıların da içinde, varoluşumuzu yeniden anlamlandıran göz ardı edilemeyecek iyileştirici bir etkinin olduğu unutulmamalıdır.

Evlilik ve boşanma her biri aynı zamanda acı ve merhemdir. Mutluluğa ulaşma gayesi ile gerçekleştirilen evlilik, iki insanı mutsuzluğun çatısı altında buluşturabilir. Evliliğin sonlandırılmasında ortaya çıkan hüznün bulutları ise boşanma gerçekleştikten sonra yerini güneşe bırakabilir. İlişkinin sonunda bize kalan duygunun ve yaşantının ne olacağı öngörülebilir ancak kesin bir yargıyı içeremez.

Delphy (1999: 81)'ye göre evlilik bir kurumsa boşanma da bir kurumdur ve organik olarak evlilik kurumuna bağlıdır (Ecevit ve Karkıner, 2011). Evlilik kadar boşanma da bireylere yeni bir dünyanın kapısını aralar. Çünkü evlilik ile inşa edilen kimlik, boşanma ile yeniden inşa edilmeyi gerekli kılar. Evlenerek çift olan bu iki birey, boşanma ile çift olmaktan kopmalı, ayrı kimlikler geliştirmeli ve karşısındaki eski eşle vedalaşarak boşanma ile yabancılaşan bu "yeni eş" ile tanışmalıdır. Çünkü boşanmak, çok iyi tanıdığını sandığın eşle yeniden tanışmaktır.

"Boşanma süreci iğrenç bir şeymiş. Ben hiç bilmiyordum, çok tatsızca öğrendim. Yani hakikaten insanlara olan güvenim sarsıldı. 30 yıllık eşime bile inanamadım yaptıklarından dolayı." [Mavi; E; 49; boşanmanın tarafı]

Ancak bu "eş ile yeniden tanışma" çoğu kez bireyler açısından sancılı bir süreçtir. Bireyler boşanma aşamasına geldiklerinde evlenirken giydikleri ayakkabılarla yürüyemeyecekleri bir yola girerler ve bu yolu geçmek görüldüğü kadar da kolay değildir.

"Travma yaşadım ben. Çok büyük bir travma. Ama kimse olmadığı için yanımda hiç kimseye derdimi anlatamadım, çocukların psikolojisini, benim psikolojimi hiç kimse anlayamadı. Yani hayat mücadelesi veriyorduk sadece. O kadar basit değildi bu süreci geçirmemiz bizim." [Mor; K; 42; boşanmanın tarafları]

Boşanma süreci sizi boşanmanızın gerekli olduğuna inandırır. Haley'in de dediği gibi, boşanamıyorsanız o evlilik çoktan bitmiştir.

"Başlangıçta çok iyiydi, sonra sorunlar yaşamaya başladık. Ama çok güzel iki çocuğumuz oldu, asla pişman değilim evlendiğime. Çünkü bana göre çok mutlu dönemlerim de oldu. Ama sonlandı, bir şekilde sonlandı. **Böyle olmasını çok da istemezdim, ama öyle olması gerektiğine artık inanıyorum.** 10 yıl tanıyarak evlendiğim eşimden çok tatsız biçimde ayrılıyorum şu anda. Hiç hayalime gelmeyecek şeyler oldu. Boşanma süreci çok kötü etkiliyor." [Mavi; E; 49; boşanmanın tarafları]

Boşanma yeni bir hayat kurma üzerine kurulu bir eylemdir.

"Ben o evi de, bileziklerimi sattım, yemedim, içmedim, biriktirdim, borç ödedim, o şekilde aldık o evi. **Bir pijama, bir hırkayla geldim, bıraktım geldim her şeyi, alamadım yani.**" [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

Boşanma devrimci bir karardır. Hayatınızda köklü değişiklikler yapmanızı gerektirir.

"Neler yaşadım? Çok duygusal şeyler yaşadım, zorlandım. Evimi, eşyalarımı özledim. Ama mutlu oldum, çok mutlu oldum, çok huzurluydum. Başımı yastığa koyunca rahat uyuyordum. İşyerinde zorluklar çektim, çünkü hiç çalışmamıştım bu yaşama gelene kadar. Zor geldi, hâlâ da zor geliyor, ama çalışmak zorundayım. Çevre zor geldi, arkadaşlar, kimsem yok, yeni bir hayat. Her şey değişik geliyordu. Daha hâlâ mutfığa alışamadım." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

"Yeniden bir yaşam kurmak ekonomik olarak zor, çünkü en baştan başlamak gibi bir şey oluyor. Özellikle kadınların daha düşük maaşlarda çalıştıkları, çoğunun çalışmadığını düşündüğümüzde kadınlar açısından ekonomik olarak da zor oluyor. Duygusal bağı koparmak da zor. Çoğu kişi boşanma aşaması bitse bile kabullenemeyebiliyor. **Biraz devrimci bir karar her iki taraf açısından da, çünkü hayatında köklü değişikliklere neden oluyor.**" [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

Ve bu yeni hayat toplumsal ön yargıların bahçesinde kurulur.

"Ondan sonra boşanan kadın, dul kadın olarak yaşamının zorluğu var, **kafasında bin bir soruyla aslında farklı bir sorunlu alana girmiş oluyor. Rahat bir alana geçmiyor.**" [Avukat B; K; 53; Avukatlar]

Boşanma hazırlık gerektirir. Ancak hazır olan çiftler için boşanmak daha kolay gerçekleşebilir.

"Zor bir şey tabii, ama beklenen de bir şey olduğu için, insan öyle yerle bir olmuyor. Her şey mükemmel olur da, bir anda koparsın, dünya yıkılır. Bende öyle olmadı. Bir hayata başlıyorsun, çocuğun oluyor, olumsuzlukla sonuçlanıyor. Kolay bir şey değil. Ama dediğim

gibi, sonrasında da ailem hep destek olunca... İyi de bir işim var Allah'a şükür Ankara'da. Çok zor bir süreç yaşamadım. Çoğu boşanan kadına göre, ben kendimi şanslı görüyorum o açıdan." [Sarı; K; 29; boşanmanın tarafları]

Boşanma sürecinde en zoru beklemektir. Shakespeare'nin de söylediği gibi: beklemek cehennemdir (Shakespeare, 2016).

"Tamam, ayrısın, ama kafan rahat etmiyor. Neden? Hâlâ benim soyadımı taşıyor. Benimle tamamen bağı koparsın, başka bir şey istemiyorum. Ha bitti ha bitecek. Yine bir şeyler çıkacak mı, pürüz çıkacak mı, ne zaman bitecek, hâkim ne diyecek? Düşünün yani." [Pembe; E; 30; boşanmanın tarafı]

*"Ne olacak?" İşte onu bekliyor. Soyadını değiştirecek. Kararın tebliğe çıkmasını bekliyor, yani her şeyi bekliyor. **Evlenirken kolay, hemen atıyorsun o imzayı bitiyor, gidiyor, ama boşanırken çok zor işler.**" [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]*

Çünkü boşanma, hayatınızı ipotek altına alır ve hayatınızdan birkaç yılınızı çalabilir.

*"Zor bir süreç, gergin, gerilimli bir süreç ve **insanların hayatını çok uzun süre ipotek altına alan bir süreç.** Bir dava açıyorsunuz, dava uzadıkça siz yeni bir evlilik yapamıyorsunuz, ne bileyim, işinizi kuramıyorsunuz. Çocuklarınız varsa çocuklar bile bazen muallakta kalıyorlar. Yani netlik kazanmayan her şey zor geçiyor." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]*

*"Boşanma süreci zor bir süreç kişiler için, yorucu, yıpratıcı bir süreç ve **insan hayatından belki birkaç yılı çalan bir süreç,** çünkü insanın o dönemde önünü göremediği bir dönem var. Boşanırsa kendine nasıl bir düzen kuracak, çocuklara nasıl bir düzen kuracak, ekonomik durumu ne olacak, ödeyeceği miktar ne olacak? Yani zor bir süreç yaşıyor insanlar ve bu sürecin mutlaka rehabilite edilmesi lazım." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]*

Boşanma süreci, alacak, verecek hesabının yapıldığı pazarlıklı bir süreçtir.

*"**Çok yıpratıcı ve pazarlıklı.** Şunları ver, ben anlaşmalıya döneyim. Yani pazarlık çok fazla ağırlıkta. Ama erkekler şeyin farkında değil, 2002 yılından sonraki mal rejiminin farkında değil. Sıkıntı oradan çıkıyor. Çünkü mal rejimine göre evlilik içerisinde çalışma karşılığı edinilmiş olan mallar ortaktır. Ama onlar diyor ki, "Ama ben daha çok kazandım." Dolayısıyla, ortak olmasına karşı kendisinin birazcık daha fazla alması lazım. Biraz demeyeyim, daha doğrusu daha çoğunu istiyor." [Avukat C; K; 47; Avukatlar]*

Boşanma sürecinde pazarlıklar kılıçların çekilmesine neden olur.

*"**Artık tam kılıçların çekildiği bir safhaya geliyor.** Ciddi anlamda güç savaşı var." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]*

*"Ben kendim de boşanırken anlaşmalı boşandım. Mesela ilk o boşanma sürecinde benim eşim evden gitti, 1,5 yıl sonra boşandık biz. Yani 1,5 yıl ayrı yaşadık ve o 1,5 yılın 1 yılı hiç görüşmedik, **yani kılıçların çekildiği bir dönemdi.** Yüz yüze mümkün olduğunca görüşmedim. Çok öfkeliydim. O öfkeyi yatıştırmam gerekiyordu. Sonrasında dedim ki "Tamam, boşanalım, anlaşmalı boşanalım. Sen ne öneriyorsun şartlar olarak? Ben şunları öneriyorum, sen ne öneriyorsun? Orta yolu bulalım." **Gerçekten biz boşandık, ondan***

sonra o kadar güzel ilişkimiz oldu ki, şimdi bayramlarda kahvaltıya gelir bize, bazen akşam yemeğe gelir, bizi bazen dışarı o yemeğe davet eder. Kızımız için çok daha iyi anne-babalar olduk." [Avukat A; K; 45; Avukatlar]

"Daha fazla nasıl zarar verebilirim, daha fazla nasıl karşı tarafın canını yakabilirim diye hareket ettikleri için çocuklar, anne, baba, bütün aile bireyleri, herkes olumsuz bir şekilde etkileniyor." [Uzman N; K; 43; Uzmanlar]

Boşanma süreci içinde öfke, pişmanlık, hüznün, özlem gibi yoğun duygular barındırır.

"Üzülmez mi insan?! Eşim gitmiş, çocuklarımı 2 senedir görmüyorum. Ben diyorum ya, onun için ben doktorlara gittim, ilaç kullandım. Üzülmekten evlere, sokaklara sığamıyorsun, Ankara'ya sığmıyorsun." [Turuncu; E; 43; boşanmanın tarafları]

"Yani evimi alıp gittikten sonra yıkıldım açıkçası. Zaten olaylar peş peşe geldi. O süreç zarfında zaten insan sinirli, gergin, doğru düzgün sağlıklı karar alamıyor, iyice kötü oluyorsunuz. Üstüne de böyle bir şey yaşayınca, bir daha görüşmek istemedim." [Mavi; E; 33; boşanmanın tarafları]

"Hiç kimse görüştürmüyor. Yani şu anda eşim, ailem ve özellikle avukatın verdiği talimatlarla üzerime psikolojik baskı uyguluyorlar. Ama şöyle bir şey var: Nereye kadar kaçırabilir oğlum, nereye kadar çocuklarımı benden ayrı tutabilir? Unutmasınlar ki, bir gün ben öldüğüm zaman toprağıma gelir, toprağıma öperler." [Kırmızı; E; 37; boşanmanın tarafları]

*"Çok zor bir süreç. Anlaşılmalıysa çabuk bitiyor, ama çekişmeli dosyalar ortalama 2 sene sürüyor ve çok yıpratıcı bir süreç bu. Karı-koca ilişkisi anlamında da öyle, ebeveyn ilişkisi anlamında da öyle, çocukla kurulan ilişki anlamında da öyle. **Hep böyle pik halde duruyor öfke.**"* [Uzman A; K; 47; Uzmanlar]

Boşanma sürecinde birkaç meseleyi aynı anda takip etmek gerekir.

"Yani o kadar yoğun, ama yavaş ilerleyen bir süreç var. İster istemez her eksiklikte dosya erteleniyor. Avukatla uğraşmak zorundalar, gelip takip etmek zorundalar. Sadece açması değil. "Ben açtım, beni boşasınlar gitsin" değil. Takip etmediğin zaman dosya düşebiliyor, tekrar açması gerekiyor, masraf bir taraftan. Bu kısmı da var, yani maddi şeyleri de var bunların. Hepsini zorlu bir süreç." [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

Sonuç olarak en genel anlamda boşanma; yorucu, yıpratıcı ve farklı duyguların beşiği olan dinamik bir süreçtir.

"Boşanma sürecinde insanlar ne kadar yıprandıklarının farkında değil. İki tarafı da yıpratıcı bir süreç bu. Canı yanarı da, can yakarı da farkında olmasalar bile çok acıtan ve psikolojik olarak yıpratıcı bir süreç. Ama o boşanmanın şiddeti, hiddeti sürecinde bunun farkında olmuyorlar." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

"Eğer yeniden ailenin yanına dönmek durumunda kalıyorsanız, bu ayrı bir sıkıntı. Çekişmeli boşanmaysa, o süreç içerisindeki birbirinize olan şeyler ayrı bir sıkıntı. Boşanamayabilirsiniz de üstüne üstlük. Eğer kusurluysanız ve boşanmak isteyen tarafsanız, karşı taraf sizi süründürebilir de, yani 3 yıl kadar ayrı kalmanız gerekebilir. Bu anlamda oldukça sıkıntılı." [Uzman B; K; 35; Uzmanlar]

Ancak yine de boşanma sürecinin içinde umut dolu bir yan saklıdır.

"Özgüven geldi. Bilmiyorum, öyle bir dimdik yürüyesim var. Çocuklarımın daha böyle arkalarında durma şeyi geldi. Bilmiyorum. Hiçbir şeyden korkmamaya başladım."
[Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafı]

"Boşanma tabii ki değişiklik içeren bir süreç. Değişiklik her zaman kötü olmayabilir aslında. Bazı evlilikler için, evet, olumlu yaşantının kaybı anlamına gelebilecek bir süreç; ama o noktaya gelmiş bazı evlilikler için de aslında kişiler için olumlu bir değişim yaratan bir süreç olabilir ya da çocuklar için yoğun çatışmalı bir ortamdan kurtuluş anlamına gelebilir." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

Boşanmanın bir süreç olarak farklı yönlerine yapılan vurgu ortak bir noktada buluşmaktadır: Boşanmanın zor, yıpratıcı ve çatışmalarla dolu bir süreç oluşu. Fakat bu yaşanan çatışmaların gündemi nelerdir? Kimler dâhil olmaktadır? Kimler etkisi altında kalmaktadır? Bu çatışmaların sonunda bireyleri neler beklemektedir? Çatışmalar sona erer mi ya da nereye kadar devam eder? Bundan sonraki bölümlerde duruşma gözlemleri ve görüşmeler ışığında bu sorulara cevap aranmaktadır.

Aşağıda ise sonraki bölümlerde alt temalar olarak ayrıntılı ele alınan boşanma sürecindeki çatışma konularına giriş yapılmıştır.

Boşanma Sürecinde Çatışma Konuları: Bir Zamanlar Evli

"...ve sonsuza dek mutlu yaşadılar..." evlilikler sonsuza dek devam eder mi? Bazıları hayır. Boşanma konusu gündeme geldiğinde, bir zamanlar karşılıklı ilişkinin devam etmesinden kaynaklı olarak sorun kabul edilmeyen "şeyler" yani halının altındakiler, evlilikte önemsenmeyen-üzerinde durulmayan ya da üstü kapatılan çatışma konuları yastık altındaki hazinelere dönüşür ve boşanma savaşının birer malzemesi haline gelerek boşanma sürecinin gündemini oluşturur. Artık bunlar, savaşın kazanını belirleyecek cephaneliklerdir. Bugün eski Afrika deyişi daha önce hiç olmadığı kadar doğru: *"Müzik değişince dans da değişir."* Evlilik sürecinin çatışma konuları, boşanma kararından sonra yeni bir ritme sahip olur. Bundan sonra aralarındaki çatışma eskisi gibi olmayacaktır.

Silahların çekildiği bu noktada taraflar, dilekçelere dökülen sözler ve duruşmalarda dile gelen tanıkların beyanları ile yüzleşmek durumundadır. Boşanma olgusu mahkeme

sürecine gelindiğinde başka bir yola girmiş demektir. Ancak bu yol çekişmeli boşanan çiftler için her zaman düz ve tünelin sonundaki ışık da parlak olmayabilir.

Taraflar arasında yaşanan çatışmalar yoğunlaşsa da bazı çiftler için durum farklıdır. Çok nadir de olsa bazen taraflardan biri bu sürece katılmamaktadır. Genellikle bu tür vakalarda erkek taraf ilişki içerisinde de hiç olmamıştır. Bu tür boşanmaların ise başka türlü sıkıntıları vardır. Varlıkları ile dert yaratırken bazen erkekler yoklukları ile de dert yaratmaktadır.

[179] [Hâkimin sorusu üzerine] tanık: "Enişte nerde bilmiyoruz, abi" (dosya no 179, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davalı kadının erkek kardeşinin tanık olarak beyanı)

[68] [Anlaşmalı olarak açılmış dava, ancak taraflardan biri (erkek) geçen celselerde duruşmaya gelmemiş. Bu duruşmada yine yoktu.] Kadın, "Ne yapacağımı bilemiyorum artık" dedi. [Usul gereği dava çekişmeliye döndü. Hâkim, kadına ne yapacağına dair usulü anlattı] (Dosya no 68, anlaşmalıdan çekişmeliye dönen bir dava)

Tablo 29: Boşanma Sürecinde Çatışma Konuları

Boşanma Sürecinde Çatışma Konuları	Sayı
Boşanmayı Kabul Etmeme	23
Velayet	69
Nafaka Miktarı	131
Tazminat Miktarı	113
Mal Paylaşımı	52
Çeyiz-Takılar	36
Kişisel İlişki Tesis	18
6284 Tedbir Kararı	12
Kişisel İlişki Tesisinde Sorun Yaşayan Taraf	
Kadın	2
Erkek	16
Toplam	18

Tablo 29, boşanma sürecindeki çatışma konularını ele alır. Veriler mahkeme sürecinde duruşma gözlem yolu ile elde edildiği için çatışma konuları boşanma hukukunun çerçevesi içinde şekillenmiştir. Buna göre tarafların üzerinde anlaşamadıkları konuların başında nafaka, tazminat, mal paylaşımı, çeyiz ve takılar gibi ekonomik konular gelmektedir. Bunu boşanmayı kabul etmeme ve velayet konuları takip etmektedir. Velayet konusunda çatışma yaşayan taraflardan bir kısmı da kişisel ilişki tesisinde sorun

yaşadıklarını bildirmiştir. Kişisel ilişki tesisinde sorun yaşayan taraf ise çoğunlukla babalar olarak gözlenmiştir. Ancak mahkeme sürecinde hâkimlerin boşanmaya karar verirken boşanma sürecinde yaşanan olaylardan ziyade bireyleri boşanma noktasına getiren olaylarla ilgilenmesi ayrıca boşanma sürecinde yaşanan olayların başka bir davanın konusunu oluşturması sebebiyle boşanma sürecinde bireylerin içinde buldukları çatışma konuları yukarıda bahsi geçen aktörlerin beyanları ile sınırlı kalmıştır.

Bu sebeple boşanma hukukunun çerçevesi duruşma salonundaki dinleyici koltuğunda yapılan *gözlemler* neticesinde sosyal hizmet perspektifi ile genişletilmiştir. Buna göre yukarıdaki çatışma konularına ek olarak kök aile sorunları, sadakatsiz davranışın ortaya çıkması veya devam etmesi, evlilikte son bulmayan şiddet örüntüsü ele alınmıştır. Ayrıca taraflar, hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları ile yapılan görüşmelerle çatışma konuları zenginleştirilerek karma analiz yapılmıştır.

Duruşma gözlem ve derinlemesine görüşmeler neticesinde evlilik ve boşanma sürecinde yaşanan çatışma konularının kesişimselliği dikkate değer bir veri olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomik meselelerin velayet konusunu, boşanmayı istemenin tedbir kararlarını, kök aile sorunlarının diğer çatışma gündemlerini belirliyor oluşu bu kesişimselliği belirginleştirmektedir. Bu durum oldukça önemlidir. Çünkü böyle bir durumda, farklı ayrımcılıklar bir araya geldiğinde ne olacağını anlayamazsak bu bireyin içinde bulunduğu durumu da tam anlamıyla kavramamız mümkün olmamaktadır.

Bundan sonraki bölümler çatışma konularının kesişimselliği de dikkate alınarak şu şekilde alt temalara ayrılmıştır: nafaka, tazminat, alacak- verecek büyük hesaplaşma; velayet savaşları: iki ateş arasında bırakılan çocukluk; ölümüne boşanma, kadının duyulmayan sesi, tedbir kararları; “sadakatsiz davranış” ve son olarak kök aileler.

Ancak üzerinde dikkatle durulması gereken bir diğer nokta daha vardır. O da her bir boşanma çatışması ele alınırken tarafların bir zamanlar evli oldukları gerçeğidir. Bir zamanlar evli, şimdi kanlı bıçaklı, ancak belki de evliyken de hiç “*güllük gülistanlık*” olmamıştı.

5.2.2.1.Son Değil Kötü Bir Başlangıç: Boşanma Kararı

Çalışmanın bu bölümü boşanmaya karar verme süreci ile ilgilidir. Boşanmaya karar verme bize ilişkin dinamikleri hakkında geçmiş deneyimlere ilişkin bilgi verirken boşanmanın bundan sonraki süreçlerinin nasıl devam edeceği konusunda rehberlik eder. Bu sebeple boşanma kararı boşanma çalışmalarında üzerinde durulması gereken konuların başında yer alır.

Allen ve Hawkins'e göre genel olarak, boşanma kararı verme konusunda daha iyi bir teori oluşturma, üç temel nedenden dolayı önem taşır: (a) boşanma kararı stresli ve zor bir karardır ve birçok insanın yardıma ihtiyacı olabilir; (b) boşanma düşüncesi yaygındır ve milyonlar, kendileri ve aileleri için güçlü sonuçlar doğuracak bir kararla karşı karşıya kalacaktır; ve (c) bilim; süreci, sterilize etmek veya akla uygun hale getirmek yerine insancillaştırmaya mecburdur. Karar verme modellerimiz ve teorilerimiz, dünyayı anlamlandırmada insani yolları iyi bir şekilde yansıtıyorsa, aile akademisyenleri sadece daha iyi anlamak ve dolayısıyla resmetmekle kalmaz, aynı zamanda karar verme süreçlerinin içinde yerleşik olan öngörülebilir ve doğal önyargılara açıklama getiren müdahalelerini daha iyi tasarlarlar (Allen ve Hawkins, 2017).

Evliliğe giriş ve çıkış tamamen rasyonel süreçler değildir. Nobel Ödüllü iktisatçı ve karar verme teorisyeni Kahneman (2011; akt: Allen ve Hawkins, 2017) duyguların insan aklının önemli bir parçası olduğunu belirtir. İnsanların sürekli olarak akıl yürüttüğünü ve tarttığını, ancak seçeneklere bağlı bir duygu yoksa hiçbir zaman bir karara varamayacaklarını, çünkü fikirlerin genellikle sade akılcılıktan gelmediğini savunur. Bunun yerine, karar verme başkalarını önemsemeyi ve doğru ya da yanlış hakkındaki sezgisel duyguları gerektirir. Aile deneyimleri, bireyleri belli durumlara yaklaşmak veya bunlardan kaçınmak için temel ve duygusal seviyelerde etkileyen birçok duygu ile iç içedir. Bu duygular karar vermede çok önemli bir rol oynamaktadır (Slingerland, 2014; akt: Allen ve Hawkins, 2017).

Eğer taraflardan biri yaşanan çatışmanın alevlendiği noktada bir anlık hiddetle boşanma fikrini ortaya atmıyorsa ki profesyoneller bunun çoğu vakada böyle olmadığını

söylemektedirler, boşanmaya karar verme, bir süreci ifade eder. Onlar boşanmanın çoğunlukla bir birikim neticesinde gündeme geldiğini vurgulamaktadırlar.

"Karşısındakinin değişebileceği inancı, bir süre çocuklar nedeniyle sabretme dönemi, en sonunda herhalde dayanma güçleri sınıra geldiğinde de "Yeter artık" diyebiliyorlar. O aşamaya da tek bir sebeple gelinmiyor. Bir birikim sonucu o noktaya ulaşıyor. Atıyorum, uyum sağlayamıyorlar, ama ekonomik durumları iyiyse, birbirlerinin hayatlarına müdahale etmiyorlarsa bir süre onu götürebiliyorlar. Bunun yanına ikinci ekonomik sıkıntı başlarsa veya dış etkenler, aile faktörü, üçüncü bir kadın ya da adam gibi veya çocuklardan kaynaklanan sorunlar da üstüne yığılmaya başlayınca artık yeter deniliyor sanırım." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

"Evliliğin güzel, avantajlı, kişiye yardımcı olan, yarar sağlayan tarafları da var ki sonuna kadar zorluyoruz bunu. O yüzden genelde insanlar bütün yolları tükettikten sonra aslında boşanmaya geliyorlar... Ya da en temel olarak "İşim yok, gücüm yok, en azından çatı altındayım, yemek yiyorum" vesaire deyip pek çok şeyi tolere etmek zorunda kalan var. O yüzden öyle bir anlık öfkeyle vesaireyle gelen sayısı gerçekten az. İnsanlar tam tersine, çok zor veriyorlar bu kararı ve bu kararı verdikten sonra bile hatta davayı kaç yıl sonra açan insanlar var yani." [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

Boşanmanın bir birikim içermesi bu durumu yastık altındaki boşanma düşüncesi olarak tanımlamama sebep olmaktadır. Aşağıda boşanma kararının ilk ortaya çıktığı filizler tarafların anlatımları ile ele alınmıştır.

"Aslında iki tarafta da vardı, ama ben biraz erteliyordum. Çocukların büyümesi, daha sağlıklı değerlendirebilecekleri dönemde bu olabilir diye düşünüyordum. Herhalde ikimizde de vardı bu düşünce." [Mavi; E; 49; boşanmanın tarafı]

*"Ben anlıyordum kayınvalidemin bana konuşmalarından, telefonlarda falan. Sürekli laf sokuyordu bana mesela, geldiğinde falan. Eşim de son zamanlarda çok soğuk davranıyordu. **Anlıyordum yani bir şeylerin olduğunu, bekliyordum yani. Zaten öyle beklenmedik bir şey değildi.**"* [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafı]

*"Ben de bazen sinirleniyordum, artık fiziksel olaylara dönmeye başlıyordu. Mümkün olduğu kadar kaçıyordum kendisinden, konuşmuyordum, iletişim kopuyordu. **İletişim kopunca da zaten evlilik bitiyor yavaş yavaş.**"* [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafı]

Ancak boşanmaya karar verme kişiden kişiye değişiklik gösteren bir süreçtir. Her bir evlilik kendine özgü bir döngüde ilerler, her evlilik kendi zaman diliminde yaşar. Dolayısıyla evliliğin çekilmez hale gelmesi her bir evlilik için farklı bir tanımlamayı gerektirir.

*"Evlilik birliğinin çekilmez hale gelmesi kişilere göre değişiyor. Kimisi dayak yediği halde evlilik birliğini sürdürebilirken başka bir birey ters baktı diye, beni anlamıyor diye, evlilik birliğim temelinden sarsıldı deyip boşanmaya karar verebiliyor. Yani **herkesteki ağırlığı farklı.**"* [Avukat B; K; 53; Avukatlar]

Bir diğerk önemli konu ise boşanmanın evlilikten evliliğe değişiklik göstermesine karşın evlilik içinde çiftler arasında da farklı tanımlamayı içermesidir. Boşanma bu sebeple çoğu zaman her iki eşin ortaklaşa aldıkları bir karar olmayabilir. Yani eşler, evliliklerinin devamı konusunda aynı noktada olmayabilirler. Evlilik aynı hayatı paylaşmak olarak betimlense de eşlerin evlilik içerisinde yaşadıkları hayat deneyimleri birbirlerinden çok farklı olabilir. Bu sebeptendir ki çiftlerden birisi yaşadığı hayatı farklı bir yere taşımak isterken bir diğeri olduğu yerde kalarak “iki ayak kuralını” reddedebilmektedir.

Çalışmanın bu bölümüne kadar evlilik ilişkisi içinde yaşanan çatışmalar ve evlilik üzerinden ağırlıklı olarak evliliği sonlandırmak isteyen bireylerin nedenleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ise evliliğini devam ettirmek isteyenlerin bu kararlarına ilişkin tezleri ve profesyonellerin değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Boşanmaya karar verme insan hayatında yer alan en stresli karar olmayabilir ancak zor alınan kararlardan biridir (Allen ve Hawkins, 2017). Çünkü klişeyi bilirsiniz, “*Kimse boşanmak için evlenmez*” ama bazıları boşanır ve belki de boşanmalıdır da. Nedense boşanmanın evlilik kurumuna zarar vereceğine ilişkin toplumsal bir önyargı vardır. Ancak gerçekte sonsuza dek devam etmesi gerektiğine inanılan *kutsal evlilik* algısının evliliğe, boşanmadan daha çok zarar verebileceği çoğunlukla hesaba katılmaz. Peki, bireyleri evliliği arkalarında bırakarak yürümekten alıkoyan nedir?

Karmaşık, iç içe geçmiş ya da birbirinden bağımsız pek çok neden sıralanabilir. Toplumsal öğretiler, bireysel koşullar, alışkanlıklar, boşanmanın güçsüzleştirici etkisi, boşanma sonrası hayatın belirsizliği, dul kalma sorunu, korku, depresyon, ruhsal sorunlar, bağımlılık örüntüleri, başarısızlık hissi, ekonomik meseleler, boşanma sonrası yoksullaşma, yarım elma sendromu, terk edilmeye yönelik egosal tepkiler, vb. örnekler çoğaltılabilir.

Ancak iki yakın iç içe yaşamın birbirinden ayrılmasının pratik zorluklarının ötesinde, boşanma önemli bir sembolik boyut içerir: kutsal olana saygısızlık etmek. Bilhassa, evliliklerin kalıcı olacağı düşünöldüğü için, boşanma, çözülmekte olan ilişkilerin yol açtığı çelişki ile yüzleşmeyi ve bu çelişkiyi çözmeyi içerir (Hopper, 2001).

Boşanma kararı aldığı anda birey toplumsal öğretilerin dışına çıkmış olur. Bu sebeple çiftlerden bazıları evli kalmak uğruna halen sorunlu evliliklerine devam etme eğilimi göstermektedir. Evli kalma eğilimi gösterenlerin bazıları ise bu eğilimlerini oldukça üst bir perdeden dile getirmektedirler. 21. yüzyılda halen pek çok kadın sadece boşanmak istediği için ayrılmak istediği eşi tarafından şiddete maruz kalmakta hatta öldürülmektedir. Kocaları ile hayatlarına devam ettirmeme kararı alan kadınlar bu kararlarını hayatları ile ödemek zorunda bırakılmaktadırlar.

Oysa evlilik Uzman R'nin de aktarımıyla her zaman da sonsuza dek devam etmesi gereken bir süreç olarak ele alınmamalıdır.

"Evlilik kararı meslek kararı gibi, erken yaşta verilen bir karar olabiliyor. Çoğu söylüyor; "O zaman gençtim, cahildim, düşünemedim, bilemedim." Hayat uzun bir süreç. Bir kere yanlış bir karar yaptıysak, ölene kadar bu kararı mı sürdürmek zorundayız. Eğer sağlıklı gitmiyorsa, zarar veriyorsa özellikle çocuklara ve kişilere, değiştirilebilir bir şey evlilik."
[Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

Ayrılık düşüncesi bazılarımız için neden terörize edici olmak zorundadır? O kadar ki karısını "ya benimsin ya kara toprağın" diyerek öldürecektir. Yani ehlileştirilmemiştir, vahşidir bu kaygı. Ya da bir diğeri derin bir depresyona girerek intihar edecektir. Ya da sadece "olağan" bir yas süreci ile atlatıp belki şiirler yazacaktır kaybının ardından. Bu noktada J. M. Quinodoz'un (2004) *The Taming of Solitude* (Yalnızlığın Ehlileştirilmesi) adlı kitabının ismi daha da anlam kazanmaktadır. "Ayrılmadan doğan kaygının yok edilmesi değil, aksine bununla yüzleşme ve yaşamın hizmetinde kullanma" olarak açıklıyor "taming of solitude" tanımını. Tek başınlık biricik eşsiz bir değer kazanırken yine özne kadar eşsiz biri ile olan ilişkide sonsuz anlamlar bulunabilir" diyor (Akt: Kuruoğlu, 2017).

Winnicott (1971), aranan nesneye erişilemediği durumlarda öngörülebilir bir dizi tepkinin açığa çıktığını öne sürmüştür: Ara alanda oluşan yanılsamalar bağlamında içselleştirilen nesne giderek zulmedici (kötü) bir nesneye dönüşebilir, böylelikle ilk içsel temsil silikleşebilir ve yokluğun gerçekliği nesnenin gerçekliğinin yokluğunun yerini alır. Nihayetinde kişide kalan yegâne ruhsal gerçeklik, temsil eksikliğinin içsel temsili olur. *Var-* nesnenin yokluğunun yerini *yok-* nesnenin varlığı alır. Bu nihai sonuç,

der Winnicott, anlamsızlıkla ve dağılma ile doğrudan bir ilişki kurulması anlamına gelir (Kuruoğlu, 2017).

Evliliğini sonlandırmak istemeyen çiftlerin nedenleri sanıldığı kadar basit olmayabilir. Duruşma gözlemleri esnasında aldatılma geçmişi olmasına rağmen boşanma değil nafaka davası açan yaşlı bir teyzenin dava dosyası önemli bir örnektir. Eşinden gelen her türlü şiddete katlandıktan sonra “bu yaşında” boşanmak istememe nedeni, sevgi, aşk gibi romantik etkilere ilişkin baskın düşüncelerden çok daha farklıdır. Kadın boşanma davası açmamıştır, çünkü boşanırsa sosyal güvenlik ve miras haklarından mahrum kalacağını belirtmiştir. Belirli bir yaştan sonra sosyal güvenlik, evlilikleri bir arada tutan gizil güç haline gelmektedir. Vakaya ait ayrıntılı bilgi aşağıda verilmiştir:

[171] "Kayınpederimin diğer gelini ile telefonda cinsel içerikli konuşmaları ortaya çıkınca korkusundan Ardahan'a gitti. Yaklaşık 9 senedir orda, gelmedi. Maddi olarak herhangi bir destekte bulunmuyor. Çocukları yardım ediyor. Devletten 6 ayda 300tl alıyor. Başkaca bir geliri yok." (Dosya no 171, nafaka davası, tahkikat aşaması, davacı kadının gelininin tanık olarak beyanı).

Tablo 29'a göre takip edilen duruşmalardan 137 çekişmeli boşanma davasından 23 tanesinde (yaklaşık %20), çiftlerden birinin ısrarla boşanmayı kabul etmediği görülmektedir.

Boşanmayı kabul etmeme durumu daha çok erkekler arasında gözlemlenmiştir. Yukarıda yer alan örnekte olduğu gibi ancak çok az sayıda dosyada kadının boşanmayı kabul etmeme durumu ile karşılaşılmıştır. Bir diğer örnek aşağıda yer alan vakada verilmiştir. Buna göre, kadın eşi tarafından aldatıldığını iddia etmekte ancak boşanmayı kabul etmemektedir. Buna yönelik davacı adamın beyanı şöyledir:

[33] "Boşanmak için eşime telefon ettim. Ancak eşim boşanmayı kabul etmiyor. Çocuklarımla görüşüyorum, iletişimimiz iyi, gereken maddi yardımı yapıyorum." [Adamın altı yıldır devam eden başka bir ilişkisi var, tanık beyanlarında imam nikâhli eşi şeklinde ifade ediliyor bu ilişki. Evlilik birliği devam eden eşinden üç, imam nikâhli diye bahsedilen diğer ilişkisinden bir çocuğu olduğunu kabul ediyor adam] (Dosya no 33, çekişmeli boşanma davası, tahkikat aşaması, davacı adamın beyanı).

Boşanmayı kabul etme ya da etmeme durumuna ilişkin nedenlerin cinsiyetler arasında farklılık göstermesi yoruma açık bir konudur. Bazı kadınların özellikle aldatılma vakalarında boşanmayı reddetme eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Aldatılma

sonrası eşin diğer ilişkiye devam ediyor oluşu, kadınları evliliklerini bitirmeme kararına yönlendiriyor gibi görünmektedir.

Erkeklerin boşanmayı kabul etmeme nedenleri ise farklıdır. Boşanmayı reddetmelerine ilişkin yorumlardan biri erkeklerle kadınların evliliklerinde yaşanan sorunlara yönelik algıları ile ilgili olabilir. Kadınlar, boşanmak için evliliklerinde yaşadıkları pek çok çatışma konusu gündeme getirirken, karşılığında erkekler, evliliklerinde “boşanmayı gerektirecek” bir sorunları olmadığını, bu sebeple boşanmak istemediklerini, “konunun nasıl buralara geldiğine” anlam veremediklerini dile getirmektedirler. Dilek Uzmanın aşağıda yer alan aktarımı bu durumu özetlemektedir.

"Kadın şey diyor mesela, "Nişanlılık döneminde ben ilişkinin yürümeyeceğini anladım, iki kere nişan attım, ama benim ailem baskı yaptı, onun ailesi baskı yaptı. Ben de mecburen artık evliliğe devam etme kararı aldım. Ama evliliğimizin 2. günü sorunlar başladı. Şiddet uyguladı." Adam hiç o nişan atma olayını bile bahsetmiyor. Nişanlılıkta sorun var mıydı? "Yok, bir sorun yoktu, gayet şeydi, aileler arasında da bir sıkıntı yoktu. Son birkaç yıldır davranışları değişti, bir şeyler oldu." [Uzman H; K; 37; boşanmanın tarafları]

Ayrıca aşağıda bu duruma örnek oluşturması için her iki tarafın da boşanma gerekçelerini anlattıkları bir vakaya yer verilmiştir.

[16] Kadının beyanı: "Aynı evde yaşamak istemiyorum. Alkol alıyor, gece geç saatlerde geliyor. Çocuklarla huzursuzum. Tahammül edecek gücüm kalmadı. Büyük kızım şahittir. Boşanmak istiyorum. Halen aynı evde yaşıyoruz. Evden uzaklaştırılmasını istiyorum." Erkeğin beyanı: "Alkol kullandığım doğrudur. Artık kullanmıyorum. Eşimi ve çocuklarımı seviyorum. Dövmedim, sövmedim. Boşanmak istemiyorum." (Dosya no 16, çekişmeli boşanma davası, ön inceleme, tarafların karşılıklı beyanı).

Gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde de bu konu gündeme gelmiştir. Erkek görüşmeciler evliliklerinde elle tutulur sorunlarının olmadığını söyleyerek evlilik sürecinde yaşanan çatışmaların boşanmanın gündemini dolduramayacak kadar küçük şeyler olduğundan bahsetmişlerdir.

"Boş, fındıkkabuğunu doldurmayacak sebepler işte." [Pembe; E; 30; boşanmanın tarafları]

"Seni aldatıyorsam, eğer içki, kumar varsa, ortada bir sefillik varsa, bir işkence varsa, bununla zaten bu hayat yürümez, ama bunlar yoksa bana sebep gösterebilirsin. Benim eşim niye boşanıyor? Ben boşanmak istemiyorum, onun için bir sebep gösteremem." [Turuncu; E; 43; boşanmanın tarafı]

"Eşimin aldığı bir karar. Ona da saygı duyuyorum, ama ben boşanmayacağım." [Kırmızı; E; 37; boşanmanın tarafı]

Oysa uluslararası alan yazında yer alan bir çalışmada eşlerin evliliklerinde sorun olarak gördükleri alanlar incelenmiş ve kadın katılımcıların evliliklerinde şikâyetçi olduğu konuların erkeklere oranla daha fazla olduğu ortaya konulmuştur. Buna göre,

Araştırmaya katılan kadınlar, eşlerin tutumları ve davranışları hakkında erkeklerden çok daha belirgin şikâyetlerde bulunmuşlardır. Görüşmecilerden bir kadın 28 ayrı şikâyette bulunmuştur. Erkeklerin sadece dörtte biri şikâyette bulunurken kadınların üçte ikisi üç veya daha fazla şikâyette bulunmuşlardır. Özellikle, kadınların erkeklerden daha büyük bir kısmı, aşağıdakilerin kendileri için eşitliksiz olduğunu belirtmişlerdir: ev işlerinin bölümleri (“iç” ve “dış” görevler dâhil) (yüzde 71'e karşılık yüzde 10); çocuk bakımı (yüzde 64'e karşılık yüzde 4); ve eğlence olanakları (yüzde 40'a karşı yüzde 5) (Dempsey, 2002).

Hâkim B'nin kadınlar ve erkeklerin dava dilekçelerinin içeriğine ilişkin aşağıda yer alan ifadeleri bu durumu doğrular niteliktedir.

"Zaten bakarsanız dava dosyalarına, kocalar bir tek boşanma isterler. Dilekçeleri de genellikle bir sayfadır; yani iyi bir şekilde yazsanız yarım sayfayı geçmez. Ama kadınların dilekçeleri hep 5-6 sayfadır. Çoğu kız isteme seansından başlar dilekçeler, ayrılık şeyine kadar da devam eder." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

Kadın görüşmecilerden Mor ise eşinin kendisi ile boşanmak istememesini yaşadıkları evliliğin eşinin hizmetine yönelik olduğundan bahsederek diğer bir tartışma gündemi olan evliliğin erkeklerin yararına bir kurum olma özelliğine vurgu yapmıştır.

*"Uzman Hanım onunla da konuşmuş da konuşurken diyormuş ki, "Biz 21-22 sene çok iyi yaşadık, birbirimizi severek çok iyi yaşadık. Hiçbir sorunumuz yoktu. Son 1-2 sene içerisinde ne olduysa oldu." Yani "Ben astığım astık, kestiğim kestik, ben ağayım, ben paşayım, karşımdaki insan insan değildir, kadın değildir, çocuklarım çocuk değildir, mahkumdur, köledir. Bu şekilde kullanıyordum o insanları" dememiş. "Peki, niye sizi istiyor?" diyor. "Çünkü benim gibi bir tane salak Aysu daha bulamaz" dedim. **Ben de salak değildim, ama çocuklarımın geleceği için sabrettim.**" [Mor; K; 42; boşanmanın tarafları]*

Erkeklerin evliliklerinde sorun algılamamaları, aile kurumunun onlar adına inşa ediliyor olmasından kaynaklanıyor olabilir. Arzu ettiği ihtiyaçları karşılanan erkek, bunun bedelini sorgulamayabilir. Oysa çatışma kuramcılarında Mayer için pratik anlamda, eğer, tarafların içlerinden sadece birisi bile çatışmanın var olduğuna inanıyorsa, çatışmanın var olduğu düşüncesini faydalı bulmak gerekir. Ona göre eğer taraflardan

biri, birbirine uymayan çıkarları olduğuna inanır ve buna göre hareket ederse, bu algıyı paylaşırsalar da paylaşmasalar da diğerini çatışma sürecine çeker (Mayer, 2000).

Yukarıda değinilen uluslararası çalışmada aynı zamanda, kadınların yaklaşık dörtte üçü evlilikte en çok faydayı erkeklerin sağladığını söylerken (yüzde 78); erkekler yargılarında daha fazla bölünmüşlerdir. Yine de, yüzde 40'ı evlilikten kadınlardan daha fazla fayda sağladığını kabul etmişlerdir. Sadece azınlık sayıda erkek (yüzde 25) ve kadın (yüzde 16) katılımcı kadınların daha fazla fayda sağladıklarını belirtmiştir (Dempsey, 2002).

Erkeklerin evlilikten en fazla yarar sağladığını söyleyen kadınların ise yaklaşık üçte ikisi bunun erkeklerin eşleri tarafından bakılmasının ya da ev işleri ve çocuk bakımı ile yüklenmemesinin ya da her ikisinin de (yüzde 68) yüklenmemesi olduğunu düşünmektedir. Bazı kadınlar erkeklerin daha iyi durumda olduklarını vurguladılar çünkü kadınlar her zaman “koca-çocuk” olarak adlandırılanlar için oradadır. Pek çok kadın, erkeklerin ev işlerinde ve çocuklara bakmakta sorumluluk duymadıkları için en fazla yararı sağladıklarını vurgulamıştır. Bu kadınların bir kısmı ev işlerinin ve çocuk bakımının fiziksel işin yanı sıra duygusal ve zihinsel iş gerektirdiğini vurgulamıştır. Erkeklerin en iyi anlaşmayı yaptıklarını iddia ettikleri gerekçelerinde, kadınların yüzde 25'i erkeklerin daha fazla özgürlüğüne gönderme yapmıştır. Bazı kadınlar, erkeklerin evlilikteki en iyi anlaşmalarını, toplumdaki avantajlı konumlarının bir tezahürü olarak görmüştür (Dempsey, 2002).

Bazen de çocuklar evliliğin devamının gerekliliğini ortaya koyma noktasında boşanmayı istemeyen tarafın “haklı” sebebi olarak ortaya konulmaktadır.

"Benim ilk isteğim zaten boşanma olmasın, ama olursa da ben çocuklarımın velayetini istiyorum. Mademki ayrıldım, annesi de istiyor, ben de istiyorum. Şimdi, velayeti de tamam, istiyorum da, bakın, alsam ne olacak ki? Çocuğumun velayetini aldım veya annesi aldı. Geldi, bende kaldı çocuk veya annesinde kaldı. Bir taraf mağdur oluyor. Ne olacak ki? Bilmiyorum ya. İyi bir şey değil yani sonuçta boşanma." [Turuncu; E; 43; boşanmanın tarafları]

Erkeklerin boşanmayı reddetmelerinin bir diğer sebebi de, boşanmanın mali sonuçları (nafaka-tazminat) ile ilgili görünmektedir. Ev içi bakım ve diğer sorumlulukların kadının üzerinde oluşu sebebiyle ekonomik hayatta erkekler kadar yer bulamaması

kadını ev içi alana hapsedmektedir. Evlilik sözleşmesi ile erkeğin ekmek kazanan (breadwinner), kadının bakım veren (caregiver) rolleri çerçevesinde şekillenen ataerkil pazarlık boşanma gündeme geldiğinde yeni bir çatışma alanı doğurmaktadır. Örneğin aşağıda yer alan vakada Yeşil eşinin nafaka talebini sorgulamaktadır.

"Kendisi nafaka davasıyla bana karşılık verdi, benden para istedi. Gülünç geldi bana, komik geldi. Neyi hedefledi, bilmiyorum. Boşanalım gitsin dedim artık. Zaten bir beklentim kalmadı, saygı da kalmadı aramızda. Bir araya gelsek, bir evin içinde birbirimizi yiyeceğiz artık. Bittiyse bitiyor yani." [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafları]

Bir diğer erkek görüşmeci ise, boşanma kararını eşi ile konuşurken anlaşmaya dönük olan tavrının nafaka, tazminat gündeme geldiğinde çekişmeli bir hal aldığından bahsederken aslında bir yandan da boşanma koşullarının kendisi için maddi sebeplerle olan bağlantısına vurgu yapmaktadır.

"En son görüşmemiz 2015'in Nisan ayında oldu. Konuştu, "Ayrılacağım senden" dedi, "Yarın öbür gün kâğıt gelir" dedi. "Yapma, etme" dedim, anlamadı beni. "Kararını vermişsin. O karardan seni caydıramayacağım, anlaşıldı. Tamam. Gel, gidelim, ikimiz de açalım, tek celsede bitsin" dedim. "Yok, daha dur, seninle hesabımız bitmedi, sana tazminat davası açacağım maddi-manevi... nafakaya bağlayacağım seni" dedi. "Elinden geleni ardına koyma, istediğin yere de git, sıkıntı yok" dedim. Ondan sonra çekişmeli dava açtı. Ben de avukat tuttum, çekişmeli dava açtım." [Pembe; E; 30; boşanmanın tarafları]

Bir kadın görüşmeci ise, boşanmanın anlaşmalı bir şekilde yapılması teklifini maddi bir sebebe bağladığında karşı taraftan ret cevabı aldığını ifade etmektedir.

"Davayı açtıktan sonra kendi aramızda çocuklarla, onun çocukları falan görüştük, konuştuk. "Madem beni istemiyorsan, şu an zor durumdayım. Mademki bana bir ev tut, yani evin kirasını ver." Tamam, okeylediler. Beni kandırmak için yapmışlar onu. Sonradan gene bu defa düşünmüşler. "Yok, ben kabul etmiyorum" dedi eşim. Bu defa çocukları baskı etmişler, bunun kafasını değiştiriyorlar." [Siyah; K; 58; boşanmanın tarafları]

Sosyal Darwinizm içinden giden Gilman, Wollstonecraft, Grimke ve Mill ile aynı sonuca ulaşır: Kadınların başat enerjileri ekonomik bağımlılıklarından dolayı erkekleri memnun etmek için kullanıldığından, yanlış yönlendirilmiştir. Dahası, bu ekonomik bağımlılık kadınların gelişmesini yavaşlatır (Donovan, 2014). Bu durum ise boşanma sürecinde kadını erkeğin nafakasına bağımlı kılmaktadır.

Türkiye açısından düşündüğümüzde, çalışan kadın ve erkeklerin refah sisteminden yararlanma koşulları arasında yasal bir fark yoktur. Ancak, toplumda var olan cinsler arası eşitsizlik nedeniyle kadınlar daha düşük eğitim seviyesine sahiptir, daha az gelirli

işlerde çalışmaktadırlar, işyeri hiyerarşisinde daha düşük yerlerdedirler, daha az emeklilik maaşları vardır (Atasü Topçuoğlu, 2016). Bu rol erkeklere hem evlilik içerisinde hem boşanma sürecinde güçlü bir konum getirirse de aynı zamanda boşanmanın mali sonuçlarının tahsis edilen grubu içinde yer almaları boşanmayı onlar adına çekilmez kılmaktadır.

Kadınların işgücüne katılımlarının düşüklüğü, onların istihdam olanaklarının çok uzağında kaldığının önemli bir göstergesidir. İstihdam edilememe, kadınları ekonomik özgürlüğe ulaştıracak yolu kapatır, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin derinleşmesinde ve keskinleşmesinde ciddi bir rol oynar (Tüsiad ve Kagider, 2008). Dolayısıyla bu durum bir yönüyle kadının boşanma üzerinde karar almasını ve özgürce davranmasını engellerken diğer yönden erkeğin boşanmadan kaçınmasına neden olabilmektedir.

*"Evlilik içerisinde cahil kesimle eğitimli kesim arasında fark var. Bir kere cahil kesimde zaten kadının söz hakkı yok ki çatışma olsun. Kocasını onu boşamak istemediği sürece veya çok bezmediği sürece, şiddet, aldatma, kadının zaten ekonomik bağımsızlığı yoksa o işkenceye razı olur. Kendi aileleri de sahiplenmez. Ne diyor? Ben seni evlendirdim, gelinlik de veriyorum, kefenini de. Bu bizim atasözümüz ya. Kadın nasıl terk etsin, nasıl boşansın? Adam zaten boşandı mı çocuklarını da görmüyor, nafaka vermekten kaçınıyor. Mahkeme kararını bile uygulamıyorlar. Şimdi o kadın ne yapsın? Mecburen katlanıyor. Şayet bir destek görürse ailesinden o zaman o da kocasına dikleşiyor. Ailem arkamda nasılsa diyor ve çatışmalar genellikle de erkeğin evle ilgilenmemesi, kadına ilgi göstermemesi, çocukların eğitimiyle ve gelişmesiyle ilgilenmemesi, **bütün yükü kadınlara bırakması**. Eğitimli ailelerde de bu daha çok ekonomik güce bağlı. Kadın dışarıda çalışıyorsa, ekonomik gücü varsa, ama erkek yine de eve gelip de kadından aynı hizmeti, ev kadınının yaptığı hizmetleri bekliyorsa kadın bir yerde patlıyor. Çocukların dersleri annede, yemek annede, çocukların eğitimiyle, okulla anne ilgileniyor. Erkek de ne yapıyor? [Avukat D; K; 65; Avukatlar]*

Ancak değişen koşullar günümüzde artık kadınların da evliliklerinde söz sahibi olmalarına, yolunda gitmeyen evliliklerine ömürleri boyunca katlanmak zorunda kalmamalarına olanak sunmaktadır. Eğitime devam eden ve iş dünyasına atılan kadınlar artık kendi hayatlarının karar alıcıları olabilmektedir. Bu, evlilik kurumunu zedeleyen ve boşanmaları artıran bir etken değildir. Aksine tek taraflı tahakkümün hüküm sürdüğü sağlıksız evlilikler yerine her iki tarafın da güçlü olduğu daha sağlıklı evliliklerin gelişimine katkı sunmaktadır. Avukat C bu konu ile ilgili olarak kadınların evliliklerinin ilerleyen dönemlerinde boşanma kararlarında hareket alanlarının daha fazla özgürleştiğinden bahsetmektedir.

"15-20 yıl arasındaki grupta, daha çok kadınlar evliliği sırtlamışlar. Çocuklara anlatabileceğini hissettiği anda artık yeter diyor. Ekonomik anlamda bir muhtaçlık ortadan kalkmış oluyor veya sosyal baskıyı da azaltmış oluyor kendince. Artık, "Kim ne derse desin" falan diyor." [Avukat C; K; 47; Avukatlar]

Görüşmecilerden boşanma aşamasındaki Mor'un aşağıda yer alan ifadeleri ise bu durumu doğrular niteliktedir.

"Benim son zamanlarda boşanma düşündüğüm bir şeydi. Başta çocuklarım var. Çocuklarım babasız kalmassınlar. Bunların askerliği var, bunların geleceği var diye bunu hiç düşünmemiştim" [Mor; K; 42; boşanmanın tarafları]

Amato ve Boyd boşanmada özgürce karar alımını demografik geçişlerle ilişkilendirerek iki aşamalı olarak ele almaktadır. İlk demografik geçiş, toplumlar ekonomik olarak geliştikçe meydana gelen nüfus değişikliklerini içerir. İkinci Demografik Geçişin altında yatan ana tema bireyselleşmedeki artış veya geleneksel normlar ve sosyal düzenlemeler dışında mutluluk ve kendini gerçekleştirme arayışı özgürlüğüydü. Ekonomik gelişme, daha iyi bir yaşam standardına yol açmış, bu da insanların iyi yaşam için isteklerini artırmalarına ve daha fazla güven duymalarına olanak sağlamıştır. Buna bağlı olarak, büyük akraba ağlarının, sosyal normların ve dinin etkisi azaldı. Kadınların ücretli işgücüne katılımı arttıkça, cinsiyetle ilgili eşitlikçi görüşler öne çıkmaya başladı. Bireysellik, laikleşme ve eşitlikçiliğin büyümesi; nüfusun sürdürülmesine yönelik eşit doğurganlık oranı, evlilik çağındaki artış ve evlilik dışı birlikte yaşama, evlilik dışı doğumlar ve boşanmada artış gibi aile ile ilgili çeşitli değişikliklere yol açmıştır. Bu değişiklikler toplu olarak nihai belirteçler olarak tanımlanır (Amato ve Boyd, 2014). Görüşmecilerden Avukat A bireyselleşme üzerinde özellikle durmuştur.

"Kimse kimse için fedakârlık yapmak, sofrayı kurmak, kirli donunu yıkamak istemiyor artık Hatice Hanım. Bireyselleştik. Birazcık işte bu ekonomik koşullar, dışarıda işle ilgili çok yoğun çalışmalar, takatimiz kalmaması... Herkes bir de maymun iştahlı, tüketim toplumu. Bugün senle gezeyim, üç gün çıkayım. Kimse kimseye bağlanmak istemiyor. "Gezelim, tozalım, yiyelim, içelim, yatalım, kalkalım, ama geleceğe dönük ciddi, bağlanılacak bir ilişki düşünme." Herkes bu modda. Şimdi bizim nesil öyle diyor, adam kalmadı. Eminim erkekler de kadın kalmadı diye düşünüyorlardır, çünkü kadın da menfaat peşinde." [Avukat A; K; 45; Avukatlar]

Görüşmecilerden Hâkim D ise boşanmaların artışını sanayileşme ve tarım toplumu formatının dönüşmesi sonucunda kadın ve erkeklerin evlilik beklentilerinde yol açtığı değişimlerle ilişkilendirmektedir.

"Sanayileşiyoruz, tarım toplumu olmaktan çıkıyoruz. Ekonomik özgürlüğünü kazanan bayanlar, bu çok güzel bir şey, ben buna karşı değilim, ama şimdi bak, o okuyan kız, çocukluğunda annesi tarafından yetiştiriliyor. Annesi nerede büyümüş? Benim annem de öyle, köyde büyümüş, tarlada bulunmuş, geleneksel Türk toplumu içinde büyümüş, kocasından dayak yemiş, babası tarafından başlık parası karşılığı başka bir adama verilmiş, evlendirilmiş, değil mi? Şimdi o annenin etkisiyle büyüyor. Kız üniversite bitiriyor, ama hâlâ annesinin o küçük kızı. Şimdi evlenince ne oluyor kız? Kocasından ters bir hareket gördüğünde hemen aklına şey geliyor, annesinin babası tarafından ezilmesi geliyor. Annesi tepki gösteremiyordu. Niye? Çünkü ekonomik özgürlüğü yok. Eskiden ne vardı? Gelinliğiyle gir, kefeniyle çık. Şimdi gelinliğiyle gir, ayakkabını çıkarma, geri çık. Şimdi o kız ne yapıyor? Parası da var, hemen boşanıyor. Aileler yıkılıyor." [Hâkim D; E; 45; Hâkimler]

Uzman K ve Uzman M ise toplumsal koşullardaki değişimler ile geleneksel roller arasındaki çatışmaları değerlendirerek evliliklerin sonlandırılması ile ilişkilendirmiştir.

"Bir taraftan geleneklerimiz, göreneklerimiz, eşe hürmet edilir, eşin dediği yapılır, "Sen kızsın, arkada dur, çok sesini çıkarma; evlilik bu, bazı şeyleri göz ardı et." Hani, bunlar bize dayatılmış, böyle yetişmişiz. Bir taraftan da işte, bireyselleşiyorsun yavaş yavaş, okuyorsun, üniversite mezunu oluyorsun, görüyorsun bir şeyleri... Bir taraftan aile baskısı, "Olsun, kadınsın, evini kurtarmaya bak, fedakârlık yap, görmezlikten gel; olur, erkektir yapar." Bunlarla çok çatışıyoruz. Bu kadını bir bakıma da yoruyor. **İşte bu yormalarının da etkisi çıkıyor belki bu evlilik sürecinde kadında.** Hani hep erkeği bir yüceltme, hep bir ön planda tutma vardır yani. Bu da ister istemez evliliklerde ortaya çıkıyor. Erkeğe göre normal çünkü ailede de öyle görmüş. **Ama kadın için artık normal değil, çünkü görebiliyor, dünyayı görüyor, okumuş, kendini geliştiriyor artık.** Durmuyor, yani eskisi gibi değil." [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

"Yine ataerkil düzen. Şöyle bir şey olmuş oluyor: Teorik olarak evlilik ataerkil düzende devam etsin isteniyor, ama pratik olarak aslında insanların kafaları modernleşmiş vaziyette." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

5.2.2.2.Nafaka, Tazminat, Alacak-Verecek, Büyük Hesaplaşma

Boşanma sürecinde çatışma konuları başlığı altında verilmiş olan tablo 29'a göre, duruşma gözlemlerinde ortaya çıkan boşanma süreci çatışma konularının büyük bir bölümünü ekonomik meseleler oluşturmaktadır. Ekonomik meselelerin kendi içindeki dağılımı şu şekildedir: Nafaka 131, tazminat 113, mal paylaşımı 52, çeyiz ve takılar 32. Aynı zamanda bu konu, derinlemesine görüşmelerde de ortaya çıkan önemli bir gündemdir. Görüşmecilerden Hâkim C, ekonomik meselelerin boşanma sürecindeki bu ağırlığı neticesinde evliliğin, boşanma sürecinde bir aile şirketinin tasfiyesi gibi ele alındığını aktarmaktadır.

"Boşanma sürecinde bu dönemde maddi bir birliktelikmiş gibi bakılmaya başlıyor. Öyle değil mi? Hâlbuki o çok iyi giden, iyi niyetlerle başlayan evlilik boşanma sürecinde bir

aile şirketinin tasfiyesi gibi böyle kin, öfke, nefret, ceza alsın, işte, çocukları göstermeyeyim, ondan kaçırayım, bana para versin gibi böyle farklı bir duyguya yöneliyor.
" [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Boşanma sürecindeki ekonomik meseleler evlilik sürecinde yer alan bütçe sorununun bir uzantısı olarak işlev görmektedir. Aşağıda yer alan anlaşmalı boşanma davası evlilik içerisinde yaşanan ekonomik sorunların boşanmaya olan yansımalarına bir örnek sunması açısından önemlidir.

[178] *[Anlaşmalı boşanma. Protokol metni ayrıntılı okundu. Tazminat, nafaka, ziynet, edinilmiş mal karşılıklı hiçbir talepleri yok. Çocuklar reşit.] Hâkim (kadına yönelik sordu): "Niye öyle yakasını kolay bıraktın?" Kadın: "Evliyken bir şeyini görmedim ki, şimdi göreyim."* dedi (Dosya no 178, anlaşmalı boşanma davası, davacı kadının beyanı).

Ekonomik meselelerin evlilik ve boşanma çatışmalarının ortak konusu olması ekonomik meseleleri bir yönüyle boşanmanın diğer yönüyle de boşanamamanın sebebi haline getirmektedir. Ekonomik meseleler boşanmanın kapısını aralar ancak o kapıyı kapatmanıza da engel olur.

"Asıl boşanmaların kilitlemesi ya da uzun sürmesinin en önemli faktörlerinden biri bu maddi talepler. Onlar olmasa herhalde hepsi anlaşmalı boşanmayla sonuçlanabilir. O yüzden özellikle mali konular eşler arasında çatışma ve güç kavgasına neden oluyor."
[Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

Ekonomik meselelerin boşanamamaya olan bu etkisi boşanmanın da evlenme kadar ataerkil düzenin yeniden üretildiği alanlardan bir tanesi olmasından kaynaklanır. Iversen ve Rosenbluth (2010), geleneksel ve kültürel normların evlilik oranları, boşanma oranları ve kadın işgücüne katılım üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Belirli bir toplumun ataerkilliği çok yüksekse ve evlilik piyasası kadınlar için işgücü piyasasından daha kazançlıysa, kadınlar ev becerilerine yatırım yapacaklardır. Temel olarak, "düşük katılım dengesi hane halkına özgü varlıklara yapılan yatırımları kadınlar için daha az riskli yapan geleneksel ailenin yasal ve normatif korumaları ile desteklenecektir" (Iversen ve Rosenbluth, 2010, s. 26; akt: Kercheval ve diğerleri, 2013).

Iversen ve Rosenbluth (2010) evlilik ve boşanma kalıplarını bir kadının ekonomik kararlarını belirleyen temel teşvikler olarak tanımlamaktadır. Kadınların maruz kalabileceği iki pazarın evlilik piyasası ve/veya iş piyasası olduğunu savunurlar. Ayrımcı bir işgücü piyasasıyla karşı karşıya kalan ancak aktif bir evlilik piyasası

yaşayan kadınlar, becerilerine en büyük getiriye elde etmek için enerjilerini evlilik pazarında yoğunlaştıracaklardır. Bu durumda, erkekler dış işlerde, kadınlar ise ev işlerinde uzmanlaşacaktır (Kercheval ve diğerleri, 2013).

Bir kadının istihdamı, cinsiyetine atfedilen ev işleri merceğinden bakıldığında, genellikle “eve ekmek getirenin” toplumsal rolüne sahip olmadığı için “cep harçlığı” için çalıştığı varsayılmaktadır. Bu nedenle, kadınlar daha düşük ücret almaktadırlar. Aileye algılanan “ikincil katkı” nedeniyle, bu, kadınların yukarı doğru profesyonel hareketlilik arzusu olmadığı konusunda toplumsal bir inanca dönüşmektedir (Lim, 1983; akt: Kercheval ve diğerleri, 2013).

Bunun sonucu olarak da kadının kocasının koruyuculuğuna bırakılması gerekmektedir; ayrıca, bir erkeğin cinsel arzularını doyurup yuvaya bakmakla da yükümlüdür. Toplumun kendisine yüklediği bu göreve, kocaya *hizmet* gözüyle bakılmaktadır. Dolayısıyla koca da ona armağanlar almak, ayrıldıkları zaman dul maaşı vermek, geçimini sağlamak zorundadır. **Toplum, kocanın hizmetine verdiği kadına borcunu erkek aracılığıyla ödemektedir.** Evli kadının görevlerini yerini getirmekle kazandığı haklar, kocanın zorunlulukları biçiminde dile gelir. Erkek evlilik bağına dilediği zaman koparıp atamaz, bir kadından ayrılmak ya da boşanmak, kamu güçlerinin kararına bağlıdır ve koca kimi zaman bunun için para ödemek zorundadır (Beauvoir, 2010).

Ekonomik meselelerin hukuktaki karşılığı ise nafaka, tazminat ve mal paylaşımında yer alır. Medeni Kanununun 174. ve 175. maddeleri, tazminat ve nafaka ile ilgilidir. Yasaya göre, *mevcut veya beklenen menfaatleri boşanma yüzünden zedelenen kusursuz veya daha az kusurlu taraf, kusurlu taraftan uygun bir maddi tazminat isteyebilir. Boşanmaya sebep olan olaylar yüzünden kişilik hakkı saldırıya uğrayan taraf, kusurlu olan diğer taraftan manevi tazminat olarak uygun miktarda bir para ödenmesini isteyebilir* (TMK, m.174). 175. maddeye göre ise, *boşanma yüzünden yoksulluğa düşecek taraf, kusuru daha ağır olmamak koşuluyla geçimi için diğer taraftan mali gücü oranında süresiz olarak nafaka isteyebilir. Nafaka yükümlüsünün kusuru aranmaz* (TMK, m.175).

Medeni kanunun bu hükmü, boşanmadan sonra yoksulluğa düşecek olan tarafı koruma amacına yönelik olduğu içindir ki, boşanmış olan yoksul tarafa verilecek olan yoksulluk nafakası, hiçbir surette diğer tarafa yükletilen bir ceza veya tazminat niteliğinde değildir. Eğer öyle olsaydı, sadece boşanmada kusuru olan eşten istenebilmesi gerekirdi. Oysa maddede açıkça belirtildiği gibi **kusursuz eş dahi** yoksulluk nafakası ödemekle yükümlüdür. Nitekim medeni kanun bunu “nafaka yükümlüsünün kusuru aranmaz” şeklinde açıkça ifade etmiştir (m.175/II). Yoksulluk nafakası, bir bakıma evlilik birliği devam ettiği sürece söz konusu olan karşılıklı bakım ve geçindirme ödevinin devam ettirilmesi anlamını taşır (Akıntürk ve Ateş, 2016).

Bakım ve geçindirme ödevi hukuk uygulayıcılarının özellikle üzerinde durdukları bir konudur. Boşanma süreci devam ederken evliliğin sonlanmamış olması sebebiyle bu ödevlerin yasa gereği devam ediyor oluşu tedbir nafakası uygulamasını kadınların haklı kazanımları olarak nitelendirmektedir.

"Nafaka bağlamak zorundayız Yasa gereği, çünkü daha yürüyen bir evlilik var, yani bitmemiş bir evlilik var, tarafların birbirlerine bakım borcu var. Belki bu dava ret olacak. Kişilerin mağdur olması da doğru değil." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

*"Mesela bazı davalarda ilk celse bekleniyor tedbir nafakasına hükmetmek için çocuklar ve kadın lehine. Kimi hâkimlerimiz tensiple hemen hükmediyor. Kimisi de ilk celse ve ilk celse maalesef şimdi Ankara'da bildiğim kadarıyla 6 aydan önce verilmiyor. 6 ay boyunca aile ciddi mağduriyet yaşıyor. Bu konularda daha hassas olunmalı, çünkü gerçekten yeme, içme, barınma, ısınma gibi temel zorunlu ihtiyaçlar karşılanamıyor. **O yüzden kadın gelip boşanma davasını bütün koşulları çok fazlasıyla oluşmuş olmasına rağmen açmak istemiyor.**"* [Avukat A; K; 45; Avukatlar]

Ancak yoksulluk nafakasında durum biraz daha farklıdır. Yoksulluk nafakasının talep edilebilmesi için boşanma olgusunun gerçekleşmesi arandığından, yoksulluğun doğup doğmayacağı da boşanma olgusunun gerçekleşeceği dönem itibariyle incelenmelidir. Zira yoksulluk nafakası, boşanmanın kesinleştiği tarihten sonraki dönem için geçerlidir. Eğer boşanma kararının verildiği zamanda boşanma olgusuna dayalı olarak eşin yoksulluğa düşeceği öngörülebiliyorsa, yoksulluk nafakasına hükmedilir. Ayrıca bu yoksulluk, boşanmadan kaynaklanıyor olmalıdır (Öztan, 1999; akt: Köseoğlu ve Kocaağa, 2011).

Her ne kadar yasa cinsiyet ayrımı yapmaksızın her iki eşi kapsıyor olsa da pratik uygulamada durum böyle değildir. Zira bu düzenlemelerde sadece biçimsel eşitlik

anlayışından hareket edilerek kadınların dezavantajlı olduğu durumlar görmezden gelindiği için boşanma hukukunda kadınlar erkeklere tabi hale gelebilmektedir (Bartlett, 1999; akt: Karacan, 2018).

Dolayısıyla bu durum kadınları nafaka ve tazminat konularının talep edicileri haline getirirken erkekleri de bahşedici rolüne bürümektedir. Bu durum ise kadınları erkeklerin gözünde para avcısı bir konuma sokmaktadır. Dizi, film ve parodilerde boşanma sahnelerinin vazgeçilmez “d...na kadar alma” repliği nafaka, tazminat konusunun “kadınların en tehlikeli silahı” olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Pek çok sosyal paylaşım sitesinde, konu üzerinden muhtelif sayıda başlık açılmıştır. Örneğin ekşi sözlükte açılan, “Boşandıktan sonra 12 adaları isteyen kadın”, “boşanmalarda karşı tarafın d...na kadar alma hırsı”, “kadınların önlenemeyen d.n alma arzusu” başlıkları sadece birer örnektir. Bu kadın düşmanlığına ve evlilik karşıtlığına kadar uzanan söylem hukuk uygulayıcılarının ve boşanma aşamasındaki erkeklerin söylemlerinde de yer alır.

"Nafaka isterler, tazminat isterler, altınları isterler, eşyaları isterler, her şeyi isterler. 20 yıl önce evlenen, evlenirken getirdiği patikleri, yazmaları dahi istiyor. Belki de bilinçaltında "Ne kadar zarar verirsem" düşüncesi de olabilir. " [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

"Avukatım karşı tarafla konuşmuş, talebiniz nedir diye soruyor. Karşı taraf da, açık açık söylemiş, "40 milyar para getirin, imzayı atayım, boşanalım" demiş. Bu ne; rüşvet işte. Neymiş; yıpranmış. Ne yıprandın ya, bana yıprandığın konuyu bir söylesene. Yıpranan ben oldum zaten. Ben evlendiğimde 85 kiloydum. Avukat da beni arıyor, "Soner Bey; bu kadar para istiyorlar" diyor. "Ara karşı tarafı, şu kadar para veriyor de, işlerine geliyorsa" dedim. Avukatım aramış, olmaz demişler. "Tamam, o zaman, gittiği yere kadar" demiş benim avukat." [Pembe; E; 30; boşanmanın tarafları]

"Ama maalesef, çok ünlü sanatçılar bile benim ödediğim ihtiyati nafakayı ödemediler. Hiçbir cetveli yok, hiçbir ölçüsü yok maalesef." [Mavi; E; 49; boşanmanın tarafları]

Nafakanın istenmesine yönelik bu olumsuz algı ve kalıplar diğer taraftan kocanın boşanmaya yönelik bir direnç geliştirmesine ve boşanma süreci boyunca farklı arayışlar ve kendince çözümler üretmesine yol açabilmektedir.

"İşinden istifa edenler çıktı ya bu nedenle. "Ödemem ben o kadına parayı" diyor. İşsiz, üzerinde de mal varlığı yok. Ne o kendi hayatını kuruyor, ne diğer taraf kendi hayatını kuruyor. Birikmiş nafakalar. İcralar boşu boşuna uğraşılıyor. Dolu dosyalar, nafaka dosyaları. Sigorta yaptırmıyor. Kendi müvekkillerimden de biliyorum. Avukat hanım, iş gireceğim. "Bak, nafakayı alamazsın o durumda." "Sigorta yaptırmayacağım zaten" diyor. "Ne gerek var?" diyorum. "Hiç olmazsa kendin çalış. İlerde de zaten çalışmak zorundasın."

Nafakayı da bırak. Ona muhtaç olma. Ama yok, öyle bir şey yok." [Hâkim C; K; 47; Hakimler]

Oysa nafaka ve tazminat boşanma sonrası yoksullaşan kadınların en temel haklarından birisidir. Çünkü kadın evliliği seçerek piyasa ile olan ilişkisini bitirmektedir. Beauvoir'e göre evlilik, evrimi boyunca sözleşmesel bir nitelik kazandıysa da, kadının durumu pek değişmemiştir. Kadın için evlilik biricik geçim yolu, varoluşunu doğrulamaya yarayacak biricik toplumsal kurumdur (Beauvoir, 2010).

Ancak kadınların bu haklarına ulaşmaları kolay olmamaktadır. Hatta bazı vakalarda kadınlar nafaka bile talep edemediklerini dile getirmektedir.

"Nafaka istiyorum tabii, istemek zorundayım yani. Vermek istemiyor, hiç de vermedi daha. 8. aya gireceğiz, hiç vermedi." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

"Dükkâna gelmiş, "Yok, ben ona nafaka vermem, yok asarım, yok keserim" demiş. Lanet olsun nafakasına dedik, nafaka da istemedik. Hâlbuki çok da zor durumdayız. Ama zaten "Ben ona nafaka vermem" demiş. TIR'ı var. Zaten TIR'ını da tutmuş, başkasının üstüne yapmış. Bir emekli maaşı." [Mor; K; 42; boşanmanın tarafları]

Ulusal istatistikler, işgücü piyasasındaki kadınların ne kadarının evlendiklerinde çalışma yaşamını terk ettiklerine ilişkin ipuçları vermemektedir. Ancak yaş grupları ile işgücüne katılım arasındaki ilişkiyi kurabildiğimiz durumlarda, yaşları itibariyle evli olma ihtimalleri yüksek kadınları içinde barındıran gruplarda işgücüne katılımın düşmekte olduğu görülmektedir (Tüsiad ve Kagider, 2008).

Dolayısıyla evlilik her ne kadar her iki taraf için de taviz vermeyi gerektirse de, ancak kadınlar, çoğunlukla ev hanımı oldukları için erkeklerden daha fazla özgürlük ve özerklik kaybederler. Kadınlar, entelektüel ve duygusal kaynaklarını erkeklerden daha fazla eşlerine ve çocuklarına harcarlar. Bir evlilik bozulursa, kadın, ekonomik güvencesini ve maddi faydalarını kocasından daha fazla kaybeder (Dempsey, 2002).

İş ve aile sorumlulukları arasındaki bu dengesizlik, her şeyden önce, çocukları etkiledikleri için kadınları etkiler. Gebelik, doğum, emzirme ve çocuk bakımı, tam zamanlı bir iş ve yüksek iş yükü ile birleştirmek zordur. Orada gerginlikler göz önüne alındığında, kadınlar genellikle mesleki kariyerlerini aile sorumluluklarına feda ederler. İşverenlerin kadınları, işten sık sık çıkmayan ve doğum izni gibi ek ayrıcalıklar talep

eden potansiyel olarak “sorun yaratan” çalışanlar olarak görmelerine şaşmamalı. Bu durum, işverenlerin kadın istihdam etmeye istekli olmadığı, kadınların düşük ücretli olduğu, terfi etmediği vb. Durumlarda cinsiyet ayrımcılığına yol açmaktadır (ILO, 2009).

Aynı zamanda, aile sorumluluğu olmayan erkekler “ideal çalışanlar” haline gelir. İş gücüne daha fazla bağlanma ile birlikte erkekler, fiziksel ve psikolojik sağlıklarını anlatan artan iş stresi nedeniyle acı çekiyorlar. Zamanlarının çoğunu ailesine adamak isteyen erkekler, tıpkı kadınlar gibi ayrımcılığa uğramaktadır. Toplum klişelerden sapmalara izin vermez (ILO, 2009).

Ev içi hizmetleri üstlenerek erkeklerin “ideal çalışan” olma yollarının önünü açan kadınlar, evlilikle kaybettikleri hakları boşanma ile yeniden kazanmaya çalıştıklarında erkek engeli ile karşılaşmaktadırlar. Bu durum bir aile mahkemesi hâkiminin aktarımı ile aşağıda yer almaktadır.

"Şimdi bu 2002'den sonra evlilik içinde edinilen mallarla ilgili eşit paylaşım hakkı getirildikten sonra kadınlar hem daha çok dava açmaya başladılar, hem de daha çok sesini çıkarmaya başladılar. Bu da sıkıntı yaratıyor tabii doğal olarak. Koca şey diyor, "O çalışmadı, ben çalıştım. Benim malım. Niye yarısını istiyor ki?" diye direniyor. Bundan dolayı da sıkıntılar da oluyor tabii ki." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

Ataerkilliğin ekonomik meselelere yansıyan bir diğer yüzü ise erkeklerin nafaka ve tazminat taleplerinin kadınlara oranla çok daha düşük olmasıdır. Duruşma gözlemlerinde erkeklerin nafaka ve tazminat taleplerinin genellikle sık rastlanan bir durum olmadığı gözlemlenmiştir. Bu gözlemi uzun yıllardır aile mahkemelerinde görev yapan ve boşanma davalarına bakan Hâkim B de teyit etmektedir.

"Hiç maddi talep olmaz erkekler tarafından. Yasada kadın-erkek ayrımı yok, eş. Dolayısıyla, erkekler de isteyebilir. Ama uygulama hep kadınlara çalıştığı için erkekler mesela, nafaka-tazminat istemez." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

Erkeklerin maddi taleplerinin kadınlara göre daha az olması toplumsal öğretilerin ve evlilik kurumunun geleneksel alt yapısının bir ürünüdür. Toplum tarafından evlilikte kadın ve erkeğe yüklenen görev ve sorumluluklar boşanmanın ekonomik boyutunda gün yüzüne çıkmaktadır. Oysa gözlemlenen vakalarda erkeklerin nafaka ve tazminat istememelerine karşın, evden fiziksel olarak ayrıldıktan sonra evliliğin mali

yükümlülüklerini de terk ettikleri birçok tanık beyanında ifade edilmiştir. Aşağıda yer alan iki vaka bu olaya örnek olması açısından verilmiştir.

[93] “...Şimdi oturdukları ev abisinin (adamın) üzerine, ev kirası ödemedi, elektrik su kesildi ödemedikleri için. Kızım da onların evi onlar ödesin dedi. Nafaka bağlandığı için, kızımdan için kendisi ödesin demiş.” (Dosya no 93, çekişmeli boşanma, davalı kadının babasının tanık olarak beyanı)

[194] “Kira ödenmedi, sonra kendilerini aradım. Ben evden ayrıldım, ödemeyeceğim dedi (adamdan bahsediyor)” (Dosya no 194, çekişmeli boşanma davası, davacı kadının tanığı olarak ev sahibinin beyanı)

Ekonomik meseleler boşanma çalışmalarının truva atıdır. İçinden ne tür başka konuların çıkacağını kestirmek her zaman mümkün değildir. Bir anlaşmalı boşanma davasında protokol metni okunurken çıkan anlaşmazlık üzerine erkeğin yorumu bu konuyla ilişkilidir. Şöyle ki:

[80] Anlaşmalı boşanma. Protokol yazılırken, nafaka miktarında sorun yaşandı. 100-200 tl gibi bir miktarda anlaşmazlık çıktı. Erkek: "Miktar değil, başka konular var" dedi (Dosya no 80, anlaşmalı boşanma, nafaka konusunda anlaşmazlık yaşanma durumu ile ilgili...)

Boşanma sonrası kadının yoksullaşması yoksulluk nafakasının önemini meşrulaştırmaktadır. Aşağıda yer alan vakada ise durum biraz daha farklıdır. Boşanma sonrası eski eşine yoksulluk nafakası ödemesi olan erkeğin yeniden evlenmesi sonucu nafaka konusu ikinci eş üzerinden yürütülmüştür. Şöyle ki;

*[14] “Eşimle iki yıl önce evlendik. Eşim evlendiğimizde çalışıyordu, yaklaşık bir yıl önce işten ayrıldı. **Bir yıldır eski eşinin nafakasını ben ödüyorum.** Maddi açıdan zorluk yaşıyoruz, bu sebeple nafakayı ödemek için babamla arsamızı sattık. Nafakanın kaldırılmasını ya da azaltılmasını istiyoruz.”[Dosya no 14, nafakanın yeniden düzenlenmesi davası, adamın yeni eşinin tanık olarak beyanı]*

Burada tartışılması gereken konu ise, boşanma sonrası yoksulluğa düşen kadının yoksulluğunun yine başka bir kadın tarafından giderilmeye çalışılması sorunudur. Aynı erkek, hem boşanma hem de yeniden evlilikle iki farklı kadının yoksullaşmasında sorumlu görünmektedir.

Boşanmanın ekonomik bölümünün bir boyutunu da çeyiz ve takılar oluşturur. Çeyiz ve takı birçok kültürde yer almaktadır. Evliliğin başlangıcında çiftin yeni bir ev kurmaları adına işlevsel bir amaca hizmet eden takılar ve kadının kök evinden çıkıp yeni bir ev kurmak adına gençlik çağlarından itibaren hazırlanan çeyiz, boşanmada taraflar arasında

paylaşılmayan mallar olarak çatışma konusu haline gelmektedir. Beauvoir'e (2010) göre drahoma verilen ya da mirastan pay alan kadın yasalardan yararlanan bir yurttaş gibi gözükmemektedir; oysa drahoma ya da miras onu aileye daha bir tutsak etmektedir.

Aşağıda yer alan vaka, takılar üzerinden yaşanan çatışmanın taraflar arasından çıkıp kök aileler arasında bir çatışma konusu haline gelişine bir örnektir.

[194] "Bizim geleneğimizde kadına takılan takılar kadında, erkeğe takılan takılar erkek tarafında kalır. [Kendisinden sorulduğunda]düğün öncesinde böyle bir geleneğin konuşulup konuşulmadığını bilmiyorum" (Dosya no 194, çekişmeli boşanma davası, tahkikat aşaması, davacı adamın annesinin tanık olarak beyanı).

Dava dosyaları incelendiğinde, pek çok dosyada mahkemeye sunulmuş cd'ler ve fotoğrafla karşılaşılır. Bu cd ve fotoğraflar genellikle iki amaç için mahkemeye ibraz edilir: aldatma belgesi olarak ya da düğünde takılan takıların kanıtı olarak. Aşağıda yer alan vaka bu dosyalardan sadece birisidir.

[36] [Dava dosyasına düğünde takılan takılara ilişkin cd sunulmuş] "Ayrılıklarının ardından babası [adamdan bahsediyor] kamyonla gelip kardeşimden habersiz evdeki eşyaları toplayıp götürmüştü." (Dosya no 36, çekişmeli boşanma davası, tahkikat aşaması, davacı kadının erkek kardeşinin tanık olarak beyanı)

Ekonomik meselelerin mal rejimi boyutu ise toplumsal cinsiyet tartışmalarının önemle üzerinde durduğu bir konudur. Kimi yasalarda eşitliğin sağlanmasına yönelik yapılan değişiklikler, diğer yasa ve yönetmeliklerde paralel değişiklikler yapılmaması sebebiyle işlevsizleştirilmektedir. TMK'nın Evlilikte Mal Rejimleri'nin başlangıç tarihini düzenleyen Yürürlük Yasası'nın 10. maddesi, geriye dönük işlememektedir. Bu yüzden 2002 yılından önce evlenmiş ve mal rejimi değişikliği için o yıl içinde başvuru yapamamış milyonlarca kadın, evlilikte edinilmiş malların eşit paylaşımı rejiminden yararlanamamakta ve yasa tarafından ayrımcılığa uğratılmaktadır. Türkiye'nin 2005 yılındaki Gözden Geçirilmesi Süreci'nde hükümet heyeti TMK'nın değiştirileceği sözünü vermişse de, bu konuda hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Ayrıca, TMK'nın söz konusu maddesi hakkında Anayasa Mahkemesi'ne yapılan itiraz, 2009 senesinde reddedilmiştir (CEDAW Sivil Toplum Yürütme Kurulu ve TCK Kadın Platformu, 2010).

5.2.2.3.Velayet Savaşları: İki Ateş Arasında Bırakılan Çocukluk

Boşanma kararı veren hâkimin evlilik içinde doğan çocukların velayeti ile ilgili düzenleme yapması zorunludur (TMK m.336/3). Dolayısıyla velayet konusu boşanma konusunun doğal bir sonucudur.

Boşanma halinde velayetin düzenlenmesi kamu düzenine ilişkin olup hâkim tarafından re'sen gözetilir. Velayetin kamu düzenine ilişkin özelliklerinden biri de velayetin askıda bırakılmasının mümkün olmamasıdır. Velayet yargılamanın her aşamasında kendiliğinden dikkate alınır. Velayet konusunda verilen kararlar kesinleşmedikçe infaz edilemez. Velayet konusunda temyiz aşaması dâhil olmak üzere yargılamanın her aşamasında delil sunulma olanağı vardır (Gençcan, 2015).

Duruşmalarda takip edilen 200 davanın 69'unda taraflar velayet konusunda anlaşamadıklarını bildirmişlerdir. 69 tarafın 18'i ise kişisel ilişki tesisi konusunda sorun yaşadığını belirtirken, bu 18 taraftan kişisel ilişki konusunda sorun yaşadığını bildirenlerin 16'sı ise erkeklerden oluşmaktadır.

Ancak tarafların içinde buldukları çatışma durumunun mu velayet konusunda anlaşmazlığa yol açtığı yoksa velayet konusundaki anlaşmazlığın mı tarafların çatışma konusu olduğunu belirlemek zordur.

Son zamanlarda yapılan bazı araştırmalar, insanların neden çocuklarla ilgili mahkeme kararları peşinde koştuklarını ele aldı (Pearce, Davis and Barron, 1999; akt: Herring, 2009).Bulunan bir nedenin, tarafların anlaşmazlık içinde olduğu yerlerde mahkeme kararlarının alındığından şüphelenilebilir. Ancak, araştırmacılar bunun bir emir talep edilmesinin yalnızca bir nedeni olduğunu buldular. Diğer ikisi:

1. Otorite. Ebeveynler, özellikle de kontrolden yoksun olduklarını hissettikleri ve bir mahkeme kararının sağlayacağı güveni istedikleri belirli bir durumda bir mahkeme kararının kendilerine vermiş olduğu otoriteye, güvenmek istemektedirler.
2. Kanıtlama. Burada aranan, mahkeme onayı ve resmi bir kayıt. Ayrıca araştırmacılar, bazen mahkemeye başvurulmasının çocuğu mesaj vermek için kullanıldığını da

hissediyorlardı. Örneğin bir baba, başarısızlığa mahkûm olan bir ikamet raporu başvurusunda bulunabilir; böylece baba çocuğa, annesi ile kalmasının kendi tercihi değil mahkemenin kararı olduğunu söyleyebilir (Herring, 2009).

Her ne sebeple olursa olsun yüksek çatışmalı boşanma davalarında (high conflict divorce) çocukların iki ateş arasında kalması kaçınılmaz sonudur. Bu kaçınılmaz son karşısında bazen taraflar için velayet anlaşmazlıkları, amacını aşarak çocuklar adına haksız bir şekilde ele alınmaktadır. Oysa velayetin düzenlenmesinde asıl olan çocuğun üstün yararadır.

"Çekişmeli boşananlarda, özellikle çocuk faktörü varsa, bunu birbirlerine karşı bir cezalandırma yöntemi olarak kullanabilen çiftler var. Bu anlamda, eğer öfkeliyse birbirlerine karşı, bunu en iyi çocuk üzerinden idare edebileceklerini düşündükleri için onu ön plana çıkartabiliyorlar ve çekişmeli boşanma şeklini alabiliyor; ama gerçekten bilinçli hareket edebilen, özellikle çocuklarını düşünen ya da kendisi çok fazla örselenmek istemeyen kişiler ise anlaşmalı boşanmayı tercih ediyor ya da bir şekilde evliliğini devam ettirme yollarının arayışı içerisine giriyor." [Uzman B; K; 35; Uzmanlar]

Görüşmecilerden bir tanesi ise çocuklarının olmasının aralarındaki düşmanca tavrı sona erdirmesi gereken bir çözüm yolu olarak gördüğünü dile getirmektedir.

"Yarın devlet bana diyecek ki, "Cumartesi ve pazar günleri sen çocukları göreceksin." Kapısına gittiğim zaman birbirimize düşman gibi mi bakacağız, selamlaşmayacak mıyız?! Düşman mı olacağız?! Yani bu nasıl bir mantık?! İnsanız biz yahu, insanız!" [Kırmızı; E; 37; boşanmanın tarafları]

Oysa bazı talihsiz çocuklar, savaştan ebeveynler arasında ortada kalır, her ebeveyn çocuğu diğerine karşı bir müttefik olarak toplamaya çalışır (Amato ve Boyd, 2014)

Boşanmanın çocukla ilgili kısmının velayet konusu olduğu söylenir, bu doğrudur ancak eksik bir içeriktir. Çocuklar boşanmanın bütün alanlarında karı-koca arasındaki çatışmanın anne-baba kısmında yer alır. Bu, iki yönlü bir çıkarımdır. Birincisi, çocuklar sadece velayet gündeme geldiğinde sahneye çıkmazlar. Onlar, ev içindeki karı-koca tartışmasının tanıklarındır. Bu yüzden çocukların boşanma esnasında sadece velayetleri üzerinden tartışmak çocuğun yüksek yararı adına yeterli değildir. İkincisi, ebeveynlerin boşanma çatışması içine girdikleri zaman çocuklarının yüksek yararı ilkesinden uzak bir algıda oluşlarıdır. Onlar bu süreçte anne baba olarak değil karı-koca olarak velayet

konusunu tartişırlar, yani velayeti, aralarındaki karı-koca tartişması üzerinden ele alırlar. Bu durum ise çocukları iki ateş arasında kalmaya ve alt metinde ise taraf olmaya zorlar.

Davanın kazanma ve kaybetme üzerine kurulu olması tarafları her alanda kazanan olmaya yönlendirebilmektedir. Özellikle evlilik içi çatışmaların hala sıcak kaldığı evliliklerde bu durum daha belirgin bir hal alabilmekte dolayısıyla bireyler karı-koca çatışmasını anne-baba rolü üzerinden değerlendirebilmektedir. Uzman N velayeti almanın tarafların haklı olduklarının bir göstergesi gibi işlev gördüğünden bahsetmektedir.

"Çocuklar kimin yanındaysa aslında sanki o taraf haklı imajı çizilmeye çalışılıyor. Velayet kime verilirse kusurlu diğer taraf." [Uzman N; K; 43; Uzmanlar]

Uzman D ise devam eden bir davanın tarafı olmanın anne ve babaları farklı bir konuma soktuğundan ve bazen anne babaların sorun alanlarındaki ayrımı sağlıklı bir şekilde yapamadıkların bahsetmektedir.

"Ben orada maddi olarak kendi haklarımı savunmak için, belki tazminat, nafakayla ilgili haklarım için orada atışıyorum, ama bir yandan çocuğumun psikolojisini de korumak istiyorum ve doğum gününde gerekirse karşı tarafın evime girmesine izin verdim diyelim şey olarak. Yani "Sen bu adam böyle böyle dedi diyorsun, ama bu adamla bak, aynı çatının altında yürüyorsun. Demek ki bu adam böyle şeyler yapmadı sana" gibi bir şeyden de korkabilir insanlar. Hani bunları ayırt etmek çok zor. O yüzden insanlar muhtemelen tutarlı davranmak açısından "Şurada atışmam varsa burada da atışmam olmalı" gibi bir şey yaşıyorlar. "Evet, biz burada kavga ederiz, atışırız, ama bunu çocuğumuzla ilişkimize yansıtmayız. Gerekirse karşı tarafla bunun için, çocuk için işbirliği bile yapabilirim" gibi bir şey de geliştirebilmek gerekiyor." [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

Dolayısıyla boşanmanın çocuk tarafı boşanma sürecinin en masum ve incinebilir nüfus grubudur. Çünkü iradeleri söz konusu değildir. Çocukların iradelerini sergilemeleri ise mahkeme huzurunda velayet konusunda dinlenilmesinden çok daha farklı bir konudur.

Velayet konusunda yasa şöyle der: *Mahkeme boşanma veya ayrılığa karar verirken olanak buldukça ana ve babayı dinledikten ve çocuk vesayet altında ise vasinin ve vesayet makamının düşüncesini aldıktan sonra, ana ve babanın haklarını ve çocuk ile olan kişisel ilişkilerini düzenler. Velayetin kullanılması kendisine verilmeyen eşin çocuk ile kişisel ilişkisinin düzenlenmesinde, çocuğun özellikle sağlık, eğitim ve ahlak bakımından yararları esas tutulur. Bu eş, çocuğun bakım ve eğitim giderlerine gücü oranında katılmak zorundadır (TMK, m.182).*

Hukuk yazınında kendisi için velayet düzenlemesi talep edilmesi çocuğa taraf sıfatı kazandırmadığı (Gençcan, 2015) yönünde görüş bildirilmektedir. Oysa durum böyle değildir. Çocuğun ebeveynlerinden birini seçmesi, diğer ebeveyni seçmediği anlamını içinde barındırır.

Oysa çocuğun görüşlerinin alınması çocuğun irade gösterdiği anlamına gelmez aksine üstün yarar ilkesi altında daha fazla örselenmesine zemin hazırlar. Duruşma salonunun koridorları ve “hâkim huzuru” çocuk dostu mekânlar değildir. Bu uygulamalarla çocukların zehirlenmesi meşrulaştırılmaktadır.

Velayet de tıpkı bir önceki bölümde ele alınan ekonomik meseleler gibi alt metinleri olan bir çatışma konusudur. Velayet gündeme geldiğinde, çoğunlukla gündem aslında sadece velayet değildir. Dikkatli bir gözlem altında başka konuların başka gündemlerin ve başka eğilimlerin olduğu ortaya çıkmaktadır.

"Çok üzücüdür, iki taraf da çocukları kullanıyorlar evlilik süresince. Anneler bencil, benim. Babalar hep zaten ikinci planda. Fakat baba şayet boşanmak istemiyorsa, mutlu değil, ama düzeni var ya, yemek, çamaşır, gelip gece yatacağı bir düzen var. İhtiyaçları karşılıyor. Boşanmak istemiyorsa o zaman "Çocuklarını alırım senden boşanırsan" diyor kadına. Yani çocuğa zarar veririm diye düşünmüyorlar. Anne de inat, "Gelsin, icrayla alsın.""
[Avukat D; K; 65; Avukatlar]

Akyüz'e göre bu durum özellikle kadına yönelik erkek şiddetinde varlık bulmaktadır. Şiddet faili erkeklerin “çocuklarını elinden alırım” tehdidi, kadınların şiddete katlanmalarının öncelikli nedenleri arasında yer alıyor (Akyüz ve diğerleri, 2014).

Aşağıda ayrıca velayet savaşının asıl gündeminin kocanın boşanmak istememesi ile ilgili bir vakaya yer verilmiştir.

[159] Uzlaşma durumu soruldu. Adam: "Velayeti istiyorum ama anne de istiyor. Yapacak bir şey yok, veriyorum velayeti. Boşanmak istiyormuş" dedi (Dosya no 159, çekişmeli boşanma)

Velayet çatışmalarının bir diğer gizil gündemi ekonomik meselelerdir. Erkekler kadınları nafaka almak, kadınlar erkekleri nafaka vermemek adına velayeti istemekle suçlamaktadır.

"Bazı kesimde çocuğa zaten babanın bakabilme şansı yok, ama nafaka vermeyeyim diye çocuğunu istiyor ya da kadının ikinci kez evlenmesine engel, evlenmesin, yani evlenirse"

evlendiğinde çocuğu ondan alarak aslında kadını ikinci bir kez cezalandırmaya yönelik bir davranış sergiliyor. Yani boşanulsa bile çocuklar varsa asla taraflar arasındaki ilişki bitmiyor. " [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

Türkiye’de boşanma ve toplumsal cinsiyet ilişkileri arasında önemli bağlar vardır. Boşanma kadınları ve erkekleri toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan farklı etkiler. Boşanmanın sorumluluğu genellikle kadına yüklenir ve çocukların bakımından da ağırlıklı olarak kadınlar sorumlu olmaya devam ederler (Ecevit ve Karkıner, 2011). Çünkü velayet ve kişisel ilişkinin düzenlenmesinde “kadın”, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarıyla şekillenen “annelik“ çerçevesinde, beklendiği gibi bir anne olduğu ölçüde saygı görmektedir (Yücel, 2018, Hukuk ve toplumsal cinsiyet çalışmaları).

Bu konu toplumsal bir kabul olarak ele alınmaktadır. Örneğin Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu tarafından 2013 yılında yapılan bir araştırmaya göre, deneklerin yarısı kadarı (%48) çalışan bir annenin çalışmayan bir anne kadar çocuğuna yakın ve güven dolu bir ilişki geliştiremeyeceğini, yüzde kırk kadarı (%39) geliştirebileceğini belirtmiştir. Deneklerin yarıdan fazlası (%58) da okul öncesi yaştaki bir çocuğun annesinin çalışmasının çocuğu kötü bir biçimde etkilemesini olası gördüğünü ifade etmiştir. Deneklerin sadece dörtte biri kadarı (% 24) okul öncesi yaştaki bir çocuğun annesinin çalışmasının çocuğu kötü bir biçimde etkilemesini olası olarak görmediğini belirtmiştir. Araştırmaya göre, kadın ve erkek deneklerin benzer oranlarda olarak çoğunluğunun gözünde annenin çalışmaması çocuğu veya çocuklarıyla güvene dayalı yakın ilişkiler kurmasına yaradığı gibi, çalışmasının muhtemel etkilerinin kötü olabileceğine inanmaktadır. Ayrıca, Türkiye’de deneklerin yarısından biraz azı (%43,2) kadın çalıştığı vakit tüm ailenin zarar gördüğünü, yarısı kadarıysa (%47,5) zarar görmediğini düşünmektedir (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2013).

Velayetin ebeveynlerden birine verilmesi, diğer ebeveyn ile kişisel ilişki kurulması anlamına gelir. Yukarıda yer alan araştırma verilerinden ve duruşma gözlemlerinden anlaşıldığı üzere velayet çoğunlukla anneye verilmektedir. Velayetin anneye verilmesi babayı kişisel ilişki tesisi ile karşı karşıya getirmektedir.

Velayet kendisinde olmayan tarafın, mahkemece belirlenen zaman dilimlerinde çocukla görüşebilmesi olgusuna genel olarak çocukla kişisel ilişki kurulması denilmektedir.

Velayet hakkı kendisinde olan taraf, kararda belirlenen zaman dilimlerinde, çocuğu diğer tarafla görüştürmekle yükümlüdür (Koçyıldırım, 2010).

Tablo 29'a göre, 18 birey çocuğu ile kişisel ilişki kuramamasını sorun olarak gündeme getirilmiştir. Çocuğu ile kişisel ilişki kurma noktasında sorun yaşayan bireylerin 2 tanesi kadın, 16'sı ise erkektir.

Kişisel ilişki tesisi sorunu ayrıca derinlemesine görüşmelerde de dile gelmiştir. Buna göre, aşağıda iki erkek görüşmecinin kişisel ilişki tesisi ile ilgili yaşadıkları sorunlara ilişkin anlatımlarına yer verilmiştir:

"Yeteri kadar görüşemiyorum, 2 haftada bir görüşebiliyorum. Mahkemenin şimdilik geçici verdiği karar öyle. Her hafta görüşebiliyordum, ama sonra mahkeme kararı böyle olduğu için 2 haftada bir görüyorum. Her hafta görmeyi tercih ederim, isterim; ama henüz uzlaşamadık." [Mavi; E; 49; boşanmanın tarafları]

"En son kızım ile konuştuğumda, "Babacığım, aşkım, niye konuşmuyorsun, niye şey yapıyorsun?" dedim; "Babacığım" dedi, "Avukat demiş ki kesinlikle görüşmeyin, görüşme olmayacak." [Kırmızı; E; 37; boşanmanın tarafları]

İcra İflas Kanununun 25/a maddesine göre, çocukla velayet kendisine verilmeyen ebeveyn arasında şahsi ilişki kurma konusunda sıkıntı yaşandığında, çocukla ilişki kurmak isteyen eş *icra yoluna* başvurabilir. Bu durumda Kanunun 24 üncü maddesi kapsamında icra memuru şahsi ilişki tesisine ilişkin ilamı alınca bir icra emri düzenleyerek borçluya, yani çocuk kendisinde bulunan ebeveyne tebligat çıkartır ve çocukla diğer ebeveyn arasında şahsi ilişkiye engel olmaması gerektiğini, aksi takdirde zorla bu işlemi yerine getireceğini bildirir. Bu bildirimde ilam hükmüne aykırı davranılması halinde 341 inci madde uyarınca tazyik hapsine karar verileceği de yazılır. Borçlu bu emri tutmazsa ilam hükmü zorla yerine getirilir. Çocuğu teslim etmeyen, diğer ebeveynin şikâyeti üzerine 341 inci madde gereğince icra ceza mahkemesi tarafından altı aya kadar tazyik hapsine tabi tutulur (Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2016).

Kişisel ilişki tesisi hassasiyetle ele alınması gereken bir konudur. Çünkü boşanmanın değişimi gerektiren bir özelliğe sahip olması neticesinde boşanma ile birlikte çocuğun hayatında da pek çok alanda değişiklik gündeme gelmektedir. Çocuğun bu değişime adapte olması, sürecin çocuk dostu bir şekilde yönetilmesi ile ilgili olabilir.

Dahası, bir evliliği sona erdirmenin kargaşası çoğu zaman ebeveynlerin duygusal kaynaklarını tüketir ve verebilecekleri bakımın kalitesini engeller. Boşanma sonrasında, bazı bekâr ebeveynler çocuklarının ihtiyaçlarına daha az yanıt verir, çocuklarını daha az etkili bir şekilde izler ve daha sert bir disiplini dağıtır. Buna bağlı olarak, pek çok yerleşik olmayan ebeveyn (genellikle babalar) çocuklarının yaşamlarına daha az karışır. Bu, özellikle ebeveyn yeni bir ailenin sorumluluğunu üstlenmişse geçerlidir. Birçok genç yetişkin, babalarıyla temaslarını kaybetmenin, ebeveynlerinin boşanmasının en üzücü yönü olduğunu bildiriyor. Genel bir kural olarak, bir boşanmanın yarattığı stres kaynakları arttıkça, çocukların sorun yaratma riski de artar (Amato ve Boyd, 2014).

Velayetin düzenlenmesinde çevresellik ilkesi de gözetilmelidir. Yargıtay'ın velayetin verilmesinde gözettiği ilkelerden birisi de çocuğun alıştığı ortamdaki ayrılmasından ayrılmasındadır. Yargıtay, çocuğun alıştığı ortamdaki ayrılmasını çocuğun ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyen bir faktör olarak görmektedir (Y2HD, 18.9.1998, 7923-9495: akt: Gençcan, 2015). Çocuğun bulunduğu ortamdaki kopmasının sağlanması önemli bir veridir. Ancak yeterli değildir. Çünkü velayetin ebeveynlerden birisine verilmesi çocuğun diğer ebeveynle ayrılık yaşamamasına yol açmaktadır. Bu ayrılık kalıcı bir ayrılık olmasa bile süreklilik gösteren bir ilişkinin kopukluk göstermesi şeklinde görülmektedir.

Ayrılma ve birleşme arasındaki oyunu kapsayan üçgensellik, simge oluşumunun doğasının temelini oluşturur. Başka bir deyimle, ruhsal terminolojide yaygın olarak bilinen haliyle Ç(ocuk)- A(nne), Ç(ocuk)- B(aba), A(nne)- B(aba) Oidipus nitelikli üçgen bağlardan bir veya ikisinin kopması halinde, yine bir veya ikisinin hala kullanılabilir kaldığı anlamına gelir. Bir seçenek şudur: Koşullar elverişliyse, iyi ve arzulara doyum veren nesnenin yokluğunda, onun yerine bir yanılsama/varsanı/düşünce konur; koşullar olumsuzlaştığında ise, yok olan iyi nesnenin yerine konan, kötü/zulmedici bir nesne olur. Olumsuz durumların bir felakete dönüşmesi durumunda, artık yok olmanın, boşluğun ve anlamsızlığın ta kendisinin, somutlaşarak ilişki kurulacak nesneye dönüşmesine şahit olunur (Kuruoğlu, 2017).

Velayet kararının kişisel ilişki tesisi konusunu gündeme getirmesi gibi kişisel ilişki tesisi de bir diğer konuyu gündeme getirmektedir: ebeveyne yabancılaşma sendromu.

Velayet uyuşmazlıkları dalgası mahkemeler arasında hareket etmeye başladığında, çocuk psikiyatrisi Richard Gardner (1987), uzun süren velayet uyuşmazlıklarında yer alan çocuklarda artan sıklıkta görülen bir davranış biçimini tanımlamıştır - *velayeti kendisinde olmayan ebeveynlerine yönelik bir tür düşmanlık, yabancılaşma ve bilişsel çarpıtma*. Bu belirti profilini tanımlamak için ebeveyn yabancılaşma sendromu (PAS) terimini kullanmış ve vaka örnekleriyle detaylandırmıştır (Gardner, 1992a; Ellis, 2000).

Gardner'ın terimi, bu olguyu tanımlamak için kullanılan standart haline gelmiştir, ancak bazen çocukların davranışlarını ve diğer zamanlarda da ebeveynlerin davranışlarını tanımlamaktadır. Bu nokta ince olabilir, ama önemli bir nokta çünkü bu alandaki karışıklığa katkıda bulunuyor. Travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) gibi bir sendrom, aşırı travma mağduru tarafından yaşanan bir dizi semptomu ifade eder. Travmanın failinin özelliklerine veya fail ile mağdur arasındaki ilişkiye atıfta bulunmaz. Bununla birlikte, son makalelerde, Michael Bone ve Michael Walsh (1999), PAS-iki için yabancılaşmış ebeveynin eylemlerini tanımlayan, biri yabancılaşmış ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişkinin tarihini tanımlayan ve diğerlerini tanımlayan kriterler yayınlamışlardır (akt: Ellis, 2000).

Duruşmalardan birinde, hâkim huzurunda çocuk dinlenilmesi esnasında yukarıda yer alan sendrom gündeme gelmiştir. Müşterek çocuk velayet değişikliğinde annesinin yanında kalmak istediğini ancak bu durumun babası ile olan ilişkisini olumsuz anlamda etkilediğinden bahsetmiştir.

*[170] "Annemle babam boşandıklarında velayetim babama verildi. Babamla 3-4 sene yaşadım. Babamla yaşarken bir sorunum yoktu. Babamın maddi durumu kötüydü. Benim büyük büyük hedeflerim vardı, hemşire olmak gibi. Annemle telefonla konuşurken gel biraz da bende kal dedi. **Babam da gidersen bir daha gelme dedi. Ondan beri babamla hiç görüşmüyorum.** Maddi desteği yok. Aynı gün kardeşim de benimle birlikte annemin yanına geldi, o da babamla kalıyordu. Bize iyi bakıyorlar, tüm ihtiyaçlarımızı karşılıyorlar. Annemle birlikte yaşıyorum, velayetimin anneme verilmesini istiyorum." (Dosya no 170, velayet davası, Müşterek çocuğun [lise öğrencisi] beyanı)*

PAS terimi yaygın olarak kullanılmasına rağmen, evrensel olarak saygı gösterilmemektedir. Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından tanınmıyor, çünkü bu sendromun teşhisi için belirli kriterleri araştırmadı. Ayrıca, insidans oranlarını, sendromun zaman içindeki seyrini, cinsiyet farklılıklarını veya örneğin TSSB için mevcut olan prognoz bilgilerini belirleyen herhangi bir veri yoktur. Velayetçi anneler

çocuklarda bu rahatsızlıktan en çok suçlanan gruptur ve davranışları genellikle “beyin yıkama” olarak adlandırılır. Bu nedenlerden dolayı, feministler, kadınlara karşı önyargılı davrandıklarını algıladıkları için PAS terimini ele alırlar (Ellis, 2000).

Velayet konusunda bir diğer önemli konu, özellikle son yıllarda üzerinde tartışılan ortak velayet konusudur. Duruşmalarda az sayıda erkek ortak velayet talebinde bulduklarını belirtirken görüşmecilerden iki tanesi de ortak velayet konusuna değinmişlerdir.

"Aslında çocuklarım için en doğrusu neyse onu istiyorum. Ortak velayet olmasını istiyorum, ama genelde bu da maalesef Türk yargı sistemi hep anneden tarafa bir tavır sergiliyor, yani benim alma ihtimalimi çok zayıf görüyor. Ama doğrusu, ortak velayet olabilir diye düşünüyorum." [Mavi; E; 49; boşanmanın tarafı]

"Velayetin sadece anneye verilmesi saçmalık. Tamam, şu an anneye bağlı olabilir çocuk, hekim olarak ben de biliyorum; ama ben de babasıyım. Bana da ihtiyacı var, beni de özliyor, ben de onu özliyorum; yani onunla beraber olmak istiyorum, yanımda kalsın istiyorum. Eşim çok doğru kararlar alan bir insan değil, ben o görüşteyim. O yüzden, ona doğru yolu göstermek, en azından kendi düşüncelerimi söyleyip ona bu hayatta farklı düşüncelerin de olduğunu, sadece kendi düşüncelerinin doğru olmadığını söylemek istiyorum. O yüzden, velayette ortaklık isterim." [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafları]

Aşağıda duruşmalarda geçen ortak velayet talebine ilişkin bir vaka örneğine yer verilmiştir.

[165] Davacı tarafın (erkek) ortak velayet talebi var. Çocuk şu anda annenin yanındaymış. Kadın, adamın çocukla görüşmesini engelliyormuş. Adam geçici velayetin tedbiren kendisine verilmesini talep etti. Bu aşamada talebi reddedildi. Kadın ortak velayeti kabul etmiyor. (kadın çok sinirliydi) Hâkim dosyayı mahkeme uzmanlarına yönlendirdi (Dosya no 165, çekişmeli boşanma)

Kline, Tschann, Johnston ve Wallerstein (1989) velayet düzenlemesinin 3-14 yaş arası 93 çocuk üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmanın başlangıcında, 65 çocuk annenin velayetinde, 23'ü ortak velayet altında, 5 kişi ise babanın velayetindeydi. Bu araştırmacılar, genel olarak, erkek çocukları kızlardan daha mutsuz olduklarını, 6-11 yaş arası çocukların daha büyük veya daha küçük çocuklardan daha mutsuz olduklarını ve tek çocuk olan çocukların daha büyük ailelerin çocuklarından daha mutsuz olduklarını buldular. İkincisi, annelerin depresyon ve kaygı gibi duygusal durumları ve ebeveynler arasındaki uyumsuzluk düzeyi de çocukların uyumunu öngörüyordu. Ortak velayet altındaki çocuklar, diğer düzenlemelerde yaşayan çocuklardan daha iyi ya da daha kötü bir düzeyde değillerdi (akt: Ellis, 2000).

Ortak velayetin boşanmış bütün aileler için standart olması gerektiğini varsaymalı mıyız? Alandaki uzmanların çoğu “duruma göre değişir” diye cevaplamaktadır. İlk olarak, babanın kötü davrandığı ve annenin onunla karşılaşmaktan korktuğu bariz durumlar vardır. Bu aileler için, annenin karar verme kontrolünü elinde bulundurması için tek başına velayete sahip olması ve babayla sık sık karşılaşmak zorunda kalmaması en iyi olabilir (Ellis, 2000).

Ebeveynlerden birinin ortak velayeti istemediği durumlarda başarılı olur mu? Buna cevap vermek zordur, çünkü ortak velayet aileleriyle ilgili neredeyse bütün çalışmalar birkaç yönden önyargılıdır: ortak velayet altındaki ailelerin çoğunluğu ortak velayeti büyük bir isteklilikle tercih etmiştir; Çocuklara adanmış ve her ikisi de iyi eğitilmiş olma ve yüksek gelirlere sahip olma eğilimindedir. Ortak velayetin diğer örnekler için ne kadar iyi çalışacağı bilinmemektedir. Birbirlerine karşı son derece düşmanca bir tavırda olan çiftler, ortak velayet için uygun olmayabilir. Ortak velayet, duruma bir adalet dozu enjekte edebilmesine rağmen, çatışmayı azaltıyor gibi görünmüyor. Çatışmanın odağı, ortak nezaretin etkili bir şekilde çalışması için müzakere edilmesi gereken sayısız kararda değişiyor. Mahkeme dışı arabuluculuk çatışmayı azaltmak için bir çözüm olarak görülmüştür ve bu çiftlerle başarısız olmuştur (Ellis, 2000).

5.2.2.4.Ölümüne Boşanma, Kadının Duyulmayan Sesi, Tedbir Kararları

Boşanma belgesi sadece bir kâğıt parçası değildir, hakların, özgürlüğün ve bazen de sağ kalmışlığın yazıya dökülmüş halidir.

Boşanma veya ayrılık davasının açılmasından dolayı eşlerin ve özellikle çocukların zarar görmeleri olasıdır. Zira eşler arasında baş göstermiş olan anlaşmazlık ve çekişme, davanın açılmasıyla birlikte daha da şiddetlenir ve eşler adeta birbirinin düşmanı (hasmı, karşıtı) olan iki cephe oluştururlar. Böyle bir durumda ekonomik bakımdan zayıf olan eşin, özellikle kadının ve çocukların geçim durumu son derece güçleşir. Bu yüzden doğması çok olası tehlikeli durumları karşılayacak önlemlerin alınması zorunlu hale gelebilir. İşte bu düşünceyledir ki, Medeni Kanun, boşanma davası açıldıktan sonra

hâkimi, gerekli geçici koruyucu önlemleri almakla yükümlü kılmıştır (Akıntürk ve Ateş, 2016).

Medeni Kanununun 169. maddesine göre, “Boşanma veya ayrılık davası açılınca hâkim, davanın devamı süresince gerekli olan, özellikle eşlerin barınmasına, geçimine, eşlerin mallarının yönetimine ve çocukların bakım ve korunmasına ilişkin geçici önlemleri re’sen alır.”

Aşağıda bu önlemler ayrı başlıklar altında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Eşlerin Barınması

Boşanma davası açıldıktan sonra eşlerden her biri, dava devam ettiği sürece diğerinden ayrı yaşama hakkına sahiptir. O halde hâkimin eşlerin barınmasına ilişkin olarak alması gereken önlem, aile konutunda kimin oturacağını saptanmasıdır. Hâkim diğer önlemlerde olduğu gibi bu önlemi de serbestçe kararlaştırır. Ancak hâkimin buna karar verirken, eşlerin durumunu göz önünde bulundurması gerekir (Akıntürk ve Ateş, 2016).

Duruşma analizi bölümünde yer alan tablo 15, boşanma sürecinde çiftlerin ikame ettikleri yer ile ilgilidir. Buna göre, kadınların %48,4’ü boşanma sürecinde **kök ailelerinin** yanında kalırken, %33,9’u aile konutunda kalmaya devam etmektedir. Erkeklerde ise bu durum biraz daha farklıdır. Erkeklerin %57,9’u **aile konutunda** kalmaya devam ederken %21,1’i yeni bir evde kirada yaşamayı tercih etmektedir. Yalnızca %15,8’i kök aile yanında yaşamaktadır.

Yapılan derinlemesine görüşmelerde ise durum buna benzer bir tablo sergilemektedir. Kadınlar genellikle aile konutunda kalmadıklarını beyan etmişlerdir. Yine de azımsanmayacak sayıda kadın aile konutunda kalmaya devam etmektedir. Uzun yıllardır bu alanda çalışan Hâkim B genel tabloya ilişkin aile konutunun kadınlara tahsis edilmesine öncelik verildiğinden bahsetmektedir.

*"En azından maddi destek olmak anlamında genelde **müşterek konutu** çocuklara ve kadına tahsis ediyoruz, kocayı uzaklaştırıyoruz. Aile konutuyla ilgili olarak kadın aile konutuna şerh koydurabiliyor tapuda veya orası kabul etmezse mahkeme kararıyla. Dolayısıyla, koca, kadının rızasını almadan aile konutunu satamaz ya da üzerine herhangi bir kısıtlayıcı tedbir koyamaz. O kararlar genellikle kadınlar lehine. " [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]*

Bazı vakalarda ise aile konutunun kadının evden ayrılması neticesinde erkeğin kök ailesinin konutu haline gelme durumu söz konusudur.

"Zaten kaynanamla kayınbabam benim evimi çok istiyorlardı. Sürekli evliyen şey derlerdi, "Sen kiraya çık, burada biz oturalım. Siz kiraya çıkın, burası size küçük geliyor. Biz oturalım." Nasıl ben geldim, benim eve yerleştiler. Şimdi onlar oturuyor, kaynanam ve kayınbabam." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafı]

Eşlerin Bakım ve Geçimi

Boşanma ve ayrılık davasının açılması, her ne kadar eşlere ayrı yaşama hakkı verse de **evlilik birliği devam eder**. Buna paralel olarak, karı kocanın birbirlerine karşı bakım yükümlülüğü de devam eder. Bu bakımın nasıl olacağı eşler arasında kararlaştırılırsa bu anlaşma uygulanır. Eşlerin anlaşamamaları halinde, hâkim, dava açıldığı zaman, eşlerden birinin geçimini teminde güçlük çektiği durumda, diğerinin onun geçimine ne kadar katkıda bulunacağına da karar verir. Eşin, diğer eşe dava devam ettiği sürece yapacağı bu yardıma uygulamada *tedbir nafakası* denilmektedir. Nafakayı ödeme, evlilik birliğinin devamından kaynaklandığı için, davayı kimin açtığı ya da kimin kusurlu olduğu önem taşımaz. Geçimini temin edemeyen, ister davacı ister davalı eş olsun, isterse davanın açılmasında daha kusurlu olsun, diğer eşten tedbir nafakası isteyebilir. Yargıtay'a göre, düzenli geliri olan eş lehine tedbir nafakasına karar verilemez (Dural ve diğerleri, 2016).

Yeni Medeni Kanunun kadın-erkek eşitliğine dayanan yeni düzenlemesinde bakım ve geçindirme yükümlülüğünün sadece kocaya değil, her iki eşe de ait olduğuna kuşku yoktur. O halde boşanma davası açıldığı zaman ayrı yaşamakta olan eşlerden biri, kendi maddi imkânlarıyla bakım ve geçimini sağlayamıyorsa, imkânları elveren diğer eşin bu eşin bakım ve geçimine katkıda bulunması, yani hâkimin takdiren belirleyeceği bir nafaka ödemesi MK. m. 169 hükmü gereğidir (Akıntürk ve Ateş, 2016). Bu maddeye göre, her eş, ister davalı ister davacı olsun, diğerinden nafaka isteyebilir. Zira yeni Medeni Kanun "eşlerin mutlak eşitliği" ilkesini tam olarak kabul etmiştir (TMK, m.185-186). Her iki eşin çalışma ve gelir temin ederek evin ve çocukların geçimine mali katkıda bulunmak görevi bulunmaktadır (Köseoğlu ve Kocaağa, 2011).

“Eşlerin mutlak eşitliği”nin ülkemiz bakımından en önemli tartışma konusu, şüphesiz kadın eşin tedbir nafakası talebinde ortaya çıkmaktadır. Bu durum kadınların büyük bir oranının sosyal güvence şemsiyesi altında olmaması ve kadınların erkekler kadar erken ve kolay iş bulamamasının sonucudur. Bu anlamda kadın eşin çocukların bakım ve yetişmesi ile ilgileniyor olması onun çalışma zorunluluğuna hukuken son vermeye yeterli sayılmalı ve tedbir nafakası istemeye haklı bir altyapının mevcut olduğu esas alınmalıdır. Keza kocanın kadın eşin çalışmasına geçmişte razı olmaması, işini kaybetmesine sebep olması, çalışmasını engellemesi, iş veya meslek edinmesinde yardımcı olmaması veya gönülsüz davranması, kadın lehine tedbir nafakasına hükmetmek için yeterli olmalıdır (Köseoğlu ve Kocağa, 2011).

Aşağıda kadının evlilik sonrası iş hayatından çekilmesine ilişkin örnek bir vakaya yer verilmiştir.

[151] "...Bir aşk evliliği yaptı. Evlendikten sonra çalışıyordu işini bıraktı. Başkent Üniversitesinde yüksek lisans yaptı. Tezini bitirdi, şu an çalışmıyor. Akademik hayata girmek kolay değil. [Nafaka için çalışmıyor demiş karşı taraf]" (Dosya no 151, çekişmeli boşanma davası, davacı kadının kadın arkadaşının tanık olarak beyanı). "Evlendikten sonra işten ayırdılar kızımı, paraya ihtiyacı yok dedi ailesi" (davacı kadının babasının tanık olarak beyanı).

Hukuk uygulamasında ise hâkimlerin tedbir nafakasına ilişkin bakış açılarını ortaya koyması ve olumlu bir örnek olması açısından Hâkim B'nin tedbir nafakasına karar verme gerekçeleri aşağıda aktarmıştır.

*"Erkekler güç sahibi ya da para gücü olduğu için bunları biz genellikle kadınlar ve çocuklar lehine uyguluyoruz pozitif ayrımcılık anlamında. Diyelim ki ikisi de çalışıyorsa, kadın da kiradaysa, maaşın ikisi de aynı, koca da kiradaysa diyelim, kadın lehine muvafakat ve tedbir nafakası verilmeyebilir, ama ben vicdanen çocuklar da orada olduğu zaman kocadan kadın için de **tedbir nafakası** veriyorum. O boşanmanın kesinleşmesine kadar devam ediyor." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]*

Hâkim, açılmış olan boşanma davası sırasında eşlerin mallarıyla ilgili olan önlemleri de alacaktır. Ancak, eşler anlaşmayla mal ayrılığını seçmişlerse böyle bir önlem alınmasına gerek yoktur (Dural ve diğerleri, 2016).

Çocukların Bakımı ve Korunması

Eşler boşanma davası açıldıktan sonra boşanma kararı kesinleşinceye kadar ayrı yaşama hakkına sahip oldukları için, çocukların onlardan hangisinin yanında kalacağına hâkim karar verecektir (geçici velayet). Hâkim vereceği bu kararda çocuklar kendisine bırakılmamış olan eşin çocukların geçimine nasıl katkıda bulunacağı ve onlarla kişisel ilişkilerini nasıl sürdüreceği konularında da düzenleme yapmak zorundadır. Çocukların bakımına katkıda bulunmak üzere, çocuklar kendisine bırakılmamış olan eşin ödeyeceği nafakaya uygulamada ***iştirak nafakası*** denilmektedir (Akıntürk ve Ateş, 2016).

Oysa bazı davalarda çocukların bakımının üstlenilme yükümlülüğü erkekler tarafından yerine getirilmemektedir. Erkekler çocukların bakımına katılmamayı eşleri ile aralarında olan çatışma durumunun bir uzantısı olarak devam ettirmekte ve bu durumu karşı tarafa yönelik bir silah olarak kullanabilmektedirler.

[62] "... Bu süreçte babası kıza; seni istemiyorum, sana para göndermeyeceğim, annen baksın diye mesaj göndermiş." (Dosya no 62, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, davacı kadının erkek kardeşinin nişanlısının tanık olarak beyanı)

Oysa velayetin kaldırılmasını gerektiren bir sebep bulunmadıkça ve kaldırma kararı verilmiş olmadıkça, velayet her iki eş yönünden de devam eder (Dural ve diğerleri, 2016).

Kanunun velayet düzenlenmesi ve kişisel ilişki tesisi hakkındaki maddesi şu şekildedir: *Mahkeme boşanmaya karar verirken, olanak buldukça ana ve babayı dinledikten ve çocuk vesayet altında ise vasinin ve vesayet makamının düşüncesini aldıktan sonra ana ve babanın haklarını ve çocuk ile olan kişisel ilişkilerini düzenler* (TMK, m.181/I). *Velayetin kullanılması kendisine verilmeyen eşin çocuk ile kişisel ilişkisinin düzenlenmesinde, çocuğun özellikle sağlık, eğitim ve ahlak bakımından yararları esas tutulur. Bu eş, çocuğun bakım ve eğitim giderlerine gücü oranında katılmak zorundadır* (TMK, m.181/II).

Hâkim C, tedbirlerin dava süresince acilen verilmesi gerektiğini ancak deliller olmadan verilen tedbirlerle ilgili çekincelerini aktarmıştır.

*"Her türlü önlemin alınması gerekir aslında Kanundan kaynaklanan, ama elimizde o önlemleri almaya yeterli delil de olması gerekiyor; yani ekonomik durumu uygun olacak, giderleri uygun olacak, ne iş yaptığını bileceğiz, mal varlığını bileceğiz. **Dilekçe üzerinden bizim bu tedbirleri acilen uygulamamız hakikaten bizi sıkıntıya sokuyor.** Elimizde daha büyük donelerin olması gerekir isabetli kararlar vermemiz için. Mesela bazen veriyorsun 3 bin lira nafaka, ama çocuğun gittiği özel okul aylık 5 bin lira. Yetmiyor. Ama bu sefer 5 bin versen babanın ekonomik durumu buna yetecek mi?" [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]*

6284 Sayılı Yasanın Uygulanması

Boşanma aşamasında kadınların başvurabileceği bir diğer hukuksal düzenleme 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'dur. Bu kanun şiddete maruz kalan tüm bireyleri ilgilendiren bir kanun olması sebebiyle oldukça kapsamlıdır. Ancak burada evlilik ve boşanma sürecinde yaşanan şiddet vakalarındaki uygulaması ele alınmıştır.

Yasanın uygulanmasına geçmeden önce duruşmalarda (45 dosyada) ve derinlemesine görüşmelerde gündeme gelen çatışma konularından birisi olan şiddet konusuna kısa bir giriş yapılmıştır. Şiddet konusu "Sıcak yuva ezberiyle devam edemeyen evlilikler ve biriken ağtlar" temasında "Çatışmanın geri dönülemez evresi: kadına yönelik erkek şiddeti" başlığı altında ayrıntılı bir şekilde ele alındığı için çalışmanın bu bölümünde şiddet konusu, 6284 sayılı kanun üzerinden analiz edilmiş ve hukuk uygulayıcılarının bu konu ile ilgili değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Yolunda gitmeyen evliliğin sonlandırılması çatışma içeren bir konudur. "Çatışmanın korunumu ve çok yönlü yüzü" başlığı altında aktarıldığı gibi boşanma kararı almaya doğru evrilen süreçten itibaren düşmeyen bir ivme göstermektedir. Çünkü çatışmanın hep diri kalmasına ve hatta ritminin giderek hızlanmasına neden olan pek çok faktör vardır. Mahkeme koşulları ve sistemsal sorunlar, adalete erişim güçlüğü ve hukuksal bilgiye erişimin zorluğu, dava sürelerinin uzaması, toplum baskısı, toplumda boşanmanın olumsuz algılanması, evlilikte başarısızlık hissi, sürece ve boşanma sonrası hayata yönelik belirsizlik, erkekler adına evlilikten kaynaklanan var olan gücün kaybı, vb. Pek çok sebep bugün boşanma süreçlerinin sancılı geçmesine ve daha da ötesinde bazı vakalarda trajik sonlara dönüşmesine neden olmaktadır.

Çalışmanın giriş kısmında da bahsedildiği üzere, Türkiye’de 2010’dan bu yana kadının boşanma/ayrılma isteği, kadının evden ayrılmak istemesi, erkeğin reddedilmesi/ terk edilmesi, ayrılma/boşanma, barışma isteğinin reddedilmesi veya bahanesiyle 390 kadın öldürülmüştür ve bu kadınlardan 284’ü; kocası, erkek arkadaşı veya eski kocası tarafından öldürülmüştür (<http://kadincinayetleri.org/>).

Türkiye’de kadınların hayatlarına karar verebilme, haklarına kavuşabilme sorunu olduğu konusunda anlaşıyoruz. Kadınların uğruna can verdiği bu hakların en başında ise “boşanma hakkı” geliyor. Kadınlar ya da erkekler kimseye ihtiyaç duymadan barışabiliyorlar ama kadın karar veriyorsa eğer ölümle karşılaşmadan “boşanamıyor”. Buna herkes karışıyor, “kocanla barış korosu” bir başlıyor... Siyasetçisinden programcısına, hocasından belki akrabasına... Kadınları, onları doğramaya ahdetmiş adamlarla barıştırmaya çalışılıyor. Oysa boşanma hakkı, hem kadının kendi kaderini tayin hakkını, hem de bir toplumun medeniyet seviyesini simgeliyor (Kav, 2014).

Boşanma sürecinde kadına yönelik erkek şiddeti bu kadar yaygın olmasına karşın şiddetin dava sürecine yansması farklı olabilmektedir. Aşağıda boşanma sürecinde kadına yönelik erkek şiddetine ve kadının ölümle tehdit edilmesine yönelik örnek iki vakaya yer verilmiştir. İlk vakada da tanık beyanının müşterek çocuk olması ayrı bir tartışmanın gündemidir.

[140] Müşterek çocuk (+18, stajyer avukat, kız) beyanı: "Ben kendimi bildim bileli hep kavga vardı. Alkol sorunu vardı. Annem ceza davasına konu olan olay yüzünden evden ayrıldı. Bıçakla tehdit etmiş. Ben artık ordan ölüsü çıkacağına gelsin yanımızda olsun dedim. Adliyede seni vuracağım diyor, beni arayıp. Bu sebeple tedbir kararı verilmesini istiyoruz." dedi. (Kadın korku içindeydi ağlamaktaydı) (Dosya no 140, çekişmeli boşanma)

[40] 6284 Korunma Kararı çıkarılmış. Ancak adam bu karara uymuyormuş ve kendisini tehdit ediyormuş. Kadın adamın annesinin evinde oturuyormuş. Adam, kadına "Çocukları görme hakkım var" dedi. Kadın da "Bizi evden atarak mı göreceksin çocuklarını" diye karşılık verdi (Dosya no 40, çekişmeli boşanma)

Önceki bölümlerde erkeğin boşanmak istememe nedenlerinden birinin evliliğin erkeğin yararına işleyen yapısından kaynaklandığına değinildiği gibi boşanma sürecinin de erkeğin yararına olması düşüncesi yaygın bir kanıdır. Yukarıda bahsedilen nafaka, tazminat ödemekten kaçınma, ödememek için mahkeme sürecinde çalışıyorsa sigortalı işten çıkma ya da işe girmeme, üzerinde kayıtlı malları başka bir kişiye devretme,

duruşmalara katılmama, ortadan kaybolma, velayet konusunda direnme, hatta bazı durumlarda masum görünen ortak velayet talebi boşanma sürecinde erkeğin başvurduğu şiddet yöntemlerinden sadece birkaçıdır. Oysa mahkeme sürecinde üzerinde durulan şiddet türü sadece fiziksel şiddettir.

Örneğin ev içi şiddeti önlemeye ilişkin hukuki düzenlemelerin getirilmesine rağmen, yapının sürekli ürettiği adaletsizlik formları, ev içi şiddete maruz kalanlara uygulanmaktadır. Yapı içinde öğrenilmiş olan davranış formları ve ilişkiler, ev içi şiddet mağdurlarının görmezden gelinmesine, seslerini duyuramamalarına neden olmaktadır. Hukuk uygulayıcıları, ev içi şiddete maruz kalanların içinde buldukları yapısal eşitsizliği görememekte ve bununla ilgili de, örneğin şiddete maruz kalanların verdikleri ifadeleri güvenilir bulmamakta veya şikâyetlerini yapıp daha sonra geri çekmelerini, şikâyetlerinde samimi olmadıkları veya tutarsız davrandıkları şeklinde değerlendirebilmektedirler. Bu bağlamda, ev içi şiddet mağdurlarının, yargıya boş yere zaman kaybettirdikleri ithamıyla karşılaşması da, mümkün olmaktadır (Uygur, 2015).

Hukuk sisteminde kadının fiziksel şiddete maruz kalması, karşı tarafın kusurlu olduğu yönündeki iddialarını doğrulamak adına yeterli görülmemektedir. Kadının şiddete uğradığını hastane raporları gibi somut delillerle ve tanık beyanları ile kanıtlaması beklenmektedir. Bunun yanı sıra tanıklıkların da görgüye dayalı olması ve bu tanıkların mahkemede tanıklık etmeyi kabul etmesi gerekir. Aksine pek çok kadın şiddetin bir tanığının olmadığından yakınmaktadır. Şiddet, başka gözlerden uzak, kapalı kapılar ardında sergilenmektedir. Aşağıda tanık olarak mahkeme huzurunda dinlenen bir babanın sözleri bu durumu yansıtmaktadır. Ancak şiddet başkalarından gizli kapılar ardında gerçekleştirilse de şiddetin izleri, şiddetin dili olmaktadır.

[96] "Her türlü geçimsizlik, yoksulluk, dövmek-sövmek vardı. Birbirimize gidip gelmiyoruz, "aynı düşman gibi". Hâkim: dövüldüğünü gördün mü?" Baba: "Nerden görüyüm. Odalara kilitleyip dövüyordu." Kaşları yarılmış, gözleri mordu. Çocuklarını da döverdi. Baba: "Hâkim Bey, nolursun beni bundan kurtar..." (dosya no 96, çekişmeli boşanma, davacı kadının babasının tanık olarak beyanı)

Kapalı kapılar ardında yaşanan şiddetin tek tanıkları varsa diğer aile üyeleri ve çocuklardır. Çocuğun tanık olarak dinlenilmesi bölümünde bu durum ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ancak burada önemle üzerinde durulması gereken nokta, çocukların özellikle

son kavgaya şahit olduklarını belirtmeleridir. Örneğin aşağıda yer alan vakada müşterek çocuk olay esnasında evde olduğunu ve kavgaya şahit olduğunu aktarmaktadır.

[82] "...Olay sırasında evdeydim. Annemle komşudaydık, babam işten geldi, ben eve geçtim. 1.5-2 saat babamla birlikte evde şakalaştık, konuştuk. Annem geldi, babama telefon faturasının yüksek geldiğini söyledi. Sonra babam celallendi, anneme vurmaya başladı. Ben dayımı arayacağımı söyleyip odaya geçtiğimde bana da vurmaya başladı. Anneme ağza alınmayacak küfürler etti. Salonun camını kırıp üzerimize fırlattı. İki dayım geldi, bizi alıp götürdü. [Bu sırada kız ağlamaya başladı] (Dosya no 82, çekişmeli boşanma, müşterek çocuk [+18] tanık beyanı)

Aşağıda yer alan vakada da durum benzerdir. Her iki olayda da çocukların istemsizce ama kayıtsız kalamayarak olayın içine çekildikleri, bu sebeple de hem olaya maruz kalarak hem de ebeveynlerinden birini diğerine karşı savunmak durumunda bırakılarak çocuklar istismar edilmektedir. Bu istismar sadece ev içinde kalmamakta tanıklık kurumunun çocuklar tarafından yerine getirilmesi ile mahkeme salonuna taşınmaktadır.

[89] "... Şiddet, son kavgamızda oldu. Birçok kez anneme şiddet olayı oldu, bize olmadı. En son kavgada dayım bizdeydi. Tartışma çıktı, bize ve dayıma bıçak ve silah çekti. Polis geldi, uzaklaştırma aldı. Olay günü annem işteydi, babam geldi. Babam, anneniz eve gelsin yoksa evi yakıcam dedi. Biz de annem tek gelmesin diye dayıma haber verdik. (Dosya no 89, çekişmeli boşanma, müşterek çocuk [25y.] beyanı)

[21] "Ben halının üstüne yanlışlıkla kahve fincanını döktüm. Annem bana çok kızdı, bağırmaya başladı. Babam da neden çocuğa kızılıyorsun diyerek anneme bağırmaya başladı. Sonra birbirlerine bağırmaya başladılar, birbirlerini ittiler. Sonra kavga büyüdü. Karakola gitik. Babama uzaklaştırma kararı çıktı." [Hâkim çocuğa anne babasının neden ayrılma istediğini sordu] "Annemle babam arasındaki temel sorun para ve annemin şüpheliği..." (Dosya no 21, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, müşterek çocuğun [+18] tanık olarak beyanı)

Çocukların şiddete tanıklıkları çocukluk dönemini zehirlemektedir. Bu zehirli etki sistemin kendisi tarafından yeniden üretilmektedir. Çünkü kadını mağdur olduğunu ispat etmesi için çocuklarını mahkemeye tanık olarak ibraz etmek zorunda bırakan, hukuk sistemidir. Elbette hukuk sistemi tanıklara tanıklıktan çekilme hakkı sunmaktadır. Ancak çocukların bu haktan çekilme kararları başka bir noktadan ele alınmalıdır. Ev içerisinde annesinin şiddete maruz kaldığını ve mağdur olduğunu düşünen çocuk "bu mağduriyeti giderme noktasında" kendisine bir şans verildiğinde bunu kullanmak onun için önemli olacaktır. Ancak çocuğun anne babasının arasında olan bu şiddetli boşanma davasında bir taraf olmaya zorlanması hak, hukuk, adalet, çocuğun üstün yararı ilkelerine ne kadar yakındır? Şeklen eşitlikçi hukuk paradigması

kadının adalete erişimini sağlama ve haklarını koruma noktasına ne kadar yakınsa ancak o kadar yakın olabilir.

Oysa 6284 sayılı yasanın 8. Maddesinin 3. fıkrası delil ve belge şartını ortadan kaldırmaktadır: *“Koruyucu tedbir kararı verilebilmesi için, şiddetin uygulandığı hususunda delil veya belge aranmaz. Önleyici tedbir kararı, geciktirilmeksizin verilir. Bu kararın verilmesi, bu Kanunun amacını gerçekleştirmeyi tehlikeye sokabilecek şekilde geciktirilemez.”*

6284 sayılı yasanın ilk maddesinde yasanın amacı, “şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin usul ve esasları düzenlemek“ şeklinde açıklanmaktadır. Aynı maddede, yasanın uygulanmasında Türkiye’nin tarafı olduğu uluslararası sözleşmelerin ve özellikle İstanbul Sözleşmesinin dikkate alınması gerektiği öngörülmektedir. Yasanın 1/2/b bendinde “Şiddet mağdurlarına verilecek destek ve hizmetlerin sunulmasında temel insan haklarına dayalı, kadın erkek eşitliğine duyarlı, sosyal devlet ilkesine uygun, adil, etkili ve süratli bir yol izlenir“ hükmü öngörülmektedir (Yücel, 2018).

Sürecin daha iyi anlaşılabilmesi adına aşağıda kadın görüşmecilerin korunma kararına başvurma hikâyelerine yer verilmiştir:

"En son dükkânda beni dövdü. Ondan sonra karar verdim. Bir Aysu belki bir daha dünyaya gelmez, ama çocuklarımın hayatını kurtarmak zorundaydım... Bize bıçak çekmeye kalktı. İki çocuğum ve ben, bir de memleketten gelen 85 yaşında annem vardı. Yani canımızı zor kurtardık, karakola zor attık. Çocuğumun kolu kırıldı, benim parmaklarım kırılmıştı. Öteki çocuğumu çok dövmüştü, gözleri morarmıştı. Bira şişeleri zaten yerlerde geziyordu, ayaklarına batmış, çocuğum her tarafı kan revan içerisindeydi. Canımızı zor kurtardık."
[Mor; K; 42; boşanmanın tarafları]

Görüşmecilerden Mor’un aktarımında tüm aile üyelerinin şiddetin tanığı olmanın yanı sıra şiddete maruz kalan öznelere olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Mor’un boşanmaya doğru evrilen evliliğinin en çarpıcı yanı evlilik içerisinde yaşanan çatışmaların ölümle sonuçlanmaya çok yakın bir mesafede yaşanıyor oluşudur.

Diğer kadın görüşmecilerden Sarı ve Siyah ise, şiddet neticesinde sonlanan evliliklerinde korunma kararı aldıklarından bahsetmektedir. Ancak burada yer alan anlatımlar yukarıdaki hikâyeden biraz daha farklıdır.

*"Ayrılma nedenimiz şiddetten. Kurban Bayramında onun ailesinin evine gittiğimiz zaman tartıştık, o bana vurdu. Annemgili aradım, geldiler, beni götürdüler. Şikâyetçi oldum, darp raporu aldım. Ondan sonra eşyalarımı almak için kendi yaşadığımız eve de giremeyince, kayınvalidem gitmiş benden önce. O zaman **uzaklaştırma kararı aldım ki, evimde yalnız olayım, o da gelmesin diye.**" [Sarı; K; 29; boşanmanın tarafları]*

*"Bu benim kolumu vurduktan sonra "Ben seni şikâyet edeceğim" dedim. "Sen beni şikâyet edersen ben seni boşarım" dedi. "Boşa" dedim. Bunu sen 2 aylık evlilikte yapıyorsan daha neler yapacak... Derken işte, baktım, boşanma kâğıdı geldi. Eşim açmış bak, benim hiç haberim yokken. **Ben onun hizmetini yaparken, banyosunu dahi yaptırdığım evde, mahkeme kâğıdı geldi.**" [Siyah; K; 58]*

Erkeklerin ise korunma kararı ile ilgili hikâyeleri kadınlarınkinden farklıdır. Korunma kararı ile erkekler şiddet eyleminin öznesi olmalarından dolayı korunma kararının muhatabıdır. Aşağıda yer alan iki erkek görüşmecinin korunma kararına ilişkin tepkileri bu durumla ilgilidir.

*"Eve gidiyorum, anahtarı takıyorum, açılmıyor. Sonra posta kutusuna bir baktım ki, bir zarf var. Posta kutusundaki zarfı bir aldım, uzaklaştırma, 3 ay. 3 ay o evin yanına, sağına soluna yaklaşmadım. **2015 Nisan ayından beri biz ayırız, hâlâ mahkeme devam ediyor, bir sefer yüzünü görmedim.**" [Pembe; E; 30; boşanmanın tarafı]*

"6 ay 15 gün tedbir kararı, silahının teslim edilmesi, eve girme yasağı. Bana avukatın çıkardığı bir şey var. Olmayan bir şey yok ki, her şey var. Ama önemli olan ispat edebilmek. Ben mahkemede çıktım, dedim ki, ben ispat istiyorum. Şayet varsa video kayıtları, ne gerekiyorsa, hepsinin ispatı; çünkü masumum." [Kırmızı; E; 37; boşanmanın tarafı]

Yeşil, korunma kararı alınmasını boşanmanın kararına olan yansımından bahsederken Kırmızı korunma kararının alınma şekli ile daha yakından ilgili görünmektedir.

*"Şöyle oldu: En sonunda artık kendisi babasının evine gitti. Bir şey yapmadım işin gerçeği, hiçbir şey yapmadım. Ufak tefek bir darp raporu almış, onu da gitmiş polise şikâyet etmiş. Artık polise gitiyse bizim bu olayımız, polise, karakola düşecek ben sana ne yaptım? Mahkemeden uzaklaştırma kararı aldırılmış bana. Bu şekilde de hiç yardım etmediği evini aldı, götürdü, ben sokakta kaldım. **Ondan sonra dedim, bundan hayır gelmez artık. Böyle olcaksa hayırlısı olsun dedim, boşanma kararı aldım yani.**" [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafları]*

"Şiddet kullananları görüyoruz, kadının her tarafı darp içerisinde; ama benim eşimde bir şey yoktu ki. Sırtında bir şey varmış. Ne malum, benim eşimin temizlik yaparken bir yere vurmadığı? Yüzünde var mı; yok. Kolunda var mı; yok. Kızımın herhangi bir yerinde var mı; yok." [Kırmızı; E; 37; boşanmanın tarafları]

Kırmızı'nın eşinin korunma kararı aldırmasına yönelik yukarıda yer alan aktarımları uzmanlardan Uzman R'nin de üzerinde durduğu bir konudur.

"Özellikle de kadınların çok fazla uzaklaştırma aldığı görüyoruz yaygın olarak. Erkekler de kendi deyimleriyle bir tane vurmadıysa, el sürmediyse, niye uzaklaştırıldığı anlayamıyor, isyan ediyor buna ve o arada çocuğunu da görememiş oluyor. O yüzden de gerçekten çok tükeniyorlar o anlamda." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

6284 sayılı kanuna ilişkin hukuk uygulayıcılarının ve mahkeme uzmanlarının değerlendirmeleri ise farklılık göstermektedir. Ancak ortak kanı kanunun şekilsel anlamda oldukça başarılı bir şekilde hazırlanmış olmasına karşın uygulamada ciddi sorunların oluşu ile ilgidir. *Güzel bir uygulama ama...* tedbir kararları ile ilgili kurulan her cümle sonunda mutlaka ama bağlacı ile tamamlanmaktadır. Amaların ise içerikleri birbirinden farklıdır. İlk olarak koruma kararlarının çatışmaları körükleyici etkisinden bahsedilmektedir.

"Kadın için bir güvence, ama evliliğe devam edilecekse o cezadan sonra, 6 ay, 3 ay, 1 ay şeyde kalmama, yani erkek o mağduriyetinden sonra beraber yaşama isteğini kaybediyor. Kesin boşanmayla sonuçlanıyor ondan sonraki süreç. 6284 alıp da birleşen var ama sayıca daha az tabii. Ama başka çare yok. Kadını korumak zorundayız, evi kadına tahsis etmek zorundayız." [Avukat C; K; 47; Avukatlar]

"Bir kere 6284 bir facia. Kocasına kızan kadın gidiyor, "Beni tehdit ediyor, kocam beni öldürecek." Hayda, hiç sormuyor adamın başka evi var mı, gideceği evi var mı, yatacağı yeri var mı, direkt uzaklaştırıyor. Bu daha ters bir sonuç doğurdu, yani bekledikleri sonucun tam aksi oldu; ne şiddet azaldı, ne ölümler azaldı." [Avukat D; K; 65; Avukatlar]

"Kadınlara tabii ki ister istemez, çünkü genelde bu ülkede her şey kadınların başına geliyor. O yüzden kadınları korumaya yönelik çok daha fazla tedbir var; kadınlara ve çocuklara özellikle. Şimdi, uzaklaştırma veriliyor. Bunun engel olamadığı çok durumları gördük biz. Hatta uzaklaştırma alıp da boşanacağı eşini öldüren bir sürü adam gördük. O yüzden ne kadar faydalı?" [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

"Kadın cinayetlerinin artmasının sebebinin ben bu olduğunu düşünüyorum açıkçası. O kadar çok uzaklaştırmayla ve kadınların tehditkâr tavırları, çünkü uzaklaştırmaya rağmen gelirse tutuklaması var. Bazı kadınlar gelmediği halde adamı geldi olarak şikâyet edebiliyorlar. Adam ne yapıyor? Karakola çağrılıyor durmadan. "Sen evin etrafında görülmüşsün, kapıya gitmişsin, şunu yapmışsın, bunu yapmışsın." Adam iki güne bir karakolda kadın şikâyet ettiği için. Ne oluyor? Kadına dış biliyor. Zaten karakterinde şiddet varsa o level atlıyor." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

Bu kanunla çatışmaların körüklenmesinin uygulamada yer aldığı sıkıntılardan bir tanesi de korumanın tam anlamıyla her yönden gerçekleştirilemiyor oluşu ile ilgili tartışmaları gündeme getirmektedir.

6284 sayılı kanunun güçlü bir teorik çerçevesi var. Ama sorun, kanunun cinsiyetsiz bir kalıba sokulması ve uygulama ile zayıflatılması (Alphan, 2018). Bu durum profesyonellerin de özellikle üzerinde durdukları bir konudur.

"Tamam, sen bu adama uzaklaştırma veriyorsun, ama bu uzaklaştırmayı koruyacak biri var mı bu arada? Hayır, kimse yok. Adam ona ister uyar, ister uymaz. Senin ruhun duymaz. Duymuyor da zaten, görüyoruz. Kimsenin ruhu duymuyor." [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

"Siz burada 10 milyon kişiyi koruyamazsınız, değil mi? İnteraktif koruma yapabilmeniz için küçük bir koruma yapmanız lazım. Bir de risk altındayım diyen herkese veriyoruz koruma kararı, vermek durumundayız. Dolayısıyla herkes risk altında olduğunu söylüyor. Peki, gerçekten korunmaya ihtiyacı olan, yani aktif ölüm riski altındaki kişiyi nasıl ayırt edeceksiniz? Bununla ilgili de hiçbir sistemimiz yok. Tam bir koruma kararı çöplüğü, öyle söyleyeyim size. Ayrıca, vermeniz gereken kişiye de verebildiğiniz en uzun koruma kararı 6 ay." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

"Tebdir kararlarını çok önemli buluyorum, ama amacına ulaştığını düşünmüyorum. Çünkü mesela 6284'te şiddete yönelik her türlü tebdir var ama hukuk açısından baktığınızda oradaki işleyen tek şey uzaklaştırma kararı ve bu bir koruyucu tebdir, önleyici tebdir değil. Koruyucu tebdir olarak evden uzaklaştırma kararı alınıyor, ama önleyici tebdir olarak evden uzaklaştırılacak kişinin problemiyle ilgili, şiddete sebebiyet veren durumuyla ilgili yapılacak çalışmalar çoğunlukla olmuyor; öfke kontrolü problemi varsa, patolojik bir problemi varsa, davranışsal problemi varsa, madde kullanımı varsa diğer tarafta da bu davranışına yönelik çalışma yapmak lazım ki bu koruma kararı işe yarasın. O mekanizma çalışmıyor. O yüzden ne yazık ki etkili olmadığını düşünüyorum." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Yapılan görüşmelerde ortaya çıkan konulardan biri de profesyonellerin kadınların korunma kararını alma yollarına ilişkin olumsuz yargılarıdır.

"Erkeklerin çoğunun aklına gelmiyor genellikle kadın mağdur olduğu için. Kadınlar gidiyor ikide bir. Hiçbir şey yok ya; ne şiddet, ne bir şey var. Ona inat. Boşanmak istiyor ya ondan veya istediğini yapmadı ya, şikâyet. Emniyete şikâyet, savcılığa şikâyet." [Avukat D; K; 65; Avukatlar]

"Bir süre sonra koruma kararları şöyle oldu: Âdeta boşanma davasının bir parçası, "Daha güzel tazminat alırız" falan gibi bir parça oldu." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

6284 sayılı kanuna ilişkin bu stereotipleştirme, kadınların haksız korunma kararı aldıklarına dair kalıp yargılarda bulunma ve kadınların korunma kararına başvurma davranışlarını genelleştirmenin olumsuz etkileri pek çok farklı alanda kendini gösterebilmektedir. Bu *stereotip tehdidi* olarak tanımlanmaktadır. Aşırı genellemeye dayanan yanlış bilgi, yanında yanlış müdahaleyi getirmektedir. Kadınların korunma tedbirine başvurmalarının haksız sebeplere dayandığı düşünüldüğünde, onlara ilişkin olumsuz bir düşünce geliştirilmiş olur ve bu düşünce bireyin bu yönde davranış

sergileyen kadınlara yönelik olumsuz bir duygu atfetmesine sebep olabilir. Yani burada duygusal etken söz konusudur. Duygusal etken olunca stereotipten önyargıya geçiş gündeme gelebilir. Yani genellemelerimiz duygularımıza yansımaya başlar. Kadınlar için stereotip yapmakla kalmamakta, bir de önyargı sahibi oluyoruz. Peki bu ne anlama gelir? Bir durumu nasıl kavradığımız duygularımıza, duygularımız da davranışlarımıza yansımaya başlıyor. Davranış etken göstermeye başladığımızda ön yargıdan ayrımcılığa geçiyoruz.

Stereotip geliştirmenin bir yüzü de stereotip geliştirdiğimiz grubun bize yönelik geliştirecekleri duygu, düşünce ve davranış sarmalı ile ilgilidir. Onların haksız yere böyle bir davranışta bulunduğu savunulduğunda, onlar da kendilerinin anlaşılmadığını düşünebilir, korunma kararı ile ilgili başvurularının yeterince işlevsel olmadığına yönelik olumsuz bir duygu geliştirebilir ve bu tip uygulamalara başvurmaktan vazgeçebilirler. Olumlu geri besleme. Böylece sürekli kendini besleyen bir döngü oluşmuş olur.

Ancak önemle ele alınması gereken bir konu da her ne kadar kadınların sıklıkla başvurdukları bir düzenleme olması ile eleştirilse de halen çoğu kadının korunma kararı aldırma ile ilgili sorun yaşıyor olmasıdır.

"Bu boşanma sürecinde en başta pek çok kadın uzaklaştırma kararına şundan gidip başvuramıyor: "Bu adam bu eve gelmezse bana kim bakacak, çocuklarıma kim bakacak, ekmek paramı kim getirecek?" Sırf bu nedenle dayağa razı olan kadınlar var. Yani bir lokma ekmeği dayağa yeğliyor." [Avukat A; K; 45; Avukatlar]

Korunma kararlarının bir diğer önemli yanı da evlilik ve boşanma süreçlerinin her bir aşamasında görülmesidir. Mor'un öyküsünde korunma kararı alınması ile erkek şiddetinin sona ermediği belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

"Karakola falan çok şikâyet ettik. Geldi bizi çok rahatsız etti, dükkânı kapatmak zorunda kaldım, ben tekrar işe girdim. Buraya bizim yanımıza geldi, o kız kardeşi geldi, karakola gidecek, hapse girecek, şöyle olacak, böyle olacak, yine dedim hani en azından bizim yakamızdan düşsün, çocukların da babası, yeri gelip de hapse girip çıkmış sayılmasın diye geldik, şikâyetimizi geri aldık. Bu ülkede kadın cinayeti çok fazla. Canımızı kurtardık, ama bir taraftan da bu baskılarla uğraştık, tehditlerle uğraştık." [Mor; K; 42; boşanmanın tarafları]

"Boşanma davasından sonra da devam ediyor bu. Yani evliken devam ediyor, boşanma sürecinde devam ediyor, boşanmadan sonra da bu uzaklaştırma devam ediyor." [Avukat D; K; 65; Avukatlar]

Danışmanlık Tedbiri Olarak Aile Terapisi

Duruşma gözleminde takip edilen 200 duruşmadan 13 tanesinde hâkimler tarafları "boşanmayı yeniden düşünmek" üzere aile terapisine yönlendirmeyi teklif etmişlerdir. Bu 13 dosyada ise sadece 2 tanesi aile terapisine gitmeyi kabul etmişlerdir (Bknz: Tablo 30). Derinlemesine görüşmelerde ise aile terapisinin boşanma aşamasındaki bireyler tarafından çok fazla tercih edilmediği ortaya çıkmıştır. Profesyoneller ise aile terapisi ile ilgili farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Uzmanlardan bazıları aile terapisinin özellikle bazı durumlarda gerekli olduğuna vurgu yapmışlardır.

"Çocuğun zarar gördüğü durumlar varsa mesela, ciddi boyutta hiç farkındalık yoksa bilinçsizse ebeveyn, çocuk bundan ciddi maddi-manevi, zihinsel olarak, bedensel olarak her türlü zarar görüyorsa ve göreceksiz biz bu boyutta daha çok ailece yönlendirip çocuğun zararını en aza indirmeye çalışıyoruz." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

Bazı uzmanlar ise aile terapisine yönlendirme konusunda olumsuz düşündüklerini dile getirerek böyle bir yönlendirme yapmadıklarını dile getirmişlerdir. Uzmanların tarafları danışmanlık hizmetlerine yönlendirmemesi birkaç boyuttan ele alınması gereken bir konudur. İlk olarak uzmanların görüşmeler esnasında aile terapisine yönlendirmeme durumları derinlemesine ele alındığında, uzmanların boşanma aşamasında aile terapisinin amacının aileleri barıştırmaya ve evlilik bütünlüğünü korumaya yönelik hizmet ettiğine yönelik algıları ile karşılaşmaktadır. Bu sebeple uzmanlar tarafları aile terapisine yönlendirme ihtiyacı duymadıklarını dile getirmektedirler.

"Son dönemlerde bu aile danışması biraz daha yaygınlaştığı için medyada, orada burada, mesela benim gördüğüm son iki-üç dosyada, boşanmaya gelmeden önce de aile danışmanına gitmiş olan çiftler var; ama ne yazık ki başarılı olmuyorlar anladığım kadarıyla ki, bize geliyorlar. Boşanma aşamasında zaten hiç sonuç alındığını duymadım şu ana kadar." [Uzman E; K; 52; Uzmanlar]

"Çiftlerin barışma ihtimalini düşünerek böyle bir uygulama (aile danışmanlığına yönlendirme) biz kendi adımıza mahkeme olarak diğer uzman arkadaşımızla yapmıyoruz." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

"Öneriyoruz, ama ne kadar işliyor, onu da bilmiyorum. Ama olması gerek. Yani son raddede değil de, ilk raddede olması gerek. Sonunda artık bitmiş, yani orada toparlamak çok zor. Öncesi belki bakılabilir." [Uzman A; K; 47; Uzmanlar]

İkinci bir boyut, uzmanların danışmanlık için yönlendirme yapabilecekleri kurumlara ilişkin bilgilerinin olmayışı ile ilgili görünmektedir. Bu bilgi eksikliği ise sadece uzman yönünden değil aynı zamanda sistemin içerisinde bu tür uygulamaya yönelik kuruluşların eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

"Onun dışında diğer psikolojik destek, danışmanlık, öfke kontrolü vesaire gibi tedbirler verilmiyor. Zaten uygulayıcı yerler de var mı çok bilmiyorum şey olarak. Daha çok şiddete uğrayana yönelik tedbirler var; işte, sığınma evine alınması, orada psikolojik destek alınması vesaire, ama şiddet uygulayana yönelik tedbirler..." [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

"Tedbirler var, ama neresi uygulayacak? Yani öfke kontrolü için mesela nereye yönlendireceksin ya da yaptırımı var mı? Sanmıyorum. Yüzde 1, yüzde 2 falandır herhalde öfke kontrolü ya da saldırganlıkla ilgili vesaire, "Senin psikoterapi alman gerekiyor" vesaire diyen karar yoktur herhalde. Genelde şiddete uğrayana yönelik tedbirler, ama diğer tarafta serseri mayın gibi dolanan birey oluyor şey olarak baktığımızda, çünkü şiddet uygulayana yönelik hiçbir psikolojik tedbir falan uygulanmamış oluyor." [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

"İşte, aile danışmanlığı veriyoruz. Ama ne kadar uygulandığını emin olun biz de bilmiyoruz. Aile ve Sosyal Politikalar'ın böyle bir birimi olduğunu biliyoruz, ama o birim çalışıyor mu, çalışmıyor mu, kim var, kim yok bilmiyoruz. Büyük yerlerde özellikle. Çok büyük sıkıntı büyük şehirler bu açıdan, ama küçük şehirlerde daha rahat kurulabiliyor. Çünkü ben Balıkesir'den geldim, küçük bir yerdeydim. Oradaki Aile ve Sosyal Politikalar'daki herkesi, çoğunu tanıyordum, onlar da beni tanıyordu, çünkü çocuk mahkemesinde tek uzmandım. Burada şimdi kaç tane çocuk var, kaç tane aile var, her birinde 3'er tane uzman var, hangi birini kim nasıl tanısin veya biz nasıl tanıyalım diğerlerini? Orada mesela direkt beni ararlardı, ben onları arardım, herkesin dairesini bilirdim, kim kiminle ilgileniyor çok iyi bilirdim. Ama burada buna ulaşmak neredeyse mümkün değil, yapamazsın." [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

Bazı uzmanlar ise var olan uygulama kurumları ile olan güncel sorunlar üzerinden tarafları aile terapisine ve danışmanlık hizmetlerine yönlendirme durumlarını tartışmışlardır.

"Aslında olması gereken çok önemli bir nokta; ama maalesef, kurumlar arasındaki işbirliğinde sıkıntı var. Bizler de tam olarak nereye, nasıl yönlendireceğiz, bilmiyoruz. **Bir danışmanlık, bir terapi niteliğinde gönderdiğimiz dosyalarda, aynı bizim yaptığımız görüşmeler gibi tek görüşmede dosyanın geri döndüğünü görebiliyoruz.** Herkes de bunu yapabilecek konumda değil. Belki bu yeterlilikte olmayan insanlara dosyalar gidiyor ve bu anlamda da tedbir kararlarının çok uygulanmadığını görüyorum." [Uzman B; K; 35; Uzmanlar]

"Kesinlikle çok sıkıntılı. Yani şöyle bir trajikomedî var: ASP bize broşürler dağıtıyor, aile danışma merkezi var, ergen danışma merkezi var diye, taraflara o dağıttığı broşüre göre eline veriyorsunuz, gönderiyorsunuz, kuruluş yok ortada, kapanmış. Yani o kadar çok bu süreçlerle karşılaşıyoruz ki, **mahkemeler karar merkezidir; ama uygulayıcı kuruluş olan**

ASP, Sağlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, bu kuruluşların hizmetleri bilmesi lazım, iş tanımlarının genişletilmesi lazım, koordinasyon lazım. Buralarda sıkıntılar var." [Uzman P; K; 47; Uzmanlar]

"Ben kendi adıma, bu tip tedbirleri çok fazla önermiyorum mahkemeye; çünkü karşılığı yok, gidebileceği bir yer yok." [Uzman E; K; 52; Uzmanlar]

Üçüncü boyut hukuk uygulayıcılarının tutumları üzerinden ele alınmıştır. Uzmanlar kendi müdahalelerinde aile terapisi ya da diğer danışmanlık hizmetlerine yönlendirmelerinin hâkimler tarafından karşılığının olmamasının etkisinden bahsetmektedirler.

"Bazen şöyle de olabiliyor. Benim kendi çalıştığım hâkimlerde de karşılaştığım bir şey. Mesela, danışmanlık tedbiri yazıyoruz; ama bazı hâkimler bu konuda çok inanca sahip değillerse, gerekli görmeyip yazmayabiliyorlar. Ayrıca, diyelim ki yazdılar, dosya kapandı diyelim, onun takibi konusunda çok da bir işlem yapılmayabiliyor. O yüzden, çok etkili bir şekilde kullanıldığını çok fazla gözlemlememiş oluyorum." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

Dördüncü boyut hukukun uygulanması süreci ile ilişkilendirilmiştir. Aile mahkemelerinde çok fazla dosya olması ve bu dosyalarla ilgili yapılan işlemlerin zaman sorunu yaratması aile terapisine yönlendirme konusunda sistemsal bir engel olarak ele alınmıştır.

"Benim bu süreçte yönlendirdiğim dosya çok fazla olmadı. Çünkü dosyaların uzaması çok tercih edilen bir şey değil. 6 seans, 10 seans, her neyse." [Uzman B; K; 35; Uzmanlar]

Uzman K, uzmanların algıları, hâkimin kararı, kurumların yetersiz ve birbirinden kopuk oluşu, sistemsal boşluklar neticesinde aile terapisine yönlendirme durumunun sekteye uğramasını aşağıda özetlemiştir. Ortaya çıkan bir diğer önemli değerlendirme ise tüm boyutların aslında iç içe olduğudur.

"Çocuk mesela çocuğun sağlık tedbirine ihtiyacı var. Raporun sonunda belirtiyoruz; çocuğun şu şu durumlarından dolayı sağlık tedbiri uygulansın diye. Yine son takdir hâkimin. Kararda yazarsa bir örneği Aile ve Sosyal Politikalar'a gönderiliyor. Onlar da dosya oluşturuyorlar o kişiyle ilgili. 3 ayda bir buraya sadece rapor göndermek zorundalar. Onu da ne kadar gönderiyorlar, ne kadar göndermiyorlar onu da bilmiyorum. En azından biz üzerimize düşeni yapıyoruz. Bu konuda vicdanımız rahat. Gördüğümüz şeyi yazıyoruz raporumuza çünkü. Ama işte, bir yerde birileri üzerine düşenleri yapmadığı için sistem tıkanıyor." [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

Sosyal hizmet, etik ve hukuki anlamda şüpheli uygulamaların içine çekilmektedir. Örneğin yetişkinlere yönelik hizmetlerde yeniden değerlendirme olmaksızın ve ihtiyaçları tam olarak giderilmediği halde hizmetlerin sonlandırılması gibi. Elbetteki

bütün bunlar ifade edilirken, artan sosyal ihtiyaçlar ve üst üste binen hukuki görevlerine rağmen yeterli düzeyde uygulama alanının olmayışı göz ardı edilmemektedir (Braye ve Preston Shoot, 2015).

5.2.2.5.Kök Aileler

Ailede değişimin bütünsel değil, kısmi oluşu en çok kentli ve eğitilmiş kesimde belirgin olmakla birlikte etkisi her kesime yansımaktadır. Batılılaşma, eğitim, kadının para kazanması sonucunda eş seçiminde bireylerin sesine de yer verilmeye başlanmıştır. Daha uzun tanışma süresi, nişanlılık, "hayır" deme hakkı yaygınlaşmıştır. Ama **iş ciddiye binince aileleri devreye sokmamak** diye bir şey söz konusu değildir; yani birliktelik hala sadece "iki gönül" için değildir (Hortaçsu, 1995; akt: Okman Fişek, 2018). İki gönül için olmayan evlilik, kuşkusuz boşanma sürecinde de iki kişilik olmayacaktır. Dolayısıyla evlilik sürecinde çatışma konularının gündemlerinden olan kök aile sorunları boşanma sürecinde de etkisini sürdürmektedir.

"Biz zaten tarafları boşanıyoruz, aileleri de boşuyoruz. En iyi anlaşılan dünürler bile boşanma aşamasında o çizgiden tamamen çıkabiliyorlar. Herkes kendi yakını lehine konuşuyor, beyanda bulunuyor. Herkes kendi çocuğuna sahip çıkıyor, öyle söyleyeyim. Ve, dediğim gibi, iki taraf boşanmıyor, aileler de birbirinden boşanıyor." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

"Bazen öyle dosyalar oluyor ki, babasıyla, annesiyle iletişim kurmak zorunda kalıyorsunuz. Önce bir onlarla konuşup, onlara durumu anlatıp sonra o kızıyla ya da oğluyla onlarla görüşüyorsunuz. Ama diğer yandan, bu tip kök aileler boşanma sonrası da çocuklarını destekliyorlar doğal olarak. Böyle bir sosyal destekleri oluyor. Ama evlilikte yaşanan çatışmaları ve boşanmada yaşanan çatışmaları körükliyorlar, evet." [Uzman E; K; 52; Uzmanlar]

Çalışmanın bu bölümünde mahkeme sürecinde kök ailelerin etkisi üzerinde durulmuştur. Evlilik ilişkisi içinde her evde kök aile sorunundan bahsetmek mümkün olmadığı gibi her boşanma vakasında da kuşkusuz mümkün olmayabilir. Ancak kök aile sorunları hafife alınamayacak derecede baskın bir çatışma alanıdır. Bazen kök aileler çiftler arasındaki çatışmanın bizzat konusu olurken bazen de çatışma konusunu alevlendirenlerdir.

"Daha önce daha çoktu bu uç, hani, ne yaparsan yap, boşanırsan ya da gidersen git. Artık o yüzdeler düşmeye başladı. Daha önceki, 2-3 yıl öncesine kadar, 3-4 yıl öncesine kadar daha sık görürdük bunu, ama şimdi artık aileler sahip çıkıyor. Diyor ki, "Tamam, gitme bir

kere." Aksine daha koruyucu, daha baskıcı, daha müdahale edici olmaya başlıyor. Hatta ailesini ikna edemediği için babasıyla çocuğunu düzenli görüştürme konusunda problemler yaşayan kadınlar biliyorum ben, hani ailesine söz geçirememek... Tabii, boşanıp da ailesiyle birlikte yaşamaya karar verdiği için koşullardan dolayı, onların da kuralları geçerli olduğu için başka bir problem yaşıyor orada..." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Kök ailelerin bu sürece katılımı boşanmanın kusura dayanması konusunda belirgin hale gelmektedir. Haklılığı ispat etmek bireyleri nasıl taraf haline getiriyorsa aileleri de bu tarafın bir tarafı haline getirebiliyor.

"Ailelerin katılımı boşanma aşamasına gelince artık "Benim çocuğum haklı, senin çocuğum haksız. Hayır, benim çocuğum daha haklı." " [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

"**Kök aileler zaten beraber evlenip beraber boşanıyorlar.** Olumsuz katkıları tabii ki var. Duruşmalarda falan görebiliyoruz, var. Niye? Herkes kendi çocuğunu haklı görür, haklı gördüğü için diğer tarafın yanlışını daha fazla söyler; ama kendi çocuğunun hatasını söylemez. Objektif olmamaktan kaynaklı. Olamaz zaten, beklemiyorum da öyle bir şey; ama keşke hiç girmeseler. Ama tanıklar. Her dosyada anne-babalar, kardeşler mutlaka tanık. Tanıklıktan çekilme hakları olmasına rağmen tabii ki tanıklar. Tabii ki zorlaştırıyor, ama yapacak bir şey yok, çünkü en güçlü tanıklarımız. Niye? Çünkü o evliliği onlar da yaşadı." [Uzman A; K; 47; Uzmanlar]

Kök ailelerin sürece katılımlarının bir sebebi de ekonomik konulardır.

"Ekonomik gerekçelerden dolayı bir şekilde çift ayrıldıktan sonra taraflardan bir tanesi illa ki ailesine gidiyor bir dönem, ailesinin yanında yaşamaya başlıyor. Erkeklerde de artış var annesiyle birlikte yaşamaya başlama konusunda. Doğal olarak sürece dâhil oluyor, çocuğunun yaşadıklarına tanık oluyor. Bu da dava dosyasına otomatikman yansıyor." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Kök ailelerin boşanma sürecine katılımı; bazen karar alma, bazen hüküm verme, bazen de çatışmaları alevlendirme rolleriyle gün yüzüne çıkar.

"**Boşanma kararı verenler de kök aileler olabiliyor.** Maalesef bireyin seçimlerine, yaşamına çok saygılı değiller. Müdahale çok fazla. Bizde 18 yaş sonrasında üniversite okudun, iş sahibi oldun, o zaman bile bitmiyor bu müdahale, yani ölünceye kadar neredeyse anne ve babanın senin yaşantına müdahalesi oluyor. Boşanmada da öyle yani. Maalesef bizde birazcık zor aileler." [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

"Kavga çıkınca kızım dayanamamış, amcasını aramış; gel, babam çıldırdı yine diye. Eşiyle beraber geldiler, oturduk, konuşuyorduk, derdimizi anlatıyoruz. Kaynım birden sinirlendi, beni evden kovmaya başladı, böyle hayatı kabul etmiyorsan git dedi. Eltim de kızımı almış öbür odada, dedesini arattırması. Babam geldi kardeşimle. Ne oldu, ne bitti, konuşurken konuşurken, babam ben biraz kızımı götüreyim, kafasını dinlesin, sen de dinle, tekrar konuşup bakarız dedi. İki-üç gün sonra **kaynanamla kayınbabam boşanmamıza karar vermişler, eşim de kabul etmiş.** Böyle bir mesaj geldi bize. Öyle mesaj gelince, ben de dayanamadım. Baktım, gelip götürecekleri yok, uyumlu olacak bir şey yok, **ne ailem gönderdi, ne onlar çağırıyor, ne de eşim arayıp da gel dedi.** Hiçbir şey olmadı yani. Ben de gittim, davayı açtım." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

Boşanma kararında ise kök ailelerin boşanmaya yönelik iki farklı tutum sergiledikleri görülmektedir: boşanmayı destekleme, boşanmamaya ikna etme.

"Ya da illa boşanmasınlar diyen tipler var bir de yani iki ailede de çocuklar boşanmasın diye çaba sarf edenler var. Onlar da sorunu çözmeye yönelik değil, her iki taraf da mevcut olumsuz bir şey varsa biz olumsuzu çözmeyelim, ama bu olumsuzluk bir süre üstünü örtünler, ama yeter ki boşanmasınlar. Bir de o tipler var." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

Sadece tarafların boşanmaya ikna olmaları yetmez ailelerin de boşanmaya ikna olmaları gerekir.

"Benim ailem hep alttan al, uyumlu ol, yuvanı yıkamazsın, çocuğun var, şu var, bu var, düzeldir, ikinci çocuğun olunca düzeldir. İkinci çocuğu yaptım, yine düzeldi. Yani sabret, sabret. En sonunda kovuldum ve ailem de beni kabul etmek zorunda kaldı. Seni istemiyorlar artık diye mesaj gelince, ailem beni göndermedi. Sonra sabret falan diyemediler." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

Tarafların boşanmalarını istemeyenler bazen kök ailelerle de sınırlı kalmamaktadır. Bazen akrabalar da boşanmasınlar ordularının birer neferidirler.

*"Şöyle. Tabii, biz aynı köyde akraba olduğumuz için, köyümüzün hepsi Allah razı olsun ki **aracı gittiler**; "Bu yuva yıkılmasın, çocukları bir araya getirelim, yapmayın, etmeyin." Ama yok, onlar Nuh dedi, peygamber demedi." [Turuncu; E; 43; boşanmanın tarafları]*

"Bazen gördüğümüz şu: Kök aileler tam tersine, boşanmayı destekleyici olabiliyor. Hatta kayınvalide-gelin ya da damatla ilgili bir çatışma varsa, "Benden özür dileyecek. O zaman ancak bir araya gelebilirler" gibi bir şart öne sürebiliyor ya da tam tersine, özellikle bunu kadınlarda daha çok görebiliyoruz; "Gelinlikle girdin, kefenle çıkacaksın psikolojisiyle kesinlikle ayrılamazsın, boşanamazsın, ayrılırsan çocuklarını getiremezsin bize" gibi bir baskı unsuru olarak evliliği devam ettirmek durumunda bıraktıran aileler de var. Ama gördüğüm kadarıyla, özellikle kadının ailesi ne kadar kadının arkasındaysa, aslında erkeğin karşısında o kadar güçlü. O zaman biraz daha erkek, kadının arkasında ailesinin olduğunu bildiğinde, tabiri caizse ayağını denk alıyor diyelim." [Uzman B; K; 35; Uzmanlar]

"Son tartışmada onun ailesi de çok olumsuz davrandı. Dediler, zaten bu iş çoktan bitmişti. Defol, git dediler bana. Hiçbir şekilde demediler ki, sizin küçük çocuğunuz var; yapmayın, etmeyin. Oğlum, niye vurdun kıza demediler, iyi yapmış dediler. Göster, nereni kırmış dedi mesela kayınvalidem. Onlar da bitmesini istediler. Onlar bitmesini istedikleri için eşim de şey yapmadı." [Sarı; K; 29; boşanmanın tarafları]

Ailelerin boşanma sürecine katılımı duruşma salonlarında da gözlemlenmiştir. Aşağıda yer alan üç farklı duruşmada aile üyelerinin duruşmaların farklı aşamalarında müdahil oldukları konulara yer verilmiştir.

*[186] Duruşma salonunda izleyici bölümünde kadının annesi yanımda oturuyordu. Hâkime nafakayı artırması yönünde işaretler yapıyordu, gülümseyerek. Sonra bana dönüp kızı için "**O bilmez, biraz daha artırsın hâkim bey**" dedi (Dosya no 186, anlaşmalı boşanma)*

[166] Kadının annesi salondaydı. Tanığı dikkatle dinledi. **“Ben de bir kız annesi olarak söz hakkı istiyorum. Kızımın hakkını yedirmem. Bundan sonra asıl davayı ben açacağım”** dedi. [Çok sinirliydi, eşi yatıştırmaya çalıştı]

[45] Hâkim kadına uzmanla görüşmeyi kabul etme durumunu sordu. Kadın cevap vermeden, abisi (izleyici bölümünde yanında oturuyordu) **“biz, kabul etmiyoruz, en başta olsaydı belki ama artık kabul etmiyoruz, karşı taraf gitsin psikoloğa”** dedi (Dosya no 45, çekişmeli boşanma)

Uzman K ise boşanmayı destekleme ya da boşanmamaya ikna etme durumlarının tarafların cinsiyetine göre değişiklik gösterdiğine yönelik bir değerlendirmede bulunmuştur.

"Genelde erkeğin ailesi kabulleniyor, sıkıntı yok, ama kadınınki zor, kabullenmekte zorlanıyor. Barıştırmak için daha fazla çaba sarf ediyor. Yanına almak istemiyor yeri geliyor evladını, torunlar varsa torunları kabul etmek istemiyor, çünkü onun için kocadan gelmiş dul bir kadın ve çocuklar sıkıntı. Erkeğinki daha kolay kabulleniyor gördüğümüz. Yine evlenir, evet, çocukların başına da başka bir anne gelir. Onlar için hiç sıkıntı değil bu tür şeyler." [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

Kök ailelerin evlilik kararına bu kadar müdahil olması boşanmanın bireysel bir karardan çok toplumsal bir karar olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bu durum ise evliliklerini sonlandırmak isteyen bireylerin üzerinde bir baskı unsuru haline gelmektedir. Boşanmanın toplum tarafından kabul görmemesi belki de boşanmanın onların kararları ile şekilleniyor oluşunda gizlidir.

*"Evlilik kararı verirken ne kadar bireysel oluyor. Aile karşı çıksa da evleniyorsun mesela. Bireysel davranış. Orada toplumsal davranışlar, nikâhtı, kınaydı, düğündü, sadece figüran insanlar. **Boşanmada yer değiştiriyor, o figüranların hepsi başrole geçiyor.** Bireysel karardan çok toplumsal karara dönüyor. **Boşanmak kolektif verilecek bir karar değil.**"* [Avukat A; K; 45; Avukatlar]

Kök ailelerin katılımı ile ilgili bir diğer önemli veri ise tarafların kök ailelerin destek mekanizması işlevine yönelik beklenti içinde olmalarıdır. Kök ailelerin destek olma işlevleri bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

"İlk dava açıldı. 4 ay sürdü mü bilmiyorum, 2 ay bir ara verildi yani. Sonra beraber kaldık biz, yani mahkeme aşamasında, aynı evde yaşadık. "Barışalım" diyor, ama dini nikâhli diyor. Bu ev de çocukların diyor bir de. Bak, zora koşuyor yani bana. Bunu işte, çocukları yaptırıyor. Böyle zorla boşasın, gitsin gibisinden yani." [Siyah; K; 58; boşanmanın tarafları]

"...Diyebilirlerdi, gel, otur, çocuklarıyla kal diyebilirlerdi, biz bakarız diyebilirlerdi. Oluyorsa, oğlumla da anlaşabilirdiniz diyebilirlerdi. Öyle bir şey olmadı hiç, yanaşmadılar yani, hiç yanaşmadılar. Belki düzelirdi, bilmiyorum." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

5.2.2.6.Çatışmanın Korunumu ve Çok Yönlü Yüzü

Boşanma süreci bir tür taşınma sürecidir. Eğer yeni bir ev, yeni bir çevre, yeni bir hayat ve kısacası yeni bir dünya istiyorsanız eskisinden taşınmanız gerekmektedir. Bu taşınma sadece fiziksel bir görünümü kastetmemektedir. Bazı boşananlar evli oldukları aile konutunda yaşamaya devam etseler bile taşınmak zorundadırlar. Ancak bu taşınma içerisinde farklı yolculukları içerir. Boşananlar; ruhsal, fiziksel ve sosyal alanlarda değişiklikler yapmak durumundadırlar. Çünkü isteyerek ya da mecbur kalarak, tek başına ya da çocuklarla birlikte aynı ortamda ya da farklı bir çevrede, kısacası nasıl olduğu koşullara göre değişken bir şekilde, boşananlar boşanma kararı ile birlikte eski hayatlarını terk ederek yeni bir düzen arayışında olduklarını ilan ederler. Bu ilan yeniliğin habercisidir. Boşanma iç dünya ile dışarıdaki dünya arasında, fiziksel koşullarımızla sosyal koşullarımız ve eski ile yeni arasında gerçekleşen bir yolculuktur.

Bu taşınma ise çoğu boşanmada kırıp dökmeden gerçekleşmemektedir. Bu durum iki sebepten kaynaklanmaktadır: (1) boşanma süreci, boşananları evlilik ilişkisi içerisinde biriken bir yığın sorunla yüzleştirmektedir. Taşınmanın ağırlığı geçmişte ağır gelmeyen konuların ağırlaşmasına tozlu raflardaki çatışma gündemlerinin gün yüzüne çıkmasına neden olmaktadır. Boşanmak, toz kaldıran (kick up) bir süreçtir. Bu toz kaldırma, konuların farklı bir şekilde değerlendirilmesine yaşananlara farklı bir gözle bakılmasına neden olabilmektedir.

Hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları da boşanmayı evlilik ilişkisi içerisindeki halledilmeyen meselelerin gün yüzüne çıktığı bir süreç olarak değerlendirdiklerini dile getirmişlerdir.

"Boşanma aşamasında içlerindeki öfkeleri taraflar dışa vurmak için boşanma davalarını kullanıyorlar. Kel alaka, hiç alakası olmayan şeyler bile, ki hukuksal olarak işte sınırları çizilidir. Evleneli 30 yıl olmuş mesela ya da 15 yıl olmuş. 15 yıl evvelki olayın burada ne alakası var? Ama onu biriktirmiş, öfkelenmiş, ta o zaman söyleyememiş. İşte, burada bir nasıl canını acıtırsam noktasına geliyorlar." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

"Mahkeme o çatışmayı yoğunlaştırıyor, çünkü anıları taşıyorsun. Hatta bir de kişinin hafızasında yer etmemiş olan şeyleri sen canlandırıyor sun. Kişiler yaşarken çok üzerinde durmuyor, doğaçlama geliyor, ondan sonra anlatması çok zor. Gerçekten de ben boşanma sürecinde bu anlamda çok doğru bulmuyorum. Bu kadar tanıkla, bilmem neyle herkesi dâhil ediyorsun. Bir daha görüşemez hale geliyorlar taraflar. Hele bir de çocuk

varsa ben o zaman çok üzülüyorum, çünkü ilişki devam edecek. Dolayısıyla, çok perçinlemem lazım olumsuzlukları. Bizde öyle olmuyor." [Avukat C; K; 47; Avukatlar]

*"Artık boşanma aşamasına geldiği için ağızlarının hiç avarı da olmuyor ve **bir müddet sonra evlilik ilişkisi içinde normal kabul edilen ve birlikte paylaşılan, yaşanan şeyler boşanma sürecinde sorun olarak dile getiriliyor. Şu anda sorun olarak dile getiriyor ve delil toplama, müthiş bir delil toplama derdine giriliyor.**" [Uzman N; K; 43; Uzmanlar]*

Amato ve Rogers'ın vurguladığı gibi: Eşler, belirli davranışları sadece evliliklerinden vazgeçtikleri ve ayrılmak üzere oldukları zaman problem olarak tanımlamaktadır (Amato and Rogers, 1997: 613; akt: Dempsey, 2002).

Evlilik sürecinde yaşanan çatışmalar ve bu çatışmaların uygun bir şekilde yönetilememesi tek başına boşanmanın sebebi olarak görülmemelidir. Boşanmanın her durumda evlilik çatışmaları ile birebir ilişkisi olmayabilir ancak evlilik sürecinde yaşanan çatışmaların boşanma sürecinde yaşadıkları çatışmalarla yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

"Şöyle oluyor aslında, evliyken belki anlık yaşıyorsun, ama boşanırken galiba hepsini biriktirip biriktirip ortaya mı sürüyorlar artık, biraz öyle oluyor sanırım. Çünkü evliyken sonuçta aynı evde kalıyorsun, aynı yastığa baş koyuyorsun. O yüzden evliyken onu geçiştirmeye çalışabilirler." [Avukat E; K; 26; Avukatlar]

"Zaten evlilikte çatışma varsa, boşanma sürecinin çok ılımlı geçmesi çok mümkün olmuyor; çünkü boşanma süreci, evlilikte ılımlı gitmiş çiftler için bile savaşı meydanına dönebiliyor. Bu gerçekten kötü bir şey. Tanıdıklar, yakın dediği kişilerden farklı tanıklıklar çıkabiliyor. En kötü kısmı da bence o çatışmanın çocuk üzerinden geçen kısmı. Çünkü bir maddi boyutu oluyor, maddi olarak birbirini tüketme çatışması yaşıyorlar, bir de çocuk üzerinden tüketme. Orada sırf karşı tarafı değil, çocuğu da çok ciddi olumsuz etkilemiş olabiliyorlar. Bu da çok sıkıntılı çatışma biçimleri." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

*"Boyut değiştiriyor. Yani evlilikteki birebir yaşadıklarıyla sonraki çatışmalar çok farklı oluyor. **Çatışma yön değiştiriyor, ama çatışma hâlâ devam ediyor.** Adam sorumsuzsa boşanma davası sırasında da sorumsuz oluyor, nafakayı ödemiyor veya sorumsuz oluyor, çocuğu görmüyor. O sorumsuzluk devam ediyor. Ama bu kez sorumsuzluk "Faturayı ödemedi, maaşını çarçur etti"den çok "Nafakayı ödemedi, çocuğunu görmedi" o şekilde devam ediyor." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]*

"Mesela çocuğuyla ilgilenmeyen bir anne ya da bir baba çocuğun annenin yanında kalması ya da babanın yanında kalması diğer tarafa çok dokunmuyor mesela evlilik sürecinde. Ama boşanma sürecinde bambaşka bir hal alıyor bu. Devam ediyor o savaş. Hiç çocuğun okulunu, doğum tarihini bilmeyen bir baba, mesela, velayet savaşına girebiliyor sırf annenin canını acıtmak için ya da eğer baba evlendiyse mesela, ikinci evliliğini yapıtıysa anne kinlenebiliyor. Savaşın boyutu değişiyor. Çocukları biraz silah olarak kullanıyorlar." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

(2) boşananların; çözümlenmemiş sorunların ağırlığı, koşullardaki değişiklik, yasal adımların takip edilmesi, bütçe sorunu (bütçeleri ayırma, yeni bir bütçe oluşturma,

ekonomik kaynaklarda azalma), ebeveynlik düzenlemeleri (tek ebeveynliğe geçiş ya da diğer taraf için kişisel ilişki tesisi), yeni akrabalık ilişkilerinin oluşması ve sosyal ağların yeniden düzenlenmesi, yeni bir kimlik gelişimi gibi düzenlenmeyi bekleyen bir düzine konuyu ele almaları gerekir. Her bir düzenleme ise farklı çatışma konularını içermektedir. Evlilik ilişkisi içerisinde devam eden çatışma konularının çözümsüz kalması neticesinde boşananların ise boşanma sürecinde yaşanacak yukarıdaki gündemlerle ilişkileri düzenlemeleri daha da zor bir hal alabilmektedir.

"Herkes çatışabilir, ama bu çatışmanın çözüm yollarını bulabilen insanlarsanız siz, o boşanmaya da yansıyor. Karşılıklı konuşup anlaşabilen insanlar olduğunuzu gösteriyor bu; o zaman genellikle çatışmadan boşanıyorsunuz. Ama siz evliliğiniz içerisinde de konuşup ortak çözüm yolları bulamayan bir çiftseniz, boşanmanızda da bunu bulamıyorsunuz."
[Uzman B; K; 35; Uzmanlar]

Araştırmalar, boşananların (birbirlerine karşı son derece düşmanca davranan çiftlerin), boşanmadan önceki yıllarında düşmanlıklarının sağladığını ve yıllar sonra da çatışma içinde kalmaya devam ettiklerini göstermektedir (Ellis, 2000). Tarafların boşanma sonrası çatışma içinde kalmaları ekonomik meseleler ve velayet konularında gündeme gelmektedir.

"Boşanma sürecinden sonra bizde bir de mal paylaşım süreci başlıyor. İşler bitmiyor. Düşünebiliyor musun, eşler boşanmış, bitmiş, herkes ikinci evliliklerini yapmış veya düzenlerini kurmuş, kadın ya da erkek 8. yıl mal paylaşımı davası açmış. Haydi, eskiler yeniden gündeme geliyor, yeniden taraflar birbirlerine ilişkin o soğuyan ilişkileri yine sıcak hale getiriyorlar. Düzenleme lazım." [Avukat D; K; 65; Avukatlar]

"Birbirinin canını yakma tam olarak tatmin etmemişse boşanmada, akabinde, boşanma sonrası velayet değişiklikleriyle devam ediyor. Kaç yerde velayet değişikliği davası açıyor, kaç mahkemede. Bitmiyor, şahsi ilişkinin kaldırılması davası açıyor. Bitmiyor, şahsi ilişkinin sınırlandırılması davası açıyor. Bitmiyor, nafakanın artırılması davası açıyor, çocuğu tanık gösteriyor. O tamamlanmamış kin ve öfke çocukların hayatını mahvediyor."
[Uzman L; K; 45; Uzmanlar]

*"En büyük çatışma çocuk üzerinden gidiyor zaten. O çatışma hiç bitmiyor ve devamlı bir şey, çocuğu gösterdi, göstermedi. Mesela kadın diyor ki "Nafakayı ödemedi. Çocuğu göstermiyorum." Adam yanlış bir şey yaptığında, atıyorum, "Babaanesi benim hakkımda kötü konuşmuş, o yüzden çocuğu göndermiyorum." **Çatışmayı yönetmiyorlar, çatışmayı körükliyorlar.** O çocuğu göndermeyince o daha fazla üstüne gidiyor."* [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

Bu süreçte yasal adımların takip edilmesi, diğer tüm düzenlenmesi gereken konuların merkezinde yer alır. Çünkü diğer boşanma konuları mahkeme sürecinin çatışmayı artırıcı (killer, provocative) etkisi altındadır. Boşanmanın kusura dayanması ilkesi,

sürecin uzun sürmesi, deliller, tanık beyanları, avukatların savunmaları, duruşma salonlarının gergin yapısı, hakimlerin üslubu, 6284 tedbir kararları, kök ailelerin katılımı, velayet, ekonomik konuların (nafaka, tazminat, vb) hükme bağlanması çatışma düzeylerini hızlandırıcıdır ve boşanma sonrası hayatı bile etkisi altına alır.

King ve Trowell (1992)' e göre; aile ile ilgili sorunları hukuka güvenerek çözmeye çalışmak, hukukun çatışmalı doğası ve dar bir bakış açısıyla kanıtlar ile usuller üzerine yoğunlaşması nedeniyle bu soruların anlamını yitirmesine yol açabilir (akt: Braye ve Preston Shoot, 2015).

"Mahkeme ortamı bu çatışmayı tetikleyen bir şey. Dava açıldığında, ilk başta aslında bu kadar birbirlerine karşı öfkeli olmayan, boşansalar bile birbirlerini gördüklerinde selam verecek olan ya da aynı masaya oturacak olan insanlar, boşanma süreci başladığında çok daha kanlı bıçaklı hale geliyorlar. Çünkü evlilik ilişkisi içinde dile getirilmeyen, hiç konuşulmayan bir sürü olay ortaya dökülüyor, bir sürü iddia ortaya atılıyor, bu sefer etrafa da yansıyor bu öfke. Boşanma süreci çok daha olumsuzu götürüyor çatışmayı, çözümsüz hale götürüyor." [Uzman E; K; 52; Uzmanlar]

Yargının en çok öne çıkarılan işlevi, "bireyler arasındaki uyuşmazlıkları çözmek"tir. Esasen bunda bir yanlışlık da yoktur. Zira sıradan yurttaşın gözünde yargı, yaşamın olağan akışının bozulduğu durumlarda karşı karşıya gelinen ve buna çare üretecek bir karar vermesi beklenen mercidir. Yargıda karar makamını işgal eden hâkim, yurttaşın algısında, hukukun merkezî figürünü oluşturur. Hâkimin toplumsal yapı içindeki konumu ve çalışma yöntemi, hukukun toplumsal düzendeki anlamını esastan belirler. Yargı sürecinden çıkan karar, hukuku somut olay bağlamına yerleştirir; dogmatik hukuk düzeni ile yaşayan hukuk arasında bir ilişki kurar. Bu karar, aynı zamanda, insanın belli toplumsal ilişkilerini düzenler ve böylece insanı münferit yaşam alanlarında belli bir yere konumlandırır. Bütün bunlar, yargının insan hayatını temelden etkileme konusundaki güçlü potansiyelinin göstergeleridir (Zwingmann, 1966; akt: Sancar ve Atılğan, 2009). Ancak yargı kararları yeni uyuşmazlıkların çıkmasını önleyecek şekilde net olmalı ve uyuşmazlık konusu tüm hususları ortadan kaldırmalı ve ilerisi için taraflara yol göstermelidir (TÜSİAD, 2014). Oysa boşanma sürecinde yargı aşaması çatışma içerisinde olan tarafların çatışmalarını uzlaşmaya döndürme konusunda başarılı görünmemektedir.

Bu çatışma içinde kalma ve çatışmanın tırmanması durumu, görüşmelerde tarafların, hukuk uygulayıcılarının ve uzmanların değerlendirmelerinde de yer bulmaktadır. Aşağıda boşanma sürecinde devam eden çatışmanın korunumu ve farklı yüzü mahkeme sürecinin çatışmalara olan etkisi üzerinden ele alınmıştır.

Boşanma Davalarının Uzun Sürmesi

Dava dilekçesi ile başlayan boşanmanın yasal boyutu davanın hükme bağlanması ile son buluncaya kadar ön inceleme, tahkikat ve sözlü yargılama aşamalarından geçilir. Bu aşamaların yerinde ve zamanında sonlandırılması ile en iyi ihtimalle bir çekişmeli boşanma davasının bitmesi 1-2 yıl arasında değişmektedir. Boşanma sürecinin en erken 1-2 yıl kadar sürmesi görüşmecilerden bazıları açısından olumsuz yönlerine vurgu yapılarak değerlendirilmiştir.

"2017'ye geldik. 2020'ye kadar gidecek herhalde, ben öyle düşünüyorum... Benim yaşımdaki bir insan, delidolu yaşayan, gezip tozan, her ortama takılan bir insandır; ama ben gitmiyorum. Niye? Artık birtakım şeylerden soğudum, o yüzden." [Pembe; E; 30; boşanmanın tarafları]

"Bakın, 2 yıl olmuş. Adliye sarayına geliyorsun, adaletin temeli, adalet burada var, değil mi? 11:30'daki mahkemeye 13:30'da giriyorsun. Zaten buradan kaybediyorsun. İçeri giriyorsun, sanki ne bileyim, hâkimin öyle bir tavırları var ki ya bu insan cinayetten gelmemiş, dağda eşkıyalık yapmamış, nedir yani ben anlamadım. Bu memlekette kanun diye bir şey yok. Çok zayıf." [Turuncu; E; 43; boşanmanın tarafları]

Sürenin uzun sürmesi, üç açıdan ele alınmıştır:

(1) Boşanmanın uzun sürmesi tarafların haklarından feragat etmelerine neden olmaktadır.

"Süre uzadıkça bazılarının bezdiğini, "Aman, ne olursa olsun" şeklinde bıraktığını da görebiliyoruz." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

"Mahkemelerde çok yoğun bir iş yükü var. O yüzden bir dava açıldıktan sonra ilk celsenin olması bazen bazı mahkemelerde 6 ayı buluyor. Ondan sonraki süreçler 3 ay atılarak celseler şey yapıyor. Normalde 6-7 celsede bitiyor ama o 6-7 celsenin yapılış şekli 2 yılı buluyor en iyi ihtimal. O 2 yılda çok fazla şey değişiyor." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

(2) Boşanmanın uzun sürmesi çatışmaları artıracı bir etkiye sahiptir.

"Herkes süre konusunda çok ciddi bir şikâyet halinde. Duruşmalar arası genellikle 3 ay, 4 ay gibi zamanlar atabiliyor. Ki, gerçekten kişilerin hayatları açısından bunlar büyük süreler. Bir sonraki duruşmaya gidiyor, 4 ay geçmiş oluyor, bir beklentiyle gidiyor; çünkü

belki süreci bilmiyor, hemen hallolacak zannediyor; ama hiçbir şey olmuyor, tekrar 4 ay atıyor. O zaman da o kişileri daha olumsuz etkilemeye devam etmiş oluyor. " [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

"Boşanma aşamasında biraz şey yapıyor, daha bir kin, zarar verme, karşıdakini acıtma var. Hatta ne kadar uzarsa o kadar iyi. Bunu diyenler de çıkıyor, çünkü boşanırsa yeniden evlenecek. Çünkü boşanma davası her tür hukuki yolu tükettin mi, 7 yıl da sürebiliyor. 7 yıl, 8 yıl. Buna bir de mal paylaşımını koy. Yani 10 yıl bir insanla nefret duygunu iyice perçinleştiriyorsun. Artık al ondan sonra, sokakta gördün mü vur, öldür yani." [Avukat C; K; 47; Avukatlar]

(3) Boşanmanın uzun sürmesi müdahale imkânını kısıtlayıcı bir etkidir.

"Başta gelseydi değerlendirirdim, ama 8 ay boyunca mahkemelere gidip geldikten sonra değerlendirmem." [Sarı; K; 29; boşanmanın tarafları]

Oysa yargılamaların sürelerinin makul olmaması özellikle önemlidir ve kamu menfaatini ilgilendirmektedir. Davalar, aşırı derecede uzun sürmemelidir. Bazı koşulların mevcut olması halinde, kullanıcıların mahkemeye erişim hakkını yersiz bir şekilde de etkilememek kaydıyla, çok kısa da olmamalıdır. Yargılamada zaman yönetimi, kullanıcıların ihtiyaçlarına özel ilgi gösterilerek somut yargılamanın ihtiyaçlarına göre ayarlanmalıdır (CEPEJ, 2009).

İletişim İçinde Olmama: İletişim Yoksa Bu Çatışma Yok Demek Değildir

Boşanma davası açıldıktan sonra görüşmeciler eşleri ile görüşmediklerini belirtmektedir. Görüşmecilerden bazıları yeniden bir araya gelmek için yakınlarından karşı tarafa aracılı gönderdiklerini ifade etmektedir. Bunun dışında hiçbir görüşmeci boşanma süreci ile ilgili karşılıklı yüz yüze ya da diğer iletişim araçları üzerinden bir görüşme gerçekleştirmediklerini belirtmektedir. Oysa yukarıda da bahsedildiği üzere boşanma süreci üzerinde karara varılması gereken birçok gündemden oluşmaktadır ve bu kararların karşılıklı ele alınması gerekmektedir.

"Eşimle ben, o günden sonra ne görüştük, ne iletişime geçebildik, ne tartıştık. Aradan araçlarla falan. Ondan yani. Biz karşı karşıya da gelmedik, iletişim de kuramadık." [Turuncu; E; 43; boşanmanın tarafları]

"Hiç görüşmedim, eşimle de görüşmedim. Ben boşanma davası açtım, o bana karşı boşanma davası açtı. Yani başka bir şey değil. Dava sürüyor şu an. Bir çocuğum var. Çocuğumu alıyorum sadece. Hiçbir şekilde iletişime geçmedim kendisiyle, geçmeyi de düşünmedim." [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafları]

"Cereyanın parasını ödeyip gidiyor, kâğıdını koyuyor. Ben görmüyorum kendisini, ama geldiğini fark ediyorum. Kendi mi ödüyor, oğlu mu ödüyor onu bilemiyorum, ama ödeniyor yani, çekmeceye atılıyor, görüyorum." [Siyah; K; 58; boşanmanın tarafları]

"Direkt boşanma davası açtı zaten, ben de karşı dava açtım. Tartışma ya da görüşme olmadı. Görüşmüyoruz biz, o günden sonra hiç görüşmedik zaten. Sadece çocuğu iki haftada bir alırken, verirken. Onda da annem zaten genelde veriyor, alıyor, ben çok görüşmüyorum yani." [Sarı; K; 29; boşanmanın tarafları]

Taraflardan bir tanesi eşi ile gerçekleştiremedikleri görüşmeleri çocuklar üzerinden gerçekleştirirken bir görüşmeci ise eşin avukatı aracılığıyla görüşmek istediğini ancak görüşemediğini belirtmektedir.

"Eşimle olmadı, çünkü telefon hattım evde kaldı. Sonra da geldim, engelledim. Öyle bir tartışmam olmadı. Kızıma çok mesaj geldi; sizi öldürürüm, asarım, keserim, pompalayacağım, iki bayramı zehir edeceğim, gazetelere ilan edeceğim diye. Biz de koruma talep ettik." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

"Şöyle bir şey var: Avukat diyor ki, eşimin avukatı, "Kesinlikle görüşmek istemiyorum." Arkadaş, nasıl görüşmek istemiyorsun?!" [Kırmızı; K; 37; boşanmanın tarafları]

Uzun yıllardır bu alanda çalışan uzmanlar ve hukuk uygulayıcıları ise bu durumu farklı açılardan değerlendirmektedirler. Örneğin Hâkim B ve Avukat B boşanma sürecinde eşlerin bir araya gelmemelerini çatışmaların azalmasına bir neden olarak ele almaktadırlar. Ayrıca bu durumu eşlerin aynı evde kalmamalarına bağlarken aynı zamanda mesajlaşma yolu ile yine şiddet dilinin devam ettiğini belirtmektedirler.

"Boşanma sürecine giren eşler genellikle ayrılır. Dolayısıyla, çatışmalar daha az veya en azından şiddet boyutu yok. Bazıları hiç görüşmüyor zaten boşanma sürecine girdikten sonra ve de dava açıldıktan sonra. Görüşüp karşılaşma gibi bir olanakları olmuyor, ama bu sosyal medya aracılığıyla tehdit, hakaretler şeklinde, bazen yol kesme şeklinde, ev basma şeklinde çatışmalar gündeme geliyor." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

"Şöyle. Tabii, aynı evde kalmıyorlar boşanma süreci başlayınca. Ama mesajlaşma yoluyla birbirlerini çok taciz ettiklerini biliyorum. Bence yine zor dönem yaşıyorlar evliliktekenden farklı, ama yine bir zor döneme girmiş oluyor." [Avukat B; K; 53; Avukatlar]

Uzman K ise eşler arasındaki iletişim kopukluğunun çatışmaları artırıcı etkisine vurgu yapmaktadır.

"Daha fazla çekişmeli sürüyor davalar. Bu da iletişim kuramadıkları için, çünkü onlar "Boşanalım" dedikleri anda iletişimi kesiyorlar birbirleriyle. İletişim koptuğu an her şey bitiyor." [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

Görüşmelerde ortaya çıkan bir diğer önemli veri ise boşanma sürecinde çatışmaların yoğunlaşmasının, tırmanmasının ve belki de boyut değiştirmesinin en önemli

faktörünün mahkeme sürecinin ürünleri olan dilekçeler, tanık beyanları, avukatlar, boşanmanın kusura dayanması ilkesinden kaynaklandığı üzerinde tarafların, mahkeme uzmanlarının ve hukuk uygulayıcılarının ortak bir görüşe sahip olmalarıdır. Aşağıda önce, çatışmaların şiddetli dili: dilekçeler ve tanık beyanlarının mahkeme sürecinde taraflar arasındaki çatışmalara olan etkisi sonra, boşanmanın kusura dayanması ilkesinin karanlık yüzü ele alınmıştır.

Çatışmaların Şiddetli Dili: Dilekçeler ve Tanık Beyanları

Özellikle mahkeme sürecinde eşler arasındaki diyalogun kopması; eşler arasında konuşulması gereken konuların dilekçelerde daha şiddetli bir şekilde dönüşmesine sebep olmaktadır. Çünkü dilekçeler, evlilik sürecinde yaşanan çatışma konularının ve belki de gizli kalması gereken konuların dile gelmiş halidir.

"Boşanma sürecinde geçmiş yaşanmışlıkların verdiği öfke ve kinin dışarı yansımaları, karşılıklı hesaplaşma içine giriyorlar; yani "Sen bana bunu yaptın, bu da duyulsun. Sen bana daha önce şöyle demiştin." " [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Aşağıda önce görüşmecilerden birinin sonra mahkeme uzmanlarının dilekçelerin boşanma sürecindeki çatışmalara olan etkisine ilişkin anlatımlarına yer verilmiştir.

"Diyalog koptu, sonrasında çok sert bir boşanma süreci başladı. Yani çok abartılı dilekçelerle, agresif tutumlarla üzerime gelmeye ve beni zorlamaya başladılar. Mesela, dilekçede 10 sayfada 100 kez benim adı bir adam olduğum anlatılıyor, gelirim olanın iki katı olduğu anlatılıyor, eşimin olan parası hiç ortada yok, gelirlerinin hiçbiri ortada yok falan, böyle çok çirkin bir dava süreci başladı. Ben bu çirkin dava sürecini hiç tahmin etmemiştim. Öyle bir tarif ediyorlar ki sizi, siz kendinizden tiksiniyorsunuz. O derece iğrençleşiyor iş. Ben şunu artık anladım, algıladım: Üçüncü şahıslar girdiğinde bir ilişkinin içine, iş çok çirkinleşiyor, bayağılaşıyor ve daha az eğitilmiş olsam daha kötü şeyler yapabiliirdim. Bir adamın gidip avukat dövmesini, şiddeti anlayabiliyorum artık." [Mavi; E; 49; boşanmanın tarafları]

"Bu dava dilekçeleriyle birlikte çok fazla şey diyen var, "Belki bir araya gelebilirdik, ama o kadar fazla şey yazmışlar ki, artık bundan sonra bir araya gelemeyiz. İftiralar atılmış bana" diyorlar, dava daha kızışıyor ve işleri daha olumsuz hale getiriyor." [Uzman B; K; 35; Uzmanlar]

"Kızışıyor kesinlikle. Diyor ki, "Sen onu mu yazdın? Ben de bunu yazarım sana." Ondan sonra birbirlerinin yüzüne bakacak halleri kalmıyor." [Uzman A; K; 47; Uzmanlar]

Avukat E ise boşanma sürecindeki çatışmaları dilekçelerin içerikleri üzerinden tarafların değerlendirmektedir. Tarafların birbirlerinin yaralarını iyi bildiklerini ve canını yakmak

için nasıl bir dil kullanması gerektiğini bilerek dilekçeleri doldurduklarını belirtmektedir.

"Zaten o onun zayıf noktasını biliyor ve ondan vuruyor. Bu kişiye göre değiştiği için de biraz böyle çok hassas ve yorumlanmaya çok açık gerçekten. Ki genelde de eş ne yazacağını, ne yönden vuracağını biliyor." [Avukat E; K; 26; Avukatlar]

Tanık beyanları ise, dilekçelerin duruşma salonunda sözlü bir şekilde sunulması gibidir. Tanıklık ettikleri tarafın lehine karşı tarafın aleyhine işleyen bir sistemdir. Bu yönü ile çatışmaların üzerinde kayda değer etkisi bulunmaktadır. Çünkü Hâkim E'nin de ifadesiyle "Artık tanıklar bile neredeyse onların tarafı gibi görünmeye başlıyorlar." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

Boşanmanın Kusura Dayanması İlkesinin Karanlık Yüzü

Boşanmanın dayandığı temel ilkelerden biri kusur ilkesidir. Kusur ilkesine göre (Akıntürk ve Ateş, 2016) boşanma, ancak eşlerden birinin kusurlu olması halinde mümkündür.

Boşanmanın kusura dayanması ilkesi, boşanma sürecinde yaşanan çatışmaların yoğunluğunu ve seyrini etkilemesi açısından oldukça önemlidir. Çünkü boşanmanın kusura dayanması bireylerin kendi haklılıklarını ortaya koyması demektir aynı zaman da sadece kendi haklılıkları ile ilgili değil karşı tarafın haksızlığı ile de ilgilidir.

"İki türlü; hem kendini savunacaksın, hem de karşı tarafın suçlu olduğunu göstereceksin." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

"Ben boşanmak istiyorum. Duygularım bitti" yeterli olmuyor. Hani somut olarak senden boşanmanı haklı kılan, karşı tarafın kusurlu, senin kusursuz olduğunu kanıtlamanı istiyor. Yani o mahkemede kanıtlamak durumunda kalmak haklılığını seni karşı tarafa karşı zaten bir şey konumuna getiriyor. Yani iki düşman oluyorsun, çünkü birbirine karşı kozlar bulup mahkemede karşı tarafa karşı üstün gelmek durumundasın. O yüzden mahkemenin kendisi zaten taraflar arasındaki çatışmayı arttıran bir şey mantiken bakıldığında." [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

Boşanma sürecinde boşananların belki de en büyük ihtiyaçları kendi haklılıklarının bir otorite figürü tarafından onaylanmasıdır. Mahkeme süreci bu açıdan boşananlar için bir tür kazanma odaklı bir savaştır. Uzman K ve Uzman M bu güç savaşı ve kazanma duygusu üzerinde durmaktadır.

"Nasıl söyleyeyim size... Güç değil de bu şey, artık işte, Çünkü şey yok, bir sürü söyleniyor, söyleniyor, iddialar var haklarında, ispatlamaya çalışıyorlar, tanık getiriyorlar, dinlettiriyorlar, yeri geliyor çocuklarını bile dinlettiriyorlar kendi tanıkları olarak. Bunlar da herhalde "İşte bak, bunları yaptın, ama ben kazandım" duygusunu hissettiriyor belki de.

İşte, bu da ona bir güç sağlıyor en azından. Geçici bir güç. Çünkü sonrasında başka sorumluluklar devreye biniyor. Çocuk anneye de verilse babanın o sorumlulukları devam ediyor, yerine getirmek zorunda. Babaya da verilse anne aynı şekilde. Aslında o mahkeme aşamasında karar verildiği an olup bitiyor o güç. Orada sona eriyor bence." [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

"Zaten mahkeme süreci bu çatışmayı son derece körükleyen bir şey. Çünkü mahkeme sürecine girdiği an kazanan-kaybeden hikâyesi oluyor iş. Zaten kültürel olarak buna çok müsaidiz, yani "Şeriatın kestiği parmak acımaz" kafasından gelen bu kültüre çok müsaidiz. Ama çok garip bir şekilde, herkes hâkimin kendisini görmesini, bir karar vermesini ve sonunda da, "Haklısın sen, çok mağdur olmuşsun" falan demesi beklentisi içerisinde. Tabii, o olmuyor." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

İnsanların kendi haklılıklarını kabul ettirmeye çalışmaları kimi zaman evlilik içerisinde gizli kalan mahrem konuların gün yüzüne çıkmasına sebep olmaktadır. Uzmanlardan D bu konuya değinmektedir.

"Yoğunluk açısından fark var, çünkü bir kere bizde çekişmeli davalarda haklılığını kanıtlamak durumunda olduğun için bütün kozlarını, bütün kirli çamaşırlarını ortaya serip savaşını vermek zorunda kaldığın için boşanma aşamasında tavan yapıyor. Tam tersine çok daha fazla oluyor. Tahmin edemeyeceğin şekilde çirkinleşebiliyor, tahmin edemeyeceğin şekilde büyük bir kavgaya dönüşebiliyor yani. Çok daha yoğun boşanma sürecinde." [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

İnsanların kusursuz olduklarına yönelik inançları ise diğer bir yandan karşı tarafa olan öfke birikimlerine neden olabilmekte ve nafaka, tazminat, velayet gibi diğer çatışma gündemlerinin zeminini hazırlamaktadır. Hâkim E ise bu duruma değinmektedir.

"Eğer iki taraf da boşanmada kararlıysa, anlaşmalı boşanma değil bu, yani bizde "karşılık dava" falan deriz; ikisi de boşanmaya şeyse orada iş şeye biniyor -hukuksal anlamda söylüyorum- kusurlu olan taraf, kusursuz olan taraf, tazminatlar, çocuklar, nafakalar. Ama bir taraf kendini kusursuz görüyorsa ve gerçekten kusursuz olanlar da vardır; mesela aldatılan eşler. O zaman bir öfkesi var. O öfkeyi bir türlü, "Niye ben böyle bir şeye maruz kalıyorum?" diyor, bastıramıyor. Bastıramadığı için de o boşanma aşamalarında daha da alevleniyor." [Hakim E; K; 63; Hakimler]

Karşı tarafın haksızlığının ortaya konulması ise uzmanların ifadesi ile bazen karşı tarafa iftira atma şeklinde olabilmektedir. Buradaki alt gündem ise karşı tarafın canını yakma olan beyan edilmektedir.

"Saygısızlık üst sınırdan olabiliyor, özel hayatla ilgili yaşananlar çok fazla öne çıkartılabiliyor. Birbirlerinin canını acıtmak için iftira atılıp hastaneye sevk edilmesi gibi, akıl sağlığıyla ilgili iddialarda bulunulabiliyor, cinsel sorunlarla ilgili, yetersizliklerle ilgili iddialar ortaya atılabiliyor. Ki bunların çoğunda da araştırma yapıyoruz, mesnetsiz, yani dayanaksız çıkıyor, yani öyle bir sorun yok aslında. "Karşımdakini nasıl yıpratırım" diye düşünüp daha can acıtıcı yollara gidebiliyorlar." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

"Tırmanıyor demek doğru olmaz, gerçek dışı başka bir çatışmaya dönüyor. Herkes karşı tarafa verebildiği kadar zarar verip, açabildiği kadar yara açmaya çalışıyor. Bunu yaparken de hiçbir şey kalmıyor, ahlaki etik kod kalmıyor maalesef. Buna ben de, avukatım da çok özen gösterdik; ama hep zarar gördük. Çok yüksek ihtiyati nafakalar ödedik, mahkemede hiç sesimizi duyuramadık. Daha çığırkırı ve şey olan çok daha yüksek sesle çıktı sesi maalesef. Biz kendimizi anlatana kadar 7 ay geçti. 7 ay içinde ben bir sürü borca battım." [Mavi; E; 49; boşanmanın tarafları]

Karşı tarafın canını yakma ve ondan intikam alma mahkeme sürecinde tarafların sık başvurdukları yollardan birisidir. Uzman D bunun bazen tarafların kendi hayatlarını kurmak yerine ısrarla karşı tarafın yaşamını kurmasına engel olmak şeklinde ortaya çıktığını vurgulamaktadır.

"Bazen hayatını yeniden kurmak, yeni yaşam düzeni kurmak yerine tamamen buna odaklayıp karşı taraftan intikam vesaireye yönelik kendi yaşamını da altüst edencesine, bütün her şeyi de reddeden tutumlar da olabiliyor. Bu tabii karşı tarafla çatışmayı da şöyle etkiliyor: **Kendisiyle ilgili bedel ödemeyi de göze alarak, yani kendi yaşamını da kötü hale getirmeyi göze alarak karşı tarafla sürekli çatışmaya girebileceği nedenler, ortamlar yaratıp şey yapan da oluyor.**" [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

Uzman E ve Uzman C ise boşanma sürecinde yaşanan çatışmaların evlilik sürecinde yaşanan çatışmaların aksine yıkıcı etkisi üzerinde durmaktadır.

"Yalanlar, iftiralar, ortaya konulan belgeler vesaireler çok daha yakıcı oluyor bu dönemde, artık **köprüleri tamamen yıkıyorlar.** Ama **çatışma aynı çatışma;** yani evlilikte nasıl "Ben daha üstünüm" ya da "Ben haklıyım" ise, boşanma sürecinde de aynı şeyi yapıyorlar. Farklı olarak boşanma sürecinde, varsa çocuklar devreye giriyor ve bunu çocuklar üzerinden sürdürüyorlar bu sefer, yani "Ben iyi anneyim, ben iyi ebeveynim, ben çocuğuma daha iyi bakıyorum" ya da "Ben iyi babayım" gibi. Ama çatışmanın şekli değişiyor." [Uzman E; K; 52; Uzmanlar]

"Evlilik içindeki o çatışmalarda nispeten bazen çiftler birbirlerine hak verdikleri oluyor, ama iş boşanma ve ayrılık sürecine geldiği zaman... Mesela eşlerinin davranışlarını tahmin etmelerini beklerim boşanma davası devam ederken ya da bittikten sonra ne olacağıyla ilgili. Genelde şunu söylerler: "Evlilik içindeyken sorsanız buna cevap verebilirdim, ama şu an buna cevap veremem, çünkü ben bile şaşıyorum, tanımadığımı görüyorum." Bu da boşanma aşamasında çatışmaların çok daha zor, yoğun, çıkarıcı, yıpratıcı, travmatik olduğunu düşündürüyor bana. O yüzden kesinlikle fark var." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Kusur ilkesi bu yönleriyle hukuk ve sosyal bilimlerin evlilik çatışmalarına bakış açısındaki farklılıkları ortaya koymasından da önemlidir.

"Kusur ilkesi çok incitici bir şey. Hukukla ayrıldığımız nokta burası. **Bizdeki gibi ilişkilerin dinamiği, biçimi, yaşanma şekli, bu yaşanma şeklinin insanlar üzerindeki etkileri, olumlu-olumsuz sonuçları ve evliliğin gelme aşamasına hukuksal olarak somut bir değer atamıyor hukuk.** Böyle bir sıkıntısı var hukukun. Hukuk maddi unsurlar üzerinden yapmak zorunda olduğu için kusura gelip dayanıyor aslında. Kökeni biraz orada. Çünkü hukuk cezalandırma ya da önlemeyle ilgili bir karar vermek durumunda. Birilerinin özelini ve

oradaki durumunu hak olarak korumaya kalktığınızda, bakıyorsunuz ki bir başka yerde bir başka mağduriyete sebebiyet verebiliyorsunuz." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Oysa hukuk açısından kusur ilkesi önemlidir. Çünkü

"Bir kere tazminatı belirlemede kusur çok önemli. Yasa diyor ki, daha fazla kusuru olan tazminat öder az kusurluya. Eşitse kusurlar tazminat ödemiyor. Ama nafakada kusur aranmıyor. Ama vatandaş tazminat almak için, diğeri daha kusurludur diye ispatlamak için yalancı şahide başvuruyor. Bunu hepimiz biliyoruz; hâkimler de biliyor, üyeler de biliyor. Buna bir çözüm bulmak lazım." [Avukat D; K; 65; Avukatlar]

Hukukçunun ödevi ve işlevi yaşam olaylarının hukuksal çözümlemesini yapmak; hukukun gerektirdiği sonuçlarını belirlemektir. Hukukun asıl varlık nedeni, toplumdaki çekişmelere son vermek; hakların, yetkilerin, sorumlulukların sınırını belirlemek; *haklıyı haksızdan ayırmaktır* (Aybay ve diğerleri, 2018).

Yaşam olayları nedeniyle ortaya çıkmış olan bir uyuşmazlık ya da çekişme varsa, ya da herhangi bir nedenle belli olaylar dolayısıyla hukuksal bir değerlendirme yapılması gerekiyorsa, geniş anlamda, hukukun uygulanmasından söz edilir. Hukukçu bu değerlendirmeyi, kendi görev alanına göre yaparak değerlendirme konusu olan olaya ya da olaylar dizisine bağlı hukuksal sonuçları saptar. Bu çerçevede, hukukun uygulanması denilince, soyut hukuk kuralı ile somut olay arasındaki ilişkinin saptanması ve buna göre somut olayın, soyut kuralda öngörülen hukuksal sonuca bağlanması anlaşılır.⁶ Ancak yasa kurallarının oluşturduğu demet, hiçbir boşluğu olmayan bir norm sistemi meydana getirmez. Yürüyen yaşam, değişen toplumsal koşullar, gelişen teknik, büyüyen, çeşitlenen ve değişen Pazar ve değiş tokuş ilişkileri vb. nedenler bunu olanaksız kılar. Bu durumda yasaların boşluklar içermesi kaçınılmaz bir olgudur. Yasa boşluğu kavramı, bir hükmün iki anlamlı olması ya da yeterince açık olmaması hallerinden farklıdır. Bu gibi hallerde çözüm için başvurulacak yol yorumdur. Yasa

⁶ Burada sözü edilen “saptama” işi bir mantık işlemi olan “tasım”a (kıyas, syllogism) dayanır. Tasım, doğruluğu kabul edilen iki yargıdan üçüncü bir yargı çıkarma temeline dayanan bir uslamlama (akıl yürütme) yöntemidir. Tasım, üç önermeden oluşur: bu üçlü yapıyı tasımın klasikleşmiş olan örneği ile açıklanabilir (ayrıntılı bilgi için bkn. Aybay ve diğerleri, 2018).

- Her insan ölümlüdür (büyük önerme)
- Sokrates de insandır (küçük önerme)
- Sokrates ölümlüdür (vargı, sonuç)

boşluğunda ise, somut olaya uygulanacak hükmün hiç var olmaması ya da yetersiz olması söz konusudur (Aybay ve diğerleri, 2018).

Kusurların aynı zamanda boşanma sürecinde tarafların yakın çevresi ile paylaşılması çatışmaları körükleyici bir etkiye sahiptir.

"Artık taraf durumuna gelmeye başlıyorlar. Taraf durumuna geldikçe kişiler aile ortamında, çevrede bu ilişkileri, bu kusurları daha çok konuşmaya başlıyorlar. Daha çok konuştuğça daha çok kinleniyorlar ve daha çok öfke dolu geliyorlar." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Sonuç olarak dilekçeler, tanıkların beyanları ve kusur ilkesi neticesinde mahkeme sürecinde boşananlar kendi kusurlarıyla da yüzleşmek durumunda kalabilmektedir. Nevin Hâkim boşanmanın kusura dayanması ilkesinin bir diğer boyutu olarak boşananların kendi kusurlarıyla yüzleşmesi üzerinde durmaktadır.

"Öfke patlamaları yaşanıyor, çünkü boşanma sürecinde kişiler kusurlarıyla yüzleşiyor aslında bence. Tanıklar dinleniyor, olaylar ortaya çıkıyor, gerçekler ortaya çıkmaya başlıyor ve kişiler kusurlarıyla yüzleştikçe... Yani böyle bir şey sürecin içine giriyor insanlar." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Avukatların Etkisi

Mahkeme sürecinin aktörlerinden birisi de avukatlardır. Avukatların tarafların haklarını savunmak durumunda oluşu bazı durumları onların da tarafların arasındaki çatışmaların bir tarafı olarak algılanmalarına neden olabilmektedir.

*"Eşimin avukatının bu süreci çok vahşi yönettiğini düşünüyorum, hiçbir ahlaki kurala şey yapmadığını düşünüyorum. Mahkeme dilekçesine baksanız zaten dillerde bir farklılık var; yani birinde çok seviyeli bir dil varken, birinde çok seviyesiz ve devamlı taciz eden, saldıran, rencide etmeye çalışan bir tarz var. Bizim eşimle olan karşılıklı saygı ve sevgimizi de çok negatif etkiledi. Benim şirketime üç kez haciz yazısı geldi. Ödenmemiş hiçbir kuruluş yok. Bizim hanemizin tek gelir kapısı benim ve **benim kariyerime de saldırıyor, benim işteki saygınlığıma da saldırıyor**. Böyle bir yapıda, sadece ben değil, bütün aile zarar görecektir. Yani ben, avukat ettiğinin yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünüyorum ve çok zarar veriyor diye düşünüyorum." [Mavi; E; 49; boşanmanın tarafları]*

"Avukatsız açılan davalarda uzlaşmaya daha kolay gidiliyor aslında, çünkü konuları açıklayabiliyorsunuz ya da bakıyor ki birtakım şey, o zaman daha kolay uzlaşmayla bitirebiliyorlar. Evet, uzlaşmaları daha kolay oluyor. Çünkü şöyle uzlaşmaları kolay oluyor: Mesela diyor ki, "Ben tanık getireceğim." Diyorsun ki, "Senin tanık gösterme hakkın bitmiş, süreyi kaçırmışsın. Senin getireceğin tanığı dinleyemeyiz." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

"Şimdi, taraflar avukat da tuttukları için avukatlarda bu, bir bakıma davayı kazanma hırsına da dönüşüyor. İster istemez onlar da mesleklerinin gerektirdiği herhalde bir şeyle kendi müvekkillerini savunmak için her şeyi yapıyorlar. Bu da tarafları daha da kızgın hale getiriyor. "A, bak, bu bunu demiş", o ona karşılık onu diyor, cevaba cevap, cevaba cevap. Birbirlerini daha da kızıştırıyorlar." [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

"Dava ilerledikçe çatışmalar artıyor. Neden? Çünkü şahitler dinleniyor. Birazcık avukatlar da haklılıklarını kanıtlamak için dosyada, bazı şeyleri çarpıtıyorlar. O da aradaki gerginliği arttırıyor. Bir de dava uzadıkça da geriliyor insanlar. Mesela kadın veya adam, boşanmak istemiyor taraflardan biri; ama dava gittikçe uzuyor, çatışmalar uzuyor." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

Avukatların ayrıca mesleklerinin bir uzantısı olarak kazanma isteğinin dosyalara olan etkisi aşağıda Uzman C'nin değerlendirmesi ile verilmiştir.

"Avukatların buradaki tutumu çok önemli oluyor. Ben yine dosyalarda şunu çok görüyorum: "Avukatım istediği için öyle yazdık. Aslında ben böyle demek istememiştim, ama böyle yazmazsak boşanmanın gerçekleşmeyeceğini ya da ispat edemeyeceğimizi söylediler, o yüzden böyle yazdım." Bazen de "Öyle mi yazmış avukatım?" deyip tereddüde düştükleri çok olur. Ya da boşanma davasındaki dilekçelerle çiftlerin görüşme esnasındaki anlattıkları öyküler çok farklılaşabilir. Böylelikle avukatların bu konudaki rolünün çok yapıcı olmadığını düşünüyorum." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

6284 Korunma Kararı ve Kişisel İlişki Tesisi

Mahkeme uzmanları ayrıca 6284 sayılı kanun ile verilen korunma tedbiri kararlarının da boşanma sürecindeki çatışmaları artırıcı özelliğine vurgu yapmışlardır.

"Evlilik sürecinde yaşanan çatışmalar daha dallanıp budaklanıyor boşanma evresinde. Ben burada pek çok bozucu etken olduğunu düşünüyorum. Bir kere, ayrı yaşamak, dosyalardaki dilekçeler, 6284'e göre alınan kararlar, çocuğu görememe ve daha pek çok şey. Bunlar bir girdiği zaman çıkmaz hal alıyor, artık toparlamak neredeyse mümkün değil." [Uzman A; K; 47; Uzmanlar]

"Uzaklaştırma kararı çocuğu görmesini de engelliyor çünkü. O iki taraflı bir yıldırma yöntemi oluyor. O da çok sıkıntılı, pasif bir çatışma yolu kişiler için." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

"Kadın cinayetleri, vesaire falan olduğu için hâkimler de bunu es geçemiyorlar. Mesela koruma kararı geldiğinde hâkim aynı gün içinde vermek zorunda, hatta saat bile önemli. Öyle olunca haksız olduğunu veya kadına böyle bir şey yapmadığını düşünen erkek kadına bileniyor, kızgınlığı, öfkesi artıyor. Yapmadıysa da başka şekilde şeyler çıkıyor ortaya. Mesela evin kirasını ödemiyor, evin faturasını ödemiyor, atıyorum, eve para vermiyor, kadın yine mağdur oluyor. Haklı da olsa, haksız da olsa kadın yine mağdur oluyor. Altyapısı daha sağlamlaştırılması gereken bir şey. Uygulamada çok ciddi sıkıntı var." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

Boşanma sürecindeki çatışmaların yoğunluğunu artıran ve hatta boşanma sonrası sürece kadar etkisini devam ettirmesine sebep olan bir diğer etken de velayet hakkı kendisinde

olmayan ebeveyn ile çocuk arasında kişisel ilişki tesisi kurulması sürecidir. Uzman R bu konuyu aşağıdaki şekliyle özetlemiştir.

"Kişisel ilişkiyle ilgili karar verilse bile, bazen taraflar ona uymuyorlar, farklı şekilde davranıyorlar ve icrayla gidiliyor, yaklaşık 600-700 lira para vererek görebiliyorlar çocuklarını. Çoğu zaman yıpratmak için yapabiliyor karşı taraf bunu alırken, çünkü aslında onun bir hakkı. Çoğu kişi de bilmiyor ki, aslında onu zorunlu tuttuğunda geri ödeyebiliyor o kişi ona." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

5.2.3. Mahkeme: Restorasyon ile Konservasyon Arasında Bir Yer

Anayasa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne göre; herkesin özel hukuktan doğan (civil) haklarla ve yükümlülüklerle ilgili çekişmelerin çözüme bağlanmasında ya da kendisine yöneltilen bir suçlamanın karara bağlanmasında davasının bir mahkeme önünde görülmesine hakkı vardır (Aybay ve diğerleri, 2018).

Mahkeme süreci yasal olarak başlayan evlilik sürecinin yine yasal olarak sona ermesi açısından hukuksal bir zorunluluktur. Boşanmalar ekonomik meselelerle ilgili alacak verecek konuları, velayet savaşları, şiddet, taciz ve takip ile ilgili tedbir kararları olmak üzere mahkeme sürecini zorunlu hale getiren pek çok anlaşmazlık içerir. Bu sebeple boşanma arzusunda olanlar boşanma sürecinin bir ayağını oluşturan yasal süreçleri takip etmelidir. Bu yasal süreçlerin takip edilmesi ise bireyleri mahkeme sürecinin içine çekmektedir.

Tıpkı duruşma salonunda olduğu gibi mahkeme süreci ile ilgili de her yetişkinin aklında bir şablon yer almaktadır. Mahkemelerin yüzünün sert olması, uzun sürmesi (yıllar alması), hakkını savunmak için yeterli zeminin olmaması, tarafsız olmaması vb. Bu kalıp şablonlar bazen gerçekten sizin deneyimlediğiniz mahkeme süreci ile örtüşürken bazen de farklı bir yapı ile karşılaşmanız olasıdır. Aşağıda boşanma davaları devam eden tarafların mahkeme sürecine ilişkin deneyimlerine yer verilmiştir.

Mavi, yaşadığı deneyimin mahkeme sürecine ilişkin beklentilerinden farklı olduğunu, bu farklılığın olumlu yönde olduğunu ifade etmektedir.

"Aslında mahkemeye çıkana kadar hiçbir şekilde âdil sonuca varılamayacağını ve doğrunun bulunamayacağını düşünüyordum. Aile mahkemesi çok ilginç bir biçimde

sağduyuya çağırdı. Anlaşma yönünü, çekişmenin ne kadar sıkıntılı olduğunu, yaşadıklarımızın yanında neler yaşayacağımızı hâkime hanım çok net bir biçimde ifade etti ve ben hakikaten bu süreçte aile mahkemesinin yaklaşımına çok saygı duydum. Barışma şansımız olup olmadığını irdeledi, anlaşmayı zorlamamız konusunda çok doğru ve rasyonel şekilde bizi yönlendirdi. Umarım, normal bir yolla, normal bir şekilde biter." [Mavi; E; 49; boşanmanın tarafları]

Görüşmecilerden Sarı mahkeme süreci ile ilgili korkularının adım adım değiştiğini belirtmektedir.

"Ben ilk defa hâkim gördüm hayatımda mesela, çok da güzel dinledi, gerçekten dinledi yani. İlk korka korka gelmişim, çekine çekine, daha sonrakilerde daha rahat geldim mesela... Konuşabildim, sorduğunda cevaplayabildim. Ben diyordum ki, ben heyecanlanırım, bir şey söyleyemem diyordum; ama hâkimden dolayı belki de çok sert olmayınca, insan konuşabiliyor, kendini anlatabiliyor." [Sarı; K; 29; boşanmanın tarafları]

Görüşmecilerden Kırmızı mahkeme süreci ile ilgili değerlendirmelerini hâkimin usulü üzerinden değerlendirerek tarafsızlığı konunun ana gündemine yerleştirmektedir.

"Hâkim her iki tarafa da eşit bir şekilde davranıyor, hiç kimseyi kayırmıyor. Çünkü sabit bir, ortada, terazide karar vermesi gerekiyor. Önündeki kâğıtlara, dosyalarına bakıyor; kimin haklı olup, kimin haksız olduğunu anlıyor. Dolayısıyla, mahkeme gayet normal ve şey yani. Zaman fazla olmadığından dolayı fazlasını şey yapamadım; ama gerekli cümleleri sarf ettiğimi düşünüyorum." [Kırmızı; E; 37; boşanmanın tarafları]

Görüşmecilerden Beyaz ise, mahkeme sürecini olumsuz bir şekilde deneyimleyenlerden sadece birisidir. O, mahkeme sürecinin heyecan duygusunu harekete geçiren yapısından ve kendini ifade etme konusunda istediği düzeyde bir seviyede olmamasından bahsetmektedir.

"Heyecanlandırıcı, korkutucu. Ne soracaklar ne söyleyeceğim şeyi var. Bilmiyorum, heyecanlı. Girmek istemem, bir daha girmek istemem. Çok imkân sunmadı. Ben kendimi açıklayamadım, her şeyi anlatamadım. Heyecanlandım mı, bilmiyorum. O kadar çok da araştırmadılar bence." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

Beyaz'ın kendini ifade edemediğine ilişkin değerlendirmeleri Uzman C tarafından da desteklenmektedir. Ona göre bireyler mahkeme sürecinde kendilerini doğru bir şekilde ifade edecek uygun bir ortam bulamamaktadırlar.

"Ben duruşma ortamlarında yeterince ifade edebildiklerini düşünmüyorum, çünkü mahkemelerin iş yükü çok yoğun ve bir hâkimin bakmakla yükümlü olduğu dosya sayısı gün geçtikçe artıyor. Bir hâkime düşen dosya sayısının azaltılması gerekiyor ki nitelikli bir çalışma yapılabilmesi, irdeleyebilmesi için ve duruşma esnasında eşit zamanlama verebilmesi için. Yazılı olarak vermek gibi imkânları var. Bunu yapıyor taraflar, ama sözel olarak ifade etmenin yerini doldurmuyor. O yüzden ben bunun gerçekleştirdiğini"

düşünmüyorum, iyi niyetli çabalara rağmen olduğunu düşünmüyorum." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Yukarıda yer alan görüşmecilerin mahkeme sürecine ilişkin değerlendirmeleri, hâkimin usulünün bireylerin mahkeme sürecine ilişkin değerlendirmelerinde temel konu olarak ele alındığını ortaya koymaktadır.

Avrupa Hâkimleri Danışma Konsey'ine göre de; yargıya yönelik toplumsal güven, yargı sisteminin etkinliğinin teminatıdır: Hâkimlerin mesleki faaliyetlerindeki davranışları, anlaşılabilir bir şekilde, toplumdaki bireyler tarafından mahkemelerin güvenilirliğine yönelik önemli bir unsur olarak görülmektedir. Dolayısıyla hâkimler görevlerini yerine getirirken ayrımcılıktan, önyargıdan ya da tarafsızlıklarını bozmaktan kaçınmalıdırlar (CCJE, 2002).

Mahkeme sürecinin, hukuk uygulayıcıları ve mahkeme uzmanlarının değerlendirmesinde ise farklı bir yeri vardır. Bu farklılık mahkeme sürecinin duruşma salonunun farklı konumlarında farklı deneyimlenmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü duruşma salonunun hangi konumunda yer aldığınız deneyimleyecekleriniz açısından önemlidir. Hâkimin kürsüsünden ve mahkeme uzmanının duruşma salonunda olmayan yerinden bakıldığında boşananların mahkeme sürecine ilişkin deneyimleri başka türlü gözlemlenebilmektedir.

Örneğin Uzman P ve Uzman C mahkeme sürecinin bireyler açısından korkutucu olmasını hukuki bilginin az olması ile ilişkilendirmektedirler.

"Mahkeme süreci korkutucu işliyor, çünkü bireyler açısından bilinmedik bir sistem. Yaptıkları davranışların hukuksal anlamını bilmekte zorlanıyorlar, bu bilinmezlik çok yoğun boyutta problem yaratıyor, korkutuyor kişileri. Korkutma da birbirlerine karşı olan ayrışmayı ve taraf konumunu artırıyor." [Uzman P; K; 47; Uzmanlar]

"Bir de kişiler haklarını bilmiyorlar. Haklarını bilmedikleri için de aslında o süreç zorlu da oluyor. Mesela bir tanık yalancı tanıklık yapıyorsa ne yapması gerektiğini bilmiyor ya da dosyada kendisiyle ilgili hakaret, tehdit içeren bir unsur olduğunda nasıl davranması gerektiğini çok bilmiyor. Böyle süreçler de ne yazık ki o çatışmayı pekiştiriyor." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Uzman R ise bireylerin hukuki bilgisizliğinin bir diğer yönüne vurgu yapmaktadır. Ona göre bu durum sadece bireylerden kaynaklanan tek yönlü bir süreç olmanın aksine

hukuk alanında çalışanlarla bireylerin karşılıklı etkileşimlerinden kaynaklanan çift yönlü bir süreçtir.

"Burada da hukuk alanında çalışanların bir duyarsızlaşması söz konusu. Çok fazla dosya görmekten kaynaklı, bu kişilerin süreye yönelik itirazlarını çok önemsemiyorlar. Ki, onların hayatı için aslında çok çok kritik. Orada bir kopukluk oluyor aslında mahkemeye vatandaş arasında ve vatandaşın anlaşılmadığı duygusunu edinmesine yol açmış oluyor bu, hukuk çalışanları tarafından da "Vatandaş anlamıyor" şeklinde yorumlanıyor." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

Hâkim B ise, bireylerin mahkeme sürecine yabancı oluşunun bireyleri farklı yorumlara ve farklı uygulamalara yönlendirdiğine vurgu yapmaktadır.

"Şöyle bir şey de var: Şimdi pek çok insan için mahkeme süreci alışık olmadığı bir süreç. Geliyor hâkimin huzurunda, "Tamam, biz barıştık" diyorlar, gidiyorlar, barışıyorlar, ama olaylar devam ettiği için tekrar geçimsizlik çıkıyor. Artık eşlerde şöyle bir şey de var, işte, "Geçen sefer gittik, halloldu veya mahkemeye çıktık ne oldu?" gibi bir anlayış da oluyor. Yani mahkemeye çıkmak caydırıcıyken bu ikinci seferlerde artık kolay bir yol haline geliyor ve eşler belki ilkinden daha küçük sebeplerle çok daha kolay bir şekilde mahkemeye de gelebiliyorlar." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

Mahkeme sürecine ilişkin gerçekleştirilen görüşmelerde üzerinde durulan bir diğer konu da gizlilik konusunu zora sokan aleniyet ilkesi olmuştur.

Aleniyet ilkesi, yargılamanın tarafı olmayan üçüncü kişilerin, yargılamayı izleyebilmesi ve yargılamanın sonucunda verilen hükmü öğrenebilmesi anlamına gelir. Âdil yargılanma hakkının unsurlarından biri olan aleniyet ilkesi, yargılamaya egemen olan ilkelere dendir (Kurt Konca, 2014).

Anayasa'nın 141'inci maddesinde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına uygun bir çerçevede, aleniyet ilkesi de sınırlandırılmıştır. Buna göre, ancak genel ahlâkın veya kamu güvenliğinin kesin olarak gerekli kıldığı hâllerde, duruşmaların bir kısmının veya tamamının gizli yapılmasına karar verilebilir. Aleniyet ilkesi ile kişilik hakları çatıştığında, kanun koyucu kişilik hakları lehine aleniyetin sınırlandırılması yoluna gitmektedir. Günümüzde, kişilik hakları, aleniyete göre daha fazla korunmaya değer bir hak olarak görülmektedir. Özel hayatın gizliliğinin, sırların korunması gibi menfaatler, aleniyet ilkesinin kaldırılmasını meşru kılmaktadır (Kurt Konca, 2014).

Her ne kadar taraflardan birinin duruşmaların gizli yapılmasını talep etme hakkı (MK m.184) olsa da duruşma gözlem aşamasında bir adet kapalı oturuma rastlanmıştır. Bir

duruşmada ise cinsel konularla ilgili ayrıntılı bilgilerin aktarılmasından rahatsız olan taraflardan birisinin (erkek) hâkimden aile büyüklerinin salonun dışına alınması talebi dikkate alınmamıştır. Avukat C ise bu duruma ilişkin aşağıda yer alan ifadeleri aktarmıştır.

*"Çok mahrem konulara giriliyor. İktidarsızlıktan tutun da ilk kez cinsel ilişkiye girmede "Ben hâlâ bakireyim" noktasına kadar her şey, her şey ortada veya işte, çok farklı cinsel tercihleri var, farklı şeyler istiyor. Dolayısıyla, ben hoşlanmıyorum o aşamadan. Hatta şey yaparım o anda, eğer ola ki unutulduysa, muhakkak hemen derim ki "Kapalı yapılsın." Mahrem yani. Niye herkes duysun? **Taraf bilmez duruşmanın kapalı yapılması gerektiğini, ama hâkim ve avukat olarak biz biliriz bunu.**" [Avukat C; K; 47; Avukatlar]*

*"Boşanma davalarının kesinlikle gizli olması lazım, çünkü bütün aile gelip dinliyor, avukatlar dinliyor. Özel hayat. Gizliliği var Anayasamızda, **mesken masumiyeti** var. Ceza davasında var. **Şimdi bu Anayasamızda gizli olan aile yatak odası boşanma davasında herkesin önünde.** Barışacaksa da o insanlar barışmıyor, herkes duydu diye." [Avukat D; K; 65; Avukatlar]*

Mahremiyet konusu mahkeme sürecinin hassas konularından birisidir. Çünkü bazı dosyalarda taraflar evlilik içinde yaşanan bazı konuların ve çatışma gündemlerinin gizli kalmasını tercih ederek haklarından feragat etme yoluna gidebilmektedir. Bu durum ise yine Avukat C'nin anlatımıyla çekişmeli boşanmaların anlaşmalı bir şekilde sona ermesi yönünde tarafları etkileyen bir konu olarak anlatılmaktadır.

*"Ben erkeklere şunu söylerim anlattığı zaman olayı: "Bu dava senin aleyhine sonuçlanır. Yani sen burada kusurlusun." Ama diyor ki mal paylaşımında "O çok fazla istiyor, bunu silah olarak kullanmak istiyor", vesaire. O zaman diyorsun ki o ahlaki davranmıyor. Tamam, anlaşılamamış olabilirsiniz. Medeni bir şekilde boşanın. Ben şey derim taraflara, **"Lütfen anlaşmalı boşanma yapın ki mahremiyetiniz dökülmesin."** Yoksa mahremiyet dökülür." [Avukat C; K; 47; Avukatlar]*

Görüşmelerden öne çıkan bir diğer konu ise mahkeme sürecinin bu başlığın oluşmasında da etkili olan konumu olmuştur. Mahkeme restorasyon ile konservasyon arasında bir yerde yer almaktadır. Mahkeme süreci bireylerin hayatlarında yeni bir dönemin başlaması açısından önemli bir etkiye sahip olmasına rağmen bu yeni döneme ilişkin bir düzenleme içermemektedir.

Hukuk, sosyal hizmetin karşı çıkmak isteyeceği fakat konumları nedeniyle uygulayıcılardan uymalarının beklendiği bir takım yargı ve ideolojileri bünyesinde toplamaktadır. Esasen, hukukun da amaçları çeşitlidir ve bazen birbiriyle çelişir niteliktedir. Kanun güç yapılarını korumak veya belirli yaşam tarzlarını kurula

bağlamak ya da olağan dışı ilan etmek amacıyla kabul edilmiş olabilir. Bu durum, tıpkı ayrımcılık karşıtı mevzuatta olduğu gibi davranış ve tutumları biçimlendirmede ya da bir ideolojiyi açığa vurmak için kullanılabilir. Sosyal hizmetin bu noktada cevap vermesi gereken soru, buna nasıl karşılık verileceğidir (Braye ve Preston Shoot, 2015).

"Mahkeme şunu istiyor: Siz uzlaşın, bize bir şey bırakmayın gibi bir yaklaşım içerisinde; ama zaten uzlaşmıyoruz ki. Ben kendisiyle de uzlaşmaya çalıştım, kesinlikle uzlaşmıyor. Birkaç defa bunu da istedim." [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafları]

Mahkemelerin restorasyon ile konservasyon arasında kalmasının en büyük nedenlerinden birisi de tüm topluma yönelik tek bir uygulama çerçevesi çizmesidir. Oysa Uzman M'nin söylediği gibi:

"Mahkeme herkese hizmet verir... Orta sınıfta bir çocuğun ihtiyacıyla alt sınıfta bir çocuğun ihtiyaçları her ne kadar "evrensel" olarak tanımlansa da çok farklı. Yani bir çocuk, dersleri çok kötüyken, bir okulda alınan 20 liralık bir ekstra kurs ücretinin babasıyla pazarlığını etmek zorundayken, diğer çocuk yarıyıl tatilinde kayağa gitmeye pazarlık ediyor ve bizim mahkeme olarak bunların hepsine uygun çözümler bulmamız bekleniyor ki, bu akıl dışı, yani böyle bir şey yapılamaz. Mahkeme, kurgulanmış biçimi gereği orta sınıf kurgulanmış bir şey. Alt sosyoekonomik düzeyde fiziksel disiplin son derece yaygın bir şey. Biz her fiziksel disiplini göstereni istismar muamelesi yapsaydık, Türk toplumunda evin yolunu bulamazsınız. Ama istismar değil midir? Sonuç olarak siz Batı orta sınıf pratik ve bilgilerini alıp buradaki alt sosyoekonomik düzeye, uygulamaya çalışıyorsunuz. Saçmalık oluyor." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

"Hukukun kafası şudur: Genel için normlar oluşturur hukuk, özel için çözümler üretmez. Yani aileyse, özel için çözümler üretilmesi gerekir. Dolayısıyla şöyle bir şey oluyor: Benzeri tanımla olmuş oluyor. Bir şekilde bunları klasifiye edip bir çantanın içerisine atmış olmak oluyor. Ama her aile kendi özelinde çok daha farklı dinamiklerle yürüyor. Yani aile yaşamının doğasına karşı." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

"Bizim Türk sistemiyle ilgili sıkıntımız şu: Bütün hâkimler aynı şekilde değerlendirirler; çıkardığınız dosya, yani bir sayı anlamında değerlendirirler, bir de içeriğinin Yargıtay kararlarına uygunluğu üzerinden değerlendirirler. Çıkardığınız dosya demek, eşittir size performans yükü koyuyor, yani bir an evvel bitir yükü koyuyor. Bir an evvel bitir yükü ailede tamamen süreç değerlendirmesidir. Yani süreç nasıl işliyor? Zaten bizim hukuk sistemimizde sıkıntılı olan bu. İçeriğine bakınca da içerikte şöyle bir sıkıntı var: Yargıtay'ın oluşturduğu normlar yine hukuki normlar, fakat bu hukuki normlar sosyal yaşamı etkileyen hukuki normlar. Peki, nasıl bir sonuç çıkıyor bundan? Bunu üreten insanlar ne sosyologlar, ne hukukçular. Pek çoğu da kürsü tecrübesi olmayan kişiler." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

Hukuki yetki, sosyal olanı ötekileştirmeye devam etmektedir. Daha geniş sistemlerden ziyade bireyler üzerine yapılan vurgu, temelde insanların yaşadıkları sorunlara katkıda bulunmaktadır. Sosyal hizmet, kişisel olanla politik olan arasında, kamusal olanla özel olan arasında bir bağ kurabilir ve de bireysel vakalardan hareketle sorunun çözümünün

bir parçası olarak sosyal değişim gerektiren siyasi ve yapısal sorunları tespit edebilir. Mevzuatçılık ise resmi yaptırımlar içeren usuller öngörürken güç ve ilişkilerin hâlihazırdaki durumunu çözümsüz bırakarak bu perspektifi parçalamaktadır (Braye ve Preston Shoot, 2015).

Sosyal hizmetin ulusal standartlar, cilt cilt genelgeler ve sınırları belirli kaynaklarla düzenleme altına alınması yaklaşımı giderek artmaktadır. Artış gösteren başka bir şey de, sosyal hizmetin hukuk sisteminin normlarına ve uygulamalarına göre gerçekleştirilen incelemelere dayalı olarak yargılanmasıdır. Bu şekilde karşımıza çıkan mevzuatçılık vurgusu ise sorunludur. Bunun nedeni, mevzuatçılığın iyi uygulamayı - usulüne uygun- uygulamayla karşı karşıya getirmesi ve ikincisinin sadece açık ve kesin durumlar üzerine odaklanarak sosyal hizmetin doğasındaki belirsizlik ve tercih noktalarını dikkate almamasıdır. Hukuk, rol ve sorumlulukları belirleyebilir ancak birçok olayda önceden tahmin edilemeyen haller ortaya çıkar ve bunlar hakkında karar vermek için mesleki yargı becerisine gereksinim duyulur (GSCC, 2008; akt: Braye ve Preston Shoot, 2015).

Sosyal hizmet uzmanları, hukuk ve uygulama ilişkisi konusundaki varsayımlara karşı çıkmalıdır. Buna hukukun refah uygulaması için açık bir yol haritası çizdiğine ve bunu izlemenin yeterli olacağına dair inanç da dâhildir (Braye ve Preston Shoot, 2006b; akt: Braye ve Preston Shoot, 2015).

5.2.3.1. Hukukun Uygulanması Sürecinde Hâkimin Usulü: “Mühür Kimdeyse Süleyman Odur”

Yargılama hukuku, “*doğru bir yargı*”ya ulaşılmasının vazgeçilmez bir aracıdır. Doğru yargı, her şeyden önce, olguların gerçeğe uygun bir biçimde saptandığı yargıdır. Bu, kolay bir iş değildir; çünkü olgular, yargıcın önüne çoğu zaman karmaşık, subjektif, taraf çıkarlarına göre “seçilmiş” ve “ayıklanmış” az ya da çok çaptırılmış biçimde getirilir. Davanın taraflarının beyanları ve sundukları kanıtlar, tanık ifadeleri gibi veriler, karmaşık bir bütün oluşturur. Bu karmaşıklığı çözmek, davanın sonuçlanması bakımından önemli ve gerekli olanlarla olmayanları ayırmak, çok dikkat ister. Yargıç

sabırlı olmak ama aynı zamanda da davayı olabildiğince çabuk sonuçlandırmak gibi birbiriyle çelişen iki amacı bir arada gerçekleştirmek zorundadır (Aybay ve diğerleri, 2018).

Yargılamayı, hâkim sevk ve idare eder; yargılama düzeninin bozulmaması için gerekli her türlü tedbiri alır (HMK, m.32/1). Kanuni istisnalar dışında hâkim delilleri serbestçe değerlendirir (HMK, 198). Hâkim, boşanma veya ayrılık davasının dayandığı olguların varlığına vicdanen kanaat getirmediği, bunları ispatlanmış sayamaz (MK, m.184/1). Hâkim, davacı eşin ileri sürdüğü olguların veya olayların gerçekten mevcut olduğuna vicdanen kanaat getirmese, bunlar ispat edilmiş olsalar bile davayı reddedebilecektir (Akıntürk ve Ateş, 2016).

Geleneksel öğretinin egemenliği altında, hâkimlerin kendilerine dair oluşturdukları ve sistemin hâkimler hakkında ürettiği imajı şu şekilde özetlemek mümkündür: “Siyasal, toplumsal, dinsel düşünce çatışmalarının dışında; her türlü önyargıdan uzak saf bilgi ve adalet çabası içinde olan; kendisine tamamen yabancı bir olayı araştıran ve ardından hukuku bu olaya uygulayan kişiler.” Buna göre hâkim, içinde yaşadığı dünyadan, onu çevreleyen toplumsal, siyasal, ekonomik, dinsel, kültürel atmosferden etkilenmeyen, bir tür insanüstü varlık veya “peygamber postunda oturan insan”dır (Sancar ve Atılgan, 2009).

Aile mahkemesinde taraflar açısından hâkim, kendi kaderlerini tayin haklarını eline bırakabilecek kadar kutsal biridir. Öyle ki, bazı duruşmalarda, taraflar karar verme yetkisini tamamen hâkime bırakmıştır.

[79] Taraflar davalarını anlaşmalı olarak açmışlar ancak aralarında nafaka konusunda ufak bir anlaşmazlık olmuş. Taraflar o konuyu hâkimin takdirine bırakmış. Hâkim: “Kendi durumunuzu en iyi siz bilirsiniz, bizim sihirli küremiz yok. Ben sizin borçlarınızı, gelirinizi bilemem araştırmamız lazım.” dedi. (Duruşma no:79, anlaşmalı boşanma).

Bu bölümde hâkimin usulü, dört ana alt başlık altında ele alınmıştır. Hâkimin çocuk dinleme usulü, tarafları aile terapisine ya da mahkeme uzmanına yönlendirme usulü, uzlaştırma yetkisini kullanma usulü ve son olarak da duruşma salonunda var olan çatışma iklimini azaltma amaçlı hâkimin mizah kullanma usulü ele alınmıştır.

[1] Çocuk Dinleme Usulü

Tablo 30: Müşterek Çocuk Velayet Konusunda Dinlenirken Hâkimin Usulü

Hâkimin Usulü	Sayı	Yüzde
Anne Babayı Dışarı Çıkardı		
Evet	7	70,0
Hayır	3	30,0
Toplam	10	
Çocuğu Rahatlatıcı Bir İletişimi Vardı		
Evet	7	70,0
Hayır	3	30,0
Toplam	10	
Cübbesini Çıkardı		
Evet	3	30,0
Hayır	7	70,0
Toplam	10	
Çocuk İle Kendi Odasında Görüştü		
Evet	0	0,0
Hayır	10	100,0
Toplam	10	
Avukatın Sorularını Daha Uygun Bir Hale Getirerek Sordu		
Evet	2	20,0
Hayır	8	80,0
Toplam	10	

Tablo 30'a göre, 200 duruşmadan 10 tanesinde çocuk dinlemesi gözlemlenmiştir. Hâkimler çocuk dinlerken çoğunlukla anne babayı duruşma salonundan dışarı çıkarma eğilimindedirler. Çocuk dinlemesine geçmeden önce çocukla günlük hayata dair sohbet ederek onları rahatlatmaya özen göstermektedir. Hâkimlerden 3 tanesi çocuk dinleme esnasında cübbelerini çıkarmaktadır. Ancak hâkimlerin hepsi çocukla duruşma salonunda görüşmeyi tercih etmektedirler.

[82] Müşterek çocuk tanık olarak dinlenildi (+18 yaş). Davacı vekili müşterek çocuk dinlenirken anne-babanın dışarı alınmasını talep etti. Hâkim, kıza: "Anne-babanın yanında tanıklık etmek ister misin?" diye sordu. Kız, çıkmalarını istiyorum dedi.

[128] Hâkim, çocuğu dinlemek için çağırdı. Kız ağlayarak anlatmaya çalışırken kızın babası kıza mendil uzattı, hâkim çok sinirlendi, adama sen karışma diye kızdı, adam karşılık vermeye çalıştı. Bunun üzerine hâkim anne ve babayı dışarı çıkardı. Çocukla görüşmeye başlamadan önce hâkim rahatlatıcı konuşmalar yaptı. Genel konulardan konuştu. Çocuk ağlamaya devam ediyordu. Hâkim mübaşire uzmanları çağırmasını söyledi. Mübaşir kaleme gitti uzmanlar yokmuş, cep telefonundan aradı, uzmanlar başka bir görüşmedelermiş. Hâkim uzmanların gelmesini bekleyelim önce onlar görüşün sonra ben görüşeceğim dedi. Bu sırada kız duruşma salonunda kâtibin yanına oturtuldu. Diğer duruşmaya geçildi. Bir duruşma sonrasında uzmanlar geldi hâkimin çocuğu dinlemesi için ön görüşme yapmak üzere hâkimin odasına geçtiler (Dosya no 128, velayet davası)

Çalışmanın bu bölümünde hâkimin çocuk dinleme usulüne yer verilmiştir. Çocukların velayet konusunda ya da tanık olarak dinlenilmesine ilişkin ayrıntılı değerlendirmeye sonraki bölümlerde yer verilmiştir.

[2] Tedbir Kararı Verme Usulü

Tablo 31: Hâkimin Tarafları Terapiye, Mahkeme Uzmanına Ya Da Öfke Kontrolü Eğitimine Yönlendirme Durumu

Anlaşmalı Boşanmalarda	Hâkimin Aile Terapisine Yönlendirmesi		Terapiyi Kabul Etme Durumu	
	Sayı	%	Sayı	%
Evet	13	25,5	2	15,4
Hayır	38	74,5	11	84,6
Toplam	51	100,0	13	100,0
Çekişmeli Boşanmalarda	Öfke Kontrolü Eğitimine Yönlendirme		Mahkeme Uzmanına Yönlendirme	
	Sayı	%	Sayı	%
Evet	1	,7	41	20,5
Hayır	136	99,3	159	79,5
Toplam	137	100,0	200	100,0

Tablo 31'e göre, 200 dosyadan 13 dosyada hâkimler tarafları "boşanmayı yeniden düşünmek" üzere aile terapisine yönlendirmeyi teklif etmişlerdir. Bu 13 dosyadan ise sadece 2 tanesi aile terapisine gitmeyi kabul etmişlerdir. Ancak önemle üzerinde durulması gereken konu hâkimlerin anlaşmalı boşanma davalarında tarafları aile terapisine yönlendirme eğiliminde olmalarıdır.

Aşağıda bir anlaşmalı boşanma davasında hâkimin aile terapisine yönlendirme durumuna ilişkin örnek vakaya yer verilmiştir. Bu vakada üzerinde durulması gereken iki önemli nokta bulunmaktadır. Birincisi hâkimin anlaşmalı boşanma davalarında duruşma salonuna önce kadını çağırması ve boşanma talebinin kendi rızasına mı dayandığını yoksa eşinin zorlaması ile mi karar verdiğini anlamaya çalışmasıdır. Önce kadının duruşma salonuna çağırılması durumu sadece bir tek hâkimin uyguladığı bir usul olarak gözlemlenmiştir. İkincisi hâkimin tarafları aile terapisine yönlendirme konusunda ikna edici bir tavır içerisine girmesidir. Dolayısıyla bu usul de hâkimden hâkime değişiklik göstermektedir.

[189] Duruşma salonuna ilk önce kadın alındı. Hâkim kadına boşanmak isteğinde kararlı olup olmadığını sordu. Kadın: "Anladım ki aramızdaki anlaşmazlık seviyesiz bir hal alacak. Çocuklarımız var ilerde yüz yüze bakacağız, ilişkimiz devam edecek. O yüzden daha iyi bitirelim." Hâkim aile terapisine yönlendirebileceğini söyledi. Kadın: "Ben daha önce aile terapisine gitmeyi çok istedim. Kabul etmedi. Evi ayırdıktan sonra eşim aile terapisine gidelim dedi." Hâkim teklifini tekrarladı. Kadın:"20 yıllık emeğimi çöpe atmamak için, çocuğumun hatırı için, evliliğime verdiğim emek için, sonların sonu için kabul ediyorum aile terapisine gitmeyi. Kurtulabilir umudu varsa, mı acaba sorusu ortadan kalsın. Sonradan ben her şeyi denedim diyebilmek adına, bu ayrılık sürecini biraz daha denemek adına kabul ediyorum." dedi. Adam içeri alındı. Barışma ihtimali soruldu. Adam, ilk önce barışma ihtimali görülüyor dedi. Ancak kadının aile terapisine gitmeyi kabul ettiğini duyunca adam da kabul etti. Bunun üzerine hâkim:" Dosyanızı kapatmıyorum. Bizim her salı ve perşembe duruşmalarımız var. Anlaşmalı boşanma zor bir şey değil. Herhangi birinde gelerseniz yine öne alırsınız dosyanızı" dedi. Kadın aile terapisine nasıl başvuracaklarını sordu. Hâkim sosyal hizmet il müdürlüğüne yönlendirdi. Kadın orda gerçekten ilgilenirler mi, geri dönüşler nasıl size göre dedi. Hâkim de sizinle ilgileneceklerdir, başka yönlendirebileceğim bir yer yok dedi. Hâkim, en son duruşma sonlanırken adama dönerek "Dışarıda bir bekleyeniniz var mı, ikinci evlilikler ilk evlilik gibi olmaz, kimse size ilk eşiniz gibi bakmaz" dedi. Bu esnada kadının gözleri doldu. Sonra hâkim: "Bir ay geç boşansanız kaybedeceğimiz bir şey yok" dedi. Kadın da: "Annem der ki, kızım kader değişmez, yastık değişir." Dedi (Dosya no 189, anlaşmalı boşanma, aile terapisine yönlendirmeyi kabul eden çift)

Aşağıda yer alan bir diğer vakada da yukarıda yer alan hâkimin tarafları aile terapisine ikna etme usulüne benzer bir usulün uygulandığı görülmektedir.

[122] Hâkim, duruşmaya başlamadan önce aile terapisine yönlendirmeyi teklif etti. Bir süre karşılıklı bakıştılar. Kadın boşanmak istediğini söyledi, adam "biraz daha zamana ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum" dedi. Hâkim, davanız devam etsin bir sonraki duruşmaya kadar süre tanyalım size o sırada danışmanlığa giderseniz dedi. Sonra aile danışmanlığı teklifini kabul ettiler. Adam çok mutlu oldu. İlk önce mahkemenin uzmanı ile görüşecekler. Bir sonraki celseye kadar bir gelişme olmazsa duruşmaya devam edilecek. Salondan çıkarken adam kadına sarıldı. (Dosya no 122, anlaşmalı boşanma, aile terapisine gitmeyi kabul eden ancak hâkimin mahkeme uzmanına yönlendirdiği çift)

Tablo 31'e göre, 200 dosyadan sadece 1 dosyada hâkim tarafları "öfke kontrolü eğitimine" yönlendirmiştir. Bu dosyada ayrıca tanık olarak dinlenen müşterek çocuğa anne ve babasının evliliğinin devam edip edemeyeceği konusu sorulmuştur. Çocuğun beyanına aşağıda yer verilmiştir. Bu vaka ayrıca sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

[21] "Aralarında sevgi var, gözlerinde ışığı görüyorum. Ancak aralarında saygı ve tahammül yok. Bu konuda aile terapistine giderlerse belki aralarındaki ilişki düzelebilir" (Dosya no 21, çekişmeli boşanma davası, tahkikat aşaması, müşterek çocuğun [+18] tanık olarak beyanı)

Tablo 31'de yer alan diğer bir önemli konu da hâkimin dosyayı mahkeme uzmanına yönlendirme durumudur. Tablo 31'de belirtildiği üzere, 200 dosyadan 41 tanesi

hâkimler tarafından uzman görüşü alınmak üzere mahkeme uzmanlarına yönlendirilmiştir. Bu sayı tüm dava dosyalarından sadece %20,5'i temsil etmektedir. Ancak burada yer alan verilerin duruşma gözlemleri neticesinde elde edildiği unutulmamalıdır. Yani hakim bir önceki duruşmalarda ya da gözlem yapılan duruşmadan sonraki duruşmalarda da dosyayı mahkeme uzmanının incelemesi yönünde karar verebilir.

Oysa yasa, “geçimsizlik” nedeni ile bozulan karı-koca ilişkilerini, aile dışından, daha objektif ve uzman olan bir dış kurumun değerlendirmesini gerekli görmüş, iletişimleri kopan karı-koca ve çocukların boşanma ile ortaya çıkacak haklarını da korumuştur (Özgüven, 2010).

Uzmanlar aile mahkemesi hâkiminin duruşma salonu dışındaki gözü, kulağı ve dilidir. Boşanma ve ayrılık davasında “uzman görüşü” konusunda gerek HMK gerekse 4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanunda düzenleme yapılmıştır. Aile mahkemeleri bünyesinde bulunan uzmanlar bilirkişi statüsünde değildir. Uzmanlar her şeyden önce aile mahkemeleri bünyesinde bulunan resmi memurdur. Aile mahkemeleri konusunda hazırlanmış bir yönetmelik bulunmadığından aile mahkemeleri bünyesinde bulunan uzmanların görevlerinin kapsamı 4787 sayılı yasanın m.5 hükmü çerçevesinde değerlendirilir (Gençcan, 2016).

Ancak aile mahkemesince sulha teşvik ve yanlar arasındaki uyuşmazlık konuları ile ilgili olarak uzman görüşüne başvurulması zorunluluk değildir (Gençcan, 2016). Uzmanların görüşü aile mahkemesi hâkimini bağlamaz. Diğer bir deyişle, uzmanların görüşü takdiri bir delildir. Dosya kapsamı ile bağdaşmayan uzman raporuna uyulmayabileceği gibi aksi ileri sürülemeyecek uzman raporlarına ise kural olarak uyulması gerekir. Aile mahkemesi hâkiminin uzman raporuna uymak zorunluluğu yoksa da uzman raporundan ayrılmayı gerektiren bir sebep ve gerekçe gösterilmeden de rapora aykırı hüküm kurulamaz. Boşanma davalarında dosya kapsamı ile bağdaşmayan uzman raporuna ise uyma zorunluluğu yoktur (Gençcan, 2016).

Tablo 32: Davanın Nev’i ile Hâkimin Dosyayı Mahkeme Uzmanına Vermesi

Davanın Nev’i	Hâkimin Dosyayı Mahkeme Uzmanına Vermesi					
	Evvet	%	Hayır	%	Toplam	%
Çekişmeli	37	90,2	100	62,9	137	68,5
Anlaşmalı	1	2,4	50	31,4	51	25,5
Velayet	3	7,3	4	2,5	7	3,5
Nafaka	0	0,0	4	2,0	4	2,0
Mal Paylaşımı	0	0,0	1	0,5	1	0,5
Toplam	41	100,0	159	100,0	200	100,0

Tablo 32’ye göre, hâkimlerin %90.2 gibi yüksek bir oranla daha çok çekişmeli boşanma konularında mahkeme uzmanlarının görüşlerine ihtiyaç duyduğu görünmektedir.

Evlilik birliğine ilişkin önemli bir konuda uyuşmazlığa düşülmesi nedeni ile hâkime başvurulması halinde, MK. 195. maddesinin ikinci fıkrası gereğince, eşlerin uzlaştırılmasına çalışılır. Hâkim tarafından, eşlerin uyuşmazlığa düştükleri konunun niteliği itibariyle bir uzmanın yardımının kanaatine varılırsa, eşlerin de rızası alınmak şartıyla uzman kişilerin yardımına başvurulabilir. Uzman kişilerin görüşleri ileride açılacak olan bir boşanma davasında delil olarak kullanılabilir (Könezoğlu, 2006).

Uzmanların mesleki sınırlılıkları içinde olan davalardan hâkimin gerekli gördüğü davalarda uzmanlar görev almaktadır. Bu davalar öncelikli olarak çekişmeli boşanma davalarıdır. Bu davalarda yapılan çalışmalar sorun çözmeye yöneliktir. Yapılan çalışmalar “Değerlendirme Raporu” olarak hazırlanmakta ve mahkemeye sunulmaktadır. Yapılan çalışmalar aile bireylerinin yaşadığı sorunun çeşitliliği ve bireylerin problem çözme becerileri ile orantılı olarak birden fazla görüşme şeklinde de olabilmektedir (Kayma Güneş, 2007).

Tablo 33: Hâkimin Dosyayı Mahkeme Uzmanına Yönlendirmesi ile Tarafların Anlaşamadıkları Konular

Hâkimin dosyayı uzmana yönlendirmesi	Tarafların anlaşamadıkları konular – boşanmayı kabul etme			
	Evvet	Hayır	Boşanma dışında dava	Toplam
Evvet	7	31	3	41
Hayır	16	134	9	159
Toplam	23	165	12	200
Hâkimin dosyayı uzmana	Tarafların anlaşamadıkları konular – velayet			
	Evvet	Hayır	Boşanma dışında	Toplam

yönlendirmesi			dava	
Evet	31	5	5	41
Hayır	35	71	53	159
Toplam	66	76	58	200

Tablo 33'e göre, hâkimlerin daha çok çocukla ilişkili davaları mahkeme uzmanının incelemesine ihtiyaç duydukları gözlemlenmiştir. Bu durum ise Yargıtay kararlarının çocuk konusunda mahkeme uzmanlarının görüşlerinin alınmasını gerekli görmesinden kaynaklanmaktadır. Aksi durumda aşağıda yer alan bir Yargıtay kararında olduğu gibi dosyanın bozulma durumu söz konusu olabilmektedir.

Yargıtay 2. HD., E.2004/2072, K.2004/2879, T.8.3.2004. "4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanunun 5. ve 7. Maddeleri birlikte değerlendirildiğinde, sulha teşvik ve uzman görüşüne başvurma, yasadan beklenen amacın gerçekleşmesinde önemli unsurlardır. Somut olayda, tarafların sulha teşvik edildiğine ilişkin bir hususa rastlanmadığı gibi, taraflar arasındaki uyuşmazlık konuları ile ilgili olarak uzman görüşüne de başvurulmamış, bu konularla ilgili herhangi bir açıklamaya da yer verilmemiştir. Hükmün yukarıda belirtilen nedenlerle bozulması gerekir" (Özdamar, 2009).

[3] Uzlaştırma Yetkisi Kullanma Usulü

Aile mahkemeleri, önlerine gelen dava ve işlerin özelliklerine göre, esasa girilmeden önce, sorunları tespit ederek bunların sulh yoluyla çözümünü, gerektiğinde uzmanlardan da yararlanarak teşvik eder. Sulh sağlanamadığı takdirde yargılamaya devam olunarak esas hakkında karar verir (Özdamar, 2009).

HMK madde 314'e göre, sulh, hüküm kesinleşinceye kadar her zaman yapılabilir. Bu sebeple hâkimler, ön inceleme ya da tahkikat aşmasında tarafları sulha davet etmede yasa gereği herhangi bir kısıtlama olmaksızın hareket edebilirler.

Evlilik birliğine ilişkin önemli bir konuda uyuşmazlığa düşülmesi nedeni ile hâkime başvurulması halinde, MK. 195. maddesinin ikinci fıkrası gereğince, eşlerin uzlaştırılmasına çalışılır. Hâkim eşlerin yerine geçerek onlar adına karar alamaz, yalnızca ortak bir çözüm bularak uyuşmazlığı giderebilmeleri konusunda yol

gösterebilir. Hâkim tarafından, eşlerin uyuşmazlığa düştükleri konunun niteliği itibariyle bir uzmanın yardımının kanaatine varılırsa, eşlerin de rızası alınmak şartıyla uzman kişilerin yardımına başvurulabilir. Uzman kişilerin görüşleri ileride açılacak olan bir boşanma davasında delil olarak kullanılabilir (s. 64-65, Aile ve Ailenin Korunması Tez: Bilge Könezoğlu). Sulh, görülmekte olan bir davada, tarafların aralarındaki uyuşmazlığı kısmen veya tamamen sona erdirmek amacıyla mahkeme huzurunda yapmış oldukları bir sözleşmedir. Dava konusunun dışında kalan hususlar da sulhun kapsamına dâhil edilebilir. Sulh, ilgili bulunduğu davayı sona erdirir ve kesin hüküm gibi hukuki sonuç doğurur. Sulh, şarta bağlı olarak da yapılabilir, Sulh, hüküm kesinleşinceye kadar her zaman yapılabilir (Gençcan, 2016).

Tablo 34: Duruşmaya Başlamadan Önce Hâkimin Usulü

Duruşmaya Başlamadan Önce	Barışmaya Davet		Uzlaşmaya Davet		Uzlaşmayı Kabul Etme	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	29	14,5	25	12,5	5	20,0
Hayır	120	60,0	124	62,0	20	80,0
Anlaşmalı	51	25,5	51	25,5	0	,0
Toplam	200	100,0	200	100,0	25	100,0

Tablo 34'e göre 29 dosyada hâkim *duruşmaya başlamadan önce* taraflar arasında barışma durumunu sorgularken, 25 dosyada uzlaşma konusunda bir gelişme olup olmadığını sorgulamıştır. Uzlaşmanın sorulduğu 25 dosyadan sadece 5 tanesinde taraflar uzlaşmayı kabul ettiklerini beyan etmişlerdir. Tarafların uzlaşmayı kabul etmemeleri beklenen bir durumdur. Görüşmecilerden Avukat B uzlaşmanın asıl amacına ulaşmama nedenini şu şekilde açıklamaktadır.

"Yani yapılmış olmak için yapıyor adeta. Ben öyle görüyorum. "Uzlaşacak mısınız?" diyor, "Hayır" diyorlar. Yani onların uzlaşmadan ne anladıklarını bile bilmiyorum. Onu usulen söylüyor, onlar da reddedince yargılamasına başlıyor." [Avukat B; K; 53; Avukatlar]

Avukat D ise kanun maddesinde yer bulduğunu ancak uzlaştırmanın sağlanabilmesi için altyapının eksik olduğunu belirtmektedir.

"CMK'da var, Medeni Kanunun da, usulünde var. Diyor ki, "Hâkim tarafları uzlaştırmaya çağırır." Ama bu sadece kâğıt üstünde. Amaç ne aslında? Bu ön incelemeye kadar, yani ön inceleme duruşmasına kadar tarafları aile, uzmanlar, pedagoglarla bir araya getirip

uzlaştırmayı sağlamak. Ama yetersiz sosyal hizmet uzmanı var bu konuda teşkilatlanmış, bilinçlenmiş. Aslında olması gereken o. Yani amaç nedir burada? Boşanmadan taraflar anlaşacaklarsa, barışacaklarsa barışsınlar, barışmayacaklarsa da anlaşarak boşansınlar. O amaç. Kanunda var da altyapısı yok kısacası. [Avukat D; K; 65; Avukatlar]

"Hâkimin aslında usulen ilk duruşmaya başlamadan önce tarafları uzlaşmaya davet etme gibi bir görevi var; ama tabii, bu, "İstiyor musun, istemiyor musun?" şeklinde bir cümleyle sınırlı kalıyor. **O süreçte de davayı açmış, belli bir süreç, yatırımı olmuş vesaire, orada direkt hayır demiyor çoğu kişi zaten;** ama öyle bir ihtimal olduğunu düşündüğünde uzmanlara yönlendirebiliyor hâkim, bir ihtimal var mı şeklinde. Çok fazla uzlaştırmayla uğraşıldığını düşünmüyorum açıkçası. Duruşmaya girmiyoruz, ama çok vakit harcanmıyor zannımca." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

Taraflar arasındaki uyuşmazlık, dava halini alıp mahkemeye yansıdıktan sonra bu durum taraflar arasındaki husumetin biraz daha artmasına neden olacağından uyuşmazlığın sulh yoluyla çözümlenmesi ihtimali oldukça zayıflamaktadır (Çiftçi, 2007).

"Tabii ki, yasada var, onu her duruşma öncesinde de hatırlatıyor, söylüyor; ama işler değil henüz. **Yani uzlaşmaz taraflar orada tek cümleyle, o an için uzlaşabilecekleri bir durum olmadığına inanıyorum.** Öylesine söylenmiş gibi aslında, usulen; yani söylenmek durumunda olduğu için ama işler değil." [Uzman A; K; 47; Uzmanlar]

Toplumsal uyuşmazlıkların çözülmesi aracı olarak organizasyon ve güç açısından hukukun kapasitesi diğer toplumsal normlara oranla çok daha güçlü ve kapsayıcıdır. Ancak bir sorunun hukuk aracılığıyla çözülme aşamasına gelmesi taraflar açısından uzlaşabilme imkânlarının daraldığını da gösterir. Sırf bir çatışmanın hukuksal uyuşmazlık haline dönüştürülmüş olması bile taraflar açısından katlanılması gereken bir durumdur. Konunun üçüncü kişiler önünde tartışılması, taraf inisiyatiflerinin dışarıda tutulacağı anlamına da geldiği için psikolojik bir mesafe olarak da görülmelidir (Işıқтаç ve Koloş, 2017).

Aşağıda barışma durumlarının olduğunun öne sürüldüğü örnek teşkil etmesi bakımından iki duruşmaya yer verilmiştir. Buna göre iki vakada da, taraflar mahkeme huzurunda yeniden bir araya gelme ihtimallerine yönelik süre talep etmişlerdir.

[84] Duruşmanın başında anlaşma durumu soruldu. Davacı vekili anlaşma durumunun olduğunu ve bunun sağlanması için 1 ay süre talep ettiklerini söyledi. Hâkim, bir sonraki duruşma gününe kadar süre verdi. Kadının gözleri yaşlıydı, adam sakindi. Çıkışta yüz yüze bile bakmadılar (dosya no 84, çekişmeli boşanma davası, barışma ihtimali var).

[177] Avukat ön inceleme duruşması yapılmazın, sulh olma durumları var dedi. Hâkim de anlaşma mı, bir araya gelmemi diye sordu. Bir araya gelme dedi avukat ve uzun bir süre

istedi. Hâkim de 2 ay süre verdi. Bir araya gelmeyeceklerse boşanırlar dava devam eder dedi (Dosya no 177, barışma)

Yukarıda yer alan duruşmada tartışılması gereken konu barışma ve uzlaşma durumlarının duruşmalarda sıklıkla karışan iki konu oluşudur.

"Genel olarak zaten uzlaştırma biraz tehlikeli bir kavram aslında, çünkü Türkiye'de barıştırmak, evliliği sürdürmek anlamında kullanılan bir kavram maalesef. Şey olarak algılanmıyor, boşanacaklarsa bile boşanmanın koşulları üzerinde anlaşma olarak algılanmıyor da, daha çok... Öyle algılayacaklar ve öyle de uygulayacaklar muhtemelen gibi geliyor bana, ama aslında olması gereken o değil, çünkü biz her türlü evliliğin sürdürülmesinden yana değiliz. Evet, aile bütünlüğünün korunması gerekli, ama hangi aileyi koruyacağız? Her aileyi de değil, çünkü bazen kişinin fiziksel bütünlüğüne zarar veren durumlar da söz konusu oluyor, çocuklara olsun, evdeki herhangi bir üyeye zarar verici durumlar da söz konusu oluyor." [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

"Bir de uzlaştırmacılıkta böyle bir şey de, hani tam karar vermiş, "Artık bundan sonra bu hayat benim, ben kimsenin bana bunu yapmasına izin vermeyeceğim, boşanmak istiyorum" diyen birine şöyle bir baskı da gelebilir yani: "Ya, ne olmuş işte!" şeklinde, bir tutum da sergilenebilir kaygısı yaşıyorum yani. Çünkü maalesef minimize ediliyor şiddet. Zaten duygusal şiddet, ekonomik şiddet vesaire görünmez oluyor. Fiziksel şiddete bile, daha somut görünen bir şey olmasına karşın o bile o kadar normalleştiriliyor ki kimi çevrelerce, o yüzden uzlaştırmacılık biraz tehlikeli geliyor bakış açıları nedeniyle." [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

Tablo 35: Uyuşmazlık Konusunda Hâkimin Tarafları Uzlaşmaya Davet Etme Konusu

Boşanma	Sayı	%	Nafaka	Sayı	%
Evet	22	11,0	Evet	12	6,0
Hayır	178	89,0	Hayır	188	94,0
Toplam	200	100,0	Toplam	200	100,0
Velayet	Sayı	%	Kişisel İlişki	Sayı	%
Evet	8	4,0	Evet	5	2,5
Hayır	192	96,0	Hayır	195	97,5
Toplam	200	100,0	Toplam	200	100,0

Tablo 35, uyuşmazlık konusunda hâkimin tarafları uzlaşmaya davet etme konusu ile ilgilidir. Buna hâkimin uzlaştırma yetkisini kullanması denir. Yukarıda yer alan tablodakinden farklı olarak burada hâkimin duruşmaya başlamadan önce değil duruşma esnasında gelişen olaylarla tarafları uzlaşmaya davet etmesi durumu söz konusudur. Tablo 35'te yer aldığı şekliyle, hâkimler daha çok maddi konularda tarafları uzlaşmaya davet etmektedir. Derinlemesine görüşmeler de hâkimler daha çok maddi konularda uzlaştırma yetkilerini kullandıklarını belirtmişlerdir.

"Biz uzlaşmaya davet ediyoruz onları. Mesela nafakalarda falan genelde şunu yapıyoruz. Şöyle diyorsun: İkiniz de boşanmak istiyorsunuz. İkiniz de boşanmak istiyorsanız siz demek ki artık bu evliliği devam ettirmek istemiyormuşsunuz. Sıkıntı nedir? Çocuklar ve paradadır demek ki. Esas temelini bir şeyin bitirdikten sonra bunu daha kolay çözersiniz gibi bu tür yaklaşımlarla biz onu yönlendiriyoruz." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

"Kanunda da belirtiyor, hâkimlere uzlaşma yetkisi veriyor, **ama bizim de en çok sıkıntımız görüş bildirme konusunda. Hâkim görüş bildiremez**, ama bazen nafakalarda arttırıyoruz, "Sen 50 arttır, sen 100 arttır", hani bu bile bir görüş bildirme olabilir, ama uzlaşma yetkisinin de olması gerektiğini düşünüyorum hele aile hukukunda." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Aşağıda da duruşmada gözlemlenen maddi konulara yönelik hâkimin uzlaştırma yetkisini kullanma usulüne ilişkin vakalara örnek verilmiştir.

[104] Davacı kadın, davalı erkek. Hâkim, "İştirak nafakasının arttırılması isteniyor. Daha önce 100tl imiş, Ne kadar ödeyebilirsin?" diye sordu davalı adama. 200-250tl ödeyebilirim, dedi adam. Kadın kabul etti. Hâkim: "Mahkeme masraflarını öder misin?" diye sordu adama. Ne kadar dedi adam. Hesaplama yapıldı, 75tl çıktı hesap. Adam kabul etti ödemeyi. Aralarında sulh olundu diye çevrildi dosya. Hâkim, nafakanın üfe-tüfe oranında arttırılması konusunu sordu adama. Adam kabul etmedi. "Bugünden o zaman ne olacağını hesaplayamam" dedi. Hâkim, uzun uzun konuştu, karar vermesi için adama süre verdi. En sonunda kadın üfe-tüfe artışından vazgeçti (Dosya no 104, nafaka davası)

[24] İştirak nafakasının arttırımını hâkim adama sordu, adam: "**Sizin hatırınız için 100tl arttırırım**" dedi. 100tl iştirak nafakası arttırıldı, ancak adam eşi için ödenen yoksulluk nafakasının arttırılmasını kabul etmedi (Dosya no 24, çekişmeli boşanma)

Hâkimin uzlaştırma yetkisinin özellikle maddi konularda yoğunlaşması mahkeme uzmanlarından Uzman P'nin de dikkat çektiği bir konudur.

"Sosyokültürel yapımızdan dolayı otoriteye uyma oranları yüksek. Bu yüzden hâkimlerin uzlaştırma özelliklerinin olması önemli; ama buradaki süreçte, **hâkimlerin aldıkları eğitim gereği de, uzlaştırma konuları çok görünür maddi konulardır, insanların psiko-sosyal süreçleri değildir. Bir hâkim, evet, maddi konuları düzenleyebilir, çocuk alma vermeyi düzenleyebilir; ama insanlar arası ilişkideki psiko-sosyal süreçleri düzenleyemez. Bu nedenle buradaki sorunlarda uzlaşma sürecine bir katkısı olduğunu düşünmüyorum; ama görünür olan, fiziki olarak tespit edebileceği somut konularda hâkimlerin uzlaştırmacı kimliği bizim Türk toplumunun sosyokültürel yapısına çok uygun. Olması gerek.**" [Uzman P; K; 47; Uzmanlar]

Hâkimin uzlaştırma yetkisinin kullanımına ilişkin iki farklı yorum bulunmaktadır. Birincisi bu yetkinin kültürel kodlardan dolayı işe yarayacağına ilişkin görüştür. Gerçekten de birkaç duruşmada tarafların tartışmasız bir şekilde hâkimin uzlaştırmasını kabul ettiği gözlemlenmiştir. Aşağıda bu konu ile ilişkili olarak duruşmada gözlemlenen bir vakaya daha sonra da hukuk uygulayıcılarının ve mahkeme uzmanlarının değerlendirmelerine yer verilmiştir.

[23] Hâkim: " Her iki taraf da boşanmak istiyor, velayette anlaşılmış. Uzlaşmak istiyorsanız, zaman tanıyayım." Avukatlar karşılıklı biraz konuştu, **hâkimin yetkisine bıraktılar**. Hâkim, 300tl tedbir nafakasına karar verdi ve tarafların uzlaşma ihtimaline yönelik süre verdi (Dosya no 23, çekişmeli boşanma, ön inceleme duruşması)

"Güzel bir şey aslında. Bir de kürsü otoriteyi simgeliyor. Farklı bir bakışları oluyor hâkime karşı. Onun söylediği ve önerdiği her şeyde biraz daha durup düşünebiliyor taraflar." [Uzman L; K; 45; Uzmanlar]

Ancak bazı duruşmalarda hâkimin uzlaştırma yetkisinin işlevsel olmadığı gözlemlenmiştir. Buna ilişkin aşağıda iki vaka örneğine yer verilmiş, daha sonra ise hâkimin uzlaştırma yetkisinin neden istenen düzeyde işe yaramadığı hukuk uygulayıcılarının ve mahkeme uzmanlarının değerlendirmeleri ile ele alınmıştır.

[51] Hâkim: Sulha anlaşın davanız bu kadar sürmesin." dedi. Avukatlar da sulha gitmeyi kabul ettiler ve tarafları ikna etmeye çalıştılar. Davacının vekili: "Çocuklar çok akıllı, ilerde dosyayı okuyup üzülmesinler." dedi. Hâkim de: "Birbiriniz hakkında iddialarınız var, okuyup üzülmesinler, ortak bir yol bulalım." dedi. Hâkim, kadına: "Sen 850tl toplam nafakandan ne kadar inebilirsin 600tl verse kabul eder misin?" diye sordu. Kadın kabul etti, adama soruldu. Adam da kabul etti. Bunun üzerine dava anlaşmalıya döndü. Tanık beyanları çıkarıldı. Tam karar yazılırken adam: "Ben ödeyemem." diye itiraz etti. Adamın avukatı ikna edemedi. Hâkim: "İki çocuğun var. Sen 1 kişi geçinemiyorsun maaşınla. Karın iki çocuğuyla 3 kişi nasıl geçinsin." dedi. Adam hasta annem var ona bakıyorum dedi ve 500tl ödemekte ısrar etti. Adamın avukatı, 600tl'ye ikna ol dedi, sulhe davet etti. İki avukat da, aile daha fazla yıpranmasın, belki ilerde barışurlar dedi. Çocuklar da daha fazla etkilenmesinler, dedi. Hâkim de birkaç kez sulhe davet etti, hemen sonlandırılm daha fazla uğraşmayın dedi. Ama adam ödeyemem dedi, ısrar etti. Hâkim: "Sen bakmakla yükümlüsün, gerekirse işini değiştir. Erkek olarak sen iş bulamıyorsun. Bu kadın nasıl bulsun." dedi. Adam: "Maaşım düşük, anneme bakıyorum, çalışmıyorum mı?" dedi. Sonra Hâkim: "O zaman dava devam ediyor." dedi. Tanık beyanları yeniden eklendi. 750tl tedbir nafakası bağlandı. 250-250-250 iki çocuk ve kadın için. Adamın avukatı adama dönüp: "İşte bunu anlatmaya çalışıyorum sana" dedi. Adam yüksek sesle kadına doğru: "Haram ediyorum." diye bağırdı. Adam çok sinirliydi. Kendisine hâkim olamadı. Kıpkırmızıydı, elleri titriyordu. Hâkim, iki çocuğu (11-9 yaş) uzman görüşmesine yönlendirdi. Ayrıca bir sonraki duruşmada hazır olmalarını istedi. 11 yaşındakini dinleyecek, 9 yaşındakini de uzman eşliğinde dinleyecek (Dosya no 51, çekişmeli boşanma)

[106] Hâkim: "Tanık bildirmemişsiniz." Kadın: "Adamı göstererek, İşte karşınızda ona sorun. Her gün geceleri içiyor. Ben çok yoruldum artık. İçkiyi bırakırsa boşanmak istemiyorum" dedi. Hâkim: "Bırakır mısın ne diyorsun?" diye sordu adama. Adam: "Ben çok yoğun ve yorucu işlerde çalışıyorum, tek kafa dağıtacağım şey bu. Burada yalan söyleyecek değilim. Bırakmam. Bırakırım desem yalan olur." dedi. Hâkim: "Ya karın ya içki" dedi. Adam: Ben birinin baskısıyla bırakamıyorum. Bizim yaşımız boşanma yaşı değil" dedi. Hâkim: "Tedaviye göndereyim seni, ister misin?" dedi. Adam: "İzleyici bölümünü göstererek, Bu kadar insan bizi beklemesin. Benim işim zor, bunda rahatlıyorum. İçmemin ne sıkıntısı var" dedi. Kadın: "İçtiğin zaman beni üzüyorsun. Ben de çalışıyorum, yaşlı kadına bakıyorum. Eve geldiğimde içkinden rahatsız oluyorum." dedi. Hâkim: "O zaman anlaşmalı boşanın" dedi. İlk önce kabul ettiler. Ama adam çok üzüldü. Sonra kadın 20000 tl tazminat istediğini söyledi. Adam sinirlendi, kabul etmedi. Hâkim, hükmü açıkladı. Davanın reddine karar verildi (Dosya no 106, çekişmeli boşanma)

Uzlaştırmanın işlevsiz olmasının birinci nedeni, uzlaştırmanın ayrı bir alan olmasıdır. Uzlaştırmanın ayrı bir alan olması ise, bu konuda eğitim ve zaman konusunu gündeme getirmektedir.

*"Uzlaştırmak istiyorsan zaman ayırman gerekir. Hâkimin buna ayırabilecek ne zamanı var, ne bu kadar uğraşacak kafası var, çünkü elinde bir sürü dosya var. **Bunun için de ayrı bir alan düzenlenmesi gerekir bence.**" [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]*

*"Hâkimlere bu konuda çok iyi eğitim verilmiyor. **Uzlaştırma görevi verildi, ama çok ciddi bir eğitim verilmediğini düşünüyorum.** Şimdi bir de iş yoğunluğundan hâkim bir an önce önüne gelen dosyaya bakar. Ha, bir duruşmaya 5 dakika bile süre tanınmıyor bazen. Yani dosya sayısı daha az olsa, hâkim sayısı daha fazla olsa, hâkim dosyayı daha çok okuma imkânı, zamanı olsa ki **bu iş yoğunluğuyla, zamanla alakalı.** Daha fazla hâkim alınsın, daha fazla aile mahkemesi olsun. Ankara ilini düşünün, 11 tane aile mahkemesi var. Yetmez ki. Talebe bakın, nüfusa bakın. Ankara merkezde en az 50 tane aile hâkimi olmalı bence, en az." [Avukat A; K; 45; Avukatlar]*

*"Hâkimin boşanma konusunda uzlaştırma yetkisiyle ilgili hiçbir sıkıntı yok. Ama bu, **bir kere işlevsel değil; ikincisi, ekonomik değil.** Yani "Ayda 10 bin lira verdiğiniz birini uzlaştırma için kullanmak istediğinize emin misiniz?" gibi bir soru çıkıyor. Hâkim dediğiniz kişi, eğitim vesaire her şeyi düşünün, sigortası, devlete ayda neredeyse 20 bin liraya mal oluyor ve siz buraya çok daha ucuza operate edebilecek bir uzlaştırma elemanı koymak yerine hâkimi kullanmak istediğinize emin misiniz? Bu ne derece ekonomik bir yol? Kurarsınız bir uzlaştırma birimi, olur biter." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]*

*"Verimli işleyemiyor. Bizde mesela nedir? 4 alanda problem yaşanır; maddi alanda problem yaşanır, aile ilişkileri alanında problem yaşanır, çocuklarla ilgili problem yaşanır, evlilik dışı ilişki, alkol, sigara. **Bu problemlerin hangisinin kürsüdeki bir hâkim tarafından uzlaştırılabileceğini düşünüyorsunuz?**" [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]*

*"**Hâkime böyle bir yetki verilmesinin anlamı yok; çünkü hâkimin bunu uygulayabileceği bir alanı yok, hâkimin konusu bu değil.** Dolayısıyla çok anlamlı bulmuyorum." [Uzman E; K; 52; Uzmanlar]*

"Vallahi ben birkaç kere uzlaştırmaya çalıştım, beni döveceklerdi. Ben mesela küçük yerde çalışırken hemen uzlaştırebiliyordum böyle boşanmalarda. Sanki buradakiler daha eğitilmiş, son çare olarak geliyorlar." [Hâkim D; E; 45; Hâkimler]

"Aile hâkimlerinin önüne gelen davalarda da ya anlaşmalı geliyor, taraflar boşanmakta ısrarlı ya gerçekten böyle silahlar çekilmiş geliyorlar, uzlaşacak şey kalmamış. Dövmüş, dövmüş, rapor var dosyada. Nasıl "Bir daha deneyin" desin, hâkim o sorumluluğa nasıl girsin? Ya bir dahakine öldürürse." [Avukat A; K; 45; Avukatlar]

Hâkim F, hâkimlerin uzlaştırma yetkisinin kullanılmasının bazı durumlarda olumsuz sonuçlar doğurabileceğine vurgu yaparak bu sürecin psikolog, pedagog ve sosyal hizmet uzmanları ile birlikte ele alınması gereken bir süreç olduğunu dile getirmektedir.

*"**Bu sürecin de ben uzmanlarla birlikte götürülmesi gerektiğini düşünüyorum. Psikolog, pedagog, sosyal hizmet uzmanı, bu alanda yetkin kim varsa onlarla görüşmeler yapıp, birlikte toplantılar düzenlenip çözüm yolları, tarafların iradeleri, sorunun niteliği ve***

*ağırlığı sağlıklı bir şekilde tespit edilerek bu uzlaşmaya gidilmeli. Yoksa burada vazgeçirdin, bir ay sonra tekrar gelir önüne. Geliyor nitekim veya uzlaştırdım deyip seviniyorsun, bir yuvayı kurtardım. Ertesi gün adam kadını öldürüyor veya kadın adamı öldürüyor. Bu vicdanen hâkimi de çok zor durumda bırakacak bir sorumluluk. O konuda çok tedirginiz. **Yani uzlaştırmada nereye kadar gidebiliriz?**" [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]*

Hâkimlerin uzlaştırma yetkisinin dışında görüşmelerde ayrıca avukatların ve mahkeme uzmanlarının da uzlaştırma yetkilerini kullandıkları ortaya çıkmıştır. Buna göre aşağıda uzlaştırma yetkisini kullanan avukatların ve mahkeme uzmanlarının bu yetkiyi nasıl kullandıkları üzerinde durulmuştur.

*"Dava açmadan, icra takibi yapmadan ben mutlaka karşı tarafı ararım, derim ki "Uzlaşma imkânımız var mı, bir orta yol bulabilir miyiz?" ve anlatırım. Bir avukatın görevi illa dava açıp davada çatır çatır savunma yapıp para kazanmak değildir. **Aynı zamanda avukatın tarafları uzlaştırma, bir araya getirme görevi de vardır. Özellikle ben bu şekilde çekışmeli boşanmaları çok sayıda anlaşmalıya çevirebildim.** Bu benim taraflarla görüşme, sonrasında olabilecekleri, o süreci, o nasıl yıpratıcı olduğunu anlatma ve onları ikna edebilme kabiliyetimle alakalı." [Avukat A; K; 45; Avukatlar]*

Ancak uzlaştırma konusu sadece bireyin ikna kabiliyetine bırakılmayacak kadar değerli bir konudur.

*"Bizim Avukatlık Kanununda diyor ki, sadece boşanma davası için değil, her dava için, "Avukat, dava açmadan önce tarafları uzlaştırmaya çağırabilir." Bizde o yetki var. Uzlaştırırsa mahkeme ilamı gibi zabıt tutar, iki tarafa imzalatır, olur. Ama maalesef bunu da çoğu avukatımız yapmıyor. Çünkü anlaştığı zaman vatandaş "Uyuşmaya girmedim veya bir celse girdim" der, avukatın ücretini keser. O da hatalı. Aslında sonuç önemli. **Avukat sana bir sene sonraki sonucu hemen verebilmişse, seni uzlaştırmışsa daha iyi bir şey.** Avrupa'da uzlaştıran avukatların vekâlet ücreti daha çok takdir ediliyor. Bizde tam tersi. Uzlaştırırsa ücreti düşer avukatın, yani resmi olarak... Ben hep deniyorum. Çağırıyorum. Uzlaştırdığım da çok oldu. Fakat maalesef bizim meslektaşlarımız engel oluyor. **Karşı tarafın avukatı genellikle uzlaştırmak istemiyor.** Yani ben avukatlarla diyalog kuramıyorum. O nedenle bizde uzlaşma kültürü olmadığı için, yoksa avukatların yetkisi var." [Avukat D; K; 65; Avukatlar]*

*"Hâkim uzlaştırmayı mahkeme uzmanları aracılığıyla yapıyor. Mesela şöyle: Bize yönlendiriyor. Biz görüşmelerimizi yapıyoruz. Orada bizim üzerimizden bu kanalı kullanabiliyorlar. Onlar hukuk gözüyle değerlendiriyorlar, bir meslek elemanı gibi olaya bakmıyorlar... İlk önce ayrı ayrı görüşmelerimizi yapıyoruz. Ayrı ayrı görüşmeler tamamlandıktan sonra boşanma konusunda uzlaşma ya da velayet konusunda uzlaşma olduğunda kabul ederse taraflar ortak görüşmeye alıyoruz. Orada rehberlik edici açıklamalarla birlikte tarafları da dinliyoruz. Hani olumlu da sonuçlanıyor bu, olumsuz da sonuçlanabiliyor. **Uzlaşma deyince sadece evliliğin devamı konusunda olmuyor. Evliliğin sonlandırılması. Boşanma konusunda da uzlaşmak ve anlaşmalı bir şekilde boşanmak da uzlaşma sonuçta.**" [Uzman N; K; 43; Uzmanlar]*

"İşlerliği var mı? Sürecin başındaysanız başarılı olduğumuz vakatlar vardı. Ama daha sonra... Gerçi şöyle bir şey vardı: 7-8 ay evli kalmıştı, 7 yıldır boşanamıyorlardı mal paylaşımı nedeniyle. O zaman görüşmeler sonucunda ortak görüşmeyi kabul etmemişlerdi. "Artık lütfen hayatınıza bir yön çizin ya. 7 yıldır. Gençecik insanlarsınız. Boşanmaya başladığında sen 20 yaşındaysan 27 yaşına geldin artık." Daha yaşlılardı. "7 yıl

mahvoldu hayatınızın ya, heba oldu." Anlaşmalı boşanmışlardı." [Uzman N; K; 43; Uzmanlar]

[4] Hâkimin Mizah Kullanımı

Duruşma bölümünde de ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı üzere duruşmalar çatışmaların yüksek olduğu gerilimi yüksek mekânlardır. Her hâkimin usulü bu gerilimi artırıcı ya da azaltıcı boyutta değişmektedir. Bazı hâkimler duruşmalarda mizahı kullanırken bazı hâkimler sert bir üsluba sahiptir. Bazıları ise tatlı-sert denilebilecek düzeyde ikisinin tam ortasındadır. Bazılarınınsa mizah kullanma durumu değişiklik göstermekte ve sizi nerde mizah yaptığı nerde ciddi olduğu konusunda şaşırtmaktadır.

Aşağıda duruşmalarda hâkimin mizah kullanımına ilişkin örnek vakalara yer verilmiştir.

[129] Duruşma sırasında adamın avukatını hâkim çok iyi tanıyormuş, şakalaştılar. Başka konulardan bahsettiler. Ortam oldukça rahattı. Bu sırada duruşma salonunda dinleyici bölümü de doluydu. Hâkim dinleyici bölümündeki avukatlarla da şakalaştı. Duruşma bitiminde salonu boşaltırlarken adamın arkadaşı hâkime "O kadar güzel bir iletişiminiz var ki, ben bile boşanmaya özendim" dedi. Hâkim de "Beklerim biz bunun için buradayız. Her evli bir gün mutlaka tadacak" diye karşılık verdi. Bu sırada yanımda oturan avukata hâkim sizin evlilik nasıl gidiyor avukat hanım dedi. Avukat da bizim ki iyi gidiyor hâkim bey bu yaşta boşanma olmaz dedi. Hâkim de doğru senin eşin düzgün bir adam dedi (Dosya no 129, çekişmeli boşanma)

[188] Duruşma salonuna ilk önce kadın alındı. Hâkim kadına boşanmak isteğinde kararlı olup olmadığını, boşanma kararını kendi rızası ile alıp almadığını, bu kararı almasında onu zorlayan birinin olup olmadığını ayrıntılı bir şekilde sordu. Sonra adam çağrıldı. Protokol metnindeki maddeler ayrıntılı bir şekilde okundu. Çocukları yokmuş. İki taraf da karşılıklı birbirlerinden bir şey istemiyor. Hâkim kadına neden talebinin olmadığını sordu. Kadın: "Uğraşmak istemiyorum. Tek istediğim onun soyadından kurtulmak." dedi. Hâkim: "Tazminat isteki bir daha evlenemesin" dedi. Adamın 3.evliliğiymiş. Barışma ihtimali yokmuş. Tarafların boşanmalarına karar verildi (Dosya no 188, anlaşmalı boşanma).

[190] Çekişmeli boşanma. Ön inceleme. Adamın beyanı: "Karım şizofren di. Evliliğin 2.günü ben cinlerle konuşuyorum dedi. Görücü usulü evlendik, daha önceden tanııyordum. Ruh halimi, uykumu bozdu. Boşanmak istiyorum." dedi. Kadının ruh sağlığı ile ilgili hastaneye yönlendirmiş hâkim rapor bekleniyor. Kadın bana kimse şahitlik etmez diyerek tanık listesi vermemiş avukatına. Adam sonra tekrar söz istedi. Yastığının altından muska çıktığını, eşinin kendisine büyü yaptığını söyledi. Hâkim mahkeme uzmanına yönlendirdi dosyayı. Avukatlar neden mahkeme uzmanına yönlendirdiğini sordular hâkime. Hâkim de espri yaparak herhalde büyüü bozması için değil dedi (Dosya no 190, çekişmeli boşanma)

Görüşmecilerden Hâkim B duruşma salonlarında ortamın zaten gergin olduğunu bu sebeple kendisinin ortamı yumuşatmaya çalıştığını belirtmiştir.

"Eşleri karşılıklı olarak, ufak tefek konularda sorun çıkınca anlaştırmaya çalışıyoruz. Şöyle yapın, böyle yapın veya çok talepte bulunduysa, diğeri de az öneride bulunursa ortasını bulmaya çalışıyoruz. Ben genellikle ikisini toplayıp ikiye bölüyorum. "Anlaşın" diyorum. Arada bakıyorum çok gerginlik oluyor, "Tamam, aradaki farkı ben ödeyeyim" diyorum. Yani o şekilde halletmeye çalışıyoruz." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

5.2.3.2.Sosyal Destek Sistemleri

Uluslararası alan yazın incelendiğinde; sosyal destek sistemleri ile ilgili boşanma konusunun pek çok farklı boyutuna vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu boyutlardan birisi; sosyal destek sistemlerinin eşlerin evlilik ilişkisi içerisindeki mutluluğuna olan etkisidir.

Örneğin Bryant ve Conger (1999; akt: McDermott ve Fowler, 2013), sosyal desteğin bir çiftin bir arada kalmaya ya da ayrılmalarına teşvik edilmelerine yardımcı olup olmadığını incelemek için üç tür etki üzerinde çalışmıştır. İlk olarak, bazı eski çalışmaların önerdiği gibi, ilişkinin onaylanmasının ilişki başarısının önemli bir yordayıcısı olup olmadığını görmek için arkadaş ve aile ilişkisinden gelen sosyal destek üzerine çalışmışlardır (Johnson ve Milardo 1984; akt: McDermott ve Fowler, 2013). İkincisi, paylaşılan sosyal ağ bağlantılarının ve eşlerin birbirlerinin arkadaşlarını beğenmelerinin, evlilik memnuniyetini artırıp artırmadığını, son olarak, ilişki içindeki kişisel desteğin evlilik başarı şansını artırıp artırmadığını araştırmışlardır (McDermott ve Fowler, 2013).

Yukarıda sözü edilen çalışmada olduğu gibi gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde sosyal destek sisteminde yer alan kök ailelerin evliliklerin sonlanması noktasındaki etkileri üzerinde durulmuştur. Bu etkiler bazı görüşmeciler tarafından olumsuz bir şekilde değerlendirilirken bazıları tarafından olumlu bir şekilde değerlendirilmiştir.

Örneğin görüşmecilerden Turuncu, evliliklerinin sonlanmasının kaynağını eşinin sosyal destek sisteminde yer alan kök ailesi olarak gördüğünü açıklamıştır.

"Bir de aile şey olacak ya, bizim kültürümüz böyle, ha derler ki, "Kızım sen bu evden gelinlikle çıktın, oradan da kefenle çıkarısın." Benim eşimin ailesi bunu demiyor. Bir kere deseydi benim eşim orada destek bulmazdı ve biz bu noktalara gelmezdik" [Turuncu; E; 43; boşanmanın tarafları]

Görüşmecilerden Sarı ise, boşanma sürecini olması gereken ideal koşullarda geçirdiğini dile getirirken kök ailesinin desteğinin kendisine profesyonel bir desteğe ihtiyaç duymayacak şekilde yeterli geldiğini ve ayrıca hali hazırda çalışıyor olmasının da bu süreçte olumlu katkısının olduğundan bahsetmektedir.

"Bence, geçirilebilecek en sağlıklı boşanmayı geçiriyorum ben. Neden? Çünkü kavga yok, gürültü yok, çocuğumu mutlu bir şekilde gönderiyorum, mutlu bir şekilde alıyorum. Bir tartışma yaşamadım ki, bir aracıya ihtiyaç duydım. Ben tartışma yaratacak ortamdan kaçınıyorum. Gerekirse, kapıya geldiğinde annem veriyor, annem arıyor, o olmadığı zaman ben veriyorum. Ama bir tartışmaya falan girmiyorum. Mahkemeye gidip gelirken de aynı şekilde. Yani ben kendi önlemlerimi alıyorum o konuda." [Sarı; K; 29; boşanmanın tarafları]

Hukuk uygulayıcılarından bazıları da kök ailelerin sosyal destek sistemi içerisinde her zaman olumlu bir şekilde yer almadıklarından özellikle erkek annelerinin evliliğin sonlanmasına ilişkin olumsuz desteklerinden bahsetmektedir.

"Tarafların ailelerinin, mesela daha kırsal kesimdeki ailelerde özellikle erkek anneleri "Sana kız mı yok?! Ben sana daha iyisini bulurum" gibi destekleyici önerileri oluyor, ama daha böyle büyük şehirlerde aileler "Artık senin verdiğin karara saygı duyuyorum" gibi bir yaklaşım içindeler. Ama ben ailelerin de bu konuda eğitilerek, hani tamam, saygı duysunlar karara, ama onlara doğru yolu göstermede, daha yanlış yapmalarını önlemede de bir yol gösterici tavırlarının olmasından yanayım; yani çok özgürlükçü bir tavır da bazı gençlerin yanlış yapmalarına sebep olabiliyor diye düşünüyorum. Doğru mu düşünüyorum bilmiyorum. " [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

*"Ben A... 'da çalıştım, A... 'da mesela şey vardı, kayınpeder cinayetleri vardı mesela. Birkaç tane ben denk geldim. Hatta vurdu adam kayınpederini. Yani şöyle, erkek bayana en ufak bir müdahalede bulunduğu zaman mesela, kız, ailesi tarafından çok korunduğu için, aileye çok müdahale ettiği için kızın ailesi, hemen telefon ediyordu, kızın babası sinirle geliyor, alıyor kızını, gidiyor. **Bıraksa belki barışacaklar.** Daha ilk olayda. Ondan sonra aileler araya giriyor falan. Biraz karışmamak lazım. O çok müdahaleci. Yani Türk toplumunda aileler çok müdahaleci, özellikle anneler. Kaş yapayım derken göz çıkarıyorlar. [Hâkim D; E; 45; Hâkimler]*

Yazarlar, ilişkilerde başarı elde edenlerde iç kaynaklı (endojen) bir destek mekanizmasından söz etmektedirler: "Eşlerin ilişkileri için memnuniyet, istikrar ve bağlılık duyguları ne kadar fazlaysa, dışarıdaki kişilerin ilişkilerini destekleme durumları o kadar fazladır. Buna karşılık, sosyal destek sistemlerinde yer alan birey sayısı ne kadar fazlaysa, eşlerin evlilik ilişkileri için sahip oldukları memnuniyet, istikrar ve bağlılık duyguları o kadar büyüktür". Bu, artan sosyal maruz kalma, onay ve destekle tanımlandığı gibi popüleritenin boşanma riskini azalttığına dair nedenler hakkında bir fikir vermektedir. Eğer eşlerden biri popüler ise, bu kişi, daha az sosyal kaynağa sahip olanlara nazaran evlilik bağına güçlendirmek için sosyal destek

sistemlerinde yer alan arkadaşlarından destek talep edebilir ve alabilir (McDermott ve Fowler, 2013).

Sosyal destek sistemlerinin evliliğin devamına ilişkin yukarıda aktarılan etkilerinin yanı sıra boşanma sürecinde de etkisinden bahsetmek mümkündür. Boşanma aşamasındaki aile için profesyonel sosyal desteğin önemi üzerine yapılan nitel araştırmaların sonuçlarına dayanan bir çalışma, özellikle boşanmanın ilk aşamalarında sosyal desteğin önemine vurgu yapmaktadır (Kausyliene ve diğerleri, 2015).

Arıkan (1996)'a göre ise dava öncesi, süreci ve sonrası; ailelerin bütünlüğünün korunması, ayrılık halinde ise tarafların hak ve çıkarlarının korunması önemli bir ekonomik, sosyal, psikolojik ve hukuki destek mekanizmasını gerektirmektedir (akt: Cılga, 2002).

Boşanma aşamasındaki bireylerin sosyal destek mekanizmalarına ilişkin ihtiyaçları oldukça önemlidir. Anlaşılma ihtiyacı, boşanma ile kaybedildiği düşünülen itibar desteği, özellikle hukuksal danışmanlık, maddi destek ve son olarak da yoldaşlık desteği boşanma aşamasındaki bireylerin ihtiyaç duydukları beş temel destek alanıdır (Miller, 2014): duygusal destek, itibar desteği, enformasyonel/bilgisel destek, yoldaşlık desteği ve maddi destek.

Yapılan görüşmelerde ve duruşma gözlemlerinde bireylerin boşanmanın farklı dönemlerinde bu beş desteğe ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşılmıştır. Görüşmecilerden bazıları aktarımlarında bu destek türlerinden birkaçına aynı anda ihtiyaç duyduklarını aktarıırken bazıları özellikle belirli bir türdeki destek türü üzerinde durmaktadır.

Örneğin görüşmecilerden Mor, bu süreçte ihtiyaç duyduğu sosyal destek türlerini aşağıda yer aldığı şekliyle aktarmıştır.

*"Beni yönlendirmelerini isterdim. Mesela çocuklarımın nafaka alması konusunda, ben nafaka nasıl alabilirim, ne yapabilirim? Hep düşünüyordum nasıl ne yapabilirim, internette bir şeyler araştırıyordum, bulmaya çalışıyordum. **Gözümüzün yaşı durmadı ya! Çok zor süreç yaşadık. Keşke olsaydı.** Boşanma davasında ben her şeyi göze alarak boşanma davasını açtım. Beni öldürecekse de öldürecek artık... Devlet bana gelmeliydi. Bu kadın niye hastanelik olmuş, bu çocuklar niye hastanelik olmuş? Aradan 25 sene geçmiş. 25 sene sonra bu kadın bu kadar eziyeti çekmiş de bu çocuklar ne halde, ne durumda? Gelmeliydi derken böyle bir mecburiyeti yoktu, ama hakikaten kadın hakları varsa, bu*

kadar aciz kadınlar varsa... Aciz değildim, ayaklarımın üstünde duruyordum, ama hep bir korku vardı. Bu korkularımdan hiçbir adım atamadım. Ben 10 gün başka yerde kaldım. Biz bir ev tuttuk. Evden sadece o iki üç yorganı alıp da boş evde yatmaya, tuttuğumuz evde. O tuttuğum evin parası da dükkân kirası için kira biriktirmiştım o olaydan önce, o çantamda kalmıştı. O parayla da ev tuttum. Yani çok şeyler yaşadık." [Mor; K; 42; boşanmanın tarafları]

Görüşmecilerden Pembe ise bu süreçte yaşadığı sorunlarla ilişkili olarak mahkeme sürecinde anlaşılamadığından ve dolayısıyla anlaşılma ihtiyacı olduğundan bahsetmiştir.

"Hâkim dediğimiz insanlar kararı veren insanlar, saygı duyuyoruz; ama insanın gözüne baktığı zaman anlayabilecek insan. Yani gözüne baktığı zaman anlar kimin ne olduğunu. O yüzden, onlar olsaydı çok iyi olurdu, yani bizlerle onlar bir iletişime geçseydi, bir an önce bitseydi, çok daha iyi olurdu." [Pembe; E; 30; boşanmanın tarafları]

Görüşmecilerden Turuncu ise bu süreçte her türlü desteğe özellikle devlet eliyle verilecek her türlü desteğe ihtiyacının olduğundan ancak bu desteklere ulaşamadığından bahsetmektedir.

"Hizmet olsun da ne olursa olsun. Nasıl beklerdim? Bu vatandaşın boşanma davası varmış, buna bir kurum, bir şey yok. Bir arasın, bu vatandaş bir arayalım ya! Niye boşanıyor bu vatandaş? "Mahkeme öncesinde ben gider müracaat ederim ama mahkeme aşamasındayken bunu biliyor. Kurumlar bilmiyor mu benim boşanma davam olduğunu? Bunu araştırın. Dava açılmış, ama bu vatandaş geliyor, gidiyor, geliyor, gidiyor, ama bu niye geliyor buraya? Bunun davası, mahkemesi niye bitmemiş?" [Turuncu; E; 43; boşanmanın tarafları]

Yukarıda yer alan tarafların aktarımlarında da görüldüğü üzere, taraflar farklı boşanma aşamalarında farklı türdeki destek mekanizmalarına ihtiyaç duymaktadırlar. Dolayısıyla her bir aşamada ihtiyaç duyulan sosyal destek sistemin farklı olması onlara sunulacak destek kaynaklarını da çeşitlendirmektedir. Ancak bireylerin büyük bir çoğunluğunun bu ihtiyaçlarını genellikle kök ailelerinden, yakın arkadaş gruplarından karşıladıkları ortaya çıkmaktadır.

Örneğin görüşmecilerden Mor, evlilik ilişkisi içerisindeki maddi sorunlarına katlanma durumunu çocuklardan aldığı destekle açıklamaktadır. Bahsettiği destek anne ve çocuklar arasında kurulan koalisyonu içermektedir. Bu koalisyon annenin ihtiyaç duyduğu duygusal desteği ve yoldaşlık desteğini karşılıyor gibi görünmektedir.

"Günlük 100 milyon, 120 milyon para alırdım, çocuklarımla birlikte o parayı biriktirirdik biz. Ufak tefek kendi kendimize yerdik, içerdik, biriktirirdik. Araba almaya para biriktirdik. Haftanın 7 günü ev işine gitmek çok zor bir şey. Canım çıkıyordu. Ama eve geldiğim zaman, çocukları gördüğüm zaman yüzüm gülüyordu. Çocuklarımla hayatı kurtulsun diye bir

şeyler yapabiliyordum. Bu bana çok büyük bir mutluluk veriyordu. Ben ev işine gittiğim zaman 30 yaşındaydım ve 30 yaşından daha geçtim, "Sen nasıl ev işine gelebilirsin ya" derlerdi bana. Ama yapıyordum işte." [Mor; K; 42; boşanmanın tarafları]

Beyaz ise evden ayrıldıktan sonra boşanma sürecinde kök ailesinden maddi destek aldığını ifade etmektedir.

"Babama gittim, kardeşimin yanında kalıyorum şu an. Ne bileyim, bir ev olabilirdi, biraz gelir olabilirdi. Ayaklarının üstünde durmaya başlayınca zaten onlara bile gerek kalmıyor sonradan da, ilk aşamada. Çok zorlandım çünkü. Yeni bir hayat kuruyorum şu an. 20 senelik evimden çıktım geldim. Ben bir de hiçbir şeyle geldim. Hattum bile yoktu, telefonum bile evde kaldı. Çok zorlandım... Babamın bir evi daha vardı; kardeşim oturuyordu orada. Oraya beni yerleştirdi. Çocukların ihtiyacı, üstleri başları, yiyeceğimiz içeceğimiz, her şeyimiz. Amcam da beni yanına aldı çalışayım diye, işe girdim. Yani kardeşlerim yardım etti para desteği olarak." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

Ancak bazen de bireylerin kök aileleri de dâhil olmak üzere destek alabilecekleri sistemler yok denecek kadar azdır. Görüşmecilerden Mor boşanma sürecinde kök ailesi dâhil hiç kimsenin yanlarında olmadığından herkesin eşinin şiddetinden çekindiğinden bahsetmektedir. Dolayısıyla bu durum şiddetin, bireylerin sosyal destek mekanizmalarına başvurma yollarını kapadığının bir göstergesidir.

"Hiçbir şekilde hiç kimse yanımızda olmadı. Herkes ondan bir de korktu, onun bağırtısından, çağırısından. Kız kardeşlerim, enişterim, hepsi ondan da korktular bize zarar verir diye. Nafaka bile talep edemedik." [Mor; K; 42; boşanmanın tarafları]

Boşanma sürecinde, akrabaların yardımları genellikle yeterli olmadığından insanlar sosyal hizmet, hukuk ve diğer uzmanlardan profesyonel yardım isterler (Kausyliene ve diğerleri, 2015).

Hâkim F, bireylerin son dönemlerde profesyonel destek aldıklarını ve bu durumun olumlu bir gelişme olduğundan bahsetmektedir.

"Son dönemlerde uzman desteği alan sayısı çoğaldı. Yani eskiden bir psikologa gitmek veya çocuğunu pedagoga götürmek "Ben deli miyim, ben akıl hastası mıyım?" diye etiketleniyordu ve insanlar bunu istemiyordu. Ama şu son zamanlarda eğitilmiş kesim olsun, eğitimsiz kesim olsun, bir uzmandan yardım alabiliyorlar, talepte bulunabiliyorlar, görüşmelere çok rahat gidebiliyorlar." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

Hâkimler ve avukatlardan bireylerin bu süreçte ihtiyaç duydukları profesyonel destekleri değerlendirmeleri istendiğinde değerlendirmelerin daha çok hukuksal danışmanlık türünde yoğunlaştığı görülmektedir.

Görüşmecilerden Hâkim E boşanma sürecinde bireylerin haklarını korumaları ve savunmaları adına özellikle hukuksal danışmanlığa yönelik desteğe ihtiyaç duyduklarından bahsetmektedir.

"Hukuksal olarak iyi bir şekilde ifade edemezler ne kadar öğrenimleri yüksek olursa olsun, çünkü hukukta usul vardır. Mesela 10 yıl evvel ya da 3-5 ay evvel, bir sene evvel yaşanmış bir olay vardır, ciddi bir olaydır. En barizi fiziksel şiddet uygulanmıştır, ama kadın eve dönmüş, evliliğini devam ettirmiştir. İşte, aradan bir ay falan geçmiştir. Kalkar, evi terk eder, boşanmaya gelir. Şimdi bekler, der ki, "Ben 1-2 ay evvel, 3 ay evvel bir dayak yedim." Buna bütün tanıklar tanıklıklarını yaparlar. Ama bir bakarsınız ki, belki boşanırlar, belki de hiç boşanmazlar, çünkü sen affetmişsin, bunu da diyebilirsin. "Niye boşanmadık ya da niye tazminat almadık?" diyebilirler. Onun için hukuksal olarak mutlaka bir hukuki destek almaları şarttır. Yani götüremezler. Bu en bariz örnek. Dayak yedin, ama dayak yediğinle kaldın. Al işte, hem boşanamadın ya da boşandın, para alamadın. Ama oradaki hukuki şey affetmiş olma olayı var. Onu ancak bir hukukçu o farkı anlayabilir ya da dava açarken bir şeyleri eksik yaparsanız zaman içerisinde onları tamamlayamayabilirsiniz. Bu nedenle mutlaka bir hukuki yardım almaları şarttır. " [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

Polukordiene (2003)'e göre, eşler boşanmanın ilk aşamalarında boşanma olgusuna ait bilgileri öğrendiklerinde ya da çevrelerinden duyduklarında, yoğun duygusal deneyimler yaşarlar ve rahatsız edici ruhsal durumlardan geçerler ve çaresizlik, korku ve gerginlik altında ezilirler. Bu sebeple boşanmanın ilk aşamasındaki profesyonel destek oldukça önemlidir (akt: Kausyliene ve diğerleri, 2015).

Görüşmecilerden Avukat E boşanma sürecinde hukuksal danışmanlığın bireyler açısından oldukça önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.

"Ya da isteyeceği nafakalar varsa onları isteyemiyor. Karşı tarafın mesela işi iyi, iş durumu iyi, ona göre nafaka isteyemiyor, çok cüzi bir şey istiyor olabilir. Ben zaten özellikle aile konularında diyorum, avukatsız hiçbir şekilde işleme başlamayın. Gelenlere de söylüyorum, çünkü tek başınıza işleyebilecek bir süreç değil. Haklarını bildikleri sürece tamam, ama genelde zaten bilinmiyor aslında." [Avukat E; K; 26; Avukatlar]

Avukat C ise bu süreçte özellikle kadınların hukuksal destek sistemlerine ihtiyaçlarının olduğundan ve bunu avukatları aracılığıyla gidermek durumunda kaldıklarından bahsetmektedir.

"Boşanma davalarında kadınlar, yani zor bir süreç Allah için. Ben kolay demiyorum. Çok zor bir süreç. Ama çok zaman istiyorlar bizden. Onlara psikologluk yapmamızı istiyorlar. 7-24 hizmet verin diyorlar işin açıkçası. Hatta aramazsan, telefonu açmazsan da bir de hesap soruyor sonrası "Şu gün aramıştım da dönmediniz" diye." [Avukat C; K; 47; Avukatlar]

Hâkim C ise, bireylerin boşanma sürecinde sosyal destek sistemlerine ihtiyaç duyduklarını ancak bu ihtiyaçlarını karşılayacak hali hazırda kurumların olmadığından bu sebeple bireylerin sosyal destekten mahrum olduğundan bahsetmektedir.

"Gidecekleri bir kurum, başvuracakları bir yer yok. Yani kendi ailesine anlatsa bazen utanıyor. Anlattığı zaman bazen çok yanlış bilgilendirmeler oluyor. Çok yakın arkadaşlarına anlatsa yakın arkadaşlarına anlatmak istemiyor bir şiddet olayını, bir cinsel şiddeti ya da farklı, aile içindeki bir şeyi anlatmak istemiyor ve kendi kendilerine çözüme yolunu deniyorlar ve çözemiyorlar maalesef. Aslında daha böyle sosyal merkezler olsa, kişiler daha tarafsız uzman kişilerle konuşabilseler bu konuda çözüm alabileceklerini düşünüyorum ben. Mesela biz başımız ağrıdığı anda aile hekimine gideriz, ama eşimle aramda bir sorun olduğunda benim de bu işte uzman bir elimin altında, hemen yakında ulaşabileceğim güvendiğim bir psikologun, sosyologun olması, yani sosyal çalışmacının olması belki kişileri rahatlatır diye düşünüyorum ben." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Uzman F de yönlendirme yapmadığını çünkü bu yönlendirmeleri karşılayacak bir kurumun olmadığını belirtmektedir.

"Onda çok gerçekçi olacağım, maalesef o konuda inanın kendi yapmamız gereken şeylere bile zor yetildiği için, o konuda çok istisna durumlar çocuğun yine ihmali, istismarı söz konusu değilse, atıyorum, ne olabilir, çocuğu çıkartıyorum, ihmal, istismar söz konusuysa kesinlikle yönlendirme zaten yapılıyor, o zaten bizim görevimiz. Ama atıyorum, diyelim maddi durumu bayağı kötüdür. Hiçbir şey yapmıyoruz buna yönelik, çünkü zaten öyle bir şeyimiz olsa da biz kendi kendimize Süpermenlik yapmış olacağız. Karşı tarafta bizi destekleyecek bir şey yok çünkü. Orada sadece yazıdan ibaret kalacak o. Yetki alanımızın zaten dışında. Yapılamayacak bir şeyi de oraya yazmak ne kadar doğru. Aşıyor bizi." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

5.2.3.3.Boşanma Sürecinde “Zehirlenen Çocukluk”

Bu bölüm, bu çalışmanın yapılmasının gizli amacını içermektedir: Çocuklar. Eski çağ uygarlıklarından günümüze kadar geçen zaman diliminde gönüllü ya da gönülsüz, çekişmeli ya da anlaşmalı, milyonlarca ve belki de daha fazla sayıda boşanma gerçekleşmiştir. Yüzyıllardır devam eden boşanma, sadece boşanan tarafları değil dalgalanma ile birlikte daha fazla kişiyi etkisi altına almaktadır.

Çocukların boşanma gündeminin bu geniş nüfusun içerisinde en çok etki altında olan grupta yer alması sebebiyle boşanma üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmı çocukları gündeme alır. Ancak halen günümüzde çocuklar adına huzurlu bir boşanmadan söz etmek mümkün görünmemektedir.

Boşanma sürecindeki bireylerin yaşadıkları çatışma deneyimlerinin en aza indirilmesi adına boşanma sürecinde çatışma deneyimlerinin ortaya konulmasına ilişkin betimsel bir analiz düşüncesi ile yola çıkılan bu çalışma, alt metin olarak çocuklar adına huzurlu bir boşanma sürecini ele almaktadır. Unutulmamalıdır ki, boşanma, bir evin kapısını çaldığında zilin sesi, bütün odalardan duyulmaktadır. Çocuklar bu odalarda gizli kalmış pasif oldukları varsayılan aktörlerdir. Oysa çocuklar evin içindedir ve boşanma sürecinin merkezinde yer alan gruptur.

Her bir boşanmada yeni bir çocuk doğar ve bu çocuğun yeni bir hayata ihtiyacı vardır. Boşanma gündeme geldiğinde çocuklar için de yeni bir hayat başlamak üzeredir. Çünkü boşanma (Francia ve Millea, 2015) çocuklar için yeni bir aile türü yaratır.

Haklı haksız ayrımının yapıldığı bu savaş alanında çocuklar zorunlu savaşçılardır. Bu bölümde, iki yetişkinin çatışmalı ilişkisinde *arada kalan* çocukların boşanma sürecindeki dünyası dört alt başlık altında ele alınmıştır: boşanmanın çocuk dünyasındaki anlamı, çocuğun duruşma salonunda olma durumu, velayet konusunda mahkeme huzurunda dinlenme durumu ve son olarak da tanık olarak mahkeme huzurunda dinlenme durumu. Bu konular ayrıca taraflar, hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanlarının değerlendirmeleri üzerinden ele alınmış ve ayrıntılı olarak karma analiz edilmiştir.

Duruşma salonlarının, en masum ziyaretçileri, bazen tanıkları olan çocuklara ilişkin veriler, çocuğun yüksek yararı prensibinden hareketle, onların dile getirdikleri anlatımlarla birlikte aktarılmış, boşanmanın çocuk yanı ortaya konulmuştur.

[1] Boşanmanın Çocuk Dünyasındaki Anlamı

Boşanmanın kabul görmesi tarafların çocuklarının olma durumu ile yakın bir ilişkidir. “Çocuk için, çocuk adına” boşanmayı yeniden düşünmek çok sık rastlanan bir durumdur. Çocuklar için boşanmamak aslında çocukların yararını gözeten masum bir ifade olarak karşımıza çıkar.

"Ben evlilikte boşanmayı en son düşünülün derim. Her şey, en küçük olasılık dahi değerlendirilecek, ondan sonra, hele ki çocuk varsa. Çocuk yoksa bırak, ama varsa çocuk için denemek lazım." [Avukat C; K; 47; Avukatlar]

Boşanmayı çocuk adına yeniden düşünme fikri bir yönüyle de çocukları boşanma yolunda ebeveynlerin önündeki taşlar olarak ele almaktadır.

"Evlenmek nasıl doğal bir şeyse boşanmak da bence doğal bir şey; ama hoş bir şey de değil tabii ayrılmak. Kabul edilmesi zor bir süreç, fakat olmuyorsa da boşanmaktan da kaçınmamak gerekir. Tabii, çocuklar olunca insan biraz daha üzerinde durmak istiyor ya da düşünmek istiyor veya çocuklar için katlanmak durumu genelde oluyor. Fakat bu çocuklara yarardan çok zarar veriyor, özellikle eşler arasındaki çatışma ciddi anlamda sıkıntı." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

Haley ise bu durumu şu şekilde açıklamaktadır. Evlilik, çocuk doğmadan önce oynanan, iki kişilik özel bir oyundur. Birbirlerini idare etmeyi ve pek çok sorunu çözenin yolunu öğrenmişlerdir. Çocuğun doğmasıyla birlikte üç kişi olmuşlardır. Bu, dışarıdan gelen ya da akrabalarından birinin katılımıyla oluşan bir üçgen değildir. Çiftin karşılaştığı pek çok sorun çocuğun üzerinden çözülmeye çalışılırken çocuk bir günah keçisine dönüşür ve henüz çözülmemiş eski sorunların ve yeni sorunların mazereti haline gelir. Ancak bazı durumlarda da ayrılmanın eşiğine gelmiş çift, belki de hiç ayrılamayacaklarından, çocuğun iyiliği için bir arada kalmaya karar verebilir. Çocuk evden ayrılıncaya kadar evlilik, bir üçgen olarak sürer. Bu gibi durumlarda çocuk, evliliğin mazereti olur ve evlilik ve akrabalarla ilişkilerde çıkan bütün sorunlar için çocuk suçlanabilir (Haley, 2006).

Evlilik tatsızlaştığında, tek acı çeken karı-koca değildir; çocuklar da acı çeker. Çocuklar uğruna kötü bir evliliği sürdürmek akıllıca değildir. Anne-babanın birbirine düşmanca davrandığı bir evde çocuk yetiştirmek açıkça zararlıdır. Huzurlu bir boşanma, savaşı andıran bir evlilikten iyidir. Ne yazık ki, boşanmalar nadiren huzurlu olmaktadır. Anne-baba arasındaki düşmanlık genellikle ayrılma sırasında ve ayrılmadan sonra da devam eder. Bu nedenle, anne babası boşanmış olan çocukların işleri çoğunlukla berbat bir evliliğin çapraz ateşi arasında kalanlar kadar kötü gider (Gottman ve Silver, 2017).

"Mahkemede özellikle çocuklarla ve maddi konularla ilgili çekişme her şeyin önüne geçiyor. Çocuklar da daha çok maddi taleplere konu etmek için kullanılıyor. Mesela kadınlar nafaka almak için çocukları istiyor veya çocukları babaya göstermemek suretiyle babadan intikam alacağını düşünüyor veya mesela biz babayla kişisel ilişki kurulmasına karar veriyoruz, icra yoluyla gelmeden çocukları görüştürmüyor. İcrayla gidince, icra memuru gidiyor, uzman gidiyor, gerektiğinde polis alınıyor, orada kavga ortamı çıkıyor falan. Çocuklar da psikolojik olarak etkileniyor." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

Emery (2013)'e göre, çocukların boşanmayla nasıl baş ettiğini değerlendirirken geçiş sürecindeki zorluklar küçümsenmemeli ve anormal sonuçlar riski abartılmamalıdır. Boşanmanın çocuklar üzerindeki psikolojik etkisinin kaçınılmaz biçimde patolojik olduğu önermesi çok sayıdaki aileye haksızlık olacaktır. Boşanmanın önemsiz bir geçiş dönemi olduğunu ileri sürmek ise duyarsızlık olur.

Boşanmanın etkisinin olağan sınırlar içerisinde değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Çocuğun boşanma sürecinde bu sınırlar içerisinde kalması ancak ebeveynlerinin bu sınırları iyi bir şekilde yönetmesi ile mümkün olabilir. Oysa çoğu çift boşanma sürecinde kazanma odaklı bir savaşın tarafları haline geldiğinden çocuklarının ihtiyaç ve beklentilerini gözden kaçırabilmektedir. Karşılıklı açılan bu savaşta kılıçlarını kuşanan taraflar, bu süreçte çocuklarının anne babaları olmalarından ziyade müttefikleri olmayı tercih edebilmektedir. Ancak bu tercih her zaman rasyonel alınmış bir karar gibi görünmemektedir. Bazen taraflar içinde buldukları bu zorlu durumdan o kadar yoğun bir şekilde etkilenirler ki, bilinçli olmasa da çocukları için gereken özeni gösterememektedirler.

"O çekişme sürecinde taraflar anne-babalığı da yapamıyorlar. Neden? Çok ciddi bir ihtilaf var, çekişme var. Adam eve bir adım yaklaşacak olsa kadın gidiyor, uzaklaştırma kararı alıyor. Çocuğunu görecektir adam. Ya da kadın çok boşanmaya gönüllü değilse adam çocuğunu görmeye gelse kadın diyor ki, "Bana mı geldi?" Yani sapla samanı hep karıştırıyoruz biz, ayırt edemiyoruz." [Avukat A; K; 45; Avukatlar]

"İnsanlar çok fazla geriliyorlar mahkeme süreci bitmediği için, çocuk çok fazla örseleniyor, çünkü uzmanla görüşecek, hâkimle görüşecek. Bu süreçte asıl yıpranan çocuk oluyor. Tamam, taraf da yıpranıyor, ama orada çocuğu koruyamıyorlar. Yani çocuk buraya geldiğinde bitmiş şekilde geliyor." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

Çocuklardan ebeveynlerin çatışmalarında taraf seçmeleri gerektiğine inanılırsa, çocuklar muhtemelen sadakat çatışmaları yaşarlar ve duygusal olarak ebeveynleri arasında çekiştirildiklerini hissederler. Bilinçli olsun ya da olmasın, bazı ebeveynler, ebeveynlerinin çatışma konusuna dâhil olarak çocukların sadakatinden yararlanmaya ve daha fazla üçgenleme üretmeye çalışmaktadır. Ebeveynler bu üçgenlemeyi, çocukların duygusal onaylarını kazanırken onları diğer ebeveynlerinden uzaklaştırarak yararları için kullanabilirler. Bu nedenle, çocuklar ebeveynlerinin çatışması arasında duygusal olarak çekildiğini hissediyorlarsa ve ebeveynler diğer ebeveyn-çocuk ilişkisi pahasına

reddedilirse, çocukların bir ebeveyninden yabancılaşmış ve diğer ebeveyn ile aynı hizada hissetmeleri muhtemeldir (Mone ve diğerleri, 2011).

Emery ve arkadaşlarına göre, boşanmış ailelerin çocuklarının çoğu dayanıklıdır, ancak dirençleri zarar görmez değildir. Çocukların esnekliğine sıklıkla mevcut ilişkiler, geçmişin mutsuz anıları ve gelecekle ilgili önemli endişeler hakkında acı veren hisler eşlik eder. Onlar bu acının patolojik olmadığına ancak psikolojik olarak önemli olduğuna inanırlar (Kelly ve Emery, 2003; Wallerstein, 2003) (akt: Emery ve diğerleri, 2005).

"Çocuklarımı çok etkiliyordu. Ağlıyorlardı, odalarından çıkmıyorlardı. Çok sinirli olmaya başlamışlardı, her şeye tepki veriyorlardı. Babaları gelince susuyorlardı, odalarına kaçıyorlardı, çıkmıyorlardı. En çok çocuklarımı etkiliyordu yani. Beni etkileyen bir şey yoktu. Alıştım zaten, devam." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

Emery ve arkadaşları ayrıca, aile ilişkilerinin potansiyel olarak değiştirilebilen dört yönünün boşanmada çocukların ruh sağlığı için en önemli olduğu sonucuna varmışlardır (Emery, 1999): (1) En az bir ebeveynle güvenli ilişki, (2) Hafif (ılıman) ebeveyn çatışması ya da çocukları içermeyen ebeveyn çatışması, (3) Ekonomik istikrar ve (4) Diğer ebeveyn ile iyi bir ilişki. Onlar bu dört aile özelliğini, çocukların ruh sağlığı için önem sırasına göre sıralarlar, ancak arabuluculuk mümkünse, aile ilişkilerinin dört yönünü de ayrılma ve boşanmadan sonra teşvik etmektir (akt: Emery ve diğerleri, 2005).

Ebeveynler boşanmanın ardından işbirliğine dayalı ilişkileri sürdürmeyi başardığında, ve çocuklarının refahına odaklandıklarında, çocuklar aile yapısındaki değişikliklerle ilişkili birçok açıdan korunabilirler (Amato ve Boyd, 2014).

Hâkim F, ebeveynlerin bu işbirliğine dayalı ilişkileri sürdürmeyi başarabilmeleri amacıyla uygulamada tedbir kararlarına başvurduklarından bahsetmektedir.

"Biz onun için de mesela Aile Sosyal Politikalar Bakanlığından danışmanlık tedbiri istiyoruz. Sağlıklı bir baba-çocuk veya anne-çocuk ilişkisinin kurulabilmesi için eğitim almalarını öneriyoruz, yönlendiriyoruz. Toplumun sağlığı için. O çocuktaki nefreti, olumsuzluğu aşamazsak babaya öfkesini veya anneye öfkesini farklı şekillerde yansıtıyor. Çevresine de öfkeli oluyor, topluma öfkeli oluyor. O öfkeyi yenmek için birtakım çözümler bulmaya çalışıyoruz. Ne derece başarılı oluyor bilemiyorum. Artık o da Bakanlığın ve sizlerin gayretiyle olacak bir şey." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

Eğer tüm boşanmalar için geçerli olabilecek belirleyici bir özellik varsa, o da değişimdir. Bazı değişimler fiziksel ayrılıktan çok önce başlar; bazıları yasal boşanmadan sonra uzun süre devam eder. Değişiklikler aile ortamını daha iyi ya da daha kötü kılabilir, ama muhakkak çocukların uyum sağlamasını gerektirir. Çocuklar, ebeveyn çatışmasına; boşanmadan önce, mahkeme salonunda ve boşanma sonrası aile hayatında maruz kalabilir (Emery, 2013). Aşağıda boşanma ile birlikte ev düzenine ilişkin değişiklikler yaşamış bir çocuğun duruşma salonundaki anlatımına yer verilmiştir.

[170] "Annemle babam boşandıklarında velayetim babama verildi. Babamla 3-4 sene yaşadım. Babamla yaşarken bir sorunum yoktu. Babamın maddi durumu kötüydü. Benim büyük büyük hedeflerim vardı, hemşire olmak gibi. Annemle telefonla konuşurken gel biraz da bende kal dedi. Babam da gidersen bir daha gelme dedi. Ondan beri babamla hiç görüşmüyoruz. Maddi desteği yok. Aynı gün kardeşim de benimle birlikte annemin yanına geldi, o da babamla kalıyordu. Bize iyi bakıyorlar, tüm ihtiyaçlarımızı karşılıyorlar. Annemle birlikte yaşıyorum, velayetimin anneme verilmesini istiyorum." (Dosya no 170, velayet davası, Müşterek çocuğun [lise öğrencisi] beyanı)

Çocuklar boşanma sonrası anne- baba tarafından kurulan iki ayrı evin üyeleri haline gelir. Ancak yukarıda bahsi geçen vakada olduğu gibi bazen bu iki ayrı ev arasındaki trafik, boşanmanın çocuklar adına gerçekleşen ve çok da üzerinde durulmayan sonuçlarından birisidir. Oysa bu durum oldukça önemlidir. Boşanma sonrasında yeni bir hayat kuran taraflar boşanma ile bir sefer yollarını ayırırken, çocuklar için sefer sayıları bazı durumlarda daha fazla olabilmektedir. Boşanma sonrası çocukların düzeni bu sebeple daha fazla değişikliği içinde barındıran bir potansiyele sahip olabilmektedir.

Ancak yukarıdaki vakada ebeveynler arasındaki anlaşmazlığın sonucunda çocukların deneyimlediği bu gel-gitlerin bir yönüyle de duygusal olarak ebeveynleri de etkiliyor olduğu görülmektedir. Diğer ebeveynin yanında yaşamayı kabul etmek çocuğun ebeveyne ihanet etmek ile suçlanmasına neden olabilir ve daha da ileri bir tavır olarak aradaki bağları koparma ile sonuçlanabilmektedir. Dolayısıyla bazı vakalarda çocuk-yetişkin rolleri karışabilmektedir.

[2] Çocuğun Duruşma Salonunda Oluşu: “Ben Hayatımda İlk Defa 29 Yaşında Mahkemeye Geldim, Çocuğum 2.5 Yaşında Geldi.”

Takip edilen 200 duruşmada, duruşma salonunda olan özneler önemli bir veri olarak kaydedilmiş ve “*Dekor değil gerçek mekân: Duruşma Salonu*” bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu bölümde ise, çocukların duruşma salonunda oluşları üzerinde durulmuştur.

Tablo 36: Davanın Nev’i ile Müşterek Çocuğun Duruşma Salonunda Oluşu

Çocuğun salonda oluşu	Davaın Nev’i					Toplam
	Çekişmeli	Anlaşmalı	Velayet	Nafaka	Mal paylaşımı	
Evet	11	2	3	1	0	17
Hayır	87	32	4	2	0	125
Çocukları yok	39	17	0	1	1	58
Toplam	137	51	7	4	1	200

Tablo36’ya göre, 11 çekişmeli boşanma, 3 velayet, 2 anlaşmalı boşanma ve 1 nafaka davasında müşterek çocuk salonda gözlemlenmiştir. Örnek olması açısından aşağıda duruşma salonunda olan çocuklarla ilgili bir gözleme ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

[181] [Müşterek çocuk duruşma sırasında salondaydı. Annesinin yanında dikiliyordu. Adamın tanıkları dinlenirken çok sinirleniyordu. Sürekli hayır anlamında el hareketleri yapıyordu.] Duruşma sonlanırken "Hâkim amca konuşabilir miyim?" diyerek izin istedi. Dinleyici bölümündeki avukatlardan biri: "Onun da konuşmaya hakkı var konuşsun" dedi. Çocuk: "Bunların hepsi yalan söylüyor, anneme bıçak çekti [babasını kastediyor]" dedi. Tanıklarla karşı taraf tartışmaya başladı. "Çocuğun da psikolojisini bozuyor" dedi tanıklardan biri. Hâkim çocuğa: "Sen okuluna devam et. Derslerine çalış. Bu konularla ilgilenme, bunlar annenin babanın sorumluluğunda, senin sorumluluğunda değil" dedi (Dosya no 181, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, okul forması üzerinde olan 7-8 yaşlarında bir çocuk)

Çocukların duruşma salonunda olması, boşanma sürecine çocukların da katılım haklarının olduğu ve kendi görüşlerini belirtmeleri için onlara söz hakkı sunulması gerektiğini gündeme getirebilir. Bu oldukça yerinde ancak tehlikeli bir gündemdir. Asıl soru, çocukların boşanma konusunda fikirlerinin alınmasının gerekliliği tartışmasından ziyade çocukların fikirlerinin niteliksel olarak nasıl bir ortamda ve kimler tarafından alınması gerektiği sorusudur.

Duruşma salonunda olmak tüm öznelere adına davanın türüne (nev'i) göre farklılık göstermektedir. Örneğin bir çekişmeli boşanmanın salon içindeki atmosferi farklı iken anlaşmalı boşanmanın ki bambaşkadır. Çekişmeli ve anlaşmalı boşanmanın farkını ortaya koymak adına yukarıda bahsi geçen örneğin aksine, aşağıda anlaşmalı bir boşanmada duruşma salonunda olan çocuğun durumu aktarılmıştır.

[8] Tarafların avukatları yoktu. Birbirlerinden herhangi bir talepleri yok. Çocuğun velayeti annesinde kalacak. Çocuk da duruşma salonundaydı. Hâkim çocuğa da tasdik ettirdi annesinde kalmasını. Baba ile kişisel ilişki kuruldu (Dosya no 8, anlaşmalı boşanma)

Yine duruşma salonunun atmosferini değiştiren bir diğer değişken de duruşmanın hangi aşamasında olduğudur. Ön inceleme, tahkikat, sözlü yargılama farklı içerik ve gündemlere sahip aşamalarıdır. Dolayısıyla bu aşamalar arasında salonda yaşananlar hatta konuşulan dil bile değişir.

Tablo 37: Çocuğun Duruşma Salonunda Oluşu ile Dosyanın Aşaması

Çocuğun salonda oluşu	Dosyanın Hangi Aşamada Olduğu							
	Ön inceleme		Tahkikat		Sözlü yargılama		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	1	2,4	12	14,0	4	5,5	17	8,5
Hayır	27	64,3	49	57,0	49	68,1	125	62,5
Çocukları yok	14	33,3	25	29,0	19	26,4	58	29,0
Toplam	42	100,0	86	100,0	72	100,0	200	100,0

Tablo37'ye göre, toplam 17 çocuktan 1 tanesi ön inceleme aşamasında, 12 tanesi tahkikat aşamasında ve 4 tanesi de sözlü yargılama aşamasında duruşma salonunda gözlemlenmiştir. Çocukların daha çok tahkikat aşamasında duruşma salonunda bulunmalarının nedeni ise, bu çocukların tanık olarak ya da velayet konusunda mahkeme huzurunda dinlenilmeleridir.

[3] Çocuğun Velayet Konusunda Dinlenilmesi

Boşanmanın çocuğu ilgilendiren temel konusu kuşkusuz velayet ve kişisel ilişki tesisidir. Aynı zamanda velayet, taraflar arasında yaşanan çatışma konularından da birisidir. Velayet konusu küçükler ve kısıtlı çocukların gerek kişiliklerinin gerek mallarının korunması ve onların temsili konusunda kanunun ana babaya yüklediği ödevlere yönelik hakların kullanılması ilgililerin dinlenmesi ilkesine göre

gerçekleşebilir (Gençcan, 2015). İdrak yaşına gelmiş çocukların mahkemece görüşünün alınmaması neticesinde pek çok kararın Yargıtay tarafından bozulduğu görülmektedir. Aşağıda mahkeme kararlarının bozulma nedeni olarak çocuğun mahkeme huzurunda dinlenilmemesini içeren Yargıtay kararlarına ilişkin içtihat metinlerinde yer alan açıklamalara yer verilmiştir.

“4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanununun 5. maddesi gereğince Aile Mahkemesi bünyesinde bulunan psikolog, pedagog ve sosyal çalışmacıdan oluşan uzmanlardan, her iki ebeveyn ve çocukla görüşmek suretiyle inceleme ve rapor istenip; tarafların barınma, gelir, sosyal ve psikolojik durumlarına göre çocuğun sağlıklı gelişimi için velayeti üstlenmeye engel bir durumun bulunup bulunmadığının araştırılması, mahkemece çocuk ya da çocukların bizzat dinlenerek, görüşü alınıp ve diğer deliller de göz önüne alınmak suretiyle ebeveynlerinden hangisi yanında kalmasının çocuk ya da çocukların menfaatine olacağı tespit edilerek velayet konusunda bir karar verilmesi gerekir.” (2. Hukuk Dairesi; 2018/5267 E., 2018/15359 K., içtihat metni). Yargıtay, çocukların velayet konusunda mahkeme huzurunda dinlenilmesi gerekliliğine vurgu yaparken, bu vurguyu, uluslararası sözleşmelerin ilgili maddelerine dayandırmaktadır.

“Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin 12. maddesi ile Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesinin 3. ve 6. maddeleri, iç hukuk tarafından yeterli idrake sahip olduğu kabul edilen çocuklara, kendilerini ilgilendiren davalarda görüşlerini ifade etmeye olanak tanınmasını ve görüşlerine gereken önemin verilmesi gerektiğini öngörmektedir. Çocukların üstün yararı gerektirdiği takdirde görüşlerinin aksine karar verilmesi mümkündür. Velayet hususu, çocukları ilgilendiren konuların en başında gelir.” (2. Hukuk Dairesi; 2018/5267 E., 2018/15359 K., içtihat metni).

Ancak ilgili maddelerin yorumu açıktır. Çocukların kendileri ile ilişkili kararlarda karar verme süreçlerine katılımı önemlidir. Tartışılması gereken gündem, bu katılımın koşullarının belirlenmesidir. Çocuğun velayet konusunda dinlenilmesi konusu; çocuğun biyo-psiko-sosyal gelişimsel özellikleri, çocuğun kararlara katılımı konusunda Yargıtay kararları ve çocuk hakları sözleşmesinin ilgili maddelerini, çocuğun yüksek yararı ve çocuğun velayet konusunda görüşünün alınmasının koşullarını, uygun zeminin hazırlanması konularını kapsar. Ancak hukukun uygulanmasında çocuğun velayet konusunda mahkeme huzurunda dinlenilmesi halen istenen seviyede yerine getirilmemektedir. Aşağıda yer alan tablo 38’de çocuğun velayet konusunda dinlenme durumuna ilişkin bilgiler verilmiştir.

Tablo 38 Çocuğun Velayet Konusunda Dinlenme Durumu

Müşterek Çocuğun Velayet Konusunda Dinlenme Durumu	Sayı	%
Evet	10	8,6

Hayır	106	91,4
Toplam	116	100,0
Mahkeme Uzmanının Salonda Bulunma Durumu		
Evet	5	57,1
Hayır	5	42,9
Toplam	10	100,0
Çocuğun Seçimi		
Anne	5	50,0
Baba	3	30,0
Çocuğa Seçimi Sorulmadı	2	20,0
Toplam	10	100,0

Tablo 38'e göre, 10 çocuk velayet konusunda mahkeme huzurunda hâkim karşısında dinlenilmiştir. Ancak beş çocuk dinlemesinde mahkeme salonunda mahkeme uzmanı duruşma salonundayken beş tanesinde duruşma salonunda olmadığı gözlemlenmiştir.

Uzmanlar, mahkemenin gerekli gördüğü hallerde, duruşmada hazır bulunmak, istenilen konularla ilgili çalışmalar yapmak ve görüş bildirmekle de yükümlüdürler. Örneğin, tarafların dinlenmesine (HUMK m. 230-235) karar verilmişse, sorgulama esnasında uzmanların da hazır bulunması, tarafların psikolojik durumunu, vb. hususları tespit etmek açısından, yararlı olabilir; bu konularda hâkime yardımcı olabilirler (Tercan, 2003).

Görüşü alınan çocuklardan beş tanesi annesinde kalmak istediklerini, üç tanesi ise babasının yanında kalmak istediğini belirtmiştir. Velayet konusunda dinlenen çocuklardan en küçüğünün yaşı 9 en büyüğünün yaşı ise 15'tir.

Aşağıda müşterek çocukların velayet konusunda beyanlarına yer verilmiştir. Gözleme ilişkin ayrıntılar şu şekildedir: *[Çocuklar dinlenilmeden önce baba dışarı çıkarıldı. Çocuklar dinlendikten sonra baba duruşma salonuna alındı. Çocuklar dışarı çıkarıldı. Duruşma kaldığı yerden devam etti. Çocuklar dinlenirken duruşma salonunda uzman yoktu. Avukatlar da çocuklara herhangi bir soru yöneltmedi. Davacı taraf (erkek), okul dönemine hazırlık için geçici velayet istedi. Ayrıca velayetin kendilerine verilmesi durumunda iştirak nafakasının da kaldırılmasını, çocuklar yararına tedbir nafakası*

talep ettiklerini beyan ettiler. Hâkim geçici velayeti babaya verdi, nafakayı kaldırdı, babanın tedbir nafakası talebini reddetti]

[37] 1. Çocuk beyanı: "İki yıldır annem ve babam ayrı yaşıyor. Haftada 1-2 gün babamda yatılı kalıyorum. H:"Annen babanla görüşmene karışıyor mu? Kız: "Karışmıyor, istediğim zaman görüşebiliyorum. H: "Annenle nasıl vakit geçiriyorsun? Kimlerle kalıyorsun?" Kız: "Ben annem ve kardeşimle kalıyoruz. Kiradayız. Anneannem yardım ediyor, kirayı babam ödüyor. Hâkim: Kimin yanında kalmak istiyorsun? Kız: Babamın yanında kalmak istiyorum, onun maddi anlamda bize daha iyi bakacağını düşünüyorum. Bazen evi dağıttığımızda annem kızıyor. Ablamla kavga ettiğimizde bazen kolumuza vuruyor. H:"Baban kimlerle yaşıyor? Kız: "Babam ayrı yaşıyor, kendi. H:"Baban size nasıl davranıyor? Kız: "Babam bize hiç kızmıyor, bir şey söyleyecekse nazik davranıyor. Hâkimin sorusu üzerine çocuk: "Velayetim babama verilirse, annemle de görüşmek istiyorum. 2. Çocuk (2002 doğumlu-kız) beyanı: Babamın yanında kalmak istiyorum, annemin maddi durumu iyi değil. Ev temiz değil, bazen yemek yapmıyor, hazır yiyoruz. Babamda haftada iki kez yatılı kalıyorum. Babam tek yaşıyor. Şu anda kardeşimle bana ait bir oda yok. 3 oda 1 salon. Annem bize karşı olgun davranmıyor. Bir anne gibi davranmıyor. Bizimle kavga ediyor. H:"Size şiddet uyguluyor mu? Kız: "Kardeşimle kavga ettiğimizde vuruyor. Baba soruldu Kız: "O vurmuyor. Annem bazen bize kızdığında küfür ve hakaret ediyor. (Dosya no 37, çekişmeli boşanma, velayet konusunda çocukların beyanları)

Aşağıda velayet konusunda mahkeme huzurunda çocuk dinlemesine ilişkin ikinci bir vakaya yer verilmiştir. Duruşma öncesi süreç aşağıda verilmiştir.

Önce uzman hâkimin odasında çocuklarla görüşme gerçekleştirmiş, daha sonra hâkimin odasından duruşma salonuna geçilmiştir. Bu sırada salon boşaltılmıştır. Çocuklardan büyük 15 yaşında erkek çocuğu, küçük ise 9 yaşında kız çocuğudur. Duruşma öncesinde çocuklar koridorda gözlemlenmiştir. Bu gözleme göre:

[110] "Kız; annesi, abisi ve avukat ile yan yana karşımda; annenanesi ve dedesi ise yanımda oturuyordu. Kız avukat (kadın) ile hâkimle ne konuşacağı üzerine sohbet ediyordu. Avukata "Peki gülmem gelirse ne yapacağım?" dedi, avukat da rahat olabilirsiniz, sorun olmaz dedi. Birkaç dakika sonra kız galiba ağlayacağı dedi. Beklerken oldukça gergindi. Sürekli ayaklarını sallıyordu. Duruşma esnasında salon boşaltıldıktan sonra abi ve kız benim yanıma oturdular. Normalde tanıklar hâkimin karşısında ayakta dinlenir. Hâkim "nasıl rahat edecekseniz öyle oturabilirsiniz" dedi, cübbesini çıkardı. İlk önce abi ile görüştü. Anne-baba arasındaki sorunlara girmede, sadece nerde kalmak istediklerini anlamaya yönelik sorular sordu. Hâkim, bir günlerini nasıl geçirdiklerini, annelerin yanında nasıl bir ortamları olduğunu, babalarının yanında nasıl bir ortamlarının olduğunu sordu. Daha sonrada nerede yaşamak istediklerini sordu. Görüşme bittikten sonra abi, kardeşine dönerek "Bak korkacak bir şey yokmuş değil mi." dedi. Abi ve kardeş duruşma salonundan çıkarıldı. Salona taraflar ve avukatlar alındı ve duruşmaya devam edildi" (Dosya no 110, çekişmeli boşanma)

Bu koridor deneyimi, ne yazık ki ne hukuk uygulayıcılarının ne de mahkeme uzmanlarının gözlemine açık değildir. Oysa mahkeme huzurunda çocuk dinlenilmesinin daha geniş bir zaman dilimini içerdiği söylenebilir. Koridorda başlayan gerilim duruşma

salonundaki gerilimin ön seyri gibidir. Evde yaşanan gerilimi ise gözlemlemek mümkün değildir. Çocuğun yanında kaldığı ebeveynin ise bu gergin ortamı değerlendirebilecek sağlıklı koşulları bulunmayabilir. Bu sebeple velayet konusunda mahkeme huzurunda çocuk dinlenilmesinin daha geniş bir pencereden daha sağlıklı koşullar altında çocukların yüksek yararının şekilsel değil uygulamalı olarak ele alındığı bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Çocuğun kendisi ile ilgili son derece önemli olan velayet kararına katılımı çocuğun yüksek yararı ilkesi gereğince gereklidir. Çocuğun biyopsikososyal gelişimi dikkate alınarak bu kararı tarafsız, güvenilir bir ortamda bildirmesini sağlamak ise devletin görevidir.

Çocuğun velayet konusunda mahkeme huzurunda dinlenilmesi konusunda hâkimlerin görüşleri ise aşağıda verilmiştir. Buna göre Hâkim B, çocukların velayet konusunda görüşlerinin alınmasının çocukları anne ve baba arasında bir tercih yapma durumunda bıraktığını ve bu durumun da çocukların örselenmesine yol açtığını belirtmektedir. Bu sebeple kendisinin çocuğu dinlerken daha yumuşak bir dil kullandığını ifade etmektedir.

"Yani mesela çocuklara burada velayetle ilgili soruyoruz görüşlerini. Orada dahi açıklıyorum bunu. Bu sadece diyorum ki, diyelim ki bankada paran var, sen çekemezsin, annen çekecek. Onun için soruyoruz. Yoksa o gene anne, diğeri gene baba, gene seni sevecekler, gene görüşeceksin. Yani çocuklar rahatlıyor o zaman, çünkü geldiklerinde şey düşünüyorlar: "Ben bir tarafa gidersem diğer tarafı kaybederim" ya da diğer taraf söylüyor, "Sen anneni seçersen beni kaybedersin veya babanı seçersen beni kaybedersin" şeklinde. Çocuklar ciddi anlamda gerçekten örseleniyorlar bu anlamda. O yüzden işin bir o tarafı da var." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

Buna ek olarak Hâkim B, çocukları odasında dinlemeyi tercih ettiğini mahkeme huzurunda dinlemenin çocukları olumsuz yönde etkilediğini ifade etmektedir.

"Ben mesela çocukları duruşma salonunda dinlemiyorum, odama alıyorum. Şey garantisi de veriyorum, burada konuşulanların yazılmayacağını, "İstersen yazmayabiliriz de" diyorum, "Rahat konuş" diyorum. Ama ciddi anlamda örseleniyor çocuklar. Hatta birinde ona ben çok üzülmişim: çocuk ikisi de hayırsız anlamında söz kullandı. Yani ikisine de gitmek istemiyor, çünkü örselenmiş. Yani genelde çocuklar bir tarafı tutuyor; yönlendirme olabilir veya içgüdüsel, duygusal bağ olabilir. Bir tarafı seçiyor, ama bu çocuk her iki taraf için de olumsuz görüş belirtmişti, fakat yazılmasını da istemedi tabii. Daha çok büyükbabasına güvendiği için onun yanında yaşayacağını söyledi. O beni çok üzmişti, ama dediğim gibi güç savaşının büyük kısmı çocuklar üzerinden yürütülüyor." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

Hâkim C ise mahkeme huzurunda çocuk dinlenmesini çocukların biyolojik gelişimini dikkate alarak değerlendirdiğini ifade etmiştir. Buna göre 12 yaşından küçük çocukları

dinlemeyi çok fazla tercih etmediğini belirtmiştir. 12 yaşından küçük çocukların ise uzmanlar tarafından dinlenmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir.

"Biz zaten 12 yaşından küçük çocukları çok fazla dinlemiyoruz. Velayet konusunda "Kimin yanında kalmak istiyorsun" diye. Normalde mesela sosyal inceleme raporu için psikologlar dinliyor. Şöyle, yaşı küçükleri onlarla iletişimi daha iyi kurabilen, ceza mahkemelerinde var ya, psikologların dinlemesi daha iyi olur." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Hâkim A ise çocukların mahkeme huzurunda dinlenmesine karşı olduğunu çocukları uzmanların dinlemesinin daha doğru olduğunu ifade etmektedir.

"Çocuklarını anne babalar çok fazla kullanıyorlar. Bu çocuğa bunu yaşatmamanız gerekir. Çocuğu dinliyorsunuz mahkeme huzurunda çocuk tir tir titriyor. Ben bu manzarayı görmekten hoşlanmıyorum. Beni de hâkim çağırrsa bu yaşında ben de tedirgin olurum. Düşünsenize duruşma ortamını... Çocuk söylüyor ama gözleri yaş doluyor. Çocuklarına yaptıklarının farkında değiller. Uzmanların dinlemesini daha yararlı buluyorum. Ancak ne kadar farklı düşünsek de meslek gereği kurallar bütünü..." [Hâkim A; K; 57; Hâkimler]

Hâkim H de diğer hâkimlere benzer şekilde çocukların mahkeme huzurunda dinlenmesini doğru bulmadığını ifade etmektedir. Yargıtay kararlarından dolayı çocuk dinlemesini yaptıklarını ancak çocukların uzmanlar tarafından dinlenilmesini daha doğru bulduğunu ifade etmektedir.

"Yargıtay idrak çağı 8-9 yaş arasını kabul ediyor ve bu yaşlardaki çocukları mahkeme huzurunda dinle diyor. Ancak bu durum oldukça sıkıntılı. Hatta hâkim huzurunda daha da sıkıntılı. Uzmanların çocukla yalnız bir ortamda dinlemesi ve buna belli bir vakit ayırması gerekiyor. Sonuçta bu işin bir uzmanı var. Hem de mahkeme ortamında uzman var. Sıkıntılı bir süreç dolayısıyla. Belki 13-14 yaş sonrası sorulabilir." [Hâkim H; E; 38; Hâkimler]

Avukat D ise çocukların mahkeme huzurunda dinlenmesini doğru bulmadığını çocukların ev ortamında dinlenilmesinin daha yerinde olacağını vurgulamıştır.

"Uluslararası Çocuk Anlaşmasında imzamız var. Belli itiraf kabiliyetine eren çocukların dinlenmesi zorunluluğu var. Yargıtay bozuyor. Yine geçen bir hâkim arkadaş dedi, ceza davasında dinlenecekmiş. 11 yaşında çocuk kalp krizi geçirip ölmüş. O çocukları o heyecana, o sıkıntıya koymamak lazım. Mahkemede değil de sanki bir aile dostu, annesinin bir arkadaşı, babasının bir arkadaşı gibi gidip evde veya güzel bir ortamda dinlenmelerinde yarar var." [Avukat D; K; 65; Avukatlar]

Görüşmelerde mahkeme uzmanlarının ortak görüşü çocukların mahkeme huzurunda dinlenilmesinin çocuk açısından örseleyici bir durum olması sebebiyle doğru bir uygulama olmaması yönünde birleşmektedir.

Uzman R duruşma salonlarının çocuklar için uygun yerler olmadığını belirterek anne ve babanın olduğu ortamda çocuğun ikisi arasında bir seçim yapmaya zorlanmasının sağlıklı olmadığını dile getirmektedir.

"Bir yandan bazı uygulamalar yapılıyor çocukları adliyeden uzak tutmak için, bir yandan duruşmaya getiriyoruz. Duruşma salonu dediğimiz yerde, bir tarafta annesi, bir tarafta babası var. Bir çocuğun içine sokulabileceği en kötü durum olduğunu düşünüyorum, o karara etkili olabilecek, onun sorumluluğu, ebeveyne karşı hissettiği duygu, suçluluk... Herkes, "Tamam çocuğum, istediğini söyle" şeklinde söylese de, içerik çoğu zaman öyle olmayabiliyor, bedelini ödemesi gerekebiliyor söylediği şeyin. O çocuğa o stresi yaşatmak, sonuçlarını yaşatmak çocuk menfaati düşüncesinden dolayı çok sağlıklı gelmiyor bana."
[Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

Uzman A, C ve E de Yargıtay kararlarının çocukların mahkeme huzurunda dinlenmesinde oldukça etkili olduğuna vurgu yapmaktadır.

*"Bu başlı başına bir problem. Eğer taraflardan bir tanesi ısrarla çocuğun dinlenilmesini istiyorsa biz görüşmelerimizde hangi konular öğrenilmek isteniyorsa onunla ilgili görüşmeler yapıyorduk çocuğun yaşına, gelişimine uygun bir şekilde, algısına uygun bir şekilde ve bunu raporlaştırıyorduk. Mahkememiz bunu yeterli görüyordu. Ama şimdi Yargıtay 8 yaş üstü çocukların duruşmada kendi görüşlerini beyan etme hakkı olduğunu söyleyerek duruşmalara çağırılmaya başlıyor ve bunu biz aşamıyoruz. **Bense raporlarımda ısrarla halen duruşmada dinlenilmemesi gerektiğine dair görüşlerimi yazıyorum. Bazı dosyalarda mesela tarafların bu değerlendirmeleri okuduktan sonra vazgeçtiğini görüyoruz. Ama vazgeçmeyenler oluyor.**"* [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

*"Yargıtay'ın içtihatlarıyla alâkalı bir şey. Birisi buna itiraz ettiğinde, mesela bizim raporumuza itiraz ettiğinde, diyor ki, "Hâkim mutlaka dinleyecek çocuğu, görecektir." O zaman zaten bizim olmamızın bir anlamı yok; yani "Eğer hâkim bu çocuğu dinleyecekse, o zaman hâkim dinlesin. Niye bizden rapor istiyor?" gibi bir sonuç ortaya çıkıyor. **Dolayısıyla çocuk ikinci kez, üçüncü kez, beşinci kez sürekli örseleniyor yani.** Evet, somut bir şey istiyor, ama zaten bizim yaptığımız inceleme ve verdiğimiz raporlar bir delil niteliğinde. Yani bunu mahkeme de, Yargıtay da kabul etmeli ki, bize gönderiyor. **Raporda eksiklikler varsa belki bozulabilir, ama çocuk hâkim karşısına çıkmadı diye bozulması çocuk açısından hiç olumlu bir şey değil.**"* [Uzman E; K; 52; Uzmanlar]

"Belli bir yaştaysa, onun fikrini dinlemek tabii ki gerekiyor. Zaten Çocuk Hakları Sözleşmesi de bunu gerektiriyor fakat şimdi yeni bir uygulama var; biz dinliyor olup rapor hazırlamamıza rağmen mahkemeye çağırılıyor çocuk, hâkim kendisi dinliyor ayrıca. Ben görüşmüşsem çocuğu niye çağırıyoruz, çocuğu çağırıyorsak ben niye dinliyorum? Çünkü bana başka bir şey söyleyebilir, mahkemede başka bir şey söyleyebilir. Ne olacak o zaman; çocuğun beyanı esas alınır. O zaman bana ne hacet? Sonra da bu çatışmayı yaşıyoruz."
[Uzman A; K; 47; Uzmanlar]

Ancak burada uzmanların üzerinde durdukları konu kendi gerçekleştirdikleri görüşmelerin net bir şekilde dikkate alınmadığı yönündeki düşünceleridir.

Görüşmelerde uzmanlar çocukların mahkeme ortamında görüşlerinin alınmasının anne ve babanın önünde görüşlerini dile getirmesinin çocuk açısından zorluğunu dile getirmişlerdir.

"Çocuk diyor ki, "Ben babamla görüşmek istemiyorum." Bizim görüşmemizde böyle diyor mesela. Diyoruz ki "Babanla hiç bu konuyu konuştun mu? "Yok, konuşmam ki!" diyor. Burada gelsin de sıkıysa hâkimin karşısında ve babasının olduğu bir ortamda "Ben babamla görüşmek istemiyorum" desin, "Babam bana vurdu" desin. Babasından zaten korkuyor. O yüzden çok doğru olduğuna inanmıyorum ben. Ama taraflar da bu konuda çok ısrarcı olduğu için hâkim dinliyor. Tanık yazdırıyor çocuğunu. "Benim şiddet gördüğüme çocuğum tanıktır" diyor. Hâkim, "Çocuğunuzu tanıklıktan çekebilirsiniz" diyor. "Hayır, çocuğum dinlensin" diyor. Ben tasvip etmiyorum, ama hâkimi mecbur dinlemek zorunda kalınca da hâkime diyecek bir şey bulamıyorum." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

"O anda çocuğun çok sağlıklı kararlar verebileceğini, çok kendini rahatça ifade edebileceğini düşünmüyorum. Çocuğun kendisini sağlıklı ifade edebileceğini düşünmüyorum açıkçası." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

"Mesela, geçen gün bir çocuk dinlemesine girdim bizim 4. Aile Mahkemesinde. 12 yaşında bir kız çocuğu. Biz 3 yıl önce o çocuk için rapor vermiştik mahkemeye, 3 yıl sonra çocuğu tekrar mahkemeye çağırmışlar. Hâkim soruyor, "Sen babanda mı kalmak istiyorsun?" diye. Çocuk diyor ki, "Ben babamda kalıyorum, ama annemle de görüşüyorum, yani bir sıkıntı yok." Yani çocuk şunu anlatmaya çalışıyor: "Ben 3 yıldır babamın yanında kalıyorum, yerleşik düzenim burası. Babamı tercih etmiyorum aslında, ama yaşantım burada daha iyi." demeye çalışıyor, ama hâkim illa "Annemi mi istiyorsun, babanı mı istiyorsun?" diye soruyor. Çocuk o lafı kullanmadı, "Babamı istiyorum" lafını kullanmak istemedi; ama illa o kelimenin ağzından çıkmasını istiyor hâkim. Tabii, bu, çocuğu çok yaralayan bir şey. Evet, anneyi, babayı çıkarttı duruşma salonundan; ama ne kadar çıkartırsa çıkartсын, sonuçta orada tutanak tutuyor ve çocuk onu imzalıyor. Hiç doğru bir şey değil tabii, yani hiç istediğimiz bir şey değil." [Uzman E; K; 52; Uzmanlar]

Anne baba yanında çocuğun beyanda bulunmasına ilişkin sıkıntılara cevaben çocuk dinlenmesi esnasında anne babanın duruşma salonundan çıkarılmasının da yeterli düzeyde yerinde bir uygulama olmadığı uzmanlar tarafından vurgulanan bir diğer noktadır.

"Diyelim ki çıkarıldı, avukatları burada. Çünkü onlar çocuğa soru sormak için kalıyor. Gidip söylüyor ki onlara. **Bir de aktarılan şey bazen daha büyük sorunlara sebebiyet verebiliyor. Birebir çocuktan duysa, belki de anne-baba çocuğun onu niye söylediğini bilecek; ama başka biri, üçüncü biri aktardığında bambaşka bir şey hissedebiliyor çocuğa karşı ve düşmanca bir tavra dönüşebiliyor bu.** Burası hiç uygun değil, mahkeme ortamında çocuğun dinlenmesi bence doğru değil." [Uzman L; K; 45; Uzmanlar]

"Mesela, velayet tercihini ya da ebeveynlerin nasıl davrandığını soruyoruz. Ondan sonra aynı eve gidecek, o kişiyle aynı evde yaşayacak bir karar çıkana kadar ki süreçte, karar süresi belki 4 ay, belki 8 ay, belki bir yıl. Akşam eve gidecek. O evinde yaşadığı ebeveynin ona bir kötü davranışını, hiç tanımadığı ve mahkemeye bu bilgileri yansıtacak bir kişiye ifade eder mi bir çocuk? Ben olsam etmem." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

Uzman R diğer yandan çocuğun mahkeme huzurundan ziyade hâkimin odasında görüşlerinin alınmasının da çocuğun yararına bir süreç olarak işlemediğini dile getirmektedir.

"Daha önceki hâkimimizde biz, çocuk dinleyeceğimiz zaman duruşma salonunda, tarafları kesinlikle oraya dâhil etmeyip, hâkim odasında ve hâkim de çok fazla soru sormayacak şekilde, ben soracağım şekilde dinliyorduk. Ama oradaki sıkıntı şu: Çıktığımız zaman zapta geçiyoruz, o zaptı tarafların eline veriyoruz. O zaman ne kadar gizliliği oluyor? Yani anlık bir kurtuluşu sağlamakla birlikte uzun vadeli bir şey sağlamıyor. Hâkim zapta yazdırırken, kullandığı belli kalıplar var; yani çocuğun kullanmayacağı kelimeler, ama o kendi anlayacağı dilde yazabiliyor. Öyle yazdığı zaman, evet, taraf, çocuğun gerçekten bunu demeyeceği şeklinde..." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

Çocuğun mahkeme huzurunda dinlenilmesinin çocukla ilgili olan kısmının haricinde bir diğer boyutunda ise uzmanın uygulama alanını daraltan bir süreç olması görüşmeciler tarafından dile getirilen bir diğer konudur.

"Biz de bulunuyoruz ortamda Kanun gereği. Ama dediğim gibi, benim şurada tek çocukla görüşme yaparkenki rahatlığım ve motivasyonum ile hâkim karşısındaki motivasyonum çok farklı. Şurada seyirciler dururken, şurada anne-baba dururken ben burada çocuğa şirinlik yapamıyorum. Belki çok küçük, ilkokul çocuğu, 1., 2. sınıf olursa yapıyorum, ama ergenle, bir şeyle falan o da durumun ciddiyetinin farkında, yapamıyorsun yani. Çok zor." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

Uzman L de mahkeme huzurunda dinlenmesi ile uzman tarafından dinlenmesinin farklı olduğunu belirtmektedir. Çocukların mahkeme ortamına gelmesinden ziyade kendilerinin ev ziyaretleri gerçekleştirdiklerini ve gerçekleştirdikleri görüşmelerde farklı bir dil kullandıklarını dile getirmektedir.

"Ben ona karşıyım. Çünkü siz burada, mahkeme ortamında dinlenirken, ister istemez iki taraftan biriyle ilgili bir seçim yapmasını bekliyorsunuz ondan. O kadar zor bir seçim ki bu, hayatındaki en önemli insandan birini seç diyorsun. Biz böyle sorular sormuyoruz çocuklara, biz bu çocukları mahkeme ortamına da getirmek istemiyoruz, evinde görüşme yapıyoruz; çünkü orası onun kendini güvende hissedeceği yer. Kendi odasında, kendi ortamında, kendi çevresinde. Kiminle sorunlarını paylaşır, hangisine daha yakın hisseder kendisini, nasıl bir ilişki sürdürür, kiminle keyif alıcı zaman geçirir, bu tür ilişkilerden yola çıkarak..." [Uzman L; K; 45; Uzmanlar]

Uzman K da çocuklarla evlerinde gerçekleştirilen görüşmelerin daha sağlıklı olduğunu vurgu yaparken Uzman R ev ziyaretlerinde gerçekleştirilen çocuk görüşmelerinde ebeveynlerin konumuna vurgu yapmaktadır.

"Biz kesinlikle tasvip etmiyoruz çocukların özellikle mahkeme ortamına gelip dinlenilmesini. Çünkü zaten dosya bize geldiğinde, biz her iki tarafın da ikametini gidiyoruz, orada çocukların yaşam alanlarını görüyoruz. Kendi odalarında, daha rahat

oldukları alanlarda görüşmeleri yapıyoruz. Tekrar bu çocuğun, böyle bir ortamda, dosyaların, dolapların, kürsünün olduğu bir yerde veya duruşma varsa hâkime hanımın odasında görüşüyoruz veya her iki taraf da doluya kalemde görüşüyoruz. O kadar kalabalık ortamın içinde görüşüyoruz. Böyle bir ortamda çocuğun dinlenilmesi çocuğun ne düzgün cevap vermesini sağlar, ne de daha az tedirgin olmasını." [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

"Adliyede birazcık daha belki şey sağlayabiliyoruz, kapının dışında kalmasını; ama evlerine gittiğimizde daha fazla müdahale ve kulak misafiri olma oranları biraz daha fazla oluyor. Ki, zaten öğretilmiş ifadeler, kurgular kullanıyorlar. Mesela adını sorduğunda, "Babam beni dövüyormuş" diyen çocuk var. Yani çocuklardan bir şekilde o samimi ifadeler ortaya çıkıyor; ama o sürece niye girsinler, yani niye öğretilmiş olsunlar?" [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

Yukarıda yer alan çocuk dinlemesine ilişkin olumsuz koşulların ifade edilmesinden sonra her uzmanın aslında geçen zaman içinde kendi önlemlerini bulduğu ve uygulama yöntemlerini geliştirmiş olduğu görünmektedir. Aşağıda Uzman B kendi uygulamasını özetlemiştir.

*"Ben kendi adıma şöyle bir uygulama yaptığım oluyor bazen: Özellikle çocuk çok stresliyse görüşme sırasında, bunu hissediyorsam ve mahkemeye çıkmakla ilgili çok kaygısı varsa öyle bir durumda hâkimden rica ediyorum, "Hâkim bey; ben görüşmeyi bugün yapıyorum, siz de benden sonra dinler misiniz? Beraber dinleyelim" diyorum. Öyle bir durumda, hiç daha taraflar yokken, ortada duruşma yokken, bunu da not alarak, daha az örselenmesi adına böyle tercih edilmiştir diye hâkim bey not alıyor. Hatta bizim hâkimimiz şeyi de sorar, söylediklerini yazabilir miyim diye bile sorar. Mesela, böyle bir uygulamanın genellikle çok stresli çocuklarda rahatlatıcı olduğunu görüyorum, ama her zaman mümkün olamayabiliyor. **Benim görüşme zamanında hâkim beyin uygun olması gerekiyor, görüşmeyi adliyede yapmış olmam gerekiyor vesaire.**" [Uzman B; K; 35; Uzmanlar]*

Uzman H ise mahkeme huzurunda çocuk dinlenmesi durumunun çok nadir de olsa taraflar arasındaki çatışmanın farklı yollarla çözümlenmesi durumunu ya da mahkeme sürecinde anlaşma sağlama durumunu gündeme getirdiğini aktarmaktadır.

"İlk celsede geldiğinde bazen sırf çocukları görüşmeye getirmemek için feragat ettikleri oluyor. Yani sırf çocuklarla görüşülmesin, çocuklar dava açıldığını bilmesin veya çocuklar adliye ortamına sokulmasın diye ya davayı geri çekiyorlar ya çocukla görüşmemizi istemiyorlar. Sorunlarını atıyor ve bir şekilde ortak bir nokta bulup ikisi de aynı noktaya gelebiliyor veya velayet konusunda anlaşabiliyorlar." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

Ancak her ne koşulda olursa olsun çocukların mahkeme huzurunda dinlenmesinin sağlıklı bir uygulama olmadığı tüm görüşmecilerin üzerinde ortak bir karara vardığı konudur. Çocukların yüksek yararının anne ve babaların üzerinde durması gereken bir konu olduğuna vurgu yapılmaktadır.

"Mahkemede bir sorun çözülemez. Yani buraya gelen insanlara onu söylüyorum çocuklarla ilgili bu çok etkili oluyor. "Biz sizin çocuklarınızı bir kere göreceğiz, olsa olsa iki kere göreceğiz. İsterseniz biz çözüm bulalım çocuklarınızla ilgili. İstemezseniz, anaları, babaları olarak, ihtiyaçlarını bilen kişiler olarak siz çözüm bulun." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

[4] Çocuğun Tanık Olarak Dinlenilmesi

Tablo 39: Müşterek Çocuğun Tanık Olarak Beyan Edilme Durumu

Tanık	Müşterek Çocuk		18 Yaş Altı	
	Sayı	%	Sayı	%
Evet	8	7,0	1	12,5
Hayır	108	93,0	7	87,5
Toplam	116	100,0	8	100,0

Daha önce taraflara ilişkin verilerde de aktarıldığı gibi tablo 200 çiftten 166'sı en az 1 çocuğa sahip olduğunu, tablo 39'a göre ise, 116 çiftten, 8 tanesi müşterek çocuklarının tanık olarak dinlenilmesini beyan etmiştir. Tanık olarak dinlenen 8 çocuktan ise 1 tanesi 18 yaşında iken diğer 7 tanesi 18 yaşın üstünde yetişkinlerdir.

Çocukların boşanma sürecinde yaşadıkları sorunlara ilişkin pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalara göre, çocuklar, boşanmadan önce, yasal süreçte ve boşanma sonrası ebeveyn çatışmasına maruz kalabilir. Ebeveynler nispeten iyi bir işbirliği yaptığında bile, pek çok çocuk her bir ebeveyne sadakati nedeniyle kendini parçalanmış hisseder (Emery, 2013). Çocukların (reşit olsalar dahi) mahkeme huzurunda anne ve babasının çatışmasının tanığı olarak dinlenilmesi, çocuğu ebeveyn çatışmasının bir tarafı olmaya zorlamaktadır. Aşağıda önce, taraf olmaya zorlanan ve mahkeme salonunda tanık olarak dinlenen çocukların beyanlarına sonra da çocukların tanık olarak dinlenmesinde ilişkin hâkimlerin, avukatların ve mahkeme uzmanlarının aktarımlarına yer verilmiştir.

Çoğu tanık beyanından anlaşıldığı üzere, erkekler tarafından kadına yönelik olarak sergilenen kötü söz, hakaret ve şiddet çoğunlukla kapalı kapılar ardında eyleme dökülmektedir. Kapalı kapılar ardında şiddete tanık olan kişilerin hane halkı içindeki çocuklar olması muhtemeldir. Bu durumun bir sonucu olarak, davada olayların ispatlanma yükümlülüğünün çocukların üzerine kalması sorunu doğurmaktadır. Aşağıda yer alan müşterek çocuğun beyanı bu durumu doğrular niteliktedir.

[82]"Ben kendimi bildim bileli evde kavga var." diye karşılık verdi (Dosya no 82, çekişmeli boşanma, müşterek çocuk [+18] tanık beyanı)

Kadına yönelik erkek şiddeti konusunda farklı ülkelerde yapılan çalışmalara bakıldığında da; ev içi şiddete çocukların doğrudan tanık oldukları görülmektedir. Ev içindeki şiddetin erkek şiddeti olduğu gerçekliğinin göz ardı edildiği, bizzat ev içinde şiddete maruz kalan kadınların şiddetin sorumlusu olarak gösterildikleri görülmektedir (Akyüz ve diğerleri, 2014).

Şiddetin tanığı olan müşterek çocukların beyanı yetişkin olsun ya da olmasın ebeveynlerden birinin lehine bir yorum içermektedir. Genellikle şiddete tanık olan çocuklar, şiddetin mağduru olan anneleri ile müttefiklik kurma eğilimindedirler. Aşağıda anne babası arasında yaşanan şiddete ve çatışmalara tanık olan farklı yaşlardaki yetişkin müşterek çocukların beyanlarına yer verilmiştir.

[82] "...Olay sırasında evdeydim. Annemle komşudaydık, babam işten geldi, ben eve geçtim. 1.5-2 saat babamla birlikte evde şakalaştık, konuştuk. Annem geldi, babama telefon faturasının yüksek geldiğini söyledi. Sonra babam celallendi, anneme vurmaya başladı. Ben dayımı arayacağımı söyleyip odaya geçtiğimde bana da vurmaya başladı. Anneme ağza alınmayacak küfürler etti. Salonun camını kırıp üzerimize fırlattı. İki dayım geldi, bizi alıp götürdü. [Bu sırada kız ağlamaya başladı] (Dosya no 82, çekişmeli boşanma, müşterek çocuk [+18] tanık beyanı)

[89]"...Anlaşamıyorlar. Kendimi bildim bileli böyleydi. Geçimsizlik vardı. Aileler de bu tartışmalara dâhil olmuştur. Babamın normal konuşması hakaret oldu artık hem anneme hem bize yönelik sürekli olarak. İlgisiz bir eş ve babadır. Şiddet, son kavgamızda oldu. Birçok kez anneme şiddet olayı oldu, bize olmadı. En son kavgada dayım bizdeydi. Tartışma çıktı, bize ve dayıma bıçak ve silah çekti. Polis geldi, uzaklaştırma aldı. Olay günü annem işteydi, babam geldi. Babam, anneniz eve gelsin yoksa evi yakıcam dedi. Biz de annem tek gelmesin diye dayıma haber verdik. (Dosya no 89, çekişmeli boşanma, müşterek çocuk [25y.] beyanı)

[21] "Ben halının üstüne yanlışlıkla kahve fincanını döktüm. Annem bana çok kızdı, bağırmasına başladı. Babam da neden çocuğa kızılıyorsun diyerek anneme bağırmasına başladı. Sonra birbirlerine bağırmasına başladılar, birbirlerini ittiler. Sonra kavga büyüdü. Karakola gittik. Babama uzaklaştırma kararı çıktı." [Hâkim çocuğa anne babasının neden ayrılmak istediğini sordu] "Annemle babam arasındaki temel sorun para ve annemin şüpheliği..." (Dosya no 21, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, müşterek çocuğun [+18] tanık olarak beyanı)

[21] [Hâkim diğer çocuğa [18 yaşından küçük] annen ve baban br kahve yüzünden ayrılıyormuş doğru mu dedi, çocuk da evet bir kahve yüzünden dedi. Sonra hâkim kadın ve adama dönerek: "Çocuklara ne yaptığınıza iyi bakın. Belki çocuk bundan sonra kahve içemeyecek, bilinçaltına neler kodluyorsunuz" dedi. Sonra çocuğun beyanına geçildi.] "Babam da annem de bana şiddet uygulardı. Annem ben bilgisayar oynadığım zaman kafama vururdu. [Çocuğun beyanını dinlerken, adam da kadın da ağladı]. Hâkim çocuğa: "Annen baban sana vurunca nasıl hissediyorsun? Anlat da annen baban duysun,

anlasınlar hatalarını” dedi. Çocuk: “onlara öfke duyuyorum, bana şiddet uyguladıklarında” dedi. [Hâkim, taraflara dönerek “ikinizin de davranışlarını sağlıklı bulmadım. Ebeveynlik ve öfke kontrolü eğitimine yönlendiriyorum sizi” dedi.] (Dosya no 21, çekişmeli boşanma, tahkikat aşaması, müşterek çocuğun [18 yaşından küçük] tanık olarak beyanı)

Bazı vakalarda ise müşterek çocuk ebeveynlerinin arasında olan çekişmeli durumun içine çekilmek istemediğini belirterek mahkeme huzurunda tanık olmayı reddetmektedir.

[41] Avukatın (kadının-davacı) beyanı: Müvekkilim, eşini başka bir kadınla yakalamıştır. Oğlunun da bu durumla ilgili vardır. Ancak annesine "beni karıştırmayın" demiştir (Dosya no 41, çekişmeli boşanma)

Aşağıda yer alan vakada ise, müşterek çocuk babasının bir sırrına tanık olmuş ve taraflar arasındaki bu sırrın ortaya çıkmasında rol oynamıştır.

[44] “Babamın evli bir kadınla telefonda şüpheli (cinsel içerikli) konuşmasına şahit oldum. Telefon konuşmasından sonra babam anneme söyleme bir daha yapmayacağım dedi. Daha sonra bu konuşmaları anneme anlattım, annem de ben sizin için bekliyorum dedi (Dosya no 44, çekişmeli boşanma, müşterek çocuğun tanık olarak beyanı).

Görüşmelerde de çocukların mahkeme huzurunda tanık olarak dinlenilmesi öznelere tarafından tartışılan bir alt tema olarak gündeme gelmiştir. Hukuk uygulayıcıları ve uzmanlar çocukların tanık olarak beyan edilmesini genel olarak doğru bulmadıklarını ifade etmektedirler.

Hâkim E, bu durumun çocukta bir suçluluk duygusu yaratabileceğine vurgu yapmaktadır.

"Hiç iyi değerlendirmiyorum. Şöyle: çocukta bir suçluluk psikolojisi oluşuyor ya da oluşturuluyor. “Sen böyle demeseydin biz annenle boşanmazdık.” veya hiç kimse bir şey demese bile çocuk, “Acaba benim yüzümden mi annem-babam boşandı” gibi kendini suçlu hissediyor. Çok istisnadır çocuğun tanık olarak dinlenmesi. Ben mesela “Başka tanıklar varsa çocukları tanık olarak göstermeyin” diyorum.” [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

Hâkim F de taraflardan biri lehine ya da diğeri aleyhine konuşmanın çocuklar için çok zorlayıcı olduğundan bahsetmektedir.

"Annesinin, babasının önünde bir şeyler söyleyebilmek, biri lehine ya da aleyhine konuşmak veya “Onu istiyorum, bunu istiyorum” demekte çok zorlanıyorlar. Bu çocuklar hem annesinden, hem babasından sevgi gören çocuklar, ikisini de seviyor. Onlar bu sıkıntıyı çok fazla yaşıyorlar. Bir taraf tarafından zarara uğramış çocuklar; sevgi görmemiş, şiddet görmüş. Onlar kimin yanındaysa, kimden ilgi, sevgi, şefkat görüyorsa

onun lehine çok rahat ifade verebiliyorlar, hatta karşı tarafa nefretlerini yansıtıyorlar ki o da yanlış. " [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

Hâkim D ise çocukların tanık olarak dinlenmesi durumunu çocuğu biyolojik gelişimine ilişkin olarak değerlendirilmesi gerektiğini öne sürerek yaşı büyük çocukların tanık olarak beyan edilmesinin yerinde olduğunu dile getirmektedir.

"Yaşı büyük çocukları eğer şahit olarak gösterirlerse dinlemek lazım, çünkü ailenin içinde geçen olayları zaten çocuklar biliyor, dışarıdakiler bilmiyor. Ama küçük olanların psikolojisi etkilenebilir. Eğer delil yoksa başka tanık yoksa dinlenebilir. Belki şöyle bir yan etkisi de olabilir: Aleyhine ifade verdiği kişide ona bir kırgınlık olabilir. Başka da çare yok. Mecburen dinleyeceğiz. Ama çok az, şahit gösteren pek yok gibi." [Hâkim D; E; 45; Hâkimler]

Avukat B ise çocukların yaşlarının büyük olsa bile bir tarafa yönelik tanıklık etmelerinin onlar açısından olumsuz etkileri olabileceğini dile getirmektedir.

"Bazı davalarda hakikaten çocukların dinlenilmesi gerekiyor, ama yanlış oluyor. Yanlış buluyorum ben çocukların tanık olarak dinlenmesini. Kendi velayetleri konusunda bile dinlenmelerini yanlış buluyorum. Yaşı büyük olsa bile, sanki birisini tercih ettiği zaman diğerini tercih etmeyecek. Tercihinin ağırlığını yaşıyor sonrasında da. İyi bir şey değil." [Avukat B; K; 53; Avukatlar]

Avukat A ise çocukların yaşlarının 18 yaşından küçük olması durumunda tanıklık yapmalarını sağlıklı bulmadığını dile getirmektedir. Bu durumu ise 18 yaşın altındaki çocukların beyanlarında anne ve babalarının baskılarına maruz kalabilme olasılıklarının daha yüksek olması ile ilişkilendirmektedir.

"Ben çocukların mahkemede tanık olarak dinlenilmesini, 18 yaş altı çocuklara uygun görmüyorum, çünkü baba zenginse parayı veriyor, tanıklık yaptırıyor. Çocuk anne bağımlısı bir çocuksa mesela, anne diyor ki "Şöyle şöyle diyeceksin", yani tembihleniyor ve taraf tutmaya zorluyor. Yani anne-baba çocuğa eşit mesafede olmalı. Anne-babaya dışarıdan, kurumsal anlamda, resmiyet anlamında eşit uzaklık sağlanmalı. Çünkü onu anne ya da babadan birinin tarafını tutmaya zorlamak, lehe, aleyhe, beyan almak çocuğu yıpratır." [Avukat A; K; 45; Avukatlar]

Çocukların tanık olarak dinlenmesinde yaş faktörünü dile getiren bir diğer görüşmeci ise Uzman N'dir.

"Hani her yaş döneminde farklı etkileniyorlar. Bir çocuk vardı. Babanın şiddeti sırasında polisi o aramıştı. Çocuk "Ben aramasaydım belki annemle babam boşanmayacaktı." Bu, bir çocuğun kaldırması için çok ağır bir yük diye düşünüyorum. " [Uzman N; K; 43; Uzmanlar]

Avukat C ise, çocukların tanık olarak dinlenilmesinin çocuklarla ebeveynler arasındaki ilişkiyi zedeleyici etkisine vurgu yapmaktadır. Taraflar bir şekilde anlaşsa bile çocukların beyanlarının taraflar açısından unutulmadığını dolayısıyla çocukların anne baba arasındaki çatışmalara hiç karıştırılmaması gerektiğini beyan etmektedir.

*"Bunu ben çok doğru bulmuyorum. Çok çok zorunlu kalmayınca, çok çok zorunluluktan kastım çocuktan başka gören olmamıştır bunu, yani bu, zorunluluktur. Ama mümkün olduğunca ben yine de dinletmeme yanlıyım, çünkü duruşmadan çıkarken babanın aleyhine yaptıysa (genel olarak öyle oluyor), çocukla babanın ilişkisi kesiliyor. Bu, kadının meselesidir. Kadın kendi başına kaybediyorsa kaybetsin, ama çocuğunu kaybetmesin, çocuk babasını kaybetmesin... Yani **ben çocukları hiç sokmayalım derim, çünkü taraflar bir şekilde sonra anlaştı mı o çocuğun o yaptığı unutulmuyor.** Baba da çok pişmanlık duyuyor. Müvekkilimin boşanmadan sonra, o tanıklık meselesinden dolayı çocuklarıyla görüşmediğine çok tanık oldum."* [Avukat C; K; 47; Avukatlar]

Benzer şekilde Uzman P de ebeveynler-yetişkinler arasındaki çatışmaların çocuklar üzerinden ele alınmasının doğru olmayacağına vurgu yapmaktadır.

"Çocuk tanık olamaz. Çünkü bu, ebeveynlerin, yetişkinlerin problemidir. Kendini koruyamayan bir yetişkin mağdur olabilir, ama çocuğun mağduriyeti kadar mağdur olamaz, bunun bedelini çocuk ödememeli. Ben böyle görüyorum." [Uzman P; K; 47; Uzmanlar]

Ancak Uzman N mahkeme ortamında kendi haklılıklarını ispat etme noktasında tarafların sınır tanımadıklarını dile getirmektedir.

"Mahkeme ortamında kusur belirlemek olduğu için şurada hâkim otururken, davacı ve davalı burada karşı taraftayken "Ben haklıyım"ı ispat ederken tabii ki sınır tanımıyor insanlar." [Uzman N; K; 43; Uzmanlar]

Oysa uzmanlar ısrarla çocukların anne baba arasındaki çatışmalarda taraf olmaması gerektiğine vurgu yapmaktadırlar.

"Hiçbir uzman, çocukların bu sürece katılmasını istemez. Siz de biliyorsunuz. Çocukların aslında tamamen bu sürecin dışında tutulması gerekiyor. Değil tanık olarak dinlenilmesi, bu ortamlara bile girmemesi gerekiyor. Bu, çocuk açısından hiç olumlu bir şey değil. Çocuğun bu duruma taraf olması, kalkıp bir de tanıklık yapması... Çünkü birinden birinin lehine tanıklık etmek durumda." [Uzman E; K; 52; Uzmanlar]

Çünkü çocukların tanık olarak dinlenmesi çocukları anne baba arasındaki çatışmanın bir tarafı haline getirmektedir. Bu sebeple boşanma sadece taraflar arasında yaşanan bir durum olmaktan çıkmaktadır.

"“Tamam, artık, boşandık biz senden” diyen aile var bizde. Çocuklar da aynı şeyi söylüyor, öyle ifade ediyorlar, “Boşanıyoruz biz babamdan” diyorlar. Aynen böyle ifade ediyorlar. Böyle komünal bir hayat yaşıyoruz hep beraber.” [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

"Oysa çocuk aile içinde taraf değildir ki boşanma dediğimiz şey onunla ilgili bir durum değil. Ama bazen öyle bir şey oluyor ki, mesela diyor ki, “Şiddeti ispat etmem mümkün değil.” Tek gören çocuk. O zaman başka çare kalmıyorsa eğer makul yaşlardaysa, en az 16 olması gerektiğini düşünüyorum ben. Eğer rıza gösteriyorsa ve “Evet, ben geleceğim, anlatacağım” diyorsa olabilir. Çünkü bir-iki dosyamda öyle oldu. İki çocuk da şunu söylemişti: “Hayır, ben babamın ne kadar yalan söylediğini biliyorum. Haksızlık yapıyor. Ben bu haksızlığı kabul etmiyorum ve gelip söyleyeceğim. Benim için ne düşündüğü de umurumda değil.” Ama baktığımız zaman oradaki kızgınlık, öfke ve adalet duygusuyla bunu yapıyor; ama 5 yıl sonra ilişkileri başka bir noktaya geldiğinde nasıl bir yüzleşme yapacağını, nasıl bir süreç yaşayacağını bilemiyoruz... Bu ciddi bir problem. Çocuklar her ne kadar profesyonelce davransak, uygun koşulları sağlasak bile korkmaları, panik yaşamaları, ağlamaları ve kendini bir tarafmış gibi hissetmelerinin önüne geçemiyorsunuz ve bu gerçekten ilişkileri bozuyor, onarılacak ilişkiyi de bozuyor. Çünkü bir şekilde bir tarafla ilgili bir değerlendirme yapması gerekiyor ve o değerlendirmeye göre hakim bir karar veriyor.” [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

"Kesinlikle onaylamıyorum tanık olarak dinlenilmesini. Çocuklar bu işin bir tarafı olmamalı. Hele ki buna bir mahkeme ortamında zorunlu bırakmak gerçekten çok sıkıntı. **Bize rağmen, yaptığımız görüşmelere rağmen mahkeme ortamına sokulması çocuklar için ikinci bir örselenme tabii.** O yüzden kesinlikle tasvip etmiyorum, hele ki belli bir yaşta küçük çocuklar için. Bunu çoğu hâkimin de çok onaylamadığını biliyorum, ama mecbur kalıyorlar onlar da.” [Uzman B; K; 35; Uzmanlar]

Ancak bazı uzmanlar ev içi yaşanan çatışmaların tek tanıklarının çocuklar olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Özellikle şiddet gören kadınların şiddeti kapalı kapılar ardında görmelerine ilişkin olarak haklarını savunmaları açısından çocukların dışında başka tanıklarının olmaması durumu ele alınmaktadır.

"Tek tanık onlar oluyor. Düşünsenize, bir annenin baba tarafından bıçaklandığına tek tanık ya da bıçakla tehdit edildiğine tek tanık o çocuk ve o da olumsuz etkilenmiş. Bu noktada, bu kadının tanığı yok diye hak kaybına uğramasına içiniz elveriyor mu? Ama diğer yandan babasına düşman olmuş oluyor. Ama diğer yandan, biz bunu yok sayarsak, bir sonraki bıçak o çocuğa doğrultulur mu?" [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

"Şöyle: Tabii ki ben hiçbir çocuğun tanık olarak dinlenmesini istemem, 18 yaşına kadar. Taraf olmasını istemem bir kere. Ama tabii, çok çok istisnai durum, hani çocuğun tanık olduğu çok ağır şiddet şeyleri vardır, çocuğun kendisinin de bu konuda kendisini ifade etme isteği vardır, çocuğu baskılamamak gerekiyor şey olarak. **Sonuçta önemli bir şey, çocuğun geleceğiyle ilgili de çok önemli bir karar veriliyor. Çocukların doğal olarak bu konudaki fikirlerini sormak önemli bir şey.** Sonuçta çocukların da kendilerini ifade etme hakkı var. Ama işte şeyi ayırt edebilecek miyiz? Gerçekten baskı altında mı, yoksa kendi iradesiyle mi bunu yapıyor? Nasıl karar verildi? Ya da bunu yapacaksa da her türlü, çocuğu duruşma salonunda mı dinlemek lazım, ne koşullarda dinlemek lazım, beyanlarıyla ilgili gizli mi olacak, açık mı olacak oturum onları çok iyi ayarlamak gerekiyor.” [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

Her ne kadar hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları ortak bir görüş beyan ederek çocukların mahkeme huzurunda tanık olarak dinlenilmesini doğru bulmadıklarını dile getirirler de sistemde halen çocukların tanık olarak dinlendiği görülmektedir. Bu durumu ise Zeynep Uzman şu şekilde açıklamaktadır.

"Hukuk çocuğu daha yeni fark ediyor, sistem içinde farklı bir birey olduğunu, kendine özgü ihtiyaçları, gereksinimleri, öncelikleri olduğunu da yeni yeni fark ediyor. Bu yeni fark etmeden kaynaklı olarak aslında yeni yeni düzenlemeye, özel mevzuata, özel düzenlemelere ihtiyaçları olduğunu şimdi yeni fark ediyor. Ama bu söz konusu çocuk olduğunda aciliyet gerekiyor bir yandan da baktığımızda. Bizim toplumsal olarak çocuğa bakış algımızla da ilgili biraz da. Çocuğu ailenin bir parçası değil, anne-babanın evladı olarak gördüğümüz için sürekli, o yüzden "Duruşmada da dinlenir, ne var, anne-babasının yaşadıklarını da anlatır, ne var?" Böyle bir mantık ve böyle bir yaklaşım var. Çok da örselenmeyecek, zaten o evin içinde yaşıyor, zaten o kavgaları görüyor gibi."
[Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

5.2.3.4. Aile Mahkemelerinin Saklı Yüzü: Uzmanlar

Mahkeme, önüne gelen sorunları, bünyesinde bulunan sosyal çalışmacı ve pedagog, psikolog kişiler aracılığı ile araştırarak kararını verir (Aile Mah. K. m.3, m.5) (Özdamar, 2009). Bu hükümlerle, her aile mahkemesine, bir tane psikolog, bir tane pedagog ve bir tane de sosyal çalışmacı olmak üzere, en az üç tane uzman atanması kabul edilmiştir. Görüldüğü gibi, bu uzmanlar, birbirine alternatif değil, yani biri olmazsa, diğeri atanacak şekilde değil, bir aile mahkemesine üçünün birlikte atanması kabul edilmiştir. O nedenle, kural olarak, her aile mahkemesinde bu uzmanlardan birer tane bulunacaktır⁷(Tercan, 2003).

Aile Mahkemesine gelen dava ve işlerle ilgili olarak esasa girmeden önce uzmanlarca geliştirilecek çalışmalar; a) Eşlerin ve çocukların sorunlarını belirlemek, b) sorunların barışçıl yollarla çözümünü sağlamak c) Anlaşma sağlanamadığı aşamada yargılamaya devam ederek esas hakkında karar vermek şeklinde belirlenmiştir. Esas öncesi sayılan işler, uzmanların konumunu ve önemini arttırmaktadır. İnceleme ve çözümün öne

⁷ AMK m. 5,11'ye göre, "bu görevlilerin bulunmaması, iş durumlarının müsait olmaması veya görevin bunlar tarafından yapılmasında hukukî veya fiilî herhangi bir engel bulunması ... hallerinde diğer kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanlar veya serbest meslek icra edenlerden yararlanılır." Bu görevlilerin, görevlerini yapmalarına engel olan, özellikle hukuki engel bulunup bulunmadığını, ilgilinin görev yaptığı aile mahkemesi inceleyip karara bağlamalıdır (Tercan, 2003).

çıkacağı süreçler Uzmanlık Mahkemesinin karar süreçlerinde öncelik kazanmaktadır. Nitelikli elemanlardan oluşacak görevlilerin ekip çalışması ilkeleriyle hareket etmesi önemlidir. Davanın esasına girilmeden önce veya davanın görülmesi sırasında; a) mahkemece istenilecek konularda araştırma, inceleme yapmak ve sonucu bildirmek, b) uyuşmazlık nedenlerine ilişkin araştırma, inceleme yapmak ve sonucunu bildirmek görevleri, uzmanların çalışmalarını karar süreçlerine temel almayı ve ekip çalışması yaklaşımını güçlendirmektedir. Mahkemece gerekli görüldüğü hallerde duruşmada hazır bulunmak görevi uzmanların duruşma sürecine katılımlarının önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu, bilirkişiliğin ötesinde önemli bir işlevsellik getirmektedir. Alınan kararların takip ve yerine getirilmesinde uzmanların görevlendirilmesi, mahkeme kararlarının uygulamaya dönüştürme gücünü arttırmaktadır. Yargılama sonrası görevlerin boyutu; uzmanların birleşmesini ve işbölümünün organizasyonunu gerektirmektedir. Kararların takibi ve yerine getirilmesi sürecinde; yetişkinler ve küçükler hizmetin hedef kitlesini oluştururken, işbirliği yapacak kurum ve kuruluşları da gündeme getirmektedir. Aile Mahkemelerinde kararların takibi ve yerine getirilmesinde, bağlantılı çalışma yaklaşımı önem kazanmaktadır. Uzman elemanla verimi arttırmak için diğer kurumları ortak çalışmaya sevk eden, ilgili yasalara gönderme yapan madde düzenlemeleri ele alınmalıdır (Cılga, 2002).

Uzmanlar, ayrıca mahkemenin verdiği diğer görevleri yerine getirirler. Bu bağlamda, AMK m.6'ya göre, hâkimin, koruyucu, eğitici ve sosyal önlemlere karar vermesi halinde, verilen bu kararların takip ve yerine getirilmesinde bu uzmanlardan biri veya bir kaç görevlendirilebilir (AMK, m. 6/II) (Tercan, 2003).

Görüldüğü gibi, bu görevler, davanın açılmasından sonra, mahkemenin göreceği lüzum üzerine, taraflar arasındaki uyuşmazlığın ne olduğu, neden kaynaklandığı gibi konularda, uzmanların araştırma yapmaları, bu konular hakkında vardıkları sonuçları hâkime bildirmelerine ilişkindir. Hâkim, uzmanların yardımıyla tespit ettiği uyuşmazlık nedenlerini değerlendirip, öncelikle tarafların uzlaşmalarını sağlamaya çalışacaktır; bu mümkün olmazsa, bu kez, uyuşmazlık nedenleri, dikkate alınarak, yargılama yapıp ona göre bir karar verilmesi sağlanacaktır (Tercan, 2003).

Uzman Görüşmesi Neden Gerekli?

Öncelikle yasada öngörülen etkisinin dışında görüşmeciler (tarafklar) uzmanla görüşmenin kendilerini rahatlamış hissetmelerine yardımcı olduğundan bahsetmektedirler.

"Bir kere, derdimi birisine söyleyebildim. En azından anlayabildim. Hayat o kadar zor ki, hem çekiyorsun, hem dayak yiyorsun, hem hayat mücadelesi veriyorsun, ekmek parasını kazanmaya, çocuklarını yetiştirmeye uğraşıyorsun, hem de tutuyorsun hiç suçsuz olduğun halde suçluymuş gibi. Bundan çok sıkıldım. Bir de konuşamıyorsun. Ben sadece yaşadığımı ve çektiğimi bilirim." [Mor; K; 42; boşanmanın tarafları]

"Konuşma tabii olumlu geçti. O da dediğim gibi, pozitif bir konuşma oldu. O sordu, ben cevapladım, yani yaşadıklarımı anlattım. Mesela, ortak velayet ister misiniz dedi, ben istemediğimi söyledim. Ama tabii, mahkemeden nasıl bir karar çıkar, bilemiyorum." [Sarı; K; 29; boşanmanın tarafları]

Buna ek olarak Mavi, mahkeme uzmanının mahkemenin sert olan yüzünü yumuşatma işlevi olduğundan ve rahatlatıcı etkisinden bahsetmektedir.

"Mahkemenin yüzü biraz sert ve şeydir. Zeynep Hanım onun çok dışında bir profil. Olabildiğince yapıcı ve sabırla da dinliyor. Ne böyle bir rutin görüyorsunuz, ne bürokratik bir yapı görüyorsunuz. Çok yakın ve çok şey davrandılar. Çok şaşırdım. Böyle bir yüksek özende bir çalışma ortamı olabileceğini hiç düşünmemiştim işin doğrusu. Beni ikinci kez şaşırtıyor aslında bizim adliye sistemimiz." [Mavi; E; 49; boşanmanın tarafları]

Ancak görüşmecilerden Pembe'nin uzmana yönelik aktarımlarından mahkeme uzmanlarının işlevi ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığı sonucuna varılabilir.

"Zaten o gün geldiğinde, en son mahkemede konuşulduğunda, üst kurula çıkmış. Zeynep Hanım görüştü şimdi benimle. Hâkime hanım, "Bu iki tarafın da şeylerini okudum, ama burada çelişkili şeyler var" diyor, üst kurula yönlendiriyor." [Pembe; E; 30; boşanmanın tarafları]

Tarafların mahkeme uzmanlarına yönelik bilgilerinin yeterli düzeyde olmadığı ayrıca duruşma salonlarında da gözlemlenmiştir. Hâkimlerin mahkeme uzmanlarına yönlendirme tekliflerinin reddedilme sebeplerinden birisi de bu olabilir. Oysa görüşülen hâkimler tarafları uzmanlara yönlendirme konusunda oldukça istekli olduklarını ve bunun gerekli olduğunu belirtmektedirler.

"Her aile mahkemesinin bünyesinde uzmanlar var, onlarla görüştürüyoruz. Yetersiz kaldığı takdirde üniversitelere yönlendirebiliyoruz. Yani biz zaten sizlerle birlikte çalışıyoruz." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

Hâkim C mahkeme uzmanlarının gerçekleştirdikleri görüşmeleri önemsediklerinden çünkü tarafların uzmanla gerçekleştirdikleri görüşmelerde daha rahat hissedebildiklerinden bahsetmektedir.

"Mahkeme uzmanlarına tarafların verdiği beyanlar bence çok daha fazla gerçekleri yansıtıyor, çünkü orada insanlar duygularını, düşüncelerini anlatmaya başladıkça coşuyor ve artık ondan sonra kontrolü bırakarak daha rahat görüşmeye başlıyor. O görüşme sonucunda da herkesin duygu ve düşünceleri aslında daha rahat yansıyor rapora." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Ayrıca Hâkim C uzman görüşmesinin bireylerin çatışma yoğunluklarını azaltıcı bir etkiye sahip olduğundan bahsetmektedir.

"Uzmanların bakın, şöyle bir faydası var: Biz bu dosyaları uzmanlara yönlendirdiğimizde ilk duruşmada kavgalı olan kişilerin boşanma kararından vazgeçmeseler dahi, daha sakin olduklarını, ikinci duruşmaya daha sakin geldiklerini görüyoruz. Ama biz hepsini yönlendiremeyiz bunların. Aslında bizim uzmanların da bir görüşmeyle bitecek demesi, birkaç görüşme daha yapsalar belki daha verimli sonuç alacaklar, şartları uygun olsa." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Ancak mahkeme uzmanlarının raporlarının mahkeme sürecinde delil olarak kullanılmadığını, yan delil olarak ele alındığından bahsetmektedir.

*"Raporlardaki kişilerin beyanları delil olmuyor tabii, yani büyük oranda olmuyor. Çünkü Medeni Kanunda şey var, "Kişilerin ikrarları hâkimi bağlamaz" diyor. Ama tabii **biz onları da değerlendirmek istiyoruz.** Mesela sosyal, ekonomik durumunu uzmana 10 bin lira göstermiş, mahkemede geliyor 2 bin lira. Yani tabii ki buradaki otokontrolün kalktığını gösteriyor o ya da yaşanan olayları daha uzun vadeli anlattığı için artık kesinti yapamıyor. Başlayınca o duyguların da birikimiyle çok daha kendini kontrol etmeden daha özgürce anlatıyorlar. Uzman raporlarını pek delil olarak kabul etmiyoruz. Ama bir barışma girişimi falan olmuşsa onu duruşmada sorarak, hani bize bir yan delil oluyor. Yazılı delil olmasa bile bir yan delil oluyor." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]*

Hâkim F de Hâkim C ile benzer şekilde tarafların uzmanlarla yaptıkları görüşmelerin daha gerçekçi ifadelerle dayandığından bahsetmektedir. Bu sebeple duruşmadaki beyanlarla uzman görüşmesindeki beyanların farklılaşabildiğinden ancak uzmanlara verdikleri beyanların daha sağlıklı ve doğru ifadeleri içerdiğine vurgu yapmaktadır.

"Biz pek çok dosyada sosyal hizmet uzmanlarımızdan, pedagoglarımızdan, psikologlarımızdan çok ciddi destekler aldık. Pek çok dosyayı bu şekilde çözdük. Bizim ulaşamadığımız tarafın iç dünyasına çok daha rahat ulaşabildiğini, donelerin çok daha rahat alınabildiğini tespit ettik ve sosyal uzmanlarla tarafların daha samimi konuştuğunu tespit ettik. Daha gerçekçi, daha içten, daha olduğu gibi duygularını ifade ettiğini tespit edebildik. Yani duruşmadaki beyanlarıyla uzmana görüşme sırasındaki anlatıları, yorumları, istedikleri çok daha sağlıklı ve doğru ifade edilmişti." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

Mahkeme uzmanlarından Uzman P ise mahkemenin hak talep etme ve kendilerini savunma mekanizmasını içermesi sebebiyle bireylerin kendilerini mahkeme sürecinde yeteri kadar ifade edemediklerinden bu sebeple uzmanlarla görüşmenin bu konudaki olumlu etkisini dile getirmektedir.

"Kişiler mahkemede kendini sorgulamak zorunda kalıyor; davranışlarını, sözlerini, yapamadıklarını, yaptıklarını. Çünkü mahkemeler bunun üzerine kurulu. O yüzden, kişiler ilk başta mahkemeye başvurduklarında mahkemeyi hak talep edecekleri yer olarak görürken, kendilerini savunmaya yönelik bir süreç işlemeye başlıyor. O yüzden, kişilerin kendini anlatmakta zorlandığı bir sistem mahkemeler. Burada uzmanların devreye girmesi kişiler açısından aslında en büyük ödül, çünkü dosyalarda anlaşılır olma adına kendilerini tek ifade edebildikleri yer burası." [Uzman P; K; 47; Uzmanlar]

Ancak Hâkim B yine de uzman görüşmelerinin sistemden kaynaklı kısıtlı özelliğinden bahsetmektedir.

"Şimdi bizim uzmanlarımız burada gelir, taraflarla bir-iki saatlik görüşür, özellikle de çocuklar hakkında, zaten eşlerle görüşse de aynı şekilde. Şimdi, bir-iki saatte evlilik içindeki sorunların çözülmesi, daha sonra eşlerin takip edilip onların yönlendirilmesi mahkeme koşullarında mümkün değil. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde il müdürlüklerinde kurulan Aile Terapi ya da Danışmanlık merkezleri var. Burada da bence iş ciddiye alınmıyor. Yani biz birkaç tane daha çok uzmanlarımızın önerisiyle gönderdik. Burada da belli bir periyotta bir-iki seans görüşme yapılıyor ve bir rapor yazılıp bazen bize gönderiyorlar, bazen de göndermiyorlar." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

Buna ek olarak Uzman R de Aile Mahkemelerinde uzmanların sistemden kaynaklı sorunlar sebebiyle potansiyellerinin çok altında hizmet vermek durumunda kaldıklarını belirtmektedir.

"Ben, şu an mesela hiçbir işlevimiz olmadığını düşünüyorum açıkçası, yani uzman olarak. Zaten her dosyayı görmüyoruz, sadece hâkimin takdir yetkiyle sınırlı. Hâkim doğru takdir etti mi, takdir etmesi gerekirken etmediği dosya mı vardı, etmemesi gereken ettiği dosya mı var? Ben sadece bir kere görüşüyorum, o kişileri izlemiyorum. O kişiler benimle görüşürken, mesela kendini açma konusunda bir davayı kazanma konusu var. Olayları ne kadar samimi olarak bana anlatıyorlar; anlatamıyorlar. Avukatlarının yönlendirmesi oluyor. Çocuklar dâhil olmak üzere gerçek bir bilgiyi alabiliyor muyuz; hayır, alamıyoruz çoğu zaman. Tamam, biz bir rapor yazdık bu sınırlı bilgilerle, o sınırlı bilgilerle yazdığın rapor, danışmanlık tedbiri mesela uygulanıyor mu, uygulanmıyor mu? Orada da yine bir kayıp var. O anlamda, uzmanların çok etkili kullanılmadığını düşünüyorum, hatta kullanılmadığını düşünüyorum. Öyle bir şey değil aslında bizim işimiz." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

Avukat C ise yine de uzmanların görüşmelerinin tarafları uzlaştırıcı bir etkisi olabileceğine yönelik düşüncelerini dile getirmiştir.

"Belki de küçük bir lafla karardan dönebilecek insanlar da oluyor. O yüzden ben "Bir daha düşünün, gelin" diyorum, vesaire, ama uzmanından duymak bambaşka bir şey olabiliyor. O yüzden de gerçekten o uzmanlardan çok iyi arkadaşlarımız var. Her mahkeme için söyleyemeyeceğim, ama çok iyi arkadaşlar var mahkemelerde çalışan. Onlar açısından söylüyorum. Kimi zaman başarıyla sonuçlanan tarafları uzlaştırdıkları da oluyor. En azından boşanmadan vazgeçip anlaşanlar da oldu." [Avukat C; K; 47; Avukatlar]

Uzman N ise uzman görüşmelerinin hem hâkimler hem de taraflar açısından olumlu etkisi üzerine vurgu yapmıştır.

"Bu anlamda bizim çalıştığımız hâkimlerimiz raporların kendilerini çok rahatlattığını, karar verme aşamasında da çok faydalı bulduklarını söylüyorlar. Evet, taraflar da diyor: "Biz duruşmada kısa sürede kendimizi ifade edemiyoruz." Ama burada her şeyi anlatabiliyorlar yani." [Uzman N; K; 43; Uzmanlar]

Uzman M ise Türkiye’de mahkemede uzmanların buldukları konum ile yurtdışındaki uygulamalar arasında farklılık olduğundan ve burada kendilerinin yüksek çatışmalı ailelerle çalışmak durumunda olduklarından bahsetmektedir.

*"Bizim bulunuş amacımız, yani Türkiye'deki bulunuş amacımız ve dünyadaki bulunuş amacımız farklı. Avrupa Birliğini çok iyi bilmiyorum. Orada sanırım daha çocuk servisi üzerinden ve aile değerlendirme uzmanları var. Avrupa'da galiba öyle sistem. Amerika'da daha özel, kendi kliniği olan, ama adli değerlendirme sertifikasyonu olan kişiler yapıyorlar bunu. Böyle mahkeme içerisinde sabit uzman olarak çalışan çok küçük bir grup var, benim Amerika'da gördüğüm eyalet modelinde. Yani siz neticede, mahkemenin sizi görevlendirdiği ve genelde yüksek çatışmalı ailelerle çalışıyor oluyorsunuz aile mahkemesi uzmanı olarak. Bunlar çok küçük bir grup ve mahkemenin içinden çıkamadığı durumlarda olaya dâhil olan bir grupsunuz. Bu da mahkeme hâkiminin takdirine bağlı olarak gerçekleşiyor. **Dolayısıyla biz buzdüğün en kötü görünen yüzüyle çalışmak durumunda oluyoruz.**" [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]*

Dosyalar Hangi Aşamada Geliyor

Yasa gereği uzmanlar kendisine bir dosya takdir edilmediği sürece bu konuda mahkeme hâkimini aşarak bir şey yapmaları mümkün değildir (Çiftçi, 2007).

Yargıtay uygulamasında Adalet Bakanlığınca, atanan psikolog, pedagog ve sosyal çalışmacı tarafından boşanma davanın esasına girilmeden önce veya davanın görülmesi sırasında taraflar arasındaki uyuşmazlık nedenlerine ilişkin araştırma ve inceleme yapılarak uzmanların görüşünün istenip sonucunun aile mahkemesine bildirilmesi istenmektedir (Gençcan, 2016).

Uzmanlara mahkemece hâkimin takdir ettiği dosyalar gönderilir. Uzmanlar taraflar arasındaki uyuşmazlığın ne olduğu, uyuşmazlıklarının neden kaynaklandığı gibi

konularda taraflarla ve ilgili kişilerle görüşerek ve araştırma yaparak ulaştıkları neticeyi rapor halinde mahkeme hâkimine sunarlar. Hâkim de uzmanların bu raporunu göz önüne alarak uyuşmazlıkların nedenlerini değerlendirip, yine uzmanların hazırladığı bu raporlar dikkate alınarak yargılama yapıp ona göre bir hükme ulaşılabilecektir (Çiftçi, 2007).

Aşağıda yer alan uzmanlar dosyaların her aşamada kendilerine gelebildiğinden bahsetmişlerdir.

"Çok değişiyor. Daha ilk dilekçeyi vermişler, şey olmuş, duruşma bile olmadan gelebiliyor tensip dediğimiz. Bazen karar aşamasında geliyor, bazen de zaten sadece çocukların görüşüne ihtiyacı oluyor hâkime hanımların mesela, çocukların bu ortama gelmesine engel olmak adına da dosyayı bize yönlendirip bizim burada ayrıca görüşme yapmamızı sağlıyorlar. O şekilde oluyor. Her aşamada gelebiliyor." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

"Bize ilk dava açıldığında da geliyor, dava biterken de geliyor. Davanın ortasında talep üzerine de gelebiliyor. Değişiyor yani şey olarak. Eskiden daha çok sonlarda gelirdi, şimdi artık başlarda da geliyor. Dava sürecinde çocuğun kimin yanında kalacağıyla ilgili olarak çoğunluklu olarak başlarda da geliyor." [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

Ayrıca dosyaların hangi aşamada kendilerine ulaşmasını daha uygun olduğuna yönelik görüşlerini bildirmişlerdir. Uzmanların bildirdikleri bu görüşler iki uçta yer almaktadır. Uzmanlardan bazıları ön inceleme aşamasında (deliller sunulmadan ve tanık beyanları gündeme gelmeden önce) bazıları ise hüküm verilmeden önceki aşamada (deliller sunulduktan ve tanık beyanları alındıktan sonra) dosyaların kendilerine yönlendirilmesini uygun gördüklerini belirtmişlerdir. Buna göre aşağıda ilk önce dosyanın ilk aşamada kendilerine yönlendirilmesini uygun gören uzmanların beyanlarına daha sonra da son aşamada uygun gören uzmanların gerekçeli beyanlarına yer verilmiştir.

"Sıcağı sıcağına, dava açılır açılmaz olması gerektiğini düşünüyorum ben. Çünkü hem sıcağı sıcağına olduğu için, farklı yönlendirmeler devreye girmediği için olayı daha net algılayabiliyor, objektif algılayabiliyor, hem de dava sürecinin getirdiği o kopuklaşma meydana gelmemiş oluyor...Her duruşma arası 3 ay, 4 ay. 4 duruşma, 5 duruşma geçmiş olsa, en az bir yıllık bir süre geçmiş olacak. O bir yıl da o duruma uyum sağlamayı gerektirir. O duruma uyum sağladıktan sonra o evliliği algılama şekli farklı oluyor, olayları anlatma şekli, başındayken anlatma şekli farklı. O yüzden, bir yıl sonra anlattığı şey dışarıdan bakarak anlatabildiği şey. Oradayken sıcağı sıcağına anlatabiliyor. Birazcık fark ediyor diye düşünüyorum." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

"Şimdi şöyle, Hukuk Usul Kanunu değişti. Hâkim ne zaman uygun görürse. Bize şu anda, mesela tensip deniliyor, dava açılıyor, dava dilekçesinin içeriğine göre hâkim hemen delillerin toplama aşamasında da verebiliyor bize. O zaman hatta daha iyi olabiliyor,

çünkü dava süreci tarafların ilişkisini çok fazla geriyor ve yıpratıyor. Yani ilk başta geldiğinde dava dilekçeleriyle birlikte en azından tamam, boşanma konusunda iki taraf kararlı olsa bile hani velayeti bir çekişme konusu haline getirmemelerini sağlayabiliyoruz. Bu konuda bir uzlaşma içine girebiliyoruz. Bu konuda farkındalık yaratmak daha kolay oluyor, ama dava sürecinin sonuna doğru geldiğinde zaten süreçle birlikte çocuklar da yıpratıyor." [Uzman N; K; 43; Uzmanlar]

"Birinci celsede geldiğinde, tamam, bir öfke var karşılıklı; ama o öfke perçinlenmemiş daha. İlkinde sizi dinlemeye daha yatkın, acabaları var, yönlendirmeye biraz daha açık. Sonda geldiğinde, artık bu bir onur meselesine dönüşmüş noktaya geliyor. Oradan dönüşü çok zor, dönmüyor da zaten, sona geldiğinde dönmüyor. Ama başta, yeniden bir durup düşünme, yeniden bir değerlendirmeye tâbi tutma -özellikle de çocuklu ailelerde bu çok oluyor- bir şans daha verme ihtimali daha kuvvetli oluyor. Ama son gelenlerde... onlarda artık bitmiş, yani bu ikisi bundan sonra sokakta görse suratına bakmayacak noktaya gelmiş oluyor; ne ebeveynlik rolünü önemsiyor, ne başka bir şeyi önemsiyor, karşısındaki tamamen onun düşmanı oluyor. Bu kadın için de, erkek içinde fark etmiyor." [Uzman L; K; 45; Uzmanlar]

"Şöyle farkı var: Benim açımdan meslek olarak farkı yok, ama öneriler kısmında fark olabiliyor, çünkü örneğin, tensip aşaması dediğimiz aşamada dosya geldiğinde henüz tarafların ifadeleri, beyanlar, tanıkların açıklamaları, herhangi bir şey girmediği için bazen çok kısa sürede çözüme ulaştırılabiliyor, anlaşmalı boşanma gerçekleşebiliyor ya da taraflar bir şekilde sulha yönlendirilip barışma bile sağlanabiliyor. Ama onun şöyle dezavantajı oluyor: Boşanma ispata bağlı bir durum olduğu için daha sonra dosyaya sunulacak ispat edilen durumları göremiyorsunuz bu sefer. Bu da bazen eksik inceleme ya da eksik beyana sebebiyet verebiliyor. Böyle bir sıkıntı var. Ama tercihiniz ne diye sorarsanız; ben tensip aşamasında dosyanın gelmesini tercih ederim. Çünkü ilişki daha çatışma noktasına çok da gelmemiş oluyor, bir şeyler çözülebiliyor. Ama bizim hakimimiz çok az tensip aşamasında gönderir. Eğer o tensip aşamasının altına destekleyen belgeler, bilgiler eklenmişse gönderebilir, ama daha çok boşanmanın tamamlanmasına yakın, boşanma konusunda tereddütleri varsa hani bu hukuktaki o kusur oranı konusunda kafasında bir netlik yoksa ya da taraflardan bir tanesi her şeye rağmen boşanmama taraftarıysa ancak o zaman geliyor. O aşamalarda da tabii istediğiniz kadar tedbir kararı önerin ya da tarafları sulha yönelik destekleyin, artık dosya öyle bir noktaya geliyor ki, bunu da çok duyduğum oluyor, "Belki bir sene önce olsaydı bunu değerlendirebilirdim, ama duyduklarım, tanık olduklarımdan, bana söylenildikten ve maruz kaldıklarım, sonra, bu dava sürecinden sonra bu mümkün değil, artık geri dönüş yok" cümlelerini çok duyarım." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Dosyaların ilk aşamada gelmesini daha uygun bulan uzmanlar, bu durumun nedenini delillerin sunulmadan ve tanık beyanlarının taraflar arasındaki çatışmaları artırıcı etkisine ulaşılmadan dosyanın ilk aşamada yönlendirilmesinin tarafların velayet gibi boşanma konularında uzlaşma imkânlarını artırıcı etkisine vurgu yaparak açıklamışlardır.

Bir diğer uzman grubu ise son aşamada dosyanın gelmesini uygun bulduklarını açıklamışlardır.

"En başta gelmesi şöyle doğru değil: Bir kere taraflar vazgeçebiliyorlar ya da daha yepyeni olduğu için kimse bir düzen kurmamış olabiliyor, tam boşanma kararı kesin, ama kendi koşullarını değerlendirip çocuğun velayeti vesaireyle ilgili kesin bir karar vermemiş olabiliyor. Mesela birkaç ay sonra gelmesi şöyle bir şey sağlıyor: Evet, hem

çocuğun bu süreçte en büyük kaygısı "Bana ne olacak?" oluyor doğal olarak. Hem o çocuğun kaygısını gidermek açısından davanın başlangıcında böyle bir tedbiren velayet kararı verilmesi gerekiyor, hem de çocuğun kapanın elinde kalmaması açısından (maalesef kaçurmalar, çocuğu çekiştirmeler vesaire oluyor) hem de bizim bunu takip edebilmemiz, yani mahkemenin en azından şöyle bir kontrolü olabiliyor: **Tamam, çocuğun velayeti X kişiye verildi, ama Y ile de görüşmesi gerekiyor. X'in Y ile çocuk arasındaki ilişkiyi etkileyen, engelleyen tutumları oluyor mu gibi bunu kontrol etme şansı oluyor. Bu dava süreci devam ettiği için X'in bu yöndeki tutumlarını düzeltmesi, dikkat etmesi gibi şey söz konusu oluyor, hem de dava bitinceye kadar aslında çocuğun her iki ebeveynle de ilişkisi oturmuş oluyor, daha yeni düzene alışmış oluyor. Bunu da gözlemlemiş olma şeyimiz oluyor.** [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

"Yargılama süreci uzun bir süre. Bugün açılan bir dosyanın 15 gün sonra bize gelmesi aslında iyi bir şey değil; çünkü bir kere, biz dosyanın bütününi göremiyoruz. **Bir tarafın dilekçesi oluyor, bir tarafın dilekçesi olmuyor, taraflar delillerini sunmamış oluyorlar. Bizim o aşamada yaptığımız görüşme bir sürü eksiklik barındırabiliyor.** Yargılama içinde geçen süreç içinde pek çok şey de değişmiş olabiliyor. Yani daha yeni ayrılmış bir kadın, evini, yerini vesairesini kuramamışken, 3 ay sonra, 3 ay sonra düzenleyebiliyor bunu. Dolayısıyla **çocuk açısından bakıldığında, koşullar değişebiliyor.** Onun için, yargılamanın başında değil, daha sonra, en azından ön incelemeden sonraki aşamalarda dosyanın bize gelmesi daha uygun diye düşünüyorum şahsım adına." [Uzman E; K; 52; Uzmanlar]

"Şöyle oluyor, bu sadece bize zamandan kazandırıyor. Şu şekilde geldiği zaman mesela, ayrıntılı, olayın ne olduğunu ne hâkime hanım biliyor, ne biz biliyoruz mesela, daha bir şey başlamamış. **Baştan sona ayrıntılı almak durumundasın.**" [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

"Sonlara doğru geliyor. Ama ben, açıkçası, buna çok da tepkili bakmıyorum. Çünkü burada danışmanlık hizmeti gibi bir şey vermemiz söz konusu olamadığı için, en başta bize gelselerdi uzlaşmalar mıydı kısmını çok fazla zaten yakalamak mümkün olmuyor. Bazen o yüzden dosyanın sonra gelmesi bu anlamda avantajlı olabiliyor açıkçası. **Yani bizim çalışma sistemimizde maalesef böyle olmak durumunda, bu kadar dosya yoğunluğunda. Yoksa keşke tabii ki daha en baştan gelip gerekli yerlere yönlendirmeler yapılabilse. Bir de buradaki fonksiyonumuz sanki bir uzlaştırma, bir araya getirme gibi algılanıyor. Bu değil. Bunu yapamayacaksamız da, elinizde hiçbir veri yokken taraflarla görüşmek biraz havada kalabiliriz o zaman.** Zaten genellikle de böyle dosyalar ikinci kez geliyor. Yani bu bir geçici velayet ya da velayetse diyelim, bir kanaat bildiriyorsunuz, ama daha sonrasında size tekrardan geliyor. Sonuna doğru bir kere daha görmek durumunda kalıyoruz." [Uzman B; K; 35; Uzmanlar]

"İlk raddede gelen dosyada hiçbir bilgi olmuyor. Sadece bir dava dilekçesi var, karşı tarafla ilgili hiçbir bilgi yok. Bazen biz haber etmek zorunda kalıyoruz uzman olarak. Bu çok acı bir şey. Çünkü taraf kendini savunamamış, haberi yok, bilmiyor, başına ne geleceğini bilmiyor, biz haber ediyoruz. Bilgi kaynağı kısıtlı olduğu için, kim doğru, kim yanlış; kim, ne söylüyor, çocuklarla ilgili ne yapacağız, şaşırıp kalıyoruz. Tensipten gelmesini de istemiyoruz dosyanın. **Dosya biraz olgunlaştıktan, tanıklar dinlendikten sonra. Kurulan şahsi ilişkide bakalım ne olup bitiyor, taraf hakikaten bu verilen şahsi ilişkiye uyuyor mu, öbür tarafa çocuğu gösteriyor mu, yani bir veri olması gerek; ama elimizde veri olmayınca, biz zorlanıyoruz. Sağlıklı değerlendirmek için veri lazım.**" [Uzman A; K; 47; Uzmanlar]

Uzman C ayrıca dosyanın kendilerine yönlendirilme aşamasının dosyanın türüne göre farklılıklar içerdiğini belirtmektedir. Dolayısıyla dosyanın hangi aşamada uzmanlara

yönlendirilirse daha uygun olacağı dosyanın türü ile yakından ilişkili olarak değişiklik gösterebiliyor.

*"Boşanma için tensip uygun ilk aşamasında, ama velayet için, evet, dosya belli bir aşamaya geldikten ya da bazı bilgiler eklendikten sonra gelmesi velayet kararını vermeyi daha da kolaylaştırabiliyor. Böyle bir avantajı var. Öncesinde şöyle bir sıkıntı oluyordu: **Mesela tedbir talebi olduğunda hâkimimiz gönderiyordu. Öneride bulunuyorduk, sonra dosyaya bazı bilgi-belgeler giriyordu, yeniden değerlendirilmesi gerekiyordu. Taraflarla tekrar görüşüyorduk, tekrar çocuğun buraya mağduriyeti filan gibi sıkıntı oluyordu. Şimdi hâkimimizle bunu çözdük nispeten. Tedbiren acil bir şey olduğunda gözüne çarpan bir durum yoksa tedbiren kendisi kararı veriyor artık, sonra dosyayı gönderiyor; hem hak kaybı olmamış oluyor, hem de dosyaya bilgiler girdikten sonra benim de incelememi kolaylaştıracak bir sürece giriyor.**" [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]*

Uzman K ise diğer uzmanlardan farklı olarak ilk aşamada ya da son aşamada dosyanın yönlendirilmesinin kendisi için fark etmediğinden bahsetmektedir.

*"İlk geldiği gibi değil tabii ki; çünkü orada daha hiçbir şey dememişler birbirlerine, dosya ipince, anlıyorsun onu. Ama kalın bir dosyaysa da oradan da anlıyorsun. Orada taraflar kendilerini ifade ederken sıkıntı yaşıyorlar veya çocuk ona verilsin diye kendilerini çok daha iyi göstermeye çabalyorlar. Böyle şeyler olabiliyor. Ama bu bir sıkıntı doğurmuyor, çünkü biz artık yaşam koşulları, sağlık durumu, ekonomik durumu, her şeyini incelediğimiz için o durumdaki insanı, yani ilk geleni de öyle inceliyoruz, sonra geleni de öyle inceliyoruz. Bizim için bir şey fark etmiyor. **Ama taraflar için kendilerini hazırlama açısından en azından, onlar için çok şey fark ediyordur büyük ihtimalle.**" [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]*

Ne Tür Dosyalar Geliyor

Uzmanlar genellikle velayet ve kişisel ilişki düzenlemesi konularında dosyaların kendilerine yönlendirildiğini ifade etmektedirler. Bunun yanı sıra evliliğin devam edip etmeyeceği konusunda görüş bildirmeleri açısından dosyaların kendilerine yönlendirildiğinden bahsetmektedirler.

"Genelde velayet. Bir çocuk varsa, taraflar anlaşamadıysa, velayet konusunda değerlendirmek üzere, kişisel ilişki değerlendirmek hususunda geliyor, evliliğin devam edip etmeyeceğine yönelik. Bazen hâkim mahkemede görüyor mesela, taraflar tam karar verememişler gibi sanki. O aşamada bize geliyor; devam eder mi bu evlilik veya ne yapılması gerekiyor diye. Genelde çocuk varsa zaten kesinlikle geliyor, çünkü uzman raporu isteniyor, Yargıtay da bunu istiyor." [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

"Dosyalar bize şu dönemde velayet aşamasında geliyor. Bundan önce, evlilik süreciyle ilgili de değerlendirmeler yapıyorduk; ama son 1.5-2 yıldır velayet, şahsi ilişkiyle ilgili görüşler soruluyor sıklıkla." [Uzman E; K; 52; Uzmanlar]

"Son zamanlarda velayet, şahsi ilişki, velayet değişikliği gibi konular daha ağırlıklı basıyor, ama evlat edinme (çok güzel dosyalardır evlat edinme), nafaka artırımı. Nafaka artırımı nasıl geliyor? Bir taraf tanık olarak çocuğu gösteriyor. Çocuk gösterildiğinde

tarafların bu konuda çocuğu bu sürece dâhil etmemeleri konusunda özellikle, çocuğun tanık olarak dinlenip dinlenmemesi çocuğu nasıl etkiler konusunda da hazırladığımız raporlar vardı." [Uzman N; K; 43; Uzmanlar]

Uzmanlar velayet konusunda karar vermenin oldukça hassas bir süreç olduğundan bahsetmektedirler. Kendi mesleki kararlarını bildirirken de bu durumun sürekli olarak kendilerini sorgulamalarına neden olan bir durum olduğunu ifade etmektedirler.

"Çocuğun velayeti konusunda karar vermek hiç kolay bir şey değil, çok vicdan gerektiren bir şey. Biz görüşmeyi yaptıktan sonra bir hafta, iki hafta böyle bekletip, yazmayıp hâlâ daha yattığımızda düşündüğümüz dosyalar oluyor, çünkü vicdani boyutu gerçekten çok fazla. Bir çocuğun hayatı sizin elinizde." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

"Velayet çok çok farklı. Yani boşanmadan tamamen ayrı tutuyorum. Koşulları, dinamikleri, yapısı çok çok farklı. Orada reysen bir şeyleri yapabiliyorsunuz, hareket alanının daha geniş olduğunu düşünüyorum. Boşanmada önerdiğiniz şey, tarafların isteğine kalmış bir şey, uygulayıp uygulamamak konusunda baskılayıcı olamıyorsunuz. Ama velayet konusunda çocuğa yönelik herhangi bir ihmâl ya da istismarla ilgili bir durum olduğunda her türlü tedbiri alabilme imkânımız olduğu için orada hareket alanım bir meslek elemanı olarak daha kolay ve daha geniş. O yüzden velayet dosyalarının yapısı çok farklı." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Uzman F ise dosya velayet konusunda kendilerine yönlendirilmiş olsa bile evlilik sürecini de kapsayacak şekilde görüşmelerin daha büyük bir süreci kapsadığından bahsetmektedir.

"Her halükârda biz alıyoruz. Zaten bir parça-bütün ilişkisi var ya, sadece velayet değerlendirmesi dese de hâkime hanım, biz o evliliğin başından sonuna kadar alıyoruz, çünkü anlamamız lazım ne olmuş, ne bitmiş." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

Luftman ve arkadaşlarına göre de çocukları içeren boşanma davalarının yaklaşık% 10'unda, velayet ve kişisel ilişki tesisi konusundaki anlaşmazlıklar davaya yol açmaktadır. Mahkemenin velayet ve kişisel ilişki tesisi ile ilgili nihai kararları, genellikle çocuk gelişimi, ebeveynlik stilleri ve davranışları, aile sistemleri, psikopatoloji, ebeveyn-çocuk ilişkileri ve aile üyelerinin duygusal iyiliği ile alakalı alanlara dayanmaktadır. Mahkemeler, mahkeme memuruna (the officer of the court) yardımcı olmak için nitelikli ruh sağlığı uzmanlarının görüşlerini sık sık rica ya da emreder. Sonuçta, çocuk velayeti ile ilgili yasal kararlar genellikle söz konusu yetişkinlerin davranışlarının ve kapasitelerinin değerlendirilmesine dayanır. Velayet değerlendirmelerinde "çocuğun yüksek yararı", çocukların velayetinin belirlenmesinde standarttır (Grisso, 1986; akt: Luftman ve diğerleri, 2005). Kanun, bir ebeveynin "Yetersiz" şeklinde ilan edilmesini gerektirmez, ancak değerlendirme sürecinin her iki

ebeveynin de göreceli nitelikleri arasında bir karşılaştırma yapmasını gerektirir (Luftman ve diğerleri, 2005).

Görüşmenin İçeriği Nasıl Yapılandırılıyor

Uzman F öncelikle görüşmeleri birebir yaptıklarından ortak görüşme (her iki tarafla aynı anda görüşme) gerçekleştirmediklerine değinmiştir.

"Ortak görüşme yapmıyoruz. Bizim burada yüzleştirmek değil amacımız. O çok farklı bir şeye girer. Biz öyle bir şey alsak zaten boşanma aşamasındalar ki burada resmen birbirlerini öldürürler, katil olurlar yani. Biz değil o şekilde, görüşmelerde bile randevuları çapraz ayarlarız dışarıda bir araya gelmesinler, bir sıkıntı olmasın diye. Çünkü bizim yüzleştirme gibi bir yükümlülüğümüz yok bir danışmanlık yapmadığımız için burada. Terapi yapmıyoruz sonuçta. Sadece sorunlarını anlamaya çalışıyoruz her ikisi açısından da nedir, ne değildir diye. Dolayısıyla, öyle bir uygulama yok. Zaten etik de değil." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

Uzman N görüşmelerinin içeriklerinin ilişkiye yönelik kronolojik bir sıralama şeklinde belirlendiğini ifade etmektedir.

"Mahkeme uzmanları olarak bizler bir kronolojik sıra halinde evlenme, evliliğe karar verme aşaması, evlilikte yaşanan sorunlar, boşanma aşamasına nasıl geldiği, velayet ve boşanma sonrasındaki yaşantı ve planlar, gelecek planlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi alıyoruz ve bunu raporlaştırıyoruz, kendi kanaatimizi de sunuyoruz." [Uzman N; K; 43; Uzmanlar]

Uzman F görüşmenin içeriğinin bir başka görüşme yapılıp yapılmayacağı gündemini belirlediğinden bahsetmektedir.

"Mesela görüştüğümüz zaman çok şey bir durum sezersek eğer, örneğin, babasından korktuğu için, bir de görüşmeye babasıyla da geldiği için çok farklı söylemleri olabiliyor çocuğun. Bunu biraz sezgisel, görüşmedeki ifadelerinden olsun, çocuğun hareketlerinden, görüştüğümüz ebeveynin hareketlerinden birazcık bir şüphe sezersek kesinlikle ikinci görüşmeyi yapıyoruz, hatta yalan söylediğini, doğru söylemediğini düşündüğümüz ebeveyne yönelik ev incelemesi bile habersiz yaptığımız zamanlar oldu, çünkü vicdani boyutu çok önemli. Böyle bir yükümlülüğümüz yok, bize böyle bir imkân da sağlanmıyor, ama doğru karar verebilmek için yaptığımız zamanlar oluyor tabii ki." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

Uzman K ise görüşmelerin içeriğinin farklı faktörlerle bağlantılı olduğuna vurgu yapmıştır. Örneğin avukatların taraflarla yapılan görüşmeleri etkileyici yönü görüşmenin seyrini ve içeriğini etkilemektedir.

"Avukatlar da işin içine girince ister istemez öyle şeyler duyuyoruz ki, taraf mesela anlatmaması gereken bir şey var bize. Biz bunu görüşmenin bir esnasında bir yerden yakalıyoruz. "A, bak, böyle böyle de bir şey varmış" diyoruz. Anlatmasa yakaladık, işine

gelmeyecek, anlatsa avukatına söz vermiş "Bunu söyleme" diye. Orada da sıkıntı yaşıyor. İki arada bir derede kalıyor yani." [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

Uzman H ayrıca raporların içeriklerine de değinmektedir. Ona göre uzman raporları her zaman istenen düzeyde olamamasının sebebi sistemsel bazı sıkıntılardan kaynaklanmaktadır.

"Bazen kendi raporlarımızda kendimiz de eksiklerimizi görüyoruz yaptıklarımızda, ama elimizden geldiğince yapmaya çalışıyoruz. Bu şartlar altında bu kadar oluyor. Ben bazen rapor yazdığım da ben de eksikliklerimi görüyorum. Başkasının söylemesine gerek yok. Ama bu şartlar altında bu yani. Ben ikinci kez o tarafı göremiyorum maalesef çok ekstrem bir durum olmadığı sürece. Değerlendirme yaparken bazen benim de bilgim dâhilinde olmayan şeyler olabiliyor sistemsel olarak. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ne kadar iş yapıyor, ne iş yapıyor, nasıl yapıyor, ne süreçte yapıyor, bunları bilmiyorum. Yazıyorum, veriyorum. O benim sorumluluğum değil artık." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

Uzman H sistemsel sıkıntılarının bir yönünü dosyaların yoğunluğu ile açıklamaktadır.

"Bu ay itibarıyla 274 dosya var şu an elimizde, yani verilmiş, verilecek. Şu an elimde bulunan görüşmesini yapıp rapor vereceğimiz dosya sayısı da 73. Devamlı görüşme yap, rapor yaz. Haftada 3 ya da 4 rapor yazıyorum. O kadar da Ayça Hanım yazıyor. Ayda bir 24-25 dosyanın raporunu teslim etmiş oluyoruz. Taraflarla görüşüyorsunuz. Bir tarafla 1 saat görüşüyoruz, diğer tarafla da 1 saat, çocuklarla falan 15 dakika, 30 dakika. Çocuğun yaşına ve gelişimine göre değişiyor bu. Dosyadaki etkilemeler veya dosyada şahit olup olmama durumuna göre de değişiyor. Yani 2-2,5 saat taraflara ayırıyoruz. En iyi ihtimal 2,5-3 saatte de rapor yazılıyor. Bir dosyaya 6-7 saat ayırıyoruz rahat. Öyle olunca zaten süre bitmiş oluyor. Bir iş günü 20 gün zaten. Ancak hafta sonu falan böyle yazıyoruz yani. Bir şeyimiz yok yani artık. Kriz şeklinde." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

Uzman F ise bu yoğunluğun uzmanların uygulama alanlarını kısıtladığından söz etmektedir.

"Her konu öyle. Bizim bir de burada şartlarımız gereği, keşke mesela ev incelemesine gitsek, ayrıntılı inceleyebilesek. Dosyalarımız 30 tane olsa da keşke, hani böyle kalifiye çalışabilesek, keşke ince ince inceleysek gerçekten çocuk doğru mu söylüyor, anneden korktuğu için mi annenin yanında kalıyor ya da gerçekten durumu kötü mü diye. Yani önce bir ev incelemesine gitsek, bunu bir sürece yaysak. Haftada bir gün, ayda bir görüşsek, gözlemlersek, çocuğu okulda görebilsek. Bunun yapılabilmesi için imkânların da sağlanıp bizim en fazla 30 tane dosyamız olmalı. 30 bile çok. Kişi başı 15 dosya bile her ay inceleyeceksin." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

Uzman D ise uzmanların aile mahkemelerindeki konumlarının hedeflenen düzeyde olmadığından bahsetmektedir. Bu durumun ise uzmanların müdahale alanını kısıtladığını dolayısıyla sonuçta hizmet alanların da olumsuz etkilendiği bir sistemin yaratıldığını aktarmaktadır.

"Aslında aile mahkemelerinde uzmanların çalışmaya başlaması bu sistemdeki bir eksikliği kapatmak amacıyla olan bir şey, yani aileye sadece hukuki bakış açısı yetersiz kaldığı için psiko-sosyal bakış açısı da gerektiği için biz geldik. Ama maalesef bizim özlük haklarımız olsun, pozisyonlarımız olsun, hukukun, bu sistemin diğer elemanlarının bize bakış açısı olsun, bizi konumlandığı yer olsun, hani çok da entegre olmadık şey olarak bakıldığında. **Keşke bu sistem birazcık daha uzmanlara değer veren, onların özerk çalışmasını destekleyen, insanlara daha iyi hizmet sunmasını destekleyen şey olsun.** Hakikaten aile buraya boşanma sürecine geldiğinde tedbirler falan diyoruz ya, hakikaten onların uygulanabildiği, yani onlarla sağlıklı görüşmeler yapıp sağlıklı değerlendirmelerin olduğu ve sonrasında o tedbirlerin uygulanabildiği bir sistem olsa keşke, çünkü hakikaten o tedbirlerin uygulanması durumunda anne, baba ve çocuk açısından çok daha sağlıklı bir süreçten bahsediyor olabileceğiz. Bunun için de uzmanların koşullarının ve pozisyonlarının iyileştirilmesi gerektiğini düşünüyorum." [Uzman D; K; 36; Uzmanlar]

Uzmanların konumlarının sağlıklı bir şekilde oluşturulamamış olmasının sonuçlarını ayrıca Uzman E de aşağıdaki şekliyle aktarmaktadır.

" Görüyorsunuz, biz burada 14-15 uzman aynı odada oturuyoruz. Bazen bütün masalar doluyken burada görüşme yapmak zorunda kalıyoruz. Geçen gün arkadaşım birini aradı, "Ben nasıl konuşacağım, bu kadar kişinin içinde nasıl anlatacağım" dedi. Bir kere en baştan böyle bir eksikle başlıyorsunuz. Burada sağlıklı bir görüşme yapamadığınız için, sorunun tam olarak ne olduğunu anlamamız da güçleşiyor ya da o kişinin size bunu anlatması da güçleşiyor. Çok fazla dosya var tabii, 2 bin taneye yakın dosya var." [Uzman E; K; 52; Uzmanlar]

Uzman E ayrıca bu durumun her geçen yıl daha da kötüleşerek devam ettiğinden bahsetmektedir.

" İlk başladığında aile mahkemeleri, bütün eksiklikleriyle birlikte aslında iyi işleyen bir sistemi vardı; ama ne yazık ki, artık giderek kötüleşti ve şu anda da gerçekte en kötü dönemini yaşıyor. İlk sistemde bir kere bu kadar çok dosya yoğunluğu yoktu. İlk birkaç ay uzman sayısı azdı, bizim bir odamız vardı, sosyal hizmeti uzmanı olarak önce bir bireysel görüşme yapıyorduk ayrı ayrı, sonra evlerine ziyarete gidiyorduk, ev ortamlarında onları gözliyoruz; çocuk varsa, ev ortamında çocukları gözliyoruz. Mesela, son birkaç yıldır hiç yapmıyoruz, ama önceden ortak görüşme yapıyorduk, tekrar bir araya gelme şansları varsa ya da dediğiniz gibi, boşanma konusunda, velayet konusunda, onun sonucunda raporumuzu yazıyorduk. Ama şimdi öyle değil. Şimdi ne ev ziyaretlerine bu kadar sık gidebiliyoruz -çünkü çok fazla dosya var- ne burada yaptığımız görüşmelerde derinlikli görüşme yapabiliyoruz. Dolayısıyla bütün bunlar da raporlarımıza yansıyor tabii." [Uzman E; K; 52; Uzmanlar]

5.2.3.5.Boşanmanın Taraflarından ve Ehlilerinden Model Önerileri: ‘Hikâyenin Üç Elma Bölümünden Bize Düşen’

Çalışmanın bu bölümünde boşanmanın taraflarının (boşanma aşamasındaki bireyler), hâkimlerin, avukatların ve son olarak da mahkemede görev yapan uzmanların sisteme ilişkin mikro, mezo ve makro boyutlu önerilerine yer verilmiştir.

[1] Boşanmanın Taraflarının Önerileri

Görüşmecilerden hemen hepsi boşanma sürecinde danışmanlık hizmetine ihtiyaç duyduklarını kendilerini dinleyecek ve yönlendirecek profesyonel bir desteğe ihtiyaçları olduğunu dile getirmektedirler.

Görüşmecilerden Pembe mahkeme uzmanı ile gerçekleştirdikleri görüşmenin kendisi için çok faydalı olduğundan ve eğer kendisine sorulsaydı bu görüşmeyi ilk celseden talep edebileceğini beyan etmektedir.

"Uzman Hanım çok destekçi oldu. Keşke en başından beri Uzman Hanım'la görüşseydim. Mahkemeye ilk başvurduğumda, ilk celseden itibaren isterdim, evet." [Pembe; E; 30; boşanmanın tarafları]

Görüşmecilerden Beyaz mahkeme sürecinde dinlenilmeye olan ihtiyacını dile getirmiş ve hayatlarına dair çoğu şeyin bilinmeden kendi hayatları ile ilgili mahkemeden bir kararın çıkmasını beklediklerini dile getirmektedir. Oysa mahkeme açıldıktan sonra kendisi ile görüşmeler yapılmasının faydalı olabileceğini hatta bu görüşmelerin birkaç oturumdan oluşmasının kendisi için daha iyi olabileceğinden bahsetmektedir.

"Mahkeme açıldıktan sonra olabilirdi, yani dinleyebilirlerdi. Kendimizi ifade edebilirdik. Şimdi bir karar verecekler, ama nasıl bir karar? Her şey dinlenmedi ki, her şey bilinmiyor ki. Bilmiyorum, mahkeme açıldıktan sonra olabilirdi böyle bir şey, yani görüşmeler olabilirdi. Birkaç görüşme olabilirdi yani. Ne bileyim, daha detaylı şeylere girilebilirdi, sorunun nereden çıktığına. Girilebilirdi, her şey sorulabilirdi. Biraz âdil olmadı gibi." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

Beyaz ayrıca bu süreçte tüm aile üyeleri olarak yıprandıklarını bu sebeple görüşmelerin her bir aile üyesini kapsayıcı bir şekilde yapılmasına ihtiyaç duyduklarını belirtmektedir.

"Öyle bir kötü dönemden çıkmışsın ki, tüm aile isterdik yani. İhtiyacımız vardı." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

Mavi ise boşanma sürecinde ihtiyaç duyduğu profesyonel görüşmelerin niteliğini de tanımlamaktadır. Ona göre uzlaşma sürecini temel alan bir danışmanlığın faydalı olacağını dile getirmektedir.

"Uzlaşma danışmanlığı demek lazım belki. Çünkü olay mahkemeye geldikten sonra, buradaki insanlar ne kadar tecrübeli olursa olsun, avukat yönlendirmeleri, çevre

yönlendirmeleri çok etkili oluyor ve olay maalesef 30 yıllık bir birliktelikten bir meydan muharebesine dönmeye başlıyor. Bu noktaya gelmeden aslında uzlaşma kültürünü geliştirmek lazım." [Mavi; E; 49; boşanmanın tarafları]

Ancak taraflara boşanmak üzere oldukları eşleri ile boşanmanın koşulları ile ilgili tarafsız bir uzman eşliğinde ortak bir görüşme düzenlenmesine yönelik düşünceleri sorulduğunda bir görüşmeci haricinde ortak görüşmeyi kabul eden taraf olmamıştır. Ortak görüşmeyi kabul eden görüşmecinin ise ortak görüşmeden kastının farklı olduğu ortaya çıkmaktadır.

"Masaya gelip otursak, diyalogla konuşsak, masa üzerinde çözemeyeceğimiz hiçbir şey yoktur. Çocuğumla ben zaman geçireyim, kızıyla, eşimle, istiyorsanız polis eşliğinde, psikiyatir veya doktor eşliğinde, buyurun, gelin, bir hafta bizi takip etsinler; acaba burada kimin psikolojisi bozuk, yani kim yanlış şey yapıyor?" [Kırmızı; E; 37; boşanmanın tarafları]

Yeşil ise sürecin yavaş olmasının kendisini olumsuz bir şekilde etkilediğinden ve daha hızlı ilerlemesinin kendisi adına yeterli bir destek olacağından bahsetmiştir.

"Sadece daha hızlı ilerlemesini isterdim adli sürecin. Onun haricinde çok bir şeyim yok." [Yeşil; E; 33; boşanmanın tarafları]

Yeşil'in görüşlerinin aksine Turuncu, boşanmaların günümüzde oldukça kolaylaştığından şikâyet ederek boşanmaların zorlaştırılmasının gerektiğinden bahsetmiştir.

"Vallahi devletten çok şey beklerdik; ama devlet her şeyi yapıyor diyor, hiçbir şey yapmıyor. Ben aradım, Aile Bakanlığını da aradım. Beni Sosyal Yardımlaşma'ya yönlendirdiler. Oraya gittim. Oradan işte, "Yok, eşler bir arada olacak." Ben bunu arıyorum, madem devlet boşanmaya karşıysa o zaman boşanmayı zorlaştırsın. Boşanma şu an çok kolay. Onun için zaten boşanmalar çoğaldı. Zorlaştırsın." [Turuncu; E; 43; boşanmanın tarafları]

Görüşmecilerden Beyaz ayrıca bu süreçte çalışmak zorunda olması sebebiyle zorlandığından bahsetmektedir. Çalışma yaşamına geçiş sürecinin kolaylaştırılması adına belirli bir süre sosyal yardımın uygun olabileceğinden bahsetmektedir. Aynı zamanda çalışan kadınların en büyük sorun alanlarından birisi olan çocukların bakım ve eğitim süreçleri ile ilgili de devlet eli ile gerçekleştirilecek bir desteğe ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir.

"Valla, maddi olarak en çok. Bilmiyorum, çalışma saatleri olabilir, çalışma imkânları sunabilir devlet bize, çocukların eğitimine bir katkısı olabilir. Ne bileyim, zorlandım yani.

Çalışmak zorundayım. Çocukları evde yalnız bırakıyoruz. Ne bileyim, böyle bir etkinlikler falan mı olmalı ya da çocuklara bir aylık gelir mi vermeli, bilmiyorum ki. Bir şey olmalı da, ne olduğunu bilmiyorum." [Beyaz; K; 41; boşanmanın tarafları]

[2] Hâkimlerin Önerileri

Hâkimler genel olarak sistemsel sorunlara değindikten sonra kendi önerilerini dile getirmişlerdir. Sistemsel sorunları ise dosyaların çok olması, usulden kaynaklı dosyaların uzun yıllar devam etmesi vb. başlıklar altında ele almışlardır. Boşanma yargılamasının diğer yargılamalardan farklı, özel bir yargılamayı gerekli kıldığı yönünde görüş bildirmişler ve boşanma sürecinin sadece hukuksal boyutla sınırlı bir destek mekanizması ile yürütülmesinin taraflar ve çocuklar açısından yeterli olmadığından bahsetmişlerdir. Boşanmanın fiziksel, ekonomik, ruhsal, sosyal ve hukuksal alanları kapsayan bir sorun alanı olması sebebiyle bu süreçte eşlerin hukuksal boyutun haricinde diğer alanlarda da desteklenmesinin önemine vurgu yapmışlardır.

Hâkim E usul hukukunda düzenleme yapılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu sebeple sadece Aile Hukukuna ilişkin ayrı bir usul düzenlemesi yapılması gerektiğini belirtmektedir. Hâlihazırda uygulanan Hukuk Muhakemeleri Usulünün süreci yavaşlattığını ve bireylerin bu süreçte kendilerini ifade etmekte zorlandıklarını ifade etmektedir.

*"Bizim Usul Kanunumuzun, aile hukukunun daha özel bir Usul Kanunu olması gerekir. **Bu şimdiki Usul Kanunuyla biz aile hukukundaki pek çok şeyi doğru çözemiyoruz ve süreci uzatıyoruz, ama sadece aile hukukuna ilişkin bir usul hükümleri yapılabİLse, o usul hükümleri biraz daha esnek olabilir, o usul hükümlerinde eller biraz daha geniş olabilir.** Ayrı bir yargılama usulü olursa aile mahkemelerinin, bu süreç daha çabuk biter. Ama şu andaki hukuk mahkemeleri usulündeki maddelerle bu süreci bizim sağlıklı yürütmemiz biraz zor, çünkü kendilerini insanlar ifade edemedikleri hissine kapılıyorlar." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]*

Hâkim C de boşanma sürecinde usulün etkisine vurgu yapmaktadır. Bu sürecin hızlı bir şekilde sonlandırılmasının taraflar açısından olumlu sonuçlar doğuracağını dile getirmekte bunun ise boşanma öncesi çatışmaların sağlıklı bir şekilde yürütülmesi ile ilişkilendirmektedir.

"Boşanma davaları çok aslında acil davalardandır, bu sürecin bir an önce kestirilip atılması lazım. Yani beklemeye tahammülü yok eğer boşamaya geldiyse. Ben öyle düşünüyorum. Çünkü önünü göreceksin insan. Bakın, Yargıtay'dan dönmedi diye bekliyor. Onun için boşanma aşamasına geldikten sonra uzmanla görüşmeleri nereden baksan 2-3

ay alır. Usulümüzde de böyle bir süreç yok. Bunun için de bir yasal düzenleme gerekir. Ama dediğim gibi, boşanma öncesindeki o travmalarla birlikte yürütülürse ben çoğu boşanma davalarının anlaşılmalıya döneceğini, uzlaşmaya döneceğini düşünüyorum. Hani birlikte yaşam olmasa bile uzlaşmalı boşanma denenecektir. Çünkü bu dilekçeyi vermeye gelen insan artık kafasında bir sürü şey yaşamıştır. Yani bir sürü sıkıntıları yaşamıştır ve en son verdiği karar burasıdır. Buradan sonra o sürecin beklemeye zamanı olmayabilir. " [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Boşanma sürecinin usul gereği uzun sürmesine değinen bir diğer hâkim ise Hâkim D'dir. Ona göre bu süreç arabuluculuk gibi alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin boşanma sürecinde devreye sokulması gerektiğini dile getirmektedir.

"Mahkeme süreci şöyle, eskiden Hukuk Usulü Kanunu daha iyiydi. Şimdi bir yasa getirdiler. Mesela benim çalıştığım mahkemede dava dilekçesini veriyorsun, cevap veriyor o. Sen cevaba cevap veriyorsun, o cevaba cevap veriyor. Ön inceleme derken ilk duruşmaya tam bir yıl geçiyor. Bu sırada ölen ölüyor, kalan kaıyor, çoğu vazgeçiyor, bıktıyor, tamam mı? Yani çok uzun mahkeme süreci. Bence arabuluculuk, arabuluculuğun gelmesi lazım. İş mahkemelerine geldiği gibi. Yani tarafları şeye teşvik etmek lazım en azından maddi-manevi tazminat, nafaka, eşya, bu katılım alacağı, mal rejimi davalarında bence arabuluculuk yapmak lazım. Eğer boşanmada anlaşılabilir ise o konularda arabulucuya gitmesi lazım." [Hâkim D; E; 45; Hâkimler]

Hâkim D ayrıca dosyaların çok fazla olmasının bireylerinin içinde buldukları sorun alanlarının uygun bir şekilde değerlendirilmesini imkânsız hale getirdiği için de arabuluculuk sisteminin daha işe yarar bir sistem olabileceğine vurgu yapmaktadır.

"O kadar çok dosya var ki, o kadar çok fîli imkânsızlık var ki, kendilerini ifade edemiyorlar, kanıtları bile çok fazla dinleyemiyoruz, iş yetişmiyor. Bence bir arabuluculuk sisteminin olması lazım mahkemeye gelmeden önce. Taraflar böyle uzlaşma yoluyla böyle psikiyatristlerden oluşan uzlaşma şeyi olması lazım. Mahkemeye gelmeden "Bak arkadaş, biz boşanmak istiyoruz. Şu şu konularda anlaşmıyoruz" diye." [Hâkim D; E; 45; Hâkimler]

Hâkim C aile mahkemelerinde öncelikle mahremiyetin korunmasının önemine vurgu yaparak gizlilik üzerinde durmaktadır. Aile mahkemelerinde böylece insanların kendilerini ifade etmeleri açısından daha özgür bir ortamın sağlanmasının sağlanabileceğini ifade etmektedir.

"Bir kere, aile mahkemeleri çok özel mahkemeler, mahremiyeti olan mahkemeler mutlaka gizli yapılması gerekiyor. Yani kişiler aile içindeki olayları bir başkasının, duruşma salonunda bekleyen avukatların, tarafların duymasını istemez. Yani mahkeme sürecinde bu bir eksiklik bence. İnsanların daha kendilerini özgür ifade edebilecekleri bir ortam. Daha önce çok konuşulup yaşandığı için bu süreç, en son mahkemeye geldiği için gerçek duygularını mahkeme önünde ifade edemiyor. "Aslında eşimi seviyorum" diyemiyor artık bu süreç yaşandığı için, konuşulup dillendiği için. O yüzden daha gizli celselerde yapılmalı aile mahkemesi duruşmaları." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Hâkim F boşanma sürecinde tarafların içinde buldukları travma durumunun çok uzun süreler devam ettiğini belirtmektedir. Bu sebeple boşanmaları azaltmak yerine boşanma sürecinin sağlıklı bir şekilde atlatılması üzerinde durmanın gerektiğine vurgu yapmaktadır.

"Aile Politikalar Bakanlıklarının hedefi hep odur ya, boşanmaları azaltmak. Azaltamazsınız. İnsan sayısı çoğaldıkça boşanma sayısı da çoğalır. Geçen sene 1 500 yılda bize dosya geliyorsa bu sene 2 000 geliyor. Yani bunun hiçbir zaman geri dönüşü olmadı. Biz "Geçen sene 2 000 boşanma vardı da, a, bu sene 1 200'e düşmüş" demedik. Sürekli bir artış var. O yüzden, dediğim gibi, bunu azaltmamız veya kesmemiz mümkün değil, ama o sürecin sağlıklı sonuçlanması. Boşanma sonrası travma o kadar uzun sürüyor ki, adam veya kadın ikinci bir evlilik yaptığında tekrar depresiyor. Kadın nafaka alıyorsa nafaka artırım davası açıyor, adam fiziksel olarak rahatsız etmeye başlıyor, telefonla taciz ediyor kapısına gitmeye başlıyor, "Seni başkasına yar etmem" demeye başlıyor. O travmayı farklı şekillerde yine ortaya çıkartıyorlar." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

Hâkim F boşanma sürecinde bireylere verilecek danışmanlık hizmetinin mahkeme sürecinden önce başlatılması gerektiğini dile getirmektedir. Bu şekilde içinde buldukları çatışma durumlarının daha erken bir dönemde yatıştırılabileceğini ifade etmektedir. Eğer bu süreçte bireyler boşanma kararlarında ısrarlı olurlarsa boşanma sürecinin sosyal destek hizmetleriyle yürütülmesi gerektiğini belirtmektedir.

"Boşanma öncesi süreç de olmalı aslında burada yani, değil mi? Kişilerin boşanmaya karar verme aşaması, yaşadıkları olaylar, yaşadıkları öfkenin de boşanma öncesinde daha dava açılmadan onları yatıştıracak bir kurum olmalı. Yani, dediğim gibi, bir danışmanlık merkezi gibi bir yer olacak. Kişiler orada önce bir çare arayacaklar derterine. Eğer en son çare boşanma aşamasıysa mahkemeye geldiklerinde de o sürecin yönetilmesi hukukçuların, yani avukatların dışında mutlaka sosyal destek hizmetleriyle yürütülmeli. Faydalı olacağını düşünüyorum ben. Yani boşanma sürecinde de danışmanlık hizmetinin yürütülmesi, hukuki alan dışında, kişilerin psikolojik alanı, yaşadıkları travmalara ilişkin hukuki bir süreç dışında psikolojik ya da sosyal destekle birlikte giderse çok da yıpranmadan, çocuklarını da çok yıpratmadan bu süreci tamamlayabilirler, daha doğru yolu bulurlar diye düşünüyorum, çünkü insanlar 20 yıllık evlilikten sonra birdenbire tek başlarına kalıyorlar ya da çocuğuyla birlikte kalıyor. Eskiden hiç para sıkıntısı çekmeyen bir kişi birdenbire ekonomik sıkıntı yaşamaya başlıyor. Çalışıyor, çalışmıyor. Yani o süreçlerin iyi yönetilmesi lazım, kişilere iyi anlatılması lazım." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

Hâkim F ayrıca boşanma süreci ile birlikte taraflara zorunlu psikolojik destek hizmetlerinin sunulmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Bu süreçte bireylerin çevrelerinde kendilerine yardımcı olabilecek sosyal destek sistemlerinin yeterli düzeyde olmadığını ifade etmektedir.

"Boşanma süreci başladığında zorunlu destek uygulaması gelmesi gerekir. Yani hukuki destek demiyorum ben, psikolojik destek. Ama bunu bu vatandaşa anlatabilecek çevresinde kimse yok veya bu süreçte aşırı yıpranmaması için kendisini nasıl tedavi

edebileceği, nasıl davranabileceği konusunda yol gösteren yok. Boşanmanın başlangıcında biz zorunlu bir danışman atarsak boşanmadan sonraki o travmanın çok ağır geçirilmeyeceğini düşünüyorum. Yani uzmanlarımızı, ki şu an uzman sayımız çok az, ama illa mahkeme uzmanı olmasına da gerek yok. Üniversitelerden yardım alarak veya serbest çalışan uzmanlardan yardım alarak zorunlu bir uygulama getirilebilir diye düşünüyorum. " [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

Hâkim F danışmanlık hizmetinin uygulamada var olduğunu ancak zorunlu hale getirilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

"Uygulamada var, ama bunu talebe bağlı uyguluyoruz. Yani çoğunda talep gelmiyor. Zorunlu hale getirilirse ve dediğim gibi, o süreç boyunca avukat tutulması gibi danışman atanmasını re'sen yapabilirsek belki dediğiniz noktaya gelebiliriz... Yasalarımızda var. Önce uzlaşmak için hâkim konuşur, yönlendirir. Tamam, biz konuşuyoruz, anlatıyoruz, ama 10 dosyadan sadece 1 tanesi görüşmeyi kabul ediyor ki bizde iki tarafın da kabul etmesi lazım. Biri kabul etse diğeri "Hayır, ben uzmana gitmek istemiyorum" dediğinde de gönderemiyoruz. İsteğe bağlı. Ama dediğim gibi, böyle bir düzenleme olursa belki daha o süreç kolay atlatılabilir, daha olumlu sonuçlar alabiliriz." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

Hâkim D de boşanma sürecinde danışmanlık sisteminin mahkeme süreci başlamadan önce zorunlu bir şekilde alınması gerektiğini öne süren hâkimlerden biridir.

"Şu anki sistemde hâkim birinci celsede gözlem yaptıktan sonra ve taraflar hakkında sosyal inceleme raporu aldıktan sonra, aslında bir evlilik danışmanına göndermek lazım. Bunda hâkimin reysen yetkisi olacak, zorunluluk olacak. Mesela diyecek ki, evlilik danışmanı ile görüşecek, taraflara diyecek ki, "Hâkim bey, hâkim hanım, bunun 5 seans gelmesi gerekir" falan. Zaten bu yasal düzenlemede var sanırım. Yani bu tip şiddetli geçimsizlikten dolayı açılan davalarda bence evlilik danışmanına gidilmesi zorunlu olmalı. Oradan gelen rapora göre uzlaşma olmazsa..." [Hâkim D; E; 45; Hâkimler]

Ancak Hâkim C bu zorunluluğun dosya sayılarının çok olması sebebiyle uygulamada sorun oluşturabileceğine ilişkin çekincelerini dile getirmektedir.

"Şimdi, dava sayısı az olsa. Ben Ankara için konuşuyorum. Her gün Adliye'de, Ankara'da yılda 1000 dava gelse, 1200 dava geliyor. Bunun 1000'i boşanma olsa, 11 mahkeme var, 15 hâkim var, 15 bin boşanma geliyor. Bu kurum 15 bin boşanmayı yürütebilir mi? Küçük yerde yürütür, taşrada yürütür, ama büyük şehirlerde yürütemez. Mümkün değil yürütmesi bu süreci." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Hâkim C insanların mahkeme sürecine birikmiş ve çözümsüz kalmış olaylar neticesinde başvurduklarını ve bu sebeple çatışmaların bir kerede çözüme kavuşmasının mümkün olmadığını belirterek bu süreçte bireylerin uzman yardımını ihtiyaçları olduğuna dikkat çekmektedir. Bireylerin bu ihtiyaçlarının ise daha yerelden oluşturulacak bir modelle giderilebileceğine vurgu yapmaktadır.

"Bu süreçte artık insanlar gerçekten bir olayla gelmiyorlar. Yıllara dayanan, aylara dayanan yaşanmışlıklar var. Bir kerede bitirmiyor. Ama bu aşamada uzman yardımı olursa belki daha şaysız bitirirler olayı, yani daha böyle birbirlerine düşman olmadan çözebilirler. Biraz daha az yarayla bitirebilirler. Belki bu arada mesela eğer evlilikte şiddet varsa şiddet uygulayan kişi de rehabilite olur. Keşke böyle bir model oturabilse Türkiye'de, ama sistemsiz sorun var, ama bence her mahallede bir danışma birimi olmalı. Yani her ailenin de danışabileceği, ama tarafsız olacak, yönlendirme olmayacak. Güvendikleri bir kurum olursa gider aileler, gidiyorlar. Boşanmayla ilgili bir süreci var, ona rehberlik edecek. Yani ne güzel olur, değil mi?" [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Hâkim E uzlaştırma süreci ile ilgili çekincelerini dile getirmektedir. Tarafların bir an evvel uzlaşmalarının sağlanabilmesi adına haklarından vazgeçmelerinin talep edilebileceği bu sebeple tarafların hak kayıplarına uğrayabileceklerine ilişkin ihtiyatlı davranmak gerektiğini ifade etmektedir.

"Boşanmayla birlikte pek çok şey var. Sizin mallarınız var, tazminat hakkınız var, nafaka hakkınız var. Bunlar belli bir şey sonra yeter ki bu iş bitsin, bir an evvel netliğe kavuşsun diye insanlar pek çok haklarından vazgeçebilirler. Atıyorum, "Sen tazminattan vazgeç. Bak, tazminat istersen bu dosya uzayacak" diyen çoktur. Hâlbuki hiç alakası yok. Bu tür bir dayatmayla insanlar birtakım haklarından mahrum bırakılabilir. "Mademki bu kadar uzuyor, hadi gel imzalayayım, bitsin, gitsin" dersin. Öyle bir risk var yani." [Hâkim E; K; 63; Hâkimler]

Hâkim B boşanma sürecinin tüm aile üyelerini ve özellikle çocukları etkileyen bir süreç olması sebebiyle boşanmadan sonra da çocuklara ve taraflara sosyal destek hizmetlerinin sunulması gerektiğinden bahsetmektedir.

"Çocuklar için yıkıcı bir olay, ama bunu tabii çocuklara yönelik ya da boşanmadan sonra hem eşlere, çocuklara yönelik de sosyal destek imkânlarının olması gerekir." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

Hâkim C de boşanmanın çocuklarla ilgili olan boyutuna vurgu yapmaktadır. Şahsi ilişkinin düzenlenmesinde ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkinin yeniden teminini sağlamak ya da ebeveynler arasındaki çatışmaların yoğunluğu sebebiyle oluşabilecek kötü senaryoları önlemek açısından belediyelerle işbirliği halinde bir hizmet modelinin oluşturulmasının faydalı olabileceğini belirtmektedir.

"Mesela şahsi ilişki kuruluyor boşanmadan sonra. Aileler ayrı yaşıyor. Mesela Almanya'da gençlik merkezleri var. Aileler gençlik merkezine getiriyor çocuklarını, orada görüşülüyor ve ayrılıyor sonra. Hani belediyelerin kurduğu birim merkezleri var ya, Çankaya'nın var, Yenimahalle'nin var, oralarda bir de böyle sosyal hizmet rehberleri olabilir. Bunu belediyeler mi yapar? Aile Bakanlığı zor yapar da. Belki de. Ama bunu belediyelerin de üstlenmesi lazım. Büyük belediyelerin bu tür merkezleri açması gerekir. Biz şimdi Çankaya'dayız. Çankaya semt birimi var. Orada ne güzel olur, değil mi, bu tür faaliyetlerin yürütülmesi, gözlemlenmesi." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Hâkim B kadınların işgücüne katılımının önündeki engellerin kaldırılmasının ve işgücüne katılımın artırılmasının boşanma sürecindeki çekişmeleri azaltıcı hatta ortadan kaldıracı bir etken olacağını belirtmektedir. Bu sebeple özellikle kadınların eğitim düzeylerinin yükseltilmesi, meslek edindirilmesi ve işgücüne katılımının sağlanması boşanma sürecini etkileyen önemli etkenler arasındadır.

"Tabii, ülkenin ekonomik durumu da bunda etkili. Özellikle kadınların eğitimsiz, mesleksiz ve gelirsiz olması çok önemli. Kadına meslek kazandırırsanız, gelir elde etmesini sağlarsanız bu çok daha kolay bir şekilde gerçekleşir. Yani, bence temel faktör, orada belirleyici olan kadınların toplum içinde eşit ekonomik ve sosyal imkâna sahip olması. Eğitim de şart tabii. Uzun vadeli bir olay. Burada pratikte bence özellikle kamudaki istihdamın kadınlar lehine bozulması gerekiyor bence ciddi anlamda. Kadınların iş gücü sahibi olması boşanmalardaki çekişmeleri de azaltır. Yani, daha sorunsuz bir şekilde boşanma gerçekleşir. Kadın ekonomik olarak bağımsız, kocaya ihtiyacı yok. "Ondan gelecek 3 kuruş paraya mı tenezül edeceğim" der, çok daha rahat bir şekilde boşanır, sorun çıkarmaz. O anlamda o çatışmayı da önler, yani güç savaşını da önler. Dolayısıyla, özellikle kadınlara bu anlamda bir pozitif ayrımcılık gerekiyor diye düşünüyorum." [Hâkim B; E; 52; Hâkimler]

Hâkim F duruşma salonlarının dizaynına değinen tek görüşmecidir. Kendisi boşanma davalarında duruşma salonlarının daha sıcak ve samimi bir yapıya sahip olması gerektiğini düşündüğünü belirtmektedir. Özellikle çocuk dinlenmesinde, taraflarla görüşme yapılacak ortamların daha konforlu ve görüşmelere uygun hale getirilmesine vurgu yapmaktadır.

"Dünyanın pek çok ülkesinde duruşma salonlarının dizaynı çok daha farklı. Daha sıcak. Ben duruşma salonlarının daha sıcak, daha samimi olması gerektiğini düşünüyorum boşanma davalarında. Çünkü bizim duruşma salonlarımıza çocuklar geliyor. İnsanlar zaten gergin. Bir de daha ciddi, daha soğuk bir duruşma salonuna girdiklerinde rahatsız oluyorlar. Dünya çapında değişik projeler var; çocukların dinlenme usulleri, hâkimlerin ayrı çocuk dinleme odaları, kişilerle görüşme yapılabilecek daha rahat ortamların olduğu düzenlemeler var. Bu bütün aile hâkimleriyle yaptığımız toplantılarda gündeme geliyor. Emzirme odaları, çocukların bekleyebileceği çocuk oyun alanları, kişilerin kendisini daha rahat hissedebileceği duruşma salonu düzenlemesiyle ilgili çalışmalar var. Ben burada çok şahit oldum tuvalete gidip klozetin üstünde çocuk emziren anne gördüm ki ben koridorda gördüğümde odama alıyorum, odamda bu hizmeti sağlamaya çalışıyorum." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

[3] Avukatların Önerileri

Avukatlar da tıpkı hâkimler gibi yargılama usulüne yönelik değerlendirmede bulunmuşlar, boşanmada hukuksal süreçlerin daha çok yazılı belgeler, dilekçeler üzerinden yürütüldüğü için bireye temas etmede kısıtlı bir sürecin varlığından bahsetmişlerdir. Ancak boşanma sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için hem

hukuksal alandaki düzenlemelerin yerine getirilmesi hem de diğer alanlarda da hizmet modellerinin ortaya konması gerektiğini vurgulamışlardır.

Avukat B mahkemenin yazılı yargılama şeklinde devam ettiğinden dolayısıyla boşanmanın sosyal boyutunun yeterince ele alınmadığından bahsetmektedir.

"Mahkeme ortamında aslında, yazılı yargılıma yapılıyor. Dilekçe üzerinden yürütüldüğü için tam da o insanların sorunlarına temas eden bir yargılama yapılmıyor. Sadece Yasanın aradığı koşullar varsa kusur araştırmasını yapıp, yani tamamen hukuki yönden yaklaşıyor, sosyal boyutuyla değerlendirme yapmadan öyle sonuçlandırılmış oluyor."
[Avukat B; K; 53; Avukatlar]

Bu durumun ise bireylerin hayatlarına temas edilmeden bir sonuca ulaşılacak durumda kalınmasına sebep olduğundan bahsetmektedir.

"Yani hukuk altyapısı olmayan kişi o konuşmalardan bir şey bile anlamaz. Ne oldu acaba?" diye hakikaten sorar. Dosya olarak, insana temas tam da etmeden belki. Temas etse daha iyi olur herhalde yargılama. Öyle." [Avukat B; K; 53; Avukatlar]

Avukat C ise boşanmaların dilekçeler üzerinden yürütülmesinin bir diğer boyutuna vurgu yapmaktadır. Dilekçelerin içeriklerinin uzun olmasının dilekçeleri bile yeterince dikkatli bir şekilde değerlendirme yapmayı zorlaştırdığından bahsetmektedir.

"...Yani 9 sayfa dilekçe, dava dilekçesi. Hazırlayan avukat kendisine işkence, karşı tarafa işkence, hâkime işkence. Nasıl okusun şimdi hâkim? Ondan sonra da diyoruz ki "Hâkimler dilekçe okumuyor." Okumaz tabii ki. Nasıl okusun? Mümkün değil o 9 sayfayı okuması. Yani empati de kurmak lazım sonuçta hakim, 40 tane duruşmaya giriyor. Yine bu, şu anda sizin gördüğünüz azalmış pozisyonu. Tabii tek mahkemede iki hâkim görevlendirildiği için şu anda azaldı, tek-çift diye ayrıldı. Eskiden tek hâkim bakıyordu." [Avukat C; K; 47; Avukatlar]

Oysa avukatlar dilekçelerin ötesinde boşanma sürecinin sağlıklı bir şekilde yönetilebilmesi için hukukun dışındaki alanlarda düzenlemelerin ve uygulamaların yapılmasının önemine vurgu yapmaktadırlar.

"Belki psikolojik yardım etkili olabilir, çünkü avukatlar yetersiz bu konuda. Çünkü avukatların ilgilendiği alan başka. Bir ön uzlaştırıcı gibi. En azından uzlaşmıyorlarsa da en az zararlı şekilde gider. Güzel olur bence, insanların o dönemde hakikaten bir desteğe ihtiyacı oluyor." [Avukat E; K; 26; Avukatlar]

"O kadar çok farklı kesimler geliyor ki şimdi, onun için zorlanıyorum. Bazılarına gerçekten ulaşamıyorsunuz. Ama bu benim saham değil tabii ki. Ama sahası olan birileri muhakkak dipten bir değişim yaratacak onlara, çünkü insanlarda o farkındalığı geliştirmek için çok kolay bir süreç değil bu. Yani bir yerlerden başlanması lazım buna. Yani bireylere avukat dışında birilerinin anlatması lazım, çünkü birey, bana boşanmak ve daha fazla mal almak

için gelmiş olan birine “Anlaşmalı boşan” dediğin an “Bu avukat bilmiyor, bu avukat uğraşmak istemiyor” diyor veya karşı tarafla anlaşta oluyor. Ben avukat arkadaşşıma girerken selam verdiğem ben anlaşmış oluyorum.” [Avukat C; K; 47; Avukatlar]

Bu sebeple avukatlar boşanma sürecinde danışmanlık hizmetlerinin önemine vurgu yapmaktadırlar. Avukat B, C ve D ise bu hizmetin ilk aşamada henüz mahkeme süreci başlamadan başlatılmasının uygun olacağını dile getirmektedirler.

“Boşanmaya karar vermeden yargı içinde bu terapistler olabilir belki, onlara devredilebilir. “Siz gidin dışarıda terapinizi alın” yerine bakar hâkim, boşanma sebepleri çok ağır değil. Kendi bünyesindeki o terapistlere yönlendirebilir. Belki o zaman oradan da sonuç alamazlarsa anlaşmalı boşanmaya çevrilerek daha pratik bir şekilde boşanma sağlanabilir. Yani boşanmanın da çekişmesi azaltılırsa o da bir hızlilik sağlayabilir. İlla ki boşanılacaksa o kusurlar, geçimsizlik ortaya dökülmeden “Evliliği medenice sürdürmediniz, bari boşanmayı medenice sürdürün” diyebiliriz. Belki o terapi onu da sağlayabilir, çünkü insanlar birbirlerine kızgın olarak gelince bir bardağın hesabını yapıyor.” [Avukat B; K; 53; Avukatlar]

“Dilekçe verilmeden olması lazım. Anlatılmadan önce bir psikologa gerçek anlamda yönelip nasıl şimdi iş hukuklarında arabuluculuğa gitmek zorunluysa davayı açmadan önce, o da davayı açmadan önce o süreçten geçip ondan sonra oraya gelecek. Ön inceleme olmasın o aşamadan sonra. Ne yapacaksın zaten?” [Avukat C; K; 47; Avukatlar]

“Mademki bizim CMUK’ta ön inceleme var, ön incelemeye kadar bunların hep yapılması lazım duruşmadan önce, anlatılması lazım. O safhada barışma olabilir belki.” [Avukat D; K; 65; Avukatlar]

Avukat C sadece kadınlara yönelik verilen hizmetlerin uygulamada eksik kaldığını dile getirerek danışmanlık hizmetinin eşlerden her birine verilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

“Öncelikle o süreçte sosyal hizmet uzmanı mı, psikolog mu, psikiyatrist mi yani... O şekilde bir destekle, ama genel olarak kadına yalnızca destek veriliyor. Olmaz. Erkek için de zorunlu hale getirilecek bu. Erkek “Benim sorunum yok. Onun sorunu var zaten.” İyi de kardeşim, onun sorunu değil. Bir ilişki yürümüyorsa iki kişinin de sorunu var, bir kişinin değil. Ama bunu görmesi lazım. ” [Avukat C; K; 47; Avukatlar]

Avukat D ise boşanma sürecinde verilecek danışmanlığın boşanma alanında kurulan ayrı danışma merkezleri üzerinden yürütülmesi gerektiğini, bu merkezlerin ise Aile Bakanlığı ile Adalet Bakanlığının işbirliği halinde yürütülmesi gerektiğini dile getirmektedir.

“İşte, danışma merkezleri. Davayı açacak kişilerin önce mahkemeden veya dava açıldığı tarihte onları bu kuruluşlara sevk etmesi lazım. Aile danışma merkezleri mi dersiniz? Boşanmayla ilgili ayrı merkezler kurulur, onlara mı, yani bu konuda çalışma yapılması lazım... Valla Adalet Bakanlığıyla Aile Sosyal Politikalar Bakanlığının birlikte hareket etmesi lazım. Çünkü yasal düzenlemeyi de gerektireceği için ikisi birlikte olmalı. Onların

yaptığı çalışmalara göre bu konuda yasal düzenleme olması lazım. Yani bu aile hukukuna eklemek lazım. Ön incelemeden önce dava açan kişilerin bu merkezlere yönlendirilmesi lazım." [Avukat D; K; 65; Avukatlar]

Avukat D ayrıca duruşmaların aleniyelik ilkesi üzerinden yürütülmesi üzerinde durmuş ve duruşmaların kapalı şekilde yürütülmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

"Taraflardan biri isterse gizli celse yapılabilir" diye. Şimdi, o yapılabilir "bilir" olmayacak. Gizli celse yapılmalı. Taraflardan biri talep ederse emredici olması lazım. O zaman taraflardan herhangi biri "Gizli olsun" dediği zaman mahkeme takdir yetkisini kullanmayacak. Mahkeme takdir yetkisini kullanıyor, "Gerek yok." Yani bizim gibi düşünen hâkimler gizli yapıyor zaten, bir problem yok, ama genellikle hâkimler "Aman, gizli olmasın" diyor. Hâkimleri de bilinçlendirmek lazım." [Avukat D; K; 65; Avukatlar]

Avukatlar ayrıca eğitim üzerinde durmuşlardır. Eğitimi ise mikrodan makroya yönelik boyutlarda değerlendirmişlerdir. Bireylerin evlilik öncesi evlilik konusunda eğitim alması gerekliliğinden evliliğin sağlıklı sonlandırılması adına boşanma sürecine ilişkin eğitimlere değinmişler ve son olarak da evlilik ve boşanmaların sağlıklı olabilmesi adına uzlaşma kültürü ile hareket edilebilmesi için tüm toplumun eğitilmesinin gerektiğini dile getirmişlerdir.

"Bu gerçekten de çok farklı ve bunun eğitiminin kesinlikle alınması lazım. Evlilik müessesesi eğitimi olacak. Bir koç, vesaire, her aileye bir danışman. Nasıl hekim diyorsak bu da ruh sağlığı açısından önemli, sağlıklı nesiller yetişmesi açısından önemli." [Avukat C; K; 47; Avukatlar]

"Evliliğin devamı yönünde ya da bitirilecekse de sağlıklı bitirilmesi yönünde eğitim verilmesi lazım. İnsanlara boşanmanın ne kadar medeni, helalleşerek ve hesaplaşarak hallolduğunda da sonraki hayatlarındaki görüşmelerin daha sağlıklı olacağı öğretilmeli. Anne-babalık görevlerini bile bu insanlar daha sağlıklı yapıyorlar. Ben hep bunu söylüyorum. O yüzden ikna ediyorum ben insanları anlaşmalı boşanmaya." [Avukat A; K; 45; Avukatlar]

"İşte, uzlaşma kültürünün yayılması lazım. Uzlaşma kültürü için önce bireylerin birbirini farklılığını kabul ederek büyümemiz lazım. Evde, okulda... Tabii ki. Eğitim. Büyüğüne itaat et. İyi de üslubunca konuşmayı öğretsene. Fikrini kavga ederek değil, aşağılayarak değil, küfür ederek değil, zihnini sınırlı sayıda kelimeyle, çok konuşmayı da yeğlemiyorum, o da çok kötü." [Avukat C; K; 47; Avukatlar]

"Genel Müdürle görüştüğümde dedim ki, "Meslek içi eğitim yapalım. Polisler en azından şikâyete gelen kadınlara sahip çıksın." Vallahi hiç unutmuyorum onu. Dedi ki, "Avukat hanımcım, meslek içi eğitimle çözülmez bu. Çünkü şayet ailede baba, anneyi dövüyorsa, anne de baba gittiğinde işte hıncını çocuklardan alıyor, o da çocukları dövüyor" dedi. "Çocuklar şiddetle büyüyor. Bir bakıyor, baba, anneyi dövüyor, anne çocukları dövüyor. "O doktor da olsa, polis de olsa, mühendis de olsa sokağa çıktığı zaman polis de ailede şiddet görmüşse o da vatandaşı dövüyor" dedi. Bu böyle." [Avukat D; K; 65; Avukatlar]

[4] Mahkeme Uzmanlarının Önerileri

Uzmanlar boşanma sürecinin sağlıklı bir şekilde geçirilmesi için ailelere öncelikle evlilik ilişkisi içinde yaşanan çatışmalarda destek olunması gerektiğinden bahsetmektedirler. Onlara göre evlilik sürecinin her aşamasında ailelerin başvurabilecekleri hizmet modellerinin olması, hem evliliklerin sağlıklı bir şekilde devam etmesi hem de gerektiğinde boşanmaların sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Ancak uzmanlar toplum tarafından önem verilen aile kurumunun ihtiyaç duyduğu hizmet modellerinin devlet tarafından sağlanmadığından söz etmektedirler. Ailelerin evlilik ilişkisi içinde yaşadıkları sorunları ve çatışmaları çözüme kavuşturmaları açısından destekleyecek hizmet modellerinin olmamasının aileler adına ciddi bir sorun teşkil ettiğinden ve bu durumun boşanma sürecindeki çatışmaların sağlıklı bir şekilde yönetilememesine sebep olduğundan bahsetmektedirler.

Örneğin, Uzman M ülkemizde evliliğe önem atfedilerek boşanmaların olumsuz karşılandığını ancak evlilik bütünlüğünün korunması adına da yeterli ve yetkin hizmet modellerinin olmadığını ifade etmektedir.

*"Daha sistemsiz değişiklik. Belki çok hipotetik olacak, ama her aşamada bir evlilik danışmanlığı sistemimizin olması gerekiyor. İsraililer yapıyor bunu mesela. Son derece önemsiyorlar evliliği, yani kişilerin aile içinde kalmasını çok önemsiyorlar ve o yüzden çok gelişmiş aile danışmanlığı hizmetleri var. Bizde yok. **Biz hem boşanma istemiyoruz, hem de evlilikte sorun çözmeye yönelik hiçbir servis üretmiyoruz.**" [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]*

Bu durumun ise evlilik sürecine ilişkin tartışılan ataerkil düzen ve kutsal evlilik algısı ile şekillendiğine vurgu yapmaktadır. Ona göre kutsal evliliğin sona ermesi taraflar arasında yüksek çatışma yaşanmadan mümkün olmamaktadır.

*"Medeni bir şekilde yaşayamadığımız gibi, medeni bir şekilde boşanamıyoruz da. Yine burada aynı noktaya geleceğiz; **ataerkil düzen, kutsal evlilik. Kutsal evliliğin ayrılığı kırıp dökmeden olmuyor.**" [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]*

Benzer şekilde Uzman C da evlilik algısı ile boşanma sürecinin sağlıklı bir şekilde geçirilmesi arasında ilişki kurmaktadır. Ona göre evliliğe ilişkin geleneksel yaklaşımlar evliliği boşanma ile sonuçlandıran sebeplerden birisidir.

"Bizde aile o kadar kutsal ki ve cinsiyet rollerimize o kadar farklı tanımlamalar atfetmişiz ki, bundan sıyrılmamız gerekiyor. Evet, aile çok önemli, evet, aile kutsal, evet, aile olmazsa olmaz. Bunu yadsımadan söylüyorum, ama aileyi de bireyler oluşturuyor ya. Biz bireyi görmüyoruz, ailenin kendisini görüyoruz. O ailenin içinde gördüğümüz şey de aile içinde olduğu için ya mahrem ya birine hak kaybına sebebiyet veren bir yaşam biçimi. Siz eşit haklar üzerine kurmazsanız tabii ki bireyin haklarını da görmezsiniz. Hak sahibi olmak görev ve sorumluluğu da getirir. Oysa evliliğin temeli bu ya; eşit haklar, eşit roller, eşit sorumluluklar. Bunu konuşurken konuşuyoruz, ama evliliğe baktığımız zaman son derece geleneksel yaklaşıyoruz. Bunu aşmak gerekiyor." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Boşanmanın evlilik süreci ile olan ilişkisi uzmanların sadece boşanma sürecinden ziyade evlilik sürecine ilişkin de öneriler geliştirmelerine olanak vermektedir. Buna göre R ve H evlilik sürecinde olması gereken hizmet modellerini şu şekilde açıklamaktadırlar.

"Süreklilik arz eden merkezler olması gerek belki. Özellikle evliliğin ilk 5 yılında, atıyorum, 3 ay arayla, 6 ay arayla sürecin desteklendiği gibi, evlilik nasıl gidiyor gibi bir sistemle." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

"Uzun vadede aile danışmanlığının böyle birkaç seans değil de 1-2 yıla yayıldığı süreçte, zaman zaman da destek alındığı süreçte çatışmalar yönetilebilir. Ama bu aile danışmanı sadece karı-kocadan değil, kadının ailesi ve erkeğin ailesinin de dâhil edilmesiyle, çünkü bizim Türk kültüründe kök ailesi sorun olduğu için, kök aileyi de işin içine katarsanız ve bu birkaç seans değil de böyle uzun süreçli olursa, o zaman evlilikler kurtulur ve belli bir rayına oturur." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

Ancak Uzman C bireylerin evlilik sürecinde başvuracakları hizmet alanlarının özellikle son yıllarda nasıl tahrip edildiğine ve bireylerin bu hizmetlere ulaşmasının gün geçtikçe daha da zorlaştığına vurgu yapmaktadır.

"Örneğin çiftlerden zaman zaman aile içindeki problemlerden dolayı aile danışmanlığına gidenler oluyor. Mesela o süreçleri sorguluyorum nasıl bir süreç ve nasıl bir fayda almışlar diye. Çok nadir sağlıklı geri bildirim veren oluyor. Bunu biraz da şeye bağlıyorum tabii, niteliksiz aile danışmanlığı sertifikasyonlarıyla piyasada çok fazla insan olması... Oysa mesela devlet aile danışmanlığına giden çiftlere ücretsiz bu sağlık giderleri içinde verebilse, ücretlerde sosyal güvenlik sistemi içinde karşılanırsa ve gidebilseler belki de bazı şeyler buraya gelmeden ya da boşanmaya karar verilse bile hani, sağlıklı boşanma sürecinin yaşanması için mümkün." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Uzman B ise evliliklerin de boşanma kadar zor olması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

"İdeal olan, bence evlenmeden önce insanların daha bilinçli şekilde bu evlilikleri yapması önemli. Boşanma ne kadar zorsa, evlenmek de bence bu kadar kolay olmamalı. Aynı zamanda evlilik içerisinde yaşanan sıkıntılarla ilgili de ciddi bir uzman desteği alabilme imkânları olmalı diye düşünüyorum." [Uzman B; K; 35; Uzmanlar]

Buna ek olarak uzmanlar evlilik sürecinde olduğu gibi boşanma sürecinde de tarafların ayrı ayrı ya da birlikte başvurabilecekleri bir hizmet modelinin olmayışının özellikle

çekişmeli boşanma davalarında taraflar arasındaki çatışmaların çözümsüz kalmasına ve yoğunluğunun artmasına neden olabileceğine vurgu yapmaktadırlar. Bu durumun ise tarafları boşanma sürecindeki çatışmalarını çözmek için mahkemeye başvurmaya yönlendirdiğini ancak mahkemelerin terapötik müdahaleden ziyade yapısı gereği karar alma yeri olarak süreçten çok sonuca odaklı olduğu üzerinde durmaktadırlar.

"Burada aslında mahkeme bir sonuçtur, süreç değildir. Türkiye'de hizmet beklentilerinde en çok karşılaşılan problem budur. Mahkeme bir karar merkezidir çatışma çözme yeri değil maalesef. Mahkemeler belirledikleri çatışma çözmeye yönelik tedbir kararlarını uygulayacak kuruluşlar olmadığı için yalnızca sonuca yönelik kararların verildiği bir sistem haline geliyor. Evet, mahkeme karar merkezidir, böyle de olması gerekir; ama mahkemenin verdiği kararları uygulayacak yürütücü başka kurum ve kuruluşlar olsa, boşanmaları etkileyecektir diye düşünüyorum. Çünkü boşanmaların en altındaki en büyük faktörler sosyal faktörler, ama sosyal faktörlere hukukun bakış açısı daha maddi. Kusur belirleyemez başka türlü. Bu yüzden mahkemeler biraz daha ayırıştırıcı olmalı diye düşünüyorum." [Uzman P; K; 47; Uzmanlar]

Uzman N ayrıca mahkemelerdeki iş yoğunluğuna dikkat çekerek dosyaların istenilen düzeyde incelemeye tabi tutulmadığından ve taraflara gerekli hizmetin sunulmadığından bahsetmektedir. Ayrıca hizmetlerin yeterli düzeyde verilememesini diğer kurumlarla işbirliği halinde çalışılmamasına bağlamaktadır.

"Bir an önce dosya kapansın, ama bizim için önemli olan dosyanın kapanması veya dosya sayısı değil. Bu sisteme girmişse o insanlara hizmet sunabilmek. O hizmetleri de sunuyoruz, ama iş yoğunluğu bu kadar olmasa daha iyi olabilir. Bir de bizim mesela diğer kurum ve kuruluşlarla işbirliği halinde çalışmamız gerekiyor. Organizede bir sorun olabiliyor, mesela gönderdiğiniz kurumda bir aksaklık olabiliyor. Orada yeteri kadar bir hizmet verilemiyor. Aslında bunlar protokollerle oluşturulmuş şeyler. Kâğıt üzerinde çok güzel olabiliyor, ama işleyişte, uygulamada sorunlarla karşılaşılabilir. Bu ihtiyaç duyulan her dosya için yapılabilir." [Uzman N; K; 43; Uzmanlar]

Uzman M boşanma sürecindeki ailelere ilişkin verilecek olan hizmetlerin belirlenmesinde izlenen yola ilişkin de bazı sorunların olduğuna vurgu yapmaktadır.

" Şöyle bir şey oluyor: Bir Yargıtay üyemiz var; o bir gün tweet atıyor, "Bundan sonra ortak velayete geçiyoruz. Hâkimler ortak velayet vermiyorlarsa açıklamak zorunda kalacaklar." Ne oldu? Dün öyle değildik, ne oldu bugün? Biraz sosyoloji perspektifiyle, birazcık kültürel perspektifle... Şey diye düşünüyorlar herhalde, bir günde değişecek, sihirli değnek değdi falan. Ama bu insanlar değişmiyorlar, ertesi gün de aynı şekilde yaşamaya devam ediyorlar, umurlarında bile değil yani hukuki normlar ve ona göre de yaşamıyorlar zaten. İşlemiyor. Sırf Batı orta sınıf bilgi ve paradigmayla olmuyor işte. Bizim sorunlarımız farklı. Yani Batı'dakinin kayınvalidesi gelip de o kadar müdahale etmiyor çocuk yetiştirmesine. O yüzden farklı problemler yaşıyoruz." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

Oysa özellikle mahkeme sürecinde tarafların boşanma sürecini sağlıklı bir şekilde yönetebilmeleri adına farklı hizmet modellerine ihtiyaç duyulmaktadır. Aile mahkemelerinde uzmanların yer almasının bir amacı da bu durumundan kaynaklanmaktadır. Oysa uzmanlar kendilerinin bu süreçte yeterli hizmeti sağlamakta sistemsel güçlüklerden dolayı zorlandıklarını dile getirmektedirler. Uzman N, kendi müdahalelerin gerekli olduğunu ve bunun için uzman olarak kendilerine mahkeme sistemi içinde imkân sunulması gerektiğini ifade etmektedir.

"Hemen boşanma kararı çıkartmadan ziyade o insanlarda bizim meslek elemanı olarak gördüğümüz dokunulması gereken yerlere dokunmaya süre vermeleri çok önemli."
[Uzman N; K; 43; Uzmanlar]

Uzman L ise uzmanların tek görüşme ile sınırlı kaldıklarını, taraflar arasındaki sorunlara yönelik farklı müdahalelerin gerektiğini tespit etseler bile tarafları yönlendirecek kurum bulmada zorlandıklarını ve bu sebeple istenen düzeyde hizmet sunulmadığını belirtmektedir.

"Tek görüşmeyle ancak biz sorunları tespit edebiliyoruz. Bir ışık yakalamırsak, tarafları aile terapisine yönlendirmeye çalışıyoruz. Biz aile terapisi veremeyeceğimiz için, bunu dışarıda bir merkezin yapması gerekiyor. Öyle olunca da araya kopukluk giriyor. Sorunu siz belirlemişsiniz, çözümü başka bir yere havale ettiğinizde verimli sonuç da alamayabiliyorsunuz." [Uzman L; K; 45; Uzmanlar]

Uzman M ise taraflara verilecek hizmetin Aile Bakanlığı tarafından üstlenildiğine ancak bakanlığın sorumlulukları yerine getirmediğine dolayısıyla da ihtiyaç duyulan hizmetlerin karşılanmadığına vurgu yapmaktadır.

"Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı nasıl sizce? Bu danışmanlığı verdiğini iddia eden bir kurumun aile danışma merkezlerini kapatması nasıl? Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, her şey kendi yetkisinde, başkasının sorumluluğunda olsun istiyor. Yani her şeyi yapmaya kadirler. Tamam, iyi. Madem öyle, yapın; ama yapamıyoruz gibi bir durum çıkıyor. Yani o kadar aile içi şiddetin olduğu bir ülkede, en azından aile içi şiddete karşı kendilerini korumayla ilgili, aile içi şiddet gören kişilere daha destekleyici davranılması gerektiğini düşünüyorum. O bile olmuyor ki. Ki, bunların içerisinde en iyi işleyen kurum." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

Uzman M ayrıca adli yardım gibi diğer hizmet modellerinin de istenen düzeyde karşılanmadığına dikkat çekmektedir.

"Ankara Barosunun Gelincik hizmeti var. Gelinciğin şöyle bir sorunu var: Zaten hukukçular sırf danışmanlık hizmeti vermeye çok şey değiller, yani tercihleri mümkün olduğunca vekâlet alıp dosya yürütmek. Çünkü onun üzerinden para alıyorlar, saat ücreti

üzerinden almıyorlar. Onda da şöyle bir sorun çıkıyor ortaya: Gelincikteki avukat diyor ki, "Tamam, ver vekâletini, sen git, sorma başka soru." Çünkü bin tane dosya takip ediyor ve size açıklamak istemiyor bütün bu süreci. Kadın Dayanışma Vakfının hukuk hatları öyle çalışır mesela. Onlar sırf danışmanlık üzerinden çalışır, onlar temsil etmezler pek fazla." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

Tüm bu olumsuz koşullar dikkate alındığında uzmanlar bu sürecin daha sağlıklı bir şekilde yönetilmesi adına mesleki deneyimlerinden yola çıkarak hizmet modelleri önermektedirler.

Uzmanlar yurtdışındaki örneklere de atıfta bulunarak boşanma sürecinde taraflar arasındaki çatışmaların yönetilebilmesi adına mahkeme sürecinden önce başvurabilecekleri hem danışmanlık hem de terapi alabilecekleri hizmet modellerinin geliştirilmesi ve bu modellerin ülke çağında yaygınlaştırılmasının önemi üzerinde durmaktadırlar.

"Hollanda modelini öneririm. Hollanda modelinde, kişilerin davranışlarının risk analizi yapılıyor, risk analizine göre de alması gereken hizmet türleri esas oluyor. Modelin en büyük kısmı şu: Mahkeme süreçlerinden önceki kısımların mahkemeye başvuru anından itibaren bir analize, risk analizine tâbi olması gerekir." [Uzman P; K; 47; Uzmanlar]

*"Yurtdışında aile mahkemesi uygulamalarının yaklaşık 100 yıllık bir geçmişi var ve orada artık bunlar toplum sağlığı merkezleri şeklinde, mahkeme zoruyla gidilen, mahkeme tarafından ücreti karşılanan birkaç oturumluk planlı çalışmalar şeklinde gidiyor. Kişilere, o süreçte çatışmayı nasıl çözecek, bununla ilgili destek veriliyor. Bunu yapmadığımız sürece, **nasıl evlilik kendi halinde gitmiyorsa, boşanma da kendi halinde giden bir şey değil**; ona da bizim aslında destek sağlamamız gerekiyor psiko-eğitsel anlamda. **Riskli olduğunu gördüğümüz dosyalar varsa, yani boşanma sürecinde de ciddi kriz içeren, çatışma içeren, onlara mesela sırf değerlendirme yapmaktan çok, süreli bir hizmet vermemiz gerekiyor hence. Sadece bir kere görüşme yapıp da onları değerlendirmekle biz onlara aslına dokunmuyoruz, hiçbir şey yapmıyoruz.**" [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]*

*"Mesela Amerika'da şöyle bir program yapıyorlardı: Bir hâkim, bir sosyal hizmet uzmanı - sosyal hizmet uzmanıydı oradaki- mahkeme öncesi bir danışma mahkemesi kuruyorlardı ve insanlar geliyorlar, danışıyorlar. "Aşağı yukarı bunda ne olur?" gibi bir şey. O da diyor ki, "Şu anlattığımız şeyler çerçevesinde bu olur." Bunun üzerine devam etmek istiyorsanız yasal sürece devam etmeniz yolu açık; ama insanlar en azından bu bilgilendirme ve hukuki boyutunu tartışma noktasında bir hizmet alıyorlardı. Ayrıca aile arabuluculuğu vardı vesaire. Bunların da kendine göre iyi tarafları, kötü tarafları var; bunların hepsi tartışılır, ama **bizim sistemimiz âdeta her şeyi hâkimin önüne götürmek üzerine motive bir sistem. Mesela, orada hâkimin avukatı vardı, kimlik kontrollerini falan onlar yapıyorlardı. Ne gerek var, ayda 10 bin lira verdiğiniz adama kimlik mi kontrol ettirilir? Bu bana son derece manasız geliyor. Yani bizim sistemimizle ilgili sıkıntılar var.**" [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]*

"Duruşmadan çıkması gerekiyor boşanmaların. Vakıa analizi tarzında yine. Mesela Fransa'daki örnek bu konuda çok iyi; bir duruşma ortamı yok. Sadece bütün bu süreç yaşandıktan sonra hâkimin önüne geliyor dosya ve uzmanın, gerekirse psikiyatristin ve hâkimin bir arada olduğu 3-4 kişilik grup halinde karar veriliyor, koşullar sağlanıyor ve

ona göre bir tamamlama yapılıyor. Bunlar çok zor şeyler değil aslında." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Uzmanların genel olarak önerdikleri modelde birleştikleri nokta boşanma aşamasında müdahalenin bireylerin mahkeme sürecine ilk girdikleri anda başlaması gerektiği yönündedir. Genellikle uzmanlar boşanma aşamasındaki bireylere yönelik oluşturulacak müdahalenin ele alınabilecek en erken zamanda ele alınması gerektiğini ancak çatışmaların bu aşamada henüz mahkeme sürecinin etkisi altına girmeden çözüme kavuşturulmasının mümkün olabileceğine inandıklarını dile getirmektedirler.

"Sürecin başında belki müdahale edildiğinde olumlu sonuçlar alınabiliyor, ama sürecin sonuna doğru olumlu sonuç alınamıyor veya bu aile danışmanlığı hizmeti boşanma sürecinin başında verildiğinde de... Mesela birkaç dosyamızda 6 ay alındı bu hizmet, aile danışmanlığı hizmeti. Kadın şey dedi, "Evet, ben bu eğitim sonucunda, bu hizmet sonucunda daha net bir şekilde boşanmaya karar verdim. Böyle bir faydası da oluyor aslında. Netleştiriyor. "Acaba?" sorularını ortadan da kaldırabiliyor. "Biraz daha denemeli miyim, bir şans daha vermeli miyim, belki düzelir mi?" Erkek tarafı da net bir şekilde boşanma sürecine giriyor" [Uzman N; K; 43; Uzmanlar]

"Boşanmaya karar verdi çiftler diyelim. Direkt mahkemeye değil de bir birim kurulsaydı bununla ilgili. Burada uzman kişiler tarafından kişilerin evliliklerinin sorunlarının tespiti, ne yapılabilir, öneriler, yine danışmanlıklar olabilir. Ben buradan mesela yan kapıya gönderdim. Bunun oraya gitmesi lazım. Anında, çünkü bir şeyleri beklersek işte, o süreç insanları daha da uzaklaştırıyor birbirinden. Hemen müdahalesi yapılırsa belki mahkemeye gelmeden bu işleri kolaylıkla.... Yine bu alanda eğitim almış, hukuk alanında da, çünkü hukuk da bilmesi gerekiyor bu tür kişilerin. Hukuk, iletişim, aile ilişkileri veya çocuklarla iletişim, yine eşler arasındaki iletişim, bunlarla ilgili bilgi sahibi kişilerin bu kişilere ilk geldikleri anda müdahale etmeleri." [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

"Her mahkemeye bir uzlaştırma, aile mahkemelerinin uzlaştırma bürosu şeklinde olup da orada ekstra bir meslek elemanı olsa. Her büroya bir tane meslek elemanı verilse yetkin, bence dava açılmadan önce en azından bir değerlendirme kriteri oluşturulur. En azından bu kadar yığılma olmaz, gereksiz o sürece girilmez, çocuklar o süreçten gereksiz etkilenmezler. Önleyici bir çalışma olabilir." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

"Dava açmaya geldiklerinde ilk önce orada bir ön görüşme gibi yapıp durumun içeriğine göre verilecek hizmetleri belirleyip tamam, hani artık hiçbir hizmeti kabul etmediklerinde, dava açmaya kararlı olduklarında oradan devam edebilirler. Dava açıldıktan sonra da psiko-sosyal desteğin devam etmesi. Çünkü gerçekten insanların çok ihtiyacı oluyor bu süreçte ve uzayan yargılama sürecini göz önüne aldığımızda çok yıpratıcı." [Uzman N; K; 43; Uzmanlar]

"İşte o ilk dava açıldı, orada devreye girilmesi ve henüz tarafların birbirlerini suçlamaya yönelik dilekçeler ortaya dökülmeden önce bir şey yapılabilecekse yapılabilir. Bu da yargılamaya geçilmeden, ön soruşturma aşaması dediğimiz o aşamada yapılabilecek bir şey... Bir ön büro olması gerektiğini düşünüyorum, meslek elemanlarının görev aldığı bir ön büro. İlişki terapistlerinin belki içinde görevlendirildiği bir ön büroda boşanma dosyalarının değerlendirilmesinin çok faydalı olacağını söyleyebilirim bir proje olarak... bütün boşanma dava dosyalarının o ön bürodan geçip, oradaki arkadaşlar bir ay veya iki ay o dosya üzerinde bir çalışma yaptıktan sonra bazı evlilikler gerçekten kurtulabilir... Yine boşanacaklarsa boşansınlar, ama uzlaşarak, belli noktalarda hâlâ hayatlarında

birbirlerinin ebeveyn olarak var olduğunu kabul ederek bu yolda devam etsinler. Bir adım olacağını düşünüyorum insanlarda." [Uzman L; K; 45; Uzmanlar]

"Bir kere, iş daha mahkeme aşamasına gelmeden önce çiftlerin, kendileriyle ilgili olabilir, çocuklarıyla ilgili olabilir, hiç fark etmiyor, ücretsiz olarak danışabilecekleri, profesyonel destek alabilecekleri merkezlerin olması gerekiyor. Ama o merkezler daha mikro, daha küçük, mahalle düzeylerinde bölgesel olarak veya aile hekimliğinin içinde, yanında olabilir. Aile danışma merkezleri mi dersiniz, eskiden olduğu gibi içeriği doldurulmuş toplum merkezleri mi dersiniz, ayrı merkezler gerekiyor. Oralardan başlayacak. Ama şimdiki ülkemizde yapılmaya çalışıldığı gibi sadece hukukçuların olduğu değil, sosyal hizmet uzmanlarının, psikologların da içinde yer aldığı yurtdışındaki gibi bir arabuluculuk sistemi olması gerekiyor. O arabuluculuğu da aldıktan sonra boşanma konusunda ya da yükümlülükleri konusunda anlaşmaya varıp sulh ya da ayrılık, hangisiyse. Sulh olacaksa sulhun bile koşulları, kuralları, dinamikleri, boşanma olacaksa bunun koşulları, dinamikleri belirlenmeli, en son aşamada mahkemeye gelmeli. Mahkeme sadece karar veren merci olmalı. O yargılama süreci, duruşma süreci, onlar olmamalı mahkemelerde. Önüne gelmeli ve artık karar vermeli sadece. Aileler bu kadar yıpratılmamalı." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Uzmanlardan müdahalenin ilk aşamada gerçekleştirilmesine yönelik önerilerinin yanı sıra olmasını hayal ettikleri hizmet modelinin içeriği hakkında detaylı bilgiler istenmiştir. Buna göre aşağıda her bir uzmanın önerileri ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır.

Uzman M hizmet modellerinin ortaya konulmasından önce hizmet verilen müracaatçı sisteminin tanınması ve ihtiyaçlarının doğru bir şekilde belirlenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

"Biz kime hizmet verdiğini bile bilmeden hizmet veren bir yapıda çalıştığımız için, biz kime hizmet veriyoruz, bize gelen kaç kere geliyor, gelince ne gibi taleplerde bulunuyor, biz bu taleplere ne yanıt veriyoruz, nasıl bir grupla çalışıyoruz, bu grubun ne gibi ihtiyaçları var?... Bizim oturup şunu yapmamız lazım: "Bir, biz kime hizmet veriyoruz, bu hizmet verdiğimiz insanların sorunları ne, en sık karşımıza çıkan sorunlar ne, bunlarla nasıl baş edebiliriz?" gibi bir kafayla yaklaşıp, dünyada bu sorunlara karşı neler yapılmış, biz bunların hangisini alabiliriz, bizim toplumumuza uygundur; hangi uygulamalar, hangi sosyal servisler genişletilebilir, hangileri daraltılmalıdır, oturup bunu değerlendireceğiz topu topu. Kime hizmet verdiğinizi bilmezseniz, büyük şehirdeki çocuğu TED'e giden aileyle köydeki aileye aynı hizmeti vermek gibi manasızca bir şeyiniz olursa, sosyal servis anlamında da aynı hizmetleri verme konusunda bir iddianız olursa, işin içinden çıkamaz, aynı dosyalara bakar bakar durursunuz." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

Uzman M mahkeme içinde ve diğer kurumlarda sosyal servislerin artırılması gerektiğini belirtmektedir. Aynı zamanda verilecek hizmetlerin de tarafların koşullarına ve ihtiyaçlarına uygun olarak farklı şekilde tasnif edilmesini ve farklı hizmetlerin sağlanmasını önermektedir.

"Ben sosyal servislerin arttırılması gerektiğini düşünüyorum, çok hızlı bir şekilde aile danışma merkezlerinin kurulması gerektiğini düşünüyorum. Ben, sistemin bölünmesi gerektiğini düşünüyorum. Nasıl bölünmesi gerektiğini düşünüyorum. Bizi en çok oyalayan şeylerden bir tanesi, bu tür yüksek çatışmalı aileler bu sisteme defalarca giriyor; yani önce geliyorlar, boşanıyorlar, ondan sonra boşanamıyorlar, boşanmaya gelmiyorlar, bilmem ne oluyor. Bu zaten sistemi uzatan bir şey. Mesela, anlaşmalı boşanmalar bambaşka bir birimde bir tetkik hâkimi grubu tarafından bakılabilir. İkinci kısım velayet mevzuları. Bir kere, bir kişinin dosyasına sürekli aynı hâkim bakmıyor, sürekli baştan değerlendiriliyor; yani 3 ailenin hâkimi bakıyorsa, sonra başka bir yerde başka bir dava açtılar, 5 ailenin hâkimine gitti falan gibi bir sıkıntı çıkıyor. Bunlar genel olarak birleştirilme eğilimde; ama bence, atıyorum mesela, 1 aileyle ilgili bütün dosyalara tek hâkim bakmalı. Aynen öyle, vaka yönetimi gibi. Çünkü bu da başka sıkıntı doğuruyor. Oradan dosya bekliyorsunuz, oradan bilmem ne bekliyorsunuz, şu, bu." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

Uzman N ise bu süreçte taraflara hem hukuksal hem de ruhsal anlamda destek alabilecekleri hizmetlerin verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

"Dava açtıktan sonra da insanları süreçte yalnız bırakmayıp hem hukuk destek anlamında, hem ruh sağlığı anlamında desteklenebilir. Hani bunlar periyotlar halinde süreç boyunca devam edebilir. Hukuk desteği olarak Baro yardımıda bulunuyor, ama ruh sağlığı alanında böyle bir yardım yok." [Uzman N; K; 43; Uzmanlar]

Uzman C boşanma sürecindeki çatışmaların yönetilmesinde sadece avukatların değil diğer meslek elemanlarının da yer aldığı bir arabuluculuk sisteminin kullanılabilceğini ifade etmektedir.

"Şimdi yeni yeni şey var, daha çok olumlu sonuçlarını görmedik, ama aile arabuluculuğu, Türkiye'de aile arabuluculuğu kavramı oturmaya başlarsa belki bu çatışma süreci, mahkemelerdeki çatışma süreci nispeten azalır, çok ciddi ölçüde azalır diye düşünüyorum. O mekanizmayı harekete geçirmek gerekiyor bizde. Ama sadece hukukçuların değil, meslek elemanlarının da içinde yer aldığı aile arabuluculuk sisteminden bahsediyorum. Şimdiki gibi değil." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Uzman F çocukların yüksek yararının temin edilmesi açısından bu süreçte tarafların ebeveynlik becerilerinin geliştirilmesi adına hizmet üretilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ancak görüşmelerde uzmanların sıkça dile getirdikleri bu tür hizmetlerin faydasına ilişkin olumsuz düşüncelerini de eklemektedir.

"Bu süreçte mesela ebeveynlerin ebeveynlik becerileri, bir danışmanlık almaları, çocuklar en azından bu süreçte en az nasıl etkilenebilirler, herkesin üzerine düşen görevleri madem biz bilmiyorsak birilerinin vermesi diyeceğim, ama inanın bunun da çok faydası olacağını düşünmüyorum, çünkü zaten almak isteyen, o sorumluluğu bilen insan buna gerek duymaz. Az çok görüyorum, hiçbir şeyin faydasının olacağını düşünmüyorum. İnsanın belli bir yapısı, belli bir düşünce yapısı varsa onu yıkamıyorsunuz emin olun, hiçbir şekilde." [Uzman F; K; 31; Uzmanlar]

Uzman R ve K ayrıca hizmetin kimler tarafından sunulacağına önemine vurgu yapmaktadır.

"O sürecin nasıl geçeceği ve hukuki anlamda tarafsız, yani o davayı kazanmaya çalışmayan bir kişinin desteği; yani kişinin kendi avukatının desteği değil, tarafsız bir kişinin hukuki desteği gerekiyor bence." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

"Gerçekten bu alanda uzmanlaşan kişiler tarafından yapılması lazım bunun. Gerçekten spesifik bir alanda "Bu işi tamam, bu yapabilir" denilebilecek kişilerin bunları yapması lazım. O yüzden yine Aile ve Sosyal Politikalar'la işbirliği içinde olsa daha iyi olur, çünkü onların bünyesinde var genelde bu tür şeyler. Adalet Bakanlığında yok çok fazla. Çünkü biz danışmanlık veremiyoruz. Burada süreç, dosyayı alıyoruz, raporumuzu yazıyoruz bitiyor." [Uzman K; K; 28; Uzmanlar]

Uzman E ise hizmet sağlayıcıların farklı disiplinlerden gelen profesyoneller tarafından işbirliği içinde verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

"Hukukçuların, uzmanların, psikologların, çocuk gelişimcilerin, herkesin olduğu bir heyet tarafından değerlendirilse, bir rehabilitasyon süreci planlansa aileyle ilgili, hem boşanmanın sancuları daha aza indirilebilir, önlemler daha güzel alınabilir, belki de evliliğin devamı yönünde barışmaları sağlanabilir." [Uzman E; K; 52; Uzmanlar]

Uzman C de hizmet sağlayıcıların alana ilişkin sertifikasyonlarının değerlendirilerek seçilmesi gerektiği ve gerekli hallerde bu sertifikasyonların bakanlıklar ve üniversitelerin işbirliği ile sağlanmasının önemine ve eğitimlerin içeriğinin hangi boyutlarda şekillenmesi gerektiğine değinmektedir.

"Bu alanda çalışacak olanlar genelde memur atamalarıyla, standart bir atamayla geliyorlar. Oralardan gelenlerin mesela aile danışmanlığı eğitimi veren üniversitelerle anlaşp, Bakanlığa da bir kontenjan sağlayıp oradaki eğitimleri alması sağlanmalı, mutlaka sağlanmalı, çünkü aile dinamikleri çok çok farklı. İlişkilerin yapısı değişiyor, biçimi değişiyor, etkileyen ve etkileyen koşullar değişiyor. Çok da dinamik olduğu için de, bir kere eğitim almak da yetmiyor, ara ara küçük sertifikasyonlarla, düzenli modül alınmalı, tamamlanmalı. Belki aile terapisi olmayabilir klinik düzeyde bir müdahale gerekmediği için, ama aile danışmanlığı mutlaka olmalı ve içine aile hukuku da eklenerek verilmeli. Sadece aile hukuku da değil, ilgili mesela Ceza Muhakemeleri Kanunuyla ilgili bölümler de olmalı. Çünkü biz sadece mesela medeni hukuk açısından bakıyoruz, ama önümüze gelen dosyalarda şiddet içerdiği için ya da..." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Buna karşılık kendilerinin aile mahkemeleri alanında hiç eğitim almadıklarını ifade etmektedir.

*"Hizmet içi eğitim oluyor, ama olanlar şimdiye kadar hiç mesela aile mahkemeleriyle ilgili olmadı. **Aile mahkemeleriyle ilgili hiçbir eğitim almadık biz şimdiye kadar.** Aldıklarımız daha çok çocuk adalet sistemine yönelik, aile içi şiddetin önlenmesiyle ilgili, mültecilerle ilgili, dezavantajlı gruplara verilecek hizmetlerle ilgili oluyor." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]*

Uzman C geliştirilecek olan hizmetlerin neticesinde taraflar arasında sulh olsa bile bunun takibinin de yapılması gerektiğini dile getirmektedir.

"Sulh olacaksa eğer izleme ve takip olmalı. Çünkü bir kere problem yaşandıysa yeniden olabilme ihtimali de yüksek. O yüzden bir süre izleme gerekiyor ki hem boşanmalar azalsın, hem boşanmalar sağlıklı bir şekilde olsun ya da gerçekleşecekse bile her iki tarafın hakları eşit şekilde, çocuk da varsa onun da hakları korunarak gerçekleşsin. Böyle olmadığı sürece çok zor ülkemizde... Ama sağlıklı koşullarda boşanma gerekiyor. İşte, o yüzden sulh her şekilde önemli. Evlilik devam edecekse de sulh, boşanmayla devam edecekse de sulh. Ama bunların koşulları, durumları, tabii ki farklı dinamikleri var, ama mümkün yani." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Uzman B ise verilecek hizmetin sulh ile sonuçlanmasının yanı sıra terapötik bir süreç olmasının önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.

"Eğer taraflar buna çok gönüllülerse, o zaman karşısındaki insana biraz içini dökmek, konuşmak bile yeterli geldiği için belki uzlaşma olabilir; ama gerçek anlamda o yarayı daha iyileştirmek ve uzun vadeli bir evlilikten bahsediyorsak, ciddi anlamda bir terapi almaları gerekiyor tarafların." [Uzman B; K; 35; Uzmanlar]

Uzmanların üzerinde durdukları bir diğer konu da sunulması planlanan hizmetlerin hangi bakanlığın sorumluluğunda olması gerektiği konusundadır. Uzmanların büyük bir kısmı Aile Bakanlığı'nı hizmetlerin sunulmasında sorumlu bakanlık olarak değerlendirirken bazıları da sorumluluğun Aile ve Adalet Bakanlığı arasında paylaştırılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

*"Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının buna el atması gerektiğini düşünüyorum, en azından pilot illerde. Belli pilot illerle başlayıp küçük şehirlerdeki bunun nereye gidebileceği, nasıl yapılabileceği bir plan, çerçeve yapıp da **sırf boşanma üzerine bir birim oluşturulabilirse** belki bu kadın cinayetleri de önlenir, bu korumalara bile gerek kalmayabilir. Büyük merkezi ilçelerde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı sırf bu iş için eleman ve destek alacak, atıyorum, siz bugün boşanmaya karar verdiniz, değil mi? Mahkemenizi açtınız. Mahkeme hemen bu birime bildirecek, birim taraflarla iletişime geçecek, taraflarla evinde artık, gerekiyorsa kurumda görüşme yapacak, sorunları tespit edecek. İşte, sırf bunun üzerine çalışan bir birim." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]*

Gerçekleştirilen görüşmelerde uzmanlar ayrıca 6284 sayılı kanuna ilişkin de öneriler sunmuşlardır. Uzmanların üzerinde durdukları nokta şiddetin mağduru üzerinde çalışmalar yapılırken uygulamada failine yönelik herhangi bir hizmetin sunulmamasının yasanın uygulanabilirliği ve etkililiği üzerinde olumsuz etkilerinin olmasına neden olduğuna değinmektedirler. Onlara göre yasanın etkin bir şekilde işler olabilmesi için şiddetin uygulayıcısına yönelik de hizmetlerin geliştirilmesi ve bu hizmetlerin

uygulanabilir olması adına alt yapının yasaya uygun şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

"Orada mesela o tehditte bulunan kişiyi uzaklaştırmaktan çok, o kişiyi öfke kontrol programına götürmek; o terk edilme duygusu, yalnız kalma duygusu, ona yüklediği anlamla ilgili mesela bilişsel çalışmasını sağlamak. Bunları yapmadan sırf uzaklaştırdığımızda, uzaklaştırma ömür boyu süremeyeceği için, bir gün bitecek bir şekilde ve o arada daha da öfkesi artmış olacak. Etkili değil tabii ki. Kadın cinayetleri zaten bu tedbir kararlarıyla önlenemeyen bir şey değil artık, yaptırımı pek olmadığı için. Sadece uzaklaştırma bence yeterli değil." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

"Daha farklı bir uygulama yapılması gerektiğini düşünüyorum veya altyapısı daha sağlam veya daha birbirlerini körüklemekten bu işi çözebilecek bir şey. Tamam, uzaklaştırma verilsin, ama adamın da bir kendini ifade etme şansı tanınsın. Böyle bir şey olabilir. Ama direkt sen dilekçeyle, adamın haberi dahi yokken, bazı durumlarda adamın haberi bile olmuyor. Akşam normal bir tartışma yaşıyorlar, adam sabah işe gidiyor, kadın da karakola gidiyor. Daha farklı ve daha nitelikli bir düzenlemeyle olabilir yani. Sen adam şiddet uyguladı diye adamı evden uzaklaştırırsın, ama adamın şiddeti uygulama nedenleri üzerinde veya şiddete eğilimi üzerine hiçbir araştırma yapmıyorsun." [Uzman H; K; 37; Uzmanlar]

"Bu kadar şiddeti önlemeye yönelik söylemler, meslek elemanlarının eğitimleri falan, duyarlılık arttırmaya yönelik çabalar yeterli gelmiyor. Bu sürece erkeklerin çok fazla dâhil edilmemesine bağlıyorum ben aslında. Ülkemizde bir söylem var ya, Oysa biz görüyoruz, erkeklerle çalışmadan ki kaynak mesela burası olduğu için, şiddeti çözmek zaten mümkün değil. Ülkemizin de durumuna baktığımız zaman biraz bu ekonomik göstergeler, işsizliğin artması, geçim zorluğu, bütün bunların da bu şiddeti körüklediğini düşünüyorum. Çünkü erkekler aşırı baskılanma karşısında en kolay zarar verebilecekleri kişiyi eşleri ve çocukları olarak görüyor ve hunharca oraya bu öfkesini yansıtıyor." [Uzman C; K; 46; Uzmanlar]

Çocuk Yararına Sahneyi Yeniden Kurgulamak

Hâkimler ve uzmanlar aynı zamanda model önerilerinde çocukların konumunu ayrı bir düzlemde ele almışlardır. Onlara göre boşanma sürecinde çocukların yüksek yararının gözetilmesi oldukça önemlidir.

"Çocuk menfaatine uygun bir modele ihtiyaç var yapılması istenen şey için. Çünkü şu anki çok çocuğun menfaatini koruyan bir sistem olarak gözükmüyor bana açıkçası." [Uzman R; K; 38; Uzmanlar]

Hâkim F boşanma sürecinin çocuk dostu bir şekilde düzenlenmesinin çocukların duruşma salonlarından uzaklaştırılması ile mümkün olacağını belirtmektedir. Çocukların dinlenilmesinin ise uygun alt yapının oluşturulmasından sonra uygulanması gereken bir süreç olduğunu ifade etmektedir.

"Ben 15 yaşından küçüklerin duruşma salonuna getirilmesine karşıyım, çünkü oradaki algı çok farklı. O çocuk o sahneyi, o duruşma salonunu hayatı boyunca unutmuyor, orada hafızada kalıyor. O nedenle ben duruşma salonunda dinlemek yerine daha özel alanlarda uzman eşliğinde dinlenmesi gerektiğini düşünüyorum. Ama uygulamada son dönemlerde Yargıtay'ın farklı yaklaşımı var. 9 yaşındaki, 8 yaşındaki çocukları bile hâkimin görmesi gerektiğini, dinlemesi gerektiğini söylüyor. Evet, olabilir, dinleyebiliriz, ama bu ortamlarda değil. Yani daha özel olması gerekir. **Önce ben altyapımızı iyileştirip ondan sonra o dinleme aşamasına geçmemiz gerektiğini düşünüyorum.**" [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

Hâkim F bu sürecin kendi çabaları ile iyileştirilmeye çalışıldığını ve bunun yeterli olmadığını belirtmektedir.

"Bazı arkadaşlarımızın duruşma salonlarında oyuncaklar var, kitaplar var. Ben burada şeker, loliopop, çikolata, çocukların hoşuna gidebilecek objeleri barındırmaya çalışıyorum ki önce çocukla daha sıcak bir iletişim kurabilelim. Yani çocuğa verdiğiniz bir balon veya bir boya kalemi, bir kâğıt çok olumlu bir tepkiyle dönüyor; çocuk size yaklaşıyor, daha samimi davranıyor. O korkusunu birazcık tolere edebiliyoruz, ama yeterli değil bu. Dediğim gibi, bizlerin kişisel çabasıyla yürütülen bir şey." [Hâkim F; K; 50; Hâkimler]

Hâkim C ise çocuk dinlenilmesi ile ilgili olarak aile mahkemesinde görevli hâkimlerin konu ile ilişkili eğitim almalarının önemine vurgu yapmaktadır.

"Hep bir facia yaşıyoruz. Yani çocuk İnsan Hakları Çocuk Hakları Sözleşmesi kapsamında çocukların dinlenmesi gerektiğini uluslararası sözleşmelerden biliyoruz. Ama çocukların da bir dinlenme usulü olmalı. **Bu konuda da aile hâkimlerinin bir eğitim alması gerekiyor. Çocuklar nasıl dinlenirse hırpalanmaz, hangi ortamda dinlenirse hırpalanmaz, nasıl olursa hırpalanmaz? Belki duruşma salonlarında değil de daha farklı bir odada, daha farklı bir ortamda, hani uluslararası sözleşme olduğu için söylüyorum, daha rahat bir ortamda dinlenmesi gerekir.**" [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Hâkim C ayrıca boşanmanın çocuklar açısından en önemli sonuçlarından birisi olan velayet ve kişisel ilişki tesisi üzerinde durmaktadır.

"Çocukla şahsi ilişki kurulmasını başka bir sisteme bağlamak lazım. Yani boşanma sürecinde hem danışmanlık vererek çocukla ilişkiyi kurarsak dava sürecince, ondan sonra daha iyi bir ilişki yürüyeceğine inanıyorum ben. Yani belki uzman eşliğinde, belki farklı bir kurumda, belki başka uzman kişilerin denetiminde başlayacak. Yani önce anne-babaya danışmanlık verilecek, sonra çocukla görüşülecek. Yani o süreç iyi yönetilirse boşanmadan sonra daha iyi sonuç alınabiliyor, ama o süreci iyi yönetemezsek boşanma sonrası da şahsi ilişkide sıkıntı yaşanıyor. O süreci yönetmemiz için de elimizde uzman elemanlara ihtiyacımız var. Bir kadro olacak, o kadro hafta sonu çalışacağı için belki mağdur hakları o yönden belki daha şey olabilir, hiç daha başlamadı ama daha yararlı olabilir diye düşünüyorum." [Hâkim C; K; 57; Hâkimler]

Uzman M kişisel ilişki tesisinde uzman denetiminde çocuk görüşmesine yönelik hiçbir iyileştirmenin yapılmasının ve dolayısıyla bu sürecin taraflar arasındaki çatışmaların sonlanmasına imkân vermediğini aksine çatışmaların hep sıcak kalmasına neden olduğunu belirtmektedir.

"Uzman denetiminde çocuk görüşmesiyle ilgili hiçbir şey yapmıyoruz. Korkunç bir sistem. Zaten bu korkunç sistem yüzünden çatışma körükleniyor, çünkü taraflardan bir tanesi çocuğun hayatının tamamen dışında kalıyor. Öyle olunca, gelip gelip dava açıyor, velayet davası açıyor." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

Uzman P ise velayetin kötüye kullanımını konusunda hizmet boşluğunun olduğuna vurgu yapmakta ve bu alanda çalışmalar yapılarak çocuklar yararına iyileştirmelere gidilmesinin gerektiğini ifade etmektedir.

"Mahkemelerde, boşanmalarda en önemli faktörlerden biri de, çocukla ilgili süreçlerdir. Türkiye'de de velayet kamu davasıdır, kamuyu ilgilendiren bir davadır; ama velayet haklarının kötüye kullanımında ana-babalara yönelik yaptırımlar kısıtlıdır. Yani çocukla ilgili tedbir kararları vardır, ama bunlar çocuğa yönelik verilecek hizmetlerdir. Evet, bunlar olması gerekir; ama ana-babalığın kötüye kullanımıyla ilgili de yaptırımları olması gerekir. Sırf cezai değil, aynı zamanda psiko-sosyal danışmanlık tedbirlerinin de bir cezai sistem gibi sürece sokulması. Yani burada bir model geliştirilecekse eğer, çift taraflı bir model olması lazım; eşlere yönelik, ana-babalığa yönelik. Esas olan, ana-babalık rollerindeki ebeveynlere yönelik süreçlerin düzenlenmesidir." [Uzman P; K; 47; Uzmanlar]

Uzman M bu konuda taraflara verilecek anne baba eğitimlerinin çocuklar adına bu sürecin rahat atlatılması açısından önemli bir etken olacağını belirtmektedir.

"Bence sisteme ek olarak, düzgün bir uzman denetiminde çocuk görüşme sistemine ihtiyacımız var. İkincisi, anne-baba koordinatörüne ihtiyacımız var. Genel olarak ebeveynlikle ilgili problemler buraya aile çatışması gibi yansıyor. Aslında çoğu ebeveynlikle ilgili problemler. Bunlar en azından çözülebilir. Ana-baba eğitimini yapmayı bilmediğimiz için genel olarak -çok küçük bir grup yapabiliyor bunu- bu tür hizmetlerin yaygınlaştırılması lazım, boşanma eğitimlerinin yapılması lazım. Amerika'daki örnek oydu. Velayet konusu varsa, bir boşanma eğitimden geçiyordu anne-baba." [Uzman M; K; 35; Uzmanlar]

6. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1. SONUÇLAR

Sonuçlar bölümü de analiz kısmında olduğu gibi iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde duruşmalara ilişkin genel bilgilerin yer aldığı duruşma gözlem analizine dayalı sonuçlara, ikinci bölümde ise taraflar, hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerle duruşma gözlemlerinin birleştirildiği karma analize ilişkin sonuçlara yer verilmiştir. İkinci bölüm analiz bölümündeki şekliyle üç alt başlıkta ele alınmıştır: (1) Evlilik sürecine ilişkin sonuçlar, (2) Boşanma sürecine ilişkin sonuçlar ve son olarak (3) Mahkeme sürecine ilişkin sonuçlar.

6.1.1. Duruşma Gözlem Verilerine İlişkin Sonuçlar

Boşanma davalarında daha çok kadınlar davacı olmaktadır. Çiftlerin yarısının çocuğu vardır ve bu çocukların da büyük bir kısmı 18 yaş altındadır. Üçten fazla çocuğu olan çift sayısı oldukça azdır çiftlerin daha çok bir ya da iki çocukları vardır.

Kadınların yarıya yakını bu süreci kök ailelerin yanında atlatırken, erkeklerin kadınlara oranla daha büyük bir kısmı aile konutunda kalmaya devam etmektedirler. Tarafların yarısından fazlası, taraflardan birinin evden ayrılması ile fiziksel ayrılığı deneyimlerken bunu taraflardan birinin kök ailesini çağırması izlemektedir. Daha az kısımda ise tarafların fiziksel ayrılıkları devlet kontrolünde gerçekleşmiş ve erkek uzaklaştırma kararı almıştır.

Duruşmalara katılım konusunda kadınlar ve erkekler arasında eşit bir dağılım görülmemektedir. Kadınların yarısından fazlası avukat ile temsil edilirken, erkeklerin daha azı avukat ile temsil edilmektedir. Kadınların büyük bir kısmı duruşmalara katılırken erkeklerin yarıdan biraz fazlası duruşmalara katılım göstermiştir. Erkekler ve kadınlar davanın ilk aşaması olan ön inceleme aşamasına katılım noktasında çekingen

davranırken tahkikat aşamasına daha fazla katılım göstermektedir; ancak katılımın yoğun olduğu aşama, davanın hükme bağlandığı sözlü yargılama aşamasıdır. Duruşmaya katılan bir diğer grup ise ailenin daha geniş üyelerinden oluşmaktadır. Kök aile üyeleri özellikle bu grup içerisinde daha fazla duruşmalara katılan gruptur. Kuzen, arkadaş ve diğer aile yakınları duruşmayı takip eden diğer izleyicilerdir. Duruşma salonunda taraflar arasında yaşanan çatışmaların büyük bir kısmı tanık beyanlarının dinlenmesi sebebiyle tahkikat aşamasında gerçekleşmiştir.

Davaların büyük bir kısmı çekişmeli boşanma davalarından, daha azı anlaşmalı boşanma davalarından oluşmaktadır. Davaların 17'sinde taraflar davaları devam ederken dosyalarının türünde değişikliğe gitmiştir. Bunlardan 5 tanesi çekişmeliden anlaşmalıya, 4 tanesi anlaşmalıdan çekişmeliye dönmüştür. 6 dosyada ise, taraflar barıştıklarını beyan etmiştir. Dava türünde değişikliğe gidilen davaların %41,2'si ön inceleme aşamasında, %5,9'u tahkikat aşamasında, %52,9'u ise sözlü yargılama aşamasında gerçekleşmiştir.

Takip edilen 200 dosyadan 42 tanesi ön inceleme, 86 tanesi tahkikat ve 72 tanesi sözlü yargılama aşamasındadır. 200 duruşmadan 71 tanesinde dava karara bağlanmış ve hüküm verilmiştir. Bu kararlardan 65 tanesinde hâkim tarafların boşanmalarına karar verirken 4 tanesinde dava usulen reddedilmiştir. Usulen reddedilen bu 4 davada, reddedilme nedenleri belirgin şekilde boşanma sürecine ilişkin tarafların ve özellikle davayı açan kadınların boşanma ile ilgili yasal adımları takip etme konusunda yeterli bilgiye sahip olmayışları şeklinde gözlemlenmiştir.

Boşanmaya karar verilen davalardan 39 tanesinde velayet konusunda da karar verilmiştir. Buna göre, 33 dosyada velayet anneye verilirken 6 dosyada velayet babaya verilmiştir. Ayrıca 2 dosyada ortak velayet talebi söz konusu olmuş, bu taleplerin her ikisi de erkeklerden gelmiş, ancak kadınlar bu talebi reddettiklerini beyan etmişlerdir. Mahkeme kararında ise ortak velayete rastlanmamıştır.

Çekişmeli boşanma davalarından 12'sinde 6284 Sayılı tedbir kararının alınmış olduğu belirtilmiştir. 83 dosyada tedbir kararı alınmadığı belirtilirken 42 dosyada konu ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.

200 duruşmada; 53 kadının ve 35 erkeğin tanığı mahkeme huzurunda dinlenilmiştir. Ancak taraflar mahkemeye birden fazla tanık bildirdikleri ve her bir duruşmada en az bir tanık dinlendiği için toplamda dinlenen tanık sayısı 143'tür. Bu 143 tanıktan 87'si kadının, 56'sı ise erkeğin tanığıdır. Kadınlar davacı olduklarında davalı olduklarına oranla daha çok tanık dinletirken erkeklerin davacı ve davalı olduklarında dinlettikleri tanık sayısı birbirine eşittir.

Tarafların mahkemeye sundukları tanık listesi yelpazesinin büyük bir kısmını kök aileleri oluşturur. Kadınlar, mahkemeye 46 kök aile üyesini, erkekler toplamda 17 kök aile üyesini tanık olarak bildirmiştir. Kadınlarda kök aile içinde baba daha çok tanık olarak dinlenirken, erkeklerde baba en az tanık olarak dinlenen kök aile üyesi olmuş, erkeklerde en çok anne dinlenilmiştir.

6.1.2. Evlilik Sürecine İlişkin Karma Sonuçlar

Evliliğe ilişkin elde edilen sonuçların başında evlilik ve boşanma kavramlarının birbirlerini yeniden tanımlayan süreçler olması gelir. Boşanmayı tanımladığınızda bu tanımlama bir yönüyle evlilikle bağlantılı olmak zorundadır. Evlilik tanımı aynı zamanda öznenin konumuna, deneyimlerine ve zamana göre de değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla evlilik; evlenmeden önce farklı, evlilik ilişkisi içerisinde farklı fakat boşanma aşamasında çok daha farklı tanımlanmaktadır.

Boşanma aşamasındaki bireyler için; iyi günde, kötü günde, hastalıkta ve sağlıkta, her güçlüğe katlanarak sonsuza dek sürmesi üzerine kurgulanan evliliğin sona erdiğine şahit olmak ve bu durumu kabullenmek onları bazı baş etme stratejileri geliştirmelerine yönlendirmektedir. Bu stratejilerden ilki evlilik tanımını değiştirmek ve yeniden kurgulamaktır.

Evliliğe karar verme noktasında ise görüşülen bireylerin motivasyon kaynaklarını; yalnızlıktan kurtulma için bir çıkış yolu, evliliğin bir geçim kaynağı olması, toplumsal kabullerle şekillenen bir razı oluş, kader, aile baskısı gibi etkenler şekillendirmektedir. Farklı başlangıç noktalarından hareket eden bu evliliklerin ortak noktası hepsinin de sona eriyor oluşudur. Peki bu aşamaya hangi yollardan geçerek gelmektedirler?

Görüşmelerde ve duruşma gözlemlerinde özellikle boşanmaya giden patika yollar tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre bireylerin evlilikleri içerisinde farklı konularda ve zamanlarda çatışma içinde oldukları ortaya çıkmıştır.

Bu konular duruşmalarda dile getirilen sıklığa göre sırasıyla: Ev içi çatışmaların dışsal araçları kök aileler; şiddetli iletişimin altında ezilen iletişimsizlik ve çatışmanın şiddete uzanan en sert dili: kötü söz, hakaret ve tehdit; ekonomik meseleler; geleneksel cinsiyet temelli ev içi iş bölümü: kadının “ikinci vardiyası” erkeğin sorumsuz ve ilgisiz karşılığı; çatışmanın geri dönülemez evresi: kadına yönelik erkek şiddeti; evliliğin altın kuralı sadakat; ailenin saklı bilinen konusu: cinsel sorunlar; ruhsal sorunlar; özel günleri birlikte kutlamamadır.

En çok dile getirilen çatışma konusu kök ailelerdir. Görüşmecilerin anlatımları ve tanıkların beyanları, kök ailelerin evliliklerin merkezinde yer aldığına ve çoğu çatışmanın birebir sebebi olurken, birebir sebebi olmadıkları çatışmalarda da dolaylı yoldan katkılarının olduğuna yönelik aktarımları kök aile konusunu evlilik çatışmalarının başlıca gündemi haline getirmektedir.

Elde edilen bir diğer önemli bilgi, çatışma konularının müstakil olmadıklarıdır. Bir çatışma konusu asla tek başına varlık göstermemektedir. Özellikle ekonomik meseleler, cinsiyet temelli ev içi iş bölümü ile ve bu iki konu şiddet konusu ile yakından ilgilidir. Kötü söz, hakaret ve tehdit de şiddetle bağlantılı olan bir diğer çatışma konusudur. Şiddetin farklı boyutları, şiddetin bütün çatışma konuları ile temas içinde olmasına neden olmaktadır. Ancak şiddetle ilgili öne çıkan bir diğer veri, genellikle şiddetin tanığının olmamasıdır. Şiddet, gözlerden uzak, kapalı kapılar ardında sergilenmektedir. Bu sebeple şiddetin başlıca tanıkları genellikle sadece çocuklardır. Oysa çocuklar için şiddete tanık olmak şiddete maruz kalmakla eş değerdir. Ancak şiddet başkalarından gizli kapılar ardında gerçekleştirilse de şiddetin izleri, şiddetin dili olmaktadır.

Bir diğer çatışma konusu aldatmadır ancak görüşmelerde özellikle hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları tarafından çok sık rastlanan bir çatışma konusu olduğu vurgulansa da duruşma gözlemlerinde beklenenin çok daha altında dile getirilmiştir.

Elde edilen sonuçlardan birisi de eşler arasında yaşanan çatışmaların sıklık ve yoğunluğudur. Veriler, çiftlerin evlilik ilişkisi içindeyken çatışma yaşama durumları ile boşanma sürecine doğru evrildikleri noktada yaşadıkları çatışmaların yoğunluğu arasında fark olduğunu göstermektedir. Mahkeme uzmanları bu durumu, evlilik ilişkisinde bireylerin yüz yüze iletişim içinde olmaları ile açıklamaktadırlar. Bir diğer önemli veri ise evlilik ve boşanma sürecinde yaşanan çatışmaların yoğunluğunda bir değişiklik yaşansa da konularında çok farklı değişiklikler yaşanmamasıdır. Örneğin evliliklerinde ekonomik konularda çatışma yaşayan bireyler boşanma sürecinde de ekonomik konularda çatışma içindedirler. Ancak boşanma sürecinin mahkeme boyutu büyük bir hesaplaşma yeri olduğu için evlilik ilişkisi içerisinde eş olan bireyler, mahkeme sürecinde taraf olduklarında çatışma konularının tanzimi bir başka çatışma konusu olarak ortaya çıkabilmektedir. Örneğin evliliğinde aldatıldığını öğrenen bir eş aldatılma konusunu, tazminat gibi boşanmanın ekonomik boyutu üzerinden tanzim etmeye çalışabilmektedir. Benzer şekilde çiftler genellikle karı-koca olarak içinde buldukları çatışma konularını, boşanmanın çocuklarla olan kısmı velayet üzerinden tanzim etmeye çalışabilmektedir. Bu sebeple çiftler arasındaki çatışmaların konusunu belirlemek sanıldığı kadar aksine çok daha karmaşık bir süreçtir.

Bir diğer önemli konu ise evlilik ilişkisi içerisinde yaşanan çatışmaların yönetilme şeklidir. Görüşmelerde özneler, çatışma yaşadıklarında; küsme, ortamı terk etme, evi terk etme, cinsel ilişkiye girme, alışverişe çıkma, mangala gitme gibi davranışlarla çatışmalarını yönetmeye çalıştıklarını belirtmektedirler. Bunlar başarısız onarma girişimleridir. Bu noktada bireylerin çatışma içinde oldukları konu üzerinde o an ya da sonrasında konuşmadıkları ve bir uzlaşmaya varamadıkları önemli bir veridir.

Uzlaşılabilen her bir çatışma, başarısız onarma girişimleri ile birlikte çözümsüz kalmaktadır. Çözüme kavuşturulmayan her bir çatışma ise, evliliğin karanlık tarafında başka bir çatışmanın nedeni olmak üzere yerini alır. Dolayısıyla boşanma çözümsüz çatışmaların bir neticesi olmaktan çok çözüme uzak evliliklerin gündemi haline gelmektedir. Ancak bu çıkarım, hali hazırda devam eden evliliklerde çiftlerin tüm çatışmalarda işbirliğine dayalı çatışma yönetme stiline sahip oldukları yorumunu içermemektedir. Evliliklerin devam ediyor oluşunun dinamikleri başka bir tartışmanın

konusudur. Çatışmaların zamanında uygun bir şekilde ele alınmaması ise boşanmaya doğru giden yolu hazırlıyor gibi görünmektedir.

6.1.3. Boşanma Sürecine İlişkin Karma Sonuçlar

Boşanma, tüm evli çiftler için gerçek ama her biri için farklıdır. Boşanma kuşkusuz boşanma kararı ile başlamaktadır. Ancak bu kararı almak her zaman kolay görünmemektedir. Çünkü toplum içerisinde evlilik yüceltilirken diğer yönden boşanma karalanmaktadır. Boşanmaya yönelik olumsuz ön kabullerin zorlayıcılığı boşanmak isteyen taraf (özellikle kadınların) için bu süreci daha da çekilmez kılmaktadır.

Görüşmeler ve duruşma gözlemlerinden elde edilen verilere göre bazen çiftler bu kararı ortak alırken çoğunlukla boşanma sürecini başlatan eşlerden biridir. Diğer eş ise bu karara tepki olarak ya “beni istemeyeni ben hiç istemem” diyerek karşılık vermekte ya da boşanmamak konusunda ısrar edebilmektedir. Yine de bu ısrarın sebebi her zaman evliliği sürdürme isteği ile ilişkili olmayabilir. Boşanma kararına ilişkin taraflar arasındaki bu çatışma aslında her iki taraf için de boşanmanın seyrini etkileyen temel faktördür. Çünkü evliliklerinden aynı anda vazgeçememeleri, diğer çatışma konularında uzlaşmalarının önündeki en büyük engeldir.

Duruşma gözlemlerinden, görüşmelerden elde edilen verilere göre, boşanmalar evliliklerin ilk yıllarında gündeme gelebildiği gibi azımsanmayacak ölçüde evliliğin ilerleyen dönemlerinde gündeme gelebilmektedir. Bunun sebebi genellikle kadınların boşanmak için çocuklarının büyümesini beklemesi ve bu sayede güç toplaması için zamana ihtiyaçlarının olması ile ilgili görünmektedir. Ancak boşanmanın evliliğin daha da ilerleyen yıllarında gerçekleşme olasılığı oldukça azdır. Dolayısıyla boşanma yaşlılık döneminin gündemi olmaktan uzaktır.

Boşanma bir şekilde evin gündemi haline geldiği zaman evlilik ilişkisi içinde yaşanan çatışmaların da şekli değişebilmektedir. Çünkü boşanma, bireylerin yaşam stilleri üzerinde köklü değişikliklere neden olmaktadır. Örneğin boşanma ile mekân, bütçe, sosyal ağlar, ebeveynlik sistemlerinde köklü değişiklikler meydana gelmektedir. Bu gündemler ise başlı başına çatışma kaynakları olabilir. Dolayısıyla diğer evlilik ilişkisi

içerisindeki çatışma konularından bağımsız olarak boşanma kararı bile başlı başına bir çatışma gündemidir. Ancak duruşma gözlemleri ve görüşmelerden elde edilen verilere göre boşanma sürecinde yer alan bu gündemlerin en çok kadınları ilgilendirdiği ortaya çıkmaktadır. Boşanma gündeme geldiği zaman aile konutunu terk eden, boşanma ile yoksulluğa düşen, tek ebeveynliği deneyimleyen ve yeniden kimlik geliştirmek, toplum içinde sosyal ağlarda değişiklikler yapmak zorunda olan kesim genellikle kadınlardır. Dolayısıyla boşanma kadın ve erkek arasında gerçekleşen ancak çoğunlukla erkek yararına işleyen bir kurumdur.

Bu sebeple, her ne kadar medeni kanun eşler arasında eşitliği vurgulasa da boşanma sürecinde alınacak; eşlerin barınması, eşlerin bakım ve geçimi, çocukların bakımı ve korunması, 6284 sayılı yasanın uygulanmasını içeren tedbir kararlarının da muhatabı genellikle kadınlardır. Dolayısıyla eşler arasında olması beklenen eşitlik halen şekilseldir.

Tedbir kararları ile ilgili olarak özellikle vurgulanması gereken noktalardan birisi ise, duruşma gözlemlerinden elde edilen verilere göre, hâkimlerin tarafları aile danışmanlığına, terapisine, öfke kontrol eğitimine ya da ebeveynlik becerilerinin geliştirilmesi yönündeki danışmanlık tedbirlerine yönlendirme durumunun yok denecek kadar az olmasıdır. Bu durum ise derinlemesine görüşmelerde ele alınmış ve tedbir kararlarının uygulanmasına ilişkin sorunlar gündeme gelmiştir. Buna göre uygulamanın gerçekleştirildiği kurumlarla işbirliğinin sağlanmamış olması ya da tedbir kararlarının uygulanması adına uygun kurumların olmaması önemli bir neden olarak belirtilmiştir.

Görüşmelerde ve duruşma gözlemlerinde elde edilen verilere göre, boşanma sürecinde tarafların en çok çatışma içinde oldukları konu; nafaka, tazminat, alacak-verecek konusudur. Genellikle bu çatışma konusu içinde büyük hesaplaşmaları barındırır. Diğer bir çatışma konusu olan velayet savaşları ise bu ekonomik hesaplaşma ile yakından ilgilidir.

Evlilik ilişkisi içerisinde yaşanan çatışma konularının ilk sırasında yer alan kök aile sorunu, boşanma sürecinde de gündeme gelen konulardandır. Görüşmelerde özellikle hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları kök ailelerin bu süreçte tarafları

desteklemek adına çatışmaları artırıcı etkisine vurgu yapmışlardır. Bu yönüyle boşanma özneler arasılıktan uzak, çoklu özneler arası bir süreçtir.

Bir boşanma olgusunda, tek bir boşanma nedeninden bahsetmek zordur. Boşanma nedeni, bir konudan ziyade evlilik ilişkisi içinde yaşanan çatışma konularının çözüme kavuşturulamaması ile ilgilidir. Yani insanlar geçim sıkıntısı çektikleri, aldatıldıkları, şiddete maruz kaldıkları, kök aile sorunları ile uğraştıkları için boşanmamakta bu sorunların üstesinden gelemedikleri ve evliliklerinin ilerleyen yıllarında da gelemeyeceklerine inandıkları için boşanıyor görünmektedirler. Bu sebeple mahkemeye sunulan dilekçelerde, duruşma tutanaklarında ve TÜİK verilerinde yazılı olan boşanma nedenleri ile bu çalışmada sunulan boşanma nedenleri ve çatışma konuları aynı anlamı ifade etmemektedir.

Duruşma gözlemleri ve derinlemesine görüşmeler neticesinde evlilik ve boşanma sürecinde yaşanan çatışma konularının kesişimselliği dikkate değer bir veri olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomik meselelerin velayet konusunu, boşanmayı istememenin tedbir kararlarını, kök aile sorunlarının diğer çatışma gündemlerini belirliyor oluşu bu kesişimselliği belirginleştirmektedir. Bu durum oldukça önemlidir. Çünkü böyle bir durumda, farklı ayrımcılıklar bir araya geldiğinde ne olacağını anlayamazsak bireyin içinde bulunduğu durumu da tam anlamıyla kavramamız mümkün olmamaktadır.

Boşanmanın çocukla ilgili kısmının velayet konusu olduğu söylenir, bu doğrudur ancak eksik bir içeriktir. Çocuklar boşanmanın bütün alanlarında karı-koca arasındaki çatışmanın anne-baba kısmında yer alır. Bu, iki yönlü bir çıkarımdır. Birincisi, çocuklar sadece velayet gündeme geldiğinde sahneye çıkmazlar. Onlar, ev içindeki karı-koca tartışmasının tanıklarındır. Bu yüzden çocukların boşanma esnasında sadece velayetleri üzerinden tartışmak çocuğun yüksek yararı adına yeterli değildir. İkincisi, ebeveynlerin boşanma çatışması içine girdikleri zaman çocuklarının yüksek yararı ilkesinden uzak bir algıda oluşlarıdır. Onlar bu süreçte anne baba olarak değil karı-koca olarak velayet konusunu tartışır, yani velayeti, aralarındaki karı-koca tartışması üzerinden ele alırlar. Bu durum ise çocukları iki ateş arasında kalmaya ve alt metinde ise taraf olmaya zorlar.

Boşanma sürecinde taraf olma durumu ise; boşanmanın kusura dayanması ilkesi, duruşmaların ve boşanmanın yasal boyutunun uzun sürmesi, bu süreçte bireylere sunulan hizmetlerin yok denecek kadar az olması, sosyal destek sistemlerin ve profesyonel desteğin yeterli olmamasından etkilenmektedir.

6.1.4. Mahkeme Sürecine İlişkin Karma Sonuçlar

Mahkeme sürecine ilişkin elde edilen en önemli sonuç, hukukun genel için normlar oluştururken, özel için çözümler üretmemesidir. Bu sonuç, araştırmanın kuramsal temelini oluşturan stratejik aile terapisinin temel öncülü olan “her vakaya ilişkin özel bir strateji” oluşturmanın önemini gündeme getirmektedir.

Çalışmada toplamda 11 adet aile mahkemesinde görülen davalar takip edildiği için farklı hâkimlerin hukuku uygulama süreçlerini gözlemlene şansı elde edilmiştir. Hâkimlerin hukuku uygulama süreçleri benzer usulleri takip etse de yasanın izin verdiği ölçüde bazı açılardan farklılıklara rastlanmıştır. Bu farklılıkların başında kuşkusuz çocuk dinleme usulü yer almaktadır. Hâkimler çocuk dinlerken çoğunlukla anne babayı duruşma salonundan dışarı çıkarma eğilimindedirler. Hâkimlerden bazıları çocuk dinleme esnasında cübbelerini çıkarırken hepsi çocukla duruşma salonunda görüşmeyi tercih etmişlerdir. Çocuk dinlemelerinin yarısı kadarında mahkeme uzmanı duruşma salonundayken diğer yarısında mahkeme uzmanının duruşma salonunda olmadığı gözlemlenmiştir.

Hâkimler ve uzmanlar çocukların özellikle velayet konusunda görüşlerinin alınmasının çocukları anne ve baba arasında bir tercih yapma durumunda bıraktığını ve bu durumun da çocukların örselenmesine yol açtığını belirtmektedir. Çocuklarla ilgili bir diğer gündem ise çocukların takin olarak dinlenilmesidir. Hukuk uygulayıcıları ve uzmanlar çocukların tanık olarak dinlenmesinin çocukları anne baba arasındaki çatışmanın bir tarafı haline getirdiği için çocukların tanık olarak beyan edilmesini doğru bulmadıklarını ifade etmektedirler. Ancak bazı uzmanlar ev içi yaşanan çatışmaların tek tanıklarının çocuklar olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Özellikle şiddet gören kadınların şiddeti kapalı kapılar ardında yaşamalarına ilişkin olarak haklarını savunmaları açısından

çocukların dışında başka tanıklarının olmamasını çocukların tanık olarak dinlenilmesini meşrulaştırma aracı olarak tartışmışlardır. Boşanmanın çocuklarla ilgili kısmının bir diğer bölümü ise çocukların duruşma salonunda yer almaları ile ilgidir. 11 çekişmeli boşanma, 3 velayet, 2 anlaşmalı boşanma ve 1 nafaka davasında müşterek çocuk salonunda gözlemlenmiştir. Toplam 17 çocuktan 1 tanesi ön inceleme aşamasında, 12 tanesi tahkikat aşamasında ve 4 tanesi de sözlü yargılama aşamasında duruşma salonunda gözlemlenmiştir.

200 dosyadan 13 dosyada hâkimler tarafları “boşanmayı yeniden düşünmek” üzere aile terapisine yönlendirmeyi teklif etmişlerdir. Bu 13 dosyadan sadece 2 tanesi aile terapisine gitmeyi kabul etmiştir. Ancak önemle üzerinde durulması gereken konu hâkimlerin daha çok anlaşmalı boşanma davalarında tarafları aile terapisine yönlendirme eğiliminde olmalarıdır. 200 dosyadan sadece 1 dosyada hâkim tarafları “öfke kontrolü eğitime” yönlendirmiştir. Ayrıca 200 dosyadan 41 tanesi hâkimler tarafından uzman görüşü alınmak üzere mahkeme uzmanlarına yönlendirilmiştir. Bu sayı tüm dava dosyalarından sadece %20,5’i temsil etmektedir. Ancak burada yer alan verilerin duruşma gözlemleri neticesinde elde edildiği unutulmamalıdır. Yani hâkim bir önceki duruşmalarda ya da gözlem yapılan duruşmadan sonraki duruşmalarda da dosyayı mahkeme uzmanının incelemesi yönünde karar verebilir. Hâkimlerin %90.2 gibi yüksek bir oranla daha çok çekişmeli boşanma konularında mahkeme uzmanlarının görüşlerine ihtiyaç duyduğu görünmektedir. Ayrıca hâkimlerin daha çok çocukla ilişkili davaları mahkeme uzmanının incelemesine ihtiyaç duydukları gözlemlenmiştir.

Buna ek olarak, 29 dosyada hâkim ***duruşmaya başlamadan önce*** taraflar arasında barışma durumunu sorgularken, 25 dosyada uzlaşma konusunda bir gelişme olup olmadığını sorgulamıştır. Uzlaşmanın sorulduğu 25 dosyadan sadece 5 tanesinde taraflar uzlaşmayı kabul ettiklerini beyan etmişlerdir. Duruşma gözlemlerinden elde edilen verilere göre, hâkimler daha çok maddi konularda tarafları uzlaşmaya davet etmektedir. Derinlemesine görüşmelerde de hâkimler daha çok maddi konularda uzlaştırma yetkilerini kullandıklarını belirtmişlerdir.

Görüşmeciler arasında, hâkimin uzlaştırma yetkisinin kullanımına ilişkin iki farklı yorum bulunmaktadır. Birincisi bu yetkinin kültürel kodlardan dolayı işe yarayacağına

ilişkin görüştür. Gerçekten de birkaç duruşmada tarafların tartışmasız bir şekilde hâkimin uzlaştırmasını kabul ettiği gözlemlenmiştir. Ancak bazı duruşmalarda hâkimin uzlaştırma yetkisinin işlevsel olmadığı gözlemlenmiştir. Uzlaştırmanın işlevsiz olmasının birinci nedeni, uzlaştırmanın ayrı bir alan olmasıdır. Uzlaştırmanın ayrı bir alan olması ise, bu konuda eğitim ve zaman konusunu gündeme getirmektedir.

Son olarak duruşma gözlemlerinde her hâkimin usulünün birbirinden farklı olduğu gözlemlenmiştir. Bazı hâkimler duruşmalarda mizahı kullanırken bazı hâkimler sert bir usluba sahiptir. Bazıları ise tatlı-sert denilebilecek düzeyde ikisinin tam ortasındadır. Bazılarınınsa mizah kullanma durumu değişkenlik göstermekte ve sizi nerde mizah yaptığı nerde ciddi olduğu konusunda şaşırtmaktadır.

Mahkeme sürecinde ele alınan bir diğer önemli konu da sosyal destek sistemleridir. Araştırma, boşanmakta olan bir ailenin ardışık ve karmaşık yardımdan yoksun olduğunu göstermiştir. Yapılan görüşmelerde ve duruşma gözlemlerinde bireylerin boşanmanın farklı dönemlerinde duygusal destek, itibar desteği, bilgisel destek, yoldaşlık desteği ve maddi destek olmak üzere farklı destek türlerine ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşılmıştır. Görüşmecilerden bazıları aktarımlarında bu destek türlerinden birkaçına aynı anda ihtiyaç duyduklarını aktarırken bazıları özellikle belirli bir destek türü üzerinde durmuştur. Dolayısıyla her bir aşamada ihtiyaç duyulan sosyal destek sistemin farklı olması onlara sunulacak destek kaynaklarını da çeşitlendirmektedir. Hâkimler ve avukatlardan bireylerin bu süreçte ihtiyaç duydukları profesyonel destekleri değerlendirmeleri istendiğinde değerlendirmelerin daha çok hukuksal danışmanlık türünde yoğunlaştığı görülmektedir.

Mahkeme sürecine ilişkin bir başka konu ise mahkeme uzmanlarının aile mahkemesi içerisindeki konumları ile ilgilidir. Hâkimler derinlemesine görüşmelerde, mahkeme uzmanlarının gerçekleştirdikleri görüşmeleri önemsediklerinden çünkü tarafların uzmanla gerçekleştirdikleri görüşmelerde daha rahat hissedebildiklerinden ve ayrıca uzman görüşmesinin bireylerin çatışma yoğunluklarını azaltıcı bir etkiye sahip olduğundan bahsetmektedir. Ancak hâkimler ve uzmanlar Aile Mahkemelerinde uzmanların sistemden kaynaklı sorunlar sebebiyle potansiyellerinin çok altında hizmet vermek durumunda kaldıklarını belirtmektedir.

Uzmanların mahkeme sürecindeki konumlarını netleştirmek açısından uzmanlara ayrıca dosyaların hangi aşamada kendilerine ulaşmasını daha uygun olduğuna yönelik görüşleri sorulmuştur. Uzmanların görüşleri iki uçta yer almaktadır. Uzmanlardan bazıları ön inceleme aşamasında (deliller sunulmadan ve tanık beyanları gündeme gelmeden önce) bazıları ise hüküm verilmeden önceki aşamada (deliller sunulduktan ve tanık beyanları alındıktan sonra) dosyaların kendilerine yönlendirilmesini uygun gördüklerini belirtmişlerdir. Uzmanlar ayrıca genellikle velayet ve kişisel ilişki düzenlemesi konularında dosyaların kendilerine yönlendirildiğini ifade etmektedirler. Bunun yanı sıra evliliğin devam edip etmeyeceği konusunda görüş bildirmeleri açısından dosyaların kendilerine yönlendirildiğinden bahsetmektedirler.

Son olarak görüşmecilerden her bir gruba mahkeme sürecine ilişkin önerileri sorulmuştur. Buna göre, görüşmecilerden (tarafklar) hemen hepsi boşanma sürecinde danışmanlık hizmetine ihtiyaç duyduklarını, kendilerini dinleyecek ve yönlendirecek profesyonel bir desteğe ihtiyaçları olduğunu dile getirmektedirler. Bu süreçte tüm aile üyeleri olarak yıprandıklarını bu sebeple görüşmelerin her bir aile üyesini kapsayıcı bir şekilde yapılmasına ihtiyaç duyduklarını belirtmektedir. Taraflara boşanmak üzere oldukları eşleri ile boşanmanın koşulları ile ilgili tarafsız bir uzman eşliğinde ortak bir görüşme düzenlenmesine yönelik düşünceleri sorulduğunda bir görüşmeci haricinde ortak görüşmeyi kabul eden taraf olmamıştır. Ayrıca bazı kadın görüşmeciler, bu süreçte çalışmak zorunda olmaları sebebiyle maddi olarak zorlandıklarından bunun giderilmesi adına çalışma yaşamına geçiş sürecinin kolaylaştırılması adına belirli bir süre sosyal yardımın uygun olabileceğinden bahsetmektedir. Aynı zamanda çalışan kadınların en büyük sorun alanlarından birisi olan çocukların bakım ve eğitim süreçleri ile ilgili de devlet eli ile gerçekleştirilecek bir desteğe ihtiyaç duyduklarını ifade etmektedirler.

Boşanmanın ehlipleri ise önce eğitim üzerinde durmuşlardır. Hâkimler genel olarak dosyaların çok olması, usulden kaynaklı dosyaların uzun yıllar devam etmesi vb. sistemseller sorunlara değinmişlerdir. Boşanma yargılamasının diğer yargılamalardan farklı, özel bir yargılamayı gerekli kıldığı yönünde görüş bildirmişler ve boşanma sürecinin sadece hukuksal boyutla sınırlı bir destek mekanizması ile yürütülmesinin

taraf lar ve çocuk lar açısından yeterli olmadığından bahsetmişlerdir. Boşanmanın fiziksel, ekonomik, ruhsal, sosyal ve hukuksal alanları kapsayan bir sorun alanı olması sebebiyle bu süreçte eşlerin hukuksal boyutun haricinde diğer alanlarda da desteklenmesinin önemine vurgu yapmışlardır.

Uzmanlar boşanma sürecinin sağlıklı bir şekilde geçirilmesi için ailelere öncelikle evlilik ilişkisi içinde yaşanan çatışmalarda destek olunması gerektiğinden bahsetmektedirler. Onlara göre evlilik sürecinin her aşamasında ailelerin başvurabilecekleri hizmet modellerinin olması, hem evliliklerin sağlıklı bir şekilde devam etmesi hem de gerektiğinde boşanmaların sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Ailelerin evlilik ilişkisi içinde yaşadıkları sorunları ve çatışmaları çözüme kavuşturmaları açısından destekleyecek hizmet modellerinin olmamasının aileler adına ciddi bir sorun teşkil ettiğinden ve bu durumun boşanma sürecindeki çatışmaların sağlıklı bir şekilde yönetilememesine sebep olduğundan bahsetmektedirler. Bu durumun ise tarafları boşanma sürecindeki çatışmalarını çözmek için mahkemeye başvurmaya yönlendirdiğini ancak mahkemelerin terapötik müdahaleden ziyade yapısı gereği karar alma yeri olarak süreçten çok sonuca odaklı olduğu üzerinde durmaktadırlar.

Uzmanların genel olarak önerdikleri modelde birleştikleri nokta boşanma aşamasında müdahalenin bireylerin mahkeme sürecine ilk girdikleri anda başlaması gerektiği yönündedir. Ancak çatışmaların bu aşamada henüz mahkeme sürecinin etkisi altına girmeden çözüme kavuşturulmasının mümkün olabileceğine inandıklarını dile getirmektedirler. Çocukların yüksek yararının temin edilmesi açısından bu süreçte tarafların ebeveynlik becerilerinin geliştirilmesi adına hizmet üretilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Uzmanların üzerinde durdukları bir diğer konu da sunulması planlanan hizmetlerin hangi bakanlığın sorumluluğunda olması gerektiği konusundadır. Uzmanların büyük bir kısmı Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nı hizmetlerin sunulmasında sorumlu bakanlık olarak değerlendirirken bazıları da sorumluluğun Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı arasında paylaşılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Gerçekleştirilen görüşmelerde uzmanlar ayrıca 6284 sayılı kanuna ilişkin de öneriler sunmuşlardır. Uzmanların üzerinde durdukları nokta şiddetin failine yönelik herhangi bir hizmetin sunulmamasının yasanın uygulanabilirliği ve etkililiği üzerinde olumsuz etkilerinin olmasına neden olduğuna değinmektedirler. Onlara göre yasanın etkin bir şekilde işler olabilmesi için şiddetin uygulayıcısına yönelik de hizmetlerin geliştirilmesi ve bu hizmetlerin uygulanabilir olması adına alt yapının yasaya uygun şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

Hâkimler ve uzmanlar aynı zamanda model önerilerinde çocukların konumunu ayrı bir düzlemde ele almışlardır. Onlara göre boşanma sürecinde çocukların yüksek yararının gözetilmesi oldukça önemlidir. Boşanma sürecinin çocuk dostu bir şekilde düzenlenmesinin çocukların duruşma salonlarından uzaklaştırılması ile mümkün olacağını belirtmektedir. Çocukların dinlenilmesinin ise uygun alt yapının oluşturulmasından sonra uygulanması gereken bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Çocuk dinlenilmesi ile ilgili olarak aile mahkemesinde görevli hâkimlerin konu ile ilişkili eğitim almalarının önemine vurgu yapmaktadır.

6.2. BARIŞÇIL YÖNTEMLERLE BOŞANMA İNŞASINI MÜMKÜN KILMA: BİR MODEL ÖNERİSİ

Boşanmak üzere olan bir çiftte, kötü bir kavga ile sonuçlanmayacak bir tarzda ve iki tarafı da tatmin edecek adil bir anlaşma yapmaları için verilebilecek en iyi tavsiye ne olabilir? (Fisher, Ury ve Patton, 2016).

Boşanma devrimci bir karardır, köklü değişiklikler yapmayı gerektirir ve bu yeni karar; toplumsal ön yargıların bahçesinde, evlilik sürecinde yaşanan çatışmaların gölgesinde alınır. Bu süreçte boşananların; yasal adımların takip edilmesi, bütçe sorunu (bütçeleri ayırma, yeni bir bütçe oluşturma, ekonomik kaynaklarda azalma), ebeveynlik düzenlemeleri (tek ebeveynliğe geçiş ya da diğer taraf için kişisel ilişki tesisi), yeni akrabalık ilişkilerinin oluşması, sosyal ağların yeniden düzenlenmesi ve yeni bir kimlik gelişimi gibi düzenlenmeyi bekleyen bir düzine konu üzerinde çalışmaları gerekir.

Bu sürecin yetişkinler ve çocuklar üzerinde, geçici bir kriz mi yoksa kalıcı hasar bırakan bir etki mi olacağının kilit noktası duygusal olarak boşanma ile nasıl baş edileceğidir

(Salts ve Smith, 2013). Dolayısıyla, boşanma konusunda sosyal politikalar geliştirilirken boşanan çiftlerin yalnızca aile birliğini sona erdirmeyeceği, kendileri ve varsa çocukları için yeni ve farklı bir aile dinamiği oluşturdukları, bu sırada da hukuki, psikososyal ve maddi desteklere ihtiyaç duydukları dikkate alınmalıdır (ASAGEM, 2011; akt: TAYA, 2013). Oysa uygulamada boşanma sürecinde hukuki adımların takip edilmesi, diğer tüm konuların merkezinde yer alır. Evliliğin sona ermesi toplumumuzda hukuki bir sorundur, ekonomik, velayet, kişisel ilişki gibi boşanmaya eşlik eden konular genellikle mahkeme sisteminin yardımıyla görüşülerek karara bağlanır. Ancak boşanma olayı gerçekleştikten sonra sosyal çevre ve arkadaşlara ilişkin problemler ve yeni şartlara alışma gibi kişisel konular tamamen yargı yetkisinin dışında tutulmalıdır (Putnam, 2011).

Uluslararası uygulama modelleri incelendiğinde aile mahkemesi sisteminde özellikle çekişmeli boşanma davalarında alternatif uyuşmazlık çözüm süreçlerinin kullanıldığı görülmektedir. Alternatif uyuşmazlık süreçlerinin yaygın olarak kullanılması, mahkemenin yalnızca anlaşmazlıkları çözerek ve uygun ebeveynlik planları oluşturarak değil, aynı zamanda işlevsel, kalıcı bir ilişki kurarak da boşanma sürecinde ailelere yardım etme çabalarını onaylamaktadır (Cummings ve Davies, 1994; akt: Coates ve diğerleri, 2004). Alternatif aile mahkemesi hizmetleri yelpazesi, ister özel olarak ister aile mahkemesi hizmetleriyle sunulsun, çekişmeli model yerine işbirliğine dayanan disiplinler arası profesyonel katılıma dayanır (Coates ve diğerleri, 2004).

Yurt dışı örnekleri incelendiğinde, bugünün aile mahkemesi hâkimi; velayet değerlendiricileri (custody evaluators), arabulucular (mediators), ebeveynlik eğitimcileri (parenting educators), ebeveynlik koordinatörleri (parenting coordinators), psikologlar ve boşanma sürecinde ayrılmaz bir rol oynayan diğer profesyoneller de dâhil olmak üzere sayısız hukuk dışından profesyonelle karşılaşmaktadır. Bu uzmanlara ve onların sundukları hizmet modellerine ve geçerli protokollere aşina olma ihtiyacı, aile mahkemesinde günümüzde davacıların daha da az avukata sahip olması nedeniyle daha da önem kazanmıştır (Knowlton, 2014).

Ayrıca, aile mahkemesi hâkiminin rolü ve perspektifi medeni veya ceza yargı kürsüsündeki meslektaşlarından farklıdır. Bu nedenle aile mahkemesi hâkimleri, yargı

meslektaşlarının çoğundan daha fazla sorun çözme rolüne sahiptir. Bu rolü yerine getirirken, aile mahkemesi hâkimi, adliye binası içinde veya dışında bulunan hizmetlerden yararlanmalı ve hizmetlerin uygun şekilde yerine getirildiğinden emin olmak için disiplinler arası uzmanlarla koordine etmelidir (Knowlton, 2014).

Oysa ülkemizde boşanma üzerine yürütülen çalışmalar boşanmanın hukuki boyutu üzerinden şekillenmekte; boşanmanın ruhsal ve sosyal boyutları ise çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Bugün boşanmak isteyen bir bireyin başvurabileceği hizmet modelleri oldukça sınırlıdır. Bu hizmetlerden birisi Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından sunulan aile ve boşanma süreci danışmanlığıdır.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri ve Sosyal Hizmet Merkezlerinde sağlanan danışmanlık hizmetiyle, eşlerin bozulan ilişkilerini yeniden yapılandırmalarına destek olunduğu, boşanma sürecinde yaşayacakları sorunlar ve mevcut durumları çerçevesinde aldıkları kararları yeniden değerlendirmelerinin özendirilmeye çalışıldığı belirtilmektedir.

Buna ek olarak boşanma sürecindeki bireylerin başvuracakları bir diğer model özel aile danışma merkezleridir. Türkiye’de Aile Danışma Merkezleri ve benzer kurumların evlilik sorunlarının çözümüne olumlu katkısı olup olmadığını tespit etmek için yapılmış bir araştırmada, araştırmaya katılan kadınların %26’sı, erkeklerin %20’si bu konuya olumlu yanıt vermektedir. Buna karşılık araştırmaya katılanların çok büyük bölümünün olumsuz yanıt vermesi veya böyle bir hizmetin varlığından haberdar olmaması, ülkemizde aile destek hizmetlerinin yaygın olmayışı, bu hizmetleri veren merkezlerin sayıca az olması ve hizmetlerin sunumundaki yetersizlikle açıklanmaktadır (ASAGEM, 2008: 98).

Oysa tıpkı yurt dışı ülke örneklerinde olduğu gibi ülkemizde de sağlıklı boşanma için bundan çok daha fazlasına ihtiyaç vardır. Sunulan hizmetlerin sınırlı olması ve bu sınırlı hizmetlerin de hem bireyler hem de bu alanda çalışan profesyoneller tarafından görünür olmaması çiftlerin, boşanmanın diğer boyutları göz önüne alınmadan boşanmakta olduğunu ve nihayetinde devlet desteğinin boşanma sürecinde tam olarak sağlanamadığını ortaya koymaktadır. Elde edilen veriler; bu hizmet yetersizlikleri ve

sürecin bireylerin katılımının sağlanmasından uzak oluşu sebebiyle mahkeme sürecinde, süreç öncesi kurgulanan boşanma ile süreç içinde inşa edilen boşanmanın çoğunlukla aynı şey olmadığını ortaya koymaktadır.

Kurgulanan boşanmanın yeniden inşa edilmesi sürecinde bireylerin çatışmalarını sağlıklı bir şekilde yönetebildikleri, tatmin edici bir şekilde kendilerini ifade edebildikleri, haklarından feragat etmeden ve karşı tarafın da haklarını ihlal etmeden gerçek bir anlaşma sağlayabildikleri ve sürecin çocuklar yararına işletildiği, barışçıl bir boşanma sürecine ihtiyaçları vardır. Çünkü Mayer'e (2000) göre; düşüncelerimizi genişleten, varsayımlarımıza meydan okuyan ve pratik, kolay kullanılabilir olan çerçevelere ihtiyaç duyarız. Çatışmayı daha derin ve daha güçlü bir şekilde anlama yeteneğimizi geliştirirken, barış inşa etme konusundaki en derin değerlerimize uygun olarak çatışma ile etkili baş etme becerimizi artırmamız gerekir. Dolayısıyla aşağıdaki bölümlerde barışçıl boşanma inşası üzerinde durulmuş ve bu inşa iki boyutlu kurgulanmıştır.

Kurgulanan ilk boyut; mahkeme sürecinin daha en başında bireylerin ihtiyaç duydukları hizmet modellerini ortaya çıkarmak, onlara sürece ve haklarına ilişkin bilgi aktarımının sağlanmasını temin etmek amacıyla adliye sarayı çatısı altında mahkeme uzmanları ve hukukçuların işbirliği ile yürütülecek şekilde kurgulanmıştır.

İkinci boyutta ise; boşanmanın barışçıl bir şekilde yönetilmesi amacıyla mahkeme süreci içerisinde ancak mahkeme salonu dışında bir kurgu oluşturulmuştur. Bu kurguda temel nokta boşanma sürecinde tarafların karşı karşıya kaldıkları çatışma konularına ilişkin stratejik aile terapisi temelinde bir model önermek ve barışçıl bir sosyal boşanma çalışmasını inşa etmektir.

6.2.1. Yargılamanın İlk Aşamasında Sosyal İnceleme

Bu başlık altında modelin ilk boyutu ayrıntılı bir şekilde resmedilmiştir. Bu resmedilme sürecinde önce modelin hayata geçirilebilir olmasına dikkat edilmiş ve hukuki zemine uygunluğu üzerinde durulmuştur. Daha sonra ise kurumsal alt yapısı (hangi kurum altında şekillendirildiği, sürece kimlerin dâhil edildiği vb) ele alınmış ve kurgu başlığı

altında sunulmuştur. İlk boyutla ilgili son olarak, yasal bir zemin üzerinde kurgulanan sosyal incelemenin içeriği hakkında bilgi verilmiştir.

6.2.1.1. Yasal Zemini

Boşanma davasında yargılamanın ilk aşaması davanın açılması ile dilekçelerin verilmesi aşamasıdır (Gençcan, 2016). Yasaya göre, “*Dava dilekçesi, mahkeme tarafından davalıya tebliğ edilir. Davalının, iki hafta içinde davaya cevap verebileceği tebliğ zarfında gösterilir*” (HMK, m. 122). “*Davalının cevap dilekçesini verme süresi, dava dilekçesinin davalıya tebliğinden itibaren iki haftadır*” (HMK, m. 127). “*Süresinde cevap dilekçesi vermemiş olan davalı, davacının dava dilekçesinde ileri sürdüğü vakıaların tamamını inkâr etmiş sayılır*” (HMK m. 128). Gündelik yaşamın aksine sükût, hukukta (Gençcan, 2016) ikrardan değil inkârdan gelir. “*Davacı, cevap dilekçesinin kendisine tebliğinden itibaren iki hafta içinde cevaba cevap dilekçesi; davalı da davacının cevabının kendisine tebliğinden itibaren iki hafta içinde ikinci cevap dilekçesi verebilir*” (HMK, m.136/1).

Bu süreç, sorunların dilekçelere döküldüğü, hukuki sürecin yasal beyanlarla ilerlediği bir süreçtir. Kanunda da açıkça belirtildiği haliyle, ilk dava dilekçesi mahkemeye sunulduktan sonra zaman tarafların lehine ya da aleyhine işlemeye başlar ve bu işleyen zaman çatışma yönetimi açısından oldukça kritiktir. Çünkü “*dilekçelerin karşılıklı verilmesinden sonra ön inceleme yapılır. Mahkeme ön incelemede; **dava şartlarını ve ilk itirazları inceler, uyuşmazlık konularını tam olarak belirler, hazırlık işlemleri ile tarafların delillerini sunmaları ve delillerin toplanması için gereken işlemleri yapar, tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebileceği davalarda onları sulha veya arabuluculuğa teşvik eder ve bu hususları tutanağa geçirir***” (HMK m.137 f.1). “*Hâkim, ön inceleme duruşmasında... tarafların iddia ve savunmaları çerçevesinde, anlaştıkları ve anlaşmadıkları hususları **tek tek tespit eder***” (HMK, m. 140 f.1).

Ön inceleme, yasal boşanmanın tohum aşamasıdır. Boşanmanın bundan sonra nasıl filizleneceği, bu aşamada gizlidir. Uyuşmazlık konularının belirlenmesi ile boşanma duruşmalarının seyri de belirlenmiş olur. Bu sebeple boşanma çalışmasında uyuşmazlık

konularının belirlenmesi çok önemlidir. Çünkü boşanma davasında ön inceleme duruşmasının sonunda düzenlenen ön inceleme duruşması tutanağı tahkikat yol haritası işlevine sahiptir. Diğer bir deyişle boşanma davasında tahkikat, bu tutanak esas alınmak suretiyle yürütülür (Gençcan, 2016).

Anlaşmazlık konularının dilekçe üzerinden ve sadece hukuktaki karşılığına bakılarak belirlenmesi boşanma sürecindeki çatışmaların yönetimi ve sosyal adalete dayalı bir uygulama için yeterli değildir. Bu süreçte davacı ve davalının katılımı oldukça önemlidir. Gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde taraflar duruşmaların yazılı bir şekilde yürütülmesi neticesinde kendilerini yeterli düzeyde ifade edemediklerini, var olan sorunların tüm yönleriyle ele alınamadığından bahsetmişlerdir. Buna ek olarak ayrıca duruşma gözlemlerinde de taraflardan bazılarının (avukatla temsil edilseler dahi) duruşmalarda görüş bildirmek üzere söz almaya çalıştıkları ancak bu durumun her zaman temin edilemediği gözlemlenmiştir. Boşanma sürecinde tarafların kendilerini yeterli düzeyde ifade edememelerine yönelik bir algı geliştirmelerine zemin hazırlayan her bir duruşma tarafların bu süreci sağlıklı ve barışçıl bir şekilde tamamlamalarının önündeki engeller haline gelebilmektedir.

Oysa tarafların mahkeme sürecinden beklentileri; bir otorite tarafından anlaşılacak, haklı olduklarını, bu evliliğe maddi veya manevi en çok yatırımı kendilerinin yaptıklarını duymak, acı içinde olmalarının anlaşılabilir ve haklı sebeplerini onaylatmak, evlilikte kaybettiklerini tanzim etmek üzerine kuruludur. Ancak kendilerini ifade edemediklerinde bu beklentilerinden oldukça uzaklaşmakta ve çatışma dünyasının içine sürüklenebilmektedirler. Bu sebeple özellikle sorunların tespit edildiği ön inceleme aşamasında tarafların kendilerini ifade edebilmeleri noktasında daha geniş bir alan açmak gereklidir.

Yasal zemin buna imkân sağlamaktadır. Şöyle ki; *davanın esasına girilmeden önce veya davanın görülmesi sırasında, mahkemece istenen konular hakkında taraflar arasındaki uyumsuzluk nedenlerine ilişkin araştırma ve inceleme yapmak ve sonucunu bildirmek* (AMK, m. 5/1) mahkeme uzmanlarının görevleri arasında yer almaktadır.

Bu maddeden hareketle, uzmanlara mahkemece hâkimin takdir ettiği dosyalar gönderilir. Uzmanlar taraflar arasındaki uyuşmazlığın ne olduğu, uyuşmazlıklarının neden kaynaklandığı gibi konularda taraflarla ve ilgili kişilerle görüşerek ve araştırma yaparak ulaştıkları neticeyi rapor halinde mahkeme hâkimine sunarlar (Çiftçi, 2007). Aile Mahkemesine gelen dava ve işlerle ilgili olarak esasa girmeden önce uzmanlarca geliştirilecek çalışmalar; eşlerin ve çocukların sorunlarını belirlemek, sorunların barışçıl yollarla çözümünü sağlamak, anlaşma sağlanamadığı aşamada yargılamaya devam ederek esas hakkında karar vermek şeklinde belirlenmiştir. Esas öncesi sayılan işler, uzmanların konumunu ve önemini arttırmaktadır. İnceleme ve çözümün öne çıktığı süreçler uzmanlık mahkemesinin karar süreçlerinde öncelik kazanmaktadır (Cılga, 2002).

Derinlemesine görüşmelerde de hâkimler mahkeme bünyesinde görevli uzmanların gerçekleştirdikleri görüşmeleri önemsediklerinden bahsetmişlerdir. Hâkimler, tarafların uzmanla gerçekleştirdikleri görüşmelerde kendilerini daha rahat hissedebildiklerine, uzman görüşmelerinin bireylerin çatışma yoğunluklarını azaltıcı bir etkiye sahip olduğuna ve daha gerçekçi ifadelerle dayandığına, bu sebeple duruşmadaki beyanlarla uzman görüşmesindeki beyanların farklılaşabildiğine ancak uzmanlara verdikleri beyanların daha sağlıklı ve doğru ifadeleri içerdiğine vurgu yapmışlardır.

Ancak uygulamada bu durumun sistemli bir şekilde yürümediği uzmanlarla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde öne çıkan konulardan birisidir. Uzmanlar, dosyaların yönlendirilme aşamasının hâkimin takdirine bağlı olarak değişiklik gösterdiğine ve bazı dosyaların ön inceleme aşamasında (deliller sunulmadan ve tanık beyanları gündeme gelmeden önce) bazılarının ise tahkikat aşamasında (deliller sunulduktan ve tanık beyanları alındıktan sonra) kendilerine yönlendirildiğinden bahsetmişlerdir. Oysa görüşülen taraflar, uzmanlarla gerçekleştirdikleri görüşmenin kendileri için olumlu geçtiğini ve mahkemeye ilk başvurdukları andan itibaren bu görüşmelerin yapılmasının hatta birkaç kez tekrarlanmasının kendileri için daha olumlu olabileceğine vurgu yapmışlardır.

Uygulamada uzman görüşmesinin hâkimin yetkisi altında olması, uzmanların görüşmelerini ve mesleki çalışma alanlarını kısıtlayıcı niteliktedir. Bu durum hâkimlerin

meslek elemanlarını kısıtladıkları anlamını çıkarmamaktadır. Sorun yasal düzlemde şekillenmektedir. Bu sebeple uzmanların gerçekleştirecekleri görüşmeler hâkimin inisiyatifinden çıkarılmalı, uzman görüşmelerinin ön inceleme aşamasından önce yapılması ve gerekli hallerde ayrıca mahkeme sürecinin devam eden diğer aşamalarında ikinci bir görüşmenin yapılması yasada netlik kazanmalıdır. Bunlara ek olarak sosyal incelemenin içeriği ve sosyal inceleme sonrasında mahkemeye sunulan sosyal inceleme raporlarının içeriği yeniden düzenlenmelidir. Bu konu sonraki bölümde ayrıntılandırılmıştır.

6.2.1.2. Kurgusu

Boşanma kurgulanması gereken bir süreçtir ve tarafların katılımını gerektirir. Bireylerin kendi kaderlerini tayin haklarından uzak, hâkim eli ile düzenlenen boşanma süreci, çatışmaların yönetilmesi için yeterli değildir. Boşanma sürecinde çatışma yönetimi bundan daha fazlasını gerektirir. Gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde tarafların, hâkimlerin, mahkeme uzmanlarının yukarıdaki bölümde bahsedildiği gibi uzmanlarla gerçekleştirilen görüşmelerin olumlu etkisine yaptıkları vurgu mahkeme sürecinde uzmanların önemli bir ihtiyacı karşıladıklarını ortaya koyar niteliktedir.

Bu sebeple uzman görüşmelerinin daha özenle ele alınması gerekmektedir. Ancak, uzmanlarla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler ve duruşma gözlem analizi ortaya koymaktadır ki, adliye sarayı içerisinde uzmanlar adeta görünmezlik pelerinleri ile dolaşmaktadırlar. Çünkü kendilerine ait bir odaları yoktur. Uzmanların kendilerine ait bir odalarının olmaması maddenin ötesinde bir anlam içermektedir. “Eğer kurmaca eserler yazacaksa, bir kadının parası ve kendine ait bir odası olmalıdır” diyor Wirginia Wolf (2017). Bunun gibi eğer onlardan mesleki müdahalelerini gerçekleştirmelerini istiyorsak, mahkeme uzmanlarının da kendilerine ait bir odası olmalıdır. Görüşülen uzmanlara ait bilgilerin olduğu tablo 4 incelendiğinde uzmanların büyük bir kısmının aile mahkemelerinin kuruluşundan bu yana aile mahkemeleri bünyesinde çalıştıkları görülmektedir. Buna rağmen halen kendilerine ait bir odalarının olmayışı ve hâkimlerin diledikleri dosyaları uzmanlara yönlendirmesi uzmanların konumunu görünmez kılmaktadır.

Bu sebeptir ki, boşanma sürecinin inşası için gerekli adımların belirlendiği bu model çalışması öncelikle uzmanların konumlarının iyileştirilmesi üzerinde kurgulanmıştır. Dolayısıyla ilk öneri; Adalet Bakanlığı bünyesinde Adliye Binasında Mahkemeye bağlı bir Sosyal İnceleme Biriminin kurulmasıdır.

Buna ek olarak bu çalışma mahkeme uzmanlarının adliye sarayı içerisinde bir yer edinerek görünür olmalarının yanı sıra duruşma salonlarında da görünür olmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Çünkü duruşma gözlemlerinde boşanma aşamasındaki tarafların büyük bir kısmının mahkeme bünyesinde görevli uzmanlardan habersiz olmaları hem kendileri için olumsuz sonuçlar doğurmakta hem de mahkeme uzmanlarının uygulama alanlarını kısıtlamaktadır. Buna ek olarak boşanmanın hukuki boyutun sınırları içerisine hapsedilmesine neden olmaktadır. Tüm bu nedenlerle bu çalışma, mahkeme uzmanlarına duruşma salonlarında da yer verilmesi önermektedir.

Sosyal İnceleme Birimleri

Sosyal İnceleme Birimi'nde mahkeme uzmanları tarafından yerine getirilecek görevler aşağıda tanımlanmıştır;

- ∞ Hâkimin yönlendirmesinden bağımsız bir şekilde; yasada belirtildiği şekliyle davanın esasına girilmeden önce; dava şartlarının ve ilk itirazların incelenmesi, uyuşmazlık konularının tam olarak belirlenmesi amacıyla boşanma ve velayet davalarında yargılamanın ilk aşamasında sosyal inceleme yapma;
- ∞ Davanın ilerleyen süreçlerinde gerekli görüldüğü takdirde görüşmelerin yinelenmesi;
- ∞ Gerekli görülmesi halinde uyuşmazlık konularının tespiti konusunda hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanlarından oluşan bir çalışma grubu kurulması;
- ∞ Bu çalışma grubunun ayda bir toplanması;
- ∞ Yıllık çalışma istatistiklerinin çıkarılması ve Adalet Bakanlığına sunulması.

Sosyal İnceleme Birimi bünyesinde ayrıca süreç ve hukuk danışmanlığı da yapılmalıdır. Özellikle duruşma gözlemleri sırasında dosyaların bazılarının usulden reddedildiği gözlemlenmiştir. Bu usulden reddedilmeler ise genellikle tarafların (çoğunlukla

kadınlar) boşanmanın hukuki boyutuna ilişkin yeterli bilgiye sahip olmaması neticesinde gerçekleşmektedir.

Kadınların kendileri ve beraberindeki çocukları için başvurmak istediği hukuki yollar; mahkemelerin yoğunluğu, yargılama süreçlerinin uzunluğu, acil durumlarda çabuk hareket edilememesi, bürokratik engeller, gittikleri kurumlarda karşılaştıkları yargılayıcı ve olumsuz tutum ve davranışlar, destek alabilecekleri mekanizmaların yetersizliği, ulaşım zorlukları, maddi yetersizlikler gibi nedenlerle çoğu zaman işlevsiz hale gelebilmektedir. Kadınlar yaşam alanlarını ve kadınlıklarını şiddet aracılığıyla kontrol eden veya etmeye çalışan erkeklerden uzaklaşmak için mücadele etmeye başladıklarında; başvurdukları kurumlar farklı düzlemlerde aynı kontrol mekanizmasını devam ettirerek, kadınların güçlenmeleri önünde engel oluşturuyorlar. Var olan yasa ve yönetmeliklerden yararlanmayı başarabilen kadınlar için bu sürecin kendisi de ayrı bir mücadeleye dönüşmektedir (Akyüz ve diğerleri, 2014).

Dolayısıyla mahkeme sürecinin daha en başında süreç ve hukuksal danışmanlık hizmeti sağlanması, tarafların, analiz bölümünde ele alınan sosyal destek sistemlerinden bilgisel destek ihtiyaçlarının karşılanmasına hizmet edecektir. Bu noktada birimde mahkeme uzmanlarına ek olarak hukukçuların da yer alması önemlidir. Bu sayede adalete erişimin⁸ önündeki engellerin kaldırılması için bir adım atılmış olacaktır.

6.1.2.3. Sosyal İncelemenin İçeriği

Mahkeme uzmanları tarafından gerçekleştirilmesi planlanan sosyal incelemenin içeriği belirlenirken stratejik aile terapisinin terapi sürecinde kullandığı adımlar dikkate alınmış ve aşağıda listelenmiştir. Dolayısıyla bu bölümde sosyal inceleme ve değerlendirme sürecinin stratejik aile terapisindeki karşılığı üzerinde durularak sosyal inceleme yeniden gözden geçirilmiştir.

⁸ Adalete erişim, kişilerin haklarını bilmeleri ve bu haklarına etkili biçimde erişebilmeleri için devletin desteğiyle her türlü önlemin hukuk sistemi tarafından alınmasıdır (Adalet bakanlığı stratejik planı 2015-2019).

Stratejik Aile Terapisinde aile zorluklarının çözülmesi, çoğu kez birçok müdahale ve adımdan oluşur. Başarılı neticelere ulaşmada dört genel prosedür aşağıda verilmiştir. Bu prosedürler hali hazırda aile mahkemesinde mahkeme uzmanları tarafından yerine getirilen sosyal incelemenin daha sitemli bir hal alması açısından ele alınmıştır.

i. Problemi net ve işe vuruk bir biçimde tanımlamak

Stratejik aile terapisinde terapistin ilk görevi var olan problemi çözülebilir bir dil veya yolla tanımlamaktır (Madanes, 1991; akt: Gladding, 2012). Problem pek çok yolla kavramsallaştırılabilir olsa da, genellikle problemi ailenin üzerinde istemli kontrol sahibi olduğu ve güç mücadelesi gerektiren şekilde tanımlamaya çalışılır. Problemi bu şekilde tanımlamakla, aile dinamiklerinin yarışmacı bir tutumdan (kazananlar ve kaybedenlerin olduğu) işbirliğine dayalı bir konuma (herkesin kazandığı) dönüştürülmesinde aileye yardım etmek amaçlanır (Watzlawick, 1983; akt: Gladding, 2012). Hukuki zemin bölümünde ele alındığı üzere ön inceleme aşamasında taraflar arasındaki çatışma konularının net ve işe vuruk bir biçimde ortaya konulması diğer aşamalar için oldukça önemlidir. Bu sebeple sosyal incelemenin ilk aşaması tarafların içinde buldukları çatışma durumlarının ve konularının netlik kazanmasını sağlamak olmalıdır.

ii. Önceden denenmiş tüm çözümleri gözden geçirmek

Duruşma gözlemlerinden elde edilen bulgulardan bir tanesi de mahkeme sürecinde tarafların çatışmalarını çözüme kavuşturmaları noktalarında daha önce başvurdukları çözüm yollarının boşanmanın hukuki boyutunun dışında tutulmasıdır. Ancak boşanma sürecinde çatışma yönetimi için tarafların mahkeme sürecinden önce başvurdukları onarma girişimlerinin ortaya konulması bu aşamada ihtiyaç duyulan müdahalenin ortaya konulması açısından önemli bir rehberdir.

iii. Ulaşılabilecek değişimi net ve somut bir şekilde tanımlamak

Boşanma aşamasında bireylerin boşanma ile ulaşmak istedikleri hedef bireyler arasında farklılık gösterebilmektedir. Boşanma ile neyi amaçladıkları bundan sonrası için hangi aşamaları planlamaları gerektiğini ortaya koymak açısından önemlidir.

Stratejik aile terapisinin bundan sonra yer alan aşaması “değişim meydana getirecek stratejiyi belirleyip uygulamak”tır. Ancak bu aşamaya geçilmeden önce boşanma sürecinde çatışma yönetimi açısından ek bir aşamaya daha ihtiyaç vardır. O da alternatiflerin gözden geçirilmesidir.

1. Alternatiflerin gözden geçirilmesi

Çatışmanın kendi içindeki harekete geçirici enerjisi ile daha önceden mümkün olmayan yeni seçenekler üretilebilir (Schumpf ve diğerleri, 2007). Taraflar arasında var olan çatışma konularının çözümüne ilişkin alternatifler değerlendirilmelidir. Bir önceki aşamada önceden denenmiş çözümlerin gözden geçirilmesinin bu aşamada yararı olacaktır. Alternatiflerin taraflarla birlikte uzman eşliğinde gözden geçirilmesi tarafların sürece katılımlarını artıracak dolayısıyla kendi hayatlarına ilişkin son derece önemli olan boşanma sürecinde tarafların söz hakkının doğru bir şekilde yönetilmesine zemin hazırlanmış olacaktır.

Ancak alternatiflerin gözden geçirilebilmesi için kuşkusuz yurt dışı ülke örneklerinde olduğu gibi boşanma sürecinde ülkemizde verilen hizmet modellerinin de çeşitlilik kazanması önemlidir.

2. Değişim meydana getirecek stratejiyi belirleyip uygulamak (Watzlawick, 1978; akt: Gladding, 2012).

Sosyal inceleme sürecinin son adımı olan strateji belirleme aşaması kendisinden önce gelen adımların yerine getirilmesi sonucunda; tanımlanan problem çerçevesinde, bireylerin bu süreçte arzu ettikleri değişimi ortaya koyarak; önceden denenmiş ve işe yaramayan çözümler elendikten sonra ihtiyaç duyulan hizmet modeli belirlenmelidir. Bu hizmet modelleri; bireysel terapi, aile terapisi, barışçıl sosyal boşanma çalışması, arabuluculuk, ebeveyn eğitimleri ve türevlerinden birisi olabilir. Burada önemli olan nokta, bireyin yönlendirileceği bu hizmet modelinin bireyle birlikte değerlendirilerek kararlaştırılmasıdır.

Bu değerlendirme sonrasında belirlenen hizmet modeli sosyal inceleme raporunda belirtilmeli ve rapor mahkemeye sunulmalıdır. Hâkim, duruşma tutanağında tarafları bu

raporda sunulan hizmet modeline yönlendirmelidir. Bu hizmet modelinin nerede ve hangi profesyoneller tarafından verileceği modelin ikinci boyutunda kurgulanmıştır.

Buna ek olarak tarafların sosyal incelemenin başında verilen süreç ve hukuk danışmanlığını aldıklarına ilişkin bilgilendirilmiş onam formları yukarıda bahsedilen sosyal inceleme raporunun ekinde verilmelidir. Sosyal incelemede bir diğer önemli nokta ise, bireylerin şiddet geçmişlerinin ortaya konulmasıdır. Boşanma sürecinde korunma kararını gerektiren tehdit, şiddete ilişkin okumalar doğru bir şekilde yapılmalı ve taraflardan birinin böyle bir durumun varlığına ilişkin bir beyanda bulunulması halinde derhal ilgili birimlerle iletişime geçilmelidir. Ayrıca bu tehdit ve şiddet eylemine maruz kaldıklarını beyan eden kadınların sivil toplum örgütleri ile bağlantı kurması sağlanmalıdır.

6.2.2. Mahkeme Salonu Dışında Sosyal Boşanma Çalışması ve Çatışma Yönetimi

İyi savaş hiçbir zaman olmadı. Kötü barış da öyle.

Benjamin Franklin, 1783

Savaş zamanı orta yol yoktur.

Winston Churchill, 1949

Bu başlık altında modelin ikinci boyutu ayrıntılı bir şekilde resmedilmiştir. Bu resmedilme sürecinde tıpkı ilk boyutta olduğu gibi önce modelin hayata geçirilebilir olmasına dikkat edilmiş ve yasal zemine uygunluğu üzerinde durulmuştur. Daha sonra ise kurumsal alt yapısı (hangi kurum altında şekillendirildiği, sürece kimlerin dâhil edildiği vb) ele alınmış ve kurgu başlığı altında sunulmuştur. İkinci boyutla ilgili son olarak, yasal bir zemin üzerinde kurgulanan barışçıl sosyal boşanma çalışmasının içeriği hakkında bilgi verilmiştir.

6.2.2.1. Yasal Zemini

Önerinin ilk boyutunda ele alındığı gibi mahkeme ön incelemede; dava şartlarını ve ilk itirazları inceledikten, uyuşmazlık konularını tam olarak belirledikten sonra *tarafların*

üzerinde serbestçe tasarruf edebileceği davalarda onları sulha veya arabuluculuğa teşvik eder ve bu hususları tutanağa geçirir (HMK m.137 f.1).

Tarafların sulha davet edilmeleri konusu ayrıca Aile Mahkemeleri Kanunu'nda da ele alınmıştır. *Aile mahkemeleri, önlerine gelen dava ve işlerin özelliklerine göre, esasa girmeden önce, aile içindeki karşılıklı sevgi, saygı ve hoşgörünün korunması bakımından eşlerin ve çocukların karşı karşıya oldukları sorunları tespit ederek bunların sulh yoluyla çözümünü, gerektiğinde uzmanlardan da yararlanarak teşvik eder. Sulh sağlanamadığı takdirde yargılamaya devam olunarak esas hakkında karar verilir (AMK, m. 7).*

Duruşma gözlemlerinden elde edilen verilere göre hâkimlerden bazıları bazı duruşmalarda tarafları sulha teşvik etmişler, onlara uzman görüşmesine ya da aile terapisine yönlendirmeyi teklif etmişlerdir. Ancak özellikle sulha teşvik etme ve aile terapisi gibi diğer yönlendirmeler tarafların büyük bir çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir. Birkaç dosyada taraflar arasındaki anlaşmazlık hâkimlerin bireysel çabaları ile sonuca ulaşırken birkaç tanesinde ucundan dönmüştür. Bu durum aslında tarafların uygun zemin ve koşullarda içinde buldukları çatışma konuları ile ilgili kendilerini ifade etme imkânları sağlandığında çatışma çözme süreçlerine yakın olduklarını göstermektedir. Bu durum ise tarafların içinde buldukları çatışma gündemlerinin çözülebilir olması ile bu çatışmalara yaklaşma biçimi arasında bir bağlantı kurmaya yardımcı olmaktadır.

Gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları hâkimin uzlaştırma yetkisi ve sulha teşvik etmesi konusunda çekincelerini ortaya koymuşlardır. Özellikle uzmanlara göre hâkimin uzlaştırma yetkisini kullanması iki açıdan değerlendirilmiştir. Bir görüş, hâkimin toplum nezdinde bir otoriteyi temsil etmesinin taraflar üzerinde uzlaştırma yetkisini kullanmasını kolaylaştırdığı ve bazı dosyalarda uzmanların müdahalesinden daha etkili sonuçlar alındığı üzerinde durmaktadır. İkinci görüş ise, hâkimlerin uzlaştırma yetkilerini genellikle maddi konular (nafaka miktarı belirleme gibi) üzerinde kullandıkları ancak uzlaştırmanın başka alanları da kapsayıcı olması gerektiği ve bu alanlar üzerinde uzlaştırma yapabilmek için hâkimlerin yeterli profesyonel eğitime sahip olmadıkları üzerinde durmaktadır.

Diğer bir konu ise tarafların mahkeme dışı alanlara yönlendirilme durumunun takibi ile ilgilidir. Derinlemesine görüşmelerde, hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları bu yönlendirmelerin sonuçları ile ilgili bilgilerinin ve bu yönde bir takip sistemlerinin olmadığını dile getirmişlerdir. Oysa alınan kararların takip ve yerine getirilmesinde uzmanların görevlendirilmesi, mahkeme kararlarının uygulamaya dönüştürme gücünü arttırmaktadır. Yargılama sonrası görevlerin boyutu; uzmanların birleşmesini ve işbölümünün organizasyonunu gerektirmektedir. Kararların takibi ve yerine getirilmesi sürecinde; yetişkinler ve küçükler hizmetin hedef kitlesini oluştururken, işbirliği yapacak kurum ve kuruluşları da gündeme getirmektedir. Aile Mahkemelerinde kararların takibi ve yerine getirilmesinde, bağlantılı çalışma yaklaşımı önem kazanmaktadır. Uzman elemanla verimi arttırmak için diğer kurumları ortak çalışmaya sevk eden, ilgili yasalara gönderme yapan madde düzenlemeleri ele alınmalıdır (Cılga, 2002). Aşağıda bu kurgunun nasıl olması gerektiğine ilişkin önerilere yer verilmiştir.

6.2.2.2. Kurgu

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Bünyesinde Boşanma Birimlerinin Kurulması

Herhangi bir nedenle ailenin parçalanması durumunda hem bireysel hem de ortak alanlarda tüm üyeler için yeni bir yaşam planının oluşturulması gereksinimi ortaya çıkmaktadır (İl, 2009). Bu gereksinimin karşılanması ise süreç içerisinde bireyler açısından sosyal destek sistemlerine olan ihtiyacı gündeme getirmektedir.

Duruşma gözlemlerinden hem de taraflar, hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler, boşanma aşamasındaki bireylerin sosyal destek sistemlerine yönelik ihtiyaçlarını ortaya koymaktadır. Analiz bölümünde de ayrıntılı bir şekilde ele alındığı gibi, bu süreçte taraflar; duygusal, bilgisel, maddi, itibar ve yoldaşlık desteğine ihtiyaç duymaktadır. Taraflar bu desteklere yönelik ihtiyaçlarının çoğunluğunu kök ailelerinden, çocuklarından ya da yakın arkadaşlarından karşıladıklarını ifade etmişler ve bu

desteklerin de sınırlı yapısına vurgu yaparken devletten de destek beklediklerini ifade etmişlerdir.

Ancak bu noktada dikkat çeken veri, devletten destek beklediklerini dile getiren tarafların genellikle bu desteğin kendi başvurularından ziyade devlet tarafından başlatılması gerektiğini ifade etmeleri olmuştur. Boşanma aşamasında taraflar “*bu süreçte devlet bana gelmeliydi...*” ifadelerini kullanarak devletin bu müdahaleyi re’sen yerine getirmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır. Bu noktada, devlet tarafından sağlanan hizmetlerin yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Boşanma sürecinin inşası başlığında da ayrıntılı bir şekilde belirtildiği gibi, tarafların yukarıda bahsi geçen ihtiyaçlarını kapsayacak bir uygulamanın varlığı söz konusu değildir. Mevcut yapılanmada, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde 2012 yılında pilot uygulamayla başlatılan “*Aile ve Boşanma Süreci Danışmanlığı Hizmeti*” ülke genelinde yaygınlaştırılmaya başlandığı ifade edilmektedir. Oysa duruşmalarda hâkimlerle taraflar ve avukatlar arasında yaşanan diyaloglardan tarafların ve avukatların genellikle bu hizmete ilişkin bilgilerinin olmadığı gözlemlenmiştir.

Derinlemesine görüşmelerde hâkimler, avukatlar ve mahkeme uzmanları evlilik, boşanma ve mahkeme sürecine yönelik genel değerlendirmelerini yaptıktan sonra bu sürecin barışçıl bir şekilde sonlandırılmasının önemine vurgu yapılmış ve bunun sağlanması için ülkemizde özellikle boşanma konusunda çalışmalar yürütecek bir birime ihtiyaç olduğu üzerinde ortak bir görüş bildirilmişlerdir. Bu sebeple boşanma sürecinde tarafların başvurabilecekleri devlet eliyle sunulan kapsamlı bir hizmet modeline ihtiyaç duyulmaktadır.

Hukuk mahkemelerine yıl içinde açılan toplam dava konusu sayısı 2.055.195’tir. Açılan davaların konusuna bakıldığında, veraset ve alacak davalarından sonra boşanma üçüncü sırada yer alır. Adalet 2017 istatistiklerine göre 223.194 boşanma davası; 20.027 velayet davası açılmıştır. Boşanma davalarında sulh olan dava sayısı sadece 7’dir. 33.398 dava feragat sebebiyle reddedilmiştir. Adalet 2017 istatistiklerine göre Ankara’daki Aile Mahkemelerinde ise, toplam dava sayısı, 40.394; bir önceki yıldan devredilen dava sayısı, 14.110; yıl içinde gelen dava sayısı 25.690; bozularak gelen dava sayısı, 594;

karara bağlanan 25.293; gelecek yıla devredilen dava sayısı, 15.101'dir (Adalet istatistikleri, 2018).

Sulh olan dava sayısının oldukça az olması, hâkimin uzlaştırma yetkisi, mahkeme uzmanlarının rolü ve boşanma sürecinde verilen danışmanlıkların niteliklerini sorgulamaya yönelik önemli bir veridir. Buna karşın 33.398 davanın feragat sebebiyle reddedilmesi ise başka bir tartışma konusudur. Ancak burada beyan edilen feragatin sebebi de incelenmelidir. Adalet istatistikleri bu konuda oldukça sınırlı bir veri deposuna sahiptir. Örneğin, feragat sebeplerine yer verilmemiştir. Bunun yanı sıra aile mahkemelerinde uzmanlara yönlendirilen dosya sayısına, uzmanların değerlendirmelerine ve hâkimlerin kararlarında uzmanların değerlendirmelerine yer verme durumlarına ilişkin de herhangi bir veri bulunmamaktadır. Verilerdeki bu eksiklikler aynı zamanda mahkemelerdeki uzmanların konumlarını da gözler önüne sermektedir.

Dava sayılarının yoğunluğunun ardından bu davalara bakan hâkimlerin sayılarını incelemek aile mahkemelerindeki iş yoğunluğunu gözler önüne sergilemektedir. Türkiye'de aile mahkemelerinde toplam 180 hâkim görev yapmaktadır. Her bir ilde ortalama 2 aile mahkemesi hâkimi bulunmaktadır. Hâkim sayısının en çok olduğu iller Ankara (19 hâkim), İstanbul ve İzmir'dir (16 hâkim). Toplam 30 ildeyse sadece 1 aile mahkemesi hâkimi mevcuttur (Adalet Bakanlığı, 2015; akt: TBNA, 2014).

Yukarıda yer alan istatistikî veriler barışçıl sosyal boşanma çalışmasının aile mahkemeleri bünyesinde verilmesini güçleştirmektedir. Bu sebeple boşanma birimi; Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde yer alan Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün altında kurgulanmıştır.

Bu kurgulanışta birim bünyesinde görev alacak profesyoneller verilmesi planlanan hizmet modeli ışığında sosyal çalışmacı, psikolog, pedagog ve hukukçulardan oluşmalıdır. Burada önemle üzerinde durulması gereken nokta barışçıl sosyal boşanma çalışmasının **mahkeme ile eş zamanlı** olarak yürütülmesidir. Yani taraflar **hâkim yönlendirmesi ile ya da kendi istekleri ile barışçıl sosyal boşanma çalışmasına başvurduklarında** diğer yandan da mahkeme süreçleri devam etmelidir. Çünkü

mahkeme süreci ile eş zamanlı bir şekilde yürütülmesi ile tarafların sistem içerisinde tutulması ve zaman açısından hak kayıplarına uğramalarının engellenmesi hedeflenmektedir.

Birim; barışçıl sosyal boşanma çalışması; eğitim çalışmaları ve araştırma olmak üzere üç ana alt birimden oluşmalıdır. Her birimin sorumluluğunda olan konular şu şekilde belirlenmiştir.

1. Barışçıl Sosyal Boşanma Çalışması Birimi

- ∞ Taraflarla barışçıl sosyal boşanma çalışmasının yürütülmesi;
- ∞ Bu çalışmaya ilişkin raporların mahkemeye sunulması;
- ∞ Üniversitelerin ilgili alanlarında görevli hocalardan süpervizyon desteği alınması;
- ∞ Çocukla görüşmelerin sağlanması;
- ∞ Velayet kendisinde olmayan ebeveynle çocuğun kişisel ilişki tesisinin sağlanması;
- ∞ Çocuk teslim süreçlerinde danışmanlık hizmeti verilmesi

2. Eğitim ve Bilinçlendirme Çalışmaları Birimi

- ∞ Boşanma konusunda paneller düzenlenmesi;
- ∞ Topluma yönelik evlilik ve boşanma konuları hakkında bilinçlendirme eğitimlerinin düzenlenmesi, yine bu konuda üniversitelerle, barolarla ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği içerisinde olunması;
- ∞ Mahkeme uzmanlarına yönelik sertifika programlarının geliştirilmesi;
- ∞ Adalet Bakanlığı, Baro ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı işbirliğinde hâkim ve avukatlara yönelik hizmet içi programların düzenlenmesi

3. Araştırma Birimi

- ∞ Sosyal boşanma çalışması üzerine deneysel ve betimsel araştırmaların yapılması ve desteklenmesi;
- ∞ Üniversitelerle, barolarla, sivil toplum örgütleri ile işbirliği içinde deneyim paylaşma toplantılarının yapılması ve buna yönelik aylık bülten çıkarılması

Birimlere başvurular iki türlü olmalıdır: mahkeme yönlendirmesi ile ya da bireysel başvurularla. Mahkeme yönlendirmesi ile başvuran bireylerin başvuru esnasında; mahkemede kurgulanan sosyal inceleme birimi ile gerekli görüşmeleri tamamlaması ve bu görüşmeler sonunda hukuksal danışmanlık aldığına dair onam formu ve sosyal inceleme ve değerlendirme sonrası uzman tarafından mahkemeye sunulmak üzere hazırlanan sosyal inceleme raporunun bir örneğini beraberinde getirmesi gerekmektedir.

Barışçıl sosyal boşanma çalışması, mahkeme uzmanı tarafından hazırlanan sosyal inceleme raporunun sonunda sunulacak olan uzman ve birey tarafından belirlenen stratejik müdahaleye bağlı kalınarak kurgulanmalıdır. Mahkeme dışında bireysel başvurularda ise, mahkeme sürecinde yerine getirilmesi gereken işlemler (hukuksal danışmanlık ve sosyal inceleme ve değerlendirme) barışçıl sosyal çalışma birimi tarafından yerine getirilmelidir. Sosyal boşanma çalışması tamamlandıktan sonra uzman tarafından rapor hazırlanmalı ve mahkemeye sunulmalıdır. Gerekli olduğu takdirde davalar takip edilmelidir.

6.2.2.3. Barışçıl Sosyal Boşanma Çalışmasının 9İçeriği

Boşanma davaları hasımlı dava¹⁰ (çekişmeli) sınıflaması içerisinde yer alır. Bir davanın hasımlı olması demek; düşman, zalim ve mağdur kavramlarını içermektedir.

Ne yazık ki, iletişim genellikle evliliğin kaybedildiği ilk safhadır ve karşılıklı anlaşma olasılığı neredeyse yoktur. Doyurucu olmayan bir ilişkiden kaçmaya ihtiyaç duyulduğunda ise, öfke ve hınç hissi olur. Eşin her hareketi, evlilik ortağı olmaktan ziyade uzun süredir tartışmalı bir düşmanmış gibi algılanabilir hale gelir. Yalnızca eşin davranışını değil aynı zamanda kişiyi de reddetmeye başlar. Dolayısıyla, diğer tarafın, algılanan düşmanlığı algılaması için birçok yönden rahatsız edici davranışı, karakterini

⁹ Barışçıl sosyal boşanma çalışması” yazar tarafından ortaya konan bir kavramdır. Stratejik aile terapisi temelinde boşanma sürecinde çatışma yönetimini içerir.

¹⁰ Hasımlı dava: Bir uyuşmazlık ile ilgili olarak iddia ve karşı iddia hakkında karar verilmesi talebi ile açılan davalardır. Boşanma ve alacak davaları örnek olarak sayılabilir (Adalet istatistikleri, 2018).

içercek şekilde genelleştirilir. Böyle bir ruh halinde, sebep unutulur ve tek çözüm suçluyu, adaletsizce yapılan hataları düzeltmek adına adalete teslim etmektir. Bu tür hatalı akıl yürütme, çekişmeli yargı sistemi ile birlikte, yazılı ve görsel basında sık sık dramatikleşen acı mahkeme salonu savaşlarına yol açmaktadır (Putnam, 2011).

Boşanma sürecinde çoğu zaman, mağdur rolü için bir mücadele görülür, çünkü her iki taraf da kendini mağdur, diğeri de zalim olarak rol dağıtımını yapmaya çalışır. Çoğu zaman bunun yolu, çocukları hikâyeye dâhil etmeyi içerir. Bazen ortaklaşa tanımlanmış bir kurban alanını işgal edebilir ya da en azından sunulan basit kurban-zalim-kahraman hikâyesine meydan okuyabilirler. Elbette, anlatının yapısının bu klasik dramatik çerçeveye uyması, taraflardan birinin gerçekten diğerdinden daha yıkıcı bir şekilde hareket ettiği anlamına da gelebilir (Mayer, 2009).

Boşanma sürecinde barışçıl bir sosyal çalışma müdahalesi için öncelikle taraflar arasında olan bu düşmanca anlatının yeniden kurgulanması gerekmektedir. James Keim ve Jay Lappin (2002; akt: Nichols, 2013), söylenen kadın ve araya mesafe koyan kocası ile ilgili bir vakada uygulanan stratejik yaklaşımdan söz eder. İlk olarak sorunu, “uzlaşma sürecinin çökmesi” olarak yeniden çerçevlendirirler. Uzlaşma, çifte bir tarafın talepte bulunduğu, karşı tarafın bunun bedelini söylediği bir konuşma olarak anlatılır. Bu yeniden çerçevlendirme sayesinde kadın artık isteklerini belirtirken dırdır ettiğini düşünmez, kocası da karısına teslim olmak zorunda kalmış ve sindirilmiş bir adam olarak değil, uzlaşmalarda kazanacağı bir şeyleri olan birisi olarak görmeye başlar (Nichols, 2013).

Taraflar arasındaki düşmanlıkların ortadan kaldırılması amacıyla barışçıl boşanma çalışmasının ilk aşamasında öncelikle düşman, zalim ve mağdur kavramlarının taraflarla birlikte yeniden çerçevlendirilmesi önemlidir. Çünkü bu kavramlar taraflar arasındaki iletişimi baltalayan ve daha en başından çatışma yönetimine gölge düşüren bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla ***çalışmanın ilk aşaması “düşman resimlerinin ortadan kaldırılması”*** olarak tanımlanabilir.

Yeniden çerçevlendirmeye boşanmaya ilişkin tarafların kavramsal haritalarının gözden geçirilmesi ile devam edilmelidir. Haley’in stratejik terapisindeki yaratıcı sağduyu

bileşeni, çatışma düzeyi yüksek boşanma vakalarında görülebilir. Bu yaklaşımda, danışanları olabilecek en iyi ışıkta gösterecek en iyi huylu hipotezler geliştirilmeye çalışılır. Örneğin, Haley tarzı bir terapist; ayrılan eşleri, kişilik bozuklukları bakımından değil daha çok duygusal bir boşanma gereksinimi içinde olan kişiler olarak görme eğiliminde olacaktır (Gaulier, Margerum, Price ve Windell, 2007; akt: Nichols, 2013). Bu tip bir kavramsallaştırma, terapistte sorunları çözmek için neler yapılması gerektiği konusunda fikirler verir (Nichols, 2013). Çalışmanın bu haliyle **ikinci aşaması**, **“Kavramsal çatışma haritalarının gözden geçirilmesi”** olarak tanımlanabilir.

Yukarıda yer alan girişimlerden sonra **üçüncü aşama olan “Çatışma konularının belirlenmesi”** aşamasına geçilebilir. Bu aşamada çalışılması gereken çatışma konuları ise aşağıda sıralanmıştır:

1. Çiftler; duygusal ve psikolojik olarak birbirlerinden ayrılmalı ve ayrı kimlik geliştirmelidir.
2. Eğer çocukları varsa, tek ebeveyn haline gelmeli ve ortak ebeveynliği öğrenmeye başlamalıdır.
3. Bütçelerini ayırmalı ve her biri bağımsız bir hayat kurmalıdır.
4. Sosyal ağlarını yeniden organize etmeli ve yeniden kurmalıdır.
5. Boşanmaya yönelik yasal adımları takip etmeli ve mali meseleleri ve çocuğun velayeti ile ilgili konuları karara bağlamalıdır.

Boşanma aşaması, çiftlerin evlilik çatısı altında iken yaşadıkları ve çözüme ulaştıramadıkları çatışmaların deneyimlendiği bir süreçtir. Bu süreçte, stratejik terapinin güçlü iki kavrayışı (Nichols, 2013), evlilik çatışmalarının neden boşanma aşamasına da yansıdığını ortaya koymaktadır:

1. Aileler genellikle sorunların varlığını kendi eylemleriyle sürdürürler.
2. Belirli bir ailenin gereksinimlerine göre düzenlenen yönergeler bazen ani ve kesin değişime yol açabilir.

Dolayısıyla boşanma aşamasında çatışmaların doğru bir şekilde yönetilebilmesi için müdahalenin temel amaçlarından birisi, ailenin çatışmaları devam ettiren eylemlerini

sona erdirmek olmalıdır. Stratejik terapide değişime önyak olabilmek için, aile üyelerinin etkileşimlerinde kullandıkları *kısr döngülerin (vicious cycles)*, daha *yapıcı döngülere (virtuous cycles)* dönüştürülmesi gerekir. (Friesen, 1985; akt: Gladding, 2012). “Yeni veya beklenmeyen olana giriş sayesinde var olan düşünce çerçevesi kırılır ve eldeki gerçekliğin yapısı yeniden düzenlenir” (Papp, 1984; akt: Gladding, 2012). Bu noktada ise çalışmanın **dördüncü aşaması** şekillenmiş olmaktadır: **“Çatışmaları devam ettiren eylemleri sona erdirmek”**.

Stratejik aile terapisine göre, sorunlar, yaşanan sıradan güçlüklerin yanlış yönetilmesinden kaynaklanır. Bu yanlış yönetim, insanların, birbirine benzer çözümlere takılıp kalmasına neden olduğunda, ilk başta yaşanan büyük bir sorun haline gelir. Eski bir özdeyişin sapkın bir yankılanışı gibidir: “İlk denemede başaramazsan, denemeye devam et.” (Nichols, 2013). Yeniden düzenlemenin sağlanabilmesi adına, kısa süreli terapinin en temel prensiplerinden biri, problemin çözümü yönünde danışanların ne gibi çarelere başvurduklarının değerlendirilmesidir.” (Priebe ve Pommerien, 1992; akt: Gladding, 2012). Bu değerlendirme yapıldıktan sonra, bunlardan farklı çözümler denenir. Bu yeni çözümler sıklıkla, önceden denenmiş olanların tam tersidir (Watzlawick, 1978; akt: Gladding, 2012). Bu süreçte temel amaç, değişimdir.

Dolayısıyla barışçıl sosyal boşanma çalışmasının **beşinci adımı** da taraflar arasında yaşanan çatışma konularının ortaya konulmasının ardından **“daha önceden denenmiş onarma girişimlerini ortaya koymak”** olmalıdır. Haley, insanların yaşadığı çatışmaların bir anlamı olduğuna inanır, dolayısıyla makul çözümler bulunabileceğini öne sürer. Bunun yolu da ailelere, sorunları çözenin yeni yollarını bulmalarında yardım etmektir (Nichols, 2013).

Her ne kadar yukarıda yer alan çalışma konuları genel çerçeveyi görmek açısından bir görüş sunsa da günümüzde sosyal hayatın karmaşası içinde, sorunlara tek bir yöntemle yaklaşmak doğru değildir. Durumlar arasında çok fark vardır ve farklı sorunlara yönelik olarak aynı müdahaleyi kullanmak gelenekseldir, stratejik değildir. Yetkin bir terapist, her bir vakaya özgü bir terapi tasarlamayı öğrenir (Haley ve Richeport Haley, 2005). Boşanma süreci bireyler için belirgin farklılıklara sahiptir. Bu yüzden ki her bir boşanma aşamasındaki çift kendilerine özgü bir müdahaleye gereksinim duyar.

Stratejik terapiler gelişimini, stratejik terapi yaklaşımının kurucularını önemli ölçüde etkilemiş olan Milton Erickson'un çalışmalarına borçludur. Erickson'un tedavideki amacı değişime öncülük etmektir. Erickson danışanlarının kaynaklarını kullanmaya ve **“her spesifik problem için bir strateji”** geliştirmeye inanırdı (Madanes, 1991; akt: Gladding, 2012). Buradan hareketle yukarıda numaralandırılan çalışma konuları çalışılan tarafların konumuna, geçmiş yaşam deneyimlerine, tercihlerine, çatışma ve boşanmaya ilişkin kavramsal haritalarına uygun olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla boşanma çalışmasının **son aşaması “Her spesifik problem için bir strateji geliştirmek”** olmalıdır.

Yukarıda yer alan çalışma konularının her biri taraflara uygun şekilde ele alınırken bazı konularda çalışmanın taraflar arasında herhangi bir anlaşmaya varılamaması ile sonuçlanabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Keim ve Lappin' e göre, çift karşılıklı pazarlığa dayanan uzlaşmadan sonra bile anlaşma koşullarını kabul etmemeyi seçebilecekleri konusunda uyarılır. Bazen bazı sorunların sürmesi, bunları değiştirmeye çalışırken ödenen bedellere yeğlenebilir (Nichols, 2013). Sonuç olarak aşağıda barışçıl sosyal boşanma çalışmasının aşamaları aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir.

Barışçıl Sosyal Boşanma Çalışmasının Aşamaları

1. Düşman resimlerini ortadan kaldırmak
2. Kavramsal çatışma haritalarının gözden geçirilmesi
3. Çatışma konularının belirlenmesi
4. Çatışmaları devam ettiren eylemleri sona erdirmek
5. Denenmiş onarma girişimlerinin incelenmesi
6. Alternatif çözümlerin belirlenmesi
7. Her spesifik problem için bir strateji geliştirme

Ancak üzerinde durulması gereken konu, bu aşamaların ölçme ve değerlendirmeye ihtiyaç duymasıdır. Bu çalışmanın dışında bu aşamaların uygulanabilirliği deneysel bir çalışmada ayrıca test edilmelidir. Ancak bu, bu çalışmanın dışında yeni bir çalışmanın konusudur. Çünkü “hiçbir şey aynı anda hem icat edilip hem de kusursuzlaştırılmaz.”

KAYNAKÇA

- Adalet Bakanlığı Stratejik Planı 2015-2019.
<https://www.adalet.gov.tr/Bakanlik/StratejikPlan/Stratejik-Plan-2015-2019.pdf>
- Adalet İstatistikleri. (2018). T.C. Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü: Ankara. Yayın No: 12.
- Akçabay, F. C. (2018). Feminist Hukuk Metodolojisi: Hukuk Uygulaması, Feminizm ve Politika. *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* (içinde). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Akıntürk, T. ve Ateş, D. (2016). *Türk Medeni Hukuku: Aile Hukuku İkinci Cilt*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Akyüz, H., Ayata, G., Bayram, D., Büyükgöze, S., Çavuşoğlu, S., Gökdemir, İ., Gürkan, D., Işıldak, Z., Özdemir, D. D., Özdemir, E., Özkan, Ö., Taylı, Ü., Uçan, A. ve Yayıntaş, A. (2014). *Adaletin Cinsiyeti Erkek Şiddeti ile Mücadelede Hukuki Deneyimler*. İstanbul: Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı Yayınları.
- Allen, S. ve Hawkins, A. J. (2017). Theorizing the Decision-Making Process for Divorce or Reconciliation. *Journal of Family Theory & Review* 9, 50–68.
- Alphan, M. (2018). 'Saldırı altındaki' #6284 Sayılı Şiddet Kanunu neden önemli?. Euronews. Erişim tarihi. 10.11.2018. <https://tr.euronews.com/2018/11/03/saldiri-altindaki-6284-sayili-siddet-kanunu-neden-onemli>
- Amato, P. R. ve Boyd, L. M. (2014). Children and Divorce in World Perspective. *Contemporary Issues in Family Studies: Global Perspectives on Partnerships, Parenting and Support in a Changing World* (içinde). Ed:Angela Abela and Janet Walker. John Wiley & Sons, Ltd. Published.
- Appell, A. r. (2009). Parental Rights Doctrine: Creating and Maintaining Maternal Value. What is Right For Children? *The Competing Paradigms of Religion and*

Human Rights. (içinde) ed. Martha Albertson Fineman ve Karen Worthington. Ashgate Publishing Company: USA.

Aras, B. (2007). Aile Mahkemelerinde Yargılama Usulü. *Ankara Barosu Dergisi*. 2, 158-178.

Atasü Topçuoğlu, R. (2016). Feminizmin Refah Devleti ve Sosyal Politika Alanına Eleştirisi ve Katkıları. *Amme İdaresi Dergisi*, 49 (4).

ATHGM (2017). Erişim Tarihi: 20.03.2017.

Avrupa Konseyi Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Stratejisi 2014-2017. <http://ailetoplum.aile.gov.tr/uygulamalar/aile-danismanligi>

Arıkan, Ç. (1996). *Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Aybay, A., Aybay, R. ve Pehlivan, A. (2018). *Hukuka Giriş*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aydın, O. ve Baran, G. (2010). Toplumsal Değişme Sürecinde Evlenme ve Boşanma. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*. 21 (2).

Baitar, R., Buysse, A., Brondeel, R., Mol, J. ve Rober, P. (2012). Toward High-Quality Divorce Agreements: *The Influence of Facilitative Professionals*. *Negotiation Journal*.

Baker, J. (2016). *50 Fizik Fikri*. İstanbul: Domingo Yayınları.

Barker, P. ve Chang, J. (2013). *Basic Family Therapy*. USA: Wiley-Blackwell.

Barkin, J. M. (1996). Deconstruction. *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory* (içinde). Ed: Dennis M. Patterson. Çev: Kasım Küçükalp.

Barlett, K. T. (1990). *Femisit Legal Methods*. Harvard Law Review. Vol. 103. No:4.

- Beauvoir, S. (2010). *Kadın "İkinci Cins" Evlilik Çağı*. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Blow, A. J. (2005). Face It Head On: Helping a Couple Move Through the Painful and Pernicious Effects of Infidelity. *Journal of Couple & Relationship Therapy*. <http://www.haworthpress.com/web/JCRT>.
- Bolak Boratav, H., Okman Fişek, G. ve Ziya H. E. (2017). *Erkekliğin Türkiye Halleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bora, A. (2008). *Sivil Toplum Kuruluşları İçin Toplumsal Cinsiyet Rehberi*. STGM. Ankara: Odak Ofset Matbaacılık.
- Bora, A. (2012). Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık. *Ayrımcılık-Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde (Der. Çayır, K. ve M. Ayan Ceyhan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bora, A. (2018). *Kadınların Sınıfı Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Braye, S. ve Preston Shoot, M. (2015). *Practical Social Work Law*. Macmillan.
- Buğra, A. ve Kayder, Ç. (2015). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Busgalia, L. (1982). *Yaşamak, Sevmek ve Öğrenmek*. (Nesrin Kasap Çev.). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Butler, J. (2012). *Cinsiyet Belası. Feminizmin ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. (Çev. Başak Ertür.) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Cahn, N. (2009). Placing Children in Context: Parents, Foster Care, and Poverty. What is Right For Children? *The Competing Paradigms of Religion and Human Rights*. (içinde) ed. Martha Albertson Fineman ve Karen Worthington. Ashgate Publishing Company: USA.

- Canikoğlu, S. (2015). Kadınlara Yönelik Şiddetin ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesine Dair Ulusal ve Uluslararası Mevzuat (İstanbul Sözleşmesi ve 6284 Sayılı Kanun). *Ankara Barosu Dergisi*, 3, 355-378. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/abd/issue/33844/374770>
- Carr, A. (2006). *Family Therapy Concepts, Process and Practice*. New York: John Wiley&Sons, Ltd.
- CCJE (Avrupa Hâkimleri Danışma Konseyi) (2002). Council of Europe. Avrupa Hâkimleri Danışma Konseyinin (CCJE) başta etik, uygunsuz davranışlar ve tarafsızlık olmak üzere, hâkimlerin mesleki davranışlarını düzenleyen ilke ve kurallar hakkında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin dikkatine sunduğu 3 sayılı Görüş.
- CEDAW Sivil Toplum Yürütme Kurulu ve TCK Kadın Platformu. (2010). *Türkiye'nin Kadına Karşı Ayrımcılığı Önleme Komitesi'ne Sunduğu Altıncı Periyodik Rapor için STK Gölge Raporu*.
- Cengiz, K., Tol, U.U. ve Küçükural, Ö. (2004). Hegemonik Erkekliğin Peşinden. *Toplum ve Bilim Dergisi* 101, (50-70).
- CEPEJ (Avrupa Adaletin Etkililiği Komisyonu). (2009). *Yargıda Zaman Yönetimi İçin Satürn Rehber İlkeleri*. www.coe.int/cepej.
- Cılga, İ. (2002). Aile Mahkemeleri Tasarısı Üzerine Bir Değerlendirme. *Aile ve Toplum Dergisi*, 2 (5).
- Clarke-Stewart, A. ve Brentano, C. (2006). *Divorce Causes and Consequences*. Yale University Press: United States of America.
- Corey, G. (2015). *Psikolojik Danışma, Psikoterapi Kuram ve Uygulamaları*. (Tuncay Ergene Çev. Ed.). Ankara: Mentis Yayınları.
- Cotterrell, R. (2018). *Hukukbilimin Politikası Hukuk Felsefesine Eleştirel Bir Giriş*. (Çev. Saim Üye). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

- Creswell, J. (2014). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (M. Bütün ve S. B. Demir Çev.). Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım.
- Cummings, E. M. ve Davies, P. T. (2014). *Çocuklar ve Evlilik Çatışması: Aile Tartışması ve Çözümünün Etkisi*. (Gül Şendil Çev. Ed.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Çakır, S. (2012). Türkiye’de Evli Kadınlar Ekseninde Evlilik/Aile Algısı ve Boşanma Olgusu. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi* (içinde). 26. Kitap. İstanbul Barosu.
- Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2013). *Türkiye’de Aile, İş ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul Politikalar Merkezi (İPM). <http://ipc.sabanciuniv.edu/publication/turkiyede-aile-is-ve-toplumsal-cinsiyet/> Erişim tarihi: 21.02.2019.
- Çiftçi, D. B. (2007). Aile Mahkemeleri Uzmanlarının Hukuki Niteliği ve Mesleki Uygulama Sorunları. *Ankara Barosu Dergisi*.
- Çiftçi, K. (2017). *Dava İzlemenin Tarihsel Gelişimi ve Dünya Deneyimleri. Dava İzleme: Duruşma Salonunda Devlet ve Yurttaş*. İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Cloke, K. ve Goldsmith, J. (2018). *Çatışma Yönetimi*. İstanbul: Sola Unitas Yayınları.
- Dallos, R. ve Draper, R. (2012). *Aile Terapisine Giriş Sistemik Teori ve Uygulama*. (A. Demirli Çev.). Ankara: Nobel Yayın.
- Davutoğlu, A. (2016). “Refah Devletinin Kurucu Belgelerinde Kadının Adı Yok: Beveridge Raporunun Cinsiyetçi Karakteri”. *Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu VIII Bildiriler*. İstanbul: Disk Yayınları.
- Demir, M. (2018). *Türk Medeni Hukuk Öğreti ve Uygulamasında Yoksulluk Nafakası*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Dempsey, K. (2002). Who Gets The Best Deal From Marriage: Women Or Men?. *Journal of Sociology. The Australian Sociological Association, Volume 38 (2)*, 91–110.
- Demren, Ç. (2008). Kadınlık Dolayımıyla Erkeklik Öznelliği. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 32 (1). 73-92.
- Deutsch, M. (1969). Conflicts: Productive and Destructive. *Journal of Social Issues*. 25 (1).
- Deutsch, M. (2006). Justice and Conflict. içinde *The Handbook of Conflict Resolution Theory and Practice*. Editörler: Deutsch, M., Coleman, P. T ve Marcus, E.C. San Fransisco: Jossey-Bass.
- Dinç, G. (2005). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Silahların Eşitliği. *TBB Dergisi*, 57.
- Doğan, C. (1998). Türkiye'de Boşanma Sorununun Sosyolojik ve İstatistiki Açıdan Değerlendirilmesi. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 25.
- Dokur, M. ve Profeta, Y. (2014). *İlişki Denklemi: Aileler ve Çiftler*. İstanbul: GOA Yayıncılık.
- Donovan, J. (2014). *Feminist Teori*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dural, M., Öğüz, T. ve Gümüş, M. A. (2016). *Türk Özel Hukuku Cilt III Aile Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Dönmez, A., Büyükşahin, A., Taluy, N., Başer, I. ve Güler, M. (2009). *Yakın İlişkiler Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın.
- Dupre, B. (2015). *50 Felsefe Fikri*. İstanbul: Domingo Yayınları.
- Ecevir, Y. ve Karkiner, N. (2011). Aile ve Evlilik. *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi* (içinde). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Ellis, E. M. (2000). *Divorce Wars Interventions with Families in Conflict*. Amer Psychological Assn.
- Elveriş, İ., Jahic, G. ve Kalem, S. (2009). *İstanbul Asliye Hukuk Mahkemelerinde Yargılama Süreci*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Emery, R., E. (2012). *Evlilik, Boşanma ve Çocukların Uyumunu*. (Elif Okan Gezmiş Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ersanlı, K. ve Kalkan, M. (2008). *Evlilik İlişkilerini Geliştirme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Field, J. (2008). *Sosyal Sermaye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fine, C. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Yanılsaması*. Çev. Kıvanç Tanrıyar. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Fineman, M. A. (2011). Grappling with Equality One Feminist Journey. *Transcending The Boundaries of Law Generations of Feminism and Legal Theory* (içinde). Ed. Martha Albertson Fineman. Routledge. New York.
- Fineman, M.A. (2011). The Vulnerable Subject Anchoring Equality in the Human Condition. *Transcending The Boundaries of Law Generations of Feminism and Legal Theory* (içinde). Ed. Martha Albertson Fineman. Routledge. New York.
- Fisher, R. ve Ury, W. (1993). *Evet'e Ulaşmak Boyun Eğmeden Uzlaşma Sağlamak*. (Bengi Güngör Çev.). Ankara: Öteki Yönetim Dizisi.
- Fisher, R., Ury, W. ve Patton, B. (2016). *Evet'e Ulaşmak Boyun Eğmeden Uzlaşma Sağlamak*. (Fatma Güven Burakreis Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Folger, J. P., Poole, M. S. Ve Stutman, R. K. (2013). *Çatışma Yönetimi İlişkiler, Gruplar ve Kuruluşlar İçin Stratejiler*. (Füsün Akkoyun Çev. Ed.). Ankara: Nobel Yayın.

- Francia, L. ve Millea, P. (2015). Mastery or Misery: Conflict Between Separated Parents a Psychological Burden for Children. *Journal of Divorce & Remarriage*. 56. 551-568.
- Gençcan, Ö. (2015). *Velayet Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Gladding, S.T. (2012). *Aile Terapisi Tarihi, Kuram ve Uygulamaları*. (İbrahim Keklik ve İbrahim Yıldırım Çev. Ed.). Ankara: PDR Yayınları.
- Gottman, J. ve Gottman J. S. (2017). *Erkekler için Kadın Rehberi*. (Çev: Mine Madenoğlu.) İstanbul: Sola Unitas.
- Gottman, J. M. ve Levenson R.W. (2000). The Timing of Divorce: Predicting When a Couple Will Divorce Over a 14- Year Period. *Journal of Marriage and The Family*. 62.
- Gülseven. A. S. (2017). Türk Aile Hukukunda Toplumsal Cinsiyet Rollerini. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 132.
- Haley, J.(1988). *İletişim: Psikolojik Sorunlar ve Psikoterapi*. (Ali Uzunöz Çev.). Ankara: Çark Kitabevi Yayınları.
- Haley, J. ve Haley Richeport, M. (2005). *The Art of Strategic Therapy*. New York: Brunner-Routledge.
- Haley, J. (2006). *Sıradışı Terapi: Milton H. Erickson'un Psikiyatrik Teknikleri*. İstanbul: Yol Yayınları.
- Hatipoğlu, Z. (1993). *The Role of Certain Demographic Variables and Marital Conflict in Marital Satisfaction of Husbands and Wives*. (Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi. Ankara.
- Herring, J. (2009). *Family Law*. England: Pearson Education.

- Hodder, I. (2018). *Dolanıklık: İnsanlar ile Şeyler Arasındaki İlişkilerin Arkeolojisi*. İstanbul: Alfa Basım.
- Hopper, J. (2001). The Symbolic Origins of Conflict in Divorce. *Journal of Marriage and Family* 63. 430–445.
- ILO (International Labour Organization). (2009). *Family Strategies Of Modern Russian Student Youth Work-Family Conflict Resolution. Subregional Office for Eastern Europe and Central Asia*.
- Işıқтаç, Y. ve Koloş, U. (2017). *Hukuk Sosyolojisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İçağasıoğlu Çoban, A. (2017). Sosyal Hizmet Müdahalesinde Sosyal İnceleme Raporunun Yeri. *Sosyal Hizmet* içinde. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayınları.
- İl, S. (2009). Aile Arabuluculuğu. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 20 (1).
- İnceoğlu, S. (2012). *Devlette Etikten Etik Devlete: Yargıda Etik*. İstanbul: Tüsiad-T.
- Kalem Berk, S. (2012). *Türkiye’de “Adalet Erişim” Göstergeler ve Öneriler*. İstanbul: Tesev Yayınları.
- Karacan, O. (2008). *Catherina Mackinnon’un Görüşleri Çerçevesinde Boşanma Nedenleri Bakımından Hukukta Cinsel Tahakküm*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Karacan, O. (2018). Catharine Mackinnon’un “Tahakküm Yaklaşımı” Çerçevesinde Boşanma Davalarında Affetme. *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* (içinde). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Karadağ, E. ve Tosun, Ü. (2014). Çatışma Eylem Stilleri Ölçeği (ÇESÖ): Türkçe’ye Uyarlanması Dil Geçerliliği ve Ön Psikometrik İncelemesi. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 34 (1).

- Karip, E. (2013). *Çatışma Yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kausyliene, A., CikataVICIENE, Z. ve LeiugiENE, I. (2015). The Need Of Professional Social Support Of The Families Undergoing Divorce. *Social Welfare Interdisciplinary Approach*. 5 (1).
- Kav, G. (2014). *Boşanma Hakkı Bir Medeniyet Göstergesidir*. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu e-haber.
- <http://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/haberler/1538/bosanma-hakki-bir-medeniyet-gostergesidir>
- Kayma Güneş, D. (2007). *Boşanma Sürecindeki Eşlerin Aile İçi İlişkileri İle Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Kelly, D.R. (2014). *Social Work Mediation/Conflict Resolution: The Benefits, Challenges and Practitioner Improvements Associated With The Use Of Mediation/Conflict Resolution in Social Work Practice*. Masters of Science. The University of Texas. Arlington.
- Kercheral, J., Markowitz, D., Monson, K. ve Read, B. (2013). *Research on Barriers to Employment and Decent Work for Women*. International Labour Organization.
- Kessler, L.T. (2011). New Frontiers in Family Law. Transcending *The Boundaries of Law Generations of Feminism and Legal Theory* (içinde). Ed. Martha Albertson Fineman. Routledge. New York.
- Koçyıldırım, G. (2010). *Sosyal Hizmet Bakış Açısıyla Çocuk Teslimine ve Çocukla Kişisel İlişki Kurulmasına Dair İlamların İcrası Uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.
- Köroğlu, E. ve Türkçapar, H. (2013). *Psikoterapi Yöntemleri: Kuramlar ve Uygulama Yönergeleri*. Ankara: HYB Yayın.

- Köseoğlu, B. ve Kocaağa, K. (2011). *Aile Hukuku ve Uygulaması*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Kruk, E. (2000). *Mediation and Conflict Resolution in Social Work and the Human Services*. Chicago: Nelson- Hall.
- Kuruoğlu, A. (2017). Pazartesi Kabuğu. *Ayrılık* (içinde). (Der: Deniz Arduman Kırçalı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kurt Konca, N. (2014). Medeni Usul Hukukunda Aleniyet İlkesinin Sınırlandırılması. *S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi MİHBİR Özel Sayısı, 4 (2)*.
- Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyoloji ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. (4. Baskı). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Levine, S. B. (2005). A Clinical Perspective on Infidelity. *Sexual and Relationship Therapy, 20, (2)*.
- Liberman, J. M. (2015). *Masal Terapi*. (Çev: İstem Erdener.) İstanbul: Doğan Novus Yayınevi.
- Mangold, S. V. (2009). Expanding the Parent-Child-State Triangle in Public Family Law: The Role of Private Providers. What is Right For Children? *The Competing Paradigms of Religion and Human Rights*. (içinde) ed. Martha Albertson Fineman ve Karen Worthington. Ashgate Publishing Company: USA.
- Mayer, B. (2000). *The Dynamics of Conflict Resolution: A Practitioner's Guide*. San Francisco: Jossey-Bass.
- McDermott, R. ve Fowler, J. H. (2013). Breaking Up is Hard to Do, Unless Everyone Else is Doing It Too: Social Network Effects on Divorce in a Longitudinal Sample. *Social Forces 92 (2) 491–519*.
- Meclis Araştırması Komisyon Raporu. 2016. Erişim Tarihi: 17.02.2017
<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss399.pdf>

- Mossman, M. J. (1990). "Shoulder to Shoulder": Gender and Access to Justice. *The Windsor Yearbook of Access to Justice* 10. 351-363.
- Nazlı, S. (2016). *Aile Danışmanlığı*. Ankara: Anı Yayınları.
- Nichols, M. P. (2013). *Aile Terapisi: Kavramlar ve Yöntemler*. Ankara: Kaknüs Yayınları.
- Okman Fişek, G. (2018). *İlişki İçinde "Ben": Kültür, Aile, Bireyselleşme ve Psikanalitik Arayışlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). Erişim Tarihi: 21.02.2017
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf>
- Onur, H. ve Koyuncu, B. (2004). "Hegemonik" Erkekliğin Görünmeyen Yüzü: Sosyalizasyon Sürecinde Erkeklik Oluşumları ve Krizleri Üzerine Düşünceler. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 101. 31-49.
- Öner, U. (2011). *Çatışma Çözme ve Arabuluculuk Eğitimi Ders Notları*. Ankara: Sonsöz Gazetecilik ve Matbaacılık.
- Öz, E. (2005). *Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'nun Etnik ve Sosyal Yapısı*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskiçağ Diller ve Kùltürler (Sümeroloji) Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi: Ankara.
- Öz, E. (2008). Kültepe Tabletleri Işığında M.Ö. II. Binde, Kadının İş Hayatındaki Yeri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 47-57.
- Özbesler, C. (2017). Sosyal İnceleme ve Değerlendirmede Kuramsal Bilgi ve Yetkinliğin Önemi. *Sosyal Hizmet* içinde. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayınları.

- Özdamar, D. (2009). *Cedaw Sözleşmesi Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme ve Ek İhtiyari Protokol'ün, İç Hukukumuzda, Özellikle Yeni Aile Hukukumuzda Etkisi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özgüven, İ. E. (2010). *Ailede İletişim ve Yaşam*. Ankara: PDREM Yayın.
- Öztan, B. (2015). *Aile Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Peluso, P. R. (2007). *Infidelity A Practitioner's Guide to Working With Couples in Crisis*. New York: Routledge.
- Putnam, R. R. (2011). First Comes Marriage, Then Comes Divorce: A Perspective on the Process. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52 (7). 557-564.
- Rahim, M. A. (2001). *Managing Conflict in Organizations*. London: Quorum Books.
- Rahim, M. A., Buntzman, G. F., White, D. (1999). An Empirical Study Of The Stages Of Moral Development And Conflict Management Styles. *The International Journal of Conflict Management*, 10 (2).
- Roberts, M. (2008). *Mediation in Family Disputes Principles of Practice*. USA: Ashgate Publishing Limited.
- Robinson, A. (2013). Albert Einstein. (Yelda Türedi çev) *Bilim İnsanları Bir Keşif Destanı* içinde (60-67). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Rosen, H. K. (2013). Strategic Family Therapy. Lorna L. Hecker and Joseph L. Wetchler (Ed.). *An introduction to Marriage and Family Therapy* içinde (95-116). New York: Routledge.
- Salts, C. J. ve Smith, J. A. (2013). Special Topics in Family Therapy. Lorna L. Hecker and Joseph L. Wetchler (Ed.). *An introduction to Marriage and Family Therapy* içinde (s.449-478). New York: Routledge.

- Sancar, M. ve Atılgan, E.Ü. (2009). “*Adalet Biraz Es Geçiliyor...*” *Demokratikleşme Sürecinde Hâkimler ve Savcılar*. İstanbul: Tesev Yayınları.
- Schrumpf, F., Crawford, D. K. ve Bodine, R. J. (2007). *Okulda Çatışma Çözme ve Akran Arabuluculuk*. (F.G. Akbalık ve B.D. Karaduman Çev.). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Schopenhauer, A. (2014). *Aşk ve Cinnet*. İstanbul: Yason Yayıncılık.
- Shakespeare, W. (2016). *Beklemek Cehennemdir*. İstanbul: Dante Kitap.
- Sheafor, B. W. Ve Horejsi, C. J. (2015). *Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler ve İlkeler*. (D. B. Çiftçi Çev.). Ankara: Nika Yayınları.
- Spitz, L. (2011). Theorizing The More Responsive State. *Transcending The Boundaries of Law Generations of Feminism and Legal Theory* (içinde). Ed. Martha Albertson Fineman. Routledge. New York.
- Şimşek, A. A. (2018). Kadının Sosyal İnsan Hakları ve Refah Devleti: *Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Bir Değerlendirme*. *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* (içinde). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Uçan, Ö. (2007). Boşanma Sürecinde Kriz Merkezine Başvuran Kadınların Retrospektif Olarak Değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri*, 10.
- Tanrıver, S. (2004). Hukuk Yargısı (Medeni Yargı) Bağlamında Adli Yargılanma Hakkı. *TBB Dergisi*, 53.
- Tercan, E. (2003), Türk Aile Mahkemeleri, *AÜHFD*, 52, (3).
- Thomas, K. W. ve Kilmann, R. H. (2008). Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument Profile And Interpretivereport.
<https://www.researchgate.net/publication/265565339>

- Tortamış, M. (2014). *Evli Bireylerde Romantik Kıskançlık Düzeyi ve Aldatma Eğiliminin Şema Terapi Modeli Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji Bilim Dalı.
- TÜİK (2016). *Aile Yapısı Araştırması*, Haber Bülteni.
- TÜİK (2011). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri. Erişim Tarihi: 16.02.2017
file:///C:/Users/hatice/Downloads/625117966343760994..pdf
- Türkiye Aile Yapısı Araştırması-TAYA. (2011). Erişim Tarihi: 17.02.2017.
<http://ailetoplum.aile.gov.tr/data/54292ce0369dc32358ee2a46/taya2011.pdf>
- Türkiye Aile Yapısı Araştırması-TAYA. (2013). Erişim Tarihi: 17.02.2017
<http://ailetoplum.aile.gov.tr/data/5550af1d369dc51954e43522/taya2013trk.pdf>
- Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması-TBNA. (2014). Erişim Tarihi: 20.02.2017.
http://ailetoplum.aile.gov.tr/data/54292ce0369dc32358ee2a46/tbna2014_kitap.pdf
- Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması-TNSA. (2013). Erişim Tarihi: 21.02.2017
http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tnsa2013/rapor/TNSA_2013_ana_rapor.pdf
- Tüsiad (Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği) ve (Türkiye Kadın Girişimciler Derneği). (2008). *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri. "Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset" Raporunun Güncellemesi*. İstanbul: Yayın No. TÜSİAD-T/2008-07/468.
- Tüsiad (Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği). (2014). *Yargı Hizmetlerinde Kalite: Yargı Hizmetlerinde Kalite Talebi ve Kalite Unsurları*. İstanbul: TÜSİAD-T/2014-12/563.
- Tuncay, T. ve İl, S. (2009). Sosyal Hizmet Uygulamasında Empatyi Yeniden Düşünmek. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*. 20. (2).

Uygur, G. (2015). "Toplumsal Cinsiyet ve Adalet: Hukuk Adaletsizdir. *Ankara Barosu Dergisi*, (4), 121-132.

Ventura, J. ve Reed, M. (2009). *Divorce for Dummies*. Indiana: Wiley Publishing, Inc.

Wacks, R. (2017). *Hukuk Kuramını Anlamak Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramına Giriş*. (Çev: F. Süzgün, Ş. Ünver ve S. Ünver.) Ankara: Astana Yayınları.

Wetchler, L. J. (2013). The History of Marriage and Family Therapy. (Lorna L. Hecker and Joseph L. Wetchler Ed.). *An introduction to Marriage and Family Therapy* içinde (3-31). New York: Routledge.

Woodhouse, B.B. ve Hardy, B. (2009). Advocating for Children's Rights in a Lawless Nation: Articulating Rights for Foster Children. What is Right For Children? *The Competing Paradigms of Religion and Human Rights* içinde ed. Martha Albertson Fineman ve Karen Worthington. Ashgate Publishing Company: USA.

Yakalı Çamoğlu, D. (2017). *Kaynana Ne Yaptı, Gelin Ne Dedi? Ailedeki Kadınlar ve İlişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yücel, Ö. (2018). Medeni Hukuk Açısından Toplumsal Cinsiyet. *Şiddet ve Ayrımcılık. Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* içinde. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zastrow, C. (2013). *Sosyal Hizmete Giriş*. (D. B. Çiftçi Çev.). Ankara: Nika Yayınları.

Zastrow, C. ve Kirst-Ashman, K. (2015). *İnsan Davranışı ve Sosyal Çevre II*. (D. B. Çiftçi. Çev.). Ankara: Nika Yayınları.

<http://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/aciklamalar/2816/bosanmalari-degil-kadincinayetlerini-durdurun>

<http://kadincinayetleri.org/>

EKLER

EK-1 YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU YÖNERGESİ

BOŞANMA SÜRECİNDE ÇATIŞMA DENEYİMLERİNİN STRATEJİK AİLE TERAPİSİ TEMELİNDE ANALİZİ BİR KARMA YÖNTEM ARAŞTIRMASI

YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU YÖNERGESİ

“Boşanma Sürecinde Çatışma Deneyimlerinin Stratejik Aile Terapisi Temelinde Analizi Bir Karma Yöntem Araştırması” isimli bu araştırma Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü öğretim üyesi Yard. Doç. Dr. Filiz DEMİRÖZ’ün danışmanlığında Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü Arş. Gör. Hatice NUHOĞLU tarafından yürütülmektedir. Araştırma doktora tezidir. Bu çalışmanın temel amacı, boşanma aşmasındaki bireylerin evliliklerinde algıladıkları çatışma düzeyinin, çatışma eylem stilleri ve bazı demografik değişkenleri ne oranda yordadığının ortaya konulmasıdır. Bu sebeple, sizinle boşanma aşamasında yaşadıklarınıza ilişkin deneyimleriniz, bu süreçte mahkeme süreci ile ilgili duygu, düşünce ve beklentilerinizle ilgili bir görüşme yapmak istiyorum. Yapacağım çalışma için sizin deneyim ve görüşleriniz çok değerli. Hem araştırmacı hem de bir sosyal hizmet uzmanı olarak sizin bu konu hakkındaki deneyimlerinizi, görüş ve beklentilerinizi derinlemesine anlayabilmek istiyorum. Benimle paylaşacağınız tüm bilgiler sadece bu araştırma sonunda yazacağım yayında, yaptığım diğer görüşmelerden aldığım bilgilerle beraber kullanılacaktır. Kişisel bilgilerinizin hiçbir biçimde çalışmanın bilimsel amaçları dışında kullanılmayacağından ve gizliliğinizin korunacağından emin olmanızı istiyorum. Görüşmeyi kabul ettiğiniz için teşekkür ediyorum. Konuşmalarınızın tamamını yazmam ya da aklımda tutmam çok zor olacağından ve bana anlatacağınız her söz çok önemli olduğundan görüşmemizi kayıt altına almak istiyorum. Kayda izin verdiğiniz için tekrar teşekkür ediyorum.

I. Yaşam Tarzını Anlama

1. Görüşmeye giriş soruları (katılımcıyı tanımaya yönelik, gündelik hayata ilişkin sorular)

II. Boşanma Öncesi Karar Verme Aşaması

2. Boşanma öncesi karar verme aşamasını genel olarak nasıl değerlendirdiği ve sürecin kendisine neler hissettirdiği
3. Bireyi evlenmeye teşvik eden konular ve evlilikten beklenti
4. Bireyin eski eşi tanıma düzeyi
5. Evliliğe yönelik değerlendirmeler
6. Evlilik hayatı boyunca, eski eşle çatışma konuları, bu çatışmaların sıklığı, süresi ve bu çatışmaları yönetme deneyimleri
7. Evlilik süreci boyunca yaşanan en büyük çatışma, bu çatışmada kimi sorumlu gördüğü
8. Kök ailenin çatışmalara katılma durumu
9. Profesyonel destek alma durumu

III. Boşanma Aşaması

10. Boşanma aşamasını genel olarak nasıl değerlendirdiği ve sürecin kendisine neler hissettirdiği
11. Boşanma fikrinin nasıl ortaya çıktığı
12. Bireyi ve eski eşi boşanma kararı almaya iten nedenler
13. Boşanma sürecinde yaşanan çatışma durumları, bu çatışmaların sıklığı, süresi ve bu çatışmaları yönetme deneyimleri
14. Boşanmaya sebep olan çatışmaların boşanma aşamasına yansımaları
15. Bu çatışmalardan kendisinin, eski eşinin ve çocuklarının nasıl etkilendiği
16. Boşanma kararı sonrası eski eşle barışma girişi
17. Boşanma gerekçeleriyle ilgili olarak bireyin ve eski eşin tepkileri
18. Boşanma aşamasına üçüncü şahısların etkisi (kök aile, akraba, arkadaş)
19. Boşanma aşamasında formel-informel destek alma durumu

IV. Hukuki Süreç

20. Hukuki sürece ilişkin genel değerlendirmeler (Hukuki süreci genel olarak nasıl değerlendirdiği ve sürecin kendisine neler hissettirdiği)
21. Hukuki konuların (velayet, nafaka, mal paylaşımı, tazminat, vb.) boşanma kararına ve boşanma aşamasında yaşanan çatışma durumuna etkisi
22. Sosyal çalışma görevlilerinin sürece etkisi
23. Sosyal hizmet kuruluşlarına ilişkin bilgi düzeyi

24. Bu aşamada ne tür bir hizmete ihtiyaç duyduğu ile ilgili bilgiler

V. Boşanma Sonrası Aşama

25. Gelecek planı

26. Ne tür bir desteğe ihtiyaç duyduğu

27. Şu an elinde sihirli bir değnek olsaydı ne yapacağı

Sorumlu Araştırmacı: Yrd. Doç. Dr. Filiz DEMİRÖZ

Adres: Hacettepe Üniversitesi İİBF Sosyal Hizmet Bölümü 06800 BEYTEPE/ANKARA

İş Telefon: (0312) 297 63 63 (357)

Cep: 05424730907

E-posta: filiz.demiröz@gmail.com

İmza:

Araştırmacı: Arş. Gör. Hatice NUHOĞLU

Adres: Hacettepe Üniversitesi İİBF Sosyal Hizmet Bölümü 06800 BEYTEPE/ANKARA

Telefon: (0312) 297 63 63 (350)

E-posta: hatice.nuhoglu@gmail.com

EK-2 DURUŞMA GÖZLEM FORMU**DURUŞMA GÖZLEM FORMU****Tarih:****Mahkeme-Hâkim:****Davacı- Davalı:****Davanın Nev'i:****Avukatların Temsili:****Hâkimin Usulü:****Tarafların Sürece Katılımı:****Tanıklara İlişkin Bilgiler:****Mahkeme Salonunda Çatışma**

EK-3 ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 23/07/2019

Tez Başlığı: BOŞANMA SÜRECİNDE ÇATIŞMA DENEYİMLERİNİN STRATEJİK AİLE TERAPİSİ TEMELİNDE ANALİZİ
BİR KARMA YÖNTEM ARAŞTIRMASI

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 406 sayfalık kısmına ilişkin, 23/07/2019 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 11 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimededen daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

23.07.2019
Tarih ve İmza

Adı Soyadı: HATİCE NUHOĞLU
Öğrenci No: N12160814
Anabilim Dalı: SOSYAL HİZMET
Programı: SOSYAL HİZMET
Statüsü: Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Dr. Öğretim Üyesi Filiz DEMİRÖZ

EK-4 ETİK KURUL/KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

Sayı : 35853172/ **431-1316**

06 Nisan 2017

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DEKANLIĞINA

Fakülteniz Sosyal Hizmet Bölümü öğretim üyesi **Yrd. Doç. Dr. Filiz DEMİRÖZ** danışmanlığında **Arş. Gör. Hatice NUHOĞLU** tarafından yürütülen **“Boşanma Sürecinde Çatışma Deneyimlerinin Stratejik Aile Terapisi Temelinde Analizi Bir Karma Yöntem Araştırması”** başlıklı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **28 Mart 2017** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Rahime M. NOHUTCU
Rektör a.
Rektör Yardımcısı

EK-5 ÖZGEÇMİŞ**HATİCE NUHOĞLU ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ**

E-Posta Adresi : hatice.nuhoglu@gmail.com
Telefon (İş) : 3122976363-350
Telefon (Cep) : 5462731074
Faks :
Adres : H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü06800 Beytepe Ankara / TÜRKİYE

Öğrenim Bilgisi

Bütünleşik Doktora 2012 **HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ**
 İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ/SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ/SOSYAL HİZMET PR. (KIZ)

Görevler

ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ 2013 **HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ/İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ/SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ/SOSYAL HİZMET PR. (KIZ))**

Projelerde Yaptığı**Görevler:**

- Suriye Acil Durum Müdahalesi Kapsamında Çocuk Koruma Çocuk Dostu
1. Alanlar ÇDA, Diğer (Uluslararası), Araştırmacı, UNICEF, 01.09.2015-30.04.2016 (ULUSLARARASI)
 2. The Institutional Capacity Of The Ministry Of Family And Social Policies In The Field Of Social Inclusion Policies (EuropeAid /136124/IH/SER/TR)., Avrupa Birliği, Danışman:ERBAY ERCÜMENT,Araştırmacı:NUHOĞLU HATİCE, , 15/08/2016 - 15/02/2017 (ULUSLARARASI)

Ödüller

1. Uluslararası 2. Adli Sosyal Hizmet Sözel Bildiri Ödülü, BOZOK ÜNİVERSİTESİ, 2017

B. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında (proceedings) basılan bildiriler:

1. NUHOĞLU HATİCE, ÖZKAN SEMRA (2017). İcra Takibi Yoluyla Çocukla Kişisel İlişki Kurulmasının Sosyal Hizmet Perspektifinden Değerlendirilmesi. Uluslararası 3. Adli Hemşirelik 2. Adli Sosyal Hizmet I. Adli Gerontoloji Kongresi (Özet Bildiri/Sözlü Sunum)(Yayın No:3614765)
2. ERBAY ERCÜMENT, ÖZKAN SEMRA, NUHOĞLU HATİCE (2017). Freire Eğitim Modeli Çerçevesinde Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla Lisans Eğitiminde Uygulama Derslerine Eleştirel Bakış. Uluslararası Sosyal Hizmet Kongresi 2017 (Özet Bildiri/Sözlü Sunum)(Yayın No:3524178)

C. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar veya kitaplardaki bölümler:

1. Adli Sosyal Hizmet Yaklaşım ve Müdahale, Bölüm adı:(Adli Sosyal Hizmet Açısından Mesleki Bir Rol Olarak Aile Arabuluculuğu) (2016)., NADİR URAL,NUHOĞLU HATİCE, Nobel Yayınevi, Editör:Yrd. Doç. Dr. Didem Yücel Yrd. Doç. Dr. M. Burak Gönültaş, Basım sayısı:1, Türkçe(Bilimsel Kitap), (Yayın No: 2963027)
2. Etkili Uygulama İçin Sosyal Hizmet Araştırması (2015)., NUHOĞLU HATİCE,BEYDİLİ GÜRBÜZ EDA, Nika, Editör:Erbay Ercüment, Basım sayısı:1, Sayfa Sayısı 528, ISBN:9786058477612, Türkçe(Kitap Tercümesi), (Yayın No: 4104023)
3. Prof. Dr. Gönül Erkan'a Armağan: Sosyal Hizmet ve Mülakat, Bölüm adı:(Son Çocukluk Döneminde Yaşanan Çatışmaların Dönüştürülmesinde Akran Arabuluculuğu) (2014)., AYKARA ASLIHAN,NUHOĞLU HATİCE, Sosyal Hizmet Araştırma, Uygulama ve Geliştirme Derneği Yayını, Editör:Vedat Işıkhhan, Basım sayısı:1, Sayfa Sayısı 280, ISBN:9789750015168, Türkçe(Bilimsel Kitap), (Yayın No: 4103940)

Üniversite**Dışı****Deneyim**

2016- **Gözlem** ve University of Jyväskylä, 09-13 Mayıs 2016 tarihleri
2016 **İnceleme** arasında Jyväskylä Üniversitesi Eğitim Fakültesi ziyaret edilmiş ve Finlandiya eğitim sistemi ile ilgili olarak üniversite içinde bilgilendirme toplantılarına katılmış ve üniversite öğretim üyeleri ile bilgi alışverişinde bulunulmuştur. (Yurtdışı Üniversite)

Sertifika

-
1. Yaratıcı Drama Eğitimliği/Liderliği Programı, Yaratıcı Drama, Çağdaş Drama Derneği, Sertifika, 24.09.2014 -14.01.2015 (Ulusal)
-
2. Aile ve Evlilik Terapisi II. Düzey, Aile ve Evlilik Terapisi, ODTÜ, Sertifika, 01.02.2012 -05.06.2012 (Ulusal)
-
3. Aile ve Evlilik Terapisi I. Düzey, Aile ve Evlilik Terapisi, ODTÜ, Sertifika, 01.10.2011 -01.02.2012 (Ulusal)

